ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2025

№ 1 (134)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 20 березня 2025 р.)*

**Видавничий дім
«Гельветика»
2025**

УДК 34+35
Н 34

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2025. № 1 (134). 378 с.

Наукове видання • Засновник – Дніпровський державний університет внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574) • Виходить 7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро (місцезнаходження: просп. Науки, буд. 26, м. Дніпро, 49005, адреси електронної пошти: info@dduvs.edu.ua, sed@dduvs.edu.ua, тел.: 756-45-45)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/indexation):
Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: *10.31733/2078-3566*

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:
д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, *голова* (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** *заступник голови* (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н. **Олександр ГАНЖА** (ГУНП в Дніпропетровській обл.)
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (Ун-т Яна Длугоша, Польща).
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafał LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

ISSN 2078-3566

© ДДУВС, 2025
© Автори, 2025

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Євген Кобко, Каріна Пісоцька
До питання впровадження методики «Оцінка ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах ювенальної превенції» в діяльність ювенального поліцейського 6

Євген Курінний
Національна поліція як складова системи протидії організованій злочинності в Україні 14

Олеся Ніцевич
Публічний контроль та адміністративний нагляд як складові системи забезпечення законності і дисципліни в умовах воєнного стану....21

Крістіна Дерев'янко
Використання безпілотних літальних апаратів у поліцейській діяльності: окремі аспекти....28

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Ліна Леонтьєва
Гендерна рівність у секторі безпеки та оборони: імплементація політики НАТО та міжнародних стандартів 34

Ігор Сердюк
Класифікація категорії закон з погляду суб'єкта законотворчої діяльності....41

Олександр Талдикін
Цифровий тоталітарий режим 46

Ірина Гребененко
Вплив воєнного стану в Україні на здійснення адміністративного судочинства....52

Ольга Овсяннікова, Юлія Михаць
Особливості правового статусу судді у Швейцарії....61

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Олег Баклан, Тетяна Федоренко
Адміністративно-правове регулювання промислової безпеки та безпекових аспектів у сфері охорони праці 68

Лілія Золотухіна
Забезпечення інтересів працівників за допомогою трудових договорів в сучасних умовах 77

Роман Миронюк, Володимир Пищида
Публічні кошти як об'єкт адміністративно-правового захисту....85

Світлана Гуцу
До питання правового регулювання штучного інтелекту в трудових правовідносинах 92

Roksolana Ivanova
The finance legal order: structure, principles and challenges....99

Олександра Нестерцова-Собакарь
Правовий захист авторських прав в Україні: сучасні виклики та законодавчі рішення 104

Наталія Братішко
До питання судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності: предмет, завдання та межі компетенції 111

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Василь Березняк, Антон Марієнко
Міжнародний досвід протидії неправомірній вигоді: уроки для України.....118

Іван Богатирьов
Віктимологічне запобігання жертві кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України.....128

Тетяна Ніколаєнко, Вадим Коваль
Стан наукових досліджень з питань кримінально-правової протидії незаконному перетинанню державного кордону України 135

Галина Охромій, Анастасія Завадська, Карина Панченко
Профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності органу пробації 150

Любов Андросович
Проблеми запобігання злочинним посяганням на державні фінансові ресурси та майно в умовах воєнного стану.....161

Світлана Сімакова, Артур Самойлович
Незаконний обіг наркотичних засобів – проблема суспільства та шляхи протидії.....169

Денис Петрюк
Правові аспекти корпоративного шахрайства, ефективність механізмів протидії.....174

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Анатолій Волобуєв, Таїсія Шевченко
Організованість групи осіб як форма співучасті і кваліфікуюча обставина: особливості доказування 181

Марина Демура
Визначення поняття «інтерес суспільства» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення крізь призму судової практики....189

Олена Калганова, Софія Волошина
Транснаціональна організована злочинність та фінансові розслідування: виклики та перспективи в епоху глобалізації.....197

Наталя Павлова
Кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства в умовах війни: криміналістичний аналіз 203

Володимир Федченко, Ілона Кагдіна
Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, в кримінальному провадженні.....211

Микола Репан
Суд присяжних у кримінальному процесі України: проблеми запровадження 226

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Світлана Майданенко
Прийняття рішень поліцейськими у кризових ситуаціях: психологічний аспект 235

Інна Шинкаренко, Аліна Лукомська
Особливості прояву агресії у правоохоронців 241

Ольга Ядловська
Гендерне питання в закладах вищої освіти України:
реалізація та виклики в освітньому процесі.....247

ТРИБУНА АСПІРАНТА

Володимир Богоніс
Протидія підрозділами Національної поліції України корупційним ризикам
під час державних закупівель в умовах воєнного стану 255

Ігор Войтушенко
Структурно-функціональний аналіз синергетичного потенціалу
територіальних громад 264

Денис Ігнатьєв
Забезпечення права на справедливий суд під час розгляду кримінального провадження
за відсутності обвинуваченого (in absentia).....273

Дмитро Калюжний
Проблеми та перспективи штучного інтелекту в діяльності правоохоронних органів.....281

Сергій Корнющенко
Суб'єкти реалізації інституту незалежності прокурорів в Україні 288

Олександр Лабунський
Щодо розмежування категорій «державна підтримка» та «державна допомога» 298

Олег Лапін
Законна вимога посадових осіб податкових органів як форма реалізації
їх адміністративно-правового статусу 308

Катерина Покраса
Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного знищення
або пошкодженням чужого майна, вчиненого шляхом підпалу 315

Дмитро Распутній
Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики:
характеристика якісних показників злочинності.....323

Вікторія Телевна
Адміністративно-правовий статус служби освітньої безпеки
Національної поліції України 331

Михайло Марценюк
Проблемні питання представництва у цивільному праві.....337

Богдан Підгородський
До питання судового тлумачення юридичних конструкцій.....350

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи, що відбулися в ДДУВС упродовж І кварталу 2025 року 358
Нові видання.....360
Конкурси 363
Слідами степового апостола крізь глибини Шевченкової душі 364
Пам'яті вчених.....368

Довідка про авторів..... 370

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.74:342.95
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-01

Євген КОБКО
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри управління та адміністрування
(Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ), м. Київ, Україна
nnipa@navs.edu.ua

Каріна ПІСОЦЬКА
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
karina.pisotska@dduvs.edu.ua

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ «ОЦІНКА РИЗИКІВ УЧИНЕННЯ ПОВТОРНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ПРОФІЛАКТИЧНОМУ ОБЛІКУ В ПІДРОЗДІЛАХ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ», В ДІЯЛЬНІСТЬ ЮВЕНАЛЬНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

У статті висвітлено актуальні проблеми профілактики адміністративних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. Зокрема, розкрито питання щодо причин та проявів девіантної поведінки, шляхи її профілактування, а також впровадження методики «Оцінка ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах ювенальної превенції» в діяльність ювенального поліцейського. Визначено, що на сьогодні в роботі ювенального поліцейського відсутній діагностичний інструментарій, що допоміг би оцінити ймовірність вчинення повторного правопорушення дитиною, тобто, коли вона вже вчиняла адміністративне правопорушення. Саме тому на сьогодні, важливим є створення ефективних методик, які б допомагали зпрофілактувати різні форми девіантної поведінки, зокрема делінквентну. В статті виокремлено мету та основні завдання проведення заходів оцінки ризиків поліцейськими. Визначено алгоритм опитування дитини поліцейським, що складаєьбся з восьми блоків, які вивчають такі сфери як сім'я; навчання; оточення; відпочинок, вільний час, дозвілля; негативні звички; девіантна поведінка;

© К. Пісоцька, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9108-2640
© Є. Кобко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3121-0823

внутрішнє ставлення до власної протиправної поведінки. В кінці діагностування неповнолітнього, поліцейський переходить до заповнення таблиці «Діаграма ризиків» для побудови ламаної.

У ході дослідження зроблено висновок, що проведення оцінки ризиків дозволяє спрогнозувати ймовірне вчинення неповнолітнім повторного адміністративного правопорушення, що відноситься до компетенції Національної поліції України, а також на основі такої оцінки вжити заходів щодо запобігання вчинення неповнолітніми повторного адміністративного правопорушення та забезпечує можливість приймати обґрунтовані рішення щодо ефективного планування індивідуальної роботи з неповнолітньою особою.

Ключові слова: *дитина, захист, ювенальна превенція, адміністративні правопорушення, оцінка ризиків, профілактика, повторні правопорушення, девіантна поведінка.*

Постановка проблеми. Діти через нестачу життєвого досвіду та особливості психофізіологічного розвитку, не завжди розуміє наслідки своїх вчинків, які можуть кваліфікуватися як правопорушення чи злочини. Їм часто бракує знань про законодавство та свої права. Оточення дитини в будь-якому віці суттєво впливає на її характер і поведінку, особливо якщо вона вже потрапила в конфлікт із законом. Важливу роль у формуванні поведінки відіграють вчителі, шкільне середовище, сім'я та друзі. Постійна дія негативних факторів у житті неповнолітнього може призвести до повторних порушень закону, оскільки йому складно правильно оцінювати ситуацію. Важливим завданням для держави є дослідження причин правопорушень серед дітей, розробка ефективних профілактичних заходів, визначення шляхів подолання факторів, які провокують неповнолітніх до правопорушень, а також удосконалення методів роботи поліцейських з дітьми, які потрапили в конфлікт із законом. Одним із уповноважених підрозділів Національної поліції, що здійснюють захист прав дітей є підрозділи ювенальної превенції. Необхідно зазначити, що в роботі ювенального поліцейського для зменшення ювенальних деліктів насамперед важливим є превенція правопорушень. Так згідно, Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України одним із основних завдань є саме профілактика вчинення дітьми правопорушень, а також виявлення причин і умов, які цьому сприяють. В той же час, в роботі ювенального поліцейського відсутній діагностичний інструментарій, що допоміг би оцінити ймовірність вчинення повторного правопорушення дитиною, тобто, коли вона вже вчиняла адміністративне правопорушення. Саме тому на сьогодні, важливим є створення ефективних методик, які б допомагали зпрофілактувати різні форми девіантної поведінки, зокрема делінквентну.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематикою профілактики вчинення правопорушень неповнолітніми досліджувалось багатьма науковцями. Зокрема, основними напрямками досліджень були юридичні (адміністративні, кримінальні) психологічні, соціальні, правові аспекти профілактики правопорушень, вчинюваних дітьми. Серед сучасних вчених адміністративістів, що займалися вивченням даного питання є: О. В. Ковальова, Р. М. Опацький, М. Ю. Веселов, А. О. Стариченко, О. С. Юнін, Ю. С. Завгородня, О. І. Безпалова, Сухарєва А. О. та ін.

Водночас проблематика саме щодо оцінки ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку за вже вчинене правопорушення знаходилася поза предметом зазначених досліджень

Мета статті полягає у дослідженні поняття девіантної поведінки, щляхи її профілактування, а також охарактеризуванні впровадження методики «Оцінка ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах ювенальної превенції» в діяльність ювенального поліцейського.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві однією із небезпечних тенденцій є зростання кількості правопорушень серед неповнолітніх. У підлітковому віці це

спричинено перш за все різними формами девіантної поведінки та потягами до неї, що пов'язано з недорозвитком саморегуляції, зниженою здатністю критично осмислювати спосіб життя та прогнозувати наслідки власних вчинків [1, с. 300].

Щодо розуміння поняття девіантної поведінки, то це система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки, тобто людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від неї варіант поведінки в певній ситуації, що призводить до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи [8, с. 56]. Основними маркерами такої поведінки є конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, недоліки виховання, життєві невдачі та прорахунки. Водночас науковці та фахівці зазначають, що девіантна поведінка містить різні форми, такі як адиктивна, делінквентна, аморальна, суїцидальна.

З точки зору превентивної діяльності поліції в сфері запобігання правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, основний фокус нашої уваги спрямований саме на делінквентну поведінку.

Делінквентна поведінка – це поведінка, яка полягає у вчиненні особистістю дрібних правопорушень, може виявлятися у формі бешкетування, хуліганства, коли, наприклад, особистість бажає розважитися, але обирає для цього неприйнятні форми насамперед унаслідок недоліків у своєму вихованні. Причиною такої поведінки може бути несприятливе сімейне середовище, що створює негативний вплив на психіку дитини (наприклад, відсутність належного батьківського піклування, розлучення, алкоголізм чи наркоманія батьків, домашнє насильство в сім'ї тощо), негативний вплив на дитину її оточенням (контакти з групами підлітків, що залучені до вчинення правопорушень, пропаганда насильства), пропаганда насильства в медіа, негативний вплив інтернету, соціально-економічні фактори (бідність, безробіття батьків, жебракування) психологічні проблеми, низька самооцінка, нездатність впоратися з емоціями, фактори здоров'я (наприклад, наявність психічних розладів інвалідність, каліцтво) [6, с. 22].

Тому важливим є профілактика такої поведінки, зокрема це робота з сім'єю, надання підтримки і консультацій сім'ям з проблемними дітьми, поліпшення умов життя, програми підтримки батьківства, профілактика у взаємодії із ювенальними поліцейськими, формування у дітей життєвих навичок, розвиток критичного мислення, роз'яснення наслідків девіантної поведінки [5, с. 245].

Отже можемо зробити висновок що дії, в результаті яких порушується закон, називаються делінквентною поведінкою та профілактується вона педагогами, психологами, поліцейськими, соціальними працівниками тощо. Водночас, під час роботи з підобліковими дітьми, ювенальний поліцейський здійснює профілактику девіантної поведінки самостійно.

Варто звернути увагу, що профілактика такої поведінки передбачає виявлення та усунення причин/чинників та умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень. Ефективність профілактики багато в чому залежить від того, наскільки повно при визначенні змісту і методів профілактичної роботи беруться до уваги всі чинники, що призводять до виникнення і загострення проблем у середовищі окремих груп дітей та учнівської молоді, наскільки враховувались їх унікальні особливості [2].

Проте на сьогодні, профілактична робота ювенальних поліцейських, переважно зводиться до проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх законними представниками з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною. При цьому періодичність таких бесід – не рідше одного разу на місяць – не є достатньою для впровадження реальних змін у поведінці дитини. З'ясування та усунення причин та умов вчинення дітьми правопорушень потребує ретельної щоденної уваги, систематичної профілактичної роботи, спеціальної підготовки ювенальних поліцейських тощо. Здебільшого підлітки, які

потрапили в поле зору поліції, мають набір ризиків, які можуть серйозно вплинути на їхнє здоров'я та можливість повноцінної самореалізації [10, с. 18].

Важливо, щоб профілактичні заходи, зокрема їх регулярність, були ретельно обґрунтовані. Саме тому необхідним є впровадження методики «Оцінка ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах ювенальної превенції» в діяльність ювенального поліцейського.

По-перше, такий підхід дозволить використовувати ресурси самого ювенального поліцейського більш ефективно та раціонально. Оцінка ризиків вчинення повторного правопорушення дитиною, яка перебуває на обліку у поліції, дасть можливість виокремити першочергові фактори, на які має спрямувати своє профілактичне втручання ювенальний поліцейський (наприклад, особистість, сім'я, коло друзів, залежності тощо); сприятиме визначенню заходів, які мають бути включені до плану індивідуальної профілактики та в цілому підвищить ефективність профілактики. Визначення рівня ризику також може сприяти правильному вибору рівня втручання поліцейських, зокрема кількості та частоти запланованих заходів. Адже чим вищий рівень ризику вчинення повторного правопорушення дитиною, тим більш інтенсивним має бути втручання поліцейських та інших залучених до профілактичної роботи осіб, зокрема громадських організацій [9, с. 46].

Метою проведення оцінки ризиків є прогнозування ймовірного вчинення неповнолітнім повторного адміністративного правопорушення, що відноситься до компетенції Національної поліції України. А також на основі оцінки ризиків вжиття заходів щодо запобігання вчинення неповнолітніми повторного адміністративного правопорушення та забезпечення можливості приймати обґрунтовані рішення щодо ефективного планування індивідуальної роботи з неповнолітньою особою.

Під час проведення оцінки ризиків вчинення неповнолітніми повторних адміністративних правопорушень необхідно враховувати наступне: соціальні та психологічні характеристики особистості неповнолітньої особи; події, що відбувалися в житті неповнолітнього, на які неможливо вплинути (факти вчиненого правопорушення); особистісні фактори чи фактори в оточенні неповнолітньої особи, які впливають на рівень реагування цієї особи на втручання з боку підрозділів ювенальної превенції.

Здійснюючи оцінку ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми ювенальний поліцейський отримує інформацію про неповнолітнього, що виконує ряд завдань

Тобто, ми можемо виокремити наступні завдання оцінки ризиків: виявлення факторів, що спричиняють протиправну поведінку неповнолітньої особи; підготовка інформації для суду, адміністративних комісій тощо, що характеризує неповнолітнього, з метою прийняття рішення про вид стягнення за вчинене правопорушення; формування інформації для профілактики поліцейськими, що працюють з дітьми; проведення моніторингу змін у потребах неповнолітньої особи і рівня ризику вчинення цією особою повторних адміністративних правопорушень; визначення виду профілактичних заходів.

Важливо також визначити категорії дітей, до яких пропонується застосовувати проведення оцінки ризиків, зокрема це:

– засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;

– звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;

– звільнена зі спеціальної виховної установи;

– вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), відповідальність за яке передбачене Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;

– яка була притягнута до адміністративної відповідальності;

– яка упродовж року самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

– яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу;

– яка перебуває на обліку в підрозділах ювенальної превенції.

Важливо зазначити, що порядок заповнення та проведення оцінки ризиків передбачає згоду батьків та самої дитини. До заповнення форми оцінки ризиків за необхідності можуть залучатися інші працівники (психолог, соціальний фахівець, педагог), які можуть надати цінну інформацію щодо неповнолітнього.

Рекомендується здійснювати заповнення форми наступним чином:

1) важливо зібрати всі характеризуючі матеріали на дитину (заклади освіти, робота, місце проживання, коло спілкування тощо) та здійснити їх перевірку;

2) провести бесіду з батьками, педагогами тощо;

3) провести бесіду з дитиною (у присутності батьків, опікунів або осіб, що їх замінюють згідно чинного законодавства);

4) заповнити відповідних документів для отримання згоди проведення оцінки ризиків;

5) заповнити форму оцінки ризиків (приклад наведений нижче у таблиці);

6) аналіз результатів заповнення форми та визначення напрямку здійснення профілактичних заходів.

Таблиця для опитування дитини поліцейським та визначення показників ризику містить вісім блоків, які вивчають такі сфери: сім'я; навчання; оточення; відпочинок, вільний час, дозвілля, негативні звички, девіантна поведінка, внутрішнє ставлення до власної протиправної поведінки. Для прикладу нижче наведений приклад першого блоку, критерії якого досліджують сферу делінквентної поведінки (таблиця 1).

Таблиця 1

Питання для опитування дитини поліцейським та визначення показників ризику

Сфера	**Рівень ризику (необхідне підкреслити)**	**Критерії**		**Примітка**
Правопорушення	Низький	Неповнолітня особа була свідком вчинення правопорушення	□	
		Неповнолітня особа скоювала правопорушення, за які не була притягнута до адміністративної відповідальності	□	
	Помірний	Неповнолітню особу притягували до відповідальності за скоєні правопорушення згідно з адміністративним законодавством	□	
	Критичний	Неповнолітня особа була втягнута дорослою особою до вчинення правопорушення	□	
0–1 – відповідей «Так» – низький рівень ризику вчинення правопорушення; 2–3 – відповіді «Так» – помірний рівень ризику вчинення правопорушення; *4 – відповіді «Так» – критичний рівень ризику вчинення правопорушення*;				

Після проведення опитування неповнолітнього згідно форми оцінки ризиків визначаємо рівень ризику згідно пунктів критерію, та кількості відповідей «так» у кожному блоці. Для прикладу візьмемо блок «Правопорушення» (таблиця 1). Якщо під час опитування неповнолітньої особи поліцейським та отримання інформації, що відповідає критеріям блоку «Правопорушення» було отримано від 0 до 1 відповідей «так», то ми обводимо позначку «низький рівень ризику вчинення правопорушення», від 2 до

3 відповідей «так» – «помірний рівень ризику вчинення правопорушення». Якщо ж було отримано 4 відповіді «так» на питання з цього блоку, це свідчить про «критичний рівень ризику вчинення правопорушення».

Важливим аспектом під час опитування чи бесіди з неповнолітньою особою, для заповнення форми оцінки ризику вчинення повторного правопорушення, важливим є отримання інформації щодо кожного пункту, шляхом отримання характеризуючих матеріалів з місця навчання, проживання неповнолітнього, проведення бесіди з дитиною та її батьками, законними представниками, без безпосереднього зачитування пункту кожного критерію опитуваному. Це важливо для точності визначення ризиків.

Закінчивши опитування неповнолітнього, поліцейський переходить до заповнення таблиці «Діаграма ризиків» для побудови ламаної. Для побудови ламаної необхідно поставити точки на перетині ліній відповідно до кожного блоку.

Таблиця 2

Таблиця результатів оцінки ризиків

Показники								
	Критичний							
	Помірний							
	Низький							
Сфери життєдіяльності дитини		Сім'я	Навчання та робота	Оточення	Відпочинок, вільний час, дозвілля	Негативні звички	Девіантна поведінка	Відношення дитини до власної поведінки протиправно

Дана таблиця дає змогу виокремити сфери, які потребують першочергового втручання, і визначити пріоритети у подальшій індивідуальній роботі з неповнолітньою особою. Висновки щодо проведеної оцінки ризиків стануть підґрунтям для плану заходів індивідуальної профілактики. Підсумок рівнів ризику за категоріями дає змогу виокремити сфери, які потребують першочергового втручання, і визначити пріоритети у подальшій індивідуальній роботі з неповнолітньою особою. Висновки щодо проведеної оцінки ризиків стануть підґрунтям плану заходів індивідуальної профілактики.

Висновки. На сьогодні проблематика профілактики адміністративних правопорушень, що вчиняються дітьми є досить актуальною. Війна та її наслідки лише посилюють прояви девіантної поведінки неповнолітніх і діти вчиняють правопорушення знову й знову. Саме тому в діяльність поліцейських необхідним є впровадження методики «Оцінка ризиків учинення повторних адміністративних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в підрозділах ювенальної превенції». Така оцінка ризиків дозволяє спрогнозувати ймовірне вчинення неповнолітнім повторного адміністративного правопорушення, що відноситься до компетенції Національної поліції України. А також на основі такої оцінки вжити заходів щодо запобігання вчинення неповнолітніми повторного адміністративного правопорушення та забезпечення можливості приймати обґрунтовані рішення щодо ефективного планування індивідуальної роботи з неповнолітньою особою.

Профілактика девіантної поведінки шляхом проведення оцінки ризиків відіграє значну роль у ранньому виявленні ризиків, що може призвести до вчинення правопорушень. Шляхом проведення оцінки ризиків можливо проводити глибокий аналіз особистості, рівня

агресії, соціальних проблем та інших чинників, що впливають на поведінку неповнолітніх. Окрім цього, це може забезпечити якісну комунікацію з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та допомагати їм справлятися з емоційними труднощами, що інколи є основною причиною девіантної поведінки.

В більш широкому застосуванні методики оцінки ризиків (наприклад поліцейськими сектору освітньої безпеки) дасть змогу покращити загальну соціальну атмосферу, зменшити рівень насилля у школах та сприяти усвідомленню цінності правомірної поведінки. Варто зазначити, що використання поліцейськими методики оцінки ризиків сприятиме ефективному вирішенню проблем та запровадженню комплексного підходу до профілактики правопорушень, а тому є не лише актуальним, а й необхідним рішенням, що сприятиме формуванню безпечного середовища для дітей та зменшенню рівня ювенальних деліктів в країні.

Список використаних джерел

1. Гончарова Н. Специфіка діяльності психолога в ювенальній превенції. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали X Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (м. Суми, 27–28 квіт. 2023 р.). Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 300–304.

2. Ковальова О. В., Пилипас Ю. В. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей : навч.-метод. посібник : у 2 ч. / за заг. ред. Т. В. Журавель, Л. В. Зуб. Ч. 1. Київ, 2019. 515 с.

3. Пісоцька К. О. Діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: адміністративно-правовий аспект : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2023. 158 с.

4. Пісоцька К. О. Поняття форм адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 235–237.

5. Пісоцька К. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх під час воєнного стану в Україні: стратегії та виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 245–247.

6. Поліщук В. М. Життєві кризи особистості : навч.-метод. посібник. Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. 98 с.

7. Собакарь А. О., Пісоцька К. О., Телевна В. А. Оцінка ризиків учинення повторних правопорушень неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку в Національній поліції : метод. рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2024. 28 с.

8. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

9. Kapuliak V., Kovalova O. Preventive activity with children registered with the police. *Science Rise: Juridical Science.* 2022. Vol. 2. Issue 20. P. 43–49.

10. Mohylka O., Tkachenko M. Informal education of specialists working with at-risk teenagers at the facility of the «Compass» day center of the Kharkiv charity foundation «Blago». *Science Rise: Pedagogical Education.* 2020. № 1 (34). P. 17–23.

Надійшла до редакції 03.03.2025

References

1. Honcharova, N. (2023) Spetsyfika diialnosti psykholoha v yuvenalnii preventsii [The specifics of the psychologist's activity in juvenile prevention]. *Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva : materialy X Vseukr. nauk. konf. studentiv, aspirantiv, vykladachiv ta spivrobitnykiv* (m. Sumy, 27-28 kvit. 2023 r.). Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, pp. 300–304. [in Ukr.].

2. Kovalova, O. V., Pylypas, Yu. V. (2019) Pidhotovka pratsivnykiv strukturnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy u chastyni zabezpechennia ta zakhystu prav ditei [Training of employees of structural divisions of the National Police of Ukraine in terms of ensuring and protecting children's rights] : navch.-metod. posibnyk : u 2 ch. / za zah. red. T. V. Zhuravel, L. V. Zub. Part 1. Kyiv. 515 p. [in Ukr.].

3. Pisotska, K. O. (2023) Diialnist pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy: administratyvno-pravovyi aspekt [Activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine : administrative and legal aspect] : monohrafiia. Dnipro : Vydavets Bila K. O. 158 p. [in Ukr.].

4. Pisotska, K. O. (2021) Poniattia form administratyvnoi diialnosti pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii [Concept of forms of administrative activity of juvenile prevention units]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 12 ber. 2021 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 235–237. [in Ukr.].

5. Pisotska, K. (2023) Profilaktyka pravoporushen sered nepovnolitnikh pid chas voiennoho stanu v Ukraini: stratehii ta vyklyky [Prevention of delinquency among minors during martial law in Ukraine: strategies and challenges]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 17 ber. 2023 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 245–247. [in Ukr.].

6. Polishchuk, V. M. (2005) Zhyttievi kryzy osobystosti [Personal life crises] : navch.-metod. posibnyk. Hlukhiv : RVV HDPU. 98 p. [in Ukr.].

7. Sobakar, A. O., Pisotska, K. O., Televna, V. A. (2024) Otsinka ryzykiv uchynennia povtornykh pravoporushen nepovnolitnimy, yaki perebuvaiut na profilaktychnomu obliku v Natsionalnii politsii [Assessment of the risks of repeated offenses by minors who are on preventive registration with the National Police] : metod. rekomendatsii. Dnipro : DDUVS. 28 p. [in Ukr.].

8. Khrystuk, O. L. (2014) Psykholohiia deviantnoi povedinky [Psychology of deviant behavior] : navch.-metod. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 192 p. [in Ukr.].

9. Kapuliak, V., Kovalova, O. (2022) Preventive activity with children registered with the police. *Science Rise: Juridical Science.* Vol. 2. Iss. 20, pp. 43–49.

10. Mohylka, O., Tkachenko, M. (2020) Informal education of specialists working with at-risk teenagers at the facility of the «Compass» day center of the Kharkiv charity foundation «Blago». *Science Rise: Pedagogical Education.* № 1 (34), pp. 17–23.

ABSTRACT

Karina Pisotska, Yevhen Kobko. On the issue of implementation of the methodology "Assessment of the risks of committing repeated administrative offenses by minors who are under preventive registration in subdivisions of juvenile prevention" in the activities of juvenile policeman

The article highlights the current problems of preventing administrative offenses committed by minors. In particular, the issues of the causes and manifestations of deviant behavior, ways of its prevention, as well as the implementation of the methodology "Assessment of the risks of committing repeated administrative offenses by minors who are on preventive registration in juvenile prevention units" in the activities of the juvenile police officer are revealed. It was determined that today the work of the juvenile police officer lacks diagnostic tools that would help assess the likelihood of a child committing a repeated offense, that is, when he has already committed an administrative offense. That is why today it is important to create effective methods that would help prevent various forms of deviant behavior, in particular delinquent behavior. The article identifies the purpose and main tasks of conducting risk assessment measures by police officers. An algorithm for interviewing a child by a police officer has been determined, consisting of eight blocks that study such areas as family; education; environment; rest, free time, leisure; negative habits; deviant behavior; internal attitude towards one's own illegal behavior. At the end of diagnosing a minor, the police officer proceeds to fill in the table "Risk Diagram" to build a polygon.

The study concluded that conducting a risk assessment allows predicting the likely commission of a minor's repeated administrative offense, which falls within the competence of the National Police of Ukraine, and also, on the basis of such an assessment, to take measures to prevent minors from committing a repeated administrative offense and provides the opportunity to make informed decisions regarding effective planning of individual work with a minor.

Key words: *child, protection, juvenile prevention, administrative offenses, risk assessment, prevention, repeated offenses, deviant behavior.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-02

Євген КУРІННИЙ
доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна)
anastasiaeland@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі – визначенню ролі і місця Національної поліції України у чинній парадигмі протидії організованій злочинності в Україні. Розглянуті законодавчі положення, що характеризують систему вітчизняних суб'єктів боротьби з організованою злочинністю. Проаналізовані причини та наслідки ліквідації підрозділів боротьби з організованою злочинністю МВС України у 2015 році та створення Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України у 2019 році. Розглянуті перспективи можливих варіантів виконання функцій протидії організованій злочинності теперішніми підрозділами НПУ у повоєнний період після завершення формування моделі боротьби з організованою злочинністю в Україні. Визначено основні переваги тієї чи іншої версії.

Ключові слова: *Національна поліція; організована злочинність; правоохоронна система; протидія; парадигма.*

Постановка проблеми. Завдання дієвої та результативної протидії організованій злочинності (далі – ОЗ) можна вважати однією з головних проблем, яка без помітних часових пауз завжди постає перед правоохоронними органами держави. Особливо актуальність вказаної задачі відчувається в умовах слабкості ключових інститутів держави, детермінованих не тільки впливом внутрішніх негативних чинників, а й продовженням перебування України у стані війни на виснаження.

Першим помітним кроком у протії ОЗ на законодавчому рівні в нашій країні, можна вважати прийняття та набуття чинності Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 року № 3341-XII (далі Закон).

Згідно частини 1 цього Закону, під організованою злочинністю пропонується розуміти сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань.

Мета боротьби з ОЗ полягає у встановленні контролю над організованою злочинністю, її локалізації, нейтралізації та ліквідації та усуненні причин і умов існування організованої злочинності (ст. 2 Закону).

Відповідно до норм ст. 3 зазначеного законодавчого акту, його основними завданнями є: створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації; визначення системи державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та їх взаємовідносин; встановлення повноважень спеціальних державних органів по боротьбі з організованою злочинністю та спеціальних заходів, що здійснюються ними; встановлення обов'язків інших державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю; правове забезпечення фінансових, матеріально-технічних та інших умов, необхідних для боротьби

© Є. Курінний, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3069-4305

з організованою злочинністю; забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю.

До державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, належать: органи Національної поліції і Служби безпеки України; органи прокуратури України; органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Національне антикорупційне бюро України; Бюро економічної безпеки України (частина 3 статті 5 Закону).

Серед перелічених структур, до недавнього часу, найбільша частка зазначеної вище протидії покладалась на органи Національної поліції (міліції України) та Служби безпеки України, саме окремі підрозділи цих інституцій здійснювали відповідні функції з часу набуття чинності Закону понад 30-ти років тому, що підтверджується змістом п'яти з шести доручень Верховної Ради України уряду нашої держави, зафіксованих у Постанові українського парламенту "Про порядок введення в дію Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1994 року № 3342-XII, які стосувалось МВС України та СБУ (наприклад, до 1 серпня 1993 року вирішити питання фінансування, матеріально-технічного і кадрового забезпечення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України або до 1 жовтня 1993 року підготувати і затвердити Положення про негласного співробітника спеціального підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю).

У той же час, враховуючи більшу чисельність, попередньо накопичений міліцейський досвід та підслідність кримінальних справ у цій сфері, основний тягар повсякденної згаданої протидії покладався на підрозділи боротьби з організованою злочинністю МВС України (далі – УБОЗ).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченню окремих аспектів діяльності суб'єктів протидії організованій злочинності були присвячені наукові роботи І.О Бердиченка, М.Г. Вербенського, О.О. Волобуєвої, Б.М. Головкіна, В.Л. Грохольського, А.Д. Дорошенка, О.С. Доценка, Б.В. Лизогуба, Д.О. Назаренка, Г.П. Пожидаєва, І.В. Пшеничного, А.Д. Семикопного, О.Ю. Шостко та ін.

Проте дослідженню питань організації роботи теперішніх підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України (далі – ДСР НПУ), які покликані безпосередньо протидіяти ОЗ в Україні приділяється недостатньо уваги.

Зважаючи на це, існує нагальна потреба усунити зафіксовану прогалину у цьому важливому напрямку наукового пошуку, тому розгляд особливостей та перспектив НПУ, як складової системи протидії організованій злочинності в Україні, є головною **метою** даної праці.

На початку **викладення основного матеріалу** слід зазначити, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р "Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю" було схвалено цю Стратегію, а Міністерству внутрішніх справ разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади доручено розробити та подати у тримісячний строк Кабінетові Міністрів України проект плану заходів з реалізації Стратегії, схваленої цим розпорядженням.

Також, у пункті 3 даного розпорядження було зафіксовано щоб Національний координатор (до утворення Національного координатора – Міністерство внутрішніх справ) подавав(ло) Кабінетові Міністрів України щороку до 1 квітня звіт про виконання затвердженого цим розпорядженням плану заходів.

Серед положень відповідного плану, схваленому урядовим розпорядженням від 27 вересня 2022 року № 850-р, достатньо цікавим сприймається його друге завдання – формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю. Для цього було намічено здійснення двох заходів: вивчення питання щодо

розмежування і конкретизації повноважень органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, з метою усунення дублювання їх функцій і в разі потреби внесення відповідних пропозицій щодо змін до нормативно-правових актів, які регламентують відповідні питання та розроблення та затвердження проекту міжвідомчого наказу щодо організації взаємодії та координації діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Наведений приклад підтверджує існування проблем дублювання, розмежування і конкретизації повноважень структур, які виконують функції протидії ОЗ. Крім того, згадка про необхідність створення Національного координатора у цій сфері, свідчить про незавершеність формування моделі протидії ОЗ в Україні.

Забезпечення ефективної та результативної протидії організованій злочинності було, є та буде одним з головних завдань правоохоронної системи української держави, особливо зважаючи на те, що основні складові згаданої конструкції не відрізняються стабільним функціонуванням та перебувають в умовах перманентного реформування, здебільше викликаного незадоволенням результатами їх діяльності як з боку широких верств населяння, так й політичного керівництва країни.

Найбільш помітним та дієвим елементом моделі боротьби з ОЗ є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, який разом з іншими структурними підрозділами, насамперед таких правоохоронних інституцій як Прокуратура України, СБУ, НАБУ та БЕБ, складає своєрідну "несучу конструкцію" згаданої моделі, на елементи якої покладена задача безпосередньої боротьби з ОЗ.

ДПР НПУ можна вважати функціональним наступником спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України (УБОЗ), які були ліквідовані згідно положень Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ".

У пояснювальній записці до відповідного законопроекту, підписаного тодішнім очільником МВС України 22 грудня 2015 року зазначалось, що на сьогодні організована злочинність у тому вигляді, яка вона була в кінці XX століття, практично перестала існувати, трансформувавшись у нові форми кримінальної активності, які охоплюють усі суспільно важливі сфери, а ознаки організованості в діяльності злочинних груп на сьогодні виявляються при розкритті багатьох кримінальних правопорушень. За вказаних обставин існування таких підрозділів у системі МВС утратило свою актуальність, оскільки фактично боротьбою з організованими формами злочинності займаються майже всі підрозділи блоку кримінальної міліції.

В той же час у висновку парламентського Головного науково-експертного управління від 24 грудня 2015 року щодо зазначеного законопроєкту наголошувалось, що непослідовними та суперечливими вбачаються положення проекту, відповідно до яких органи внутрішніх справ повністю позбавляються повноважень у сфері боротьби з організованою злочинністю, передбачених Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (зміни до статей 11-13, 15). Зокрема, відповідно до пропонованих законопроєктом змін до названого Закону, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України виключаються із системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, а існування інших підрозділів органів внутрішніх справ, які здійснювали б таку діяльність – не передбачено (зміни до статей 5 і 9 зазначеного Закону) [4].

Після чотирьох років і майже восьми місяців після ліквідації УБОЗ МВС України, відповідною Постановою Уряду України № 867 від 9 жовтня 2019 року було утворено, як юридичну особу публічного права, міжрегіональний територіальний орган Національної поліції – Департамент стратегічних розслідувань.

Наказом Голови Національної поліції України від 23 жовтня 2019 року № 1077 затверджено "Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції

України", у якому зазначається, що ДСР НПУ є міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції НПУ, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність.

Серед завдань ДСР НПУ, які стосуються здійснення вказаної вище державної політики та мають відкритий доступ до свого змісту, заслуговують на увагу ті, які спрямовані на: виявлення, припинення і запобігання незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; протидію корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України "Про запобігання корупції", вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією та їх припинення відповідно до законодавства України; здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; організацію та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Створення ДСР НПУ у жовтні 2019 року свідчить про поспішність, недостатню обґрунтованість та, відверто кажучи, шкідливість рішення про ліквідацію УБОЗ на початку 2015 року (необхідно було вдосконалювати сили та засоби протидії, а не чіпати цей надважливий напрямок міліцейської (поліцейської) діяльності).

Підтвердженням цьому є думка О. Баганця, який стверджував, що саме після ліквідації спеціальних підрозділів МВС по боротьбі із організованою злочинністю та корупцією, а також фактичного припинення дії Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби із організованою злочинністю", повністю втрачені не тільки величезний масив накопиченої більше чим за 20 років існування УБОЗ безцінної інформації про діяльність організованих злочинних груп та злочинних організацій в Україні, в т.ч. і з міжнародними зв'язками, а і ще більш головніше – самі фахівці в галузі боротьби із організованими формами злочинності, які вміли документувати їх злочинну поведінку оперативно-розшуковим шляхом, попереджати та навіть контролювати їх діяльність [2].

На погляд О.О. Волобуєвої та С.С. Баргана – у практичній площині протидія організованій злочинності відокремленими від іншого кримінального блоку підрозділами створює низку додаткових умов і переваг у виконанні цього завдання. До таких слід зарахувати: відсутність залежності від керівників територіальних правоохоронних органів через вертикальну підпорядкованість; зменшення загрози витоку інформації про наявні розробки через корупційні зв'язки в правоохоронних органах, притаманні організованій злочинності; комплектування підрозділів найбільш кваліфікованими та досвідченими співробітниками, що сприяє підвищенню якості оперативно-розшукової діяльності на найбільш важкому напрямі; вузька спеціалізація, що звільняє від проведення оперативно-розшукової діяльності в інших напрямах, а отже, призводить до підвищення активності та цілеспрямованості [3, с. 4].

Однак, навіть з фактичним відновленням функції боротьби з ОЗ, яке сталося п'ять років тому, у діяльності ДСР НПУ існують значні ризики повторення організаційних та функціональних помилок, що характеризували діяльність УБОЗ, серед яких основними є – політичний вплив (тиск), значний рівень спокуси швидкого збагачення для окремих безпринципних співробітників, незавершеність формування домінуючих позитивних ціннісних засад у роботі вітчизняної правоохоронної системи зокрема та державного апарату в цілому.

Для подальшого покращення результатів протидії ОЗ в нашій державі, одним з невідкладних заходів вважається створення ефективної моделі боротьби з ОЗ, структурно-інституціональні особливості якої мають враховувати не тільки основні сфери кримінальної активності теперішньої ОЗ, а також існуючі тенденції щодо змін відповідної пріоритетності у сучасних воєнних та поствоєнних українських та світових реаліях.

Слід зважати, що в умовах продовження відбиття агресії рф, остаточне завершення реформуванням парадигми протидії ОЗ в Україні в силу зрозумілих об'єктивних причин навряд чи відбудеться, але на науково-дослідному рівні, використовуючи накопичену вітчизняну практику та зарубіжний досвід, цілком можливо визначити оптимальні характеристики такої майбутньої моделі з урахуванням існуючих реалій соціального життя та фінансово-матеріальних можливостей держави ефективно протидіяти ОЗ.

Повертаючись до існуючої системи органів, які безпосередньо покликані здійснювати боротьбу з ОЗ, навіть тільки після поверхневого ознайомлення з її складовими елементами, кидається в очі її розбалансованість, про що свідчить поєднання таких загальнопрофільних інституцій як НПУ, Прокуратура України та СБУ (умовно до реформування) з спеціалізованими – Державна прикордонна служба України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, розвідувальний орган Міністерства оборони України, органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю.

Особливо цікаво виглядає ситуація з останньою складовою з наведеного списку, якщо врахувати, що в Україні державний фінансовий контроль здійснюється через систему органів державного фінансового контролю, яка включає органи загального державного контролю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України), тобто органи загальної компетенції, що реалізують повноваження у сфері державного фінансового контролю поряд з іншими своїми повноваженнями; органи спеціального контролю, яким делеговані відповідні повноваження (Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України та інші органи спеціального контролю відповідно до компетенції) [1, с. 47–48], а також, що перелічені структури не наділені кримінально-юрисдикційними повноваженнями – тільки адміністративно-юрисдикційними.

Беручи до уваги, що у післявоєнний час СБУ нарешті буде реформована та зосередиться на виконанні своєї головної функції – контррозвідці (насамперед, захисті України та її громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб), ключовою правоохоронною структурою, яка за своїм функціональним призначенням та потенціалом могла б стати домінуючою у сфері боротьби з ОЗ, залишиться НПУ.

У ролі альтернативного кроку, цілком можливо розглядати варіант створення на базі підрозділів СБУ та НПУ, що на даний час безпосередньо займаються протидією ОЗ, принципово нової інституції (наприклад, на кшталт НАБУ – Національне антикорупційне бюро України), формування та діяльність якої буде більш убезпечена від протиправного впливу (тиску) як з боку будь-яких владних інстанцій, так й великого бізнесу (олігархату) або інших "авторитетних" структур чи осіб.

Для вибору остаточного варіанту необхідно співвставити основні "за" та "проти".

На мій погляд, вирішальними аргументами за перший підхід є: багаторічний досвід протидії ОЗ окремими підрозділами УБОЗ, а зараз ДСР; існування у структурі НПУ слідчих управлінь (відділів), які разом ДСР у випадку змін до Кримінального процесуального кодексу України можуть забезпечити повноцінне та якісне досудове розслідування без дублювання повноважень з іншими відповідними структурами; виконання функцій боротьби з ОЗ класичним правоохоронним органом – НПУ наділеним як адміністративно-юрисдикційними так й кримінально-юрисдикційними повноваженнями; помітно менші фінансово-матеріальні витрати на забезпечення свого функціонування.

На користь другого варіанту виступають: логічне продовження формування чинної моделі протидії ОЗ, що характеризується певною спеціалізацією за основними сферами кримінального впливу ОЗ (тіньова економіка (відмивання грошей, фінансове шахрайство), корупція, торгівля людьми, торгівля наркотиками, незаконний обіг зброї, вимагання, тероризм та ін.); збереження кадрового потенціалу (насамперед з числа колишніх співробітників реформованого СБУ) та більша ймовірність реалізації накопиченої оперативної інформації; підвищені вимоги та особливий порядок призначення керівництва нової правоохоронної структури, що зменшить ймовірність відомчого та зовнішнього впливу на її функціонування; переважаючі престижність та стимули (насамперед соціально-матеріальні) служби, що неминуче зменшить рівень корупційних спокус для особового складу; більш чітка та конкретизована інституціональна спеціалізація у сфері боротьби з ОЗ – сприятиме зниженню випадків міжвідомчої конкуренції у цьому важливому напрямку правоохоронної діяльності.

Висновки. Національна поліція України в особі створеного п'ять років тому Департаменту стратегічних розслідувань займає належне місце та відіграє помітну роль серед складових системи протидії ОЗ в Україні. Незавершеність формування вітчизняної моделі боротьби з ОЗ у цілому негативно позначається на загальних результатах роботи як згаданої вище системи, так й ДСР НПУ зокрема.

Однак за умов успішного проведення системних трансформацій державно-владного апарату та правоохоронної системи нашої держави, для значної частини особового складу НПУ у сфері протидії ОЗ, виникне сприятлива можливість для розкриття свого нереалізованого професійного потенціалу – або у межах відповідного підрозділу НПУ чи в окремо функціонуючій спеціалізованій інституції оновленої парадигми боротьби з ОЗ в Україні.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Н. І. Органи державного фінансового контролю в Україні: особливості правового забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 46–51.

2. Баганець О. Стан організованої злочинності та протидії їй на території України за 2020 рік (в порівнянні зі статистичними даними за 2016-2019 роки). URL : http://www.baganets.com/blogs-baganets/stan-organ-zovano-zlochinnost-ta-protid-.html.

3. Волобуєва О. О., Барган С. С. Повноваження департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України в кримінальних провадженнях. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 3–4 (7–8). С. 3–7.

4. Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ». URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53042.

Надійшла до редакції 13.02.2025

References

1. Atamanchuk, N. I. (2023) Orhany derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: osoblyvosti pravovoho zabezpechennia administratyvno-yurysdyktsiinoi diialnosti [State financial control bodies in Ukraine: features of legal support for administrative and jurisdictional activities]. *Nove ukrainske pravo.* Iss. 4, pp. 46–51. [in Ukr.].

2. Bahanets, O. Stan orhanizovanoi zlochynnosti ta protydii yii na terytorii Ukrainy za 2020 rik (v porivnianni zi statystychnymy danymy za 2016-2019 roky) [The state of organized crime and counteraction to it in Ukraine in 2020 (compared to statistical data for 2016-2019)]. Retrieved from http://www.baganets.com/blogs-baganets/stan-organ-zovano-zlochinnost-ta-protid-.html. [in Ukr.].

3. Volobuieva, O. O., Barhan, S. S. (2023) Povnovazhennia departamentu stratehichnykh rozsliduvan Natsionalnoi politsii Ukrainy v kryminalnykh provadzhenniakh [Powers of the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine in criminal proceedings]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka.* № 3–4 (7–8), pp. 3–7. [in Ukr.].

4. Proiekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav» [Draft Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Reform of Internal Affairs Bodies»]. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53042. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyy. National Police as a component of the system of combating organized crime in Ukraine

The author of this article emphasizes that the most noticeable and effective element of the model of combating organized crime is the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine, which, together with structural units of other law enforcement institutions, forms the basis of the aforementioned model. As practice shows, the establishment of the aforementioned Department in October 2019 indicates the haste and insufficient justification of the decision to liquidate the Departments for Combating Organized Crime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in early 2015.

The author has paid attention to the fact that with the National Police being given the function of combating organized crime, there are significant risks of repeating old police mistakes, the main ones being political pressure and the temptation of quick enrichment for individual unscrupulous National Police officers. In order to further improve the results of combating organized crime in our country, it is necessary to introduce a fundamentally new paradigm, the functioning of the components of which must be adapted to the current challenges of the aforementioned crime.

It has been stated that the retardation of the final creation of an effective model of combatting organized crime in general negatively affects the overall results of the work of the Department of Strategic Investigations of the National Police in particular. However, under the conditions of successful implementation of systemic transformations of the state apparatus and the law enforcement system of our country, a significant part of the personnel of the National Police in the field of combating organized crime will have a favorable opportunity to reveal their unrealized professional potential – either within the relevant unit of the National Police or in a separately functioning specialized institution of the updated paradigm of combating organized crime in Ukraine.

***Key words**: National Police; organized crime; law enforcement system; combating; paradigm.*

.

УДК 352.95:35.072.6/-047.26
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-03

Олеся НІЦЕВИЧ
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін навчально-наукового
інституту права та психології
доктор філософії
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)
sed@dduvs.edu.ua, nnipa@navs.edu.ua

ПУБЛІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ І ДИСЦИПЛІНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексне науково-правове дослідження функціонального наповнення та нормативно-інституційної природи публічного контролю й адміністративного нагляду як ключових інструментів забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного управління, з урахуванням особливостей їх реалізації в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування понять «контроль» і «нагляд» як таких, що відрізняються за формою впливу, джерелом повноважень, правовими наслідками та суб'єктною структурою. На основі аналізу вітчизняних і міжнародних публікацій з'ясовано, що контроль має активну, санкційну природу, тоді як нагляд функціонує у рамках превентивного, правозахисного механізму без прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта спостереження.

Увагу зосереджено на діяльності ключових українських інституцій – Рахункової палати, Державної аудиторської служби, Офісу Уповноваженого ВРУ з прав людини – з огляду на їхню роль у реалізації контрольних і наглядових повноважень в умовах обмеження демократичних процедур. Зроблено акцент на порівняльному аналізі зарубіжного досвіду здійснення контролю і нагляду у Франції, США, Польщі. Окрему увагу присвячено викликам цифрової трансформації системи контролю. Зазначено, що цифрові інструменти не лише посилюють прозорість адміністративних процесів, а й створюють нові ризики зловживань, особливо за відсутності належного правового регулювання контрольно-наглядових процедур.

У контексті воєнного стану у статті підкреслюється значущість балансування між вимогами оперативного управління й дотриманням гарантій прав людини. Висловлено позицію щодо необхідності збереження легітимності інститутів контролю й нагляду, навіть у надзвичайних умовах, а також подальшого оновлення нормативної бази з урахуванням європейських стандартів. Результати дослідження мають практичну цінність для вдосконалення системи публічного адміністрування, її прозорості та підзвітності, а також формування нових підходів до реалізації функцій контролю і нагляду в кризових умовах.

***Ключові слова**: публічний контроль, адміністративний нагляд, воєнний стан, законність, підзвітність, публічне управління, форма контролю.*

Постановка проблеми. Сучасна трансформація української системи публічного адміністрування, що відбувається в умовах війни, децентралізації державної влади та адаптації її до європейських стандартів, потребує переосмислення класичних категорій адміністративного права. Однією з ключових є проблема співвідношення функцій контролю і нагляду як механізмів забезпечення законності, підзвітності та ефективності публічної влади. Попри багаторічну наукову дискусію, питання їх розмежування, практичного застосування та нормативної конкретизації залишається відкритим. Саме тому аналіз змісту, форм, методів і правових наслідків контролю та нагляду, з урахуванням викликів часу та їх співвідношення залишається надзвичайно актуальним.

© О. Ніцевич, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-2346-6812

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науковій літературі різних періодів активно розглядалася проблематика диференціації контрольних і наглядових функцій як механізмів забезпечення законності та дисципліни в публічному управлінні, зокрема слід виділити наукові праці О.Ф. Андрійко, С.Г. Брателя, О.М. Музичука, В.М. Гаращука, Р.В. Миронюка, О.С. Юніна та ін. вчених. У контексті воєнного стану тематика контролю та нагляду набула нового змісту. Публікації останніх років звертають увагу на те, що кризові ситуації потребують посилення механізмів інституційного спостереження, особливо у сферах, де звужуються конституційні права громадян. У цих роботах започатковано аналіз моделей парламентського та громадського контролю в умовах конституційних обмежень, а також окреслено виклики для реалізації функцій окремими контролюючими інституціями. Аналіз публікацій свідчить про наявність сталої дослідницької традиції, що охоплює як теоретичні, так і прикладні аспекти співвідношення контролю та нагляду. Однак зростаюча складність політико-правового контексту України, обумовлена воєнними викликами та загрозами національній безпеці країни, потребує подальшого переосмислення ролі цих інструментів у системі забезпечення демократичного управління та правового порядку.

Мета статті полягає у дослідженні правової природи, функціонального наповнення та взаємозв'язку механізмів контролю й нагляду в системі публічного управління, з урахуванням особливостей їх реалізації в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасних соціально-політичних трансформацій в Україні відбувається переосмислення фундаментальних елементів державно-правової системи. Одним із таких ключових елементів є інститут законності, трансформація якого спрямована на утвердження ефективного механізму забезпечення прав і свобод громадян, становлення громадянського суспільства, а також розвиток децентралізації й активізацію економічного управління. Змінюється парадигма адміністративного права, що вимагає перегляду наявних правових категорій, які традиційно були сприйняті як усталені, зокрема понять «контроль» і «нагляд».

Ці інструменти виступають важливими елементами механізму правового регулювання в системі публічного управління. Вони забезпечують функціонування адміністративного апарату на засадах законності, сприяють прозорості діяльності державних структур і формують умови для реалізації конституційних прав і свобод. Контроль та нагляд мають запобіжну та коригувальну функції, що спрямовані на профілактику правопорушень і підвищення правової культури як посадовців, так і громадян.

Незважаючи на широку присутність у науковому дискурсі, ці поняття залишаються предметом суперечок у правовій науці. Їх тлумачення значно варіюється залежно від галузі знань – від юриспруденції до філософії права. Юридична доктрина демонструє широкий спектр підходів: контроль і нагляд визначаються як форма, функція, стадія, метод, явище або система. Це свідчить про відсутність універсального бачення й потребу в системному підході до визначення їх природи та відмежування функціонального змісту.

З етимологічної точки зору термін «контроль» походить від французького contrôle та латинського contra («протидія») і rotulus («реєстр») [3, с. 569]. Власне значення охоплює ідею перевірки з елементом протидії негативним явищам. У цьому контексті контроль не просто спостереження, а активна управлінська дія, що спрямована на виявлення, запобігання та припинення правопорушень, що порушують нормативну стабільність у суспільстві. У другій частині слова «контроль» міститься слово «роль» (від латинського "role"), тобто «міра впли¬ву, значення, ступінь участі в чомусь» [5, с. 12].

У науковій літературі фіксується значна розбіжність у підходах до тлумачення сутності державного контролю. Частина дослідників розглядає його як окремий правовий інститут, інші ж схильні трактувати його як функцію [7, с. 130–136], засіб [1], метод [9] або форму діяльності органів публічної влади [2, с. 18]. Така різноманітність позицій свідчить про складність і багатогранність явища, що вимагає комплексного аналізу.

Одним із можливих значень терміна «контроль» є «ступінь залученості до певного процесу», що може трактуватися як здійснення певних дій щодо цього процесу. У такому контексті поняття «контроль» виходить за межі класичного розуміння як «перевірки» або «спостереження задля перевірки» і охоплює також елемент активного впливу на запобігання негативним явищам. Таким чином, це слово доцільно розглядати не лише як інструмент нагляду чи оцінки, а і як механізм реагування, спрямований на виявлення, упередження та припинення небажаних чи неправомірних дій [4, с. 62].

У юридичній науці «контроль» зазвичай трактується як комплекс дій зі спостереження та аналізу за діяльністю керованого об'єкта з метою визначення ефективності та обґрунтованості управлінських рішень, а також результатів їх реалізації. Контроль дозволяє виявити порушення або невідповідності встановленим вимогам, визначити наслідки прийнятих рішень і своєчасно поінформувати уповноважені органи для прийняття заходів реагування [6, с. 214].

Контроль, відповідно до функціонального підходу, виступає не лише як елемент управлінського циклу, а й як інструмент забезпечення зворотного зв'язку між владними рішеннями та результатами їх реалізації. У цьому сенсі він стає своєрідною гарантією ефективності публічної політики та дотримання вимог законодавства у процесі державного управління. Його правова природа проявляється у владному характері, офіційному статусі контролюючих суб'єктів і нормативному регламенті процедур.

Контрольні дії можуть мати системний характер і охоплювати як адміністративно-правовий, так і фінансовий, екологічний або соціальний виміри. Наприклад, державний контроль у сфері охорони праці покликаний не лише забезпечити дотримання стандартів безпеки, а й впливати на поведінку роботодавців через санкційні або попереджувальні механізми. З іншого боку, контроль у сфері державних закупівель набуває дедалі більшого значення в контексті антикорупційної політики.

Варто звернути увагу на внутрішній і зовнішній контроль. Внутрішній контроль здійснюється в межах органу управління або структури, що підпорядкована йому, і має за мету перевірку власної діяльності. Натомість зовнішній контроль виконується незалежними органами або інституціями, зокрема парламентськими комітетами, Рахунковою палатою, органами місцевого самоврядування або інспекційними службами, які наділені повноваженнями перевірки інших суб'єктів публічного управління.

У межах адміністративного права нагляд посідає окреме місце серед форм забезпечення законності. Його специфіка полягає в тому, що суб'єкт нагляду, як правило, не має прямого права втручатися у діяльність піднаглядних структур. Він діє переважно шляхом спостереження, фіксації виявлених порушень і передавання інформації компетентним органам або вищим інстанціям для подальших дій.

Юридична природа нагляду відрізняється від контролю тим, що нагляд не передбачає активного реагування у вигляді санкцій або зобов'язуючих приписів. Уповноважені органи, здійснюючи нагляд, зобов'язані дотримуватись суворих процедур і не виходити за межі визначених повноважень [9, с. 318]. Наприклад, інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини діє саме в межах наглядових повноважень, документуючи порушення, але не втручаючись безпосередньо у виконавчу діяльність органів влади.

Наглядові функції виконують також спеціалізовані структури – такі як органи прокуратури, інспекції у сфері охорони навколишнього природного середовища, Національної поліції тощо. Їхня діяльність регламентується галузевим законодавством і має превентивний характер. Основна мета – виявити системні порушення та ініціювати їх усунення через законні механізми.

Особливої ваги нагляд набуває в умовах надзвичайного або воєнного стану, коли доступ до традиційних механізмів захисту прав може бути обмежений. У таких випадках саме ефективний нагляд здатен слугувати запобіжником проти зловживань владою, водночас не перешкоджаючи необхідному для безпеки функціонуванню державного апарату.

Контроль і нагляд нерідко сприймаються як взаємозамінні або тотожні за змістом явища. Проте в практиці публічного адміністрування вони суттєво відрізняються як за правовими підставами, так і за організаційною структурою та наслідками реалізації. Розуміння цих відмінностей є необхідним для ефективного функціонування всієї системи державного управління.

По-перше, контроль здебільшого має владний і безпосередній характер впливу. Його здійснюють органи, які мають компетенцію не лише виявляти відхилення, але й накладати санкції, скасовувати рішення або зобов'язувати до усунення порушень. Натомість нагляд виконує інформаційно-діагностичну функцію, зосереджену на виявленні невідповідностей без активного примусу.

По-друге, суб'єкти здійснення цих функцій різняться за статусом і повноваженнями. Наприклад, контроль можуть здійснювати як внутрішньоорганізаційні підрозділи (відомчий контроль), так і зовнішні органи державної влади. Нагляд же, як правило, делегується незалежним інституціям або спеціально уповноваженим суб'єктам, які не є частиною структури об'єкта спостереження – наприклад, органи прокуратури тощо.

По-третє, відмінність проявляється у наслідках відповідної діяльності. Якщо за результатами контролю можуть бути застосовані адміністративні або дисциплінарні заходи, то результати нагляду, як правило, оформлюються у вигляді висновків, звітів або рекомендацій для інших органів. Таким чином, нагляд функціонує не як каральний, а як превентивно-захисний механізм у системі правових гарантій.

Отже, попри спільну орієнтацію на дотримання законності, контроль і нагляд формують дві різні моделі реагування на відхилення від норм. Їх взаємодоповнюваність забезпечує баланс між ефективністю і правовими гарантіями в публічному адмініструванні, особливо в умовах реформування адміністративно-правової системи.

У структурі публічного адміністрування важливу роль у реалізації контрольних і наглядових повноважень відіграють спеціалізовані органи, кожен із яких функціонує відповідно до визначених законодавчих рамок. Така багаторівнева система дає змогу забезпечити баланс між оперативним втручанням і превентивним спостереженням за дотриманням законності в публічній сфері.

Загалом, сучасна практика в Україні свідчить про наявність розгалуженої системи суб'єктів контролю і нагляду, однак ефективність їхньої діяльності залежить не лише від формального обсягу повноважень, а й від політичної незалежності, матеріально-технічного забезпечення та якості кадрового складу. Проблеми дублювання повноважень, слабка взаємодія між органами, а також формальний підхід до реагування залишаються актуальними викликами у цій сфері.

Порівняння підходів до здійснення контролю й нагляду в різних країнах дозволяє виявити оптимальні інституційні та правові моделі, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Насамперед варто звернути увагу на держави з усталеною демократичною традицією, де функції контролю та нагляду є ключовими інструментами підтримання принципу верховенства права.

У країнах Європейського Союзу, як свідчить досвід Франції, Іспанії та Німеччини, функціонують префектурні та адміністративні інститути, що здійснюють державний нагляд над актами органів місцевого самоврядування. У Франції – це префекти, які мають право зупиняти дію незаконних рішень комунальних рад. У Німеччині діє система адміністративного судового нагляду, що дозволяє оперативно оскаржувати дії публічної адміністрації. Усі ці моделі ґрунтуються на балансі незалежності місцевого самоврядування та нагляду за його правовою поведінкою.

У США функціонують незалежні офіси генеральних інспекторів (Inspector General), які здійснюють внутрішньоурядовий аудит і розслідування. Крім того, урядовий офіс звітності − Government Accountability Office (GAO) − є взірцем парламентського контролю,

який має високий рівень довіри як з боку Конгресу, так і громадянського суспільства. GAO аналізує ефективність виконання урядових програм, використання бюджетних коштів і навіть надає оцінки проєктам майбутніх законів.

У Польщі, країні зі схожими історичними і правовими умовами до України, функціонує Верховна контрольна палата (Najwyższa Izba Kontroli – NIK), яка має широкі повноваження у сфері контролю діяльності органів виконавчої влади. NIK діє незалежно, безпосередньо підзвітна парламенту, її звіти публікуються й широко обговорюються в суспільстві. Це приклад високої інституційної довіри до контрольного органу, який має реальні важелі впливу на державну політику.

Таким чином, успішні приклади держав ЄС, США та Польщі демонструють, що ефективність системи контролю та нагляду залежить не лише від наявності формальних повноважень, а від реальної інституційної незалежності, прозорості процедур, суспільного контролю та політичної волі. Ці уроки можуть бути корисними для України в процесі вдосконалення її адміністративного апарату та інтеграції до європейського правового простору.

Запровадження воєнного стану або надзвичайної ситуації змінює правовий ландшафт публічного управління, створюючи специфічні умови для реалізації функцій контролю і нагляду. У таких обставинах держава отримує додаткові повноваження, а окремі права громадян можуть бути обмежені. Водночас ці зміни не повинні призводити до нівелювання принципу верховенства права чи відмови від механізмів підконтрольності влади.

Одним із головних викликів у таких умовах є пошук балансу між забезпеченням державної безпеки та дотриманням основоположних прав людини. Зокрема, держава повинна діяти у межах Конституції та міжнародних зобов'язань, навіть коли йдеться про обмеження прав. У таких випадках на перший план виходять інституції парламентського, громадського та судового нагляду, які зберігають свою легітимність навіть за умов надзвичайного правового режиму.

Особливої ваги набуває роль Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який фіксує порушення прав людини, зокрема в зоні бойових дій або щодо цивільного населення, переміщених осіб, полонених. Цей орган має змогу інформувати як національні, так і міжнародні органи про виявлені випадки зловживань, виконуючи важливу превентивну й документальну функцію.

Додатково, підвищується значущість громадського контролю та незалежної журналістики, які часто залишаються єдиним джерелом перевірки правомірності дій органів влади в умовах воєнної або інформаційної блокади. Прозорість, звітність, етичність − ці принципи мають зберігатися навіть у надзвичайних умовах, інакше демократичне суспільство ризикує втратити довіру до публічного адміністрування.

Відтак, реалізація контрольних і наглядових функцій у період воєнного стану повинна адаптуватися до нових загроз, не втрачаючи при цьому свого демократичного змісту. Від ефективності та легітимності цих механізмів залежить не лише якість управління, а й довгострокова стійкість інституційної системи держави.

Висновки. Таким чином, інститути публічного контролю та адміністративного нагляду є невід'ємними елементами механізму забезпечення законності, підзвітності та ефективності функціонування органів публічної влади, особливо в умовах надзвичайного правового режиму, яким є воєнний стан. Вони виконують взаємодоповнювальні функції: контроль має безпосередньо владний, коригуючий характер, тоді як нагляд забезпечує спостереження, фіксацію порушень та ініціативу щодо відповідного реагування без втручання в оперативну діяльність об'єкта. Розмежування цих функцій є не лише теоретичним завданням, але й актуальним викликом для сучасної публічної адміністрації України. В умовах воєнного стану, коли посилюється централізація управлінських процесів і обмежуються деякі права та законні інтереси людини, зростає роль незалежних

наглядових інституцій. Їхня ефективність залежить не лише від законодавчих повноважень, але й від реальної інституційної автономії, кадрового потенціалу та прозорості здійснення контрольно-наглядових процедур. Аналіз міжнародного досвіду (зокрема практики США, Польщі, Франції) свідчить, що досягнення балансу між ефективністю контролю й дотриманням гарантій прав людини можливе лише за умови незалежності контрольних органів, їх відкритості перед суспільством і системної взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. (Підручник для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.); За ред. Ю.П. Битяка. Х.: Право, 2000. 520 с.

2. Буханевич А.І. Публічний контроль за діяльністю органів державної влади: теоретико-методологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» А.І. Буханевич. К., 2010. 22 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 Володимир Миколайович Гаращук ; Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. Х., 2003. 412 с.

5. Лученко Д.В. Контрольне провадження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 Д.В. Лученко. Х, 2003. 180 с.

6. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.

7. Надієнко О.І. Функції державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні: визначення, класифікація, аналіз. Право і суспільство. 2011. № 3. С. 130–136.

8. Новий тлумачний словник української мови. Уклад.: В.В. Яременко, О.М Сліпушко. К.: Аконіт, 1999. 489 с.

9. Шинкарук О. А. Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогнозування в олімпійському спорті: навч. посіб. О. А. Шинкарук. К., 2013. 136 с.

Надійшла до редакції 05.03.2025

References

1. Admnistratyvne pravo Ukrainy. (2000). Pidruchnyk dlia yuryd. vuziv i fak. Yu.P. Bytiak, V.V. Bohutskyi, V.M. Harashchuk ta in.; Za red. Yu.P. Bytiaka. Kharkiv: Pravo. [Administrative Law of Ukraine (Textbook for law universities and faculties)] [in Ukrainian].

2. Bukhanevych, A. I. (2010). Publichnyi kontrol za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady: teoretyko-metodolohichnyi analiz: avtoref. dys. ... kand. derzh. upr. : spets. 25.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia" [Public Control over the Activities of Public Authorities: Theoretical and Methodological Analysis: PhD Thesis Abstract] [in Ukrainian].

3. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language (with additions and amendments)]. Kyiv–Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].

4. Harashchuk, V. M. (2003). Teoretyko-pravovi problemy kontroliu ta nahliadu u derzhavnomu upravlinni: dys. ... dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 [Theoretical and Legal Problems of Control and Supervision in Public Administration: Doctoral Dissertation] [in Ukrainian].

5. Luchenko, D. V. (2003). Kontrolne provadzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 [Control Proceedings: PhD Dissertation] [in Ukrainian].

6. Malynovskyi, V. Ya. (2000). Derzhavne upravlinnia: Navchalnyi posibnyk [Public Administration: Textbook]. Lutsk: Red.-vyd. vidd. «Vezha» Volynskyi derzh. un-t im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].

7. Nadiienko, O. I. (2011). Funktsii derzhavnoho rehuliuvannia u sferi pensiinoho zabezpechennia v Ukraini: vyznachennia, klasyfikatsiia, analiz [Functions of State Regulation in the Field of Pension Provision in Ukraine: Definition, Classification, Analysis]. Pravo i suspilstvo – Law and Society, 3, 130–136. [in Ukrainian].

8. Yaremenko, V. V., & Slipushko, O. M. (Eds.). (1999). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Akonit. [in Ukrainian].

9. Shynkaruk, O. A. (2013). Teoriia i metodyka pidhotovky sportsmeniv: upravlinnia, kontrol, vidbir, modeliuvannia ta prohnozuvannia v olimpiiskomu sporti: navchalnyi posibnyk [Theory and Methods of Athletes' Training: Management, Control, Selection, Modeling and Forecasting in Olympic Sports: Textbook]. Kyiv. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Olesia Nitsevych. Public control and administrative supervision as components of the system of ensuring legality and discipline under martial law

The article carries out a comprehensive scientific and legal study of the functional content and regulatory and institutional nature of public control and administrative supervision as key instruments for ensuring legality and discipline in the field of public administration, taking into account the peculiarities of their implementation in martial law. The need for a clear distinction between the concepts of "control" and "supervision" is substantiated as such, which differ in the form of influence, source of authority, legal consequences and subject structure. Based on the analysis of domestic and international publications, it is found that control has an active, sanctioning nature, while supervision functions within the framework of a preventive, human rights protection mechanism without direct interference in the operational activities of the object of supervision. Attention is focused on the activities of key Ukrainian institutions – the Accounting Chamber, the State Audit Service, the Office of the VRU Commissioner for Human Rights – in view of their role in the implementation of control and supervisory powers in conditions of restrictions on democratic procedures. Emphasis is placed on a comparative analysis of foreign experience in implementing control and supervision in France, the USA, and Poland. Special attention is paid to the challenges of digital transformation of the control system. It is noted that digital tools not only enhance the transparency of administrative processes, but also create new risks of abuse, especially in the absence of proper legal regulation of control and supervision procedures.

In the context of martial law, the article emphasizes the importance of balancing the requirements of operational management and compliance with human rights guarantees. The position is expressed on the need to preserve the legitimacy of control and supervision institutions, even in emergency conditions, as well as further updating the regulatory framework taking into account European standards. The results of the study have practical value for improving the public administration system, its transparency and accountability, as well as the formation of new approaches to the implementation of control and supervision functions in crisis conditions.

Key words: *public control, administrative supervision, martial law, legality, accountability, public administration, form of control.*

УДК 629.73
DOI https://doi.org/ 10.32782/2078-3566-2025-1-04

Крістіна ДЕРЕВ'ЯНКО
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
kristina.derevianko@dduvs.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено висвітленню окремих аспектів використання безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА) у поліцейській діяльності, систематизації функцій та завдань безпілотної авіації у сфері цивільного та бойового застосування. Відповідно до поставленої мети було розкрито напрямки використання БпЛА, а також чітко означена їхня роль у поліцейській діяльності, яка спрямована на підвищення результативності та ефективності виконання покладених на органи Національної поліції функцій та завдань. Акцентовано увагу на низці варіантів фахового підходу до використання безпілотних апаратів. Визначені особливості нормативно-правових підстав, що дають можливість правоохоронцям на законних підставах використовувати БпЛА у своїй діяльності, що значно розширює можливості для забезпечення публічної безпеки і порядку. Розкрито сутність об'єкта, що дозволяє зрозуміти його специфіку та способи застосування. Зосереджено увагу на змінах у законодавстві, яких вимагають сучасні виклики, зумовлені введенням особливого правового режиму воєнного стану, а також адаптації нормативно-правових актів до появи безпілотних систем. Наукова новизна полягає у розкритті використання БпЛА у поліцейській діяльності з урахуванням бойового та цивільного досвіду в умовах повномасштабного вторгнення, а також перспектив подальшого розвитку системи службової підготовки фахівців з керування БпЛА. На перевагу людському фактору, розкрито безпілотні апарати, як важливий елемент у забезпеченні потенційного запобігання помилок і хибних рішень з боку людини з допомогою технічних пристроїв, що забезпечують точність і суворе дотримання зазначених характеристик. БпЛА визнані унікальним знаряддям для сприяння у розкритті правопорушень за допомогою технологічних інновацій. Наголошено на культурі використання безпілотних апаратів для забезпечення конфіденційності і дотримання прав та свобод людини.

Ключові слова: *безпілотні літальні апарати, поліцейська діяльність, інтеграція, публічний порядок і безпека, штучний інтелект, програмне забезпечення.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія розв'язана Російською Федерацією проти України та пов'язане із цим уведення на території України особливого правового режиму воєнного стану, зумовлюють необхідність впровадження у поліцейську діяльність сучасних методів і форм діяльності. Також це передбачає розширення кола засобів, які сприятимуть розкриттю адміністративних та кримінальних правопорушень, а також перекривають кластер бойових задач, у яких, на сьогоднішній день, активно задіяні поліцейські. Поряд із цим, євроінтеграційний курс України створює нові вимоги до вдосконалення національного законодавства щодо використання безпілотних систем. Технологічний прогрес значною мірою трансформував використання безпілотних систем, а розвиток і впровадження штучного інтелекту наповнив їхнє практичне застосування новими сенсами.

Мета статті полягає у розкритті окремих аспектів використання безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА) у поліцейській діяльності. Відповідно до поставленої

© К. Дерев'янко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-6081-0084

мети необхідно розкрити сутність та особливості функціоналу безпілотних систем, а також визначити їхнє місце у вдосконаленні окремих складових поліцейської діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Розв'язання проти України повномасштабної військової агресії обумовило інтенсифікацію наукового пошуку щодо нормативно-правового забезпечення використання БпЛА у секторі безпеки і оборони. Необхідно відзначити науковий доробок таких фахівців як А. А. Саковський, С. М. Науменко, О. Г. Розгон, Т. В. Гуцул, А.І. Харук, якими був здійснений важливий науковий внесок щодо інтегрування БпЛА в діяльність правоохоронних органів України в цілому та Національної поліції зокрема. Поряд із цим, постійний технічний прогрес у сукупності з розширенням сфер використання безпілотних систем обумовлюють актуальність представленого дослідження.

Виклад основного матеріалу необхідно розпочати з розкриття самого поняття «безпілотний літальний апарат» Так, згідно з п. 23) ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України від 19.05.2011, безпілотне повітряне судно визначене як повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном [2].

У свою чергу, А. І. Харук визначає БпЛА як літальний апарат, усі фази польоту якого проходять без фізичної присутності екіпажу на його борту [[1]].

Загалом, безпілотні системи вже давно увійшли в поліцейську діяльність як один із засобів, що не дозволяє замінити традиційні засоби огляду та фіксації правопорушень повністю, але сприяє та посилює ефективність правоохоронної діяльності. Варто згадати про те, що згідно п. 1) ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, до основних завдань поліції належать забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [3].

Відповідно, неухильно дотримуючись основних принципів діяльності поліції, правоохоронці можуть використовувати різноманітні технічні засоби, форми та методи для успішного виконання поставлених перед ними завдань. Пошук нових можливостей для удосконалення поліцейської діяльності не зупиняється, а застосування сучасних технологій у поліцейській діяльності, до яких можна віднести використання БпЛА, сьогодні стає ключовим. Це зумовлено тим, що вони мають перевагу над людськими можливостями у таких аспектах як точне й суворе дотримання встановлених параметрів, якість і повнота дистанційно одержаної інформації, цілком автоматизовані процеси, яким притаманні безпечна експлуатація та простота у використанні. Варто зауважити, що перспективи використання БпЛА набули такої популярності, що 13.07.2023 до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» були внесені зміни, відповідно до яких поліцейські отримали законні підстави для використання повітряних суден, безпілотних повітряних суден, транспортних засобів, що рухаються по поверхні води або під нею, у тому числі дистанційно керованих [3].

Потенціал інтеграції БпЛА у поліцейську діяльність значно збільшується, оскільки, з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, Міністерство внутрішніх справ стало динамічно адаптувати службову підготовку поліцейських відповідно до реалій сьогодення. Серед іншого це включає сприяння оволодінню навичками керування БпЛА та реалізацію спільних проєктів з підготовки пілотів – операторів БпЛА. Відповідну підготовку провадять для поліцейських територіальних органів (підрозділів) Національної поліції у вигляді спрощених курсів у

[1] Харук А. І. Безпілотний літальний аппарат. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Безпілотний літальний апарат (дата звернення: 22.12.2024).

закладах вищої освіти системи МВС України [2], а також розширеного курсу під егідою Управління авіації та поліції на воді, де слухачі мають змогу оволодіти не лише знаннями з тактико-технічних характеристик безпілотних апаратів, практичними годинами нальоту, а й навичками інженерії – конструювання та програмування БпЛА. Інновації в технічній та комп'ютерній інженерії безпілотних систем дозволили імплементувати передові технологічні можливості БпЛА як у старих, так і у нових для поліції сферах. Приміром, для превентивної поліцейської діяльності, а також для виконання поліцією задач на лінії зіткнення або наближеній до зони активних бойових дій. Особливої уваги та популярності сьогодні набуває огляд місця події за допомогою БпЛА, які надають поліцейським змогу виконувати слідчі дії за відсутності безпосереднього втручання людини в епіцентр події, що є важливим для збереження слідів правопорушення, а також їх високоточної фіксації на носіях інформації. БпЛА можуть вирішити проблемні питання огляду місця події, де основними завданнями є встановлення всіх обставин події, їх фіксація, вилучення речових доказів й оцінка слідів правопорушення. Зокрема, це стосується не тільки таких подій, що стосуються посягання на життя та здоров'я особи, а й дорожньо-транспортних пригод, виявлення масових поховань на деокупованих територіях, під час масових заворушень, охорони публічного порядку і безпеки під час масових заходів тощо.

Крім викладеного, сучасні технології дозволяють розробляти 3D-моделі з матеріалу, відзнятого за допомогою БпЛА, поєднавши їх з використанням сучасних алгоритмів штучного інтелекту та фотометричної обробки. Це дає змогу фактично реконструювати подію. Отримання більшої кількості доказового матеріалу має велике значення для його подальшої інтеграції у досудове розслідування й судовий розгляд, адже поліпшує якісні показники оцінки доказів та імплементацію демократичних цінностей у правоохоронну діяльність.

Проте, використання БпЛА поліцією пов'язане не лише із слідчо-криміналістичною діяльністю. Наприклад, поліцейські, які спільно з прикордонниками, здійснюють перевірку дотримання прикордонного режиму та патрулювання місцевості запозичили досвід використання БпЛА для контролю за перетинанням або спробами перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон України. Підйом у повітря БпЛА значною мірою полегшує виконання поліцейськими службових обов'язків у прикордонних регіонах, а результативність поряд із одночасною фіксацією правопорушення робить використання БпЛА незамінним для превенції правопорушень.

Не дивлячись на переваги використання безпілотних систем, одним із основних критеріїв вибору таких засобів є їхня доступність, оскільки БпЛА залишаються доволі коштовним обладнанням. З одного боку тут можна вести мову про альтернативу державним закупівлям заводських пристроїв, БпЛА зібраними фахівцями з окремих компонентів. З іншого боку, у разі самостійного конструювання БпЛА в окремих органах (підрозділах) поліції виникає питання про їхню відповідність та сертифікації.

Що стосується використання БпЛА поліцейськими підрозділами задіяними до безпосередньої участі у бойових діях, можна вести мову про їхнє використання не лише для ураження ворога та проведення розвідувальних дій, а й для надання допомоги потерпілим особам в потенційно небезпечних умовах, перебування в яких може загрожувати життю та здоров'ю. Тим самим мінімізується необхідність безпосереднього залучення поліцейських. Зупиняючись на широті використання БпЛА, слушною є спільна думка Гуцула Т. В., Жежери І.В., Ткача В.В. про те, що застосування безпілотних апаратів дозволяє людям не перебувати в загрозливих життю умовах, провадити діяльність за межами фізичних та психофізіологічних здібностей особи, а також відкриває широкий перелік функцій, які раніше могли здаватися нереальними [1, с. 201].

[2] Основи управління БПЛА: факультатив для поліцейських https://dduvs.edu.ua/2024/07/12/osnovy-upravlinnya-bpla-fakultatyv-dlya-politsejskyh/

З іншого боку, такі автори як Розгон О. Г., Батраченко Т.С., Єфімова І.В. наголошують на тому, що основою успішної інтеграції БпЛА є постійне оновлення технічної бази, що вимагає значних інвестицій та планомірного управління змінами [4, с. 487]. Програмна інженерія не стоїть на місці і варто зауважити, що штучний інтелект (далі – ШІ) додав безпілотним системам належних людям ознак. Оптимізація залучення поліцейських до оперативно-розшукових дій завдяки БпЛА, обладнаних ШІ, стимулювала розкриття кримінальних та інших правопорушень. Розробка програмного забезпечення з розпізнавання обличь за фото, які попередньо внесені до відповідної бази, вже активно використовується як інструмент для віддаленого пошуку осіб, які знаходяться в розшуку або підозрюються у вчиненні протиправних дій у випадках, коли особа може здогадуватись про спостереження, а перебування поліцейського на місці є неможливим або ставить під загрозу процесуальні дії, а також в умовах підвищеної небезпеки в ході затримання озброєних осіб або таких, що можуть чинити опір, для вчасного отримання підтримки доданих сил у випадку віддаленого виявлення таких осіб.

Державна політика щодо підтримки використання й розвитку безпілотних систем набуває дедалі більшої популярності не лише серед поліцейських та представників інших правоохоронних органів, а й серед цивільних осіб, які у добровільному порядку проходять курси з керування БпЛА. Тому, відповідно до Повітряного кодексу України, обов'язок щодо контролю дотримання порядку використання повітряного простору, захисту об'єктів критичної інфраструктури, важливих державних об'єктів, управління польотами державних повітряних суден, контролю польотів повітряних суден та переміщення інших об'єктів, що перетинають державний кордон України або виконують польоти в межах зон з особливим режимом використання та у спеціальних зонах повітряного простору України, проведення заходів з підтримання громадської безпеки і порядку покладений на численну кількість суб'єктів, серед яких одним з провідних є органи Національної поліції України [2].

В умовах підвищеної небезпеки та систематичного нанесення ракетних ударів по об'єктам критичної інфраструктурі, з метою захисту таких об'єктів від незаконних посягань, а також протидії диверсійній діяльності противника, поліцейськими здійснюється ретельний контроль за правилами виконання польотів, їхньою реєстрацією, а також дотриманням маршрутів, вказаних у запиті для забезпечення публічного порядку і безпеки. У випадках, коли є обґрунтовані підстави вважати, що БпЛА використовується для вчинення правопорушення або становить загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, відповідно до ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейським дозволено примусово припиняти політ безпілотного повітряного судна шляхом його пошкодження або знищення [3]. Наведене переконливо свідчить про розвиток національного законодавства щодо використання БпЛА. Поряд із цим, аби не вдаватись до застосування табельної вогнепальної зброї, згідно п. 4) ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», було додано засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, у тому числі для перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи знищення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем [3]. Такими пристроями зазвичай виступають засоби радіоелектронної боротьби (далі – РЕБ), які вже перебувають на обліку у органах Національної поліції та можуть використовуватись у випадках, коли спричинення пошкоджень може тягнути за собою тяжкі наслідки для інфраструктури або людей, оскільки система РЕБ дає змогу безпечно посадити або зупинити безпілотне судно не викликаючи його некероване падіння (стосується БпЛА першого типу). Необхідно додатково підкреслити, що важливу роль у контролі за дотриманням порядку використання повітряного простору відіграє населення, що полягає у зверненнях і повідомленнях від небайдужих громадян на лінію «102» відносно підозрілих БпЛА для їхньої подальшої перевірки групами реагування патрульної

поліції або іншими службами (посадовими особами), уповноваженими на реагування за викликами і повідомлення про правопорушення та інші події.

З вищевказаного випливає важливість оновлення законодавства України, з урахуванням забезпечення безпекового середовища, вимог конфіденційності в умовах складної геополітичної ситуації. Нові виклики вимагають високоефективного державного регулювання використання безпілотних систем як у цивільних, так у бойових потребах.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що використання БпЛА стає все більш поширеним завдяки їхній здатності ефективно сприяти виконанню різноманітних завдань, підвищуючи безпеку та оперативність реагування поліції на протиправні прояви. Спостереження та моніторинг забезпечують швидке реагування на будь-які зміни стану публічного порядку і безпеки, а також дозволяють нелажним чином реагувати на різноманітні загрози без ризику для життя і здоров'я поліцейських. Проведення поліцейських операцій з розшуку та затримання правопорушників, розшукові дії в умовах реального часу, слідчі дії, огляд місця події та якісний збір доказової бази – все це дозволяє Національній поліції підвищити ефективність реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події, а також забезпечити подальші процеси, пов'язані з провадженням у таких справах.

Список використаних джерел

1. Гуцул Т. В., Жежера І. В., Ткач В. В. Особливості класифікації та методів вибору БпЛА. *Технічні науки та технології.* 2022. № 4 (30). С. 201–212.

2. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text.

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

4. Розгон О. Г., Батраченко Т. С., Єфімова І. В. Ефективність застосування безпілотних літальних апаратів для фото- та відеозапису в діяльності Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 486–488. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/113.

Надійшла до редакції 25.12.2024

References

1. Hutsul, T. V., Zhezhera, I. V., & Tkach, V. V. (2022) Osoblyvosti klasyfikatsii ta metodiv vyboru BpLA [Features of classification and methods of selection of UAVs]. *Tekhnichni nauky ta tekhnolohii.* № 4 (30), pp. 201–212. [in Ukr.].

2. Povitrianyi kodeks Ukrainy [Air Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19.05.2011. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text. [in Ukr.].

3. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

4. Rozghon, O. H., Batrachenko, T. S., Yefimova, I. V. (2024) Efektyvnist zastosuvannia bezpilotnykh litalnykh aparativ dlia foto- ta videozapysu v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Effectiveness of using unmanned aerial vehicles for photo and video recording in the activities of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 1, pp. 486–488. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/113. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kristina Derevianko. The use of unmanned aerial vehicles in police activities: some aspects

The article is aimed at highlighting certain aspects of the use of unmanned aerial vehicles (hereinafter – UAVs) in police activities, and at systematizing the functions and tasks of unmanned aircraft in the field of civilian and combat use. In accordance with this goal, the author reveals the areas of use of UAVs and clearly defines their role in police activities aimed at increasing the efficiency and effectiveness of the functions and tasks assigned to the National Police. The author emphasizes a number of options for a

professional approach to the use of unmanned aerial vehicles. The author identifies the peculiarities of the regulatory and legal framework enabling law enforcement officers to legally use UAVs in their activities, which significantly expands the possibilities for ensuring public safety and order. The essence of the object is revealed, which allows to understand its specifics and methods of application. Attention is focused on the changes in legislation required by modern challenges caused by the introduction of a special legal regime of martial law, as well as the adaptation of regulations to the emergence of unmanned systems. The scientific novelty lies in the disclosure of the use of UAVs in police activities, taking into account combat and civilian experience in the context of a full-scale invasion, as well as the prospects for further development of the system of in-service training of specialists in UAV operation. To the advantage of the human factor, the author reveals unmanned aerial vehicles as an important element in ensuring the potential prevention of human errors and wrong decisions with the help of technical devices that ensure accuracy and strict adherence to the specified characteristics. UAVs are recognized as a unique tool to assist in solving offenses through technological innovation. The culture of using unmanned vehicles to ensure confidentiality and respect for human rights and freedoms is emphasized.

Key words: *unmanned vehicles, police activity, integration, public order and security, artificial intelligence, software.*

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 327.51
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-05

Ліна Леонтьєва
кандидат юридичних наук, доцент
(Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна)
alinaleontieva777@gmail.com

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛІТИКИ НАТО ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті проаналізовано основні принципи політики НАТО щодо забезпечення гендерної рівності в сфері безпеки та оборони, зокрема імплементацію Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека» та пов'язаних із нею міжнародних документів. Досліджено стратегічні документи Альянсу, включаючи Північноатлантичний договір, Стратегічну концепцію НАТО 2022 року, Директиву Bi-SC 40-1, а також політику НАТО/РЄАП «Жінки, мир і безпека». Наголошено на ролі НАТО у сприянні інклюзивності жінок у секторах оборони та безпеки. Особлива увага приділяється залученню жінок в операціях та місіях за участю НАТО, що сприяє збільшенню представництва жінок на всіх рівнях ухвалення рішень та створює механізми для реалізації Глобальних цілей ООН, що підкреслюють важливість участі жінок у миротворчих процесах.

***Ключові слова**: НАТО, гендерна рівність, безпека, оборона, Резолюція 1325, політика НАТО, жінки в секторі безпеки, гендерний баланс.*

Постановка проблеми. Гендерна рівність у секторі безпеки та оборони є однією з ключових стратегічних цілей НАТО, закріплених у політиці «Жінки, мир і безпека» (Women, Peace and Security, WPS). Протягом останніх десятиліть Альянс розширив підходи до інтеграції гендерного аспекту в оборонні ініціативи, що було зумовлено ухваленням Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та пов'язаних із нею міжнародних документів. Питання гендерної рівності та участі жінок у миротворчих процесах має важливе значення для підвищення ефективності оборонних стратегій, дотримання прав людини та досягнення сталого миру. НАТО активно підтримує міжнародні ініціативи щодо усунення бар'єрів для участі жінок у військових операціях, сприяє залученню жінок до ухвалення рішень та здійснює системні реформи, спрямовані на подолання гендерних диспропорцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано національні та міжнародні (імплементовані) нормативно-правові акти. По-перше, досліджено ключові міжнародні документи, що формують стандарти гендерної рівності в секторі безпеки та оборони: Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Пекінська декларація та Платформа дій, яка охоплює всі аспекти забезпечення гендерної рівності, Стамбульська конвенція Ради Європи, що зосереджується на боротьбі з насильством щодо жінок.

© Л. Леонтьєва, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5336-3134

По-друге, проаналізовано резолюції Ради Безпеки ООН, що стосуються розширення прав та можливостей жінок у сфері безпеки та оборони, а саме: Резолюція 1325 «Жінки, мир і безпека» (31.10.2000 р.) – акцентує увагу на ролі жінок у миротворчих ініціативах і забезпеченні безпеки, та Резолюції 1820 (19.06.2008 р.), Резолюції 1888 (30.09.2009 р.), Резолюції 1889 (5.10.2009 р.), Резолюції 1960 (16.12.2010 р.), Резолюції 2106 (24.06.2013 р.), Резолюції 2122 (18.10.2013 р.), Резолюції 2242 (13.10.2015 р.), Резолюції 2467 (23.04.2019 р.), Резолюції 2493 (29.10.2019 р.).

Мета статті. Метою цього дослідження є вивчення політики НАТО щодо забезпечення гендерної рівності у сфері безпеки та оборони, аналіз основних стратегічних документів, що регламентують цей процес, а також оцінка механізмів реалізації політико-правових засад гендерної рівності в Альянсі. Особливу увагу приділено дослідженню стратегічних актів, які закріплюють принципи колективної оборони, міжнародного миру та стабільності відповідно до положень ООН, а також процесу офіційного включення гендерних питань до порядку денного НАТО після ухвалення Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 у 2000 році.

Виклад основного матеріалу. В умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також у контексті воєнного стану, що нині діє на території країни, питання правового забезпечення та запровадження механізмів реалізації гендерної рівності в секторі безпеки та оборони набуває особливої актуальності. Зважаючи на це, необхідним є аналіз міжнародних документів, ухвалених такими організаціями, як Організація Об'єднаних Націй (ООН), НАТО, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Рада Європи. Важливим аспектом є також приведення норм національного законодавства України у відповідність до чинних міжнародно-правових стандартів [3].

Політика НАТО щодо гендерної інтеграції та розширення прав і можливостей жінок динамічно розвивається. Починаючи з 2007 року, коли було затверджено першу офіційну політику щодо виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека», відбулися значні зміни. Так, у 2009 році Комітет жінок у збройних силах НАТО (CWINF) було перейменовано на Комітет з гендерних перспектив (NCGP) із оновленим мандатом. У 2010, 2011, 2014 та 2016 роках було ухвалено, переглянуто й оновлено План дій з інтеграції цієї резолюції в операції та місії.

У 2012 році НАТО підтвердило свою прихильність до виконання резолюції та ініціювало її огляд. У 2015 році було запущено Мережу професіоналів НАТО, створено Програму освіти та Консультативну групу громадянського суспільства з питань жінок, миру й безпеки [1, с. 548].

Зобов'язання НАТО щодо впровадження Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та наступних резолюцій, спрямованих на забезпечення гендерної рівності у сфері безпеки та оборони, було чітко окреслено в політиці НАТО/РЄАП «Жінки, мир і безпека», ухваленій у 2018 році (NATO/EAPC Women, Peace and Security Policy, 2018). Цей документ підтверджує прагнення Альянсу інтегрувати політику «Жінки, мир і безпека» у всі ключові напрями діяльності: колективну оборону, врегулювання криз та забезпечення спільної безпеки. НАТО розвиває гендерну рівність через три основні керівні принципи [9]:

– інтеграція: гендерна рівність розглядається як невід'ємна складова політик, програм та проєктів Альянсу. Її досягнення вимагає впровадження принципів гендерного мейнстримінгу, які враховують вплив кожної ініціативи на жінок і чоловіків. Це дає змогу ефективно інтегрувати принципи рівності на всіх рівнях ухвалення рішень;

– інклюзивність: НАТО підкреслює важливість залучення жінок до своїх структур та національних сил держав-членів. Жінки повинні бути представлені на всіх рівнях Альянсу, що сприятиме підвищенню оперативної ефективності. Для досягнення цього НАТО працює над розширенням їхньої участі у керівних структурах, навчальних програмах та інших ініціативах;

– цілісність: усунення гендерної нерівності здійснюється системно, щоб забезпечити справедливе ставлення до жінок і чоловіків у всіх сферах діяльності Альянсу. Це передбачає створення умов, за яких усі мають рівні можливості, права й обов'язки.

Одним із ключових документів, що повністю відображає політику оборонного Альянсу, є Стратегічна концепція НАТО 2022 року. Вона посідає друге місце за значущістю після Північноатлантичного договору та окреслює ключові виклики, які постають перед міжнародним миром, безпекою та обороною. Основними цілями та принципами цієї концепції є забезпечення колективної оборони країн-членів від усіх видів загроз і з усіх напрямків, а також сприяння справедливому управлінню [11].

У Стратегічній концепції НАТО 2022 року визначено ключові виклики у сфері міжнародної безпеки та відображено прагнення Альянсу інтегрувати гендерні аспекти в усі сфери діяльності. Документ визначає такі основоположні завдання НАТО:

– стримування та оборона;

– запобігання кризам і їх врегулювання;

– забезпечення безпеки держав.

Стратегічна концепція відкрито орієнтує НАТО на стримування та оборону, позбавляючи будь-якого потенційного противника можливостей для здійснення агресії . Окрім того, у ній охоплено питання змін клімату, людської безпеки та тематики «Жінки, мир і безпека», адже гендерна рівність є невід'ємною частиною цінностей Альянсу. Політика НАТО спрямована на забезпечення рівного представництва жінок у військових структурах, а також на створення механізмів реагування на гендерні загрози в умовах збройних конфліктів.

Діяльність ООН у сфері забезпечення гендерної рівності, зокрема у секторах безпеки та оборони, мала значний вплив на політику НАТО. Важливими факторами, що спричинили зміни у підходах Альянсу, стали Глобальні цілі ООН, Резолюція 1325 та подальші рішення, спрямовані на просування гендерної рівності в секторі безпеки та оборони. Ці нововведення спонукали міжнародну спільноту до співпраці, зокрема шляхом впровадження відповідних норм у законодавство країн-членів і партнерів НАТО та заохочення інших держав до дотримання цих принципів.

Гендерна рівність та її реалізація були включені до порядку денного з питань жінок, миру та безпеки й залишаються стратегічними цілями НАТО до 2030 року. На саміті Альянсу в Мадриді наголошено на важливості подальшого інтегрування питань гендерної рівності, людської безпеки та підтримання ролі жінок у миротворчих процесах у всі ключові завдання НАТО.

У межах політики НАТО щодо гендерної рівності визначено низку механізмів, які є актуальними та оновлюються за необхідності [5]:

– «інтеграція гендерних перспектив в операції та місії під егідою НАТО»;

– розвиток співпраці для реалізації цілей та принципів Резолюції РБ ООН 1325. Це включає взаємодію як у кризових, так і в постконфліктних ситуаціях, а також розвиток потенціалу, проведення діалогу, спільних політичних ініціатив, обмін інформацією, досвідом і найкращими практиками, а також організацію навчальних заходів;

– консультації та координація з міжнародними організаціями, серед яких Європейський Союз, ООН, ОБСЄ та Африканський Союз, для узгодження зусиль у забезпеченні миру, безпеки та гендерної рівності;

– створення Консультативної групи громадянського суспільства (CSAP), яка надає рекомендації щодо інтеграції гендерної перспективи до ключових завдань НАТО. Група також сприяє співпраці з жіночими організаціями в межах національних ініціатив;

– призначення координаторів з гендерних питань (Gender Focal Points) у всіх підрозділах Альянсу. Ці фахівці проходять підготовку з питань гендерної перспективи та відповідають за впровадження Резолюції РБ ООН 1325;

– радники НАТО з гендерних питань, які консультують Головнокомандувача та інші керівні органи НАТО щодо інтеграції гендерних аспектів у діяльність Альянсу на всіх рівнях;

– обов'язкове навчання з питань гендерної перспективи, яке охоплює як військовий, так і цивільний персонал Альянсу;

– забезпечення гендерного балансу у структурах НАТО, зокрема на керівних посадах, для максимізації потенціалу та підвищення ефективності організації;

– освіта, навчання та тренування у сфері безпеки й оборони з урахуванням гендерних аспектів, що сприяє більш інклюзивному підходу до виконання завдань Альянсу;

– розробка спеціалізованих навчальних програм з гендерної підготовки для військового та цивільного персоналу, зокрема керівників, які працюють у сфері безпеки й оборони;

– підготовка щодо виявлення, запобігання та реагування на сексуальне та гендерне насильство, сексуальну експлуатацію та жорстоке поводження, особливо в умовах конфлікту;

– щорічна доповідь Генерального секретаря НАТО про результати виконання політики «Жінки, мир і безпека», що забезпечує прозорість і контроль за досягненнями в цьому напрямі;

– координація діяльності Консорціуму військових академій та інститутів з вивчення проблем безпеки, який сприяє створенню інститутів оборони, регіональній стабільності та міжнародній співпраці через багатонаціональну освіту та дослідження. Ця діяльність здійснюється завдяки глобальній мережі викладачів і дослідників, які працюють у сфері оборони й безпеки».

Особливу увагу слід приділити Директиві Bi-SC (Bi-Strategic Command) 40-1 «Інтеграція РБ ООН 1325 та гендерні перспективи в командних структурах НАТО, включаючи заходи щодо захисту в ході збройних конфліктів» [10]. Цей документ визначає основні політичні орієнтири та напрями для забезпечення ефективної реалізації Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, пов'язаних із нею резолюцій, а також Політики НАТО та Плану дій щодо «Жінок, миру і безпеки» [8].

Директива охоплює також військові рекомендації щодо запобігання сексуальному та гендерному насильству і реагування на злочини, пов'язані з конфліктами. Її положення мають застосовуватися в межах усіх ключових завдань НАТО шляхом інтеграції гендерної перспективи у контексті колективної оборони, спільної безпеки та управління кризами.

Цей підхід охоплює всі рівні діяльності Альянсу: стратегічний, оперативний, тактичний. Зокрема, директива містить рекомендації щодо впровадження Резолюції РБ ООН 1325, інтеграції гендерного підходу в процеси аналізу, планування, виконання та оцінки операцій, місій і підготовки персоналу НАТО [7]. Документ підтримує загальні цілі миру та безпеки, визначаючи стратегічні напрями як інструмент впровадження гендерних аспектів у всі види діяльності – як у мирний час, так і під час кризових ситуацій.

Командири на всіх рівнях несуть відповідальність за виконання положень директиви в межах своїх повноважень. Їм надають підтримку гендерні радники (GENAD), які забезпечують консультації та допомогу, а також координатори з гендерних питань (GFP), що відповідають за реалізацію гендерної політики НАТО на тактичному рівні.

Згідно з Директивою 40-1 «Інтеграція РБ ООН 1325 та гендерні перспективи в командних структурах НАТО», виділено три ключові напрями діяльності [6]:

«…усунення бар'єрів для активної участі жінок в межах НАТО та в операціях, які проводить Альянс, відповідно до Плану дій НАТО / ЕАРС»;

«…запобігання сексуальному та гендерному насильству (відповідно до Резолюції РБ ООН 2272, спрямованої на боротьбу із сексуальною експлуатацією та зловживаннями,

документ підкреслює неприпустимість будь-якої форми експлуатації та насильства, такі випадки підривають довіру до НАТО та його зусиль у сфері забезпечення безпеки)»;

«...дотримання стандартів поведінки (усі представники НАТО повинні дотримуватися найвищих стандартів етики, що є невід'ємною умовою професіоналізації Альянсу)».

Оновлений План дій НАТО/РЄАП 2018 року, який охоплює період 2021–2025 рр., визначає ключові інституційні структури НАТО, що забезпечують його реалізацію [2]:

– Робоча група «Жінки, мир і безпека» (WPS Task Force).

– Радники з гендерних питань (Gender Advisors).

– Координатори з гендерних питань (Gender Focal Points);

– Комітет НАТО з гендерних перспектив (NATO Committee on Gender Perspectives).

Ці структури є ключовими для просування Політики НАТО/РЄАП «Жінки, мир і безпека» у військових органах НАТО, включаючи місії. Вони отримують активну підтримку та забезпечені необхідними ресурсами для досягнення своїх цілей.

План дій спрямований на посилення співпраці з міжнародними організаціями, зокрема ООН, ЄС та ОБСЄ, а також передбачає: «моніторинг політики та розробку керівних принципів у сфері управління людськими ресурсами для досягнення гендерної рівності; залучення жінок до структур НАТО та збільшення їхнього представництва, зокрема на керівних посадах; активне просування гендерного балансу[4]. Цей документ також підкреслює значущість участі жінок у різних напрямах діяльності НАТО, включаючи внутрішні ініціативи та заходи із залучення громадськості.

Під час проведення аналізу основних документів НАТО із впровадження гендерних стандартів у сфері безпеки та оборони можемо зробити наступні **висновки:**

– Північноатлантичний альянс грає ключову роль у залученні жінок до процесів миротворчості та ухвалення рішень;

– значна увага приділяється розширенню участі жінок в операціях та місіях НАТО, що сприяє збільшенню їхнього представництва на всіх рівнях ухвалення рішень. Це, своєю чергою, забезпечує ефективну реалізацію Глобальних цілей ООН та Резолюції 1325 і пов'язаних із нею документів;

– відповідність стратегічним документам НАТО призводить до гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що дає змогу Україні ефективно виконувати свої міжнародні зобов'язання та підвищувати професійний рівень сектору безпеки й оборони;

– серед основних змін, продовж останніх років, у Збройних Силах України можемо назвати: збільшення кількості жінок, зокрема на бойових посадах; значна увага приділяється боротьбі з гендерно зумовленим насильством, сексуальними домаганнями та впровадженню гендерно-чутливих підходів у секторі безпеки й оборони.

Список використаних джерел

1. Бадрак В. Нова Стратегічна концепція НАТО. Погляд та зміст. URL: https://cacds.org.ua/ (дата звернення 13.02.2025 р.)

2. Леонтьєва Л. В. Забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони в Україні (національні та міжнародні стандарти). Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 10. С. 547–549 URL: http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=179.

3. Романова Н. В. Забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони: імплементація міжнародно-правових стандартів у законодавство України дис. … доктора філософії: спеціальність 081– Право/ Інститут держави і права ім. В. Корецького. Київ, 2024. 235с. (дата звернення 7.10.2024)

4. План дій щодо реалізації політики НАТО/РЄАП щодо жінок, миру та безпеки на 2021–2025 рр. URL: https://vaodesa.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2024/06/NATO_1325.pdf (дата звернення 19.02.2025 р.).

5. Про організацію виконання Плану заходів з реалізації Концепції комунікації у сфері гендерної рівності: Доручення МВС України 39/01/37 від 10.03.23. URL: https://mvs.gov.ua/upload/1/6/2/0/1/2/dorucennia-mvs-39.pdf (дата звернення: 20.02.25 р.).

6. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції комунікації у сфері гендерної рівності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 79-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-kontseptsii-komunikatsii-u-s79-270123 (дата звернення 11.10.2024)

7. Путівник гендерної інтеграції у Збройних Силах України. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/479044_0.pdf.

8. Bi.SC directive 40-1 integration Unscr 1325 and gender persperctives in the NATO command structure including measures for protection during armed conflict.URL: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2009_09/20090924_bi-sc_directive_40-1.pdf (дата звернення 17.02.2025 р.)

9. Factsheet on NATO Policies, Structures, Initiatives and Resources on Gender and Women, Peace and Security. DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance: вебсайт. URL: https: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-PfPC-NATO-gender-factsheet-August-2016.pdf (дата звернення: 18.02.2025).

10. NATO, Women, Peace and Security. URL: https://nato-intl.com/women-peace-and-security .

11. NATO 2022 strategic concept. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (дата звернення 14.02.2025р.)

Надійшла до редакції 03.03.2025

References:

1. Badrak, V. (2022). Nova Stratehichna kontseptsiya NATO: pohlyad ta zmist. [NATO's New Strategic Concept: Vision and Content]. Retrieved from https://cacds.org.ua/ [in Ukrainian].

2. Leont′yeva, L. V. (2024). Zabezpechennya hendernoyi rivnosti v sektori bezpeky i oborony v Ukrayini (natsional′ni ta mizhnarodni standarty) [Ensuring gender equality in the security and defense sector in Ukraine (national and international standards)]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal 10.* : Retrieved from http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=179 [in Ukrainian].

3. Romanova, N. (2024). Zabezpechenia gendernoi rivnosti v sektori bezpeku i oboronu: implementacia mizhnarodno-pravovuh standartiv u zakonodavstvo Ukrainy [Ensuring gender equality in the security and defense sector: implementation of international legal standards in the legislation of Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv, 2024. [in Ukrainian].

4. Nacionalniy plan diy z vukonanna rezolucii Radu Bezpeku OON 1325 "Zhinku, mur, bezpeka" na period do 2025 poku. [National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period until 2025.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text . [in Ukrainian].

5. Pro organizatsiyu vukonannya Planu zahodiv z realszaciyi Koncepciy u sfery gendernoi rivnosti Doruchennya Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 10.03.23 39/01/37. [On the organization of the implementation of the Action Plan for the implementation of the Communication Concept in the field of gender equality: Instruction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 39/01/37 dated 10.03.23]. Retrieved from: https://mvs.gov.ua/upload/1/6/2/0/1/2/dorucennia-mvs-39.pdf. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya planu zahodiv z realizacii Koncepciy gendernoi rivnosti: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27.01.2023 r. No№ 79-p. r. [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of Communication in the field of gender equality: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 27, 2023 No. 79-r]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-kontseptsii-komunikatsii-u-s79-270123 [in Ukrainian].

7. Putivnyk gendernoyi intehratsiyi u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny. [Guide to Gender Integration in the Armed Forces of Ukraine] Retrieved from: https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/479044_0.pdf . [in Ukrainian].

8. Bi.SC directive 40-1 integration Unscr 1325 and gender persperctives in the NATO command structure including measures for protection during armed conflict. Retrieved from: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2009_09/20090924_bi-sc_directive_40-1.pdf. [in English].

9. Factsheet on NATO Policies, Structures, Initiatives and Resources on Gender and Women, Peace and Security. DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance: вебсайт. Retrieved from: https:

https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-PfPC-NATO-gender-factsheet-August-2016.pdf. [in English].

10. NATO/EAPC. Women, Peace and Security: Policy and Action Plan 2018. Retrieved from: https://natolibguides.info/ld.php?content_id=32437209. [in English].

11. NATO 2022 strategic concept. Retrieved from: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf [in English].

ABSTRACT

Lina Leontieva. Gender equality in the security and defense sector: implementation of NATO policies and international standards

The article analyzes the main principles of NATO's policy on ensuring gender equality in the field of security and defense, in particular the implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace and Security" and related international documents. The Alliance's strategic documents are examined, including the North Atlantic Treaty, NATO's Strategic Concept 2022, Bi-SC Directive 40-1, as well as the NATO/EAPC policy "Women, Peace and Security". The role of NATO in promoting the inclusion of women in the defense and security sectors is emphasized. Particular attention is paid to the involvement of women in NATO-led operations and missions, which contributes to increasing women's representation at all levels of decision-making, and creates mechanisms for the implementation of the UN Global Goals, which emphasize the importance of women's participation in achieving peace processes.

NATO implements its gender mainstreaming policy through the implementation of UN Security Council Resolutions on Women, Peace and Security. The North Atlantic Alliance pays considerable attention to the issue of compliance with the main strategic documents of NATO and bringing national legislation in line with these standards allows the country to meet international obligations, improves efficiency and professionalism. Thanks to these main documents of the North Atlantic Alliance, significant changes have occurred in the security and defense sector in the past few years with the involvement of women in service in the Armed Forces of Ukraine, and in particular in combat positions. Considerable attention is paid to the issue of combating and countering such phenomena as gender-based violence and sexual harassment, and a new concept of gender-sensitive approaches in the security and defense sector has appeared.

Key words: *NATO, gender equality, security, defense, Resolution 1325, NATO policy, women in the security sector, gender balance*.

УДК 340.134:342.531.41
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-06

Ігор СЕРДЮК
кандидат юридичних наук, доцент,
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ihor.serdiuk@dduvs.edu.ua

КЛАСИФІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЗАКОН З ПОГЛЯДУ СУБ'ЄКТА ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано приписи Закону України «Про правотворчу діяльність», що відображають результати здійсненої суб'єктом законотворчості видової диференціації категорії закон. Аргументовано висновки, що відображають оцінку результатів законодавчо закріпленої класифікації категорії закон із погляду її відповідності Конституції України.

Для вдосконалення видової диференціації законів у чинному національному законодавстві, запропоновано внести зміни до Закону України «Про правотворчу діяльність», конкретизувавши форму прийняття закону (юридична форма), а також визначити як самостійні різновиди закону принаймні такі нормативно-правові акти найвищої та вищої юридичної сили, відповідно: Конституцію України – Основний Закон України, закон України про внесення змін до Конституції України, закон України про встановлення державних символів та порядок їх використання та закон України про утворення, реорганізацію або ліквідацію суду.

Ключові слова: *класифікація, класифікація категорії закон (видова диференціація законів), підходи до класифікації законів, види законів, Конституція України (Основний Закон України), кодекс України (кодекс), закон України (первинний закон), закон України про внесення змін до кодексу, первинного закону (закон про внесення змін), закон України про надання згоди Верховною Радою України на обов'язковість або денонсацію міжнародного договору України (закон про міжнародний договір), закон України про затвердження (закон про затвердження), закон України про схвалення чи затвердження нормативно-правових актів інших органів у визначених Конституцією України випадках (закону про схвалення).*

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є не лише з'ясування юридичної природи правових явищ, але й визначення усієї багатоманітності їх проявів у правовій дійсності. Це завдання буде вирішуватися нами по відношенню до закону (юридичного закону) як феномену правової реальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Закон (або юридичний закон) як явище правової дійсності й однойменна загальнотеоретична категорія, завжди перебували у фокусі уваги представників загальнотеоретичної юридичної науки та доктрини конституційного права. Розкриття змісту цього поняття, його класифікація, характеристика суттєвих ознак, внутрішня будова, предмет регулювання є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових праць (монографій, статей, дисертацій), так і підручників і навчальних посібників з теорії держави і права та конституційного права.

Водночас, видова диференціація категорії закон, здійснена суб'єктом правотворчої діяльності, дотепер не отримала належної оцінки з боку вчених-правників. Заповненню відповідної прогалини і буде підпорядкована ця праця.

© І. Сердюк, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3655-721X

Мета статті – оцінка відповідності класифікації законів, що знайшла своє відображення в Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, чинній Конституції України [3].

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання автором гносеологічних можливостей таких складових інструментального компоненту методології правничої науки:

1) діалектичного методологічного підходу, що ґрунтується на принципах взаємозв'язку і розвитку явищ правової дійсності; у межах цього дослідження вказані принципи інтерпретувались в аспекті взаємозв'язку та розвитку структурних елементів національного законодавства України, а також положень теорії правових актів та приписів законодавчих актів, що торкаються видової диференціації законів як різновиду нормативно-правового акта;

2) герменевтичного методологічного підходу, формально-логічного і спеціально-юридичного методів пізнання, що дозволяють розкрити зміст конституційно-правових приписів, потреба залучення яких для наукового аналізу обумовлена завданнями дослідження та творчим задумом автора, а також оцінити на предмет відповідності Основному Закону нашої держави і суспільства тих положень Закону України «Про правотворчу діяльність», які відображають результати здійсненої суб'єктом законотворчості класифікації категорії закон.

Оскільки методологічну функцію виконують не лише методологічні підходи та методи дослідження, але й будь-яке теоретичне знання, використання якого у процесі пізнання дозволяє отримати нові знання, важливе значення в цій науковій розвідці мають теоретичні положення, що розкривають сутність класифікації як самостійної логічної операції поділу обсягу понять, а також тих положень теорії джерел права, що торкаються науково обґрунтованих підходів до видової диференціації законів як різновиду нормативно-правового акта та важливого для національної правової системи України джерела об'єктивного права.

З погляду формальної логіки будь-яка класифікація являє собою спосіб використання логічної операції поділу обсягу поняття. Вона може бути одноактною або ж складатися з сукупності таких поділів. Класифікація дає змогу на підставі аналізу суттєвих ознак поняття виявити і встановити загальні та специфічні риси правових явищ, їх зв'язки та відмінності, найбільш повно відобразити взаємодії та своєрідні переходи одного виду в інший і таке інше. Для класифікації необхідно використовувати філософські категорії загального, одиничного й особливого, що відображають різноманітність явищ правової дійсності та ступені пізнання зв'язків між фактами, грані їх стикування [2, с. 65].

Виклад основного матеріалу. У сучасній правничій науці обґрунтовано такі підходи до класифікації досліджуваного терміно-поняття: 1) за значенням і місцем у системі законодавства; 2) за строком дії; 3) за суб'єктами їх прийняття; 4) за межами дії (територіальною сферою дії); 5) за структурною формою; 6) за галузевою ознакою (предметом правового регулювання); 7) за сферами суспільного життя; 8) за юридичною силою: 9) залежно від місця та ролі закону в системі джерел національного права; 10) за юридичною формою (назва закону); 11) залежно від того, за чиїм підписом вони опубліковуються; 12) з огляду на їх відповідність закономірностям розвитку суспільних відносин, суспільним потребам та інтересам [4, с. 27–30].

Принагідно відзначити, що вагомий внесок у розвиток теорій правових актів та джерел права зробила і Верховна Рада України, яка запропонувала принципово новий підхід до класифікації поняття закон, значною мірою зорієнтований на потреби практичної юридичної діяльності Парламенту, зокрема, здійснення ним конституційно-визначених повноважень.

І хоча в тексті Закону України «Про правотворчу діяльність» суб'єкт законотворчості не використовує словосполучення «класифікація поняття "закон"» чи «видова диференціація

законів», аналіз цього офіційного документа свідчить про те, що результати логічної операції поділу обсягу терміно-поняття «закон» знайшли своє відображення в ч. 2 ст. 10 вищезгаданого нормативно-правового акта вищої юридичної сили.

Нею, зокрема, передбачено, що закон приймається у формі:

1) кодексу України (кодексу);

2) закону України (первинного закону);

3) закону України про внесення змін до кодексу, первинного закону (закону про внесення змін);

4) закону України про надання згоди Верховною Радою України на обов'язковість або денонсацію міжнародного договору України (закону про міжнародний договір);

5) закону України про затвердження (закон про затвердження):

а) Регламенту Верховної Ради України;

б) Державного бюджету України;

в) загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

г) державних символів України;

ґ) інших правових актів Верховної Ради України або норм права у визначених Конституцією України та (або) законом випадках;

6) схвалення чи затвердження нормативно-правових актів інших органів у визначених Конституцією України випадках (закону про схвалення):

а) указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

б) рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

в) Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї;

г) інших визначених Конституцією України правових актів [3].

Оцінюючи вищенаведену класифікацію терміно-поняття «закон» на предмет її відповідності Конституції України, автор виходить із таких міркувань:

– по-перше, обрана суб'єктом законотворчості підстава для проведення цієї логічної операції не має достатнього ступеня конкретизації. Слово «форма» у сучасній правничій науці вирізняється полісемічністю і може вживатися в таких значеннях: 1) як внутрішня будова предмета або явища (внутрішня форма); 2) як спосіб зовнішнього вираження (об'єктивації в зовнішньому світі) змісту предмета або явища (зовнішня форма); 3) як назва офіційного юридичного документа, в якому матеріалізується воля праводієздатних суб'єктів. Різне смислове навантаження та змістовне наповнення терміно-поняття «форма», що є критерієм для класифікації законів, а також контекст, у якому воно вживається, із необхідністю позначається на результатах логічної операції поділу обсягу категорії закон. Зважаючи на різновиди законів, що їх виокремив суб'єкт законотворчості, з високим ступенем вірогідності можна стверджувати, що видова диференціація законів здійснена на основі саме юридичної форми нормативно-правового акта вищої юридичної сили.

– По-друге, аналіз правових приписів, закріплених у ч.ч. 3, 5 та 6 ст. 20 Конституції України у їх системному зв'язку з нормами права, закріпленими в п. 24 ч. 1 ст. 85 (до повноважень Верховної Ради України належить встановлення державних символів України) та п. 4 ч. 2 ст. 93 Основного Закону нашої держави і суспільства (виключно законами України встановлюються порядок використання і захисту державних символів) свідчить про те, що закони, якими встановлюється Великий Державний Герб України, Державний Гімн України, а також опис державних символів України та порядок їх використання [1]

законодавець методологічно некоректно (а по суті, логічно неправильно) відносить до різновиду законів України про затвердження як з погляду їх юридичної форми (законодавець при визначенні повноважень Парламенту вживає термін «встановлення», а не «затвердження»), так і юридичної природи конституційних законів, які на відміну від звичайних законів ухвалюються кваліфікованою більшістю голосів народних депутатів України.

– По-третє, поза увагою суб'єкта законотворчості залишився такий підвид конституційних законів, як закони про внесення змін до Конституції України. Аргументом на підтвердження цієї тези є п. 3 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність», яким передбачена така самостійна форма існування нормативно-правового акта вищої юридичної сили, як закон України про внесення змін до кодексу, первинного закону (закон про внесення змін). Зважаючи на повну назву цього офіційного юридичного документа, а також його функціональне призначення (внесення змін до кодексу, первинного закону), стає очевидним, що обсяг однойменного поняття не охоплює собою закони про внесення змін до Конституції України.

– По-четверте, аналіз змісту ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність», яка визначає обсяг поняття «законодавство України», першою складовою якого визнається Конституція України – Основний Закон України), у її системному зв'язку з ч. 2 ст. 10 вищезгаданого нормативно-правового акта вищої юридичної сили свідчить про те, що суб'єкт законотворчості залишив поза увагою і не виокремив як самостійний різновид закону за формою прийняття Конституцію України. Не може слугувати аргументом для виправдання цього недоліку ані обсяг категорії Конституція України (одиничне поняття, обсяг якого не підлягає подальшому поділу), ані припис, закріплений в абз. 4 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність», згідно з яким найбільш важливі суспільні відносини, які мають бути врегульовані законом, визначаються Конституцією України [3].

– По-п'яте, суб'єктом законотворчості не враховано припис ч. 2 ст. 125 Основного Закону Української держави і суспільства, згідно з яким «Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя» [1]. Аналіз змісту цього конституційно-правового припису свідчить про те, що закон, яким утворюється, реорганізовується і ліквідовується суд не може бути віднесено до жодного з вищезгаданих його різновидів, Тому логічно обґрунтованим уважаємо судження про те, що цей нормативно-правовий акт вищої юридичної сили необхідно розглядати як самостійний різновид закону. Аргументом на підтвердження наведеної тези слугує і той факт, що його ухвалення є результатом здійснення Українським Парламентом своєї установчої функції.

Висновки. Узагальнення всього вищевикладеного дає підстави для таких умовиводів: 1) здійснена суб'єктом законотворчості видова диференціація законів в цілому заслуговує на позитивну оцінку, адже є відображенням принципово нового підходу до поділу обсягу категорії закон, що значною мірою зорієнтований на потреби практичної юридичної діяльності Парламенту, зокрема, здійснення ним конституційно-визначених повноважень у сфері законотворчості; 2) водночас, недоліками розглянутого підходу вважаю обрану суб'єктом законотворчості підставу для проведення цієї логічної операції, що не має необхідного ступеня конкретизації, а також практичні результати проведеної класифікації, що неповною мірою узгоджуються з приписами Конституції України; 3) для вдосконалення видової диференціації законів суб'єкту законотворчості необхідно внести зміни до Закону України «Про правотворчу діяльність», конкретизувавши форму прийняття закону (юридична форма), а також закріпити як самостійні різновиди закону принаймні такі нормативно-правові акти найвищої та вищої юридичної сили, відповідно: Конституцію України – Основний Закон України, закон України про внесення змін до Конституції України, закон України про встановлення державних символів та порядок їх використання та закон України про утворення, реорганізацію або ліквідацію суду.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Мурашин О. Акти прямого народовладдя, їх система та класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1 (20). С. 61–68.

3. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text.

4. Сердюк І. А., Шестеріков Д. О. Класифікація законів: аналіз існуючих та нові підходи. *Право і суспільство.* 2010. № 4. С. 27–30.

Надійшла до редакції 05.03.2025

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

2. Murashyn, O. (2000) Akty priamoho narodovladdia, yikh systema ta klasyfikatsiia [Acts of direct democracy, their system and classification]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy.* № 1 (20), pp. 61–68. [in Ukr.].

3. Pro pravotvorchu diialnist [On law-making activity] : Zakon Ukrainy vid 24 serpnia 2023 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text. [in Ukr.].

4. Serdiuk, I. A., Shesterikov, D. O. (2010) Klasyfikatsiia zakoniv: analiz isnuiuchykh ta novi pidkhody [Classification of laws: analysis of existing ones and new approaches]. *Pravo i suspilstvo.* № 4, pp. 27–30. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Classification of the category of law from the point of view of the lawmaking activity actor

The article deals with analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On Lawmaking Activity" which reflect the results of the specific differentiation of the category of law carried out by the lawmaking activity actor.

The following conclusions are argued, which reflect the assessment of the results of the legislatively enshrined classification of the category of law in terms of its compliance with the Constitution of Ukraine:

1) the specific differentiation of laws carried out by the lawmaking actor generally deserves a positive assessment, as it reflects a fundamentally new approach to dividing the scope of the category of law, which is largely oriented towards the needs of the practical legal activity of the Parliament, in particular, the exercise by it of constitutionally defined powers in the field of lawmaking;

2) at the same time, the author examines the shortcomings of the considered approach to be the basis chosen by the lawmaking actor for carrying out this logical operation, which does not have the necessary degree of specification, as well as the practical results of the classification carried out, which are not fully consistent with the provisions of the Constitution of Ukraine;

3) in order to improve the specific differentiation of laws in the current national legislation, the author has proposed to amend the Law of Ukraine "On Lawmaking Activities", specifying the form of adoption of the law (legal form), and also to establish as independent varieties of the law at least the following regulatories of the highest and higher legal force, respectively: the Constitution of Ukraine – the Fundamental Law of Ukraine, the Law of Ukraine on Amendments to the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine on the Establishment of State Symbols and the Procedure for Their Use, and the Law of Ukraine on the Formation, Reorganization or Liquidation of a Court.

Key words: *classification, classification of the category of law (specific differentiation of laws), approaches to the classification of laws, types of laws, Constitution of Ukraine (Fundamental Law of Ukraine), Code of Ukraine (Code), Law of Ukraine (primary law), Law of Ukraine on Amendments to the Code, Primary Law (Law on Amendments), Law of Ukraine on Ratification or Denunciation by the Verkhovna Rada of Ukraine of an International Treaty of Ukraine (Law on International Treaty), Law of Ukraine on Approval (Law on Approval), Law of Ukraine on Approval of Regulatory of Other Bodies in Cases Specified by the Constitution of Ukraine (Law on Approval).*

УДК 342.3
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-07

Олександр ТАЛДИКІН
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
oleksandr.taldykin@dduvs.edu.ua

ЦИФРОВИЙ ТОТАЛІТАРИЙ РЕЖИМ

Акцентовано увагу на втручанні за допомогою Штучного Інтелекту в сферу кіберпростору, з метою його контролю та регуляції, яке неухильно прокладає шлях до утворення нової форми антидемократичного режиму – цифрового тоталітаризму. Розглянуто цифровий тоталітаризм, як недемократичну форму державного (політичного) режиму та його особливості в сучасних умовах. Зосереджено увагу на передумовах, причинах, методах та засобах цифрового тоталітаризму. Розкрито суб'єкти, об'єкти та предмет цифрового тоталітарного контролю. Визначено наслідки та прояви цифрового тоталітаризму як різновиду недемократичного політичного режиму.

Ключові слова: *держава, нетократія, цифрове суспільство, цифровий тоталітаризм, форма державного політичного режиму.*

Тоталітаризм прагне не до деспотичного панування над людьми, а до встановлення такої системи, в якій люди зовсім не потрібні.

Ханна Арендт

Постановка проблеми. Нелінійний розвиток цифрових технологій, їх монополізація, мережа Інтернет та використання Штучного Інтелекту істотно змінюють парадигму сучасних суспільних відносин. Нейромережі й електронні засоби, що так покращують життя людини та надають їй безумовні переваги у вільній комунікації, одночасно відкривають широкий спектр технологічних можливостей контролю над людьми, всілякого роду зловживань, прямого порушення прав і свобод, як в контексті надмірного тиску державною регуляцією за медіа-простором, так і в контексті управління поведінкою особи, впливом на її політичні погляди, суспільні інтереси та споживчі уподобання. Втручання за допомогою Штучного Інтелекту в сферу кіберпростору з метою його контролю та регуляції неухильно прокладає шлях до формування нової форми антидемократичного режиму – цифрового тоталітаризму.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені загальною теорією держави і права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Так, на безмежному вторгненні тоталітарних державних структур у соціальні та психологічні сфери, де раніше панували приватні об'єднання, акцентує увагу Р. Нісбет [12; с. 205]. Д. Хелбінг, хактеризує риси сучасного недемократичного цифрового режиму та визначає його, як цифровий фашизм [11]. На методі цифрового Паноптикуму в контексті розповсюдження цифрового тоталітаризму зосереджує свою увагу Сокоринський В.О. [3]. Питання утворення нових форм тиску на суспільство, як проявів цифрового тоталітаризму, розглядає Наумкіна С.М. [1]. Аспектам правової регу-

© О. Талдикін, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8681-5523

ляції цифрових послуг приділяють увагу І. Панов, К. Петросян, Л. Добробог, В. Чорнобук, І. Рашед [13]. А.В. Пехник акцентує увагу на встановленні історичних коренів тоталітарних режимів ХХ століття [2]. Теоретико-правовим проблемам інформаційної системи суспільства приділяє увагу О.С. Чепік-Трегубенко [8].

У попередніх роботах автор також робив спроби розгляду окремих аспектів вищеозначеної проблематики в контексті розгляду тоталітарного політичного режиму [7] та сучасних недемократичних форм державного (політичного) режиму [6].

Разом з тим, питання визначення тенденцій утворення та розвитку цифрового тоталітаризму залишаються дискусійними. Враховуючи актуальність і важливість означеної проблематики, а також нагальну потребу в поглибленні знань щодо вказаної теми, **метою** даної роботи буде спроба визначення особливостей цифрового тоталітаризму, як недемократичної форми політичного режиму в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. На відміну від класичних тоталітарних режимів ХХ століття, цифровий тоталітарний режим не є формою, розповсюдженою в межах однієї окремо взятої держави. Завдяки своїй специфіці, він досягає глобальних масштабів, і різниться лише межами свободи, які можуть бути більш чи менш широкими внаслідок різного рівня технологічних можливостей з боку суб'єктів впливу. Разом з тим, нажаль сьогодні можна спостерігати тенденцію до удосконалення засобів відкритого та прихованого спостереження, постійний та послідовний наступ на свободу і приватність людини.

Передумовами цифрового тоталітарного контролю виступають:

– утворення та розвиток мережевого цифрового суспільства;

– поява можливостей глобального використання технологій моніторингу спостереження та контролю за зв'язком, у громадських місцях та закладах, соціальних мережах, просторі Інтернет;

– розробка технологічних засобів із вбудованими системами зчитування відповідної інформації з використанням Штучного Інтелекту

– чітка структурованість операційних файлових систем Штучного інтелекту, їх здатність до самоконтролю.

Причиною утворення цифрового тоталітарного режиму є потреба політичних та світових економічних еліт, як суб'єктів та носіїв влади до тотального контролю та забезпечення умов власного панування і його безпеки, керування споживчою та соціальною поведінкою людини, маніпулювання результатами прямої та представницької демократії.

Суб'єктами, які формують та спрямовують тоталітарний цифровий вплив є тоталітарна держава в особі відповідних державних органів за допомогою сучасних ІТ-технологій, а також цифрові міжнародні еліти, міжнародні корпорації, комерційні та некомерційні організації.

Враховуючи такий широкий спектр суб'єктів, цифровий тоталітаризм можна розглядати і в якості нової форми недемократичного політичного режиму, і в якості форми наддержавного режиму.

У першому випадку він реалізується суб'єктами та носіями державної влади, які за допомогою розгалуженої системи смарт-пристроїв та цифрових технологій здійснюють всеохоплюючий моніторинг та контроль за політичним і соціальним життям громадян [7; с. 124].

У другому – тотальний моніторинг та контроль у сферах життя суспільства та особистості з використанням Штучного Інтелекту реалізується офісними менеджерами на користь суб'єктів та носіїв наддержавної влади [9; с.48]. Зауважимо, що як форма наддержавного режиму цифровий тоталітаризм може бути специфічним проявом мережевого характеру одного з різновидів сучасної влади – *нетократії*, сутність та ознаки якого детально аналізувалась нами в окремих роботах [5; 4].

Об'єктом цифрового тоталітарного контролю є людина, незалежно від її конституційно правового статусу, адже в цифровому суспільстві, кожний індивід отримує

електронний ідентифікатор, який буде відслідковуватись усіма цифровими пристроями. На думку В.С. Шупенько, у неототалітарному суспільстві механізм тотального контролю знаходить свій прояв у формі віртуального тероризму, перш за все – через мережу Інтернет [9; с. 182].

Особливістю людини цифрового суспільства, як об'єкта тоталітарного контролю буде скоріш за все: споживче фрагментарне мислення, обумовлене залежністю від гаджетів, та мережі Інтернет, внутрішня готовність делегувати Штучному Інтелекту право приймати важливі рішення в широкому колі галузей, довіра до неупередженості та об'єктивності результатів таких рішень.

Предметом цифрового тоталітарного контролю є поведінка особи, її світогляд та політичні погляди, кола спілкування та споживчі інтереси.

Методи цифрового тоталітарного режиму. Метод *цифрового Паноптикуму* – всеохоплюючої та все пронизуючої системи спостереження за цифровим суспільством із використанням центричної системи споглядання та контролем, завдяки, якій зчитується будь-яка інформація користувачів мережі Інтернет [3; с. 119].

Метод «*наджингу»* («підштовхування») в його різновидах, як корегування поведінки електорату або споживачів в бажаних напрямах [10].

*М*етод *маніпулятивного впливу* на мислення і поведінку особи за допомогою нейромаркетингу та соціальної інженерії.

Засоби цифрового тоталітарного контролю:

– застосування можливостей мережі Інтернет;

– широкий спектр програм із зчитування інформації (digital footprint – цифровий відбиток), залишеної в результаті перегляду веб-сторінок;

– використання можливостей Штучного Інтелекту;

– використання глобальних і локальних систем відеоспостереження та ідентифікації, за допомогою біометричних фізіологічних та поведінкових показників;

– масове залучення до контролю та спостереження смартфонів та інших технологічних гаджетів із системами фіксації геоданих та можливістю дистанційного керування вбудованими камерами і мікрофонами;

– засоби нейромаркетингу та соціальної інженерії.

Наслідки та прояви цифрового тоталітарного контролю:

– застосування мережі Інтернет для пошуку та придушення опозиційних політичних поглядів;

– застосування мережі Інтернет для пошуку та ліквідації випадків критики правлячих політичних діячів навіть на рівні *мемів*;

– створення та утримання контролю за політичними інтересами;

– створення та утримання контролю за споживчими інтересами;

– розробка та застосування програм на кшталт соціального кредиту довіри до населення (КНР);

– контроль та облік за активністю користувачів в соціальних мережах;

– електоральні фальсифікації під час виборчого процесу за допомогою цифрових засобів;

Висновки. Поза всяким сумнівом антиподом цифрового тоталітаризму можна вважати *смарт-демократію*, як таку форму народовладдя, яка за допомогою мережі Інтернет, смарт-пристроїв та можливостей Штучного Інтелекту забезпечує принципово новий рівень участі громадян в управлінні державою. На жаль, виходячи зі спостереження за неухильним зростанням наслідків та проявів цифрового контролю як в межах окремо взятих держав, схильних до підсилення централізації влади, так і на глобальному рівні, смарт-демократія, як варіант нового політичного режиму залишається на рівні утопічних проектів.

Список використаних джерел

1. Наумкіна С. М. Ризики формування нових форм тиску як прояви цифрового тоталітаризму. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 квіт. 2024 р.). Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» ; Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 150–152.

2. Пехник А. В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму : дис. … канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / Одеськ. держ. юрид. акад. Одеса, 2000. 194 с.

3. Сокоринський В. О. «Цифровий Паноптикум» як метод розповсюдження цифрового тоталітаризму та загроза сучасним міжнародним відносинам. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип. 2. 2024. С. 118–121.

4. Талдикін О. В. Нетократія в інформаційному суспільстві: спроба класифікації в контексті теорії влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 135–142.

5. Талдикін О. В. Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 136–149.

6. Талдикін О. В. Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 1. С. 44–50.

7. Талдикін О. В. Тоталітарний політичний режим. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лют. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 122–125.

8. Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 117–122.

9. Шупенько В. С. Гібридні політичні режими сучасності. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 квіт. 2024 р.)*. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» ; Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 181–185.

10. Bruttel L. V., Stolley F., Güth W. et al. Nudging als politisches Instrument – gute Absicht oder staatlicher Übergriff? [Nudging as a political instrument – good intention or government overreach?]. Wirtschaftsdienst. 2014. Iss. 94 (11). P. 767–791.

11. Helbing D. Digital fascism rising? *The Globalist*. 2017. October 20. URL: https://www.theglobalist.com/fascism-big-data-artifiial-intelligence-surveillance-democracy/.

12. Nisbet R. A. Quest for community. N.Y., 1953. P. 302. URL: https://ia800502.us.archive.org/32/items/RobertNisbetTheQuestForCommunity/Robert%20Nisbet%20The%20Quest%20for%20Community.pdf.

13. Panov I., Petrosyan K., Dobroboh L. et al. Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5. No. 3. P. 194–204.

Надійшла до редакції 27.02.2025

References

1. Naumkina, S. M. (2024) Ryzyky formuvannya novykh form tysku yak proyavy tsyfrovoho totalitaryzmu [Risks of the formation of new forms of pressure as manifestations of digital totalitarianism]. *Suchasna ukrayins'ka derzhava: vektory rozvytku ta shlyakhy mobilizatsiyi resursiv : materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 30 kvit. 2024 r.).* Odesa : DZ «Pivdennoukrayins′kyy natsional′nyy pedahohichnyy universytet imeni K. D. Ushyns′koho» ; Tsentr sotsial′no-politychnykh doslidzhen′ «Politicus», pp. 150–152. [in Ukr.].

2. Pekhnyk, A. V. (2000) Ponyattya, typolohiya ta prychyny vynyknennya totalitaryzmu [Concept, typology and causes of the emergence of totalitarianism] : dys. … kand. polit. nauk : spets. 23.00.04 / Odes′k. derzh. yuryd. akad. Odesa, 194 p. [in Ukr.].

3. Sokoryns′kyy, V. O. (2024) «Tsyfrovyy Panoptykum» yak metod rozpovsyudzhennya tsyfrovoho totalitaryzmu ta zahroza suchasnym mizhnarodnym vidnosynam ["Digital Panopticon" as a method of spreading digital totalitarianism and a threat to modern international relations]. *Naukovyy zhurnal «Politikus».* Iss. 2, pp. 118–121. [in Ukr.].

4. Taldykin, O. V. (2013) Netokratiya v informatsiynomu suspil′stvi: sproba klasyfykatsiyi v konteksti teoriyi vlady [Netocracy in the information society: an attempt at classification in the context of the theory of power]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No 1, pp. 135–142. [in Ukr.].

5. Taldykin, O. V. (2012) Netokratiya yak cherhovyy faktor kryzy instytutu natsional′noyi derzhavy: peredumovy vynyknennya [Netocracy as another factor in the crisis of the institution of the national state: prerequisites for its emergence]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No 1, pp. 136–149. [in Ukr.].

6. Taldykin. O. V. (2019) Suchasni nedemokratychni formy derzhavnoho (politychnoho) rezhymu [Current non-democratic forms of the state (political) regime]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. No 1, pp. 44–50. [in Ukr.].

7. Taldykin, O. V. (2019) Totalitarnyy politychnyy rezhym [Totalitarian political regime]. *Pravova derzhava: istoriya, suchasnist' ta perspektyvy formuvannya : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 22 lyut. 2019 r.).* Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 122–125. [in Ukr.].

8. Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Informatsiyna systema suspil′stva: teoretyko-pravovyy aspekt [Information system of society: theoretical and legal aspect]. *Pravo i suspil'stvo*. No 2, pp. 117–122. [in Ukr.].

9. Shupen′ko, V. S. (2024) Hibrydni politychni rezhymy suchasnosti [Hybrid political regimes of modernity]. *Suchasna ukrayins'ka derzhava: vektory rozvytku ta shlyakhy mobilizatsiyi resursiv : materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 30 kvit. 2024 r.).* Odesa : DZ «Pivdennoukrayins′kyy natsional′nyy pedahohichnyy universytet imeni K. D. Ushyns′koho» ; Tsentr sotsial′no-politychnykh doslidzhen′ «Politicus», pp. 181–185. [in Ukr.].

10. Bruttel, L. V., Stolley, F., Güth, W. et al. (2014) Nudging als politisches Instrument – gute Absicht oder staatlicher Übergriff? [Nudging as a political instrument – good intention or government overreach?]. *Wirtschaftsdienst*. Iss. 94 (11), pp. 767–791. [in Ger.].

11. Helbing, D. (2017) Digital fascism rising? *The Globalist*. October 20. URL: https://www.theglobalist.com/fascism-big-data-artifiial-intelligence-surveillance-democracy/.

12. Nisbet, R. A. (1953) Quest for community. N.Y., P. 302. Retrieved from https://ia800502.us.archive.org/32/items/RobertNisbetTheQuestForCommunity/Robert%20Nisbet%20The%20Quest%20for%20Community.pdf.

13. Panov, I., Petrosyan, K., Dobroboh, L. et al. (2023) Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement. *Khazanah Hukum*. Vol. 5. No. 3, pp. 194–204.

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Digital totalitarian regime

The article considers digital totalitarianism as an undemocratic form of state (political) regime and its peculiarities in modern conditions. The author focuses on the preconditions, causes, methods and means of digital totalitarianism. The consequences and manifestations of digital totalitarianism as a type of undemocratic political regime are determined.

The non-linear development of digital technologies, their monopolization, the Internet and the use of Artificial Intelligence are significantly changing the paradigm of modern social relations. Neural networks and electronic means that improve human life and provide unconditional advantages in free communication, at the same time open up a wide range of technological possibilities for controlling people, all kinds of abuses, direct violations of rights and freedoms, both in the context of abuse of state regulation of the media space and in the context of managing a person's behavior, influencing their political views, public interests and consumer preferences. Interference with the use of Artificial Intelligence in the sphere of cyberspace in order to control and regulate it is steadily paving the way for the formation of a new form of anti-democratic regime – digital totalitarianism. The purpose of this paper is to try to identify the features of digital totalitarianism as an undemocratic form of political regime in modern conditions.

The prerequisites for digital totalitarian control are:

– formation and development of a networked digital society;

– the emergence of opportunities for the global use of monitoring, surveillance and communication control technologies, in public places and institutions, social networks, and the Internet;

– development of technological tools with built-in systems for reading relevant information using Artificial Intelligence

– clear structure of operating and other file systems of Artificial Intelligence with the ability to self-control.

The peculiarity of a person in a digital society as an object of totalitarian control is likely to be: fragmented consumer thinking due to dependence on gadgets and the Internet, internal readiness to delegate to Artificial Intelligence the right to make important decisions in a wide range of industries, trust in the impartiality and objectivity of the results of such decisions.

Consequences and manifestations of digital totalitarian control:

– use of the Internet to search for and suppress opposition political views;

– use of the Internet to search for and eliminate cases of criticism of ruling political figures, even at the level of memes;

– creation and maintenance of control over political interests;

– creating and maintaining control over consumer interests;

– development and application of programs such as social credit of trust to the population;

– control and accounting of user activity in social networks;

– electoral fraud during the electoral process through digital means;

Conclusions. Undoubtedly, smart democracy can be considered the antithesis of digital totalitarianism as a form of democracy that, with the help of the Internet, smart devices and the capabilities of Artificial Intelligence, provides a fundamentally new level of citizen participation in government. Unfortunately, based on the steady growth of the consequences and manifestations of digital totalitarian control both within individual states prone to the development of a totalitarian society and at the global level, smart democracy as a new political regime remains at the level of a utopian project.

Key words: *state, netocracy, digital society, digital totalitarianism, form of state political regime.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-08

Ірина ГРЕБЕНЕНКО
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
iryna.hrebenenko @dduvs.edu.ua

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ НА ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розглядається питання щодо впливу воєнного стану на здійснення судового провадження з розгляду справ, які виникли зі спірних правовідносин публічного спору. Важливим є те, що публічно-правові спори виникають між суб`єктами владних повноважень і юридичними особами та фізичним особами щодо здійснення ними управлінських функцій, які їм делегувала держава. Здебільшого обсяг повноважень набув розширення або навпаки став вужчим під час дії воєнного стану. Проводиться аналіз законодавчої бази та механізму здійснення правосуддя, серед яких основними є: Конституція України; Кодекс адміністративного судочинства України; Закон України «Про судоустрій та статус суддів»; Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затверджений рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 року № 1200/2/15-18; Закон України «Про електронні довірчі послуги»; Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Адміністративні суди в умовах воєнного стану, задля належного здійснення правосуддя в Україні змушені пристосовуватись до нестандартних та важких реалій функціонування, що здебільшого відзначаються цілою низкою проблем організаційного і матеріально-технічного характеру. Проблеми виникають і під час судового процесу. Проте, попри повномасштабне вторгнення і здійснення збройної агресії расією спрямованої проти суверенітету і територіальної цілісності України – Основний закон та гарантії конституційних справ людини є обов'язковими і не можуть бути обмежені. З цих підстав адміністративні суди зумовлені певними складнощами і особливостями продовжують виконувати своє завдання спрямоване на ефективних захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Особливості зумовлені, зокрема: 1) доповненим переліком оновлених способів інформування учасників процесу про судовий розгляд щодо місця, дати та часу розгляду справи, а саме з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, і, з використанням мобільного застосунку Порталу Дія; 2) наданням суб'єктам процесу можливості визначати особливості роботи суду з урахуванням актуальної ситуації у регіоні; 3) вирішенням питань Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду щодо зміни підсудності судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного стану. Дані особливості вже закріплені на законодавчому рівні та втілюються у практичному застосуванні. Проте, на даний час у цій сфері все ще залишаються не вирішені проблеми, які потребують удосконалення та усунення прогалин в законодавстві, наприклад, в частині подання доказів суб'єктами владних повноважень у справах щодо оскарження їх рішень, фізичними або юридичними особами в судовому порядку. Деякі суди тлумачать частину 2 статті 77 Кодексу адміністративного судочинства України, як подання сторонами нових доказів, тобто суб'єкти владних повноважень користуючись даною нормою подають нові докази, які не були наявні на час прийняття ними оскаржуваного рішення про накладення штрафних санкцій. Існує колізія в Кодексі адміністративного судочинства України в частині визначення громадянина відповідачем в адміністративному процесі та стягнення з нього санкцій, штрафів, що в свою чергу перетворює судовий орган в фіскальний орган, дана норма суперечить завданню адміністративного судочинства. Звісно, суди можуть самостійно відкоригувати практикою прогалини в законодавстві, проте суддівського складу, як місцевих, апеляційних, так,

© І. Гребененко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-2987-6729

і, Верховному Суді призводить до постійної її зміни і коливань. З урахуванням цього пропонуємо внести зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, які будуть спрямовані врегулювання прогалини на законодавчому рівні, а саме: визначити щодо доказів, які має право подавати суб'єкт владних повноважень під час оскарження прийнятого ним рішення, визначивши ті які лягли в основу прийняття рішення, але не після вже вирішення питання про застосування штрафних санкцій; виключити, що громадянин або юридична особа може бути відповідачем у справі за зверненням з позовною заявою суб'єкта владних повноважень, оскільки це унеможливлює виконання судами головного завдання адміністративного судочинства, визначеного статтею 1 Кодексу адміністративного судочинства України. Також у статті висвітлено, що сам юридичний факт введення в державі воєнного стану на даний час не впливає на перебіг процесуальних строків у адміністративному судочинстві, не закріплено на законодавчому рівні, як поважна підстава для його поновлення. Привертаємо увагу на те, що поновлення процесуальних строків у справі з підстав введення воєнного стану залишається на розсуд суду в залежності від наведених обґрунтувань в клопотанні про поновлення процесуального строку та наданих доказів, які суд вже розглядає та визначає щодо їх належності. В той же час, на веб-сайтах судової влади містяться рекомендації, що воєнний стан може бути визнаний поважною причиною для поновлення чи продовження процесуального строку, проте це лише рекомендації.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративні суди, публічно-правові спори, воєнний стан, законодавство України, Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України.*

Постановка проблеми та актуальність статті: Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України призвело до утворення проблем в системі правосуддя. Окуповані території на яких перебувають суди, позбавлені можливості здійснювати правосуддя, яке спрямовано на захист прав, свобод та інтересів громадян. Проблеми доступу до правосуддя особливо актуалізуються в умовах ведення активних бойових дій в певних регіонах нашої держави, з тих підстав, що деструктивні зміни, обмеження свободи, порушення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб продовжується, що потребує постійно негайної реакції з боку влади, незважаючи на вимоги воєнного стану. Адміністративні суди відповідно до свого завдання вирішують спори в сфері публічно-правових відносин задля вирішення спірних правовідносин, які виникли між державою та фізичними, юридичними особами. На даний час є можливість спостерігати активний процес адаптації судової системи до вимог воєнного стану з метою максимально ефективного здійснення захисту порушеного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бойові дії на території України через збройну агресію та повномасштабне вторгнення країною-агресором не зупинили обговорення проблем забезпечення функціонування судової гілки влади та питання здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану українськими науковцями, зокрема такими: М. Смокович, О.Г. Привиденцев, Ю.І. Цвіркун, О.І. Шкуропацький, Н.О. Дідик, В.В. Петрик, О.М. Росул та ін. Дані дослідження та твердження носять здебільшого фрагментарний характер, в той час війна в Україні породжує нові умови, тому питання не втрачає своєї актуальності.

Метою цієї статті: є дослідження й аналіз здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану, розкриття проблематики і прогалин.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022 у з військовою агресією Російської Федерації проти України невідкладно введено воєнний стан на всій території України [10], який діє по сьогодення. В умовах воєнного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина (стаття 64 Конституції України). Проте, захист прав і свобод громадян підлягають обов'язковому захисту, в тому числі і в судовому порядку, за будь-яких умов. Відповідно до статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюється лише судами. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. [4].

Відкладною була реакція Ради суддів України, яка надала рекомендації 02 березня 2022 року, що в умовах воєнного стану режим роботи кожного суду визначається окремо. Рада рекомендувала судам за об‘єктивної можливості відкладати розгляд справ, окрім невідкладних судових розглядів; знімати справи з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через ракетне влучання по критичним інфраструктурам, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв`язку з небезпекою для життя. Зазначено, що невідкладні справи розглядати лише за наявності обов’язкової письмової згоди на це усіх учасників судового провадження [8].

З початком повномасштабного вторгнення кількість проблем, з якими стикнулася судова влада, значно збільшилася. За словами Миколи Мазура, судді Верховного Суду, за час війни знищено чи пошкоджено 131 будівлю суду (15 з них – вщент знищені, 116 – пошкоджені). Водночас суди, які розташовані близько до лінії розмежування, працюють в екстремальних умовах через постійні обстріли ворогом [9].

Війна вплинули на кадровий голод в судах, що впливає на строки розгляду справ, в той час як надходження позовних заяв неупинно зростає, зокрема з підстави: зміни територіальної підсудності справ, які перебували в місцевих судах Донецької, Херсонської, Сумської, Харківської, Миколаївської областях. Такі зміни викликані, перебуванням місцевих, апеляційних судів в окупованих територіях та деякі по сьогодні залишаються. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» систему судоустрою в Україні складають: місцеві суди (окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом (ч. 3 ст. 21)); апеляційні суди (апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах (ч. 3 ст. 26); Верховний Суд [3].

Загальні місцеві суди, що діють як місцеві адміністративні та окружні адміністративні суди уповноважені вирішувати адміністративні справи як суди першої інстанції, окрім випадків, визначених законодавством України. В свою чергу, апеляційним адміністративним судами як судам першої інстанції підсудні справи за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об’єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, а також спори з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства та спори, що виникають у зв’язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу. Апеляційному адміністративному суду, в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, як суду першої інстанції підсудні адміністративні справи: щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії, дій кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб; про заборону політичної партії.

Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішень, дій чи бездіяльності органів, які обирають (призначають), звільняють членів Вищої ради правосуддя, щодо питань обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя, звільнення їх з таких посад, бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроєкту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою [3].

Не лишається поза увагою Вищий антикорупційний суд, який вирішує одні серед важливих на даний час адміністративних справ щодо застосування стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких

така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними, як суд першої інстанції. Так, за час повномасштабної війни судом застосовано санкції до осіб, які створили суттєву загрозу нацбезпеці, територіальній цілісності України або сприяли, у тому числі шляхом фінансування, вчиненню таких дій іншими особами.

Проте, навіть, в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим, а отже держава попри важкі часи повинна докладати зусиль задля забезпечення наданих гарантій щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Водночас, робота адміністративних судів на вільних територіях не припиняється. Законодавцем не вносились зміни щодо скорочених чи прискорених процедур здійснення правосуддя. Адміністративні суди продовжують працювати, але в певних особливих умовах.

Особливі умови поділяються на фактори, які впливають на діяльність адміністративних судів в Україні – це зовнішні та внутрішні [1, с. 129; 7, с. 20]. Зовнішні фактори здебільшого виникають від: політичних факторів, які відображують рівень усвідомлення керівництвом держави необхідності створення належних умов для функціонування незалежного, безстороннього та об'єктивного суду; економічних факторів, які впливають на фінансову спроможність держави забезпечувати фінансове та матеріально-технічне оснащення діяльності судів (фінансове зменшення з важливих підстав обумовлено воєнним станом та перенаправленням фінансових ресурсів на потреби Збройних сил України); форс-мажорних обставин (стихійні лиха, війни, пандемії тощо).

До внутрішніх фактів «логічно» віднесено ті, які залежать від «внутрішньої роботи», тобто представників судової гілки влади, зокрема: голови суду та його заступника, які провадять організацію ведення в суді судової статистики та інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства; керівника апарату суду – забезпечує безпосередньо організацію роботи структурних підрозділів суду, працівників апарату суду та їх взаємодію у виконанні завдань, покладених на апарат суду; суддів; зборів суддів; Ради суддів України; Вищої ради правосуддя; Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Створені особливі умови збройною агресією в країні з боку загарбників штовхають для вдосконалення функціонування роботи суддівської системи навіть за таких умов.

Так, парламентом задля забезпечення належної роботи судочинства прийнято низку змін до законодавства. Зокрема, внесено зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», яким врегульовано питання щодо відкритості та вільного доступу до отримання інформації, як усно, так і письмово про результати розгляду справи, де особа є учасником. За відсутності такої можливості у особи, вона має право оглянути інформацію за допомогою Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, у т.ч. з використанням мобільного застосунку Порталу Дія. У даному веб-порталі та в Дії відображається: 1) додаткова інформація для учасників процесу щодо участі в судових засіданнях; 2) електронна форма судового рішення у справі, виконавчий документ.

Налагодження даної електронної системи інформування забезпечує легальне інформування учасників процесу, що налагоджує комунікацію між особами та судами. Оскільки, через зменшення фінансування судової влади зберігається дотримання чинних норм права про повідомлення та надсилання судових рішень.

Війна також внесла свої корективи в організаційно-правових механізм, а саме робота судів на окупованих територіях України або прифронтових зупинилась. З підстав неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин (зокрема, у зв'язку з воєнним, надзвичайним станом, стихійним лихом чи активними військовими діями) до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» внесено зміни та визначено, що Вища рада правосуддя має можливість змінювати підсудність судових справ за поданням Голови Верховного Суду. У разі зміни територіальної підсудності судова справа повинна

вирішуватися судом найбільш територіально наближеним до суду, який припинив функціонування [2].

В свою чергу, хочемо акцентувати на тому, що до війни Державна судова адміністрація розробила процесуальний порядок проведення відеоконференцзв'язку, на базі комунікаційної платформи Easy Con, під час судового засідання за участі сторін, які перебувають поза приміщенням суду. Тобто, даний механізм суттєво допомагає проводити судові засідання за відсутності можливості прибуття учасників процесу до зали судового засідання.

З огляду на вищевикладене за доцільне буде зауважити, що згідно частини 14 статті 10 Кодексу адміністративного судочинства України, офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійсненим судом [9].

Проте, даний механізм полегшує проведення судових засідань, але не є ефективним вирішенням проблеми. З урахуванням того, що чи не щодня в кожному регіоні України лунають сигнали «Повітряна тривога!», які передбачають об'єктивну необхідність для осіб негайно переміститися в укриття, де можливо відсутній зв'язок для продовження прийняття участі в процесі. Зазвичай такі сигнали можуть лунати доволі тривалий час, що може впливати на розгляд і вирішення справи продуктивно та результативно.

Вважаємо за необхідне приділити увагу збільшеною активністю використання ресурсів «Електронного суду». Так, зокрема, майже налагоджений механізм функціонування Системи електронного вилучення документів, дозволяє особам в дистанційному режимі шукати та переглядати документи у адміністративній справі, а також отримувати інформацію про всі процесуальні дії в режимі реального часу та подавати документи в електронному форматі. Подання документів через даний ресурс спростив систему та розвантажив черги до канцелярії судів. Умовою є лише підписання документів електронним цифровим підписом, який прирівнюється до власноручного, що визначено Законом України «Про електронні довірчі послуги». Проблемним питання залишається те, що наразі не всі суди України приєднані до підсистеми «Електронний суд», що уповільнює процес застосування передових діджитал технологій.

На нашу думку, приєднання суду до даної системі надає можливість збереження документів в електронному вигляді у разі небезпеки знищення справи. Оскільки, на даний час не можна залишити поза уваги той факт, що адміністративні суди зазнають матеріально-технічної шкоди, внаслідок ворожих обстрілів території України. Зафіксовані випадки, коли приміщення суду, разом з усім технічним забезпеченням, документами і справами були зруйновані.

Аналіз нормативно-правових актів, які прийняті за період воєнного стану, дає підстави дійти висновку, що режим роботи кожного конкретного суду в особливих умовах визначається індивідуально залежно від регіону, кількості працівників суду та суддів, технічного оснащення тощо. Звертаємо увагу на необхідність уважно слідкувати за оновленнями, які на даний час публікуються на офіційних сайтах судової влади. Сьогодні збільшилась кількість судів, які намагаються адаптуватися до особливих умовах воєнного стану.

Судді та всі працівники судів продовжують працювати задля ефективної роботи судочинства і можливості громадянам захищати свої права [6, с. 109].

Щодо тривалості розгляду справ, на даний час учасникам процесу слід враховувати, що відповідно до норм права воєнний стан не впливає на перебіг процесуальних строків, проте є об'єктивні ситуації, які не врегульовані законодавством, що призводять до порушення строків у справи. У той же час, факт діючого воєнного стану, згідно судової практики, може вважатися поважною причиною для поновлення чи продовження процесуального строку. Проте, дане питання не врегульовано на законодавчому рівні, і залежить від різних факторів пов'язаних між собою, як то від викладення обгрунтованих підстав у клопотанні

про поновлення процесуального строку із надання належних доказів, так, і, від розгляду їх судом.

В цілому ж варто зазначити, що на сьогодні в умовах воєнного стану в Україні здійснення адміністративного судочинства врегульовано лише частково.

Існують відкриті питання запровадження змін до чинного законодавства спрямованих на усунення законодавчих прогалин та колізій. Так, Кодекс адміністративного судочинства України містить колізію норм, наприклад між частинами 1 та 2 статті 77. Так, у попередній редакції частина 2 статті 77 Кодексу адміністративного судочинства України визначала, що суб'єкт владних повноважень не може посилатися на докази, які не були покладені в основу оскаржуваного рішення. Внесені зміни ж до цієї статті вважаємо порушують принцип правової визначеності, котрий є одним з елементів верховенства права.

Абзац 1 даної статті суперечить абзацу 2 частини 2 статті 77 «В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача.

Суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі» [9], що призводить до порушення завдань та засад адміністративного судочинства. На виконання обов'язку передбаченого даною статтею суб'єкти владних повноважень почали подавати до суду документи, які сформовані після прийняття оскаржуваного рішення, і судді постають перед умовами тими, що не мають права не приймати ці докази. Крім того, суб'єкт владних повноважень в судовому порядку має право доводити правомірність прийнятого рішення саме на час його прийняття та не може вкладати в основу його прийняття доказами, яких не існувало на такий момент. Тобто, внесені зміни до даної статті у 2021 році призвели до проблем якості закону як частини правової визначеності та складової верховенства права.

Практикою таку колізію можна врегулювати, проте це займає певний час та з урахуванням кадрових змін в судах, вирішення може затягнутись на тривалий час.

У свою чергу, вважаємо за необхідне звернути увагу на статтю 46 Кодексу адміністративного судочинства України, яка визначає, хто може бути сторонами в адміністративному процесі. Пункт 5 частини 4 статті 46 даного Кодексу визначає, що громадянин може бути відповідачем за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень. Дана норма вказує на неспроможність суб'єкта владних повноважень у разі не оскарження його рішення особою, призвести його до виконання шляхом звернення, наприклад, до тієї ж виконавчої служби щодо стягнення санкцій. Це перетворює адміністративні суди майже, як на фіскальний орган, що суперечить головній первинній меті адміністративного судочинства – захист права громадянина від свавілля держави.

Висновки. Умови воєнного стану суттєво вплинули на здійснення адміністративного судочинства України низкою особливостей. Більшість яких з часом знайшли належне законодавче закріплення та врегулювання. Проте, на даний час ще є потреби внесення подальших удосконалень правового забезпечення у цій сфері, оскільки залишаються певні невирішені нюанси. Зокрема, не усунуто законодавчі прогалини та колізії подання доказів суб'єкт владних повноважень та звернення суб'єкта владних повноважень з адміністративним позовом до громадянина щодо стягнення санкцій, що свідчить про необхідність внесення парламентом змін до Кодексу адміністративного судочинства України.

Насамкінець зазначаємо, що проведене дослідження не є остаточним вирішенням наголошених потреб та проблем з обраної теми та потребує подальшого наукового вивчення. Зокрема, залишається не досліджене, і, на даний час, детально нормативно-правове забезпечення та законодавчі новели у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Бойко В. Б. Стан здійснення адміністративного судочинства України в сучасних умовах. Grail of Science. 2023. № 26. С. 128–130.
2. Вища рада правосуддя: URL: https://hcj.gov.ua/.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року №1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 24.05.2022 року № 389-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №35.
6. Олексій У. О. Адміністративне судочинство під час військового стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. Одеса. Гельветика. 2022. Т. 2. С. 108–110.
7. Орленко А. І. Деякі аспекти діяльності адміністративних судів в Україні. Право і суспільство. 2023. № 2. Т. 2. С. 16–21.
8. Рекомендації Ради суддів України про роботу судів в умовах воєнного стану: веб-сайт. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu.
9. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/archive/1576192.
10. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. Офіційний вісник України. 2022. № 46. URL: https://www.pres ident.gov.ua/ documents/642022-41397.

Надійшла до редакції 15.01.2025

References

1. Boiko V. B. (2023). Stan zdiisnennia administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v suchasnykh umovakh [The State of Administrative Justice in Ukraine under Modern Conditions]. Grail of Science. 26. (pp. 128–130) [in Ukrainian].
2. Vyshcha rada pravosuddia [High Council of Justice]: website. Retrieved from https://hcj.gov.ua/.
3. Zakon Ukrainy Pro sudoustrii i status suddiv preiniatyi 02.06.2016 roku № 1402-VIII [Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges from 02.06.2016 №1402-VIII] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu preiniatyi 24.05.2022 roku № 389-VIII [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law: from 24.05.2022 № 389-VIII] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/389-19#Text [in Ukrainian].
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Justice of Ukraine]. (2005, July 06) № 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Oleksii, U. O. (2022). Administratyvne sudochynstvo pid chas viiskovoho stanu [Administrative Proceedings During Martial Law]. Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia» materialy Mizhnar.nauk. – prakt. Konf – European Choice of Ukraine, Development of Science and National Security in the Context of Large-Scale Military Aggression and Global Challenges of the 21st Century» materials of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 108–110). Odesa: Helvetyka. 2. [in Ukrainian].
7. Orlenko, A. I. (2023). Deiaki aspekty diialnosti administratyvnykh sudiv v Ukraini. [Some Aspects of the Activities of Administrative Courts in Ukraine]. Pravo i suspilstvo – Law and Society. 2. 2. pp. 16–21. [in Ukrainian].
8. Rekomendatsii Rady suddiv Ukrainy pro robotu sudiv v umovakh voiennoho stanu [Recommendations of the Council of Judges of Ukraine on the work of courts under martial law]: veb-sait. Retrieved from https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu
9. Sudochynstvo pid chas viiny: suddi VS rozpovily pro vyklyky ta osoblyvosti zdiisnennia pravosuddia v umovakh voiennoho stanu: veb-sait [Justice during war: Supreme Court judges spoke

about the challenges and peculiarities of administering justice under martial law]. Retrieved from https://court.gov.ua/archive/1576192/ [in Ukrainian].

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro vvedennia voiennoho stanu 24 liut. 2022 r. № 64/2022 [Decree of the President of Ukraine On the Introduction of Martial Law from February 24 2022, № 64/2022]. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine. 46. Retrieved from https://www.pres ident.gov.ua/documents/642022-41397 [in Ukrainian].

ABSTRACT

Iryna Grebenenko. Impact of martial law in Ukraine on administrative justice

The article examines the issue of the impact of martial law on the conduct of judicial proceedings concerning cases arising from disputed public legal relations. It is important to note that public law disputes arise between entities exercising governmental authority and legal or natural persons regarding the performance of administrative functions delegated to them by the state. Generally, the scope of powers has either expanded or, conversely, become narrower during the period of martial law. An analysis of the legislative framework and the mechanism for the administration of justice is conducted, among which the main sources include: the Constitution of Ukraine; the Code of Administrative Court Procedure of Ukraine; the Law of Ukraine on the Judiciary and Status of Judges; the Procedure for Maintaining the Unified State Register of Judicial Decisions, approved by the resolution of the High Council of Justice dated April 19, 2018, No. 1200/2/15-18; the Law of Ukraine on Electronic Trust Services. The Law of Ukraine 'On the Legal Regime of Martial Law'. Administrative courts under martial law conditions are compelled to adapt to non-standard and challenging operational realities to ensure the proper administration of justice in Ukraine, which are predominantly characterized by a whole range of organizational and logistical issues. Problems also arise during the judicial process. However, despite the full-scale invasion and armed aggression by Russia directed against the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, the Fundamental Law and guarantees of constitutional human rights are mandatory and cannot be restricted. For these reasons, administrative courts, influenced by certain difficulties and peculiarities, continue to carry out their tasks aimed at effectively protecting the rights, freedoms, and interests of individuals, as well as the rights and interests of legal entities against violations by entities with authority. The peculiarities are determined, in particular, by: 1) an expanded list of updated methods for informing participants in the process about the court hearing regarding the place, date, and time of the case review, specifically using the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Diia mobile application; 2) providing participants in the process with the opportunity to determine the characteristics of the court's operations considering the current situation in the region. 3) The resolution of issues by the High Council of Justice at the request of the Chair of the Supreme Court regarding the change of jurisdiction of court cases in cases where the administration of justice by the court is impossible due to objective reasons during martial law. These particular features have already been enshrined at the legislative level and are being implemented in practical application. However, there remain unresolved problems in this area that require improvement and the elimination of gaps in legislation, such as in relation to the submission of evidence by entities exercising public authority in cases concerning the appeal of their decisions, by individuals or legal entities in court proceedings. Some courts interpret part 2 of Article 77 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine as permitting parties to submit new evidence, meaning that entities exercising public authority, using this provision, present new evidence that was not available at the time they made the contested decision regarding the imposition of penalty sanctions.

There is a conflict in the Code of Administrative Procedure of Ukraine regarding the definition of a citizen as a respondent in administrative proceedings and the imposition of sanctions and fines on them, which in turn transforms the judicial body into a fiscal authority. This provision contradicts the purpose of administrative proceedings. Of course, courts can independently address gaps in legislation through their practices; however, the composition of judges in local, appellate, and the Supreme Court leads to constant changes and fluctuations. In light of this, we propose amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine aimed at resolving the gaps at the legislative level, namely: Determine the evidence that an authority is entitled to present when challenging a decision it has made, identifying the evidence that formed the basis for the decision, but not after the matter regarding the imposition of penalties has already been resolved; exclude the possibility that a citizen or legal entity can be a defendant in a case based on a claim filed by an authority, as this would hinder the courts from fulfilling the primary purpose of administrative judiciary as defined in Article 1 of the Code of Administrative Judicial Proceedings of Ukraine. Furthermore, the article highlights that the mere legal fact of the declaration of martial law in the country does not currently affect

the course of procedural time limits in administrative proceedings, as it is not enshrined at the legislative level as a valid reason for their extension. We draw attention to the fact that the renewal of procedural time limits in a case based on the introduction of martial law remains at the discretion of the court, depending on the justifications presented in the motion for the renewal of the procedural time limit and the evidence submitted, which the court is already reviewing and determining regarding their relevance. At the same time, the websites of the judiciary contain recommendations stating that martial law may be recognized as a valid reason for renewing or extending procedural time limits; however, these are merely recommendations.

Key words: *administrative proceedings, administrative courts, public law disputes, martial law, legislation of Ukraine, Constitution of Ukraine, Code of Administrative Proceedings of Ukraine.*

УДК 342.565.5:340.131
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-09

Ольга ОВСЯННІКОВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)
o.o.ovsyannikova@nlu.edu.ua

Юлія МИХАЦЬ
студентка факультету юстиції
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)
yulia073@icloud.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ У ШВЕЙЦАРІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз правового статусу суддів у Швейцарії, зокрема особливостей їхнього призначення, строку повноважень, механізмів відповідальності та гарантій незалежності. Дослідження враховує специфіку федеративного устрою країни, що впливає на відмінності у статусі суддів на федеральному та кантональному рівнях. Розглянуто процес призначення суддів Федерального суду та кантональних судів, роль політичних чинників у судовій системі, а також вимоги до кандидатів на суддівські посади. Аналізуються механізми забезпечення незалежності суддів, включаючи фінансові гарантії, правові запобіжники від політичного впливу та відповідальність суддів за порушення етичних стандартів. Окрему увагу приділено питанням демократичного контролю за діяльністю суддів та впливу політичних партій на процес їхнього обрання, що викликає певні дискусії у наукових колах. Висвітлено особливості участі народних суддів та мирових суддів у судовій системі, що підкреслює демократичний характер правосуддя в Швейцарії. Зроблено висновок, що швейцарська судова система забезпечує баланс між незалежністю суддів, їхньою відповідальністю та демократичною підзвітністю. Визначено ключові виклики, пов'язані з політичним впливом на процес призначення суддів, та окреслено можливі напрями вдосконалення суддівської статусу Швейцарії з урахуванням міжнародних стандартів правосуддя.

Ключові слова: *правовий статус судді, судова система Швейцарії, суддівський корпус, незалежність суддів, призначення суддів, повноваження суддів, відповідальність судді.*

Постановка проблеми. Правовий статус суддів в демократичних країнах є важливим аспектом забезпечення незалежності судової влади та дотримання принципу верховенства права. Судді виконують ключову роль у правовій системі країни, гарантуючи неупереджене правосуддя та ефективний захист прав громадян. Проте особливості їх призначення, строк повноважень, механізми відповідальності та забезпечення незалежності від політичного впливу викликають дискусії серед науковців і практиків. У контексті федеративного устрою Швейцарії існують відмінності між правовим статусом суддів на федеральному та кантональному рівнях, що потребує детального аналізу. Важливим питанням також є баланс між демократичним контролем за діяльністю суддів і необхідністю гарантування їхньої незалежності, що впливає на стабільність судової системи та рівень довіри до правосуддя в державі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження правового статусу суддів у Швейцарії є обмеженими в українській науковій літературі. Однак, деякі загальні аспекти конституційно-правового статусу суддів досліджували українські науковці, такі як В. Гудима, В. Єгорова, І. Іванів, Л. Москвич, І. Назаров, С. Прилуцький, Б. Прокопенко,

© О. Овсяннікова, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7773-6487
© Ю. Михаць, 2025

П. Прохоров, О. Хотинська-Нор та інші. Так, наприклад, Павло Прохоров [4, с. 57–64] у своїй статті «Конституційно-правовий статус суддів: основні елементи та їхня характеристика» аналізував ключові елементи статусу суддів, зокрема призначення, незмінюваність, незалежність та несумісність, і зазначав, що ці гарантії є спільними для багатьох країн, незважаючи на їхні культурні та політичні відмінності. В свою чергу, Іванна Іванів [2] у своїй дисертаційній роботі на тему «Правовий статус судді конституційного суду в державах ЄС та Україні» проводила комплексний аналіз правового статусу суддів конституційних судів, розглядаючи особливості їх призначення, незалежності та етичних вимог, що може бути корисним для розуміння загальних тенденцій у Європі. Хоча ці роботи та роботи інших науковців не фокусуються безпосередньо на Швейцарії, вони надають цінний контекст для розуміння правового статусу суддів у європейських країнах.

Метою наукової статті є комплексний аналіз правового статусу суддів в Швейцарії, визначення його ключових особливостей, механізмів забезпечення незалежності та відповідальності суддів, а також відповідність ключових аспектів правового статусу суддів в Швейцарії міжнародним стандартам правосуддя. Дослідження спрямоване на розкриття нормативно-правових засад діяльності суддівського корпусу, принципів призначення, несумісності посад, соціальних гарантій та суддівського самоврядування. Також ми ставимо за мету оцінити ефективність існуючої моделі суддівської влади у Швейцарії та виявити можливості для її вдосконалення, враховуючи міжнародний досвід та європейські стандарти правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус судді в Швейцарії є важливим елементом судової системи цієї держави, яка відома своєю стабільністю, високим рівнем правової культури та демократичними традиціями. Швейцарія має унікальну політичну структуру, яка поєднує федералізм та пряму демократію, що суттєво впливає на організацію судової влади, а отже, і на статус суддів [3]. Судова система країни трирівнева та складається з федеральних судів, кантональних судів та муніципальних судових органів [5], а правовий статус суддів визначається як на рівні федерального законодавства, так і на рівні кантональних норм. Основні принципи статусу суддів у Швейцарії включають незалежність, неупередженість, професіоналізм та відповідальність перед законом і суспільством.

Варто наголосити, що судова система Швейцарії побудована на принципах федералізму, що означає значну автономію кожного кантону у питаннях судочинства. Це безпосередньо впливає на правовий статус суддів, оскільки на рівні кантонів можуть існувати певні відмінності в процедурах їх призначення, повноваженнях та механізмах відповідальності. Водночас загальні принципи, зокрема незалежність, професійна компетентність та підзвітність суддів, є спільними для всієї країни.

Аналіз правового статусу суддів у Швейцарії важливо розпочати із процесу їх призначення, окреслення вимог до кандидатів, а також механізмів їхньої незалежності та відповідальності. Так, процес призначення суддів у Швейцарії відрізняється залежно від рівня суду у судовій системі. На федеральному рівні найвищим судовим органом Швейцарії є Федеральний суд (Bundesgericht), який розташований у Лозанні. Він складається з кількох палат, що розглядають справи у сферах цивільного, кримінального, адміністративного та соціального права. Окрім Федерального суду, до федеральної судової системи Швейцарії належать Федеральний кримінальний суд у Беллінцоні, Федеральний адміністративний суд у Санкт-Галлені та Федеральний патентний суд у Санкт-Галлені. Суддів Федерального суду обирають Федеральні збори (парламент Швейцарії), що складається з Національної ради та Ради кантонів. Обрання здійснюється на шість років, і судді можуть бути переобрані необмежену кількість разів. Важливою особливістю є те, що при обранні суддів враховується не лише їхня професійна компетентність, а й політичний баланс та мовне представництво, що відображає багатонаціональність і політичний плюралізм країни. Вибори суддів

відбуваються шляхом голосування, і хоча офіційно судді є незалежними, на практиці при їх обранні враховуються політичні чинники. Швейцарська традиція передбачає дотримання політичного балансу в судовій владі, тому серед суддів повинні бути представники основних політичних партій. Наприклад, у Федеральному суді майже всі судді належать до однієї з найбільших партій країни, що викликає дискусії щодо потенційної політичної залежності суддівських рішень.

Водночас, для кандидатів на посаду судді висуваються чіткі кваліфікаційні вимоги. Вони повинні мати юридичну освіту, значний досвід роботи у правовій сфері та відповідати критеріям неупередженості. Більшість суддів у Швейцарії мають тривалий досвід адвокатської або академічної діяльності перед тим, як обійняти суддівську посаду. Окрім цього, цікавою особливістю Швейцарії є практика проведення судових засідань декількома мовами, оскільки Швейцарія є багатомовною країною. Федеральний суд розглядає справи німецькою, французькою та італійською мовами, залежно від походження справи. Тому судді повинні володіти хоча б двома з цих мов на високому рівні, що є додатковою кваліфікаційною вимогою. Це ускладнює доступ до суддівських посад для юристів, які не володіють декількома офіційними мовами, але водночас сприяє кращому забезпеченню мовних прав громадян.

Другим рівнем судової системи Швейцарії є кантональні суди, що розглядають переважну більшість справ у першій інстанції. Цікаво, що на кантональному рівні процес призначення суддів залежить від законодавства конкретного кантону. У деяких кантонах судді призначаються виконавчою або законодавчою владою, а в інших – обираються громадянами шляхом загального голосування. Наприклад, у кантонах Цюрих і Берн суддів кантональних судів обирають виборці, що є досить незвичним явищем для європейської судової системи, тоді як у кантоні Женева суддів призначає Велика рада (парламент кантону) на основі рекомендацій спеціальної комісії. Обрання суддів громадянами є унікальною рисою швейцарської судової системи, оскільки в більшості європейських країн судді призначаються спеціальними органами або виконавчою владою [1]. Така система, що діє у Швейцарії, підвищує рівень демократичної легітимності суддів, але водночас викликає дискусії щодо можливої популістської складової у процесі їх обрання. Зокрема, хоча однією із гарантій правового статусу судді у Швейцарії є незалежність, що гарантується на законодавчому рівні, проте варто зазначити, що судді можуть бути членами політичних партій, а їхня діяльність певною мірою може залежати від політичного середовища, і при цьому на процес їхнього обрання нерідко можуть впливати політичні домовленості. Це створює певні ризики впливу політичних інтересів на судочинство, хоча баланс забезпечується чіткими правовими гарантіями.

Третій рівень судової системи – муніципальний – становлять місцеві суди, в яких розглядаються дрібні цивільні та кримінальні справи. Процес обрання суддів до таких судів також різниться залежно від кантону.

Кандидати на посаду судді кантонального та місцевого суду повинні відповідати певним вимогам, які також можуть відрізнятися залежно від кантону, але зазвичай вимоги передбачають наявність юридичної освіти, професійного досвіду, а також особисту доброчесність і незалежність. У деяких кантонах від суддів вимагається кілька років професійного стажу як адвоката, прокурора або судового секретаря. Також у деяких кантонах суддів обирають за партійними списками, що означає, що кандидати часто є представниками певних політичних сил, а їхня лояльність до партії може відігравати роль у процесі призначення. Термін перебування на посаді суддів місцевих судів також відрізняється: у деяких кантонах він становить чотири роки, в інших – шість років або довше. Після закінчення терміну суддя може бути переобраний або змушений знову проходити процедуру відбору. Особливістю швейцарської судової системи є те, що в багатьох кантонах суддівська посада є неповною зайнятістю, тобто суддя може поєднувати

свою роботу з іншою юридичною діяльністю, наприклад, працювати адвокатом або викладати в університеті. Це стосується передусім муніципальних судів. Водночас у кантональних судах судді, як правило, працюють на постійній основі. Таким чином, процедура призначення суддів у Швейцарії є різноманітною і залежить від конкретного кантонального законодавства.

Одним із етапів набуття статусу судді в Швейцарії є професійна підготовка суддів, що також має свої особливості. Формально в цій країні не існує спеціальних суддівських шкіл, як, наприклад, у Франції, Німеччині чи Україні, а суддями стають юристи, які вже мають достатній досвід у сфері права. Найчастіше майбутні судді працюють адвокатами, прокурорами або викладачами права перед тим, як отримати суддівську посаду. Але при цьому у багатьох кантонах існує практика попереднього стажування в судах, що дає змогу молодим юристам набувати досвіду безпосередньої роботи в судовій системі.

Також важливо зазначити, що в деяких кантонах діє механізм регулярного переобрання суддів. Це стосується передусім суддів кантональних і місцевих судів, які повинні кожні кілька років проходити процедуру перевиборів. Наприклад, у кантонах Берн і Цюрих судді обираються громадянами на певний строк, після чого вони повинні знову підтвердити своє право займати посаду. Ця система забезпечує зв'язок між судовою владою та суспільством, але водночас знов таки створює ризик політичного впливу на суддів, оскільки їхнє переобрання може залежати від політичної кон'юнктури.

Говорячи про правовий статус суддів, неможливо оминути гарантії, які надаються суддям у Швейцарії, та механізми їх забезпечення. Так, швейцарське законодавство передбачає низку гарантій, які спрямовані на забезпечення незалежності суддів. По-перше, судді мають гарантії незмінюваності на строк своїх повноважень: їх не можна звільнити без вагомих підстав, таких, як серйозне порушення закону або втрата довіри з боку парламенту. По-друге, судді отримують високу заробітну плату, що зменшує ризик корупційного впливу. Наприклад, середній річний оклад судді Федерального суду складає приблизно 365 000 швейцарських франків, що значно перевищує зарплати більшості державних службовців. Окрім цього, судді отримують додаткові соціальні гарантії, включаючи страхування здоров'я, пенсійне забезпечення та фінансову компенсацію після виходу на пенсію. Ще однією гарантією незалежності суддів є чітко врегульовані підстави відповідальності суддів та звільнення їх з посади. Так, на кантональному рівні, якщо діяльність судді порушує принципи правосуддя, до нього можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення, як попередження, штрафи або навіть звільнення. Наприклад, у кантоні Во діє спеціальна дисциплінарна комісія, яка може розглядати скарги на суддів і вживати відповідних заходів. Що стосується звільнення, то судді можуть бути усунуті з посади у разі серйозних проступків, таких як корупція, порушення службових обов'язків або систематичне невиконання своїх функцій. Процедура відсторонення федеральних суддів регулюється Конституцією та здійснюється Федеральними зборами, і хоча такі випадки є вкрай рідкісними, що свідчить про високу якість добору кандидатів і професійні стандарти, яким вони повинні відповідати, сам факт можливості застосування такої процедури також слугує стримуючим фактором.

Однією із складових правового статусу суддів у Швейцарії є закріплення вимог щодо несумісності їх діяльності як судді з іншими посадами або видами професійної діяльності. Так, суддям заборонено займатися будь-якою іншою професійною діяльністю, що може спричинити конфлікт інтересів. Винятком є наукова та викладацька діяльність, яка допускається, якщо вона не заважає виконанню суддівських обов'язків. У деяких випадках суддям дозволяється займатися арбітражем у міжнародних комерційних спорах, однак це потребує спеціального дозволу. Попри наявність цих гарантій, політичний вплив на судову систему залишається одним із найбільш обговорюваних питань. Оскільки судді Федерального суду належать до політичних партій, вони змушені регулярно сплачувати

партійні внески (частина їхньої зарплати відраховується на користь партії). Ця практика породжує дискусії про можливу залежність суддів від партійного керівництва.

При цьому, що цікаво, правовий статус судді відрізняється залежно від рівня суду. Судді Федерального суду мають найвищий рівень захисту і незалежності, тоді як судді муніципальних судів можуть працювати на частковій зайнятості та навіть поєднувати суддівську діяльність з іншими професіями, наприклад, адвокатською практикою.

Важливо також звернути увагу на особливості суддівської етики та професійних стандартів, які визначають діяльність суддів у Швейцарії. Оскільки незалежність судової влади є ключовим принципом, судді повинні дотримуватися високих етичних стандартів, що включають безсторонність, чесність, об'єктивність та відданість принципам верховенства права. Судді не можуть публічно висловлювати політичні погляди у спосіб, який міг би поставити під сумнів їхню неупередженість, хоча формально, як вже зазначалося, вони можуть бути членами політичних партій. Водночас їхня діяльність підлягає контролю з боку суспільства та юридичної спільноти, що запобігає зловживанню владою. Окрім цього, оскільки Швейцарія є членом Ради Європи і ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, це означає, що судді повинні враховувати європейські правові норми у своїй діяльності. Рішення ЄСПЛ можуть впливати на практику швейцарських судів, а у випадку суперечностей між національним правом та європейськими нормами можливе внесення змін до законодавства для забезпечення відповідності міжнародним стандартам.

Окрім питань незалежності суддів та їхньої підзвітності, важливу роль у правовому статусі суддів Швейцарії відіграє механізм кар'єрного зростання та система професійної підготовки. Попри те, що формальних етапів кар'єрного зростання, як у деяких інших країнах, у Швейцарії немає, судді мають можливість переходити з нижчих судових інстанцій до вищих. Це відбувається не автоматично, а через новий конкурс або вибори, залежно від рівня суду. Наприклад, суддя кантонального суду, який бажає стати суддею Федерального суду, повинен пройти процедуру висування своєї кандидатури та бути обраним Федеральними зборами. Водночас у Швейцарії немає обов'язкової системи оцінювання роботи суддів, що характерно для багатьох європейських країн. Суддівська робота оцінюється здебільшого через репутацію, якість судових рішень та відсутність дисциплінарних порушень. В цьому розрізі важливим є питання розподілу навантаження між суддями та організація судової діяльності. Судова система Швейцарії забезпечує високу оперативність у розгляді справ, що пов'язано з раціональним розподілом справ між суддями. В середньому суддя Федерального суду розглядає від 100 до 150 справ на рік, залежно від складності та спеціалізації. Це значно менше, ніж у багатьох інших європейських країнах, що дає змогу суддям приділяти більше часу аналізу справ і приймати більш обґрунтовані рішення. Окрім цього, на якість судових рішень впливає запровадження спеціалізації суддів. Так, наприклад, у Федеральному суді судді працюють у спеціалізованих палатах, кожна з яких відповідає за певні категорії справ. Зокрема, існують палати, що займаються кримінальними, цивільними, адміністративними та соціальними справами. Це дозволяє суддям концентруватися на вузькопрофільних питаннях та забезпечувати високу якість судових рішень. Аналогічна практика діє і на рівні кантональних судів, де судді також можуть мати спеціалізацію, наприклад, у сфері комерційного, податкового або сімейного права. Більш того, у Швейцарії останнім часом активно йде модернізація судової системи та впровадження цифрових технологій у роботу судів. Судді мають доступ до сучасних електронних баз даних, що дозволяє оперативно аналізувати судову практику та ухвалювати рішення на основі найбільш актуальної юридичної інформації. Вже зараз багато судових процесів ведуться в електронному форматі, що значно прискорює розгляд справ і зменшує бюрократичні бар'єри. Планується також розширення можливостей онлайн-засідань та використання штучного інтелекту для аналізу судової практики, що може суттєво вплинути на роботу суддів у майбутньому.

Ще однією з унікальних особливостей швейцарської судової системи є можливість залучення так званих народних суддів (Laienrichter), які не мають професійної юридичної освіти, але виконують функції суддів у деяких кантональних і муніципальних судах. Це пояснюється традицією широкої участі громадян у судочинстві, що є частиною концепції прямої демократії. Хоча такі судді зазвичай розглядають справи разом із професійними суддями, їхня участь у процесі підкреслює демократичний характер судової системи Швейцарії. Окрім цього, оскільки правовий статус суддів у Швейцарії тісно пов'язаний із принципами прямої демократії, які є фундаментальними для політичної системи країн, то крім суддів у здійсненні правосуддя часто беруть участь так звані мирові судді (Friedensrichter), які виконують функції посередників у цивільних справах, допомагаючи сторонам досягти мирової угоди без судового розгляду. У більшості випадків ці судді не є професійними юристами, але їх обирають громадяни, що знов таки підкреслює демократичний характер судової системи.

Отже, правовий статус суддів у Швейцарії базується на принципах незалежності, демократичного обрання та високого рівня професіоналізму, що сприяє ефективності правосуддя та довірі суспільства до судової системи. Хоча політичний фактор відіграє певну роль у процесі обрання суддів, загалом швейцарська модель забезпечує баланс між демократичними принципами і необхідністю судової автономії.

Разом із тим, незважаючи на загальну стабільність і високу ефективність судової системи, у Швейцарії тривають дискусії щодо можливих реформ, які могли б ще більше зміцнити незалежність суддів та підвищити гарантії їх правового статусу. Одним із найбільш обговорюваних питань є можливість скасування обов'язкових партійних внесків суддів, оскільки ця практика створює ризик політичного впливу. Крім того, пропонуються зміни у процесі призначення суддів, щоб зменшити залежність їхнього обрання від політичної кон'юнктури.

Висновки. На основі аналізу основних складових правового статусу суддів у Швейцарії, можемо зробити висновок, що правовий статус суддів у Швейцарії є унікальним поєднанням незалежності, демократичної підзвітності та високих професійних стандартів. Суддівська незалежність забезпечується конституційними гарантіями, довічним призначенням суддів Федерального суду, високим рівнем фінансового забезпечення та відсутністю жорсткої системи дисциплінарного контролю. Водночас політичний вплив на процес обрання суддів, особливо на кантональному рівні, залишається предметом дискусій, оскільки система партійних квот може потенційно впливати на суддівську неупередженість.

Особливістю швейцарської судової системи є залучення народних суддів та мирових суддів, що підкреслює демократичний характер правосуддя. Крім того, судді працюють у багатомовному середовищі та повинні враховувати міжнародні правові стандарти, зокрема рішення Європейського суду з прав людини. Швейцарська модель правосуддя також демонструє високу ефективність завдяки спеціалізації суддів, розумному навантаженню та поступовій цифровізації судових процесів. Впровадження електронного документообігу, онлайн-засідань та штучного інтелекту може ще більше покращити роботу суддів у майбутньому.

Таким чином, правовий статус суддів у Швейцарії забезпечує баланс між незалежністю, професійною відповідальністю та демократичним контролем. Хоча існують виклики, пов'язані з політичним впливом та необхідністю подальшої модернізації, загалом ця система є однією з найстабільніших і найефективніших у Європі, що може слугувати орієнтиром для інших країн.

Список використаних джерел

1. Єгорова В.С. Деякий порівняльний досвід формування суддівського корпусу України і зарубіжних країн. URL: http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/2/19.pdf.

2. Іванів І. Г. Правовий статус судді конституційного суду в державах ЄС та Україні : дис. … д-ра філософії [081 – Право]. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 191 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/68465

3. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. Швейцарія. URL: https://switzerland.mfa.gov.ua/

4. Прохоров П. І. Конституційно-правовий статус суддів: основні елементи та їхня характеристика. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2020. Том 5. С. 57–64.

5. Federal Judicial System. Swiss Federal Government. URL: https://www.admin.ch.

Надійшла до редакції 04.03.2025

References

1. Yehorova, V. (2010). Deyakii porivnyalnii dosvid formuvannya suddivskogo korpusu Ukraini i zarubizhnih krain [Some comparative experience in the formation of the judiciary in Ukraine and foreign countries]. Retrieved from http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/2/19.pdf [in Ukrainian].

2. Ivaniv, I. (2023). Pravovii status suddi konstitutsiynogo sudu v derjavah ES ta Ukraini: dis…d-ra filosofii [081 – Pravo] [Legal Status of a Constitutional Court Judge in the EU and Ukraine]. Uzhgorodskii natsionalniy universitet. Uzhgorod, 2023. 191 s. Retrieved from https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/68465 [in Ukrainian].

3. Ofitsiynii sayt Ministerstva zakordonnih sprav Ukraini. Shveytsariya. [Official website of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Switzerland]. Retrieved from https://switzerland.mfa.gov.ua/ [in Ukrainian].

4. Prohorov, P. (2020). Konstitutsiyno-pravovii status suddiv: osnovni elementi ta ihnya harakteristika [Constitutional and legal status of judges: main elements and their characteristics]. *Naukovi zapiski NAUKMA. Yuridichni nauki.* 2020. Tom 5. S. 57–64 [in Ukrainian].

5. Federal Judicial System. Swiss Federal Government. Retrieved from https://www.admin.ch

ABSTRACT

Olga Ovsyannikova, Yuliia Mykhats. Peculiarities of the legal status of a judge in Switzerland

The article provides a comprehensive analysis of the legal status of judges in Switzerland, particularly the specifics of their appointment, term of office, mechanisms of accountability, and guarantees of independence. Since the Swiss judicial system is based on the principles of federalism, this means that each canton has considerable autonomy in matters of judicial proceedings. This has a direct impact on the legal status of judges, as there may be certain differences in the procedures for their appointment, powers and accountability mechanisms at the cantonal level. At the same time, the general principles, such as independence, professional competence and accountability of judges, are common to the whole country. The process of appointing judges of the Federal Court and cantonal courts, the role of political factors in the judicial system, as well as the requirements for candidates for judicial positions are examined. Mechanisms ensuring judicial independence are analyzed, including financial guarantees, legal safeguards against political influence, and judicial accountability for violations of ethical standards. Special attention is given to the issues of democratic control over judicial activities and the influence of political parties on the judicial selection process, which raises certain debates in academic circles. The participation of lay judges and peace judges in the judicial system is highlighted, emphasizing the democratic nature of justice in Switzerland. It is concluded that the Swiss judicial system ensures a balance between judicial independence, accountability, and democratic oversight. The key challenges associated with political influence on the judicial appointment process are identified, and possible directions for improving the Swiss judiciary in accordance with international justice standards are outlined.

Key words: *legal status of judges, Swiss judicial system, judiciary, judicial independence, appointment of judges, judicial accountability.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-10

Олег БАКЛАН
доктор юридичних наук, професор
(ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, Україна)
olegvb8888@ukr.net

Тетяна ФЕДОРЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент
(ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, Україна)
vixen@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКОВИХ АСПЕКТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Ця стаття відображає результати дослідження, що присвячено пошуку правових форм, засобів та заходів щодо удосконалення гостро актуальних сучасних питань в сфері промислової безпеки і безпекових аспектів у сфері охорони праці.

Розглядаються теоретичні погляди сучасних дослідників щодо змісту та особливостей окремих зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки, насамперед, підприємницької діяльності. Безпека підприємницької діяльності розглядається в якості складової економічної та промислової безпеки. Пропонується власне визначення поняття «безпека». Відмічаються окремі особливості правосуб'єктності органів, що здійснюють правове регулювання у сфері підприємництва та в сфері охорони праці, які пов'язані із забезпеченням промислової безпеки, а також особливості правового статусу деяких суб'єктів підприємництва тощо.

Звернута увага на процес розгляду справ про адміністративні проступки в сфері охорони праці, особливо на об'єктах підвищеної небезпеки, враховуючи їх складність та підвищену небезпеку експлуатації.

За результатами дослідження зроблені авторські пропозиції та рекомендації щодо чинного законодавства.

***Ключові слова**: безпека, економічна безпека, правове регулювання, промислова безпека, суб'єкти підприємництва, охорона праці.*

Постановка проблеми. Чітке і правильне дотримання правил, норм і стандартів що стосуються безпеки та охорони праці є однією з основних традиційних умов як оздоровлення, так і ефективного упорядкування суспільних відносин сфери економіки (її матеріальної основи підприємництва), сфери охорони праці тощо. Тому удосконалення

© О. Баклан, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1878-1349
© Т. Федоренко, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3447-9078

будь-яких правових форм, засобів, прийомів що стосуються безпеки та охорони праці варто розглядати як необхідне позитивне зрушення на шляху реформування як економіки країни у цілому, так і її матеріальної основи – сфери підприємництва, сфери охорони праці тощо. Також у цьому аспекті можна і треба формулювати різнопланові практично значущі завдання як для державної влади так і для правової науки.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Значний доробок у розробку зазначеної проблематики внесли, зокрема, такі дослідники як Авер'янов В. Б., Бінько І. Ф., Бельский К. С., Варналій З. С., Голосніченко І. П., Гончарук С. Т., Губський Б. В., Жаліло Я. А., Єрмошенко М. М., Лайко П. О., Трегобчук В. М., Шмирков В. Ф., Шлемко В. Т. та багато інших як економістів, так і юристів. Але сучасні умови, перш за все, війна між Україною та рф, вимагають, на наш погляд, продовження та розгалуження існуючих досліджень з урахуванням сьогоднішніх політичних реалій насамперед.

Мета статті. Метою даної статті є започаткування (враховуючи воєнний стан) та продовження критичного обговорення зазначеної проблематики; спроба здійснити аналіз змісту понять: «безпека», «економічна безпека», «безпека підприємницької діяльності» та їх співвідношення тощо. Вироблення власних рекомендацій до чинного законодавства під час воєнного стану в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Безпека підприємницької діяльності, безумовно, є складовою економічної безпеки. Водночас економічній літературі навіть немає єдиного визначення поняття «економічна безпека підприємства». З метою систематизації та структурування необхідно провести поглиблений теоретичний аналіз досліджуваного поняття, який вдало здійснює і пропонує молода вітчизняна дослідниця І. М. Сосновська [9]. Свого часу вже у науці адміністративного права була зроблена спроба здійснити аналіз змісту понять: «безпека», «економічна безпека», «безпека підприємницької діяльності» та їх співвідношення [1]. Звертаючись до цього дослідження згадаємо, що вітчизняний вчений-економіст М. М. Єрмошенко поняття «економічна безпека» розглядає взагалі, як спроможність держави самостійно виробляти та здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізувати власні національні інтереси тощо. Вітчизняні дослідники моделі аналізу економічної безпеки суб'єктів господарювання І. П. Мойсеєнко і М. Я. Демчишин, певною мірою запозичивши адміністративно-правову термінологію, визначають поняття «економічна безпека» як «стан системи управління, який дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою використання потенціалу наявних авуарів і компетенцій, а також структурної організації та зв'язків менеджменту». Дехто з закордонних дослідників (А. Архипов, А. Городецький, Б. Михайлов) економічну безпеку визначають як «здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях». Аналогічно висловлюється вітчизняний дослідник А. Детюк, який під національною економічною безпекою розуміє стійкість національної економічної системи та її здатність до розвитку в умовах дії чинників, викликаних зовнішніми і внутрішніми факторами економічного чи політичного походження.

Найбільше вдалим і точним, на наш погляд, видається визначення «економічної безпеки» експертами та фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, які визначають її як наявність у державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та усіх сферах соціально корисної праці, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави.

Узагальнюючи наведені вище думки пропонується наступне визначення поняття «безпека». Під безпекою варто розуміти стан захищеності людини й громадянина, суспільства та держави від будь-яких джерел небезпеки та її загроз, враховуючи небезпечні види господарської діяльності (підприємницької чи промислової або іншої) [1].

Трансформація зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки взагалі та безпеки підприємницької діяльності зокрема, насамперед пов'язана із врегулюванням суспільних відносин громадської безпеки (безумовно, з певними винятками). В науковій літературі згадки про подібну трансформацію зв'язків між суб'єктами та об'єктами адміністративно-правових відносин можна знайти, насамперед, при описі певних адміністративно-правових режимів (див., наприклад, [4]).

Правові зв'язки між суб'єктами та об'єктами правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки підприємницької діяльності, на відміну від правових зв'язків щодо, наприклад, легалізації підприємницької діяльності, є складнішими та жорсткішими за правовими засобами регулювання. Це пояснюється наявністю у суб'єктів, що здійснюють адміністративно-правове регулювання, широкого кола повноважень щодо здійснення державного контролю й нагляду, можливостей залучення до кримінальної та адміністративної відповідальності співробітників суб'єктів господарювання.

Трансформація зв'язків між суб'єктами та об'єктами адміністративно-правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення безпеки господарської діяльності (і підприємництва зокрема) відбувається, наприклад, при:

– ліцензуванні й видачі дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності;

– забезпеченні добросовісної конкуренції і створенні перешкод монополістичної діяльності;

– забезпеченні екологічної безпеки;

– забезпеченні безпеки небезпечних виробничих об'єктів;

– забезпеченні пожежної, радіаційної, енергетичної безпеки, безпеки дорожнього руху, гідротехнічних споруд тощо.

Подані приклади, на наш погляд, свідчать про складність та різноманітність правових засобів правового регулювання у цій сфері. Складність такого регулювання, насамперед, зумовлена сучасним рівнем розвитку традиційної техніки та впровадженням інновацій.

Далі звернемо увагу на загальні особливості зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин сфери підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням саме промислової безпеки. Правове регулювання у цьому сегменті підприємництва є найбільш складним та комплексним зі всіх інших, які спрямовані на забезпечення безпеки підприємництва у промисловості. Складність цих зв'язків зумовлена різноманіттям правових засобів та заходів, які використовуються, насамперед, в адміністративно-правовому регулюванні економіки загалом та підприємництва зокрема. До таких засобів можна віднести: експертизу промислової безпеки (промислових будівель, обладнання, пристроїв, різноманітних видів промислових робіт, документації тощо); ліцензування експлуатації промислових об'єктів підвищеної небезпеки; сертифікацію технічного обладнання та пристроїв, що забезпечують контроль за безпечною експлуатацією обладнання, яке застосовується на небезпечних виробничих об'єктах; реєстрацію небезпечних промислових об'єктів; спеціальну атестацію і підготовку інженерно-технічного та робочого персоналу для роботи на небезпечних об'єктах. Складність зв'язків між суб'єктами та об'єктами правових відносин, що пов'язані із забезпеченням промислової безпеки, можна пояснити також використанням різноманітних видів нагляду і контролю за станом захисту небезпечних промислових об'єктів (авторський, енергетичний нагляд, внутрішньовиробничий контроль, природо-екологічний нагляд, державний контроль і нагляд за охороною праці тощо).

Очевидно, що лише із наведеного переліку згаданих засобів та заходів, які використовуються для забезпечення безпеки небезпечних промислових об'єктів, видно – такий елемент правових відносин, як зв'язки між суб'єктами та об'єктами адміністративно-

правових відносин сфери підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням промислової безпеки, пов'язаний як із правовими, так із організаційними, так із технічними засобами, що використовуються при ліцензуванні, державній реєстрації, забезпеченні енергетичної, санітарно-епідеміологічної, протипожежної безпеки тощо.

Застосування широкого кола засобів та заходів адміністративно-правового регулювання, з одного боку, призводить до забезпечення безпеки небезпечних об'єктів, а з іншого – фактично зобов'язує суб'єктів підприємництва, що використовують небезпечні об'єкти, виконувати дуже широке коло різноманітних правових норм та стандартів, які відомий вітчизняний вчений Є.В. Додін влучно називає техніко-юридичними [3, с. 259].

Беззаперечно, що зазначені обставини, викликають неминуче збільшення, так би мовити, загальної напруги адміністративно-правового регулювання й наявності великої кількості обов'язків як у суб'єктів підприємницької діяльності, так і в суб'єктів, що здійснюють у цій сфері, насамперед, адміністративно-правове регулювання.

На нашу думку, основною метою адміністративно-правового регулювання у цьому сегменті підприємництва, насамперед, є забезпечення стану захисту життєво важливих інтересів окремих громадян і суспільства загалом від аварій на небезпечних виробничих об'єктах і наслідків цих аварій. Слід звернути увагу, що даний вид адміністративно-правового регулювання має загальний специфічний об'єкт впливу – небезпечні промислові об'єкти.

Дуже рідкісні особливості правосуб'єктності органів, що здійснюють правове регулювання у сфері підприємництва, яка пов'язана із забезпеченням промислової безпеки, і особливості правового статусу суб'єктів підприємництва, які функціонують у цій сфері, визначають міжнародно-правові акти, як наприклад, Міжнародна Конвенція 1947 року «Про інспекцію праці в промисловості і торгівлі», Міжнародна Конвенція 1966 року «Про гігієну в торгівлі та установах», Міжнародна Конвенція 1978 року «Про регулювання питань праці», Міжнародна Конвенція 1981 року «Про безпеку і гігієну праці у виробничому середовищі», Міжнародна Конвенція 1995 року «Про безпеку та гігієну праці на шахтах» та інші ратифіковані Верховною Радою України; Закони України: «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» тощо; а також широке коло підзаконних актів, наприклад, Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій України, Положення про Міністерство енергетики, Указ Президента України «Про запровадження ліцензування діяльності господарюючих суб'єктів у сфері природних монополій» [1] та багато інших.

До суб'єктів, які здійснюють правове регулювання у сфері підприємництва, що пов'язана із забезпеченням промислової безпеки, належать Президент і Уряд України, враховуючи їхню загальну компетенцію. Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду та державного регулювання у сфері безпечного поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення є Державна служба України з питань праці (Держпраці) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки, і який реалізує державну політику у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення, здійснення державного гірничого нагляду, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою

працездатності, на випадок безробіття (далі – загальнообов'язкове державне соціальне страхування) в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [6].

До суб'єктів, які безпосередньо здійснюють підприємницьку діяльність, належать особи, які здійснюють одночасно експлуатацію небезпечних виробничих об'єктів.

Особливістю правового статусу цієї групи суб'єктів є те, що їх правовий статус, насамперед, характеризують їхні обов'язки, чітко визначені законодавством і встановлюють рамки реалізації конституційного права на здійснення підприємницької діяльності з використанням небезпечних виробничих об'єктів. Також правовий статус цієї групи суб'єктів характеризують права суб'єктів, що експлуатують небезпечні виробничі об'єкти, які визначені нормативними правовими актами.

Так, наприклад, до обов'язків суб'єктів підприємницької діяльності належать:

– дотримання вимог нормативних правових актів і нормативних технічних документів;

– проведення відбору осіб, які можуть бути допущені до роботи на небезпечному виробничому об'єкті та проведення виробничого контролю;

– забезпечення проведення експертизи промислової безпеки;

– прогнозування аварій та інцидентів на небезпечних об'єктах;

– забезпечення охорони небезпечних об'єктів з метою недопущення проникнення сторонніх осіб [1].

Окрім цього, особам, які здійснюють експлуатацію небезпечних об'єктів, належать багато інших обов'язків, пов'язаних із необхідністю забезпечення захисту небезпечних об'єктів. Наприклад, обов'язок страхування відповідальності за можливу шкоду.

Підсумовуючи вище зазначене, можна і варто підкреслити, що зв'язками між суб'єктами та об'єктами правових відносин у сфері підприємництва є комплекс дій (утримання від певних дій) органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наділених належною компетенцією, завдяки яким здійснюється регулюючий вплив на правове становище суб'єктів підприємництва, а також зворотний вплив останніх на органи публічного управління у сфері підприємництва, який має на меті задоволення законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності.

Далі звернемо увагу на процес розгляду справ про адміністративні проступки в сфері охорони праці, особливо на об'єктах підвищеної небезпеки (враховуючи їх складність та підвищену небезпеку експлуатації), нерідко трапляються випадки, коли і теоретично, і практично можлива альтернативна підвідомчість розгляду подібної категорії справ органами Держпраці та районними та міськими судами. Відомо, що оцінювальні поняття в праві характеризуються трьома суттєвими особливостями: по-перше, вони не завжди конкретизовані законодавцем або іншим компетентним органом; по-друге, вони уточнюються в процесі правозастосування; по-третє, вони надають правозастосовчому органу можливість вільного уявлення, суб'єктивної оцінки фактів. Як справедливо вважає М.Й. Коржанський, найбільшу складність становить кваліфікація діянь, які спрямовані на один і той самий безпосередній об'єкт посягання і які утворюють низку послідовних, пов'язаних між собою дій [5].

У сфері охорони праці, зокрема, зустрічаються випадки, коли одна і та ж протиправна дія (бездіяльність) особи на практиці може бути кваліфікована як адміністративне правопорушення, підвідомче різним суб'єктам адміністративної юрисдикції. Частково цей факт пояснюється бланкетним характером адміністративно-правових норм, що захищають суспільні відносини у процесі трудової діяльності людей.

Так, особі, наділеній повноваженнями по розгляду адміністративних справ у сфері охорони праці непросто оцінити, вчинене «порушення вимог законодавчих та інших

нормативних актів про охорону праці» (ч. 2 ст. 41 КпАП), чи «порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості та на об'єктах, підконтрольних органам спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у галузі охорони праці» (ст. 93 КпАП). При тривалих правопорушеннях аналогічні труднощі розмежування можуть виникати під час оцінки та розгляду справ, передбачених ст. 188-4 «Невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці» і ст. 188-6 КпАП «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та його територіальних органів або недопущення посадових осіб цих органів до здійснення заходів державного нагляду (контролю), підстави яких визначені законом».

Ще складніше буває вирішити справу, коли її підвідомчість подвійна. В даному випадку справедлива думка, що чинне законодавство не містить достатньо чіткої правової процедури щодо окремих процесуальних дій, зокрема, – відносно порядку складання протоколів при вчиненні однією особою кількох адміністративних правопорушень та стосовно розгляду таких справ, коли їх підвідомчість подвійна [2, с. 52].

У зв'язку з вищевказаним, перед посадовою особою, наділеною правом розгляду справи про правопорушення в сфері охорони праці, майже завжди стоїть вузькоспрямоване завдання – вирішення конкретної справи, що входить до її компетенції. Для вирішення цього питання посадові особи, які розглядають справи про адміністративне правопорушення, повинні мати спеціальну професійно-правову обізнаність.

Враховуючи той факт, що, наприклад, більшість державних інспекторів Держпраці (а саме ця категорія посадових осіб у даний час наділена правом розглядати справи про правопорушення в сфері охорони праці, які передбачені ст.ст. 41(ч. 2), 93, 188-4 та ін.) мають технічну, а не юридичну освіту, структура їх спеціальної професійно-правової подготовки повинна включати:

– знання відповідних адміністративно-правових джерел та спеціальних нормативних правил, інструкцій, положень, стандартів та інших документів, котрі стосуються сфери охорони праці та суміжних галузей;

– усвідомлення соціальної значимості і призначення адміністративно-правових норм, що захищають відповідні суспільні відносини, а також антисуспільного характеру проступків у сфері охорони праці;

– впевненість у тому, що застосування адміністративних стягнень матиме позитивний соціальний ефект (враховуючи ту обставину, що адміністративні стягнення накладаються в одному із 100–150 випадків порушень нормативних актів в сфері охорони праці – див. [1]).

Стосовно останньої тези, то, на погляд автора, необхідно відзначити ще одну суттєву деталь, а саме: «У чинному законодавстві доцільно було б визначити процедуру процесуального відображення початкових (одноразових) дій особи, які при їх неодноразовому вчиненні тією ж особою протягом певного часу кваліфікуються вже як адміністративні проступки» [2, с. 52].

У даний час це питання регулюється лише правосвідомістю особи, яка оцінює певні протиправні дії і розглядає справу про правопорушення в сфері охорони праці.

Особливість спеціальної професійно-юрисдикційної правосвідомості уповноважених осіб Держпраці зумовлена їх приналежністю до центрального органу виконавчої влади, наділеного виключною компетенцією щодо розгляду адміністративних справ про порушення в сфері охорони праці та наявністю в них юрисдикційних повноважень по застосуванню інших заходів адміністративного примусу в ході контрольно-наглядової діяльності на підвідомчих об'єктах.

Мотивом, який повинен забезпечувати виконання даною категорією посадових осіб їх професійних обо'язків на належному рівні, є усвідомлення необхідності предметного,

дієвого контролю за ходом реалізації адміністративно-правових норм безпосередньо їх адресатами.

Важливим складовим елементом стадії розгляду справ про правопорушення в сфері охорони праці є доказування, яке становить собою єдиний і нерозривний процес, що включає в себе чотири фази: виявлення та збирання доказів, їх фіксацію, перевірку та оцінку. Оцінка, в свою чергу, складається з визначення придатності зібраної сукупності доказів для визнання обставин доказування.

Загальні джерела, з яких працівники Держпраці можуть отримати доказову інформацію, перелічені в ст. 251 КпАП. А саме, такі дані встановлюються: протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Водночас, у сфері охорони праці різноманітні техніко-юридичні норми містять вимоги, при порушенні яких суттєве значення мають показання технічних приладів, встановлені відповідними державними стандартами. Наприклад, пункт 4.16 Правил будови і безпечної експлуатації вантажопідіймальних кранів визначає мінімально допустимий коефіцієнт використання каната; пункт 4.23. визначає мінімальний коефіцієнт запасу витримки зварювальних зв'язок; більшість норм розділів 3–7; 14. 15 Правил будови і безпечної експлуатації ліфтів містять вимоги, при порушенні яких неможливо обійтися без урахування показників відповідних технічних приладів [8].

Висновки. Враховуючи абсолютну очевидність наведених аргументів, здається доцільним внесення змін і доповнень в положення ст. 251 КпАП, яке стосується використання показників відповідних технічних приладів як доказів в окремих справах про адміністративні правопорушення. Найпростіше це можна було б зробити завдяки зміні редакції ст.251 КпАП, а саме: виключити з тексту названої статті слова: «... що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху...». Така поправка значно полегшить процес доказування багатьох випадків порушень у сфері охорони праці та підвищить загальну ефективність застосування заходів адміністративного примусу не лише в сфері охорони праці. Це особливо стосується правопорушень, передбачених бланкетними статтями КпАП щодо порушень різного роду правил, стандартів та ін.

Крім згаданих відомостей, джерелами доказів у справах про адміністративні правопорушення в сфері охорони праці можуть бути відомості довідкового характеру, а саме: виробнича характеристика особи, інформація, яка необхідна для перевірки та оцінки суттєвих для справи фактів (наприклад, відомості про порядок проходження інструктажу з техніки безпеки, про допуск до роботи на об'єктах підвищеної небезпеки та ін.). Це охоплюється заключним положенням ст. 251 КпАП стосовно інших документів у справі.

Список використаних джерел

1. Баклан О. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва: теоретико-правовий аспект. Монографія. К. : Магістр-XXI сторіччя, 2011. 336 с.

2. Гончарук С.Т. Проблеми удосконалення провадження по справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник НАВС України*. К.: 1998. № 4. С. 48–53.

3. Додін Є. В. Адміністративно-правові норми та їх застосування. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. Авер'янова В. Б. К. : Юрінком Інтер, 1998. С. 255–260.

4. Квінтано К. Як організовані статистичні економічні функції деяких міжнародних організацій. Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми) : матер. міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. В. Ф. Опришко. К. : КНЕУ, 2004. С. 46–62.

5. Коржанский М.Й. Кваліфікація злочинів. К.: Юрінком Інтер, 1998. С. 10.

6. Положення про Державну службу України з питань праці. Законодавство України. URL: http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 25.02.2025).

7. Правила будови і безпечної експлуатації вантажопідіймальних кранів. К.: 1994. п.п. 4.16., 4.23.

8. Правила будови та безпечної експлуатації ліфтів. К.: 1992. Розділи: 3–7,14.

9. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. № 9, 2015 р. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303 (дата звернення: 26.02.2025).

Надійшла до редакції 05.03.2025

References

1. Baklan, O.V. (2011). Administratyvno-pravove rehuliuvannia u sferi pidpryiemnytstva: teoretyko-pravovyi aspekt [Administrative and legal regulation in the field of entrepreneurship: theoretical and legal aspect]. Monograph. Kyiv: Master of the XXI century, 336 p. [in Ukrainian].

2. Honcharuk, S.T. (1998). Problemy udoskonalennia provadzhennia po spravakh pro administratyvni pravoporushennia [Problems of improvement of proceedings in cases of administrative offenses]. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine. Kyiv: No. 4. P. 48–53. [in Ukrainian].

3. Dodin, Ye. V. (1998). Administratyvno-pravovi normy ta yikh zastosuvannia. [Administrative and legal norms and their application]. Public Administration: Theory and Practice / edited by V. B. Averyanov. Kyiv: Yurinkom Inter. P. 255–260. [in Ukrainian].

4. Kvintano, K. (2004). Yak orhanizovani statystychni ekonomichni funktsii deiakykh mizhnarodnykh orhanizatsii. [How the statistical economic functions of some international organizations are organized]. International economic cooperation of Ukraine (legal issues): materials of the international scientific and practical conference / edited by V. F. Opryshko. Kyiv : KNEU, P. 46–62. [in Ukrainian].

5. Korzhanskyi, M.Yu. (1998). Kvalifikatsiia zlochyniv. [Qualification of crimes]. Kyiv: Yurinkom Inter, P. 10. [in Ukrainian].

6. Regulation on the State Labor Service of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text (accessed February 25, 2025). [in Ukrainian].

7. Rules of construction and safe operation of cranes. Kyiv: 1994. p.p. 4.16., 4.23. [in Ukrainian].

8. Rules of construction and safe operation of elevators. Kyiv: 1992. Sections: 3–7,14. [in Ukrainian].

9. Sosnovska, I.M. (2015). Poniattia ta znachennia ekonomichnoi bezpeky vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti pidpryiemstv. [Concept and significance of economic security of production and economic activity of enterprises]. Effective economy. No. 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303 (accessed February 26, 2025). [in Ukrainian].

ABSTRACT

Oleh Baklan, Tetiana Fedorenko. Administrative and legal regulation of industrial safety and safety aspects in the field of labor protection

This article presents the results of a comprehensive study aimed at identifying and improving legal forms, methods, and measures to address urgent contemporary issues in the field of industrial safety and occupational health protection. The research explores key aspects of legal regulation in these areas, emphasizing the importance of ensuring a safe working environment and minimizing industrial risks.

The study analyzes theoretical perspectives of modern scholars on the nature and specifics of legal relationships between subjects and objects involved in the processes of ensuring safety. These legal relationships evolve, change, and terminate in response to dynamic socio-economic conditions, technological advancements, and regulatory developments. Particular attention is given to the legal mechanisms governing safety in entrepreneurial activities, recognizing business security as an integral component of both economic and industrial security. The article also proposes an original definition of the concept of «security», reflecting its multidimensional nature within the legal framework.

Furthermore, the study examines the legal capacity and regulatory functions of authorities responsible for overseeing entrepreneurship and occupational safety, with a focus on their role in ensuring industrial security. Specific features of the legal status of certain business entities engaged in high-risk industries are discussed, highlighting the obligations and responsibilities imposed by legislation. The article

underscores the need for clear and effective legal norms to enhance regulatory oversight and compliance within these sectors.

A significant part of the research is dedicated to the procedural aspects of administrative offense cases related to occupational safety violations, especially in high-risk industries. Given the complexity and hazardous nature of such enterprises, special attention is paid to legal safeguards, enforcement mechanisms, and penalties aimed at preventing accidents and ensuring compliance with safety standards.

Based on the research findings, the article formulates concrete proposals and recommendations for improving the existing legal framework. The proposed legislative amendments seek to enhance industrial and occupational safety regulations, optimize the functions of regulatory bodies, and introduce more effective preventive and punitive measures to address safety violations. By advancing legal norms and ensuring their proper enforcement, the study aims to contribute to the development of a more secure and sustainable industrial environment.

Key words: *security, economic security, legal regulation, industrial security, business entities, labor protection.*

УДК 35.072
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-11

Лілія ЗОЛОТУХІНА
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
la.zolotukhina@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена дослідженню впливу сучасних реалій, зокрема воєнного стану, на трудові права та інтереси працівників. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розуміння відповідних законодавчих та організаційних змін, що відбуваються у трудовій сфері в умовах викликів сьогодення.

Мета статті – розглянути та проаналізувати забезпечення інтересів працівників у трудових договорах з метою розуміння подальших перспектив та можливих шляхів їх реалізації та захисту.

Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено основні трудові права громадян, закріплені в Конституції України та Кодексі законів про працю; проаналізовано зміни в законодавстві, зумовлені введенням воєнного стану; визначено їх вплив на трудові права та інтереси працівників. В ході дослідження використані загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

За результатами дослідження встановлено, що сучасна ситуація у сфері праці та зайнятості призводить до необхідности внесення змін в трудове законодавство. Зокрема, зміни повинні стосуватися удосконалення законодавства щодо гнучких форм праці, забезпечення психологічної підтримки працівників, удосконалення забезпечення безпеки працівників на віддалених робочих місцях, підвищення відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників, забезпечення стабільності зайнятості в умовах нестабільності, розширення можливостей для дистанційного навчання та розвитку працівників.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для подальшого вдосконалення трудового законодавства з метою забезпечення більш ефективного захисту прав працівникі

Ключові слова: *воєнний стан, трудові права та інтереси, Кодекс законів про працю, трудовий договір, оплата праці, гнучкий графік, віддалена робота, безпека праці.*

Постановка проблеми. Трудовий договір є одним із основних юридичних механізмів, які забезпечують правовий статус працівників у будь-якій організації чи підприємстві. Він не лише визначає основні умови праці, а й служить інструментом захисту прав та інтересів працівників. В умовах глобалізації, цифровізації економіки та розвитку нових форм зайнятості, актуальність трудового договору як засобу захисту прав працівників набуває особливої ваги. З цією метою необхідно проаналізувати механізми забезпечення інтересів працівників через трудовий договір, враховуючи сучасні соціально-економічні умови, які постійно змінюються.

Інститут трудового договору, зокрема в умовах воєного стану, постає перед новими викликами, що вимагають адаптації законодавства та практики укладання трудових договорів. Зокрема, поширення віддаленої роботи, гнучких форм зайнятості, фрілансу, «гіг-

© Л. Золотухіна, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6045-1511

економіки» та інших новітніх форм трудових відносин ставить перед правовою системою завдання щодо адаптації трудового договору до цих реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі відсутні конкретні дослідження або публікації, які б безпосередньо аналізували вплив сучасних реалій на трудові права та інтереси працівників, та їнню реалізацію у трудових договорах, оскільки це досить специфічна тема. Окремі аспекти цієї теми розглядають в своїх роботах Ковач Д.Л. [4], Гришина Ю.М., Чанишева Г.І. [1], Сільченко С., Сєрбіна Д. [8], Мельничук О.Ф., Мельничук М.О., Павліченко І.М. [5] та інші. В зв'язку з цим існує необхідність в додаткових дослідженнях, котрі аналізуватимуть вплив воєнного стану на можливість реалізації інтересів працівників у трудових договорах, щоб отримати більш глибоке розуміння цієї проблеми та розробити ефективні заходи захисту працівників у воєнний час.

Мета статті – розглянути та проаналізувати вплив воєнного стану на можливість реалізації интересів працівників за допомогою трудових договорів з метою розуміння подальших перспектив та можливих шляхів їх захисту.

Виклад основного матеріалу. Трудовий договір – це не лише правовий документ, що визначає умови праці, але й інструмент, який дозволяє забезпечити баланс інтересів двох сторін: роботодавця та працівника. З одного боку, трудовий договір має захищати інтереси роботодавця, забезпечуючи стабільність трудових відносин та належну організацію робочих процесів. З іншого боку, договір є основним інструментом захисту прав працівників, що дозволяє забезпечити їм соціальні гарантії та правову безпеку.

Трудовий договір, на думку правників, є важливим механізмом, що дозволяє реалізувати принципи соціальної справедливості. В умовах демократичного суспільства трудові відносини мають сприяти забезпеченню рівних прав і можливостей для всіх працівників. Це є основою для розвитку як індивідуальних, так і колективних прав. Інститут трудового договору ставить акцент на забезпечення основних соціальних прав, таких як право на рівну оплату праці, безпеку на робочому місці, право на відпустки, лікарняні та інші соціальні гарантії. Втілення принципу справедливості є особливо важливим при гарантуванні трудових прав працівників. При дослідженні дії принципу справедливості у трудовому праві науковці ставлять запитання: чи відповідає правова норма балансу суспільних та індивідуальних інтересів, а також наскільки правова норма є відображенням особистих інтересів працівників, чи захищає правова норма їх права. При цьому правова норма також повинна втілювати громадські, колективні та особисті інтереси, які є економічно та соціально обгрунтованими. Поєднання інтересів різних суб'єктів, їх правовий захист є критерієм справедливості норм [2; с. 192]

Розглядаючи трудовий договір як інструмент, що захищає інтереси працівників, варто зазначити важливість забезпечення рівноваги між економічними та соціальними правами. Зокрема, трудовий договір повинен забезпечувати такі основні аспекти, як:

– мінімальні умови праці, відповідно до міжнародних стандартів;

– належні умови для реалізації прав на відпустки, лікарняні та інші пільги;

– захист від дискримінації та зловживань з боку роботодавця.

Урахування таких аспектів дозволяє розглядати трудовий договір не лише як інструмент регулювання, а й як засіб забезпечення прав працівників на всіх етапах трудової діяльності.

Трудовий договір гарантує працівникам низку соціальних і економічних прав, що є основою соціального захисту та правового статусу працівника. Окрім стандартних елементів, таких як умови оплати праці та робочий час, трудовий договір також включає соціальні пільги, зокрема право на відпустки, лікарняні та інші пільги, що є необхідним для належного забезпечення гідного рівня життя працівника.

Одним із головних елементів трудового договору є чітке визначення умов оплати праці. В Україні це регулюється статтею 2 КЗпП України [3], яка зазначає, що кожен пра-

цівник має право на належну оплату праці відповідно до виконаної роботи. Однак варто звернути увагу на необхідність адаптації трудового договору до змінюваного ринку праці, де частина працівників може працювати за контрактами, що передбачають не тільки фіксовану заробітну плату, але й різноманітні бонуси та премії. На думку М. О. Пижова, справедливість в оплаті праці має розглядатись як: 1) ціннісна орієнтація (справедливість у такому разі встановлює відповідність винагороди зробленій праці). Ключовим у формуванні відчуття справедливості є не розмір заробітної плати, а суб'єктивна оцінка працівника. Саме працівники доволі часто пов'язують відчуття справедливості із пропорційністю між особистим трудовим внеском, кваліфікацією, кінцевим результатом роботи та розміром заробітної плати); 2) елемент виробничої ситуації корпоративної культури колективу працівників (справедливість є важливим елементом корпоративної культури, в основі яких трудова етика, мотивування, відчуття відповідальності чи байдужості до результату праці; ставлення до робочого місця; якісні характеристики трудової діяльності, шкідливі звички, планування професійної кар'єри); 3) фактор для мотивації працівників (відчуття справедливості оплати праці у працівників більше, чим вищий рівень задоволення від праці та заробітної плати [6, с. 158–159]. Принцип справедливості є сутнісною засадою права на заробітну плату, що проявляється у її змістовних компонентах та структурі оплати праці [9, с. 342].

Законодавство також зобов'язує роботодавців забезпечувати належні умови праці, що включають не тільки безпеку на робочому місці, а й наявність інфраструктури для виконання трудових обов'язків. Особливо важливою є адаптація трудового договору до нових форм роботи, таких як віддалена робота чи гнучкі графіки. Для таких умов необхідно додавати в трудовий договір спеціальні пункти, що регулюють питання використання цифрових інструментів, організацію робочого процесу та забезпечення ефективної комунікації між працівниками та роботодавцями.

У наш час трудовий договір як інститут все більше підпадає під вплив соціально-економічних змін, таких як технологічні інновації, цифровізація та розвиток нових форм зайнятості. Враховуючи ці обставини, традиційний підхід до укладання трудових договорів вже не може повною мірою відповідати сучасним вимогам. Гнучкий робочий час, віддалена зайнятість, робота за контрактами і фріланс – все це потребує відповідної правової регламентації.

Однією з основних новацій є впровадження віддаленої роботи, яка стала особливо актуальною під час пандемії COVID-19 і продовжує зберігати свою популярність. В умовах такої роботи трудовий договір має містити спеціальні умови щодо місця виконання трудових обов'язків, забезпечення належного робочого середовища (як фізичного, так і цифрового), а також регулювання графіків роботи і зобов'язань роботодавця щодо забезпечення технічними засобами.

У період воєнного стану в Україні вводяться спеціальні норми, що регулюють трудові відносини. Законодавство України передбачає певні зміни в умовах воєнного стану, які можуть тимчасово зменшувати або змінювати обсяг прав працівників. Проте важливо зазначити, що основні права, визначені Конституцією України та Міжнародною організацією праці, повинні залишатися незмінними.

Згідно з положеннями Кодексу законів про працю України (КЗпП) та Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [9], роботодавці зобов'язані дотримуватися мінімальних стандартів трудового захисту навіть в умовах воєнного часу. Зокрема, варто зазначити, що працівникам при виконанні роботи віддалено мають бути забезпечені належні умови для її виконання, відповідно до трудового договору.

В умовах воєнного стану багато підприємств змушені перейти на віддалену роботу або змішані форми організації праці. При цьому роботодавці повинні враховувати декілька важливих аспектів:

1. Договірні відносини. Віддалена робота повинна бути офіційно оформлена у вигляді доповнень до трудових договорів або окремих угод, що визначають умови праці,

обов'язки та права працівника. Така угода повинна містити чітке визначення місця виконання роботи, умов оплати праці та технічних засобів, що надаються роботодавцем.

2. Робочий час та оплата праці. Важливо враховувати, що навіть у разі віддаленої роботи працівники мають право на нормований робочий час, визначений трудовим законодавством. Оплата праці працівників за віддалену роботу повинна бути проведена у відповідності до умов трудового договору, з урахуванням норм щодо мінімальної заробітної плати.

3. Забезпечення технічними засобами. Однією з основних вимог є забезпечення працівників необхідними технічними засобами (комп'ютери, програмне забезпечення, доступ до інтернету), що є передумовою для ефективного виконання трудових обов'язків.

У контексті віддаленої роботи в умовах воєнного стану виникають певні юридичні та практичні проблеми, які потребують вирішення.

1. Психологічне навантаження та перевантаження. Віддалена робота може призводити до зростання психологічного навантаження на працівників, особливо в умовах воєнного стану, коли робочий процес поєднується з емоційним стресом через війну та невизначеність ситуації. Роботодавець повинен передбачити заходи для забезпечення психологічної підтримки своїх працівників, а також дотримуватися норм щодо робочого часу та часу відпочинку.

2. Безпека працівників. В умовах воєнного стану забезпечення безпеки працівників, особливо при роботі в небезпечних регіонах, набуває надзвичайної важливості. Роботодавець має гарантувати працівникам безпечні умови для виконання роботи, у разі необхідності організовуючи доступ до укриттів, засобів зв'язку, медичної допомоги.

3. Збереження прав працівників при звільненні та скороченні. Воєнний стан часто призводить до необхідності скорочення чисельності персоналу або тимчасових припинень трудових відносин. У таких випадках роботодавець зобов'язаний дотримуватися чинних норм законодавства про звільнення та компенсації за скорочення, а також враховувати обставини воєнного часу.

З огляду на воєнні конфлікти в інших країнах, ряд міжнародних організацій, зокрема МОП, рекомендують країнам з підвищеним ризиком війни створювати законодавчі механізми для захисту прав працівників, що працюють віддалено. Це включає розробку гнучких стандартів безпеки праці, захисту психоемоційного стану працівників та забезпечення належних умов для виконання трудових функцій у надзвичайних ситуаціях.

В умовах швидкої цифровізації та розвитку нових форм трудових відносин, інститут трудового договору потребує значних удосконалень. Однак на даному етапі існують низка проблем, що потребують вирішення:

1. Необхідність удосконалення законодавства щодо дистанційної зайнятості. Хоча відповідні норми вже введено, на практиці все ще існує правова невизначеність щодо розподілу обов'язків між працівниками та роботодавцями, зокрема у питаннях організації робочого часу, визначення робочого місця, а також питань захисту персональних даних та кібербезпеки, оскільки віддалені працівники часто працюють з використанням технологічних платформ та особистих пристроїв.

2. Фріланс і гіг-економіка. Різноманітність форм зайнятості, таких як фріланс і робота на платформах, вимагає розвитку нових правових механізмів, що враховують нестабільність доходів працівників, відсутність стабільного робочого місця і відсутність типових соціальних гарантій. У трудовому договорі для таких категорій працівників потрібно чітко прописати питання щодо оплати праці, обов'язкових соціальних внесків, а також умов припинення чи зміни співпраці. Для цього слід розробити нові правові моделі, що захищатимуть інтереси таких працівників.

3. Міжнародні стандарти трудових відносин. В Україні необхідно враховувати міжнародний досвід та тенденції, які сприяють розвитку правового захисту працівників. Зокрема, потрібно вдосконалювати законодавство у відповідності до міжнародних

конвенцій та угод, зокрема тих, які регулюють умови роботи в умовах пандемії, віддалену зайнятість, а також права працівників у нових умовах цифрової економіки.

Для реалізації цих змін необхідно провести серйозні реформи в трудовому законодавстві, що включатимуть як перерозподіл повноважень між органами державної влади, так і створення нових інститутів правового захисту працівників.

Зважаючи на специфіку трудових відносин у період воєнного стану та швидку адаптацію до віддаленої роботи, вважаю за доцільне провести низку конкретних змін та вдосконалень, які дозволять підвищити ефективність захисту прав працівників у таких умовах, а саме:

1. Удосконалення законодавства щодо гнучких форм праці. Для забезпечення стабільності трудових відносин під час війни необхідно розробити та впровадити механізми, які дозволяють роботодавцям та працівникам ефективно адаптуватися до ситуації. Пропоную ввести обов'язкові доповнення до трудових договорів, які чітко визначатимуть умови віддаленої роботи в умовах воєнного стану. Це може включати: а) регулювання змін у робочому часі з урахуванням обставин (наприклад, можливість розподілу робочих годин протягом дня або тижня); б) окремі норми щодо використання технічних засобів, які надаються роботодавцем, та підтримки з боку роботодавця у випадку поломки або неполадок; в) встановити обов'язкову наявність у трудових договорах пункту, що регулює адаптацію до віддаленої роботи під час війни, з чітким визначенням термінів, умов і прав сторін.

2. Забезпечення психологічної підтримки працівників. Воєнний стан створює високий рівень стресу для працівників, і часто віддалена робота стає додатковим психологічним навантаженням. Тому важливим є створення механізмів психологічної підтримки працівників, а саме: а) розробити програми корпоративної психологічної допомоги (психологічні консультації, тренінги на тему стресостійкості, лінії підтримки); б) ввести обов'язкові періодичні опитування серед працівників про рівень їхнього емоційного та психологічного стану для виявлення потенційних проблем та надання підтримки на ранніх етапах. У зв'язку з цим, доцільно визначити в законодавстві обов'язковість створення таких програм у компаніях, що перевищують певну кількість працівників, а також заохочувати малий та середній бізнес до впровадження подібних ініціатив.

3. Удосконалення забезпечення безпеки працівників на віддалених робочих місцях. Працівники, які працюють віддалено, повинні мати належні умови для забезпечення не тільки технічної, але й фізичної безпеки під час виконання своїх обов'язків. Це питання набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану. У разі, якщо працівник перебуває в зонах, де існує підвищена загроза (небезпека обстрілів, відключення електроенергії, аварії), роботодавець має зобов'язати працівників організувати робоче місце таким чином, щоб забезпечити хоча б мінімальну безпеку. Наприклад, створити «план евакуації» для віддалених працівників, які можуть перебувати в небезпечних зонах. Забезпечити працівників необхідними засобами для захисту (наприклад, мобільними генераторами для забезпечення безперервної роботи в разі відключення електроенергії, спеціальними мобільними телефонами для термінових викликів допомоги тощо), а також зобов'язати роботодавців розробляти та надавати інструкції для віддалених працівників щодо дій у випадку надзвичайних ситуацій.

4. Підвищення відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників. Для забезпечення справедливості в умовах воєнного стану потрібно підвищити відповідальність роботодавців за порушення трудових прав працівників, зокрема у випадку неналежного виконання своїх зобов'язань щодо віддаленої роботи. Зокрема: 1) встановити більш жорсткі санкції за порушення норм, що стосуються віддаленої роботи, зокрема, за несвоєчасну виплату заробітної плати або недотримання умов щодо надання технічних засобів; 2) ввести механізм швидкого вирішення трудових спорів для працівників, що працюють віддалено, шляхом створення спеціалізованих онлайн-платформ для подачі скарг

та вирішення спорів через електронні засоби. А також, шляхом залучення до вирішення трудових спорів медіаторів.

5. Забезпечення стабільності зайнятості в умовах нестабільності. В умовах воєнного стану багато працівників можуть бути піддані скороченням або відправленню у відпустки без збереження заробітної плати. Проте навіть у цих обставинах права працівників повинні бути збережені. У звязку з цим, вважаю за доцільне передбачити гарантії для працівників, що працюють віддалено, щодо стабільності їхнього працевлаштування в період кризових ситуацій. Запровадити спеціальні програми для тимчасової підтримки бізнесів, що дозволяють зберегти робочі місця навіть під час скорочення персоналу. Для цього необхідно розробити механізми для тимчасового фінансування програм збереження робочих місць у разі скорочення виробничих потужностей або виведення працівників на неповний робочий день в умовах воєнного стану.

6. Розширення можливостей для дистанційного навчання та розвитку працівників. Необхідно створити умови для безперервного розвитку працівників, навіть якщо їхня робота здійснюється віддалено. Важливим аспектом є підвищення кваліфікації. Роботодавці мають сприяти працівникам у здобутті нових знань, особливо у сфері цифрових технологій, що є актуальним для дистанційної роботи. Розробити державні програми для співфінансування навчання працівників, які мають бути запущені через онлайн-платформи. Зокрема, ввести систему державних грантів або податкових пільг для роботодавців, що інвестують у професійну підготовку своїх працівників під час воєнного стану.

Висновки. Таким чином, захист прав працівників при віддаленій роботі в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та вдосконалення законодавства, яке повинно адаптуватися до реалій часу. Запропоновані ініціативи сприятимуть забезпеченню стабільності трудових відносин, підвищенню рівня захисту працівників та розвитку економіки в умовах кризових ситуацій.

Трудовий договір є фундаментальним інструментом, що регулює трудові відносини між роботодавцем і працівником, забезпечуючи правову та соціальну захищеність обох сторін. Однак, у зв'язку з глобальними змінами на ринку праці, таким як цифровізація, віддалена робота, розвиток гіг-економіки, потрібно адаптувати трудове законодавство до нових викликів. Гнучкий робочий час, дистанційна зайнятість, фріланс і платформи потребують спеціальних правових інструментів, що забезпечать належний рівень соціальних гарантій для всіх працівників. Завдяки внесенню змін до трудового законодавства можна створити правові умови для розвитку нових форм праці та підвищення рівня захисту прав працівників у сучасному світі. Водночас, необхідно розуміти, що удосконалення трудового договору повинно бути багатогранним і охоплювати різні аспекти трудових відносин, щоб забезпечити рівновагу між економічними інтересами роботодавців та соціальними правами працівників.

Список використаних джерел

1. Гришина Ю.М., Чанишева Г.І. Основні тенденції розвитку трудового права в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 71. С. 376–381. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/65.

2. Жигалкін І.П. Справедливість як засадничий принцип трудового права України. Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах: зб. наукових праць за матеріалами «Круглого столу» (м. Харків, 26 травня 2015 р.): НДІ ПЗІР, 2015. С. 1189–193.

3. Кодекс законів про працюУкраїни:Закон України від 10.12.1971. № 322. VIII. URL: https:zakon.rada.gov.ualawsshow322-08.

4. Ковач Д.Л. Особливості трудових відносин в умовах воєнного стану: захист прав та соціальна стабільність. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2024. № 67. С. 42–46.

5. Мельничук О.Ф., Мельничук М.О., Павліченко І.М. Правове регулювання та особливості застосування дистанційної роботи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. С. 242–247.

6. Пижова М.О. Категорія справедливості в контексті оплати праці. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 9. С. 157–159.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. ВРУ. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

8. Сільченко С., Сєрбіна Д. Дистанційна праця: сучасний стан і перспективи розвитку правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право. Серія : Трудове право.* 2021. Вип. 1. С. 93–99.

9. Фрідманська В.І. Справедливість як одна з ключових конституційних засад регулювання права на заробітну плату. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. С. 340–345. https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/63.pdf

Надійшла до редакції 04.03.2025

References

1. Hryshyna, Yu. M., & Chanysheva, H. I. (2022). Osnovni tendentsii rozvytku trudovoho prava v umovakh voiennoho stanu [Main Trends in the Development of Labor Law under Martial Law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 71, 376–381. Retrieved from https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/65 [in Ukrainian].

2. Zhyhalkin, I. P. (2015). Spravedlyvist yak zasadnychyi pryntsyp trudovoho prava Ukrainy [Justice as a Fundamental Principle of Labor Law in Ukraine]. In *Adaptatsiia do prava YeS rehuliuvannia ekonomiky Ukrainy v suchasnykh umovakh: zbirnyk naukovykh prats za materialamy «Kruhloho stolu» (Kharkiv, 26 travnia 2015 r.) – Adaptation to EU Law of Ukraine's Economic Regulation under Modern Conditions: Proceedings of the Round Table* (pp. 189–193). Kharkiv: NDI PZIR. [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (1971, hrudnia 10). *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy № 322-VIII* [Labour Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 322-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 [in Ukrainian].

4. Kovach, D. L. (2024). Osoblyvosti trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: zakhyst prav ta sotsialna stabilnist [Peculiarities of Labor Relations under Martial Law: Protection of Rights and Social Stability]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 67, 42–46. [in Ukrainian].

5. Melnychuk, O. F., Melnychuk, M. O., & Pavlichenko, I. M. (2022). Pravove rehuliuvannia ta osoblyvosti zastosuvannia dystantsiinoi roboty v umovakh voiennoho stanu [Legal Regulation and Features of Remote Work under Martial Law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 70, 242–247. [in Ukrainian].

6. Pyzhova, M. O. (2020). Katehoriia spravedlyvosti v konteksti oplaty pratsi [The Category of Justice in the Context of Remuneration]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 9, 157–159. [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, bereznia 15). *Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 2136-IX* [On the Organization of Labor Relations under Martial Law: Law of Ukraine No. 2136-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text [in Ukrainian].

8. Silchenko, S., & Serbina, D. (2021). Dystantsiina pratsia: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku pravovoho rehuliuvannia [Remote Work: Current State and Prospects for Legal Regulation]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Seriia: Trudove pravo – Entrepreneurship, Economy and Law. Series: Labor Law*, 1, 93–99. [in Ukrainian].

9. Fridmanska, V. I. (2022). Spravedlyvist yak odna z kliuchovykh konstytutsiinykh zasad rehuliuvannia prava na zarobitnu platu [Justice as One of the Key Constitutional Principles of Wage Regulation]. *Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo" – Electronic Scientific Journal "Analytical and Comparative Jurisprudence"*, 3, 340–345. Retrieved from https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/63.pdf [in Ukrainian].

ABSTRACT

Liliia Zolotukhina. Securing the interests of workers with the help of employment contracts in modern conditions

The article is devoted to the study of the influence of modern realities, in particular the state of war, on the labor rights and interests of employees. The relevance of the study is determined by the need to understand the relevant legislative and organizational changes taking place in the labor sphere in the conditions of today's challenges.

The purpose of the article is to consider and analyze the provision of employees' interests in labor contracts in order to understand further prospects and possible ways of their implementation and protection.

To achieve the goal, a number of tasks were solved in the research process: the basic labor rights of citizens enshrined in the Constitution of Ukraine and the Code of Labor Laws were determined; changes in the legislation caused by the introduction of martial law were analyzed; their impact on the labor rights and interests of employees is determined. In the course of the study, general scientific methods of cognition were used: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

Based on the results of the research, it was established that the current situation in the field of labor and employment leads to the need to make changes to the labor legislation. In particular, the changes should relate to the improvement of the legislation on flexible forms of work, the provision of psychological support for employees, the improvement of the safety of employees at remote workplaces, increasing the responsibility of employers for violating the labor rights of employees, ensuring the stability of employment in conditions of instability, expanding opportunities for distance learning and development of employees.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the obtained results for further improvement of labor legislation in order to ensure more effective protection of the rights of employees.

Key words: *martial law, labor rights and interests, Code of Labor Laws, labor contract, salary, flexible schedule, remote work, labor safety.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-12

Роман МИРОНЮК
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
mironyk1977@ukr.net

Володимир ПИЩИДА
кандидат юридичних наук
докторант кафедри адміністративного права і процесу
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d.alpoa@dduvs.edu.ua

ПУБЛІЧНІ КОШТИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

У статті з'ясовано поняття та ознаки публічних коштів як адміністративно-правової категорії та визначено систему їх адміністративно-правового захисту. Визначено, що адміністративно-правовий захист публічних коштів – це система заходів, спрямованих на збереження та ефективне використання публічних фінансів, запобігання їх нецільовому використанню, розкраданню та корупції.

З'ясовано, що систему адміністративно-правового захисту публічних коштів складають: нормативно-правові акти, які регулюють відносини адміністративно-правового захисту публічних коштів; система органів публічної влади, які забезпечують адміністративно-правовий захист публічних коштів; форми, методи, засоби та способи адміністративно-правового захисту публічних коштів.

Доведено, що засобами та способами адміністративно-правового захисту публічних коштів є: фінансовий аудит, перевірки використання публічних коштів, контроль за тендерними процедурами, перевірка декларацій посадовців, які дотичні до акумулювання, використання та розподілення публічних коштів (посадових осіб з високим рівнем корупційного ризику), застосування фінансових санкцій, застосування дисциплінарної відповідальності до посадових осіб, застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення у сфері публічних фінансів.

Ключові слова: *публічні фінанси, публічні кошти, види публічних коштів, адміністративно-правовий захист публічних коштів.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Публічно-правові відносини виникають не лише з приводу здійснення фізичними (юридичними) особами, суб'єктами владних повноважень своїх прав та виконання ними юридичних обов'язків. Такі правовідносини утворюються також щодо об'єктів матеріального світу, які суспільство або суб'єкти публічної адміністрації одночасно, спільно і привселюдно можуть використовувати з метою досягнення публічної мети (публічних завдань) або для задоволення власних потреб. Особливим об'єктом адміністративно-право-

© Р. Миронюк, 2025
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-9620-5451
© В. Пищида, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8596-6749

вого регулювання є публічні кошти. Джерелами формування публічних коштів є: податки і збори громадян та підприємств; доходи від державної власності (наприклад, оренда державних підприємств); міжнародна фінансова допомога; інші надходження до державних або місцевих бюджетів. Використання публічних коштів здійснюється за цільовими напрямками, зокрема на: виплату заробітної плати бюджетним працівникам (вчителям, лікарям, військовим тощо); фінансування соціальних виплат (пенсії, допомога малозабезпеченим); будівництво доріг, шкіл, лікарень; оборону та безпеку держави; інші державні програми та послуги. Відповідно контроль за публічними коштами здійснюють як відповідні державні органи, наприклад – Рахункова палата, Державна аудиторська служба України, Антикорупційні органи (Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції) так і громадські організації, активна громадськість та медіа. Використання публічних коштів регулюється законами, зокрема Бюджетним кодексом України та Законом України про державний бюджет на поточний рік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри суттєве значення публічних коштів для життєдіяльності держави системний науковий аналіз їх правової природи, різновидів (класифікації), порядку правового регулювання та захисту в межах комплексних наукових досліджень не здійснювався. Публічні кошти були предметом дослідження у першу чергу вчених, які досліджували їх економічну складову – формування, розподілу та використання; окрему увагу щодо їх правового регулювання приділено в роботах вчених у сфері фінансового права, зокрема: Л.В. Фокша, В.І. Кравченко, С.О. Корецька, А.А. Нечай, О.О. Молдаван, С.М. Вдовенко, Ю.В. Шульга, О.А. Лукашев, М.І. Карлін та ін. В той же час питанням адміністративно-правового захисту публічних коштів приділено несправедливо мало уваги, що і актуалізує тематику дослідження в межах даної статті.

Формування цілей статті (постановка завдання). Таким чином, *метою даної наукової статті* є з'ясування поняття та ознак публічних коштів як адміністративно-правової категорії та визначення системи їх адміністративно-правового захисту, досягнення якої можливе через вирішення *таких задач:* визначення поняття та ознак публічних коштів; виокремлення видів публічних коштів та стану їх правового регулювання; визначення системи їх адміністративно-правового захисту.

Виклад основного матеріалу статті. Щодо правової природи поняття «публічні кошти» слід зазначити наступне. Законодавство України містить визначення поняття «публічні кошти» тільки в одному нормативному акті – в Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» (2015 року) в ст. 1 визначено, що «публічні кошти – кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України (далі – Пенсійний фонд), фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності» [11]. Цей Закон визначає умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, і не наводить системи публічних коштів. В свою чергу в Бюджетному кодексі України (далі – БК України) в ст. 1 надано поняття «бюджетних коштів (кошти бюджету) – як належних відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету» [2]. БК України є єдиним нормативним актом, який визначає правові засади надходження, розподілення та використання бюджетних коштів, як частини публічних коштів, адже бюджетні надходження це хоча і переважна частина публічних коштів, але не охоплює весь їх зміст та перелік.

Нижче на виконання задач дослідження доцільно з'ясувати наукову позицію щодо розуміння поняття та змісту «публічних коштів». Так, Л.В. Фокша досліджуючи систему публічних фінансів в Україні, включає до них централізовані і децентралізовані фонди, що утворюються на державних чи комунальних підприємствах, установах та організаціях для задоволення публічного інтересу і які зберігають відносну самостійність, знаходячись у тісному взаємозв'язку між собою [12, с. 164]. В.І. Кравченко зазначає, що до публічних фінансів України слід віднести державні фінанси, місцеві фінанси, фінанси політичних партій, державний кредит, податки і збори, платежі до державних спеціальних цільових фондів, державні страхові фонди, страхові внески за державним страхуванням [6]. В свою чергу А.А. Нечай, виділяє такі види публічних фінансів: публічні фінанси держави; публічні фінанси органів місцевого самоврядування; публічні фінанси суспільного (соціального) призначення [10, с. 56]. С.М. Вдовенко та Ю.В. Шульга до системи публічних фінансів включають: публічні фонди грошових коштів держави; публічні фонди грошових коштів місцевого самоврядування; публічні фонди грошових коштів суспільного призначення, визнані державою або органами місцевого самоврядування незалежно від форм власності цих фондів [3, с. 168]. На думку О.А. Лукашева публічні фонди складаються з бюджетів, позабюджетних фондів та децентралізованих фондів, власниками яких є окремі підприємства та організації [7, с. 86]. О.О. Молдаван визначає публічні фінанси як систему економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами, міжнародними фінансовими інституціями щодо акумуляції та використання грошових коштів [9, с. 12]. Бардаш С. В. більш системно підходить до визначення системи публічних фінансів, які, на його думку, мають включати: 1) публічні державні фінанси (фонди коштів державного бюджету України та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Нацбанку та інших держбанків, державних цільових коштів, Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності); 2) публічні приватні фінанси (фінанси малого бізнесу, корпоративні фінанси, фінанси банків, фінанси некомерційних організацій) – фонди коштів як нематеріальна форма наслідку відносин, які виникають між державою, місцевим самоврядуванням, суб'єктами господарювання приватної форми власності, громадськими організаціями в частині їх використання [1, с. 36].

В адміністративно-правовій науці публічні кошти (фінанси) досліджені упершу чергу дослідниками фінансово-правових відносин. В межах адміністративного права публічні кошти, як об'єкти адміністративно-правових відносин досліджені у фундаментальній роботі з Загального адміністративного права авторами Мельником Р.С. та Бевзенко В.М., які систематизували, що «публічні грошові кошти, залежно від свого походження й використання можна кваліфікувати на такі види: публічні грошові кошти європейських та світових інституцій, залучені до використання в Україні; державні публічні грошові кошти – кошти державного бюджету (наприклад, п. 1 ст. 92, ст.ст. 95, 96 Конституції України); місцеві публічні грошові кошти – кошти місцевих бюджетів – бюджети Автономної Республіки Крим, областей, районів, бюджети місцевого самоврядування (наприклад, п.п. 1, 2, 23, 34 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України); видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом (п. 13 ст. 2 Бюджетного кодексу України); витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів (п. 14 ст. 2 Бюджетного кодексу України); власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності (п. 15 ст. 2 Бюджетного кодексу України); державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повер-

нення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення (п. 20 ст. 2 Бюджетного кодексу України); доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) (п. 23 ст. 2 Бюджетного кодексу України); міжбюджетні трансфери – дотації, субвенції, субсидії; публічні грошові кошти фондів пенсійного страхування; публічні грошові кошти фондів соціального страхування; публічні грошові кошти фондів медичного страхування; публічні грошові кошти благодійних фондів; публічні грошові кошти, отримані з будь-яких інших джерел, не заборонених законодавством» [8, с. 325–326].

Таким чином слід констатувати, що в національному законодавстві неврегульованим залишається поняття, ознаки публічних коштів, перелік публічних коштів та публічних фінансів. Виправлення цієї прогалини нами вбачається в двох альтернативних шляхах: першому – прийняттю комплексного Закону України «Про публічну власність», в якому має бути визначено поняття публічної власності (майна) та публічних коштів, їх ознак та видів; другому – визначення чітких ознак, видів публічних коштів за критерієм їх поділу на загальнодержавні, місцеві та позабюджетні кошти в Бюджетному кодексі України та в Законі «Про місцеве самоврядування».

При розробці відповідних змін до вказаних законів, необхідно врахувати, що до ознак публічних коштів як різновиду публічного майна слід віднести: 1) їх головне призначення – задовольнити легітимовані загальносуспільні, тобто притаманні усім без винятку учасникам суспільства, потреби, інтереси, а також потреби й інтереси держави, її суб'єктів; 2) вони мають витрачатися для створення умов здійснення фізичними (юридичними) особами їхніх публічних та приватних прав, свобод, інтересів; 3) використовуються для здійснення суб'єктами публічної адміністрації покладених на них завдань та функцій; 4) створюють умови для виконання повноважень суб'єктами публічної адміністрації; 5) накопичуються в особливі фінансово-правові форми – бюджети, фонди які використовуються на суспільно-державні потреби у послідовності, передбаченій особливими адміністративними процедурами; 6) публічні грошові кошти надходять із внутрішньодержавних джерел та джерел європейських та світових інституцій; 7) утворення публічних грошових коштів, розпорядження ними, контроль за їх використанням здійснюються за приписами спеціальних нормативних актів за правилами адміністративних процедур; 8) розпорядниками публічних грошових коштів є спеціально уповноважені суб'єкти держави й місцевого самоврядування.

Нижче у відповідно до задач дослідження в межах даної статті необхідно визначити систему адміністративно-правового захисту публічних коштів. Не вдаючись в дискусію щодо розуміння поняття адміністративно-правового захисту та співвідношення з іншими поняттями, зокрема «охорони», нижче наведемо окремі найбільш точні авторські положення щодо його розуміння та визначимо його складові елементи.

Так, на думку Галунько В.В. «адміністративно-правовий захист – це динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності» [4, с. 247]. Кожура Л.О. визначає категорією «адміністративно-правовий захист» як «організаційно-правову діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється на основі адміністративно-правових норм, підкріплена системою правових гарантій; сутністю якої є забезпечення та захист за допомогою правових засобів прав осіб від протиправних діянь з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності» [5, с. 121].

На основі цих положень та виходячи з власного розуміння теоретичних положень, слід визначити, що адміністративно-правовий захист публічних коштів – це система заходів, спрямованих на збереження та ефективне використання публічних фінансів, запобігання їх нецільовому використанню, розкраданню та корупції. Систему адміністративно-правового захисту публічних коштів складають: нормативно-правові акти, які регулюють відносини адміністративно-правового захисту публічних коштів; система органів публічної влади, які забезпечують адміністративно-правовий захист публічних коштів; форми, методи, засоби та способи адміністративно-правового захисту публічних коштів.

До основних нормативно-правових актів, що регулюють цей захист слід віднести: Конституцію України (ст. 95 – бюджетна система, прозорість використання коштів); Бюджетний кодекс України (регулює формування, розподіл і контроль над бюджетними витратами); Закон України «Про запобігання корупції» (визначає корупційні ризики в управлінні публічними коштами та їх запобіжники); Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) (містить статті щодо фінансових порушень); Кримінальний кодекс України (встановлю кримінальну відповідальність за незаконним заволодінням, розтратою публічних коштів, їх нецільове використання).

Систему суб'єктів, які забезпечують адміністративно-правовий захист публічних коштів складають: Рахункова палата (контролює ефективність використання державного бюджету); Державна аудиторська служба України (далі – ДАСУ) (перевіряє розрахунки бюджетних коштів); Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) (здійснює контроль за декларуванням посадовців, аналізує ризики корупції); Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) (розслідує корупційні злочини, пов'язані з розкраданням публічних коштів); громадські організації та журналісти також відіграють важливу роль у моніторингу використання публічних фінансів (наприклад, через платформу E-data).

Засобами та способами адміністративно-правового захисту публічних коштів є: фінансовий аудит, перевірки використання публічних коштів, контроль за тендерними процедурами, перевірка декларацій посадовців, які дотичні до акумулювання, використання та розподілення публічних коштів (посадових осіб з високим рівнем корупційного ризику), застосування фінансових санкцій, застосування дисциплінарної відповідальності до посадових осіб, застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення у сфері публічних фінансів, наприклад, порушення бюджетного законодавства (ст. 164-12 КУпАП), нецільове використання бюджетних коштів (ст. 164-14 КУпАП), невиконання законних вимог контрольних органів (ст. 188-19 КУпАП).

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що публічні кошти – це кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, публічні грошові кошти європейських та світових інституцій, залучені до використання в Україні, іноземні кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

З'ясовано, що систему адміністративно-правового захисту публічних коштів складають: нормативно-правові акти, які регулюють відносини адміністративно-правового захисту публічних коштів; система органів публічної влади, які забезпечують адміністративно-правовий захист публічних коштів; форми, методи, засоби та способи адміністративно-правового захисту публічних коштів.

Доведено, що засобами та способами адміністративно-правового захисту публічних коштів є: фінансовий аудит, перевірки використання публічних коштів, контроль за тендерними процедурами, перевірка декларацій посадовців, які дотичні до акумулювання, вико-

ристання та розподілення публічних коштів (посадових осіб з високим рівнем корупційного ризику), застосування фінансових санкцій, застосування дисциплінарної відповідальності до посадових осіб, застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення у сфері публічних фінансів.

Список використаних джерел

1. Бардаш С.В., Баранюк Ю.Р. Поняття і склад публічних фінансів як об'єкта державного фінансового аудита. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2016. Вип. 6(1). С. 34–37.

2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.університету. Випуск 6, частина 1. 2016. С. 34–37.

3. Вдовенко С.М., Шульга Ю.В. Проблеми та перспективи формування сучасної системи публічних фінансів в Україні. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія «Фінанси. Банківська справа».* 2012. № 2 (14). С. 166–170.

4. Галунько В.В. Адміністративне право України: навчальний посібник : у 2-х томах. В.В. Галунько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін та ін.; за заг. ред. В.В. Галунька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.

5. Кожура Л.О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2015. Випуск 35. Частина І. Том 2. С. 119–24.

6. Кравченко В.І. Фінанси України: сучасні виклики і проблеми розвитку. *Економіка та держава.* 2013. № 5. URL: www.economy.in.ua. (дата звернення – 20.01.2025).

7. Лукашев О.А. Проблеми публічно-правової природи фінансів. *Юридична наука і практика.* 2011. № 1. С. 84–88.

8. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.

9. Молдаван О.О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: *монографія*. К.: НІСД, 2011. 380 с.

10. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: *монографія*. Чернівці: Рута, 2004. 264 с.

11. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11 лютого 2015 року № 183-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 16. Ст. 109.

12. Фокша Л.В. Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка», 2014. № 10-1. С. 162–164.

Надійшла до редакції 03.03.2025

References

1. Bardash S.V., Baraniuk Yu.R. (2016). Poniattia i sklad publichnykh finansiv yak obiekta derzhavnoho finansovoho audyta [Understanding and storage of public finances as an object of state financial audit]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo.* Vyp. 6(1). S. 34–37 [in Ukr.].

2. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy (2016) [Budget Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 2010 roku № 2456-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2010. № 50–51. St. 572.universytetu. Vypusk 6, chastyna 1. S. 34–37. [in Ukr.].

3. Vdovenko S.M., Shulha Yu.V. (2012) Problemy ta perspektyvy formuvannia suchasnoi systemy publichnykh finansiv v Ukraini [Problems and prospects of forming a modern system of public finances in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia. Seriia «Finansy. Bankivska sprava».* № 2 (14). S. 166–170. [in Ukr.].

4. Halunko V.V. Administratyvne pravo Ukrainy (2011) [Administrative law of Ukraine]: *navchalnyi posibnyk* : u 2-kh tomakh. V.V. Halunko, V.I. Olefir, M.P. Pykhtin ta in.; za zah. red. V.V. Halunka. Kherson: PAT «Khersonska miska drukarnia», T. 1: Zahalne administratyvne pravo. 320 s. [in Ukr.].

5. Kozhura L.O. (2015) Administratyvno-pravovyi zakhyst ta okhorona: poniattia ta spivvidnoshennia [Administrative and legal protection: recognition and disclosure]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO.* Vypusk 35. Chastyna I. Tom 2. S. 119–24. [in Ukr.].

6. Kravchenko V.I. (2013) Finansy Ukrainy: suchasni vyklyky i problemy rozvytku [Finances of Ukraine: current challenges and development problems]. *Ekonomika ta derzhava*. № 5. Retrievd from www.economy.in.ua. (data zvernennia – 20.01.2025). [in Ukr.].

7. Lukashev O.A. Problemy publichno-pravovoi pryrody finansiv (2011) []. *Yurydychna nauka i praktyka.* № 1. S. 84–88. [in Ukr.].

8. Melnyk R.S., Bevzenko V.M. (2011) Zahalne administratyvne pravo [Public-legal problems of a financial nature]: *Navchalnyi posibnyk* / Za zah. red. R.S. Melnyka. K.: Vaite, 2014. 376 s. [in Ukr.].

9. Moldavan O.O. Derzhavni finansy Ukrainy [State Finances of Ukraine]: dosvid ta perspektyvy reform: *monohrafiia.* K.: NISD, 380 s. [in Ukr.].

10. Nechai A.A. (2004) Problemy pravovoho rehuliuvannia publichnykh finansiv ta publichnykh vydatkiv [Problems of legal regulation of public finances and public expenditures]: *monohrafiia.* Chernivtsi: Ruta, 264 s. [in Ukr.].

11. Pro vidkrytist vykorystannia publichnykh koshtiv (2015) [For the disclosure of the use of public funds]: Zakon Ukrainy vid 11 liutoho 2015 roku № 183-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 16. St.109. [in Ukr.].

12. Foksha L.V. (2014) Publichni fondy: poniattia, oznaky ta pravova pryroda [Public funds: concepts, signs and legal nature]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika»,* № 10-1. S. 162–164. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Myroniuk, Volodymyr Pyshchyda. Public funds as an object of administrative and legal protection

The article clarifies the concept and characteristics of public funds as an administrative-legal category and defines the systems of their administrative-legal protection.

As a result of the study, it was established that public funds are funds of the state budget, the budget of the Autonomous Republic of Crimea and local budgets, public funds of European and world institutions involved in use in Ukraine, foreign credit resources provided under state and local guarantees, funds of the National Bank of Ukraine, state banks, state trust funds, the Pension Fund of Ukraine, funds of mandatory state social insurance, as well as funds of state and municipally owned business entities received by them from their economic activities.

It has been determined that the administrative and legal protection of public funds is a system of measures aimed at preserving and effectively using public finances, preventing their misuse, embezzlement, and corruption.

It was found that the system of administrative-legal protection of public funds consists of: regulatory legal acts that regulate relations of administrative-legal protection of public funds; a system of public authorities that provide administrative-legal protection of public funds; forms, methods, means and ways of administrative-legal protection of public funds.

It has been proven that the means and methods of administrative and legal protection of public funds are: financial audit, verification of the use of public funds, control over tender procedures, verification of declarations of officials related to the accumulation, use and distribution of public funds (officials with a high level of corruption risk), application of financial sanctions, application of disciplinary liability to officials, application of administrative liability measures for violations in the field of public finances.

It has been established that in order to consolidate the concept, characteristics and list of public funds in national legislation, it is advisable to either adopt a comprehensive Law of Ukraine "On Public Property", which should define the concept of public property (property) and public funds, their characteristics and types, or to define clear characteristics and types of public funds according to the criterion of their division into national, local and extra-budgetary funds in the Budget Code of Ukraine and the Law "On Local Self-Government".

Key words: *public finances, public funds, types of public funds, administrative and legal protection of public funds.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-13

Світлана ГУЦУ
кандидат юридичних наук, доцент,
(Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»)
s.gutsu@khai.edu

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Стрімкі темпи впровадження штучного інтелекту у виробництво і організацію праці спричинили проблеми в правовій регламентації нових процесів у межах існуючих трудових відносин. Вплив технологій на трудове право і зворотний вплив права на подальший розвиток технологій викликає необхідність у науковому дослідженні цього процесу. В статті обґрунтовується точка зору, що легалізація впровадження і використання штучного інтелекту в сфері праці має відбуватися як на державному рівні так і в актах соціального партнерства. Сформульовано принципи штучного інтелекту в сфері праці і їх система. Запропоновано доповнити чинне трудове законодавство в сфері соціального партнерства нормами щодо сумісного вироблення прозорих і зрозумілих процедур запровадження ШІ в трудові процеси.

Ключові слова: *трудові правовідносини, соціальне партнерство, трудове законодавство, принципи штучного інтелекту, соціально-трудові права.*

Постановка проблеми. Трудове законодавство України на сучасному етапі не містить згадок про використання в праці робототехніки або інших новітніх технологій. Прямі зв'язки між трудовим правом і штучним інтелектом поки що відсутні. Водночас встановлення такого зв'язку є актуальним і своєчасним. Технології змінюють зміст трудової функції, вимоги до професійних і цифрових навичок працівників, структуру управлінських зв'язків, стандарти безпеки праці. Якщо штучний інтелект впливає на трудові відносини, а ці суспільні відносини регулюються трудовим правом, то трансформація трудових відносин унаслідок впровадження штучного інтелекту у виробництво вимагатиме змін у трудовому праві. Причому вплив цих явищ (штучного інтелекту і трудового права) одне на одне буде двостороннім: трудове право з подальшим поширенням систем штучного інтелекту у виробництві та, як наслідок, трансформацією трудових відносин буде змушене врегульовувати процеси, що відбуваються, а штучний інтелект почне впливати спочатку на етапі правозастосування, а потім і на етапі правотворчості [4].

Стан дослідження. Питання трансформації сфери праці та трудового законодавства при переході до цифрової економіки активно обговорюється у наукових колах. Серед вітчизняних вчених, які досліджували вплив технологій на Трудове право в цілому і проблеми використання штучного інтелекту у трудових відносинах слід відзначити Р. Бутинську, Н. Левицьку, О. Герасименко, Ю. Гришину, Н. Азьмук, Л. Вакарюк, С. Вишновецьку та ін. Окремі аспекти правового регулювання використання ІКТ і технології штучного інтелекту ставали предметом вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень таких вчених, як: Л. Гаращенко, О. Демченко, В. Жернаков, М. Іншин, О. Ярошенко, Л. Вакарюк, Н. Гетьманцева.

© С. Гуцу, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1373-6079

Метою статті є аналіз можливостей державно-правового і договірного регулювання використання технології штучного інтелекту у сфері праці. Вироблення теоретично-методологічних пропозицій щодо принципів штучного інтелекту в сфері праці і форм правового регулювання розробки і застосування вказаної технології в трудових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. За останні роки технології штучного інтелекту (далі – ШІ) зазнав стрімкої еволюції. У сфері праці з'явилися інструменти, які базуються на алгоритмічних системах і спрямовані на спрощення управління трудовими відносинами як на державних так і приватних підприємствах. Такі інструменти пропонують безліч можливостей на всіх етапах трудових відносин. Наприклад, існують програми, які дозволяють автоматично фільтрувати резюме кандидатів (за такими критеріями, як вік, освіта, досвід і навіть письмова мова кандидатів), а також аналізувати невербальну мову співбесідників під час співбесід. Інші дозволяють аналізувати рівень абсентеїзму, оцінювати продуктивність праці, пропонувати рішення для організації роботи та досягнення максимальної ефективності співробітників протягом робочого дня. Крім того, існують інструменти для забезпечення безпеки праці, а також виявлення можливих порушень співробітників, які допомагають прийняти рішення щодо дисциплінарних заходів. Всі ці інструменти не є майбутнім, вони вже зараз активно використовуються роботодавцями по всьому світу і в Україні. Таким чином, трудове право трансформується, наповнюється новим змістом, а його інститути отримують нові засоби реалізації. Впровадження технологій ШІ у сферу праці обумовило необхідність модернізаціїї всієї галузі трудового закононодавства, як на центральному так і на локальному рівнях. І в першу чергу формування принципів застосування ШІ в трудових процесах, а також гарантії додержання прав працівників при прийнятті рішень на підставі роботи цих технологій.

На наш погляд, за основу впровадження відповідних змін можна прийняти позиції, які містяться в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні [1], а саме: мету, завдання і принципи застосування ШІ. В документі, зокрема, вказано що: «Технології штучного інтелекту повинні сприяти трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства в цілому. Використання технологій штучного інтелекту сприятиме зменшенню обсягу витрат, підвищенню ефективності виробництва, якості товарів і послуг». Водночас, на відміну від стратегій розвинених країн, в Україні схвалено лише концепцію. «Концепція – система поглядів, тоді як стратегія – це напрям дій для досягнення певної цілі. Концепції виражають лише розуміння певної проблеми і не є керівництвом до дії, Водночас стратегії передбачають більш поглиблене осмислення об'єкта розробки і завжди зорієнтовані на досягнення конкретної мети. У порівнянні з концепціями, стратегії є наступним етапом реалізації політики і виконання планів щодо наявних напрацювань, визначення проривних технологій, наукового потенціалу та джерел фінансування» [3]. Тому нещодавно, з метою обговорення та внесення пропозицій, широкій громадськості та науковим колам було представлено проєкт Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022–2030 роки, яку створено Інститутом проблем штучного інтелекту МОН України і НАН України. Метою представленого проекту Стратегії є створення передумов для післявоєнного відновлення економіки держави, насамперед безпеки й оборони, науки та освіти, забезпечення її стійкого розвитку на основі проривних технологій ШІ та відповідного покращення добробуту і якості життя населення [2].

Вважаємо, що в розрізі трудових правовідносин легалізація впровадження і використання штучного інтелекту в сфері праці має відбуватися як на державному рівні так і в актах соціального партнерства. Роль держави та її органів у регулюванні питань, що виникають між учасниками соціально-трудових відносин, полягає в їхньому впорядкуванні. Держава покликана створювати взаємні правові обмеження, які виключають можливість зловживання правом кожного суб'єкта проти інтересів його контрагента. Діяльність

держави у сфері праці, відповідно до принципу поділу влади, здійснюється в трьох основних формах:

– законодавча форма діяльності – полягає в розробленні та прийнятті законодавства про працю;

– виконавча – в нагляді та контролі, прийнятті актів управління;

– юрисдикційна – в участі державних органів у вирішенні індивідуальних та колективних трудових спорів.

Таким чином, на законодавчому рівні мають бути розроблені основні засади впровадження і застосування інформаційних технологій (в тому числі штучного інтелекту) в трудових правовідносинах, визначено компетенцію і перелік наглядових органів, а також процедури оскарження рішень, прийнятих на основі ШІ і відшкодування завданої ними шкоди. До КЗпП України необхідно внести відповідні доповнення щодо принципів ШІ, гарантій дотримання соціально-трудових прав при використанні ШІ, а також відповідальності сторін за їх порушення.

Аналізуючи доробки вітчизняних вчених в сфері правового регулювання технології ШІ, а також досвіду зарубіжних країн та Європейскього Союзу в питаннях правозастосування ШІ в трудових відносинах, пропонуємо наступну класифікацію принципів застосування ШІ в сфері праці:

1) загальноправові принципи: законності; прозорості і правової визначеності; рівності і недискримінації; конфеденційності; дотримання прав і свобод людини.

2) спеціальні принципи: оспорюваність і відшкодування; верховенство інтересів людини (людського контролю); додержання соціального діалогу.

Так, принцип *законності* передбачає дотримання Конституції і чинного законодавства, що діє на території України. Впровадження і використання технологій штучного інтелекту має відповідати чинним законам, стандартам та регламентам. *Принцип прозорості і правової визначеності* означає що мета, завдання, механізми реалізаціїї і контролю за технологією ШІ в трудових правовідносинах повинні бути ясними, передбачуваними й доступними для розуміння осіб, які її використовують. Наприклад, працівники мають знати які критерії покладені в основу оцінки системою їх ділових якостей або результатів праці при здійсненні моніторингу або прийняті рішення про заохочення чи стягнення. Роботодавці повинні повідомляти працівників про те, яка інформація збирається, які види діяльності контролюються, з якою метою, як інформація використовуватиметься для прийняття важливих рішень щодо працевлаштування, а також щоб працівники мали право переглядати та вносити виправлення в ці дані, якщо це необхідно та коли це можливо. *Принцип рівності і недискримінації* означає забезпечення рівного ставлення та можливостей для всіх працівників незалежно від статті, раси, національності тощо і утримання від невиправданої дискримінації окремих осіб або соціальних груп. Роботодавці повинні уникати використання штучного інтелекту, яке може призвести до дискримінаційного чи іншого незаконного ставлення до працівника. Натомість штучний інтелект має допомагати, доповнювати та сприяти у роботі працівникам, а також покращувати якість роботи і її результати. *Принцип конфеденційності* покликаний максимально поважати приватність учасників правовідносин, що включає всі види інформації про фізичну особу, її особисте і сімейне життя. При впровадженні ШІ необхідно упевнитись в належному використанні даних співробітників. Оскільки штучний інтелект має здатність зберігати величезні обсяги інформації, роботодавці повинні переконатися, що використовувані системи штучного інтелекту випадково не збирають дані співробітників без добровільної та інформованої згоди працівника, а також щоб не збиралося і не зберігалося більше інформації, ніж це необхідно. Нарешті, *принцип дотримання прав і свобод людини* передбачає, що держава гарантує забезпечення прав і свобод людини відповідно до принципів та стандартів, встановлених у національних та міжнародних нормативних актах. Роботодавці забов'язані контролювати та

перевіряти програмне забезпечення штучного інтелекту та його використання для захисту трудових прав працівників і надання зворотнього зв'язку при виявлені порушень.

Що стосується спеціальних принципів штучного інтелекту, то вони характеризують закономірності застосування ШІ в окремих інститутах трудового права або до окремих суб'єктів трудових правовідносин. Наприклад, *принцип оспорюваності і відшкодування* означає, що роботодавець має забезпечити можливість працівникам оскаржити рішення, засновані на результатах системи ШІ. Якщо рішення, прийняті штучним інтелектом, мали несправедливі або негативні наслідки для працівника, держава повинна гарантувати постраждалим особам право вимагати відшкодування через договірні прцедури або у судовому порядку. Треба згадати, що європейське законодавство встановлює пряму заборону автоматизованих рішень на підставі ШІ які мають юридичні наслідки для особи і вимагає обов'язкової перевірки його контролером. *Принцип людського контролю* вимагає щоб роботодавці забезпечили обов'язковий нагляд з боку людини за будь-якими рішеннями, які підтримуються або на які впливає ШІ. При цьому необхідно вести облік таких рішень або робити позначки про те що рішення прийнято на підставі результатів роботи технології ШІ. *Принцип додержання соціального діалогу* в питаннях використання ШІ на робочому місці реалізується через залучення профспілок або інших представників трудового колективу до рішень щодо використання технологій ШІ при наборі співробітників, організації і контролі праці, притягненні працівників до відповідальності. КЗпП України має містити норму щодо обов'язковості погодження впровадження технології ШІ з представниками трудового колективу в тих випадках, коли вони впливають на рішення щодо: початку і припинення трудових відносин, змісту трудової функції, безпеки праці, притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Особливість трудових правовідносин проявляється в тому, що вони є результатом впливу не лише державних нормативно-правових актів, а й договірно-правових актів. Це акти соціального партнерства, які містять норми права, ухвалені учасниками соціального діалогу у межах наданих їм повноважень. На наш погляд, досвід європейських країн у залученні соціального діалогу при впровадженні технологій ШІ у виробництво може стати корисним для нашої держави. Так, більшість країн Європейського Союзу йдуть по шляху локального регулювання питань використання штучного інтелекту в організації або процесі праці при одночасному центральному регулюванні основних засад, принципів і гарантій впровадження ШІ в трудових правовідносинах. Наприклад, існуючий в ЄС Загальний Регламент захисту даних (GDPR) [5] встановлює правила і процедури обробки персональної інформації, в тому числі з використанням автоматизованих систем. Стаття 22 зазначеного Регламенту визнає право кожної особи не підпадати під рішення виключно на основі автоматизованої обробки її даних, якщо це має юридичні наслідки для особи або впливає на неї «значно подібним чином». Таким чином, на кожному підприємстві, яке використовує такі системи повинні бути відповідальні особи (наприклад працівники відділів кадрів), які будуть перевіряти результати роботи таких систем. Це означає, що роботодавець має розробити і впровадити відповідні Положення, інструкції інші документи, які регулюють підстави, порядок і наслідки використання цих систем.

Крім того, використання інструментів, заснованих на алгоритмічних системах, передбачає зобов'язання компаній інформувати своїх працівників (відповідно до статті 13.2 f) GDPR) про логіку, застосовану в автоматизованому рішенні, про яке йдеться, «а також про значення та передбачувані наслідки такої обробки для суб'єкта даних».

Крім того, 11 березня 2024 року Радою Європейського Союзу узгоджено текст Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо покращення умов праці на роботі на цифрових платформах. Вона містить зобов'язання належним чином інформувати працівників, які працюють на цих платформах, про використання автоматизованих систем моніторингу та прийняття рішень, що впливають на їх працевлаштування, умови праці та доходи, серед інших питань, а також забороняє використання таких систем для обробки

певних персональних даних, таких як біометричні дані, або дані, що стосуються емоційного чи психологічного стану осіб.

В Іспанії Міністерством праці та соціальної економіки в травні 2022 року опублікувало документ під назвою «Практичний посібник та інструмент щодо інформації про ділові зобов'язання щодо використання алгоритмів у сфері праці», де розглядаються існуючі зобов'язання та права щодо алгоритмічної інформації в системі трудового права. В документі регламентовані обов'язки роботодавців щодо дотримання трудових і соціальних прав працівників, в тому числі і на право бути поінформованими про «параметри, правила та інструкції алгоритмів або систем штучного інтелекту, які можуть впливати на умови праці, доступ до роботи та збереження» [6].

Конституційний закон про робочу раду Німеччини (BetrVG) надає право виробничим радам приймати участь у встановленні керівних принципів відбору персоналу за підтримки ШІ або якщо інструменти ШІ реалізуються для автоматизації процесів відбору, (Розд. 95 (2a) BetrVG), а також надає радам більшу участь у прийнятті рішень про використання штучного інтелекту на робочому місці, що також виключає неконтрольовані юридичні наслідки автоматизованих рішень [8].

У Франції діють доволі суворі правила щодо забезпечення соціально-трудових прав. Представницькі органи працівників відіграють в цьому важливу роль. Наприклад, у французькому трудовому законодавстві використання інструментів для оцінювання працівника або моніторингу продуктивності суворо регламентовано, і роботодавець повинен не просто обґрунтувати певні умови для впровадження інструменту моніторингу в компанії, а провести попередні консультації з представницькими органами працівників, оскільки такий інструмент вплине на умови праці. Інструменти моніторингу, що поєднують штучний інтелект, не є виключенням, і роботодавці повинні переконатися, що таке використання поважає конфіденційність працівників і не створює дискримінаційних упереджень щодо них до їх впровадження.

У Сполучених Штатах Америки Міністерство праці опублікувало низку рекомендацій щодо етичної розробки та впровадження систем штучного інтелекту на робочому місці, в яких окреслено принципи, які зосереджують увагу на розширенні можливостей працівників для розробників і роботодавців [7].

Більшість країн Європи орієнтуються на загальноєвропейське законодавство щодо регулювання ШІ. На національному рівні державні інституції здебільшого видають керівні роз'яснення чи рекомендації щодо правил використання технології штучного інтелекту на робочих місцях і дають працівникам та їхнім представникам можливість контролювати та застосовувати закони про управління ШІ. Таким чином соціальний діалог стає головним важелем вироблення спільних інструментів регулювання цієї сфери.

На наш погляд, українське суспільство може йти шляхом прямого законодавчого регулювання штучного інтелекту в трудових правовідносинах. Наприклад, Кодекс законів про працю може бути доповнено принципами застосування технології ШІ в процесі працевлаштування, організації і моніторингу праці, безпеки труда. Також є актуальним створення Етичного кодексу штучного інтелекту в сфері праці до розроблення якого варто запросити учасників соціально-трудових відносин, експертів і широку громадськість. Крім того, законодавтство у сфері соціального діалогу необхідно доповнити правами учасників щодо сумісного вироблення прозорих і зрозумілих процедур запровадження ШІ в трудові процеси. В подальшому, ці кроки дозволять нам:

– створити механізми, які надають працівникам більше інформації про технології, що використовуються на їхніх робочих місцях;

– покласти солідарну відповідальність на компанії-розробників і роботодавців за порушення трудового законодавства, пов'язані з технологіями алгоритмічного управління, які вони розробляють, продають або впроваджують;

– розробити паралельне регулювання, яке встановлює мінімальні стандарти гідної праці, захисту від упередженості або дискримінації, пов'язаної з алгоритмами ШІ, відшкодування проти несправедливих рішень і звільнень, пов'язаних із цими технологіями.

Висновки. Технологічний розвиток і подальше поширення ШІ в робочі процеси неминуче. Щоб пом'якшити несприятливі наслідки на робочому місці, впровадження штучного інтелекту має ґрунтуватися на встановлених фундаментальних правах і свободах людини. Важливо, щоб трудове право в сучасних умовах могло адаптуватися та враховувати нюанси, внесені штучним інтелектом. В той же час, основні принципи законності, рівності, справедливості, конфіденційності та захисту, якими десятиліттями керувалися трудове законодавство, залишаються актуальними, як і раніше. Завдання для регуляторів і роботодавців полягатиме в тому, щоб забезпечити дотримання цих принципів перед обличчям нових технологічних досягнень, гарантуючи, що переваги штучного інтелекту можуть бути реалізовані при збереженні надійного захисту прав працівників. В таких випадках соціальний діалог і колективні переговори є найефективнішими та перевіреними інструментами у виробленні дієвих інструментів і процедур договірного регулювання праці на основі державно-правових стандартів і гарантій в сфері праці.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8.

2. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / [За заг. ред. А.І.Шевченка]. Київ: ІПШІ, 2023. 305 с. https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf.

3. Androshchuk H. O. Policies and strategies for the development of artificial intelligence in the countries of the world: quo vadis? (part 2). Science, Technologies, Innovations № 2(26) 2023, 40–47 p. http://doi.org/10.35668/2520-6524-2023-2-05.

4. De Stefano V., Aloisi A. Fundamental labour rights, platform work and human-rights protection of non-standard workers. Bocconi legal studies research paper series. 2018. February, № 1.

5. General Data Protection Regulation (EU GDPR). The latest consolidated version of the Regulation with corrections by Corrigendum, OJ L 127, 23.5.2018, p. 2 ((EU) 2016/679). https://gdpr-text.com.

6. SPAIN:The Ministry of Labour publishes a guide on the use of algorithms. https://eurogip.fr/en/spain-the-ministry-of-labour-publishes-a-guide-on-the-use-of-algorithms/

7. US Department of Labor, Artificial Intelligence and Worker Well-Being: Principles for Developers and Employers. 2024. https://www.dol.gov/newsroom/releases/osec/osec20241016.

8. Works Constitution Act (Betriebsverfassungsgesetz – BetrVG. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_betrvg/englisch_betrvg.html.

Надійшла до редакції 05.03.2025

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, hrudnia 2). *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini* [On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine]. Rozporiadzhennia № 1556-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8 [in Ukrainian].

2. Shevchenko, A.I. (Ed.). (2023). *Stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: monohrafiia* [Artificial Intelligence Development Strategy in Ukraine: Monograph]. Kyiv: IPSHI. Retrieved from https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf [in Ukrainian].

3. Androshchuk, H. O. (2023). Policies and strategies for the development of artificial intelligence in the countries of the world: quo vadis? (Part 2). *Science, Technologies, Innovations*, (2)26, 40–47. https://doi.org/10.35668/2520-6524-2023-2-05

4. De Stefano, V., & Aloisi, A. (2018, February). *Fundamental labour rights, platform work and human-rights protection of non-standard workers*. Bocconi Legal Studies Research Paper Series, (1).

5. European Union. (2018). *General Data Protection Regulation (EU GDPR): The latest consolidated version of the Regulation with corrections by Corrigendum, OJ L 127, 23.5.2018, p. 2 ((EU) 2016/679)*. Retrieved from https://gdpr-text.com/

6. Eurogip. (n.d.). *Spain: The Ministry of Labour publishes a guide on the use of algorithms*. Retrieved from https://eurogip.fr/en/spain-the-ministry-of-labour-publishes-a-guide-on-the-use-of-algorithms/

7. US Department of Labor. (2024). *Artificial Intelligence and Worker Well-Being: Principles for Developers and Employers*. Retrieved from https://www.dol.gov/newsroom/releases/osec/osec20241016

8. Germany. (n.d.). *Works Constitution Act (Betriebsverfassungsgesetz – BetrVG)*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_betrvg/englisch_betrvg.html

ABSTRACT

Svitlana Gutsu. On the issue of legal regulation of artificial intelligence in labor relations

The rapid pace of introduction of artificial intelligence into production and labor organization has caused problems in the legal regulation of new processes within the framework of existing labor relations. The impact of technology on labor law and the reverse impact of law on further development of technology necessitates a scientific study of this process. The article substantiates the view that legalization of the introduction and use of artificial intelligence in the labor sphere should be carried out both at the State level and in acts of social partnership. The principles of artificial intelligence in the field of labor and their system are formulated. The author proposes to supplement the current labor legislation in the field of social partnership with provisions on joint development of transparent and understandable procedures for introducing AI into labor processes.

***Key words**: labor relations, social partnership, labor legislation, principles of artificial intelligence, social and labor rights.*

UDC 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-14

Roksolana IVANOVA
Ph.D. in Law, Associate Professor,
(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law)
Khmelnytskyi, Ukraine
kemenyash.roksolana@gmail.com

THE FINANCE LEGAL ORDER: STRUCTURE, PRINCIPLES AND CHALLENGES

This study aims to analyze the legal foundations of financial legal relations involving international organizations, emphasizing their theoretical framework and institutional aspects. International financial law has evolved in response to the increasing complexity of global financial interactions, necessitating structured legal frameworks to govern financial operations among sovereign states and international financial institutions. The article explores key principles of financial legal relations, including sovereign equality, transparency, good faith, and cooperation, which serve as guiding elements in international financial governance.

A key objective of the research is to assess the legal structures and operational frameworks that enable international financial organizations to regulate and monitor cross-border financial relations effectively. The study identifies major legal challenges, such as jurisdictional conflicts, economic sovereignty concerns, and enforcement limitations, which impact the functionality and efficiency of financial regulatory mechanisms. The role of institutions like the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, and the Financial Stability Board (FSB) is examined in relation to financial dispute resolution, monetary policy supervision, and legal harmonization.

Relevance of the study. The findings highlight the significance of international financial law in promoting legal certainty, ensuring compliance with international agreements, and fostering stability in financial markets. The study underscores the need for further legal harmonization and institutional cooperation to mitigate financial risks and enhance global financial stability. The research contributes original proposals for improving international financial regulations, including the development of unified legal standards for financial transactions and enhanced mechanisms for resolving financial disputes.

By providing a structured and in-depth analysis of financial legal relations, this article offers insights into the interplay between legal frameworks and financial governance in an international context. The findings are of value to policymakers, legal scholars, and financial professionals involved in the regulation and supervision of international financial activities.

Key words: *financial legal relations, international organizations, legal frameworks, financial governance, financial law, international financial institutions, legal harmonization, economic sovereignty*.

The international finance legal order is a developing framework that stringently oversees cross-border financial relations, guaranteeing stability and transparency in the economy. It consists of international treaties, principles of international financial law, customary practices, arbitration decisions, and acts of international financial organizations. The globalization challenges, financial crises, and the need for legal integration divide the international financial order into primary components beneficial for problem solving.

Principles are to conduct, treaties are for rights and obligations, customs and judicial practices are for developing norms: these all make up the components that foster necessary change. It is of utmost importance to outline and understand the changes necessary to each component and their collective relations to the international financial legal order.

© R. Ivanova, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8257-4486

The article`es obgective. This part addresses the concepts that form the base of international financial law and treaties for the unification of financial legal systems, the influence of usages and court decisions on the development of legal rules and the primary role of international financial institutions in developing standards and ensuring compliance. Collectively, these facets paint a picture on the nature of international financial legal order and its undeniable significance.

Discussion. The rules of international financial law are paramount in the regulation and governance of international financial relations. These principles provide the set of conditions that facilitate coherence, predictability, and stability in the financial activities of states, international organizations, and non-state actors. They intelligently guide the norm-setting process, both supporting the jurisdictional independence of sovereign states and the mutual need to maintain a clearly defined international financial system.

Principes du Droit Financier International. L'Egalite Souveraine des Etats

The concept of sovereign equality is recognized as one of the important principles of international law, which is, in turn, extended, in the finance area, to the fact that there are equal entitlements and responsibilities of every state in the international financial relations. This has its source in Article 2(1) of the United Nations Charter, which affirms the principle of the sovereign equality of all nations.

In the realm of international finance law, this principle protects sovereign states from being forced into a financial relationship with other states without their mutual agreement. This principle is for example implemented by the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank who provide equal voting rights to member states or seek a balance in votes via proportional financial contributions. The institutions of Bretton Woods show how sovereign equality is practiced and at the same time how economies of the states differ [1].

Good Faith in the Performance of International Obligations

The principle of good faith indicates the need for compliance by states and other international participants to their spending obligations and agreements. In the Vienna Convention on the Law of Treaties, Article 26, treats impose the commitment of good faith on all states in such a manner that they act in good faith and in a reasonable manner while performing all the obligations that the treaty imposes on them.

In global finance, this principle, for instance, supports the scope and certainty of cross border investment and international loans. Good faith clauses in treaties, like BITs, are such examples that cover dispute and debt repayment issues. Neglecting this principle by restructuring debt unilaterally, without prior negotiation, is harmful to the international financial system because it undermines trust and poses systemic risks [2].

Cooperation and Solidarity

The principle of cooperation and solidarity is very much applicable in global finance as it necessitates mutual collaboration among states and international institutions. It fosters these actions to overcome global economic inequalities, financial instability, and to achieve Lesotho's long-term development goals.

Lesotho is a signatory to the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and to the Paris Accords climate agreement. These international commitments illustrate how financing development cooperation is integrated into global partnership agreements. In addition, the Basel Agreements on the Accords foster cooperation among central banks and financial authorities. It seeks to promote and maintain safety and stability of the nations' financial systems. This principle of Cooperation is most necessary in times of financial crises, such as the cooperation bailout for Greece during the Eurozone Debt Crisis [3].

Stability of the International Financial System

Stability is a central tenet in international financial law whose violation could manifest itself instituting systemic crises of injurious economic and social ramifications. This principle has brought about the creation of the Financial Stability Board (FSB), along with macro-prudential policies.

The 2008 global financial crisis revealed the gaping holes which exist in the international governance of finance. Many provisions are now available under the capital, leverage and liquidity criteria (Basel III) that are designed to make financial institutions more resilient. Stability oriented initiatives should to do include sovereign debt restructuring where frameworks like the International Monetary Fund's Sovereign Debt Restructuring Mechanism (SDRM) internally employed techniques to guarantee orderly resolution processes [4].

Global financial governance is based on the principles of international financial law: sovereign equality, good faith, cooperation and solidarity, and financial stability. These principles are implemented in the soverign states normative order in such a way that the cue of the norms and the policies reduces the need for change within the international financial order.

As the world becomes more interconnected, these principles appear to be shifting as new challenges like digital currencies, climate finance and financial inclusion become more prominent. It is important to understand and to strengthen these principles, as they form the basis of a bully free and risk-free global financial system capable of sustainable development. Aligned with these principles, countries and institutions can strengthen the international legal framework for global finance, making it more efficient in controlling its complex systems.

When speaking of international financial law, the concepts of territoriality and sovereignty are the most integrative and the most sensitive. A state is dominant in its region and has the power to orchestrate financial dealings within its borders, and this is defined as sovereignty. The existence of sovereignty may clash with or override other concepts and systems. However, given the context of international finances, it needs to be revisited in several aspects, especially in how borderless financial transactions that have multi-jurisdictional impacts are managed. For instance, take into consideration the Dodd-Frank Act of the United States, which in principle requires foreign entities engaging with American counterparts to comply with certain conditions. This demonstrates how domestic sovereignty may be jeopardized due to increased foreign relations in the context of financial governance [5].

Respect Between States and Collaboration

With respect to cross-border financial activities and cooperation among states, the principle of comity assists in maintaining a degree of mutual respect for the other states involved. This principle is exemplified with the multilateral efforts like the Basel Accords, which provide international benchmarks to the regulation of banking. These treaties are subject to voluntary adherence by the national authorities, which is a reflection of the non-binding, albeit powerful, nature of international financial standards [6].

Integrity and Responsibility

Market integrity is an element that helps to ensure confidence in the decision-making process of stakeholders. To achieve this, relevant information should be made available to the public by the states and the financial institutions within a reasonable time frame. For example, the objective of International Financial Reporting Standards (IFRS) is to improve the comparability and reliability of financial statements across national boundaries, thereby Increases the quality of financial reporting [7].

The standardization of financial regulations among various jurisdictions prevents systemic threats and regulatory loopholes. The BCBS works on the creation and dissemination of best practices within the banking industry, such as capital sufficiency norms, to establish global standards and risk mitigation requirements across world financial systems [8].

Proportionality and Sensitivity to Risk

Regulation should be matched by the risk of a financial activity. Proportionality serves to stimulate innovation while promoting the non-excessive regulation which could lead to instability. This principle is inherent in approaches to anti-money laundering (AML) and counter-terrorism financing (CTF) regulations [9].

Dispute Resolution and Enforcement

The existence of appropriate dispute resolution processes is needed to manage issues related to international financial dealings, such as the ones which arise in relation to managing an international business. The International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) Other institutions help settle disputes by providing neutral venues. This aids in predicting legal outcomes and encourages trust in investment. [10]

These norms, along with others, are known to set the fundamental principles of international Monetary law, and help in presumptive estimation as well as form all institutions needed to deal with the relationships of global financial issues concerning other countries.

Conclusion. All the components of international financial law are important when considering the governance and regulation of finance relationships around the world. The principles of sovereignty, transparency, uniformity, and proportionality emphasize that these principles strengthen the management of the complex nature of international financial relations. As the world changes, the financial infrastructure will need to address changes in priorities which include adoption of digital currencies, meeting climate-related financial risks, and protecting from systemic vulnerabilities. Adequate international collaboration and compliance are essential to strengthening the developers of the construct. The importance of these components and systems are given in this study as the base for the fostering collaboration that aims to protect and make changes in international financial law.

Submited 06.03.2025

References

1. Alexander, K. (2018). *Principles of Banking Regulation and the Role of Financial Stability in Global Financial Governance.* International and Comparative Law Quarterly, 67(1). https://doi.org/10.1017/S002058931700043X.

2. Chalamish, E. (2008). *Sovereign Wealth Funds: The Intersection of International Law, Financial Markets, and Ethics.* Georgetown Journal of International Law, 40(1). Retrieved from https://www.law.georgetown.edu/international-law-journal/.

3. Eatwell, J., & Taylor, L. (2000). *Global Finance at Risk: The Case for International Regulation.* New York: Policy Press. Retrieved from https://www.policy-press.co.uk.

4. FATF. (2014). *Risk-Based Approach Guidance for the Banking Sector.* Financial Action Task Force. Retrieved from https://www.fatf-gafi.org/publications/rba/rba-banking.html.

5. Gaillard, E., & Banifatemi, Y. (2005). *The Role of Arbitrators in Investment Treaty Arbitration.* ICSID Review, 10(1), 26–35. Retrieved from https://academic.oup.com/icsidreview/article/20/1/26/628419.

6. Huang, H. (2012). *International Financial Reporting Standards and Accounting Quality.* Journal of Accounting and Public Policy, 31(6). Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0278425412000415.

7. Lastra, R. M. (2007). *Global Financial Architecture and International Financial Regulation.* Journal of International Economic Law, 10(3). https://doi.org/10.1093/jiel/jgm015.

8. Scott, H. S. (2010). *International Finance: Transactions, Policy, and Regulation.* Foundation Press. Retrieved from https://www.worldcat.org/title/international-finance-transactions-policy-and-regulation/oclc/456172328.

9. Taube, M. (2014). *Tax Havens and International Investment.* Journal of International Business Studies, 45(4). Retrieved from https://link.springer.com/article/10.1057/jibs.2014.13.

10. Zaring, D. (2015). *Legal Obligation in International Law and International Finance.* Cornell International Law Journal, 48(1), 51-67. https://doi.org/10.56912/cilj1859.

АНОТАЦІЯ

Роксолана Іванова. Фінансовий правовий порядок: структура, принципи та проблеми

Оскільки міжнародні організації беруть участь у правових валютно-кредитних відносинах, у цій роботі зроблено спробу визначити загальнотеоретичні складові таких відносин. Це дослідження

має на меті оцінити правові структури, принципи та межі діяльності міжнародних фінансових організацій щодо контролю та управління міждержавною фінансовою діяльністю. У ньому також відзначається вплив юридичної халепи, економічного суверенітету та правозастосування на прозорість, що доповнює необхідність зміцнення законності та порядку. Результати підтримують розуміння того, як міжнародні фінансові організації пом'якшують правову невизначеність і гарантують оптимальні економічні результати в управлінні міжнародними фінансами.

Ключові слова: *фінансові правовідносини, міжнародні організації, правові основи, фінансове управління, фінансове право, міжнародні фінансові інститути, правова гармонізація, економічний суверенітет.*

УДК 347.958
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-15

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
oleksandra.nestertsova-sobakar@dduvs.edu.ua

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ РІШЕННЯ

У статті розглядаються актуальні питання правового регулювання авторського права та суміжних прав в умовах цифрової трансформації суспільства. Автор аналізує сучасний стан законодавства України у сфері інтелектуальної власності, приділяючи особливу увагу відповідності норм національного законодавства міжнародним стандартам, зокрема Директиві ЄС 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку». Розкрито проблеми адаптації українських норм до сучасних викликів, пов'язаних із розвитком цифрових платформ, стримінгових сервісів, а також поширенням нелегального контенту в Інтернеті.

У статті висвітлено ключові аспекти імплементації норм ЄС до національного законодавства, включаючи питання відповідальності платформ за розміщення контенту, механізми справедливої винагороди авторам і виконавцям, а також захисту цифрових прав. Окрема увага приділена аналізу положень щодо забезпечення доступу до культурних об'єктів у цифровому середовищі, спрощення процедур ліцензування для наукових досліджень і інновацій.

Автор акцентує увагу на необхідності удосконалення національної системи боротьби з цифровим піратством, впровадження ефективних механізмів моніторингу та реагування на порушення авторських прав в Інтернеті. У статті пропонуються рекомендації щодо розвитку правового регулювання авторського права в Україні з урахуванням європейського досвіду та сучасних тенденцій.

***Ключові слова**: авторське право, суміжні права, Директива ЄС 2019/790, цифрові платформи, справедлива винагорода, цифрова трансформація, інтелектуальна власність, адаптація законодавства, боротьба з піратством, культурна спадщина.*

Постановка проблеми. Захист авторських прав є важливою складовою правової системи будь-якої держави, оскільки гарантує інтелектуальні та майнові права осіб, що створюють оригінальні твори. В умовах глобалізації, швидкого розвитку цифрових технологій та поширення інтернету актуальність цього питання зростає. У випадку України це питання набуває особливої важливості через постійні порушення авторських прав, включаючи піратство в Інтернеті, а також через необхідність узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Усе це породжує нові виклики у сфері захисту авторських прав, особливо з урахуванням цифровізації, масового порушення прав через онлайн-ресурси та поширення піратських копій.

Незважаючи на прогрес, досягнутий у правовому регулюванні авторських прав, існують невирішені питання, які потребують подальшого вдосконалення. Одним з основних є недостатня ефективність застосування законодавства у цифровому середовищі. Зокрема, існують труднощі з правовим захистом авторських прав у разі порушень, що відбуваються через Інтернет, через відсутність чітких процедур для захисту прав на цифрові твори. Також важливим аспектом є розвиток механізмів колективного управління правами, оскільки

© О. Нестерцова-Собакарь, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0712-4076

частина авторів не має можливості самостійно захищати свої права, і питання колективного управління правами набуває особливої актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання правового захисту авторських прав неодноразово ставали предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, праці таких авторів, як І.В. Венедіктова, О.В. Розгон, О.І. Гордєєва, С.О. Бобров, В.О. Іващенко, О.О. Панасюк та інші, присвячені історії становлення авторського права, правовим основам його захисту та порівнянню національних і міжнародних стандартів у цій сфері, дають ґрунтовне розуміння розвитку інституту авторських прав. Однак багато питань залишаються не повністю розкритими, зокрема в контексті цифрових технологій і нових форм порушення прав.

Дослідження, які стосуються застосування чинного українського законодавства в умовах цифрових змін, зазвичай звертаються до проблеми правового регулювання цифрових прав на твори, захисту прав у мережі Інтернет, а також співвідношення українських норм з міжнародними стандартами, зокрема з нормами Бернської конвенції, Договору ВОІВ про авторське право та іншими міжнародними угодами.

Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо було проаналізовано особливості правового захисту авторських прав в Україні, сучасні виклики їх реалізації, вказує на необхідність вироблення законодавчих рішень щодо форм правового захисту авторських і суміжних прав.

Метою цієї статті є розгляд сучасних правових механізмів захисту авторських і суміжних прав в Україні, зокрема в контексті розвитку цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах все більшої уваги набуває розвиток системи захисту авторських і виключних прав на результати інтелектуальної праці. Авторське право сприяє створенню сприятливого середовища для творчості, забезпечуючи можливість авторам вільно користуватися своїми роботами, розпоряджатися ними та отримувати прибуток від їх використання. Захист авторських і суміжних прав, а також законних інтересів, здійснюється відповідно до чинного законодавства, яке визначає способи та механізми такої охорони.

Захист авторських і суміжних прав означає реалізацію заходів, спрямованих на відновлення або визнання цих прав у разі їх порушення чи заперечення.

Вчені під захистом авторських прав переважно розуміють не тільки передбачені законом способи припинення їх порушення та застосування юридичної відповідальності до порушників, але й заходи з визнання авторських прав [7]. При цьому І.В. Венедіктова підтримує загальну думку щодо визначення поняття захисту права інтелектуальної власності і розуміє його, як систему правових засобів, які вживаються спеціально уповноваженими на це державними органами (органи виконавчої влади, адміністративні органи, суди) для захисту суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності [1, с. 25].

Інші вчені визначають захист прав інтелектуальної власності як комплекс заходів, спрямованих на визнання і відновлення прав інтелектуальної власності у разі їх порушення [2, с. 138–142].

Майже подібною є точка зору вчених, які захист права інтелектуальної власності розуміють як систему правових засобів, що вживаються спеціально уповноваженими на це державними органами (органи виконавчої влади, адміністративні органи, суди) для захисту суб'єктивних прав на об'єкти інтелектуальної власності [6, с. 33].

Водночас варто розрізняти поняття охорони та захисту авторських прав. Охорона охоплює впровадження нормативної бази, що регулює права авторів і їхніх правонаступників. Захист же зосереджується на діях, спрямованих на відновлення порушених прав або на підтвердження їхньої законності. Ці заходи стосуються як немайнових, так і виключних майнових прав.

Порушення авторських прав може відбуватися як у межах договірних відносин (наприклад, при недотриманні умов передачі прав), так і поза ними. У разі порушення

умов договору застосовуються санкції, передбачені його положеннями. Якщо ж договірні відносини відсутні або санкції в договорі не передбачені, постраждала сторона може звернутися до механізмів захисту, визначених чинним законодавством.

Слід враховувати й те, що захист авторських прав стосується не лише самих авторів, але й їхніх правонаступників. Це зумовлено тим, що порушення як майнових, так і немайнових прав може статися як за життя автора, так і після його смерті. До того ж, виключні права автора можуть передаватися іншим особам за його життя.

Порушені авторські права можуть захищатися за допомогою норм різних галузей права. Проте основним інструментом для їх захисту є застосування норм цивільного права. Це пояснюється тим, що адміністративна та кримінальна відповідальність передбачені не за всі види порушень у сфері авторських прав. Крім того, слід пам'ятати, що авторське право є частиною цивільного законодавства. У таких випадках захист прав здійснюється шляхом подання позову до суду.

Якщо порушення авторських прав здійснено державними установами, можливим є також адміністративний спосіб захисту. Він полягає у зверненні до вищих органів, які контролюють діяльність організації, що допустила порушення. У цьому разі автори чи їхні правонаступники можуть звертатися до відповідних державних структур, що відповідають за діяльність закладів, які використовують твори.

Згідно з чинним законодавством України, захист авторських прав регулюється, зокрема, Законом України «Про авторське право і суміжні права» [8; 5], що є основним нормативно-правовим актом у цій сфері. Однак швидкий розвиток технологій, зокрема інтернет-простору та цифрових медіа, вимагає постійної адаптації законодавства до нових реалій. Порушення авторських прав, особливо в сфері інтернет-контенту, онлайн-торгівлі та масового використання творів без згоди авторів, стало однією з найактуальніших проблем.

В Україні значною проблемою є поширення піратських копій в Інтернеті та недостатня ефективність правозастосування. Наявність таких порушень негативно впливає на творчий потенціал авторів, на культурний розвиток суспільства та економічні інтереси правовласників. Тому необхідно створити ефективну систему захисту авторських прав, яка буде відповідати сучасним умовам цифрової епохи.

Наразі існує дві форми захисту авторського права: юрисдикційна, що забезпечується за допомогою державних органів, реалізується під час кримінального та цивільного провадження, а також провадження у справах про адміністративні порушення у сфері авторського права; та неюрисдикційна форма [5, с. 448].

Юрисдикційний захист передбачає дії уповноважених державними органами щодо захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних авторських прав і суміжних прав. Вважається, що це найефективніший спосіб захисту інтелектуальної власності. Його суть полягає в тому, що людина, чиї права або інтереси були порушені незаконними діями, може звернутися до суду або іншого компетентного органу. Це органи, які відповідають за відновлення порушеного права та припинення правопорушень.

У межах юрисдикційної форми захисту можна виділити загальні та спеціальні процедури захисту порушених авторських прав і суміжних прав. Захист прав і законних інтересів здебільшого здійснюється судовими органами, що є основним методом вирішення таких проблем.

Неюрисдикційний спосіб захисту авторських прав означає, що люди та підприємства можуть захистити свої авторські права самостійно, не звертаючись до державних або інших компетентних органів.

Основною формою неюрисдикційного захисту, який проявляється в активних чи пасивних діях особи з метою запобігання чи припинення порушення суб'єктивного права особи, є самозахист. Останній передбачений статтею 19 Конституції України [4]. Особа має право на самозахист своїх прав, щоб запобігти їх порушенню або протиправним посяганням.

Самозахист означає, що людина, чиє право було порушено, використовує методи боротьби, які не заборонені законом і не суперечать суспільним моральним принципам. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, яке порушено, а також характеру дій, якими ці права порушені. Вони не можуть суперечити закону. Особа може вибирати способи самозахисту, або закон, інші закони чи договір визначають їх.

У відносинах авторства ця форма самозахисту рідко зустрічається. Крім того, стаття 55 Конституції України [4] гарантує, що кожен має право на невід'ємне право на захист своїх прав і свобод будь-якими незабороненими законом засобами. Це дуже важлива деталь.

Звичайно, кожен має право звернутися до суду, щоб захистити своє право на інтелектуальну власність. Це передбачено частиною 1 статті 432 Цивільного кодексу [9], і відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України, яка надає широкі засоби захисту прав інтелектуальної власності від порушень. Водночас Цивільний кодекс України передбачає певні заходи для захисту права інтелектуальної власності. У випадку порушення прав інтелектуальної власності логічно визначити, що порушник несе відповідальність. Відповідно до статей 431 та 432 Цивільного кодексу цивільно-правова відповідальність настає. Згідно зі статтею 431 Цивільного кодексу, «Порушення права власності, в тому числі невизнання або посягання на це право, тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом, іншим законом чи договором». З цього визначення випливає, що порушення права інтелектуальної власності може відбуватися як шляхом дії (посягання на право інтелектуальної власності), так і шляхом бездіяльності [1].

Україна приєдналася до міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, зокрема Бернської конвенції та Договору ВОІВ про авторське право. Основним законом, який регулює авторські права в Україні, є Закон України «Про авторське право і суміжні права». Він встановлює правовий режим як майнових, так і немайнових прав авторів, а також визначає способи їх захисту.

Водночас, попри інноваційність та сучасність зазначеного нормативно-правового акту, назвати його досконалим важко, адже наразі характерними його недоліками є:

– наявність термінологічних суперечностей, оскільки у деяких положеннях закону використовуються терміни, які не узгоджені з чинним законодавством України або мають неоднозначне трактування, серед яких, наприклад, визначення «піратський примірник» у контексті авторського права має відмінності у порівнянні з міжнародними стандартами, що може призводити до правових колізій. Потребує уточнення щодо застосування в різних контекстах і використання поняття «доведення до загального відома публіки». Зокрема, у сучасному світі цифрових технологій поняття «доведення до загального відома» набуло нових форм, серед яких публікація контенту на вебсайтах чи соціальних мережах, стримінгове мовлення або доступ до творів на платформах на вимогу, використання гіперпосилань для надання доступу до творів. Тому відсутність чіткого визначення цього поняття може спричинити труднощі у кваліфікації таких дій та виникненні спорів щодо правомірності використання об'єктів авторського права. Більше того нечіткість у визначенні «доведення до загального відома публіки» може використовуватись недобросовісними суб'єктами для обходу авторських прав. Наприклад, використання творів через посередників, які не є формальними правовласниками, надання доступу до творів через платформи без належного ліцензування тощо;

– недостатність захисту цифрових прав через неврахування сучасних викликів, пов'язаних із цифровими технологіями, такими як масштабне поширення піратських копій через Інтернет;

– неузгодженість норм закону із міжнародними стандартами, зокрема суперечливість із нормами Бернської конвенції та Договору ВОІВ у визначенні тривалості охорони прав на фонограми та відеограми;

– нечіткість регулювання колективного управління майновими правами на об'єкти авторського права і об'єкти суміжних прав. Зокрема у статті 52 передбачено механізми колективного управління авторськими правами, однак вони не деталізують питання прозорості, підзвітності та ефективності організацій, які здійснюють це управління, що відповідно може спричинити зловживання з боку таких організацій;

– недостатність санкцій до порушників законодавства України про авторське право і суміжні права, які є недостатньо жорсткими, щоб ефективно стримувати порушників, особливо у цифровому середовищі;

− невідповідність законодавства до сучасних викликів та загроз в інформаційній сфері, адже воно не повною мірою враховує реалії цифрової епохи, зокрема стрімке поширення піратських копій через інтернет;

− недостатній рівень правозастосування, у зв'язку із чим складність процесуальних механізмів і недосконаліть правозастосування обмежують ефективність захисту прав споживачів інформаційного контенту тощо.

Все це вказує на необхідність внесення змін й доповнень до Закону України «Про авторське право і суміжні права», що сприятиме уникненню правової плутанини, захисту авторських прав та адаптації українського законодавства до сучасних реалій і міжнародних стандартів. Тим більше, що міжнародні практики регулювання авторського права відзначаються багатоманітністю підходів. Зокрема у США авторське право інтегроване в концепцію приватної власності, що забезпечує жорсткий майновий захист, включаючи можливість отримання компенсацій за порушення. У Франції розвинута концепція моральних прав, які є невідчужуваними і дозволяють автору зберігати контроль над своїм твором навіть після передачі майнових прав. Високі стандарти захисту авторських і суміжних прав забезпечують Європейський Союз і Світова організація інтелектуальної власності. Наприклад, Директива Європейського парламенту і ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС визначає чіткі механізми захисту авторських прав в інтернеті [3]. Положення Директиви ЄС 2019/790 мають особливе значення для України, оскільки адаптація законодавства до стандартів ЄС є обов'язковою умовою інтеграції до Єдиного цифрового ринку та виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Адаптація законодавства України до Директиви ЄС 2019/790 є важливим кроком у виконанні положень розділу «Інтелектуальна власність» Угоди про асоціацію, що дозволить забезпечити інтеграцію України до Єдиного цифрового ринку ЄС, полегшити міжнародну торгівлю інтелектуальними продуктами, підвищити довіру інвесторів у сфері культурних і креативних індустрій, надати нові інструменти для боротьби з піратством, зокрема через: встановлення відповідальності платформ за нелегальний контент, розробку механізмів блокування доступу до піратських ресурсів тощо.

Імплементація положень Директиви ЄС 2019/790 у законодавство України є стратегічно важливим кроком для модернізації національної системи авторського права, що дозволить забезпечити ефективний захист прав авторів у цифрову епоху, гармонізувати українське законодавство з європейськими стандартами та сприяти розвитку креативних індустрій.

Висновки. Еволюція авторського права демонструє важливість його адаптації до сучасних умов. Україна зробила значні кроки у гармонізації законодавства з міжнародними стандартами, але існують суттєві виклики, пов'язані з цифровізацією та недосконалістю правозастосування.

Українське законодавство з авторського права потребує вдосконалення, особливо в контексті цифрових технологій та нових форм порушень прав у мережі Інтернет. Для ефективного захисту прав авторів необхідно посилити контроль за інтернет-платформами

та розвивати механізми колективного управління правами. Подальше вдосконалення механізмів захисту прав авторів має ґрунтуватися на міжнародному досвіді та сучасних технологічних реаліях, зокрема, через застосування нових цифрових інструментів для боротьби з піратством; удосконалення механізмів захисту прав у цифровому середовищі; підвищення рівня обізнаності громадян щодо авторського права та суміжних прав; запровадження нові інструменти, такі як блокчейн, для прозорого управління правами.

Список використаних джерел

1. Венедіктова І. В., Розгон О. В. Цивільно-правовий захист та охорона авторського права. *Форум права*. 2007. № 2. С. 24–29.

2. Гордєєва О. І. Охорона авторського права в Україні. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. № 23. С. 138–142.

3. Директива Європейського парламенту і ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text.

4. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

5. Мироненко Н. М. Правовые проблемы защиты авторского права. *Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 29–30 квіт. 2004 р.). Київ : Акад. правових наук України ; НДІ приватного права і підприємництва ; НДІ інтелектуал. власності ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2004. С. 447–449.

6. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні : підруч. / за заг. ред. О. А. Підопригори, О. Д. Святоцького. Київ : Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2003. 236 с.

7. Панасюк О. О. Поняття та класифікація форм захисту авторських прав. *Форум права*. 2013. № 1. С. 758–762.

8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 грудня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 57. Ст. 166.

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № № 40–44. Ст. 356.

Надійшла до редакції 14.12.2024

References

1. Venediktova, I. V., & Rozghon, O. V. (2007). Tsyvilno-pravovyi zakhyst ta okhorona avtorskoho prava [Civil legal protection and copyright protection]. *Forum prava.* № 2, pp. 24–29. [in Ukr.].

2. Hordieieva, O. I. (2018). Okhorona avtorskoho prava v Ukraini [Copyright protection in Ukraine]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk.* № 23, pp. 138–142. [in Ukr.].

3. Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu i rady (IeS) 2019/790 vid 17 kvitnia 2019 roku pro avtorske pravo i sumizhni prava na Yedynomu tsyfrovomu rynku ta pro vnesennia zmin do dyrektyv 96/9/IeS ta 2001/29/IeS [Directive of the European Parliament and of the Council (EU) 2019/790 of April 17, 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/ЄС and 2001/29/ЄС]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text. [in Ukr.].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

5. Myronenko, N. M. (2004). Pravovye problemy zashchyty avtorskoho prava [Legal problems of copyright protection]. Evoliutsiia tsyvilnoho zakonodavstva: problemy teorii i praktyky : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 29-30 kvit. 2004 r.). Kyiv : Akad. pravovykh nauk Ukrainy ; NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva ; NDI intelektual. vlasnosti ; Nats. yuryd. akad. im. Ya. Mudroho, pp. 447–449. [in Ukr.].

6. Osnovy pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Fundamentals of legal protection of intellectual property in Ukraine] : pidruch. za zah. red. O. A. Pidopryhory, O. D. Sviatotskoho. Kyiv : Kontsern «Vydavnychyi Dim "In Yure"», 2003. 236 p. [in Ukr.].

7. Panasiuk, O. O. (2013). Poniattia ta klasyfikatsiia form zakhystu avtorskykh prav [The concept and classification of forms of copyright protection]. *Forum prava.* № 1, pp. 758–762. [in Ukr.].

8. Pro avtorske pravo i sumizhni prava [On copyright and related rights] : Zakon Ukrainy vid 01 hrudnia 2022 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2023. № 57. Art. 166. [in Ukr.].

9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2003. № № 40–44. Art. 356. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Nestertsova-Sobakar′. Legal protection of copyrights in Ukraine: current challenges and legislative solutions

The article examines current issues of legal regulation of copyright and related rights in the context of the digital transformation of society. The author analyzes the current state of Ukrainian legislation in the field of intellectual property, paying special attention to the compliance of national legislation with international standards, in particular, EU Directive 2019/790 "On Copyright and Related Rights in the Digital Single Market". The problems of adapting Ukrainian norms to modern challenges related to the development of digital platforms, streaming services, and the spread of illegal content on the Internet are revealed.

The article highlights key aspects of the implementation of EU norms into national legislation, including the issues of platform liability for content hosting, mechanisms for fair remuneration of authors and performers, and the protection of digital rights. Special attention is paid to the analysis of provisions on ensuring access to cultural objects in the digital environment, simplifying licensing procedures for scientific research and innovation.

The author emphasizes the need to improve the national system for combating digital piracy, to implement effective mechanisms for monitoring and responding to copyright violations on the Internet. The article offers recommendations for the development of legal regulation of copyright in Ukraine, taking into account European experience and current trends.

***Key words**: copyright, related rights, EU Directive 2019/790, digital platforms, fair remuneration, digital transformation, intellectual property, adaptation of legislation, combating piracy, cultural heritage.*

УДК 343.98: 347.948
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-16

Наталія БРАТІШКО
фахівець
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
nataliia.bratishko@dduvs.edu.ua

ДО ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті розглядається питання судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності. Охарактеризовано порядок проведення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. Зазначено, що в Україні з 2002 року дослідження об'єктів інтелектуальної власності проводиться в рамках окремо виділеного напрямку судової експертизи – «Експертиза в сфері інтелектуальної власності». Визначено: предмет, завдання, що ставляться на її вирішення. Наведено основні види судових експертиз у сфері інтелектуальної власності. Окреслено завдання судового експерта під час дослідження інтелектуальної власності. Наголошується на особливостях проведення експертиз у сфері інтелектуальної власності. Звертається увага на окремі моменти, яким експертам варто приділяти увагу при з'ясуванні обсягу необхідних спеціальних знань.

Ключові слова: *судова експертиза, інтелектуальна власність, предмет експертизи, завдання експертизи в сфері інтелектуальної власності, експертні дослідження, судовий експерт, суд.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики є охорона права інтелектуальної власності, оскільки розвиток цієї сфери активізує інновації в усіх галузях, підносить на новий щабель економіку країни, забезпечуючи їй гідне місце на міжнародному рівні. Зростання наукового потенціалу не тільки сприяє модернізації України в різних сферах науки та техніки, а й зміцнює її обороноздатність й національну безпеку.

Судова експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки й техніки та сприяє надійності системи доказування у справі. У деяких випадках призначення та проведення судової експертизи є не лише необхідним, а єдиним можливим засобом з'ясувати істину й вирішити судовий спір.

Поняття предмета, об'єктів, завдань та меж компетенції експертизи у сфері інтелектуальної власності є одними з найбільш значущих методологічних основ цього виду експертизи, у зв'язку з цим потребують свого визначення та наукового обґрунтування. Формування цих понять важливо для розуміння сутності та змісту експертної діяльності в цій сфері, визначення природи спеціальних знань експерта, що залучається для проведення експертизи; розмежування завдань конкретного виду експертизи у сфері інтелектуальної власності від завдань інших видів експертиз.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розроблення наукових положень із зазначеної тематики зробили такі науковці, як: Т. І. Анісімова, В. І. Бояров, Г. С. Бідняк, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. А. Кравченко, А. І. Лозовий, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, Е. Б. Сімакова-Ефремян, П. В. Цимбал, М. Г. Щербаковський та ін. Нині особливої актуальності також набувають питання щодо впровадження компетентнісних підходів для

© Н. Братішко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-5138-0473

підготовки і підтвердження кваліфікації судових експертів та визначення ключових професійних вимог, якими мають володіти експерти за різними експертними спеціальностями, у тому числі за напрямками у сфері інтелектуальної власності. Вирішення цих проблемних питань вимагає комплексного підходу й подальших наукових розробок.

Метою статті є дослідження основних методологічних основ класу судової експертизи – «Експертиза в сфері інтелектуальної власності»: предмету, об'єктів, основних завдань експертизи та з'ясування особливостей здійснення судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Творча (інтелектуальна) діяльність людини є найпотужнішим двигуном цивілізації. Суспільство завжди було зацікавлене в розробці нових, придатних до промислового використання технічних рішень, оригінальних, зовнішньо привабливих виробів, які сприяли б науково-технічному прогресу й задовольняли дедалі більші його потреби. Рівень виробництва, економічна ефективність і соціально-економічний розвиток значною мірою залежать від ефективності інтелектуальної діяльності людини. Інтелектуальна власність – це результат творчої діяльності людини, що є досить умовним поняттям. Вона має віртуальний характер і відноситься до особливого виду власності, що певною мірою ускладнює розуміння її сутності та визначення.

Відповідно до ч. 1 ст. 418 Цивільного кодексу України право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом [9]. Тобто – це результати науково-технічної та художньої творчості людини, які можуть будь-яким чином використовуватися в господарській діяльності.

Ця позиція регламентована у Конституції України, зокрема, у ст. 54, де зазначено: «громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [5].

Спостерігаючи за процесом розбудови нашої держави, стає очевидним, що серед багатьох її стратегічних завдань одним із найважливіших також є захист об'єктів права інтелектуальної власності. Для України розроблення та вдосконалення системи захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності – це, з одного боку, питання збереження та збільшення внутрішнього інтелектуального капіталу, своєрідної державної «інтелектуальної матриці», а з іншого – шлях до європейської інтеграції у сфері захисту інтелектуальної власності та інших міжнародних зобов'язань через виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Слід зазначити, що успіхи нашої держави у цій сфері є значними та перспективними [10, с. 65].

Найпоширенішими кримінальними правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності в Україні є: порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 Кримінального кодексу України (далі – КК України)); порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК України); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України). Проаналізувавши статистичні дані за 2024 рік, можемо зазначити, що за ст. 176 КК України вчинено 13 кримінальних правопорушень, за ст. 177 КК України – 6, а за ст. 229 КК України – 102 [6].

Як свідчить практика, для успішного вирішення питання досудового розслідування в матеріалах кримінального провадження обов'язково підлягають підтвердженню такі відомості: про юридичних (фізичних) осіб, які є власниками прав інтелектуальної власності; розрахунок розміру завданих протиправними діями збитків; дослідження експерта, яке б підтвердило наявність ознак незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Організація проведення судової експертизи починається з прийняття рішення слідчим про необхідність її призначення та складається з таких етапів: вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, вибір часу призначення експертизи та об'єктів для проведення експертизи, винесення постанови про призначення експертизи, направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи [1, с. 99].

Для України судово-експертні дослідження у сфері інтелектуальної власності є відносно новим напрямком. В інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України вони запроваджені в 2002 р. і продовжують розвиватися донині. Варто зазначити, що важливою віхою в історії становлення та розвитку судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності стало створення в 2004 р. спеціалізованої судово-експертної установи – Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України [8, с. 42].

Міністерство юстиції організовує експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи, особливо, у сфері інтелектуальної власності, забезпечує ведення Реєстру методик проведення судових експертиз та Державного реєстру атестованих судових експертів, сприяє роботі Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції, основними функціями, якої є проведення атестації фахівців з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта, особливо, у сфері інтелектуальної власності та розгляду питань дисциплінарної відповідальності судових експертів.

Судова експертиза з питань інтелектуальної власності – це цілеспрямована діяльність щодо отримання доказової інформації стосовно захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, зміст якої полягає в дослідженні судовими експертами на основі спеціальних знань галузі авторського права, права на знаки для товарів і послуг, права промислової власності, економіки інтелектуальної власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання об'єктивних й належно обґрунтованих висновків, що є або будуть предметом судового розгляду.

Вчена Н. В. Кісіль зазначає, що предметом судової експертизи у сфері інтелектуальної власності є фактичні дані та обставини щодо властивостей, ознак, закономірностей створення та використання об'єктів інтелектуальної власності, їх вартості, завдані збитки та економічні операції щодо цих об'єктів, які мають значення для досудового розслідування чи судового провадження та які встановлюються шляхом застосуванням спеціальних знань у встановленому законом порядку [4, с. 31].

Призначають судові експертизи у сфері інтелектуальної власності переважно, вирішуючи питання в наступних категоріях спорів (проваджень):

– про визнання права на об'єкти інтелектуальної власності;

– про порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

У сфері інтелектуальної власності експертизи призначаються та проводяться за правилами, встановленими для будь-якого виду експертизи. Проте залежно від змісту поставленого експертного завдання можливі певні відмінності в змісті та структурі експертного висновку.

Експертизу у сфері інтелектуальної власності сьогодні зараховано до класу судових експертиз, в рамках якої можна виділити наступні експертні спеціальності:

13.1.1. Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші.

13.1.2. Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами та компіляціями даних (базами даних);

13.2. Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення;

13.3. Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями;

13.4. Дослідження, пов'язані з промисловими зразками;

13.5.1. Дослідження, пов'язані із сортами рослин;

13.6. Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями;

13.8. Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями;

13.9. Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності [7].

Поставлені перед судовим експертом завдання розробляють з урахуванням необхідності встановлення певних об'єктивних фактичних даних, які мають практичне значення для встановлення істини у справі. Ці завдання визначаються питаннями, поставленими перед судовим експертом або в порядку експертної ініціативи. Основними завданнями цього виду дослідження є:

1) виявлення та оцінювання властивостей і ознак об'єктів інтелектуальної власності, а саме:

– визначення в об'єкті дослідження ознак об'єкта інтелектуальної власності;

– дослідження відповідності об'єкта критеріям, необхідним для надання правової охорони (новизна, промислова придатність тощо);

– встановлення факту використання сукупності ознак об'єкта інтелектуальної власності;

– встановлення факту відтворення об'єкта авторського права тощо;

2) визначення вартості майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності та обчислення збитків, завданих порушенням прав на них тощо [2, с. 258–259].

З огляду на завдання, які необхідно вирішити та предмет судової експертизи виділяємо основні види експертних досліджень у сфері інтелектуальної власності:

– дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками товарів і послуг), географічними зазначеннями;

– економічні дослідження;

– дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами тощо, а також з комп'ютерними програмами та компіляціями даних (базами даних);

– дослідження, пов'язані з виконанням, фонограмами, відеограмами та програмами (передачами) організацій мовлення [10, с. 67].

Також в рамках цієї експертизи проводяться дослідження, пов'язані з винаходами, корисними моделями, промисловими зразками, сортами рослин тощо.

Перелік питань, які можуть бути поставлені судовим експертам, наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Варто зазначити, що наведений перелік не є вичерпним і у зв'язку з накопиченням експертної практики та розвитком методичного забезпечення судово-експертної діяльності у сфері інтелектуальної власності до переліку питань цього класу судової експертизи повинні вноситися відповідні зміни й доповнення. Водночас, вчені наголошують, що питання повинні бути чіткими, лаконічними і конкретними. Нерідко особи, які призначають експертизу, у недостатньому обсязі володіють інформацією щодо можливостей судових експертиз, через що поставлені на їх вирішення питання виходять за межі компетенції експерта або взагалі не потребують спеціальних знань [1, с. 100].

Щодо особливостей проведення експертиз у сфері інтелектуальної власності слід зазначити, що вони повинні призначатися лише для встановлення фактичних даних, які є предметом доказування у справі і не можуть стосуватися тлумачення та застосування норм права. Призначаючи судову експертизу з дослідження, пов'язаного із захистом права інтелектуальної власності, судам у відповідних ухвалах слід точно визначати коло і зміст питань, які мають бути з'ясовані судовим експертом, а також обсяг необхідних

для проведення експертизи матеріалів. Суди повинні витребувати у сторін чи інших осіб лише ті матеріали, які дійсно необхідні для встановлення за допомогою спеціальних знань обставин справи [3].

Захист об'єктів права інтелектуальної власності здійснюється шляхом проведення атестованими судовими експертами судових експертиз та експертних досліджень. Єдиним суб'єктом судової експертизи є судовий експерт. В Україні існують вимоги до судових експертів і вони надзвичайно суворі. Зважаючи, що об'єкти інтелектуальної власності належать до різних галузей мистецтва, науки, техніки та ремесла, ефективний розгляд справ щодо захисту прав інтелектуальної власності, для повного та всебічного дослідження предмета експертизи та надання висновку експерта можливий лише із залученням фахівців, які мають спеціальні знання в даній галузі.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що проведення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності є важливим елементом у механізмі судового захисту прав авторів і винахідників, а також наукового потенціалу держави в цілому. На жаль, неправомірне використання чужих здобутків інтелектуальної власності інших осіб є поширеною негативною практикою в різних сферах діяльності та завдає значних збитків авторам і правовласникам. Аналізуючи прикладні аспекти використання висновку судової експертизи, можна свідчити, що вона є найбільш вагомою та кваліфікованою формою застосування спеціальних знань для доказування обставин правопорушення у сфері інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2018. 244 с.

2. Гула Л. Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності як одне із джерел доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки: зб. наук. пр. Львів: Видавництво Львівської політехніки, № 876. 2017. С. 255–260.

3. Експертиза у сфері інтелектуальної власності. URL: https://kndise.gov.ua/ekspertyza-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti/ (дата звернення: 05.02.2025).

4. Кісіль Н. В. Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності в Україні: предмет, завдання та межі компетенції. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (3(15)). 2021. С. 26-40. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1895/2306

5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 04.02.2025).

7. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text (дата звернення: 03.02.2025).

8. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-метод. вид.; В.Л. Федоренко (кер.), О.Г. Адлер, Л.П. Тимощик, Н.М. Ковальова, О.В. Голікова, Т.М. Чабанець та ін.; за ред. проф. В.Л. Федоренка, вид. 2-ге, розшир. і доп. / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022, 196 с.

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України,* 2003, №№ 40–44. Ст. 356.

10. Шрамко О. М. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. *Криміналістичний вісник*. Вип. № 1 (33), 2020. С. 63–71.

Надійшла до редакції 05.03.2025

References

1. Bidnyak, H. S. (2018). Vykorystannya spetsial′nykh znan′ pry rozsliduvanni shakhraystv [Using special knowledge in the investigation of fraud] : dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Dnipro. 244 p. [in Ukr.].

2. Hula, L. (2017). Sudova ekspertyza ob'yektiv intelektual′noyi vlasnosti yak odne iz dzherel dokaziv u kryminal′nomu provadzhenni [Forensic examination of intellectual property objects as one of the sources of evidence in criminal proceedings]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika».* Seriya: Yurydychni nauky: zb. nauk. pr. L′viv: Vydavnytstvo L′vivs′koyi politekhniky, № 876, pp. 255–260. [in Ukr.].

3. Ekspertyza u sferi intelektual′noyi vlasnosti [Expertise in the field of intellectual property]. Retrieved from https://kndise.gov.ua/ekspertyza-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti/ (data zvernennya: 05.02.2025). [in Ukr.].

4. Kisil′, N. V. (2021). Sudova ekspertyza ob'yektiv intelektual′noyi vlasnosti v Ukrayini: predmet, zavdannya ta mezhi kompetentsiyi [Forensic examination of intellectual property objects in Ukraine: subject, tasks and limits of competence]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya,* (3(15)), pp. 26–40. Retrieved from https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1895/2306. [in Ukr.].

5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996.]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. pp. 141 (zi zminamy vnesenymy Zakonom Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do statti 80 Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo nedotorkanosti narodnykh deputativ Ukrayiny)» vid 03 veresnya 2019 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2019. № 38. pp. 160). [in Ukr.].

6. Pro zareyestrovani kryminal′ni pravoporushennya ta rezul′taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (data zvernennya: 04.02.2025). [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Tsentral′nu ekspertno-kvalifikatsiynu komisiyu pry Ministerstvi yustytsiyi Ukrayiny ta atestatsiyu sudovykh ekspertiv [On approval of the Regulation on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts]: nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 03.03.2015 r. № 301/5. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text (data zvernennya: 03.02.2025). [in Ukr.].

8. Sudova ekspertyza ob'yektiv prava intelektual′noyi vlasnosti v Ukrayini [Forensic examination of objects of intellectual property law in Ukraine]: navch.-metod. vyd.; V.L. Fedorenko (ker.), O.H. Adler, L.P. Tymoshchyk, N.M. Koval′ova, O.V. Holikova, T.M. Chabanets′ ta in.; za red. prof. V.L. Fedorenka, vyd. 2-he, rozshyr. i dop. / NDTSSE sudovoyi ekspertyzy z pytan′ intelektual′noyi vlasnosti Min'yustu. Kiyv: Vydavnytstvo Lira-K, 2022, pp. 196. [in Ukr.].

9. Tsyvil′nyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, №№ 40–44. pp. 356. [in Ukr.].

10. Shramko, O. M. (2020). Osoblyvosti sudovoyi ekspertyzy u sferi intelektual′noyi vlasnosti [Peculiarities of forensic examination in the field of intellectual property]. *Kryminalistychnyy visnyk*. Issue № 1 (33). pp. 63–71. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Bratishko. On the issue of forensic examination of intellectual property objects: object, tasks and limits of competence

The article considers the issue of forensic examination of intellectual property objects. The procedure for conducting forensic examination in the field of intellectual property is described. It is noted that in Ukraine since 2002, the study of intellectual property objects has been carried out within the framework of a separately allocated direction of forensic examination – «Expertise in the field of intellectual property». The following are determined: the subject, tasks set for its solution.

The subject of forensic examination in the field of intellectual property is the factual data and circumstances of the case about the properties, signs, patterns of creation and use of intellectual property objects, their value, damages caused and economic transactions regarding these objects, which are important for pre-trial investigation or judicial proceedings and are established by applying special knowledge in the manner prescribed by law.

The main types of forensic examinations in the field of intellectual property are given.

Within the framework of each type of examination in the field of intellectual property, factual data and circumstances regarding the relevant objects of intellectual property law are established, since in most cases the object of research is inherent to a certain type of forensic examination.

The tasks of a forensic expert during the study of intellectual property are outlined. The features of conducting examinations in the field of intellectual property are emphasized. Attention is drawn to certain points that experts should pay attention to when clarifying the scope of the necessary special knowledge.

Key words: *forensic examination, intellectual property, subject of examination, examination tasks in the field of intellectual property, expert research, forensic expert, court.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.352
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-17

Василь БЕРЕЗНЯК
доктор юридичних наук, с.н.с.
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Антон МАРІЄНКО
кандидат юридичних наук
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НЕПРАВОМІРНІЙ ВИГОДІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблеми протидії отриманню неправомірної вигоди як важливого елементу забезпечення правової держави, закріпленого в Конституції України. Проаналізовано законодавчу базу України, включно із Законом «Про запобігання корупції» та статтею 368 Кримінального кодексу України, що визначає відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Особливу увагу приділено ролі антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро України, та їхній діяльності в напрямку попередження і розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Досліджено ефективність міжнародного досвіду боротьби з корупцією, зокрема в Сінгапурі, Гонконзі, Швеції, Німеччині, Франції та Естонії. Виокремлено ключові аспекти антикорупційних стратегій, включаючи суворість законодавства, прозорість державного управління, високі стандарти доброчесності в державному секторі та цифровізацію. Особливу увагу приділено антикорупційній освіті, захисту викривачів, прозорості державних закупівель і регуляції лобістської діяльності. У статті запропоновано рекомендації для України, спрямовані на вдосконалення антикорупційної політики, зокрема через адаптацію міжнародного досвіду, посилення прозорості державного управління та інтеграцію цифрових інструментів. Наголошено на важливості активного залучення громадянського суспільства до боротьби з корупцією, формування нульової толерантності до корупційних проявів у суспільстві та розширення антикорупційної освіти.

© В. Березняк, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5690-4736
© А. Марієнко, 2025
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1501-0688

***Ключові слова**: неправомірна вигода, протидія корупції, антикорупційна політика, міжнародний досвід, антикорупційні органи, прозорість, цифровізація, антикорупційна освіта, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Протидія прогресування інституту неправомірної вигоди є однією з ключових проблем у забезпеченні прозорості та ефективності управління в сучасному демократичному суспільстві. У багатьох країнах світу успішна боротьба з будь-якими корупційними проявами досягається завдяки впровадженню комплексних реформ, заснованих на імплементації досвіду передових країн світу та сформованих стандартах. Для України, яка перебуває в процесі євроінтеграції та реформування державних інститутів, вивчення таких підходів має критично важливе значення.

Значний інтерес викликає досвід країн Європейського Союзу (далі – ЄС), які, завдяки багаторівневим антикорупційним програмам, досягли суттєвого зниження рівня будь-яких корупції. Особливу роль у цьому відіграють інституційні зміни, розробка антикорупційного законодавства, підвищення прозорості діяльності державних органів та залучення громадянського суспільства. Водночас досвід країн Азії, наприклад Сінгапуру та Гонконгу, демонструє важливість суворого контролю, активного використання цифрових технологій та невідворотності покарання.

Україна стикається з низкою викликів у боротьбі з отриманням неправомірної вигоди, таких як глибока інституційна слабкість, соціальна толерантність до неправомірної вигоди та недостатня політична воля. Однак, враховуючи міжнародний досвід, можна визначити інструменти, які є найбільш ефективними для України. Така діяльність перш за все повинна ґрунтуватися на морально-етичних принципах в частині формування нетерпимості до протиправної поведінки в суспільстві.

Вбачається, що систематизація уроків із зарубіжної практики дозволить не лише уникнути поширених помилок, а й закласти основу для побудови прозорої та справедливої системи врядування в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Принагідно зауважити, що предметом наукової розвідки значної кількості вітчизняних науковців були саме особливості міжнародного досвіду протидії отримання неправомірної вигоди та його застосування для України. Це такі дослідники, як О. Альциванович, О. Бандурка, Ю. Баулін, С. Бєляєв, О. Кальман, Г. Крайник, О. Мельник, Ю. Мірошник, І. Пилипчук, К. Ростовська, Г. Рудик, В. Тютюгін, А. Фоменко, М. Хавронюк, О. Хомин, Я. Цимбаленко, В. Шаблистий, О. Юнін та ін.

Мета – дослідити кращі міжнародні практики протидії інституту неправомірної вигоди, визначити ключові принципи їх успішної імплементації та запропонувати рекомендації для України.

Виклад основного матеріалу. Протидія отриманню неправомірної вигоди є важливим елементом забезпечення правової держави, визначеним у статті 1 Конституції України, яка проголошує, що Україна є суверенною і демократичною державою [4]. Законодавча основа для боротьби з інститутом неправомірної вигоди закріплена у низці ключових нормативно-правових актів, які встановлюють обов'язки держави щодо попередження, виявлення та притягнення до відповідальності осіб, причетних до кримінальних правопорушень у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема кримінальних.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон), однією з головних цілей державної політики є формування антикорупційної культури, забезпечення прозорості діяльності органів державної влади та усунення передумов для вчинення таких діянь. При цьому у межах статті 1 цього Закону наведено визначення терміну «неправомірна вигода», під якою розуміється «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги,

нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав» [12].

Крім того, Кримінальний кодекс України (стаття 368) встановлює кримінальну відповідальність за отримання неправомірної вигоди службовою особою. Цей підхід дозволяє посилити заходи боротьби з корупцією через запровадження невідворотності покарання для винних [6]. Додатково, у межах Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» визначено роль Національного антикорупційного бюро України, як центрального органу у виявленні та розслідуванні в тому числі корупційних кримінальних правопорушеннях, зокрема за факти отримання неправомірної вигоди [13].

Особливо важливими є положення Закону України «Про доступ до публічної інформації», які спрямовані на підвищення прозорості діяльності державних органів, а також розвиток цифрових сервісів, таких як електронні системи закупівель «Prozorro» [10]. Впровадження таких механізмів сприяє зменшенню можливостей для корупційних правопорушень і формуванню довіри громадян до влади.

З урахуванням цього слушною є думка Буга Г.С., який аналізує досвід зарубіжних країн у запобіганні корупції та підкреслює, що ефективна боротьба з корупцією є однією з найактуальніших проблем сучасності. Він зазначає, що міжнародні принципи захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції, можуть слугувати підґрунтям для розроблення нового й удосконалення існуючого законодавства про захист інформаторів [3, с. 151]. На його думку, Україна повинна приділяти особливу увагу адаптації міжнародних практик до національного контексту, уникаючи механічного копіювання іноземних моделей.

Однак, попри наявність законодавчої бази, ефективність її реалізації залишається недостатньою. Ми переконані, що ця проблема повинна бути розв'язана шляхом посилення саме моральної ролі Кримінального кодексу України, особливо через правове виховання громадян, а саме молоді. Себто, соціально-правова активність населення повинна проявлятись через наявні позитивні установки і звички, а не бути обумовлена страхом перед санкціями.

В контексті чого доречною є думка Мельника О.Г., який вказує, що новітня стратегія запобігання корупції вимагає розбудови активного співробітництва державних органів, правоохоронних органів та громадянського суспільства з метою превенції та протидії корупційним деліктам. Він підкреслює, що в державах з низьким рівнем корупції репресивні заходи поєднуються з комплексним усуненням детермінант корупційних правопорушень [8, с. 27–28]. Загалом його пропозиції спрямовані на удосконалення стандартів правової освіти громадян, створенню програм антикорупційної просвіти та мотивації до доброчесності.

Водночас на переконання Ростовської К.В., жодні антикорупційні заходи не будуть ефективними без наявності політичної волі на всіх рівнях влади. Наявність політичної волі забезпечує ефективну дію принципу відсутності недоторканних у боротьбі з корупцією. У цьому процесі беруть участь не лише спеціалізовані антикорупційні органи, а й громадянське суспільство. В інших країнах організовано спеціальний громадський контроль за системою державних установ. Інформація про національні антикорупційні операції є прозорою, відкритою та доступною. Крім того, державні службовці в інших країнах підзвітні та підконтрольні незалежним антикорупційним органам, які здійснюють моніторинг доброчесності державних службовців [14, с. 115].

Цікавими є висновки Альциванович О.В. та Цимбаленко Я.Ю., який сформований на підставі здійсненого аналізу функціонування системи державних закупівель у різних країнах. Вони стверджують, що у міжнародній практиці використовуються такі основні підходи до уникнення корупційних ризиків у сфері публічних закупівель, які довели свою ефективність на практиці: психологічні методи, технічні методи, регламентація процесу та

репресивні заходи. Механізм уникнення корупційних ризиків у сфері публічних закупівель в Україні забезпечується шляхом імплементації в національне законодавство міжнародних та національних нормативно-правових актів у цій сфері. Незважаючи на те, що Україна стрімко намагається інтегруватися в ЄС, роблячи акцент на імплементації директив ЄС у сфері публічних закупівель в українське законодавство та відповідну практику, де варто звернути увагу на такі додаткові заходи. Їх використання в межах інших міжнародних інструментів та джерел інформації може допомогти більш ефективно впроваджувати кращі практики та надати корисні та практичні рекомендації для всіх зацікавлених сторін у цій сфері [1, с. 65–66].

З огляду на думки науковців, ключовими «уроками» для України є забезпечення інституційної незалежності, прозорості діяльності державних органів, суворе покарання за кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг та активне залучення громадянського суспільства до процесу реформ.

Так, Сінгапур часто називають однією з найменш корумпованих країн світу, і цей результат є заслугою багаторічної, системної роботи, спрямованої на усунення корупції у всіх її формах. Ми переконані, що протидії неправомірній вигоді у цій країні базується на трьох ключових складових: суворості законодавства, ефективності роботи спеціалізованих антикорупційних органів та високій прозорості діяльності державних установ.

Перше, на що слід звернути увагу на те, що ще у другій половині 1980-х років уряд Сінгапуру розпочав цілеспрямовану роботу над підвищенням ефективності та якості бюрократичного апарату. Одним із ключових завдань стало створення образу державного службовця як представника не лише престижної, але й високооплачуваної професії, що заслуговує на повагу. Для досягнення цієї мети влада спиралася на принципи меритократії та конфуціанської етики. Ці підходи передбачали, що шлях до кар'єрного зростання відкривається виключно для найталановитіших, прогресивно мислячих і висококваліфікованих осіб [9].

Система формування адміністративної еліти починається ще зі шкільного рівня, коли обдарованих учнів відзначають і супроводжують протягом їхнього освітнього та професійного шляху. Талановитим молодим людям надають можливість вступити до найкращих університетів, організовують стажування і навчання за кордоном, а також заохочують їхні успіхи через надання перспективних посад відповідно до їхніх здібностей. Таким чином, акцент робиться на оптимальному використанні людського потенціалу, побудові прозорої кадрової системи, заснованої на довірі, та забезпеченні високого рівня підзвітності посадовців. Уся ця система має глибокий сенс, адже вона сприяє розвитку державного управління і підвищує ефективність функціонування суспільства [16, с. 362].

Одночасно з цим влада активно працювала над формуванням негативного ставлення до корупції в суспільстві. Корупція почала сприйматися не лише як соціальне зло, а як загроза, що ставить під сумнів економічний прогрес країни та її репутацію на міжнародній арені. Цілеспрямована інформаційна кампанія і створення чітких правових механізмів боротьби з корупцією допомогли змінити суспільну свідомість, закріпивши ідею, що корупція несумісна з успішним розвитком держави.

Особливу увагу приділяли постійному професійному розвитку державних службовців. Кожен чиновник мав обов'язок щорічно проходити щонайменше 100 годин навчання, зокрема й за темами, пов'язаними з антикорупційною політикою. Високопосадовці, такі як міністри, мали престижну університетську освіту та значний професійний досвід, що дозволяло їм забезпечувати власний матеріальний добробут без потреби вдаватись до незаконних методів [9].

Комплексний підхід до реформування державного управління і впровадження жорстких стандартів доброчесності створив міцну основу для довіри громадян до

уряду. Влада демонструвала відкритість і професіоналізм, що стало важливим фактором підвищення легітимності державних інститутів та ефективності їхньої роботи [7, с. 119].

В контексті вищегаданого слід звернути увагу на розділ 9 Кримінального кодексу Сінгапура (Penal Code (Singapore) у межах якого визначено перелік правопорушень державних службовців або пов'язані з ними, зокрема передбачена відповідальність за: отримання винагороду, окрім законної винагороди, за службову дію; отримання винагороди з метою корумпованим або незаконним шляхом вплинути на державного службовця; отримання винагороди за здійснення особистого впливу на державного службовця; підбурювання державного службовця до правопорушень, визначених вище; отримання державним службовцем будь-якої цінної речі без винагороди від особи, яка бере участь у будь-якій справі чи справі, яку здійснює такий державний службовець тощо, покарання за які може варіюватися від позбавлення волі, штрафу, або застосування їх одночасно до конфіскації майна [19].

Важливо також підкреслити, що боротьба з корупцією в Сінгапурі є системною. Наприклад, приватний сектор теж регулюється антикорупційними нормами, а компанії зобов'язані впроваджувати внутрішні політики комплаєнсу, які передбачають регулярний аудит та звітність.

При цьому Сінгапур вирішив проблему низьких зарплат у держсекторі, зрівнявши їх із приватним сектором. В Україні низькі зарплати залишаються одним із ключових факторів корупційних проявів. Важливо передбачити у державному бюджеті адекватні оклади для посадовців, що зменшить спокусу отримувати неправомірну вигоду.

Також прозорість діяльності державних органів є ще одним важливим аспектом. Уряд Сінгапуру впровадив численні цифрові інструменти, які дозволяють громадянам взаємодіяти з державою безпосередньо через електронні платформи. Система електронного врядування мінімізує людський фактор, що автоматично знижує ймовірність корупційних схем.

Гонконг є ще одним успішним прикладом боротьби з корупцією, зокрема завдяки діяльності Незалежної комісії проти корупції (Independent Commission Against Corruption) (далі – Комісія), створеної у 1974 році. Комісія виконує одразу три основні функції: розслідування корупційних справ, превентивні заходи та просвітницьку діяльність. Унікальність цієї моделі полягає в тому, що акцент зроблено не лише на покаранні, а й на запобіганні та вихованні антикорупційної свідомості [18].

Декрет «Про незалежну комісію з боротьби з корупцією » регулює процес створення НКПК, визначає функції Комісара та окреслює параметри її слідчої діяльності. У документі описуються процедури, пов'язані з поводженням із затриманими особами, а також із розпорядженням майном, яке має зв'язок з протиправною діяльністю. Декрет надає Комісії широкі повноваження, включаючи право на арешт, утримання під вартою, звільнення під заставу, проведення обшуків тощо. Комісія може також відбирати зразки у підозрюваних для судово-медичної експертизи, розслідувати правопорушення, пов'язані зі зловживанням службовим становищем, шантажем, та будь-які інші дії посадовців, що сприяють корупції. Комісія зобов'язана інформувати керівника виконавчої влади про результати своєї діяльності. При цьому цей нормативний акт уповноважує Комісію виявляти нелегальні фінансові операції, незаконно набуті активи та кошти, що приховуються підозрюваними особами. У межах цієї діяльності Комісія має право відстежувати банківські рахунки, аналізувати робочі та приватні документи, а також вимагати від підозрюваних надання детальної інформації про їхні доходи, витрати та майно. Крім того, Комісія може конфісковувати документи та обмежувати передачу майна підозрюваних осіб для запобігання їхньому втечі за кордон або спробам легалізувати незаконно отримані доходи. Це спрямовано на полегшення конфіскації незаконного майна у судовому порядку. Одним із ключових завдань Комісії є забезпечення конфіденційності розслідувань [18].

Організаційна структура Комісії включає посаду Комісара як керівника та три основні департаменти: Департамент оперативної роботи, Департамент із запобігання корупції та Департамент у зв'язках із громадськістю [18].

Незважаючи на те, що Комісія є незалежним органом, її діяльність перебуває під наглядом чотирьох незалежних комітетів із консультативними функціями. До їх складу входять представники місцевих громад та авторитетні громадяни, призначені Головою уряду Особливого адміністративного району Гонконг. Ці комітети: Консультативний комітет з боротьби проти корупції; Комітет із спостереження за оперативною діяльністю; Консультативний комітет із запобігання корупції; Громадський комітет щодо зв'язків з громадою [18].

Водночас важливою складовою антикорупційної політики Гонконгу є освіта. Комісія проводить регулярні тренінги для працівників державних установ, підприємців і молоді, формуючи культуру нетерпимості до корупції. Організація активно залучає молодь до антикорупційних заходів через освітні кампанії та інтерактивні програми. В Україні антикорупційна освіта на рівні шкіл і вищих навчальних закладах потребує більшої уваги.

Аналізуючи досвід Європейських країн слід звернути увагу на Швецію основою антикорупційної політики є принцип «право на доступ до документів», закріплений у законодавстві ще в XVIII столітті. Цей принцип дозволяє кожному громадянину отримати доступ до офіційних документів державних установ без жодних обмежень, за винятком випадків, коли мова йде про державну таємницю.

Шведська модель боротьби з корупцією базується на довірі між громадянами та владою. Шведська система врядування характеризується мінімізацією бюрократичних бар'єрів і чітким розмежуванням повноважень між гілками влади. Чиновники отримують високі зарплати, але підлягають строгим перевіркам, включно з обов'язковою декларацією доходів і витрат [2, с. 280].

Окрім цього, у Швеції широко використовуються цифрові технології, які забезпечують автоматизацію державних процесів. Наприклад, електронні системи управління публічними фінансами дозволяють громадянам та ЗМІ відслідковувати, як використовуються бюджетні кошти. Ці інструменти значно знижують ризик корупційних дій, оскільки інформація доступна кожному.

Особливу увагу в Швеції приділяють етичному вихованню. У навчальних закладах викладаються курси з етики, де учнів знайомлять із цінностями чесності, справедливості та відповідальності перед суспільством. Влада також активно співпрацює з громадськими організаціями, які здійснюють моніторинг діяльності чиновників.

У Німеччині боротьба з корупцією ґрунтується на суворому законодавстві, незалежності судової системи та високих стандартах державного управління. Одним із найважливіших інструментів у боротьбі з неправомірною вигодою є контроль за лобістською діяльністю. Законодавство Німеччини передбачає обов'язкову реєстрацію всіх лобістів та їхніх контактів із представниками влади. Це дозволяє забезпечити прозорість і знизити ризики незаконного впливу на ухвалення державних рішень [5].

Франція має одні з найсуворіших антикорупційних механізмів у Європі, які вдалося розвинути завдяки історичним реформам та сучасним законодавчим ініціативам. Основним інструментом у боротьбі з неправомірною вигодою є Закон Сапена II є ключовим актом у боротьбі з корупцією, що встановлює нові стандарти корпоративної прозорості та відповідальності. Цей закон зобов'язує великі компанії впроваджувати антикорупційні програми, які включають оцінку ризиків, розробку кодексів поведінки, навчання співробітників і механізми для повідомлення про порушення. У межах закону було створено Агентство з протидії корупції, яке контролює дотримання вимог та накладає штрафи за їх недотримання [17, с. 127].

Особливістю є захист викривачів, яким гарантується конфіденційність і правова підтримка. Закон також розширює повноваження французьких судів, дозволяючи їм

переслідувати за вчинені кримінальні правопрушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, навіть якщо вони були вчинені за кордоном. Цей документ зміцнив репутацію Франції як країни, що серйозно ставиться до міжнародних стандартів доброчесності.

В Україні схожим законодавчим актом є Закон «Про запобігання корупції», який передбачає створення антикорупційних органів, включно з Національним агентством із запобігання корупції (далі – НАЗК) та Національним антикорупційним бюро України (далі – НАБУ) [11]. Проводячи паралелі між французьким та українським законодавством у досліджуваній площині, то у них визначений обов'язок суб'єктів декларування подавати дані про доходи та майно, але у вітчизняному законодавстві акцентовано увагу більше на контролі державних службовців, ніж на корпоративному секторі.

Хоча в Україні є система захисту викривачів, вона ще не настільки ефективна, як у Франції. Впровадження аналогів антикорупційних програм у приватному секторі залишається перспективою. Україна може використовувати досвід Франції для вдосконалення власної системи боротьби з корупцією.

Естонія відома своїм інноваційним підходом до боротьби з корупцією, що базується на цифровізації державного управління. Електронне врядування значно зменшило корупційні ризики, оскільки скоротило кількість контактів між чиновниками та громадянами. Наприклад, електронні системи закупівель дозволяють уникати хабарництва через прозорість тендерних процедур.

Ключову роль у боротьбі з корупцією відіграє Естонське Бюро з розслідування корупційних кримінальних праовпорушень, яке зосереджує увагу на викритті високопосадовців. Значний акцент зроблено на формуванні суспільної довіри до інституцій, що досягається через підзвітність, публічність і відкритий доступ до інформації. Громадяни мають можливість відслідковувати діяльність державних органів онлайн, що зменшує ризик отримання неправомірної вигоди. При цьому в Естонії інформація про доходи та майно посадовців є публічною, а автоматизовані системи перевіряють її на наявність конфлікту інтересів. Україні слід вдосконалити механізм перевірки декларацій через інтеграцію відкритих реєстрів та баз даних, щоб виключити можливість приховування майна [15, с. 202].

Естонський досвід може стати корисним для України завдяки інтеграції цифрових технологій у боротьбу з корупцією, зокрема впровадження електронного врядування, систем публічних реєстрів і прозорих тендерів. В Україні вже існують «Дія» та «Prozorro», проте цей досвід потрібно розширити. Тому можна створити єдину електронну платформу для моніторингу всіх державних витрат, у тому числі оборонних, у режимі реального часу. Такий підхід мінімізує ризики маніпуляцій і сприятиме підзвітності.

Водночас у післявоєнний період слід врахувати досвід Сінгапуру для відновлення країни через прозоре управління фінансами. Наприклад, зобов'язати всі компанії-учасники відбудови проходити антикорупційну перевірку.

При цьому в Україні антикорупційна освіта на рівні шкіл і вищих начальних закладах є недостаньою. Важливо активно впроваджувати курси, які виховують у громадян нульову толерантність до корупції. Варто передбачити розробку навчальних модулів для шкіл і закладів вищої освіти, що формуватимуть у молоді чітке розуміння антикорупційної етики.

Висновки. Дослідження міжнародного досвіду боротьби з інститутом неправомірної вигоди свідчить, що успішні моделі базуються на інтеграції комплексних підходів, які поєднують превентивні заходи, суворе законодавство, просвітницьку роботу та прозоре управління.

Сінгапур став прикладом системного вирішення проблеми через поєднання високих зарплат у держсекторі, жорсткого законодавства та цифровізації. Особливістю цієї моделі є залучення приватного сектора до боротьби з корупцією шляхом впровадження внутрішніх політик комплаєнсу.

Гонконг вразив ефективністю діяльності Незалежної комісії проти корупції, яка забезпечує триєдиний підхід: розслідування корупційних справ, запобігання корупції та виховання суспільної свідомості. При цьому Комісія діє під наглядом громадських комітетів, що зміцнює довіру до її роботи.

Швеція, зі своїм принципом «права на доступ до документів», демонструє, як відкритість державних процесів може зменшити корупцію.

У Німеччині боротьба з корупцією ґрунтується на суворості законодавстві, незалежності судової системи та регулюванні лобістської діяльності. Контроль за фінансовими операціями чиновників та реєстрація лобістів сприяють зниженню ризику незаконного впливу.

Франція, завдяки Закону Сапіна II, зробила значний крок у впровадженні антикорупційних програм у корпоративному секторі, захисті викривачів та посиленні міжнародної відповідальності.

Естонія довела, що цифрові технології є потужним інструментом у боротьбі з корупцією, оскільки електронні платформи мінімізували контакт громадян із чиновниками, скоротили бюрократію та зробили прозорими фінансові операції.

Для України, яка вже має певні досягнення в антикорупційній політиці завдяки НАЗК, НАБУ, платформам «Дія» і «Prozorro», важливо врахувати досвід усіх зазначених країн. Впровадження прозорих процедур у приватному секторі, активна антикорупційна освіта та посилення цифровізації дозволять зменшити корупційні ризики. У післявоєнний період особливу увагу слід приділити створенню електронних платформ для моніторингу державних витрат і впровадженню механізмів антикорупційної перевірки компаній, що беруть участь у відбудові країни. Лише системний підхід, базований на кращих світових практиках, забезпечить ефективну боротьбу з корупцією та стане основою для сталого розвитку й інтеграції України до європейської спільноти.

Список використаних джерел

1. Альциванович О. В., Цимбаленко Я. Ю. Міжнародний та європейський досвід уникнення корупційних ризиків під час здійснення публічних закупівель. *Аспекти публічного управління.* 2018. Т. 6, № 10. С. 62–73.

2. Боднарчук О. Скандинавський досвід у сфері боротьби з корупцією на прикладі Швеції, Фінляндії. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 279–284.

3. Буга Г. С. Досвід зарубіжних країн в боротьбі із запобігання корупції. *Правова позиція.* 2023. № 1. С. 149–152.

4. Конституція України як Основний Закон держави і громадянського суспільства. URL: https://dnipr-2023.kyivcity.gov.ua/files/2015/7/24/konstitut.pdf.

5. Коруля І. В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливість його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 170–173.

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862.

7. Литвиненко В. І. Зарубіжний досвід організації та діяльності суб'єктів протидії корупції та можливості його використання в Україні. *Публічне право: Науково-практичний юридичний журнал*. 2015. № 4. С. 175–181.

8. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32–35.

9. Нонік В. В. Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509.

10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

12. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.

13. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.

14. Ростовська К. В. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 118–122.

15. Супрун Т. М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 2–3. С. 199–206.

16. Шкуропат О. В. Міжнародний досвід антикорупційної політики. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. *Серія : Управління.* 2014. Вип. 1. С. 356–369.

17. Cambourakis G. French Anti-Corruption Legislation in 2016: Towards a More Hospitable Legal Environment for Whistleblowers? *Fighting Corruption in Eastern Europe and Central Asia: Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia* / M. Levi et al. (Eds.): Edward Elgar Publishing. 2015. С. 123–148.

18. Independent Commission Against Corruption. Hong Kong Special Administrative Region. URL: http://www.icac.org.hk/en/about_icac/le/index.html.

19. Penal Code 1871. 2020 Revised Edition. *Singapore Statutes online.* URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PC1871.

Надійшла до редакції 30.01.2025

References

1. Al′tsyvanovych, O. V., Tsymbalenko, Ya. Yu. (2018) Mizhnarodnyy ta yevropeys′kyy dosvid unyknennya koruptsiynykh ryzykiv pid chas zdiysnennya publichnykh zakupivel′ [International and European experience in avoiding corruption risks during public procurement]. *Aspekty publichnoho upravlinnya*. Vol. 6, № 10, pp. 62–73. [in Ukr.].

2. Bodnarchuk, O. (2014) Skandynavs′kyy dosvid u sferi borot′by z koruptsiyeyu na prykladi Shvetsiyi, Finlyandiyi [Scandinavian experience in the fight against corruption using the example of Sweden and Finland]. *Yurydychnyy visnyk*. № 2, pp. 279–284. [in Ukr.].

3. Buha, H. S. (2023) Dosvid zarubizhnykh krayin v borot′bi iz zapobihannya koruptsiyi [Experience of foreign countries in the fight against corruption prevention]. *Pravova pozytsiya*. № 1, pp. 149–152. [in Ukr.].

4. Konstytutsiya Ukrayiny yak Osnovnyy Zakon derzhavy i hromadyans′koho suspil′stva [The Constitution of Ukraine as the Fundamental Law of the State and Civil Society]. URL: https://dnipr-2023.kyivcity.gov.ua/files/2015/7/24/konstitut.pdf. [in Ukr.].

5. Korulya, I. V. (2014) Zarubizhnyy dosvid u sferi protydiyi koruptsiyi ta mozhlyvist′ yoho vykorystannya v Ukrayini [Foreign experience in the field of combating corruption and the possibility of its use in Ukraine]. *Porivnyal′no-analitychne pravo*. № 1, pp. 170–173. [in Ukr.].

6. Kryminal′nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862. [in Ukr.].

7. Lytvynenko, V. I. (2015) Zarubizhnyy dosvid orhanizatsiyi ta diyal′nosti sub″yektiv protydiyi koruptsiyi ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini [Foreign experience in the organization and activities of subjects of combating corruption and the possibility of its use in Ukraine]. *Publichne pravo: Naukovo-praktychnyy yurydychnyy zhurnal*. № 4, pp. 175–181. [in Ukr.].

8. Mel′nyk, O. H. (2021) Mizhnarodnyy dosvid zapobihannya ta protydiyi koruptsiyi yak vektor formuvannya natsional′noyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukrayini [International experience in preventing and combating corruption as a vector for the formation of national anti-corruption policy in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 2, pp. 32–35. [in Ukr.].

9. Nonik, V. V. (2017) Sinhapurs′ka antykoruptsiyna istoriya: dosvid dlya Ukrayiny [Singaporean anti-corruption history: experience for Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509. [in Ukr.].

10. Pro dostup do publichnoyi informatsiyi [On access to public information] : Zakon Ukrayiny vid 13.01.2011. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2011, № 32, art. 314. [in Ukr.].

11. Pro zapobihannya koruptsiyi [On prevention of corruption] : Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2014, № 49, art. 2056. [in Ukr.].

12. Pro zapobihannya ta protydiyu lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction] : Zakon Ukrayiny vid 06.12.2019. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2020, № 25, art. 171. [in Ukr.].

13. Pro Natsional′ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2014, № 47, art. 2051. [in Ukr.].

14. Rostovs′ka, K. V. (2017) Mizhnarodnyy dosvid formuvannya ta realizatsiyi antykoruptsiynoyi polityky v inshykh derzhavakh [International experience in the formation and implementation of anti-corruption policy in other countries]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Iss. 4, pp. 118–122. [in Ukr.].

15. Suprun, T. M. (2017) Zarubizhnyy dosvid zapobihannya ta protydiyi koruptsiyi [Foreign experience in preventing and combating corruption]. *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka).* Iss. 2-3, pp. 199–206. [in Ukr.].

16. Shkuropat, O. V. (2014) Mizhnarodnyy dosvid antykoruptsiynoyi polityky [International experience in anti-corruption policy]. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya. Seriya : Upravlinnya*. Iss. 1, pp. 356–369. [in Ukr.].

17. Cambourakis, G. (2015) French Anti-Corruption Legislation in 2016: Towards a More Hospitable Legal Environment for Whistleblowers? Fighting Corruption in Eastern Europe and Central Asia: Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia / M. Levi et al. (Eds.): Edward Elgar Publishing, pp. 123–148.

18. Independent Commission Against Corruption. Hong Kong Special Administrative Region. URL: http://www.icac.org.hk/en/about_icac/le/index.html.

19. Penal Code 1871. 2020 Revised Edition. Singapore Statutes online. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/PC1871.

ABSTRACT

Vasyl Berezniak, Anton Mariienko. International experience in combating improper advantage: lessons for Ukraine

The article deals with the problems of counteracting the receiving of improper advantage as an important element of ensuring the rule of law enshrined in the Constitution of Ukraine. The author analyzes the legislative framework of Ukraine, including the Law "On Corruption Prevention " and Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, which defines liability for corruption offenses. Particular attention is paid to the role of anti-corruption bodies, such as the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and their activities in the prevention and investigation of corruption-related criminal offenses. The effectiveness of international experience in fighting corruption, in particular in Singapore, Hong Kong, Sweden, Germany, France and Estonia, is studied. The authors highlight key aspects of anti-corruption strategies, including the strictness of legislation, transparency of public administration, high standards of integrity in the public sector, and digitalization. Particular attention is paid to anti-corruption education, whistleblower protection, transparency of public procurement and regulation of lobbying activities. The article offers recommendations for Ukraine aimed at improving its anti-corruption policy, in particular through the adaptation of international experience, enhancing transparency of public administration and integrating digital tools. The authors emphasize the importance of active involvement of civil society in the fight against corruption, formation of zero tolerance to corruption in society and expansion of anti-corruption education.

Key words*: improper advantage, anti-corruption, anti-corruption policy, international experience, anti-corruption bodies, transparency, digitalization, anti-corruption education, civil society.*

УДК 343.9/81
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-18

Іван БОГАТИРЬОВ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна)
vanbogatyrov@gmail.com

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЖЕРТВІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розкрито проблему віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушенння, яке вчиняється в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. Розширені межі пізнання віктимологічного запобігання жертви від кримінального правопорушення, яке вчиняється у кримінально-виконавчій діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України. Обгрунтовано необхідність впровадження в теорію і практику функціонування пенітенціарної системи України віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України що обумовлюється зростанням серед засуджених і персоналу віктимологічних ситуації під впливом певних індивідуальних властивостей оточуючого середовища (засуджені, персонал ДКВС України, інші особи). Здійснено аналіз віктимних ситуацій в місцях несвободи ДКВС України залежно від нейтральної до протиправної поведінки жертви. Доведено, що підвищена віктимізації окремих осіб в місцях несвободи ДКВС України характеризується стилем їх поведінки, способом життя, постійними конфліктами, брутальністю тощо. Виокремлено заходи віктимологічного запобігання жертв кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України: загальносоціальне; спеціально віктимологічне, індивідуальне; регіональне. Сформульовано авторське визначення віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України – це комплекс заходів загальносоціального, спеціально-віктимологічного, індивідуального та регіонального спрямування, які реалізуються персоналом місць несвободи ДКВС України з метою належного забезпечення порядку і умов виконання/відбування кримінального покарання, безпеки засуджених та їх захист прав і свобод.

Ключові слова: *віктимологія, запобігання, кримінальне правопорушення, місця несвободи, Державна кримінально-виконавча служба України, віктимологічна ситуація, потерпілий, жертва, покарання, слідчий ізолятор, виправна колонія, засуджений, персонал.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушенння, яке вчиняється в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі ДКВС України), передбачає комплексний системний підхід в процесі якого, в кримінологічній науці формується нове знання про пенітенціарну злочинність.

Звичайно саме успішне проведення реформи кримінально-виконавчої системи України та її трансформації у пенітенціарну систему європейського зразка, обумовлює необхідність постановки даного питання у якості окремого наукового пошуку. Більше того, приведення порядку і умов виконання/відбування покарання до Європейських пенітенціарних правил дослідження даної проблематики є виваженим і обґрунтованим.

© І. Богатирьов, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4001-7256

Необхідно зазначити, що у міжнародних правових актах із питань захисту потерпілих від злочинів, у більшості із них вживається термін «жертва злочину». У зв'язку з цим українські учені (Джужа О.М., Колб О.Г., Богатирьов А.І. та ін.) не заперечують знання про жертву кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, оскільки центральним базовим поняттям кримінологічної віктимології є поняття «жертва злочину», яке сформувалось на підставі міжнародних правових документів і практики захисту прав потерпілих від злочину, включаючи і доктринальні джерела.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню окремих проблем віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України присвятили свої праці такі українські учені: Ю. Александров, О. Бандурка, І. Богатирьов, А. Богатирьов, В. Василевич, М. Валуйська, В. Голіна, Б. Головкін, О. Гумін, І. Даньшин, О. Джужа, В. Ємельянов, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Ігнатов, А. Йосипів, О. Костенко, В. Куц, М. Тацій, В. Туляков, О. Юрченко.

Визнаючи досягнення цих учених, все-таки треба зауважити, що сьогодні недостатньо розробленими ще є більшість практичних питань, які стосуються специфіки віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

У науковій літературі переважно розглядаються особливості віктимної поведінки жертви при вчиненні окремих видів злочинів (наприклад, вбивств і тілесних ушкоджень, крадіжок, згвалтувань тощо), а також віктимологічні особливості окремих категорій засуджених (неповнолітніх, іноземців, осіб похилого віку тощо).

Водночас, проблема віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, досі належним чином у теорії кримінально-виконавчій діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України не висвітлено, що є певним відзекаллям її реалізації на практиці. Зазначені обставини зумовили вибір статті, визначили її актуальність і науково-практичне значення.

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, яка відповідає Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи України на період до 2026 року.

Для реалізації мети дослідження віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України варто проаналізувати її історичну спадщину, наукові розвідки у кримінологічній та кримінально-виконавчій науці, сформулювати авторське визначення віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Теорія поглядів українських учених на віктимологічне запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України показує певний прогрес наукових знань з даної проблематики, аксіоматичність якого не потребує доказів, оскільки саме кримінологічною наукою виробляються віктимологічні засади правотворчої і правозастосовної діяльності щодо віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

Усе це свідчить про те, що рішення Кабінету Міністрів України про схвалення Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи України до 2026 року та практики її реалізації потребує свого осучаснення, оскільки відсутність ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [10] підтверджує нашу гіпотезу про стійкість антисуспільної поведінки особи, яка відбуває кримінальне покарання та її відкрите протистояння порядку і умовам відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України.

Отож, саме стійкість антисуспільної поведінки особи, яка відбуває покарання в місцях несвободи ДКВС України створює проблему віктимологічного запобігання жертви

серед засуджених і персоналу місць несвободи ДКВС України. До речі, українські учені у власних дослідженнях звертають увагу на кримінально-виконавчий аспект поведінки засуджених, оскільки їх кількісно-якісний склад в місцях несвободи ДКВС України характеризується негативними рисами, особливо – це стосується засуджених за вбивство, грабежі, розбій, за нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень тощо [6, с. 5–6].

За нашим дослідженням, саме ця категорія засуджених схильна до вчинення в місцях несвободи ДКВС України нового кримінального правопорушення, а тому персонал органів і установ виконання покарань мають не просто поставити їх на профілактичний облік з моменту прибуття до місця відбування покарання, а щоденно проводити з ними профілактичні заходи, бесіди, залучення до навчання, суспільно корисної праці тощо.

Звичайно ми підтримуємо позицію українських учених про те, що віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України – «це особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти злочинної поведінки особи під час відбування покарння»[5, с. 563].

До речі, Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 02 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» звертає увагу судів на те, що особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, набуває передбачених законом прав учасника процесу лише після визнання її потерпілим.

Визнання особи потерпілим у справі або відмова в цьому мають бути процесуально оформлені постановою органу досудового розслідування, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду. Отож, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [9].

Що стосується історичної спадщини віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України то тут варто звернути увагу на той факт, що засуджений перебуваючи в місцях несвободи зажди може стати жертвою, оскільки передбачити поведінку іншої особи дуже складно, особливо у нічний час, під час харчування у їдальні та навіть у процесі проведення персоналом місць несвободи ДКВС України соціально-виховних заходів.

До речі, опитані нами працівники органів і установ виконання покарння ДКВС України (Київської, Дніпропетровської, Житомирської Черкаської, Ченігівської областей), які проходать навчання у Пенітенціарній академії України підтвердили результати нашого дослідження, і зазначили, що жертвою кримінального правопорушення в місцях несвободи може бути як засуджений так і персонал.

Серед кількісних і якісних показників жертви кримінального правопорушення, опитані нами респонденти назвали такі: конфлікти серед засуджених і персоналу – 45%; не належна адабтація засудженого до умов відбування покарання – 15%; відсутність належного контролю з боку персоналу ДКВС України у нічний час – 25%; у їдальні під час харчування – 5%; на виробництві 10%.

На жаль, пенітенціарна система України за роки незалежності так і не змогла застосувати системний підхід щодо зменшення кількості вчинених в місцях несвободи ДКВС України нових кримінальних правопорушень. І ця обставина виступає однією із детермінант пенітенціарної злочинності. Саме тому, зважаючи на нову стратегію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України очевидним стає розширення гарантій держави щодо правової безпеки засуджених в місцях несвободи ДКВС України.

Тому варто погодися із українськими ученими О.М. Джужою та Д.М. Тичиною про те, що прийшов час «докорінно змінити погляд на жертву кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України як на другорядний (фактор) у криміногенній системі,

а тому дана проблема цього феномену має розглядатися в теоретичному та практичному напрямках». До речі, за дослідженням вищеупомянутих учених саме громадський рух захисту жертв кримінальних правопорушень поступово закріпив міжнародні стандарти про визнання особи жертвою злочину, і у 1948 році створив передумови заснування віктимології як окремого наукового напрямку [2, с. 54–55].

Важливого значення у віктимологічному запобіганні жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України набувають норми Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК України). Так, проведений нами аналіз статті 95 КВК України «Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики і розподілу» засвідчує:

– по-перше, всі засуджені, які прибувають у виправну колонію обов'язково поміщаються в дільницю карантину, діагностики і розподілу;

– по-друге, всі вони перебувають у дільниці 14 діб протягом яких піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань;

– по-третє, психолог виправної колонії має провести із засудженим первинне психолого-педагогічне обстеження, особливо це стосується осіб схильних до вчинення повторного кримінального правопорушення;

– по-четверте, за результатами проведеної персоналом місць несвободи в дільниці карантину, діагностики і розподілу роботи із засудженими складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії [7].

У зв'язку з викладеним нами пропонується «Індивідуальну програму соціально-виховної роботи» замінити на «Індивідуальну програму соціальної корекції поведінки засудженого в місцях несвободи», що розширить можливість корегування віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

Проведене нами дослідження віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України не може бути завершеним без виокремлення заходів віктимологічного запобігання жертв кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України. Серед таких заходів ми виділяємо:

1) загальносоціальне, яке може позитивно впливати на суспільні відносини, якщо вони створюють умови запобігання з боку персоналу місць несвободи ДКВС України вчиняти корупційні правопорушення, зменшують кількість порушень правил внутрішнього розпорядку дня засудженими, перекривають канали проникнення на територію виправної колонії заборонених предметів, виявляють серед засуджених осіб з кримінальною субкультурою і високою віктимністю;

2) спеціально-кримінологічне. Воно характеризується діяльністю персоналу виправних колоній ДКВС України щодо виявлення та нейтралізацію детермінантів, які формують віктимну поведінку засуджених або персоналу в місцях несвободи ДКВС України з метою охоронно-захисних можливостей потенційних жертв, і навіть відновлення порушених протиправним діянням прав й запобігання рецидивній віктимності.

До речі, вітчизняний вчений О. Г. Колб, розглядаючи спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в СІЗО та УВП дійшов висновку, що воно може бути визнане найбільш діючим способом боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі, оскільки: а) забезпечить виявлення та усунення її коріння, витоків та запобігатиме можливості вчинити злочин в умовах ізоляції; б) впливатиме на криміногенні фактори, коли вони ще не набрали сили і легше піддаються усуненню; в) дозволятиме, використовуючи різноманітні засоби, запобігати злочинам на стадії готування; г) перешкоджатиме настанню суспільно небезпечних та інших шкідливих наслідків; ґ) вирішуватиме завдання боротьби зі злочинністю найбільш гуманними засобами (виключають застосування кримінального покарання) [8, с. 260];

3) індивідуально-профілактичне. Даний захід передбачає окрему поведінку віктимності засудженого, його спосіб життя до засудження і в процесі відбування покарання. Тому, запобігання жертви кримінального правопорушення у місцях несвободи ДКВС України на віктимологічній основі передбачає насамперед пізнання структури особи, яка відбуває покарання та її мотивів щодо соціальної корекції поведінки.

Звичайно ми підтримуємо думку українського ученого Б.М. Головкіна про те, що саме психологічні й біологічні якості, що виявляються в особистісному компоненті індивідуальної віктимності, є головними причинами віктимності [4]. Поряд з цим, варто не забувати, що особа засуджена за вчинення кримінального правопорушення перебуває в умовах ізоляції, а тому її індивідуальна віктимність характеризується внутрішніми факторами, які можуть проявитися не залежно від її психологічного або морального стану. Будь який конфлікт у середовищі засуджених створює умови вчинення кримінального правопорушення.

Отже загальна спрямованість засудженого в умовах відбування покарання, і зміст його окремих вчинків детерміновані соціальними відхиленнями про які персонал місць несвободи ДКВС України має знати. За нашим дослідженням учинення засудженим кримінального правопорушення пов'язано з неналежною поведінкою жертви, в основі якої часто лежать негативні її соціальні властивості (агресивність, самовпевненість, конфліктність тощо).

Хоча деякі українські учені вважають, що особа засуджена за вчинення кримінального правопорушення може стати жертвою і за позитивної поведінки. Наприклад, під час конфлікту засуджений виразив позитивні соціальні наративи. Отож, між потенційною жертвою та її поведінкою (дією та бездіяльністю) знаходяться такі об'єктивні обставини як умови відбування покарання, конкретна життєва ситуація, які у певній віктимологічній ситуації, особистісних якостей суб'єкта.

Водночас варто зауважити, що жертва кримінального прпавопорушення у місцях несвободи ДКВС України не передбачає такий варіант, оскільки це не залежить аж ніяк не від нього (за винятком не багатьох випадків, коли заподіювач шкоди і жертва є однією особою).

Ми переконані, що вирішальна роль, стати або не стати жертвою кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України належить саме особі і її власній поведінці. Дії ж потенційної жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи виступають як привід протиправних дій іншої особи.

4) регіональне. Даний захід спрямований на запобігання жертви кримінального прпавопорушення у місцях несвободи ДКВС України за регіональним принципом. Варто погодитисяз українським ученим А.В. Бабенко про те що регіональна система запобігання повинна базуватися з урахуванням нових соціальних реалій та демократичних цінностей. При цьому, як зазначає учений форми і методи профілактичної діяльності не можуть бути універсальними для усіх регіонів України [1, с. 275].

Звичайно виділяючи регіональне запобігання жертви кримінального прпавопорушення у місцях несвободи ДКВС України ми виходили з того, що виправні колонії ДКВС України розташовані у різних регіонах України, мають різні рівні безпеки та і кримінальна ситуація в них, також має свої особливості.

Завершуючи розгляд віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушенння в місцях несвободи ДКВС України ми звернули увагу на позицію українських учених про те, що «актуальність проблеми зростає також і у зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, які мають вирішувати не лише першочергові, а й перспективні завдання віктимологічного запобігання» [3, с. 569].

Це і створення в органах і установах виконання покарань ДКВС України належних умов соціальної корекції засуджених, шляхом соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції; впровадження сучасних технічних засобів нагляду і контролю за засудженими на виробни-

цтві, у спальних приміщення шляхом встановлення відеокамер зовнішнього і внутрішнього спостереження тощо.

Висновки. На підставі проведеного дослідження віктимологічного запобігання жертви кримінальних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України можна зробити наступні висновки:

1) розширення меж теоретичного і практичного пізнання віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС показало значимість проведеного дослідження та його вплив на пенітенціарну злочинність;

2) з метою вирішення існуючих теоретичних і практичних проблем віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС обгрунтувано низку заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного, індівідуально-профілактичного та регіонального спрямування;

3) сформульовано авторське визначення віктимологічного запобігання жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС – це комплекс заходів загальносоціального, спеціально-віктимологічного, індивідуального та регіонального спрямування, які реалізуються персоналом місць несвободи ДКВС України з метою належного забезпечення порядку і умов виконання/відбування кримінального покарання, безпеки засуджених та їх захист прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Бабенко А. В. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

2. Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Джужа О. М. та ін. Пенітенціарна кримінологія : підруч. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.

3. Богатирьов І. Г, Буряк К. М. Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 567–570. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/142.pdf.

4. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2015. № 2 (15). С. 93–96.

5. Джужа О. М., Василевич В. В., Чернєй В. В., Чернявський С. С. та ін. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. В. В. Чернєя ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков. 2020. 612 с.

6. Джужа О. М., Коваленко В. В., Колб О. Г. та ін. Віктимологічні засади боротьби зі злочинами в установах виконання покарань України : навч. посібник для студ. юрид. навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джужи та В. В. Коваленка. Хмельницький : ХмЦНП, 2012. 172 с.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

8. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

9. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 липня 2004 року № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text.

10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-р#Text.

Надійшла до редакції 03.03.2025

References

1. Babenko, A. V. (2014) Zapobihannia zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichnyi ta prakseolohichnyi vymir [Crime prevention in the regions of Ukraine: conceptual, methodological and praxeological dimensions] : monohrafiia. Odesa : ODUVS. 416 p. [in Ukr.].

2. Bohatyrov, I. H., Borovyk, A. V., Dzhuzha, O. M. ta in. (2022) Penitentsiarna kryminolohiia [Penitentiary criminology] : pidruch. Odesa : Vydavnychyi dim «Helvetyka». 464 p. [in Ukr.].

3. Bohatyrov, I. H, Buriak, K. M. (2024) Zapobihannia nasylnytskym zlochynam, shcho vchyniaiutsia pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini [Prevention of violent crimes committed by law enforcement officers in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 2, pp. 567–570. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/142.pdf. [in Ukr.].

4. Holovkin, B. M. (2015) Kryminolohichne poniattia viktymizatsii [Criminological concept of victimization]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* № 2 (15), pp. 93–96. [in Ukr.].

5. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskyi, S. S. ta in. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za zah. red. V. V. Chernieia ; za nauk. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : FOP Maslakov. 612 p. [in Ukr.].

6. Dzhuzha, O. M., Kovalenko, V. V., Kolb, O. H. ta in. (2012) Viktymolohichni zasady borotby zi zlochynamy v ustanovakh vykonannia pokaran Ukrainy [Victimological principles of combating crimes in penal institutions of Ukraine] : navch. posibnyk dlia stud. yuryd. navch. zakladiv / za zah. red. O. M. Dzhuzhy ta V. V. Kovalenka. Khmelnytskyi : KhmTsNP. 172 p. [in Ukr.].

7. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text. [in Ukr.].

8. Kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam v ustanovakh vykonannia pokaran Ukrainy (penitentsiarna kryminolohiia) [Criminological principles of crime prevention in penal institutions of Ukraine (penitentiary criminology)] : posibnyk / za red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : NAVS, 2013. 620 p. [in Ukr.].

9. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva, yakym peredbacheni prava poterpilykh vid zlochyniv [On the practice of applying legislation by courts that provides for the rights of victims of crimes] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 02 lypnia 2004 roku № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text. [in Ukr.].

10. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh [On approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 r. № 1153-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-p#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov. Victimological prevention of victims of criminal offenses committed in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine

The article reveals the problem of victimological prevention of the victim of a criminal offense committed in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine. The boundaries of knowledge of victimological prevention of the victim from a criminal offense committed in the criminal-executive activities of the bodies and institutions of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are expanded. The need to introduce victimological prevention of the victim of a criminal offense in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine into the theory and practice of the functioning of the penitentiary system of Ukraine is substantiated, which is due to the growth of victimological situations among convicts and personnel under the influence of certain individual properties of the environment (convicts, personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, other persons). An analysis of victim situations in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine is carried out depending on the neutral to unlawful behavior of the victim. It is proved that the increased victimization of individual persons in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine is characterized by their style of behavior, lifestyle, constant conflicts, brutality, etc. Measures of victimological prevention of victims of criminal offenses in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine are identified: general social; special victimological, individual; regional. The author's definition of victimological prevention of victims of criminal offenses in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine is formulated – it is a set of measures of general social, special victimological, individual and regional orientation, which are implemented by the staff of places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine in order to properly ensure the procedure and conditions of execution/serving of criminal punishment, the safety of convicts and the protection of their rights and freedoms.

Key words: *victimology, prevention, criminal offense, places of deprivation of liberty, State Criminal Enforcement Service of Ukraine, victimological situation, victim, punishment, pre-trial detention center, correctional colony, convict, personnel.*

УДК 343.3/.7:343.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-19

Тетяна НІКОЛАЄНКО
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960)
м. Хмельницький, Україна)
nikolayenko_tetyana@ukr.net

Вадим КОВАЛЬ
викладач
(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960),
м. Хмельницький, Україна)
nadpsu@dpsu.gov.ua

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕТИНАННЮ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню сучасного стану наукових досліджень з питань протидії незаконному перетинанню державного кордону України (далі – ДКУ) в контексті кримінально-правових заходів. Проведено критичний аналіз найбільш ґрунтовних наукових надбань у їх системності. Встановлено, що з розвитком правових відносин у сфері забезпечення недоторканності ДКУ, динамічністю позиції законодавця щодо криміналізації та декриміналізації незаконного перетинання ДКУ, викликів сучасності дослідження, які проводилися вченими, з однієї сторони, були присвячені запобіганню, протидії чи розслідуванню правопорушень, які були пов'язані з незаконним перетинанням ДКУ, з другої сторони, – переважали їх спрямуванню в контексті адміністративно-правового чи кримінально-процесуального блоку. Доведено, що з урахуванням зміни правового режиму в державі, динаміки у законодавстві в Україні на сьогодні відсутнє фундаментальне монографічне дослідження, яке б вирішувало проблеми протидії незаконному перетинанню ДКУ засобами кримінально-правової впливу.

Запропоновано: вивчати законодавчі новели у сфері забезпечення недоторканності ДКУ, встановлення сучасного стану та проблемних питань, які потребують вирішення з визначенням пропозицій щодо їх протидії стосовно незаконного перетинанню ДКУ кримінально-правовими засобами.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, протидія, незаконне перетинання державного кордону, недоторканність державного кордону, охорона державного кордону.*

Постановка проблеми. Проблематика охорони державного кордону України (далі – ДКУ), забезпечення його недоторканності, а також протидія його незаконному його перетинанню неодноразово перебувала у колі наукових досліджень вчених, практиків, слідчих та суддів. На рівні монографічних та дисертаційних досліджень, опублікованих підручників та наукових статей, оприлюднених науково-практичних коментарів до положень та проектів законодавства у наукових дискусіях, дебатах у міжнародних, всеукраїнських, відомчих конференціях, круглих столах, семінарах відзначилась активна позиція

© Т. Ніколаєнко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4587-2561
© В. Коваль, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000 0002 3234 4524

таких вчених-правників, як: А.О. Андрушко, А.М. Бабенко, М.С. Горин, В.А. Дашкевич, В.О. Єрьоменко, Н.І. Демчик, С.О. Кібальник, Ю.Б. Курилюк, Ю.І. Літвін, І.І. Митрофанов, Т.Б. Ніколаєнко, М.В. Палій, А.З. Сорока, В.В. Фєдосєєв, С.О. Філіппов, І.М. Чекмарьова, М.І. Хавронюк, С.І. Халимон та інших. Проте окреслена проблематика відзначається своєю багатогранністю, що підтверджується різнобарвністю досліджень, які охоплюють різні аспекти визначеного напряму. Так, вчені, як: О.М. Джужа, А.П. Мозоль, А.Ф. Мота, А.М. Притула, В.О. Корольов, І.І. Митрофанов, Є.Л. Стрельцов, С.П. Рибаченко найбільше уваги зосередили на питаннях протидії нелегальній міграції кримінально-правовими та/або адміністративно-правовими заходами. Окремі дослідження А.М. Бабенка, О.Ф. Бантишева, В.П. Березюка, Р.О. Гавріка, М.С. Горіна, В.Г.Деркача, О.Р. Заболотної, Л.Ю. Капітанчук, О.В. Кузьменка, Я.О. Кушніра, А.А. Нікітіна, Т.Б. Ніколаєнко, М.В. Палія, В.О. Сича, Ю.П. Степанової присвячені протидії незаконному перетинанню ДКУ в контексті: 1) протидії загрозам незаконного перетинання ДКУ; 2) запобігання порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; 3) незаконному переправленню осіб через ДКУ; 4) взаємодії різних правоохоронних органів у тому числі і з Державною прикордонною службою України (далі – Держприкордонслужба) у протидії кримінальним/адміністративним правопорушенням, пов'язаних із незаконним перетинанням ДКУ; 5) розслідування незаконного переправлення осіб через ДКУ; 6) кримінологічної та криміналістичної характеристики осіб, які здійснювали/ють протиправну діяльність, пов'язану із незаконним перетинанням ДКУ, зокрема в умовах воєнного стану.

Констатуючи беззаперечний внесок згаданих учених у розробленні вказаної проблематики зауважимо, що докорінні зміни правового режиму в державі (запровадження воєнного стану), зумовили виникнення правових проблем, які потребують швидкого та ефективного корегування, змін чинного законодавства, усуненню колізії у правозастосовній практиці, прийняття необхідних правових рішень, які б відповідали викликам сучасності. Для розуміння глибинності окресленої проблематики, визначення доцільності обраного дослідження, звернемося до напрацювань, які були присвячені окресленому аспекту та визначимо проблеми, які потребують їх вирішення.

Тому **метою** нашої статті є критичний аналіз наукових здобутків вітчизняних вчених, які присвятили увагу вирішенню проблемам протидії незаконному перетинанню ДКУ кримінально-правовими засобами та окреслення актуальних питань, які потребують подальшого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Проблематика протидії незаконному перетинанню ДКУ постійно перебуває у колі наукових досліджень, оскільки забезпечення недоторканності державних кордонів є одним із загальних засад Конституції України та «невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки» [10, ст. 2; 2, ст. 2]. Умови сьогодення, де Україна перебуває в умовах боротьби за свою незалежність, недоторканність та забезпечення територіальної цілісності в межах своїх кордонів є яскравим прикладом актуальності та на часі вказаної тематики. Крім того забезпечення недоторканності ДКУ зокрема засобами кримінально-правового впливу неодноразово зі сторони законодавця піддавалось змінам. То криміналізація незаконного перетинання ДКУ, то його декриміналізація як шальках терезів визначали його унормованість.

Таку позицію яскраво можна спостерігати ще з часів дії Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР (1960 р.).

Так, ст. 75 КК УРСР була передбачена кримінальна відповідальність за незаконний виїзд за кордон та незаконний в'їзд в СРСР [33, ст. 75]. Відповідно до диспозиції статті виїзд за кордон, як і в'їзд в СРСР або перехід кордону без встановленого паспорту чи дозволу належних документів визначав доволі високий рівень суворості відповідальності. Дія «залізної завіси» доволі чітко прослідковувалась. Водночас у разі, якщо іноземні громадяни мали намір отримати право на притулок, дія цієї норми на них не розповсюджувалась.

Наявність таких привілеї для іноземців в часи СРСР щодо їх в'їзду на територію СРСР без документів чи відповідного дозволу є доволі цікавим моментом з точки зору їх використання саме як осіб, які прагнуть отримати статус біженця. Але це політика і на цьому ми не будемо особливо зосереджувати свою увагу.

У 1996 р. ст. 75 КК УРСР знову отримує зміни, оскільки у 1994 р. був з прийнятий Закону України «Про статус біженців». У новій редакції ст. 75 КК УРСР отримує нову назву як «Незаконне перетинання державного кордону» [12, ст. 75]. Відповідно до диспозиції статті перетинання ДКУ вважалося кримінально караним діяння у разі, коли воно вчинялося «поза пунктами пропуску через ДКУ або в пунктах пропуску через ДКУ без встановлених документів чи дозволу відповідних державних органів». До того ж законодавцем встановлює адміністративна преюдиція за вчинення вказаного правопорушення. У 1996 р. ст. 75 доповнюється положеннями ч. 3, яка визначає щодо обмеження дій статті стосовно громадян України, які повертаються в Україну, навіть у разі, коли вони незаконно перетнули ДКУ та іноземці або особи без громадянства, які прибувають в Україну для того, щоб скористатися правом у встановленому порядку на притулок чи набуття статусу біженця [32, ч. 3 ст. 75].

З прийняттям у 2001 р. КК України відповідальність за незаконне перетинання ДКУ знайшла своє місце у нормі ст. 331. За основними її положеннями стаття була майже ідентичною ст. 75 КК УРСР. Відмінності полягали лише у доповненні норми ст. 331 КК України окремими положеннями, такими як: а) визначення кваліфікуючої ознаки як незаконне перетинання ДКУ, поєднане із застосуванням зброї (ч. 3); б) не розповсюдження дії положень ст. 331 КК України щодо осіб, які стали жертвами злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми (ч. 4) [24, ст. 331, с. 749].

У 2004 р. в контексті вимог зміцнення ДКУ у боротьбі з міжнародним тероризмом, нелегальною міграцією та наркоторгівлею, потребами законодавства щодо усунення розбіжностей у кваліфікації діянь, пов'язаних із незаконним перетинанням ДКУ, передбачених ст. 331 ККУ та ч. 1 ст. 204-1 КУпАП; перевагою застосування судовими органами норм матеріального права з притягненням винних переважно до адміністративної (у 80% випадках), а не кримінальної відповідальності (у 20% випадках); відсутності єдності трактування (Верховним Судом та Генеральною прокуратурою України) застосування на практиці норм права щодо притягнення до певного виду відповідальності (кримінальної чи адміністративної), а також недосконалості законодавства, виникнення колізій, а також наявності правових можливостей уникнення відповідальності порушників у разі незаконного перетинання ДКУ у бік суміжної держави, а згодом повернення до України сприяло позиції законодавця щодо декриміналізації ст. 331 ККУ та відповідно незаконного перетинання ДКУ [30].

Така позиція законодавця спричинила чимало дискусій серед вчених, суддів, адвокатів та навіть політиків. Одні підтримували позицію законодавця щодо декриміналізації вказаного діяння (Капітанчук Л.Ю., Книш С.В., Притула А.М.), інші – висловлювали сумнівність щодо доцільності прийняття такого рішення (Швиденко І.Г., Курилюк Ю.Б.). Проте лише через чотирнадцять років позиції всіх сторін були почуті та у 2018 р. було прийнято рішення Верховною Радою України щодо криміналізації незаконного перетинання ДКУ [31].

Цим рішенням законодавець визначив кримінально караним діянням таке діяння, що полягало у перетинанні ДКУ України, вчинене або 1) з метою заподіяння шкоди інтересам держави; або 2) певною категорією осіб як особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора з визначенням способу його вчинення 3) або будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через ДКУ без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості.

Проте з криміналізацією вказаного діяння дискусії серед науковців та практиків не зменшились. Законодавець унормувавши вказане діяння як кримінально каране залишив, чи навіть можна сказати, створив нові проблеми, які пов'язані тлумаченням вказаної норми та впливають на кваліфікацію вказаного діяння. Тому, як бачимо, актуальність теми не викликає заперечень. Але для вирішення вказаних проблем, необхідно звернутися до наукових досліджень, де з точки зору їх критичного аналізу з'ясувати ймовірний стан їх вирішення.

Для критичності та ефективності проведення аналізу наукових праць доцільно це здійснити у їх системності за такими критеріями.

Перший критерій – це розглянути дослідження наукових розробок з урахуванням історичного періоду. Як ми вже зазначали вище дослідження ми окреслимо періодом прийняття КК УРСР 1960р. Тому початковий період – це період часів дії КК УРСР 1960 р. та перебування України у складі Радянського Союзу. Другий період – період здобуття Україною своєї незалежності у 1991 р. та прийняття КК України у 2001 р. Останній період – період незалежності України, коли держава опинилася в умовах виборювання, відстоювання своєї незалежності, недоторканності та цілісності своїх кордонів у незламній боротьбі з агресором починаючи з 2014 р. та продовжуючи з 2022 р. у період повномасштабного вторгнення рф на територію України де перед державою та її народом постали нові виклики, що суттєво вплинули як на її як правовий режим, так і правову систему.

Другий критерій, який ми використаємо при аналізі наукових доробок – це спрямованість наукових досліджень, які були присвячені різним аспектами забезпечення безпеки ДКУ та протидії незаконному перетинанню ДКУ. Застосування цього критерію нами запропонований з метою з'ясування тих напрямів та аспектів, які були використані науковцями та виявлення прогалин, які потребують вирішення.

Дотримуючись запропонованих критеріїв аналізу наукових досліджень ми розпочнемо із першого історичного критерію. Але у так званому чистому вигляді цей критерій нами не буде застосований. Це зумовлено тим, що у кожному історичному періоді вчені зосереджували увагу на певних аспектах забезпечення безпеки ДКУ. Специфічність та особливості спрямованості досліджень відповідає другому запропонованому нами критерію. Розчепити дослідження виключно на ці критерії неможливо, водночас не врахувати це як самостійні критерії є неправильним. Тому ці два критерії ми поєднаємо комплектуючи певний конгломерат, де проводячи критичний аналіз досліджень, з однієї сторони, будемо дотримуватись історичного періоду, а, з іншого – визначати особливості спрямування досліджень з урахуванням вирішення поставлених проблем.

Вивчаючи наукові розробки першого історичного періоду, коли Україна була ще у складі СРСР як УРСР правове регулювання та протидія незаконному перетинанню ДКУ передбачалась правовими нормами КК УРСР 1960 р. Як ми вже зазначали вище, ст. 75 КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за незаконне перетинання ДКУ, зазнаючи чимало змін, у бік так би мовити пом'якшення відповідальності.

У цей період в Україні на фоні правових перетворень захищається два дисертаційних дослідження. Перше дисертаційне дослідження – це «Огляд місця події при порушенні державного кордону України» (Ю.І. Літвін, 1998 р.), у якому автор «розглянув комплекс теоретичних і практичних питань щодо організації та тактики огляду місця події у розслідуванні кримінальних справ про порушення ДКУ; проаналізував криміналістичну характеристику порушень ДКУ, систему заходів із виявлення і реагування на факти порушення ДКУ та сформулював рекомендації щодо удосконалення організації та тактики огляду місця події у розслідуванні порушень ДКУ» [20; 21]. Друге дисертаційне дослідження, яке було захищене у тому ж році «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням державного кордону» (В.О. Сич, 1998 р.) присвячено «криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних з порушенням ДКУ, особливостям порушення кримінальних справ

за фактами порушень ДКУ, розглянуто тактику первинних слідчих дій та використання науково-технічних засобів під час їх проведення» [20, с. 384; 36]. Ці праці, як ми бачимо, виключно присвячені питанням криміналістичного спрямування дослідження проблем розслідування кримінальних справ, пов'язаних про порушення ДКУ.

У 2001 р. ще до прийняття КК України законодавцем 8 січня були внесені зміни з питань юридичної (кримінальної/адміністративної) відповідальності за порушення порядку перетинання ДКУ: 1) КК України було доповнено ст. 75^1, відповідно до якої унормовувалась кримінальна відповідальність за організацію незаконного переправлення осіб через ДКУ або керівництво такими діями [29], 2) ст. 75 КК України була викладено у новій редакції, де за незаконне перетинання ДКУ передбачалась кримінальна відповідальність за умови, якщо такі дії вчинялися неодноразово; 3) унормована адміністративна відповідальність за незаконне перетинання ДКУ ст. 204^1 «Незаконне перетинання державного кордону України» КУпАП [9, ст. 204^1]. Проте такі нововведення не відповідали усталеним і виправданим практикою принципам побудови кримінально-правових норм з так званою адміністративною преюдицією, що постало одним із проблемних питань у правозастосовній діяльності.

У цей час Аркадій Ніжник здійснює доволі цікаве дослідження з точки зору аналізу правових положень, які втілюють особливості унормування положень чинного законодавства у сфері перетинання ДКУ. Зрозуміло, що таке видання носило більш інформаційних характер, проте у тих умовах воно мало доречне значення в частині усвідомлення та розуміння з певною систематизацію основних положень щодо перетинання ДКУ у тих умовах [25].

З прийняттям 05 квітня 2001 р. нового КК України законодавцем було прийнято рішення унормувати відповідальність за порушення недоторканності ДКУ низкою самостійних статей, таких як: ст. 331 «Незаконне перетинання державного кордону України» та ст. 332 «Незаконне переправлення осіб через держаний кордон України» [11, ст. 331]. Із запровадженням кримінальної відповідальності за вказані діяння ґрунтовних наукових напрацювань у цій сфері ще не було. Лише у 2003 р було захищено дисертацію О.І.Ониськом на тему «Види слідів та використання їх при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (За матеріалами органів дізнання Прикордонних військ України)» [27, с. 15]. За результатами дослідження вченим було розглянуто закономірності утворення слідів, можливості та способи встановлення за їх допомогою окремих фактів й обставин у діяльності органів дізнання Прикордонних військ України; наведено пропозиції щодо удосконалення огляду місця події і роботи з різними слідами людини та супутніми їм слідами (рук людини, транспорту, тварин, запаху, мікрослідами) у ході розслідування незаконного перетинання ДКУ. Проте вказана праця стосувалась питань у галузі криміналістики в контексті розслідування незаконного перетинання ДКУ.

Із запровадженням кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через ДКУ в контексті кримінально-правового та кримінологічного спрямування протидії незаконній міграції чимало вчених зацікавились цим питанням. У науковому світі з'являється низка праць. Так, можна відзначити монографічне дослідження А.П. Мозоля, яке присвячене кримінологічним проблемам нелегальної міграції (2002 р.) У своїй праці вчений зосередив основну увагу на кримінальних та кримінально-правових аспектах сучасних проблем нелегальної міграції в Україні в контексті їх впливу на стан злочинності, в комплексності підходу, з окресленням шляхів вирішення крізь призму удосконалення чинного законодавства України та практику боротьби зі злочинністю нелегальних мігрантів [22].

У травні 2004 р. відбулася декриміналізація незаконного перетинання ДКУ. Позиція законодавця було обгрунтована тим, що положення ч. 1 ст. 331 КК України і положення ч. 1 ст. 204-1 КУпАП були ідентичними і це породжувало розбіжності у застосуванні норм матеріального права щодо притягнення винних осіб до певного виду

юридичної відповідальності. Так, наприклад, Верховним Судом було роз'яснено, що у разі незаконного перетинання особами ДКУ судовим органам рекомендовано притягати винних до адміністративної відповідальності. У той самий час Генеральна прокуратура за аналогічних обставинах вбачала, що за вчинення таких дій законним буде притягнення винних до кримінальної відповідальності. Крім того, і у самому законодавстві існувала така суперечність. Це стосується випадків, коли «особа незаконно перетнувши ДКУ у бік суміжної держави, поверталася назад, підлягала звільненню від адміністративної відповідальності, хоча за КК України за вказані діяння була передбачена кримінальна відповідальність. До того ж і до адміністративної відповідальності за спробу незаконного перетинання державного кордону така особа не притягувалась, оскільки на той час такої відповідальності за спробу перетинання ДКУ законодавцем не передбачалося. Тому переважна більшість порушників уникала відповідальності. Підтвердженням цього є судова статистика притягнення до адміністративної/кримінальної відповідальності за незаконне перетинання ДКУ у той період (2002 рік). Так, протягом 2002 р. за незаконне перетинання ДКУ було притягнуто до адміністративної відповідальності 1205 осіб (80 %), в той час як за аналогічне кримінальне правопорушення (ст. 331 КК України) органами охорони державного кордону у 232 випадках було порушено кримінальні справи (20 %). Тому з урахуванням цього законодавцем було прийнято рішення про декриміналізацію незаконного перетинання ДКУ як кримінального правопорушення та залишення його у КУпАП як адміністративного правопорушення «незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України» (ст. 204-1) [30]. Така позиція законодавця сколихнула науковий світ, спровокувала хвилю дискусій та надала чималий поштовх до наукових дебатів. У цей час з'являються чимало наукових доробок, дисертаційних досліджень, статей. Слід зауважити, що предметом таких досліджень постали питання нелегальної міграції та протидії вчиненню протиправних діянь, пов'язаних з нею, зокрема, незаконним перетинанням ДКУ, визначенню причин та умов, які сприяли цьому, визначенням заходів профілактичного впливу проте переважно крізь призму адміністративно-правових аспектів (О.В. Кузьменко, А.Ф. Мота, І.В. Василенко, О.Л. Гамалій [3; 4; 14; 23] та ін).

Зрозуміло, що така позиція була зумовлена декриміналізацією незаконного перетинання ДКУ, а питома вага суспільних відносин у цій сфері залишилися під дію адміністративного законодавства. Проте не можна погодитись, що наука обмежилася лише цією сферою досліджень. Доволі активно у цей період висвітлюються актуальні питання розслідування та розкриття кримінальних правопорушень/злочинів, які пов'язані з порушенням ДКУ, як наприклад, переправлення через ДКУ. Так, за авторством А.С. Саінчина, І.Б. Похілої, А.М. Притули у 2008 р. побачила світ монографія «Методика розкриття незаконного перетинання кордону України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти)», яка була присвячена організаційним та тактичним аспектам виявлення та розкриття незаконного переправлення через ДКУ [35, с. 4]. У 2011 р. Л.Ю. Капітанчук захистила дисертаційне дослідження на тему «Особливості розслідування нелегальної міграції» [7], в якій було розкрито криміналістичну характеристику порушень державного кордону нелегальними мігрантами, вивчено особливості виявлення порушень державного кордону нелегальними мігрантами, розкрито особливості тактики слідчих дій та запропоновано напрями вдосконалення розслідування порушень державного кордону нелегальними мігрантами. Певної уваги заслуговує і дисертаційне дослідження А.З.Сороки на тему «Незаконне переправлення іноземних громадян через державний кордон України» (2012 р.), у якому автор зосередив увагу знову ж таки на особливостях розслідування кримінальних правопорушень/злочинів щодо порушень ДКУ, хоча і з особливостями їх вчинення саме іноземцями. Доволі позитивним результатом роботи слід відмітити пропозиція автора щодо необхідності удосконалення положень в частині фаховості підготовки та проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та необхідності налагодження взаємодії між відповідними слід-

чими, оперативними та іншими правоохоронними органами, у тому числі і щодо міжнародного співробітництва задля досягнення мети протидії незаконному переправленню осію через ДКУ [37].

У контексті нашого дослідження доречним буде пригадати працю Л. В. Дороша та В. В. Фєдосєєва, які у 2014 р. чи не вперше на рівні монографічного дослідження підняли проблему кримінальної відповідальності за порушення недоторканності ДКУ, з акцентуванням уваги на лише на питаннях переправлення осіб через ДКУ, а й обґрунтованості доцільності криміналізації незаконного перетинання ДКУ. Саме цей колектив авторів наголошував на «необхідності поновлення криміналізації дій щодо незаконного перетинання ДКУ, оскільки це має не лише наукове, але й практичне значення. Застосування саме кримінально-правових заходів у сфері забезпечення недоторканності ДКУ є найбільш ефективним засобом у боротьбі нелегальною міграцією, сприятиме уповільненню протиправних міграційних процесів та спрямує їх у кероване русло» [6, с. 9–10]. Такої позиції притримувались й інші вчені-правники, як: Л.Ю. Капітанчук, С.В. Книш, Л. В. Дорош, В.В. Фєдосєєв, Т.Є. Огнєв, С.А. Кузьмин, М.П. Марчук, вважаючи, що такий крок з декриміналізацією незаконного перетинання ДКУ з урахуванням реальних і потенційних загроз національній безпеці України є хибним, невиправданим та передчасним з точки зору його ефективності та доцільності. Т.Є. Огнєв зокрема наголошував, що «доповнення КК України новою статтею, яка передбачала б кримінальну відповідальність за незаконне перетинання ДКУ сприятиме забезпеченню однакового рівня кримінально-правової охорони всіх ділянок ДКУ» [26, с. 122]. На думку С.А. Кузьміна та М.П. Марчука, криміналізація необхідна з урахуванням доволі складної криміногенної ситуації в державі [15]. О.Ф. Бантишев переконаний, що багато злочинів, у тому числі корупційних, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, до яких слід віднести всі види контрабанди, злочини терористичного характеру та інші правопорушення, які вчиняються шляхом незаконного перетинання ДКУ [1]. Ю.Б. Курилюк у своїх наукових доробках неодноразово наполягав на доцільності «криміналізації незаконного перетинання ДКУ, особливо за наявності обставин, які обтяжують кримінальну відповідальність, у разі вчинення вказаного діяння із застосуванням зброї або засобів активної оборони чи забезпечення спеціальних операцій [16].

Хоча окремі вчені звертали увагу на питаннях кримінальної відповідальності за вчинення так званих «типових» кримінальних правопорушеннях/злочинах, які вчиняються на ДКУ з пропозиціями запобігання та припинення тих, протидія яким віднесена до компетенції ДПСУ. Зрозуміло, що так позиція заслуговує на увагу. Проте на рівні навчального посібника, на жаль, неможливо повною мірою висвітлити ті проблемні питання які є на часі та потребують правового вирішення [38].

Деякі вчені навпаки висловлювали позицію доцільності декриміналізації незаконного перетинання ДКУ та визнання такого правопорушення виключно адміністративним, оскільки такий крок є негативним прикладом надмірної криміналізації положень законодавства [40, с. 28].

Чимало праць у цей період присвячується питанням переправлення осіб через ДКУ. Але знову ж таки переважна більшість їх стосується питань процесуального, криміналістичного та в окремих випадках кримінологічного характеру. Для прикладу, це: методичні рекомендації «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» (2017 р.) авторів Національної академії внутрішніх справ [34], монографія «Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми», видана колективом вчених Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (2017 р.). У тексті останньої роботи досліджено правові та процесуальні аспекти протидії та розслідування злочинності на державному кордоні в сучасних геополітичних умовах, а також розкрито питання концептуальних основ охорони державного кордону; транскордонної злочинності

в Україні; протидії нелегальній міграції та процесуально-криміналістичних особливостей її розслідування. Слід наголосити, що основна увага у цій роботі стосується протидії нелегальній міграції крізь призму превенції правопорушень персоналом ДПСУ. Авторами зокрема запропоновано прийняття Кодексу юридичної відповідальності персоналу органів правоохоронної діяльності України», яким би унормовувалися заходи запобігання вчиненню таких правопорушень. Одними із пропозицій зазначено необхідність унормування правового врегулювання адміністративно-правових процедур надання передбачених законом різноманітних послуг, чіткого визначення термінів і послідовності їх надання, механізму й прозорості їх оплати, вичерпного визначення кола осіб, яке б сприяло мінімізації правопорушень серед персоналу. Проте ці пропозиції стосуються винятково персоналу правоохоронних органів. Стосовно заходів профілактичного впливу відносно потенційних правопорушників, які не є представниками правоохоронних органів увага майже не приділена, якщо бути більш точнішими – залишена поза увагою [28, с. 234–274]

У цей час актуальними постають питання висвітлення не лише протидії міграції адміністративно-правовими заходами, але й кримінально-правовими. Заслуговує на увагу монографія О.С. Саінчина «Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти)»[31]).

Як бачимо, проведений аналіз дисертаційних та монографічних досліджень може свідчити про те, що проблемам криміналізації незаконного перетинання ДКУ все ж таки не приділялась належна увага. Проте, не дивлячись на таку ситуацію ці питання не втрачали своєї актуальності і перебували в активній фазі дискусій на шпальтах наукових видань, у виступах провідних науковців України на наукових заходах, у ЗМІ. На жаль, результат та певне вирішення цієї ситуації знайшло свій прояв лише майже через чотирнадцять років, коли законодавець все ж таки дослухався до думки вчених і практиків та у 2018 р. прийняв рішення щодо криміналізації незаконного перетинання ДКУ. Але прийняття рішення не відбулося так швидко та легко. З урахуванням того, що законопроектів у Верховній Раді щодо криміналізації незаконного перетинання ДКУ було аж шість законопроектів (реєстр. № 7017; № 7017-1, № 6400, № 6400-1, № 6400-2, № 7163, № 7163-1), то після активних дебатів лише 18 жовтня 2018 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України». Цим Законом КК України був доповнений новою ст. 332^2 «Незаконне перетинання державного кордону України» [31].

З унормуванням незаконного перетинання ДКУ як кримінального правопорушення у судовій та слідчій практиці виникає чимало питань. Законодавець у цей час залишає у КУпАП норму, яка визначає адміністративну відповідальність за спробу або незаконне перетинання ДКУ (ст. 204-1 КУпАП). Така позиція ускладнює кримінально-правову кваліфікацію незаконного перетинання ДКУ як кримінального правопорушення, що викликає сумніви актуальність криміналізації незаконного перетинання ДКУ [18, с. 315]. Крім того сама стаття з точки зору нормотворчої діяльності викликає чимало питань. На ці аспекти звернули увагу чимало вчених. Так, Ю.Б. Курилюк у своєму дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України» розглядаючи детермінаційні чинники вчинення злочинів у прикордонній сфері України звернув увагу на те, що у «разі незаконного перетинання ДКУ іноземцями чи особами без громадянства, яким заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділу ЗС чи інших силових відомств держави-агресора (у тому числі громадянами України) законодавець не зазначив обов'язковості наявності мети для вказаного діяння як заподіяння шкоди інтересам держави» [17, с. 7]. Беззаперечно погоджуючись з такою позицією вченого, слід зазначити, що окремі питання зокрема правового унормування визначених аспектів залишилися відкритими. В умовах воєнного стану (особливого періоду, надзвичайного стану) з точки зору коректності побудови диспозиції статті з ураху-

вання загальноприйнятих правил нормотворчості для забезпечення національної безпеки держави, необхідного комплектування ЗСУ для захисту та оборони держави доцільно розглянути позицію можливого посилення чи проведення диференціації кримінальної відповідальності у разі незаконного перетинання ДКУ у вказаних умовах.

Не можна оминути увагою і ще одне наукове видання, яке було оприлюднене у 2024 р. за авторством Ю.Б. Курилюка і А.Я. Ксензюк – це монографія «Прикордонна безпека (адміністративно-деліктне забезпечення)». У цій праці з урахуванням того, що основна увага приділена все ж таки характеристиці адміністративних правопорушень (деліктів), що посягають на прикордонну безпеку держави, питанням протидії адміністративним правопорушенням (деліктам) проти прикордонної безпеки доволі цікавою видається позиція авторів стосовно місця та способу вчинення порушення перетинання ДКУ зокрема як адміністративного відповідно до ст. 204[4] КУаПА. У сенсі вчинення адміністративних деліктів, коли особа порушує порядок перетинання ДКУ, автори рекомендують «вести мову про певний прикордонний простір, а не лише ДКУ у цілому». Така позиція «відіграє визначальну роль для процесу кваліфікації правопорушень, або навпаки виключає її (кваліфікацію)» [19]. Хоча цю позицію частково було започатковано С.О. Філіпповим, який з урахуванням положень законодавства щодо розуміння «прикордонного простору як частини території держави, яка охоплює державний кордон, прикордонну смугу, контрольовані прикордонні райони, пункти пропуску через державний кордон, територіальне море, внутрішні води, їх підводне середовище, континентальний шельф, виключну (морську) економічну зону, а також повітряний простір над цими [39, с. 53], проте Ю.Б. Курилюк із А.Я. Ксензюк виступили із пропозиціями щодо розуміння «прикордонний простір», який пов'язаний і межами ТОТі, межами контрольних пунктів в'їзду-виїзду, лінії зіткнення в районі проведення АТО та неконтрольованою ділянкою ДКУ в цьому районі та необхідним розширенням повноважень Держприкордонслужби стосовно забезпечення дотримання режиму в контрольних пунктах в'їзду-виїзду [19].

З криміналізацію незаконного перетинання ДКУ в науковому світі другом з'явилось ще чимало цікавих наукових праць А. М. Притули, Ю.П. Степанової, Є.Л. Стрельцова, Т.Б. Ніколаєнко, О.О. Осінського та ін., проте на рівні самостійних монографічних досліджень, які б комплексно підійшли до вирішення окреслених нами вище не отримали належного висвітлення. Хоча не можна категорично стверджувати, що науковий світ залишив питання протидії незаконному перетинанню ДКУ зокрема заходами кримінально-правовими впливу поза увагою. У цей період у науці з'являється низка нових дисертаційних досліджень, які присвячені кримінологічним аспектам протидії порушенням порядку перетинання ДКУ. Так, С.О. Кібальник у дисертаційному дослідженні «Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України» (2020 р.) досліджує питання переправлення осіб через ДКУ, де крізь призму характеристики осіб, які вчиняють вказані правопорушення та з визначенням детермінантів, що зумовлюють такі правопорушення, зосереджуючи основну увагу на питаннях не стільки перетинання ДКУ особами, які безпосередньо вчиняють протиправну діяльність, а особах, які цьому сприяють (організатор, переправщики, пособники та підбурювачі). Хоча доволі цікавим є позиція автора щодо використання іноземного досвіду, результатів власного спостереження, проте щодо проблемних питань протидії незаконній діяльності самих порушників ДКУ увага не приділялася [8, с. 36].

Також варто наголосити, що вітчизняні вчені в контексті проте розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, які пов'язані із незаконним переправленням, на жаль, не перетинанням, осіб через ДКУ не оминули увагою. Цікавим у цьому аспекті є дисертаційному дослідженні Є.П. Бєгалова «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» (2020 р.), у якому автор зосередив увагу на процесуальних аспектах розслідування досліджуваного кримінального правопорушення, осо-

бливостях його криміналістичної характеристики, спроби запровадження «нових інститутів кримінального процесуального законодавства під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень» та формування рекомендацій інформаційного, процесуального, організаційного, та нормативного характеру для підвищення ефективності розслідування [2, с. 18–20].

У 2023 р. також було захищено дисертаційне дослідження М.С. Горина «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України», яке на відміну від інших наукових доробок відзначилось своєю унікальністю у тому, що автор не лише комплексно підійшов до висвітлення теоретичних, та праксеологічних засад криміналістичного забезпечення розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, але і здійснив це з урахуванням умов сьогодення. Адже, як чимало сучасних досліджень мають фрагментарний характер, де вчені використовують застарілий нормативний матеріал, а в умовах сьогодення він не відповідає не лише теорії, але й вимогам сучасних викликів, не враховуються динамічно змінюючі правила порядку перетину ДК, особливого режиму кримінального провадження у період дії воєнного стану тощо. Тому, цікавим у контекстів цього дослідження є авторська методика розслідування незаконного переправлення осіб через ДКУ в умовах воєнного стану, яка анонсується як: 1) видова методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, 2) із запровадженням положення щодо посилення кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через ДКУ в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема в частині позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на певний строк з конфіскацією майна [5, с. 5–9]. Хоча дане положення на нашу думку є дискусійним, проте воно має право на існування як авторська позиція.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз наукових досліджень у сфері кримінально-правової протидії незаконному перетинанню ДКУ надає можливість зробити наступні висновки.

З урахуванням різноманітності та чисельності досліджень, які проводилися вченими-правниками можна зазначити, що вони, з однієї сторони, були присвячені запобіганню, протидії чи розслідуванню правопорушень, які пов'язані з незаконним перетинанням осіб через ДКУ, з другої сторони, – переважали у контексті адміністративно-правового чи кримінально-процесуального спрямування. З розвитком правових відносин у сфері забезпечення недоторканності ДКУ, динамічністю позиції законодавця щодо криміналізації та декриміналізації незаконного перетинання ДКУ, викликів сучасності, встановлено, що на сьогодні в Україні відсутнє фундаментальне монографічне дослідження, яке б вирішувало проблеми протидії незаконному перетинанню ДКУ засобами кримінально-правового впливу. Тому на часі є вивчення законодавчих новел у сфері забезпечення недоторканності ДКУ з позиції законності його перетинання, встановлення сучасного стану та проблемних питань, які зумовлені викликами сьогодення та визначити шляхи їх вирішення для протидії ним кримінально-правовими засобами.

Список використаних джерел

1. Бантишев, О. Ф. Про якість законотворення у сфері кримінального права. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 149–151.

2. Бєгалов Є.П. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: дис. д-ра філософії: 081. Київ, 2020. 278 с.

3. Василенко І.К. Протидія незаконній міграції населення країн Азії в Європу через територію України (організаційно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Донецьк, 2006. 229 с.

4. Гамалій О.Л. Адміністративно-правова протидія правопорушенням, які вчиняються іноземцями в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 2012. 195 с.

5. Горин М.С. Розслідування незаконного переправлен ня осіб через державний кордон України: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2023. 255.

6. Дорош Л. В. Фєдосєєв В. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державного кордону України: монографія. Харків: Право, 2014. 304 с.

7. Капітанчук Л.Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 250 с.

8. Кібальник С.О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис. д-ра філософії: 081. Харків, 2020. 260 с.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: http://surl.li/xjakmy.

10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://surl.li/wxdovk.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text.

12. Кримінальний кодекс України: Законом від 28 грудня 1960 р.: Офіц. текст із змінами та доп. за станом на 1 лют. 1993 р. К.: Україна, 1993. 183 с.

13. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 28.12.1960. URL: http://surl.li/umervn.

14. Кузьменко О.В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : автореф. дис. …канд. юрид. наук : спец.12.00.07. Київ, 20 с.

15. Кузьмін, С. А., Марчук, М. П. Криміналізація незаконного перетинання державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 91–95.

16. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 446 с.

17. Курилюк Ю.Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України: автореф. д-ра юрид. наук. 12.00.07; 12.00.08. Запоріжжя, 2020. 40 с.

18. Курилюк Ю.Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти криміналізації та складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 315–320.

19. Курилюк Ю.Б., Ксензюк А.Я. Прикордонна безпека України (адміністративно-деліктне забезпечення): монографія /за заг. ред. В.С.Нікіфоренка. Київ : ВД «Дакор», 2024. 176 с.

20. Літвін Л.Ю., Мельник Г.В. Сучасний стан наукових досліджень щодо недоторканності державного кордону. *Ужгородський національний університет.* 2018. С. 383–386.

21. Літвін Ю.І. Огляд місця події при порушенні державного кордону України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 20.02.03. Хмельницький, 1998. 18 с.

22. Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08, Київ, 2002. 216 с.

23. Мота А.Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект: дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Хмельницький. 2019. 519 с.

24. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2 -ге вид., переробл та доповн. / Відп ред. С.С.Яценко. Київ: А.С.К., 2003. 976 с.

25. Ніжник А., Шимановський М., Гнелиця Д. Перетинання українського кордону: огляд правових положень. Київ: Інститут громадянського суспільства, 2001. 80 с.

26. Огнєв, Т. Диференціація кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державного кордону України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4 (42). С. 122–126.

27. Онисько О.І. Види слідів та використання їх при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (За матеріалами органів дізнання Прикордонних військ України) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 21 с.

28. Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми : монографія / О.В. Андрушко, Л.Ю. Капітанчук, А.З. Сорока та ін. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2017. 296 с.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією: Закон України від 08.01.2001 № 2247-III. URL: http://surl.li/uvrerf/

30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України: Закон України від 18.05.2004 № 1723-IV. URL: http://surl.li/jyjhpk.

31. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України: Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII. URL: http://surl.li/ipqdzc.

32. Про внесення змін до статті 75 Кримінального кодексу України : Закон України від 14.11.1996 № 469/96 ВР URL: http://surl.li/gbmktu

33. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: http://surl.li/clrbzy.

34. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. реком. / Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О.М. та ін.. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.

35. Саінчин А.С., Похіла І.Б., Притула А.М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 368 с.

36. Сич В.О. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням державного кордону: дис. ... канд. юрид. наук: 20.02.03. Хмельницький, 1998. 165 с.

37. Сорока А.З. Розслідування незаконного переправлення іноземних громадян через державний кордон України: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 262 с.

38. Стрельцов Є.Л., Притула А.М. Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 106 с.

39. Філіппов С.О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Одеса: Фенік, 2019. 452 с.

40. Швидченко, І. Г. Кримінально-правова протидія незаконній міграції. *Митна справа.* 2012. № 2(80). С. 28–34.

Надійшла до редакції 01.03.2025

References

1. Bantyshev, O. F. (2018). Pro yakist zakonotvorennia u sferi kryminalnoho prava. V Kryminalno-pravoverehuliuvanni ta zabezpechennia yoho efektyvnosti [Onthe quality of law ma kinginthe field of criminal law. In Criminal law regulation and ensuringits effectiveness] Proceedings of the internationalscient if icandpractical conference p. 149. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

2. Behalov, E. P. (2020). Rozsliduvannia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Investigation of illegal transportation of people across the state border of Ukraine] Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. Kyiv. 278 p. [in Ukrainian].

3. Vasylenko, I. K. (2006). Protydiia nezakonni imihratsii naselennia krain Azii v Yevropu cherez terytoriiu Ukrainy (orhanizatsiino-pravovyi aspekt) [Counteracting Illegal Migration of the Asian Population to Europe through the Territory of Ukraine (Organizational and Legal Aspect)]:. Donetsk. 229 p. [in Ukrainian].

4. Hamalii, O. L. (2012). Administratyvno-pravova protydiia pravoporushenniam, yaki vchyniaiutsia inozemtsiamy v Ukraini: [Administrative and legal counteraction to offenses committed by foreigners in Ukraine] Thesis for the degree of Candidate of Law (12.00.07). Kharkiv. 195 p. [in Ukrainian].

5. Horin, M. S. (2023). Rozsliduvannia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordonUkrainy [Investigation of illegal transportation of people across the state border of Ukraine] Dissertation for the degree of Candidate of Law. Kyiv. 255 p. [in Ukrainian].

6. Dorosh, L. V., & Fedoseiev, V. V. (2014). Criminal responsibility for violation of inviolability of the state border of Ukraine. [Kryminalna vidpovidalnist za porushennia nedotorkannosti derzhavnoho kordonu Ukrainy] Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

7. Kapitanchuk, L. Y. (2011). Osoblyvosti rozsliduvannia nelehalnoi mihratsii [Peculiarities of illegal migration investigation] Thesis for the degree of Candidate of Law (12.00.09). Kyiv. 250 p [in Ukrainian].

8. Kibalnyk, S. O. (2020). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia nezakonnomu perepravlenniu osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Criminological Characterization and Prevention of Illegal Trafficking of People Across the State Border of Ukraine] Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. Kharkiv. 260 p. [in Ukrainian].

9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] Law of Ukraine of 07.12.1984 No. 8073-X. Retrieved from http://surl.li/xjakmy. (1984). [in Ukrainian].

10. Constitution of Ukraine: [Law of Ukraine] Law of Ukraine of 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Retrieved from http://surl.li/wxdovk, (1996). (in Ukrainian)

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (1993). [Criminal Code of Ukraine] Law of December 28, 1960: Official text as amended and supplemented as of February 1, 1993. Kyiv: Ukraine/ [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2001). [The Criminal Code of Ukraine] Law of Ukraine of 05.04.2001 No. 2341-III. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text, 2001. [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR [Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic] Law of the Ukrainian SSR of 28.12.1960. Retrieved from http://surl.li/umervn [in Ukrainian].

14. Kuzmenko, O. V. (2003). Administratyvno-pravova protydiia nelehalni imihratsii v Ukraini [Administrative and legal counteraction to illegal migration in Ukraine] Thesis for the degree of Candidate of Law (specialty 12.00.07). Kyiv. [in Ukrainian].

15. Kuzmin, S. A., & Marchuk, M. P. (2016). Criminalization of the state border of Ukraine illegal crossing [Criminalization of the state border of Ukraine illegal crossing] University Scientific Notes, p. 60, 91–95. [in Ukrainian].

16. Kuryliuk, Y. B. (2019). Nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy: deiaki aspekty kryminalizatsii ta skladu zlochynu [Illegal Crossing of the State Border of Ukraine: Some Aspects of Criminalization and Corpus delicti] Journal of Kyiv University of Law, 4, p. 315–320. [in Ukrainian].

17. Kuryliuk, Y. B. (2020). Administratyvno-pravovi ta kryminolohichni zasady zabezpechennia pravoporiadku v prykordonni sferi Ukrainy [Administrative, legal and criminological principles of ensuring law and order in the border area of Ukraine] Thesis for the degree of Doctor of Laws. Zaporizhzhia. 40 p. [in Ukrainian].

18. Kuryliuk, Y. B. (2020). Derzhavnyi kordon i pravoporiadok (zakonodavstvo, teoriia, praktyka) [State border and legal order (legislation, theory, practice)] Kyiv: Dakor Publishing House. [in Ukrainian].

19. Kuryliuk, Y.B., &Ksenziuk, A.Y. (2024). Border security of Ukraine (administrative and tort support): [Border security of Ukraine (administrative and tort support)] Monograph/ Edited by V. S. Nikiforenko. Kyiv: Dakor Publishing House. 176 p. [in Ukrainian].

20. Litvin, L. Yu. &Melnyk, H. V. (2018). Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen shchodo nedotorkannosti derzhavnoho kordonu [Current state of scientific research on the inviolability of the state border] Uzhhorod National University. P. 383–386. [in Ukrainian].

21. Litvin, Yu. I. (1998). Ohliad mistsia podii pry porushenni derzhavnoho kordonu Ukrainy [Inspection of the crime scenes in case of violation of the state border of Ukraine] Thesis for the degree of Candidate of Law. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].

22. Mozol, A.P. (2002). Criminological problems of illegal migration in Ukraine: [Criminological Problems of Illegal Migration in Ukraine] PhD thesis for the degree of Candidate of Law (12.00.08). Kyiv. 216 p. [in Ukrainian].

23. Mota, A. F. (2019). Teoriia i praktyka protydii nelehalnii mihratsii orhanamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: administratyvno-pravovyiaspekt [Theory and Practice of Counteracting Illegal Migration by the State Border Guard Service of Ukraine: Administrative and Legal Aspect] Thesis for the degree of Doctor of Laws (12.00.07). Khmelnytskyi. 519 p. [in Ukrainian].

24. Yatsenko, S. S. (ed.) (2003). Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Notices to the Criminal Code of Ukraine] (2nd ed., revised and supplemented). Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

25. Nizhnyk, A., Shymanovskyi, M., &Hnelitsa, D. (2001). Peretynannia ukrainskoho kordonu: ohliad pravovykh polozhen [Crossing the Ukrainian border: an outline of legal provisions] Kyiv: Institute of Civil Society.

26. Ohniev, T. (2015). Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia nedotorkanosti derzhavnoho kordonu Ukrainy [Differentiation of Criminal Responsibility for Violation of the Inviolability of the State Border of Ukraine] Bulletin of the National Academy of Prosecution of Ukraine, 4(42), p. 122–126. [in Ukrainian].

27. Onysko, O. (2003). Vydy slidiv ta vykorystanniay ikh pry rozsliduvanni nezakonnoho peretynannia derzhavnoho kordonu (Za materialamy orhaniv diznannia Prykordonnykh viisk Ukrainy) [Types of Traces and Their Use in Investigating Illegal Crossing of the State Border (Based on Materials of the Investigative Authorities of the Border Troops of Ukraine)], Kyiv. [in Ukrainian].

28. Andrushko, O. V., Kapitanchuk, L. Y., Soroka, A. Z., etal. (2017). Okhorona derzhavnoho kordonu Ukrainy v suchasnykh heopolitych umovakh: orhanizatsiini ta pravovi problemy [Protection of

the State Border of Ukraine in the Curren tGeopolitical Conditions: Organizational and Legal Problems]: NADPSU Publishing House. 296 c. [in Ukrainian].

29. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo borotby z nelehalnoiu mihratsiieiu [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Combating Illegal Migration]. Law of Ukraine of 08.01.2001 No. 2247-III (2001). Retrieved from http://surl.li/uvrerf. [in Ukrainian].

30. Pro vnesenniazmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Crossing the State Border of Ukraine] Law of Ukraine of 18.05.2004 No. 1723-IV, Retrieved from http://surl.li/efqcjy. (2004). [in Ukrainian].

31. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnohoprotsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy [On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine Concerning Liability for Illegal Crossing of the State Border of Ukraine] Law of Ukraine of 18.10.2018 No. 2599-VIII. Retrieved from http://surl.li/kfeoen. [in Ukrainian].

32. Pro vnesennia zmin do statti 75 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [On Amendments to Article 75 of the Criminal Code of Ukraine] Law of Ukraine of 14.11.1996 No. 469/96 VR (1996). Retrieved from http://surl.li/gbmktu. [in Ukrainian].

33. Pro derzhavnyi kordon Ukrainy [On the State Border of Ukraine] Law of Ukraine of 04.11.1991 No. 1777-XII. Retrieved from http://surl.li/clrbzy. [in Ukrainian].

34. Cherniavskyi, S. S., Vozniuk, A. A., Bryskovska, O. M., etc. (2017). Rozsliduvannia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordonUkrainy [Investigation of illegal transportation of people across the state border of Ukraine] Methodological recommendations. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 64 p. [in Ukrainian].

35. Sainchin, A. S., Pokhila, I. B., &Prytula, A. M (2008). Metodyka rozkryttia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy (kryminalistychni ta operatyvno-rozshukoviaspekty) [Methodology for Detecting Illegal Trafficking of Persons Across the State Border of Ukraine (Criminalistics and Operational and Investigative Aspects)] Odesa: Phoenix. 368 p. [in Ukrainian].

36. Sych, V. O. (1998). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z porushenniam derzhavnoho kordonu [Methodology for Investigating Crimes Related to State Border Violation] Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law. Khmelnytskyi. 165 p. [in Ukrainian].

37. Soroka, A. Z. (2012). Rozsliduvannia nezakonnoho perepravlennia inozemnykh hromadian cherez derzhavnyi kordon Ukrainy [Investigation of illegal trafficking of foreign nationals across the state border of Ukraine] PhD thesis. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].

38. Streltsov, Ye. L., &Prytula, A. M. (2015). Kryminalno-pravova okhorona derzhavnoho (mytnoho) kordonu Ukrainy [Criminal law protection of the state (customs) border of Ukraine] Study guide. Odesa: Phoenix. 106 p. [in Ukrainian].

39. Filippov, S. O.(2019). Protydiia transkordonnii zlochynnosti: hlobalny i kontekstirealii Ukrainy [Combating cross-border crime: global context and realities of Ukraine] Monograph. Odesa: Phoenix. P. 53. [in Ukrainian].

40. Shvydchenko, I. H. (2012). Kryminalno-pravova protydiia nezakonni imihratsii [Criminal law counteraction to illegal migration] Customs Affairs, 2(80), 28–34. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Tetiana Nikolaienko, Vadym Koval. The state of scientific research on issues of criminal-legal counteraction to illegal crossing of the state border of Ukraine

The article is devoted to the study of the current state of scientific research on countering the illegal crossing of the state border of Ukraine (hereinafter referred to as the SBU) in the context of criminal legal measures. A critical analysis of the most thorough scientific achievements in their systematic nature is conducted.

It is proven that, taking into account the legal regime in the state, dynamic changes in legislation, scientific research was devoted to various aspects of ensuring the security of the SBU and countering the illegal crossing of the State Border, namely: 1) countering the threats of illegal crossing of the SBU; 2) preventing violations of the procedure for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine; 3) illegal smuggling of persons through the State Border of Ukraine; 4) interaction of various law enforcement agencies, including the State Border Guard Service of Ukraine, in countering criminal/

administrative offenses related to the illegal crossing of the SBU; 5) investigation of the illegal smuggling of persons through the State Border of Ukraine; 6) criminological and forensic characteristics of persons who carried out or are carrying out illegal activities related to the illegal crossing of the SBU, in particular under martial law.

It is emphasized that the focus of scientific works, on the one hand, is devoted to the prevention, counteraction or investigation of offenses related to the illegal crossing of the State Border of Ukraine, and on the other hand, they predominate in the context of administrative-legal or criminal-procedural direction.

It has been stated that there are many problems with the normalization of illegal crossing of the SBU as a criminal offense in judicial and investigative practice. Outlining some of them, such as: the issue of qualifying illegal crossing of the State Border as a criminal offense, taking into account the methods of its commission; compliance with the rules/principles of rule-making activity; changes in the legal regime in the state, the necessity to ensure the national security of the state, the necessary staffing of the Armed Forces of Ukraine for the protection and defense of the state, it is concluded that there is no fundamental monographic study in Ukraine that would solve the outlined problems and determine ways to solve them.

It is proposed to study legislative innovations in the field of ensuring the inviolability of the State Border of Ukraine, establishing the current state and problematic issues that are caused by today's challenges and require their resolution by the determination of counteracting ways using criminal law means.

Key words: *criminal liability, counteraction, illegal crossing of the state border, inviolability of the state border, protection of the state border.*

УДК 355.58+614.849
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-20

Галина ОХРОМІЙ
доктор медичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
halyna.okhromii@dduvs.edu.ua

Анастасія ЗАВАДСЬКА
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
anastasiia.zavadska@dduvs.edu.ua

Карина ПАНЧЕНКО
здобувач вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
esi_lie@dduvs.edu.ua

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ

У сучасних умовах питання профілактики девіантної поведінки серед підлітків набуває особливої актуальності, враховуючи зростання рівня підліткової злочинності, поширення шкідливих звичок і соціальної дезадаптації.

Дослідження ролі органу пробації у забезпеченні профілактичної роботи з підлітками є важливим завданням психологічної науки та практики.

Проаналізовано досягнення видатних науковців з основ профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності органу пробації. Виявлено основні чинники, що сприяють формуванню девіантних проявів у підлітковому віці, охарактеризовано причини девіантної поведінки неповнолітніх, розкрито особливості деяких напрямів діяльності органу пробації, надано оцінку ефективності існуючих програм профілактики девіантної поведінки. Нами розроблено «Алгоритм профілактики девіантної поведінки підлітків» та оптимізовані рекомендації щодо вдосконалення профілактичних заходів, спрямованих на зменшення девіантної поведінки серед підлітків.

Ключові слова: *підлітки, девіантна поведінка, профілактика, орган пробації, соціально-педагогічні умови, особистість, методи впливу.*

© Г. Охромій, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2009-5275
© А. Завадська, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-2357-6119
© К. Панченко, 2025

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві питання профілактики девіантної поведінки підлітків набуває особливого значення через зростання рівня агресії, злочинності та соціальної дезадаптації серед молоді. Девіантна поведінка підлітків є складним соціально-психологічним явищем, яке впливає не тільки на самих підлітків, а й на суспільство в цілому, породжуючи низку соціальних проблем.

Зазвичай причини відхиленої від норми поведінки можна побачити в родині, адже вона є першим інститутом соціалізації дитини, де підліток засвоює головні чинники та норми поведінки з кожних членів, бере приклад з батьків, їх норми та правила, а в майбутньому може відтворити це на своєму власному прикладі, тобто у дитини формуються загальні стереотипи. Девіантна поведінка з`являється через складність у взаємопорозумінні з батьками, але увага з боку батьків у підлітковому віці це невідкладний компонент [3].

На сьогоднішній день профілактика девіантної поведінки підлітків стає одним із пріоритетних завдань для органів пробації. Ефективна профілактика сприяє зменшенню рівня підліткової злочинності, підвищенню соціальної стабільності та безпеки в суспільстві. В умовах динамічних соціальних змін та інформаційного впливу на свідомість молоді, важливо розробити системні підходи до запобігання девіантній поведінці. Органи пробації грають важливу роль у профілактиці девіантної поведінки підлітків, бо їх діяльність зосереджується на протидії протиправним діям, сприянні соціальному пристосуванню молоді та психологічній підтримці [3; 4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогоднішній день поведінка більшості підлітків не відповідає загальноприйнятим нормам і правилам. Таку поведінку можна назвати такою, яка відхиляється або девіантною. Ці терміни є взаємозамінними. У соціології девіація – відхилення від поведінкової норми, яка розглядається суспільством як неприпустиме. Важливим для розуміння девіантної поведінки є визначення соціальної норми.

Теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми становлять: положення наукових теорій про сутність і природу людини, які висвітлено у дослідженнях М. Савчина, Т. Титаренко; соціально-педагогічної роботи зі школярами, які висвітлено у дослідженнях Т. Алєксєєнко, Л. Артюшкіної, І. Беха, Л. Вольнови, І. Звєрєвої, А. Капської, І. Козубовської, В. Кондрашенка, Т. Лях, Ж. Петрочко.

Правові аспекти аналізу проявів девіантності, а також питання їхньої профілактики досліджувалися С. Тарарухіним, В. Тюріною (1982); профілактики правопорушень та важковиховуваності розглянуто у працях М. Калиняк, В. Оржеховської (1985); проблеми виховної роботи з неповнолітніми, засудженими до позбавлення волі, вивчали Н. Замула, В. Кривуша, С. Кушнарьов, О. Лазаренко (1986). Науковці суто кримінологічного напряму, такі як Ю. Антонян, К. Ігошев (1989), досліджували сутність, причини й умови протиправної поведінки неповнолітніх, визначали форми, методи превентивного впливу на девіантну поведінку дітей.

Дослідженню причин й умов, що сприяють появі девіантної поведінки, а також діагностичної бази вивчення такої поведінки і способів її подолання присвячено праці вчених із США та Західної Європи (А. Адлер, А. Бандура, Р. Бернс, Е. Дюркгейм, К. Леонгард, Ч. Ломброзо, А. Маслоу, Р. Мертон, Д. Міллер, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, У. Шелдон, Б. Штольц, та ін.).

Мета дослідження – вивчити існуючі методи профілактики девіантної поведінки підлітків у діяльності органів пробації та розробити рекомендації оптимізованих підходів профілактики в сучасних умовах.

Експериментальною базою дослідження був Комунарський районний відділ філії Державної установи «Центр пробації» в Запорізькій області.

Дослідженням було охоплено 60 підлітків віком 16–18 років, які відбувають покарання за вироком суду.

Всього було обстежено 40 хлопців (66.6%) і 20 дівчат (33.3%), вибірка суцільна. Виховані у повних сім`ях (37%) та неповних сім'ях (63%).

Методи дослідження: *Аналітичний метод:* аналіз наукових досліджень провідних вчених за даними літературних джерел; *Діагностичний метод:* спостереження, психологічне тестування, анкетування; *Синтез інформації і аналіз результатів дослідження*.

Емпіричний етап дослідження включав наступні методи дослідження:

– для дослідження глибинних аспектів особистості, таких як установи, цінності, мотиви поведінки, виявлення внутрішніх конфліктів та невротичних конфліктів, використовувалася *методика незакінчених пропозицій Сакса-Сіднея* [2, с. 291–296];

– для дослідження внутрішнього світу підлітка, його самооцінки, відносин з оточуючими людьми та сприйняття навколишнього світу, використовувалася *методика «Дерево, люди, життя» Піпа Вілсона*;

– для оцінки рівня сімейної агресії очима дитини застосовувалася *шкала М. Штрауса і С. Штайнметц;*

– для діагностики схильності до різних видів залежності використовувалася *методика Г.В. Лозової* [1].

Дослідження було проведено у три етапи:

1. Початковий аналіз – оцінка рівня відповідальності підлітків, які перебувають під наглядом органів пробації, що дозволило визначити вихідний рівень відповідальної поведінки підлітків.

2. Формувальний етап – розробка спеціальних програм та впровадження нових методик, спрямованих на розвиток відповідальності у підлітків.

3. Підсумкова оцінка – оцінка рівня відповідальності підлітків з метою порівняння результатів та визначення кількісних і якісних відмінностей.

Виклад основного матеріалу. В Україні профілактика девіантної поведінки підлітків здійснюється через поєднання освітніх, соціальних, психологічних і правових заходів.

Основна мета цих технологій — зменшити ризики виникнення девіантних форм поведінки, сприяти гармонійному розвитку молоді та створити сприятливе середовище для її соціалізації.

Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, дискусії, мозкові штурми, створює умови для розвитку критичного мислення, командної роботи та здатності до самоаналізу. Це дозволяє учням брати активну участь у навчальному процесі і сприяє кращому засвоєнню матеріалу через практичні заняття та рефлексію.

Сучасні цифрові платформи дозволяють створювати курси та тренінги, орієнтовані на розвиток соціальних навичок, емоційного інтелекту та моральних цінностей.

Підлітки можуть пройти онлайн-курси, що навчають їх самоконтролю, розумінню емоцій інших людей, а також методам вирішення конфліктів та стресових ситуацій [3].

В Україні з 2013 р. функціонують Центри ювенальної пробації, які демонструють позитивні результати у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх. Завдяки комплексному підходу, який включає психологічну, соціальну та юридичну допомогу, вдалося знизити рівень рецидиву [3; 4].

Соціально-психологічна підтримка також включає роботу з батьками, спрямовану на поліпшення взаєморозуміння в сім'ї, навчання конструктивним методам виховання та підтримки дітей. Родинні консультації допомагають батькам краще розуміти потреби своїх дітей, зокрема, у підлітковому віці, та попереджати можливі конфлікти.

Соціальні служби проводять індивідуальну роботу з сім'ями, які знаходяться в складних життєвих обставинах, забезпечуючи їх консультативною та матеріальною підтримкою [3; 4].

Виявлення дітей, які перебувають у групах ризику (виходячи з їхнього соціального середовища, психічного стану, проблем у сім'ї або навчанні), і надання їм своєчасної підтримки.

Рис. 1. Структура моделі профілактики девіантної поведінки

Це може бути робота з психологами, соціальними працівниками або педагогами, щоб допомогти уникнути розвитку девіантних проявів [4].

Нами було зроблено ***глибокий аналіз наукових теоретичних та практичних досягнень ведучих науковців та розроблені оптимізовані рекомендації профілактики девіантної поведінки підлітків.***

Розроблено:

– **Структура моделі профілактики девіантної поведінки** (рис. 1);

– Модель «**Алгоритм профілактики девіантної поведінки підлітків»** (рис. 2).

Рис. 2. Модель «Алгоритм профілактики девіантної поведінки підлітків»

Використання моделі Профілактики девіантної поведінки підлітків, дозволить спеціалістам, досягнути максимального ефекту.

Важливо забезпечити комплексний підхід, інтегрувати зусилля різних інституцій та активно використовувати сучасні технології (рис. 1).

Результати емпіричного дослідження:

1. Нами проведена оцінка рівня сформованості ставлення до сім'ї, авторитетів, друзів, майбутнього, себе та соціальних норм за ***Методикою незакінчених пропозицій. Сакса-Сіднея*** [2, с. 291–296]. Під час дослідження ми виділили основні аспекти, які можуть свідчити про психологічні проблеми чи конфлікти. Під час аналізу відсоткового співвідношення двох груп досліджуваних стало очевидним, що хлопці частіше демонструють негативні або байдуже ставлення до сім'ї, авторитетів, та мають високий рівень песимізму й уникнення проблем; а дівчата, порівняно з хлопцями, частіше виявляють позитивне ставлення до сім'ї, авторитетів, майбутнього та демонструють більш активний підхід до вирішення проблем. В обох групах спостерігається значний рівень невизначеності щодо майбутнього та однаковий рівень байдужості у ставленні до себе.

Після чого підлітки пройшли курс тренінгів, спрямованих на розвиток соціальних навичок, емоційного інтелекту, здатності до самоконтролю і відповідального прийняття рішень. В результаті повторного тестування, в обох групах покращилися показники ставлення до сім'ї, авторитетів, майбутнього та зменшився рівень негативного ставлення, песимізму, відторгнення авторитетів та уникнення проблем. Дівчата показали більш значні покращення, зокрема в оптимізмі, самооцінці та активності у вирішенні проблем. Хлопці також покращили свої результати, але зберігають деякі тенденції до песимізму та уникнення проблем.

Рисунок 3 демонструє порівняльні результати Методики незакінчених пропозицій Сакса-Сіднея», а саме у категоріях «Ставлення до авторитетів» та «Ставлення до соціальних норм» приріст серед хлопців становить +15% і +17,5% відповідно, що свідчить про значний прогрес у формуванні у них поваги до соціальних правил та взаємодії з дорослими.

Дівчата показали помірний, але стабільний приріст у межах +10% у більшості категорій, що свідчить про збереження високого рівня сформованості відповідальної поведінки вже на початковому етапі.

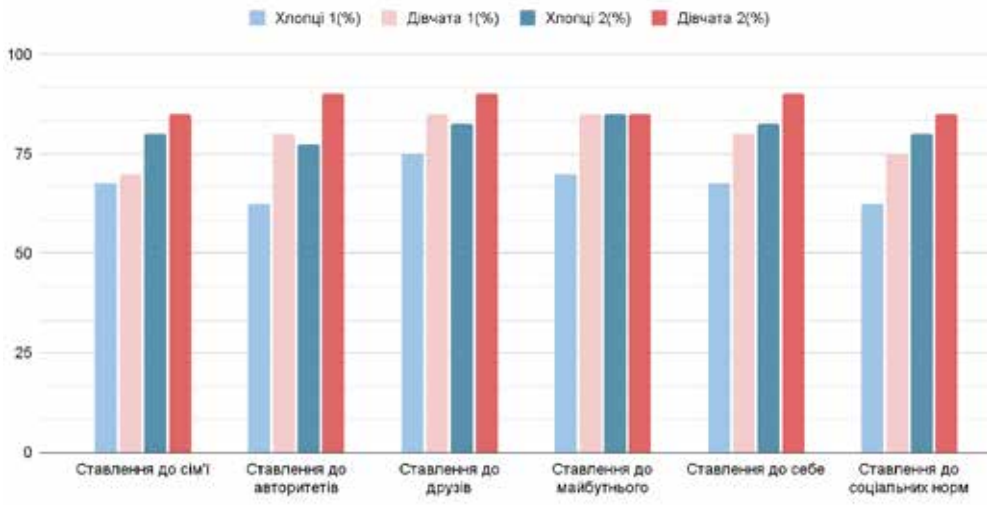

Рис. 3. Порівняльні результати Методики незакінчених пропозицій Сакса-Сіднея

У категорії «Ставлення до майбутнього» приріст серед хлопців становив +15%, що може свідчити про підвищення усвідомленості щодо особистих життєвих перспектив. У дівчат приріст у цій категорії був відсутній, оскільки початковий рівень вже був достатньо високим.

У середньому рівень сформованості відповідальної поведінки зріс на 12–17% залежно від категорії.

Таким чином, ефективність профілактичних тренінгів є підтвердженою: результати вказують на те, що заходи сприяють покращенню відповідальної поведінки у підлітків, які перебувають під наглядом органів пробації. Особливо помітно це серед хлопців, які показали значний приріст у кожній категорії.

2. Для оцінки рівня схильності підлітків до залежної поведінки використовувалася ***Методика діагностики схильності до різних видів залежності Г.В. Лозової*** [1]. Тест на аддукцію визначає схильність людини до 13 видів залежностей, а саме алкогольної, інтернет і комп'ютерної, любовної, наркотичної, ігрової, нікотинової, харчової, від між статевих відносин, трудоголізм, телевізійної, релігійної, від здорового способу життя, лікарська залежність, та загальну схильність до залежносте.

Під час аналізу відсоткового співвідношення двох груп досліджуваних стало очевидним, що спостерігається середній та високий рівень схильності до хімічної та ігрової залежностей серед хлопців і високий рівень схильності до залежності від соціальних мереж серед дівчат. Після чого підлітки пройшли курс тренінгів, спрямованих на попередження формування залежностей та розвиток стійкості до впливу зовнішніх негативних факторів, підвищення рівня відповідальності за власні дії, покращення соціальних навичок, зокрема вміння приймати зважені рішення. В результаті повторного тестування найбільше зниження схильності спостерігається в категоріях хімічної залежності та залежності від гаджетів, особливо серед хлопців, а у дівчат найвищий ефект від профілактичної роботи зафіксовано в категорії залежності від соціальних мереж та гаджетів.

Загальне середнє зниження рівня схильності до різних видів залежності склало від 13% до 19%, що свідчить про ефективність впроваджених тренінгів.

Рисунки 4 і 5 демонструють порівняльні результати Методики діагностики схильності до різних видів залежності Г.В. Лозової. Рівень залежності знизився у всіх категоріях, а най-

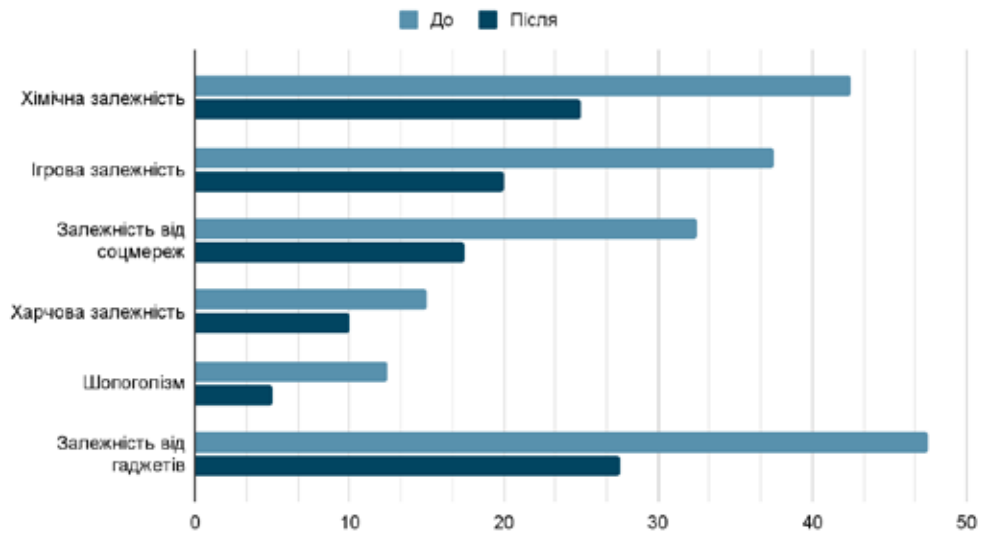

Рис. 4. Порівняльні результати серед хлопців Методики діагностики схильності до різних видів залежності Г.В. Лозової

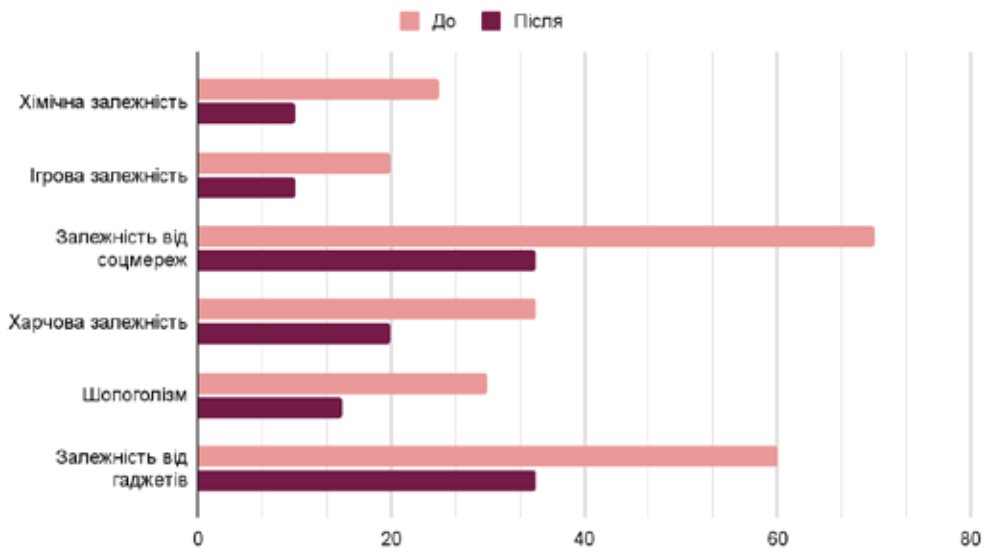

Рис. 5. Порівняльні результати серед дівчат Методики діагностики схильності до різних видів залежності Г.В. Лозової

суттєвіші позитивні зміни спостерігалися в категоріях «залежність від гаджетів», «залежність від соцмереж» та «хімічна залежність». Загальний середній рівень схильності до залежностей серед усіх підлітків зменшився в середньому на 14–19%, залежно від категорії.

Нами було проведене кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта Пірсона.

Визначили два етапи:

1. Розрахунок кореляції між відповідними показниками до і після тренінгів.

2. Аналіз та узагальнення кореляційних зв'язків між змінними, щоб пояснити взаємозв'язки між ставленням до соціальних норм, залежностями та ефективністю профілактичних заходів.

1. ***Кореляція для ставлення підлітків до соціальних норм (Методика незакінчених пропозицій Сакса-Сіднея).***

Хлопці: Коефіцієнт кореляції: r = 0.70 Рівень значущості: p = 0.12 Інтерпретація: Кореляційний зв'язок є середнім та позитивним, що вказує на тенденцію до покращення ставлення хлопців до соціальних норм після проходження тренінгів.

Дівчата: Коефіцієнт кореляції: r = 0.47 Рівень значущості: p = 0.35 Інтерпретація: Зв'язок між тренінгами та покращенням ставлення до соціальних норм серед дівчат є слабким.

Висновок: після проходження тренінгів у підлітків покращилося ставлення до соціальних норм. Однак, отримані показники кореляції можут бути наслідком недостатньо великої вибірки (хоча вибірка суцільна, 100%) або інших зовнішніх факторів, що впливають на соціальну поведінку підлітків. Це потребує більш детального в майбутнім вивчання. Вплив тренінгів на хлопців більш помітний, ніж на дівчат, що може свідчити про більшу сприйнятливість хлопців до соціально-педагогічного впливу в контексті відповідальності перед суспільством (рис. 6).

2. Кореляція рівня схильності до залежностей (Методика Г.В. Лозової):

Хлопці: Коефіцієнт кореляції: r = -0.99 Рівень значущості: p = 0.0002 Інтерпретація: Отриманий дуже сильний негативний зв'язок вказує на те, що після тренінгів рівень схильності хлопців до залежностей значно знизився.

Оскільки $p < 0.05$, можна говорити про статистично значущий вплив профілактичних заходів.

Дівчата: Коефіцієнт кореляції: $r = -0.98$ Рівень значущості: $p = 0.0006$ Інтерпретація: Аналогічно до хлопців, рівень схильності до залежностей у дівчат суттєво зменшився після проходження тренінгів. Статистично значущий зв'язок вказує на те, що отримані зміни не є випадковими, а підтверджують ефективність заходів.

Висновок: високі кореляційні показники свідчать про значний вплив тренінгів на зниження схильності підлітків до залежної поведінки.

Відзначається, що хлопці показали трохи сильнішу реакцію на профілактичні заходи, але загалом ефективність тренінгів є високою для обох груп (рис. 6).

Загальний аналіз кореляційних зв'язків:

– Покращення ставлення до соціальних норм менш виражене, ніж зниження рівня залежностей. Це може свідчити про те, що поведінкові патерни змінюються швидше в контексті конкретних шкідливих звичок, ніж у ставленні до соціальних норм.

– Вплив тренінгів на ставлення хлопців є помітнішим, ніж на дівчат. Це може бути пов'язано з тим, що хлопці початково демонстрували нижчий рівень відповідальної поведінки, тому їхні позитивні зміни є більш вираженими.

– Рівень залежностей суттєво знизився, що свідчить про ефективність заходів. Високі показники кореляції ($r \approx -1$) та статистично значущі результати ($p < 0.05$) підтверджують, що профілактичні тренінги дали позитивний ефект.

Візуалізація змін у ставленні підлітків після тренінгів.

Видно, що хлопці продемонстрували більш суттєве зростання в категоріях «Соціальні норми» та «Авторитети».

Дівчата вже мали високі показники і стабільно покращили свої результати.

Графік змін у рівні схильності до залежностей серед підлітків після тренінгів. Видно, що найбільш суттєве зниження спостерігається у залежності від соціальних мереж та гаджетів, особливо серед дівчат.

Також знизилася хімічна та ігрова залежність у хлопців, рис. 7.

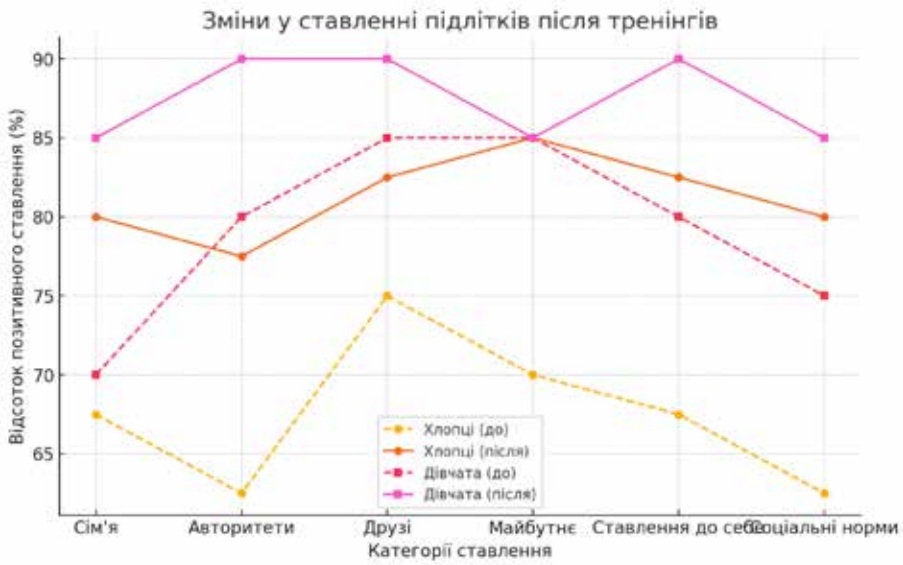

Рис. 6. Ставлення підлітків до і після тренінгів в категоріях «Соціальні норми» та «Авторитети»

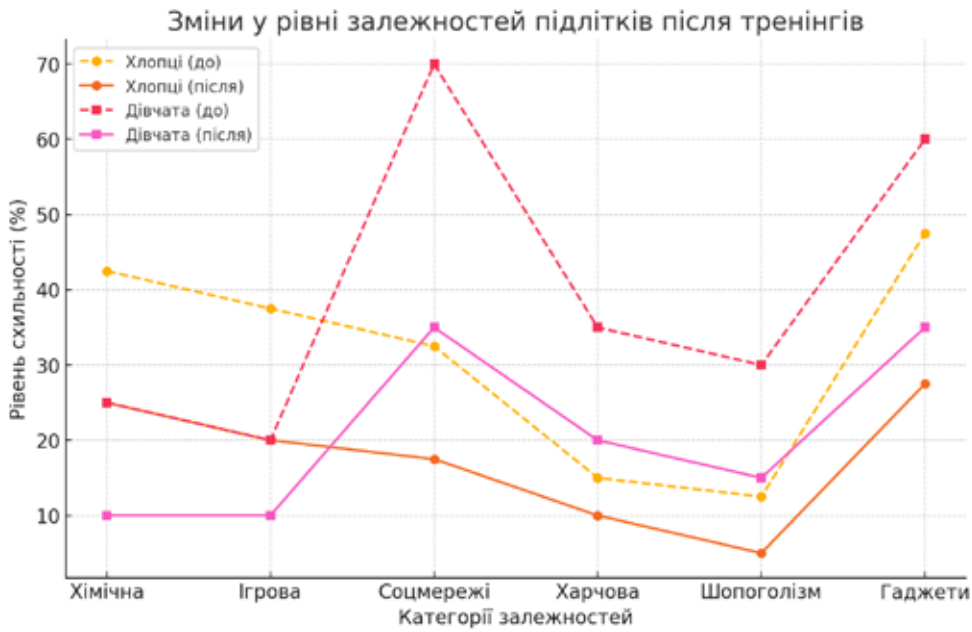

Рис. 7. Ставлення підлітків до і після тренінгів в категоріях «Соціальні норми» та «Авторитети»

Рис. 8. Модель оптимізованих підходів профілактики девіантної поведінки підлітків в сучасних умовах

На рисунку 8 представлена розроблена нами Модель оптимізованих підходів профілактики девіантної поведінки підлітків в сучасних умовах. Зазначені підході будуть сприяти гармонійному розвитку особистості підлітків, зменшенню соціальної напруженості та формуванню відповідального та інтегрованого покоління в сучасних умовах.

Модель рекомендованих оптимізованих підходів профілактики девіантної поведінки підлітків в сучасних умовах є важливою для розвитку та покращення профілактичних заходів, спрямованих на зменшення девіантної поведінки серед підлітків, оскільки за допомогою комплексного підходу можна значно знизити ризик девіантних проявів серед підлітків і сприяти їх гармонійному розвитку.

Висновки. Індивідуалізація підходів до профілактики девіантної поведінки є ключем до ефективної роботи з підлітками. Це дозволяє створювати персоналізовані програми, які враховують унікальні потреби кожного підлітка, його проблеми та фактори ризику. Такий підхід дозволяє максимально враховувати як психологічні, так і соціальні особливості кожної дитини, що, в свою чергу, підвищує шанси на зменшення девіантної поведінки і сприяє розвитку здорової особистості.

Використання нових технологій і інноваційних методів у профілактиці девіантної поведінки підлітків відкриває нові можливості для більш ефективної, персоналізованої і інтерактивної підтримки. Ці підходи дозволяють охопити ширшу аудиторію, забезпечити гнучкість у наданні допомоги і врахувати індивідуальні потреби кожного підлітка, роблячи процес профілактики доступним, привабливим і менш стресовим.

Розроблені нами оптимізовані підходи первинної, вторинної і третинної профілактики девіантної поведінки та алгоритм проведення профілактики девіантної поведінки підлітків мають велику теоретичну та практичну значимість і можуть бути впроваджені в діяльності напрямів діяльності органів пробації. Очікувані результати впровадження нашої моделі профілактики девіантної поведінки підлітків сприятимуть гармонійному розвитку особистості підлітків, зменшенню соціальної напруженості та формуванню відповідального та інтегрованого покоління в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студ. спец. «Соціальна робота» : у 2 ч. 2-е вид., перероб. і доп. Ч. 1. Теоретична частина. Київ, 2016. 188 с.

2. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. метод. посібник. Черкаси : Вид. Чабаненко, 2008. 376 с.

3. Психологу для роботи. Діагностичні методики : зб. / уклад. : М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. 2-е вид., випр. Ужгород : Вид-во О.Гаркуші, 2012. 616 с.

4. Самойлов А. М. Класифікація типів девіантної поведінки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2013. Вип. 36. С. 43–48.

Надійшла до редакції 01.03.2025

References

1. Volnova, L. M. (2016) Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of deviant behavior of adolescents] : navch.-metod. posibnyk do spetskursu «Psykholohiia deviatsii» dlia stud. spets. «Sotsialna robota» : u 2 ch. 2-e vyd., pererob. i dop. Part 1. Teoretychna chastyna. Kyiv. 188 p. [in Ukr.].

2. Orzhekhovska, V. M., Fedorchenko, T. Ye. (2008) Profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnolitnikh [Prevention of deviant behavior of minors] : navch. metod. posibnyk. Cherkasy : Vyd. Chabanenko. 376 p. [in Ukr.].

3. Psykholohu dlia roboty. Diahnostychni metodyky [Psychologist for work. Diagnostic methods] : zb. / uklad. : M. V. Lemak, V. Yu. Petryshche. 2-e vyd., vypr. Uzhhorod : Vyd-vo O.Harkushi, 2012. 616 p. [in Ukr.].

4. Samoilov, A. M. (2013) Klasyfikatsiia typiv deviantnoi povedinky [Classification of types of deviant behavior]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy.* Iss. 36, pp. 43–48. [in Ukr.].

ABSTRACT

Halyna Okhromiy, Anastasiya Zavadska, Karyna Panchenko. Preventing teenage deviant behavior in the work of internal affairs agencies

In today's conditions, the issue of prevention of deviant behavior among teenagers becomes especially relevant, taking into account the increase in the level of teenage crime, the spread of bad habits and social maladjustment.

Studying the role of the probation body in ensuring preventive work with teenagers is an important task of psychological science and practice.

The achievements of outstanding scientists on the basics of prevention of deviant behavior of minors in the activities of the probation body are analyzed. The main factors that contribute to the formation of deviant manifestations in adolescence are identified, the causes of deviant behavior of minors are characterized, the peculiarities of some areas of activity of the probation authority are revealed, and the effectiveness of existing programs for the prevention of deviant behavior is evaluated.

We developed the «Algorithm for the prevention of deviant behavior among adolescents» and optimized recommendations for improving preventive measures aimed at reducing deviant behavior among adolescents.

Key words: *adolescents, deviant behavior, prevention, probation agency, socio-pedagogical conditions, personality, methods of influence.*

УДК 343.37:336.1
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-21

Любов АНДРОСОВИЧ
науковий співробітник
(Міжвідомчий науково-дослідний центр проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
м. Київ, Україна)
irisha96kiss@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИМ ПОСЯГАННЯМ НА ДЕРЖАВНІ ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ТА МАЙНО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено основні механізми запобігання злочинним посяганням на державні фінансові ресурси та майно в умовах воєнного стану, проведено аналіз чинної нормативно-правової бази та оцінено ефективність механізмів фінансового контролю.

Розглянуто досвід міжнародної спільноти щодо цифровізації фінансового моніторингу та запровадження автоматизованого аналізу транзакцій, що дозволяє суттєво знизити рівень фінансових правопорушень. Акцент зроблено на необхідності реформування системи державних закупівель шляхом підвищення прозорості тендерних процедур, посилення фінансового моніторингу та розширення повноважень контролюючих органів.

Результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до запобігання фінансовим правопорушенням, що включає як законодавчі зміни, так і впровадження сучасних технологій фінансового контролю. Запропоновано напрями вдосконалення антикорупційної політики та правозастосовної практики, що сприятиме зміцненню фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *воєнний стан, фінансова безпека, державні закупівлі, корупційні ризики, антикорупційна політика, фінансовий контроль*.

Воєнний стан створює численні виклики для фінансової безпеки держави. Відбувається постійне збільшення бюджетних витрат, яке зумовлене необхідністю забезпечення обороноздатності, соціального захисту населення та заходів із відновлення інфраструктури. Така ситуація породжує низку ризиків, серед яких ключовими є нецільове використання коштів, розкрадання державного майна, ухилення від фінансового контролю та зловживання під час розподілу бюджетних ресурсів.

Наукові дослідження підтверджують, що кризові умови, спричинені збройними конфліктами, значно ускладнюють механізми фінансового контролю, оскільки державні установи змушені діяти в умовах обмежених адміністративних та технологічних можливостей. Нестабільність правового регулювання та необхідність оперативного ухвалення рішень призводять до того, що корупційні ризики у сфері державних фінансів різко зростають. У світовій практиці такі ситуації часто супроводжуються випадками завищення вартості контрактів, маніпуляціями з тендерними процедурами та непрозорими фінансовими операціями.

Тому в умовах воєнного стану особливої актуальності набуває проблема запобігання злочинним посяганням на державні фінансові ресурси та майно, оскільки зростання бюджетних витрат, спрощені механізми їх розподілу та обмеженість контролюючих інструментів створюють значні ризики фінансових зловживань.

Стан наукового дослідження. Як зазначають науковці, ефективна протидія фінансовим кримінальним правопорушенням потребує комплексного підходу, що включає циф-

© Л. Андросович, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3315-4068

ровізацію фінансових процесів, запровадження інструментів автоматизованого аналізу транзакцій та вдосконалення правозастосовної практики у сфері бюджетного контролю. До таких вчених, які звертали свою увагу та продовжують наголошувати на таких актуальних питаннях слід віднести: Чернявського С. С., Користіна О. Є., Некрасова В. А., Герасименка Л. В., Тихонову О. В., Чубенка А. Г., Мельника В. І., Тацієнка В. В., Чигрину Г. Л., Падалку А. М. тощо.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей запобігання злочинним посяганням на державні фінансові ресурси та майно в умовах воєнного стану, аналізі чинної нормативно-правової бази, оцінці ефективності механізмів фінансового контролю та антикорупційної політики, а також обґрунтуванні напрямів їх удосконалення з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення фінансової безпеки держави є однією з ключових передумов стабільного функціонування державного апарату, особливо в умовах воєнного стану. Фінансові ресурси відіграють визначальну роль у забезпеченні обороноздатності країни, фінансуванні соціальних програм та підтримці економічної стабільності. Водночас саме в такі періоди відбувається загострення проблем, пов'язаних із неправомірним використанням державних коштів та майна, що обумовлює необхідність удосконалення механізмів їх захисту.

З даного питання, нам імпонують думки Чернявського С. С., який зазначає, що «в умовах воєнного стану держава стикається з підвищеними ризиками корупційних зловживань у сфері розподілу бюджетних коштів, що вимагає посилення фінансового моніторингу та впровадження більш жорстких юридичних механізмів контролю» [13, с. 46]. Ми погоджуємося з цією думкою, оскільки реалії воєнного стану підтверджують необхідність вдосконалення правових механізмів захисту державних фінансових ресурсів.

Також нам імпонує позиція Мельника В. І., який наголошує, що «ефективна протидія злочинним зазіханням на державні фінансові ресурси можлива лише за умови комплексного підходу, який включає як кримінально-правові заходи, так і впровадження цифрових технологій контролю» [5, с. 61]. Думка вченого заслуговує на увагу, оскільки сучасні технології, такі як цифровий аудит та автоматизований аналіз державних витрат, можуть суттєво знизити рівень фінансових правопорушень.

Аналіз теоретичних засад фінансової безпеки держави свідчить, що корупційні прояви у цій сфері є структурною проблемою, яка вимагає системного підходу до її вирішення. Економічна теорія визначає корупцію, як складне багатовимірне явище, що охоплює не лише порушення правових норм, а й створює передумови для дестабілізації фінансової системи загалом. У зв'язку з цим науковці наголошують на важливості комплексного підходу до протидії зловживанням у сфері державних фінансів, що передбачає як посилення контролю, так і запровадження інноваційних механізмів управління бюджетними потоками.

Звертаємо увагу, що в умовах воєнного стану зростає кількість правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням державних коштів, ухиленням від фінансового контролю та зловживаннями під час державних закупівель. Дослідження показують, що збільшення бюджетних витрат без належного механізму контролю створює додаткові корупційні ризики. У цьому контексті важливу роль відіграє впровадження прозорих процедур державних закупівель, використання цифрових технологій для моніторингу фінансових потоків та посилення відповідальності за порушення фінансового законодавства.

Згідно з даними Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Державної аудиторської служби, кількість фінансових правопорушень у воєнний період зросла на 30% [2]. Варто зазначити, що НАБУ та САП під час воєнного стану розкрили правопорушення, пов'язані з 21 високопосадовцем держави, 39 керівниками державних підприємств, 16 суддями та 11 народними депутатами. Економічний ефект від діяльності НАБУ та САП у 2023 році склав 4,7 мільярда гривень, що в півтора рази більше, ніж у 2022 році. Ана-

ліз ситуації свідчить про існування системних проблем у сфері розподілу та використання державних фінансових ресурсів, що ускладнює забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави.

Беручи до уваги практичний аспект, стає відомо, що однією з найбільш вразливих сфер у цьому контексті є система державних закупівель, яка часто стає інструментом неефективного розподілу коштів.

Зловживання під час державних закупівель становить серйозну загрозу для фінансової стабільності країни. Воєнний стан створює умови для спрощених процедур закупівель, що, з одного боку, дозволяє оперативно задовольняти нагальні потреби оборонного сектору, а з іншого — породжує значні ризики непрозорих домовленостей, завищених цін та інших корупційних схем. Використання фінансових ресурсів без належного контролю сприяє створенню можливостей для маніпуляцій із тендерними процедурами та ухилення від фінансової відповідальності.

При цьому в Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024–2026 роки вказується, що однією зі стратегічних цілей Стратегії є розвиток електронної системи закупівель, що зокрема, передбачає: запровадження механізму укладення договорів про закупівлю у вигляді електронного документа; забезпечення прозорості інформації, що стосується учасників закупівель, яка міститься у відкритих державних реєстрах та інших публічних джерелах; удосконалення електронних аналітичних інструментів, що використовує Держаудитслужба під час здійснення моніторингу публічних закупівель [11].

Необхідно також зазначити, що до Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про публічні закупівлі» (реєстраційний № 11520 від 23.08.2024 р.). В пояснювальній записці до законопроекту, зокрема, вказується, що проект акта розроблено з метою забезпечення проведення ефективних публічних закупівель в прозорий та конкурентний спосіб, у тому числі для забезпечення потреб відновлення України внаслідок повномасштабної війни, а також з метою виконання міжнародно-правових зобов'язань України в сфері публічних закупівель. При цьому законопроектом визначаються правила та умови проведення конкурсу проектів за допомогою електронної системи закупівель (за результатами такого конкурсу замовник може укласти договір про закупівлю із застосуванням переговорної процедури закупівлі) [10].

Беручи до уваги наведені аргументи, ми підтримуємо позицію вченого Герасименка Л. В., який зазначає, що «запровадження жорсткіших критеріїв оцінки постачальників та цифровізація процесів може суттєво зменшити ймовірність зловживань у цій сфері» [1, с. 128].

Ми погоджуємося з дамками вченого, оскільки механізми ухилення від фінансового контролю набувають все більшої складності та різноманітності, що ускладнює їхнє виявлення та протидію. Спостерігається активне застосування схем перенаправлення коштів через підставні компанії, маніпуляцій з тендерними процедурами, а також навмисного заниження вартості активів. Відсутність оперативного моніторингу та ефективних аналітичних інструментів створює умови для безперешкодного функціонування подібних схем [12, с. 87].

У цьому контексті на нашу думку слід звернути увагу на удосконалення механізмів моніторингу фінансових операцій, зокрема шляхом розширення повноважень контролюючих органів та запровадження автоматизованих систем аналізу транзакцій. Крім того, важливим аспектом є вивчення міжнародного досвіду боротьби з фінансовими кримінальними правопорушеннями, зокрема використання технологій штучного інтелекту для виявлення підозрілих фінансових операцій та їх подальшого розслідування.

Слід наголосити на тому, що ефективна протидія таким правопорушенням неможлива без чіткої нормативно-правової бази, яка визначає відповідальність за фінансові кримінальні правопорушення та механізми їхнього попередження. Так, в Україні діє низка

нормативно-правових актів, що регламентують відповідальність за фінансові правопорушення та встановлюють механізми їхнього попередження. Основними законодавчими актами у цій сфері є Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про фінансовий контроль» та Кримінальний кодекс України, який містить низку статей, спрямованих на криміналізацію корупційних діянь та незаконних операцій із державними фінансами. З огляду на їхню важливість у протидії фінансовим правопорушенням, розглянемо більш детально положення кожного з цих законодавчих актів:

1. Закон України «Про запобігання корупції» відіграє центральну роль у регулюванні питань фінансової доброчесності посадових осіб та державних службовців. Цей закон визначає основні механізми антикорупційної політики, включаючи обов'язок декларування доходів, перевірку відповідності майнового стану осіб, що перебувають на державній службі, а також запроваджує антикорупційні обмеження та санкції. Проте ефективність його застосування значною мірою залежить від здатності правоохоронних органів та судової системи забезпечувати невідворотність покарання за порушення. У воєнний період, коли контрольні механізми держави зазнають додаткового навантаження, з'являються ризики зниження ефективності антикорупційних заходів, що створює сприятливі умови для фінансових зловживань [8].

2. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» регулює питання здійснення державного нагляду за фінансовими потоками, встановлює вимоги до звітності, аудиту та інших форм контролю за використанням бюджетних коштів. Зокрема, цей закон визначає повноваження Державної аудиторської служби України та інших контролюючих органів, спрямовані на виявлення фактів нецільового використання коштів, фінансових махінацій та корупційних схем. Однак, з огляду на воєнний стан, повноцінна реалізація норм цього закону стикається з численними викликами, серед яких недостатність людських і технічних ресурсів, обмежений доступ до об'єктів перевірки, а також складнощі з проведенням незалежного аудиту в умовах нестабільності [9].

3. Кримінальний кодекс України містить низку статей, що прямо передбачають відповідальність за злочини у фінансовій сфері. Зокрема, стаття 191 передбачає відповідальність за привласнення чи розтрату майна шляхом зловживання службовим становищем, що є поширеним явищем у системі державних закупівель та бюджетного фінансування. Стаття 364 КК України визначає покарання за зловживання владою або службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки для держави. Незважаючи на чітке законодавче врегулювання цих питань, практика розслідування фінансових злочинів свідчить про наявність значних труднощів у доведенні таких правопорушень до логічного завершення та притягненні винних осіб до відповідальності [3].

Окрім національного законодавства, важливу роль у протидії фінансовим правопорушенням відіграють міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Враховуючи глобальний характер фінансових правопорушень, ефективна боротьба з ними неможлива без узгодження національних підходів із загальноприйнятими міжнародними стандартами.

FATF визначає 40 основних рекомендацій, які охоплюють такі аспекти, як фінансовий моніторинг, обмін інформацією між фінансовими установами та правоохоронними органами, криміналізація відмивання грошей, належна перевірка клієнтів у банківському секторі та заходи щодо запобігання корупційним схемам [6].

Одним із ключових викликів у реалізації законодавчих норм у сфері протидії фінансовим правопорушенням є складність їхнього розслідування в умовах воєнного періоду. Військові дії та загальна дестабілізація призводять до обмеженості доступу до об'єктів розслідувань, втрати частини доказової бази, а також значного навантаження на слідчі та правоохоронні органи. Крім того, ускладнене функціонування судової системи та необхідність концентрації ресурсів на безпекових аспектах призводять до затягування кримінальних про-

ваджень. Особливої актуальності набуває питання розподілу значних бюджетних коштів за спрощеними процедурами, що ускладнює процес встановлення порушень та притягнення винних осіб до відповідальності.

Хоча законодавча база України містить достатньо норм, спрямованих на боротьбу з фінансовими правопорушеннями, їх ефективне застосування стикається з низкою труднощів, що загострюються в умовах воєнного стану. Це зумовлює необхідність удосконалення механізмів правозастосування, розширення повноважень контрольних органів та впровадження сучасних методів фінансового моніторингу. Комплексний підхід, який включає як законодавчі зміни, так і вдосконалення практики розслідування фінансових правопорушень, є критично важливим для забезпечення фінансової безпеки держави.

Попри існування таких ключових нормативно-правових актів, як Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про фінансовий контроль» та положення Кримінального кодексу України, їхня ефективна реалізація залишається обмеженою через низку системних проблем. Зокрема, воєнний стан сприяє підвищеним ризикам у сфері державних фінансів через спрощені процедури розподілу коштів, збільшення державних закупівель без належного рівня прозорості та контролю, а також активізацію корупційних схем.

Важливим напрямом підвищення ефективності боротьби з фінансовими правопорушеннями є удосконалення законодавчих механізмів та посилення відповідальності за кримінальні правопорушення у цій сфері. Зокрема, необхідно внести зміни до Кримінального кодексу України, передбачивши посилення санкцій за привласнення та розтрату державного майна, особливо за статтею 191, що регламентує відповідальність за розкрадання бюджетних коштів. Доцільним є запровадження більш жорстких санкцій, включаючи конфіскацію майна осіб, визнаних винними у зловживаннях, та посилення механізмів фінансової відповідальності посадових осіб, які сприяли таким правопорушенням або не здійснили належного контролю.

Необхідним є також розширення повноважень антикорупційних та аудиторських органів. Для цього слід внести зміни до Закону України «Про фінансовий контроль», надавши цим органам додаткові інструменти для оперативного аналізу фінансових операцій. Важливим кроком є впровадження автоматизованого моніторингу транзакцій із використанням цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту та алгоритмів аналізу даних. Це дозволить оперативно ідентифікувати підозрілі фінансові операції та виявляти потенційні зловживання, що є особливо актуальним в умовах війни, коли швидкість виявлення та реагування на правопорушення має критичне значення.

Крім внутрішніх механізмів контролю, важливу роль відіграють міжнародні стандарти боротьби з фінансовими злочинами. Зокрема, рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF) мають ключове значення для підвищення ефективності фінансового моніторингу в Україні. Впровадження стандартів FATF дозволяє забезпечити дієві механізми виявлення та припинення незаконних фінансових операцій, сприяє зміцненню співпраці з міжнародними партнерами та підвищенню прозорості фінансової системи. Зокрема, інтеграція України у світову систему боротьби з відмиванням коштів потребує вдосконалення законодавчої бази відповідно до вимог FATF, запровадження більш жорсткого контролю за фінансовими потоками, а також активної взаємодії з міжнародними органами фінансового контролю.

Таким чином, забезпечення ефективної протидії фінансовим правопорушенням в умовах воєнного стану потребує не лише посилення внутрішнього контролю, а й активного залучення міжнародного досвіду. Комплексний підхід, що поєднує законодавчі зміни, впровадження сучасних технологій моніторингу та дотримання міжнародних стандартів FATF, є необхідною умовою зміцнення фінансової безпеки держави та зниження ризиків фінансових зловживань.

Висновки. Враховуючи зазначене, проблеми запобігання злочинним посяганням на державні фінансові ресурси та майно в умовах воєнного стану вимагають посилення інсти-

туційної спроможності органів фінансового контролю, розширення повноважень антикорупційних структур та запровадження нових механізмів аудиту державних витрат. Зокрема, перспективним напрямом є міжнародне співробітництво у сфері боротьби з фінансовими правопорушеннями, що дозволяє застосовувати передові технології моніторингу та аналітики для виявлення незаконних фінансових схем. При цьому важливим є виконання положень Операційного плану реалізації у 2024–2025 роках, Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024–2026 роки, щодо запровадження міжнародних практик в організації та проведенні закупівель робіт/послуг, пов'язаних з роботами, зокрема шляхом адаптації окремих механізмів укладення договорів на виконання робіт/послуг, пов'язаних з роботами міжнародних фінансових інституцій та затвердження відповідних примірних форм договору (договорів) про закупівлю робіт/послуг, пов'язаних з роботами у сфері публічних закупівель [7].

Значна увага має бути приділена реформуванню системи державних закупівель, яка в умовах воєнного стану залишається однією з найбільш корупційно вразливих сфер. Зокрема, проведене у 2023 році Національним агентством з питань запобігання корупції комплексне дослідження «Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану» виявило низку корупційних ризиків [4]. Тому необхідно внести зміни до законодавства, що регламентує публічні закупівлі, зокрема передбачити обов'язкове проведення незалежного аудиту для контрактів, що перевищують визначений поріг вартості, та розширити вимоги до прозорості процесу укладення договорів.

Отже, підвищення ефективності боротьби з фінансовими правопорушеннями в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що включає як зміцнення інституційної спроможності контролюючих органів та антикорупційних структур, так і запровадження сучасних механізмів аудиту та міжнародної співпраці.

Список використаних джерел

1. Герасименко Л. В. Протидія корупції в умовах воєнного стану: аналіз проблем та можливостей. *Право і безпека – Law and Safety*. 2024. № 2 (93). С. 127–138.

2. Звіт Національного антикорупційного бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/activity/reports/

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 24.02.2025).

4. Корупційні ризики в публічних закупівлях під час воєнного стану: рекомендації НАЗК. URL: https://nazk.gov.ua/uk/koruptsijni-ryzyky-v-publichnyh-zakupivlyah-pid-chas-voyennogo-stanu-rekomendatsiyi-nazk/.

5. Мельник В. І., Тацієнко В. В., Чигрина Г. Л. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів: методичні рекомендації. Київ: Університет державної фіскальної служби України, 2017. 120 с.

6. Міжнародні стандарти FATF щодо боротьби з відмиванням коштів: FATF (Financial Action Task Force). International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. Paris: FATF, 2023. URL: https://www.fatf-gafi.org/ (дата звернення 24.02.2025).

7. Операційний план реалізації у 2024–2025 роках Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 76-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення 24.02.2025).

9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 13, ст. 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення 24.02.2025).

10. Проект Закону України «Про публічні закупівлі» (реєстраційний № 11520 від 23.08.2024). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44788

11. Стратегія реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 76-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text

12. Тихонова О. В. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану. *Публічне право,* 2022, № 2, с. 85–90.

13. Чернявський С. С. Особливості застосування законодавства щодо запобігання корупції в умовах воєнного стану. *Вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право, 2022, № 73, с. 45–49.

Надійшла до редакції 02.03.2025

References

1. Herasymenko, L. V. (2024). Protydiia koruptsii v umovakh voiennoho stanu: analiz problem ta mozhlyvostei [Counteracting corruption in the conditions of martial law: Analysis of problems and opportunities]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 2(93), 127–138 [in Ukraine].

2. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. (n.d.). Zvit [Report]. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://nabu.gov.ua/activity/reports/

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Law of Ukraine No. 2341-III dated April 5, 2001. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 25–26. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

4. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii [National Agency on Corruption Prevention]. (n.d.). Koruptsijni ryzyky v publichnykh zakupivliakh pid chas voiennoho stanu: rekomendatsii NASK [Corruption risks in public procurement during martial law: NACP recommendations]. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://nazk.gov.ua/uk/koruptsijni-ryzyky-v-publichnyh-zakupivlyah-pid-chas-voyennogo-stanu-rekomendatsiyi-nazk/

5. Melnyk, V. I., Tatsiienko, V. V., & Chyhryna, H. L. (2017). Finansovi rozsliduvannia u sferi protydii lehaliyzatsii zlochynnykh dokhodiv: metodychni rekomendatsii [Financial investigations in the field of combating money laundering: Methodological recommendations]. Kyiv: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [University of State Fiscal Service of Ukraine].

6. Financial Action Task Force (FATF). (2023). Mizhnarodni standarty FATF shchodo borotby z vidmyvanniam koshiv [International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation]. Paris: FATF. Retrieved February 24, 2025, from https://www.fatf-gafi.org/

7. Kabinet Ministriv Ukrainy [Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2024). Operatsiinyi plan realizatsii u 2024–2025 rokakh Stratehii reformuvannia systemy publichnykh zakupivel na 2024–2026 roky [Operational plan for the implementation in 2024–2025 of the Strategy for Reforming the Public Procurement System for 2024-2026]: Approved by Order No. 76-r dated February 2, 2024. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80

8. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [On Prevention of Corruption]: Law of Ukraine No. 1700-VII dated October 14, 2014. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 49. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

9. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zdijsnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini» [On the Basic Principles of State Financial Control in Ukraine]: Law of Ukraine No. 2939-XII dated January 26, 1993. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 13. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19

10. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro publichni zakupivli» [Draft Law of Ukraine «On Public Procurement»] (Registration No. 11520 dated August 23, 2024). Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44788

11. Kabinet Ministriv Ukrainy [Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2024). Stratehiia reformuvannia systemy publichnykh zakupivel na 2024-2026 roky [Strategy for Reforming the Public Procurement System for 2024-2026]: Approved by Order No. 76-r dated February 2, 2024. Retrieved February 24, 2025, Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80

12. Tykhonova, O. V. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia v umovakh voiennoho stanu [Criminal liability for corruption offenses under martial law]. *Publichne pravo – Public Law,* 2, 85–90.

13. Cherniavskyi, S. S. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia zakonodavstva shchodo zapobihannia koruptsii v umovakh voiennoho stanu [Features of the application of legislation to prevent corruption under martial law]. *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Bulletin of Uzhhorod National University.* Series: Law, 73, 45–49.

ABSTRACT

Liubov Androsovych. Problems of preventing criminal encouragements on state financial resources and property in conditions of martial state

Martial law poses significant challenges to the financial security of the state, increasing the risks of corruption, misappropriation of state property, and misuse of budget funds. During armed conflict, government spending on defense, social needs, and infrastructure restoration rises, complicating financial control and increasing the likelihood of budgetary abuses. Non-transparent tender procedures, manipulations in public procurement, and financial monitoring evasion pose particular threats.

This article analyzes key mechanisms for preventing criminal encroachments on state financial resources and property during martial law. It examines national and international approaches to strengthening financial discipline, including the digitalization of state control, automated transaction analysis, and the implementation of innovative audit tools. The effectiveness of Ukraine's current regulatory framework in combating financial crimes is assessed, and directions for its improvement are proposed.

The study's conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to counteracting financial offenses, which includes strengthening financial monitoring, increasing transparency in public procurement, expanding the powers of oversight bodies, and adapting international financial security standards. The proposed measures will help minimize corruption risks and ensure the effective use of state resources during martial law.

Key words: *martial law, financial security, public finance, corruption, public procurement, financial monitoring.*

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-22

Світлана СІМАКОВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Білоцерківський національний аграрний університет,
м. Біла Церква Київської обл., Україна)
lana24061989@gmail.com

Артур САМОЙЛОВИЧ
викладач
(Білоцерківський національний аграрний університет,
м. Біла Церква Київської обл., Україна)
a.samoylovych@gmail.com

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ – ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

У статті висвітлено питання, що стосуються незаконного обігу наркотичних засобів, як однієї з надважливих проблем нашої держави. Розуміння сутності даної проблеми дає можливість протидіяти незаконному обігу наркотичних засобів, проводити активні заходи щодо її профілактики з окремими верствами населення, зокрема із молоддю, та особами, які потребують лікування від наркозалежності.

Незаконний обіг наркотичних засобів призводить до деградації населення включаючи фізичні і психічні захворювання, які призводить до смертності, та відповідно до зменшення кількості населення в державі. Незаконний обіг наркотичних засобів породжує збільшення кількості злочинів вчинених на території України, в тому числі збільшуються статистичні показники організованої злочинності, виникає корупція.

Удосконалення роботи правоохоронної діяльності, підвищення ефективності міжнародної співпраці допоможе знизи рівень незаконного обігу наркотичних засобів.

Ключові слова: *наркотичні засоби, прекурсори, правоохоронні органи, кіберполіція, профілактика, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, міжнародне співробітництво.*

Постановка проблеми. Незаконний обіг наркотичних засобів є не лише глобальною загрозою для осіб, які їх вживають, а й для нашої держави в цілому, адже щороку дана проблема забирає життя мільйонів людей, руйнує сім'ї та підриває економічну стабільність країни. Він включає виробництво, розповсюдження і вживання заборонених речовин.

Великий відсоток кримінальних правопорушень скоюється особами, які перебувають під дією наркотичних засобів. Зокрема це крадіжки, грабежі, нанесення тілесних ушкоджень. Злочини, пов'язані з наркотиками, не лише формують тіньову економіку, але й сприяють поширенню корупції, організованої злочинності, та є підґрунтям для вчинення нових умисних злочинів винними особами.

Внутрішній попит на наркотичні засоби зростає, особливо серед молоді, що загрожує майбутньому нашої держави. Наркозалежні особи втрачають можливість працевлаштування, створення сім'ї та нормального соціального життя у суспільстві. Поширення наркотиків призводить до підвищення рівня інфекційних захворювань, таких

© С. Сімакова, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8088-3258
© А. Самойлович, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6002-3851

як ВІЛ, гепатит С та туберкульоз. Боротьба з наркозлочинністю та лікування наркозалежних осіб коштують державі мільйони гривень щороку.

Стан дослідження. Це питання є особливо важливим в нашій державі, де технологічний прогрес, глобалізація та соціально-економічна нерівність становить проблему незаконного обігу наркотичних засобів все більш складною.

Слушно вказують Василевич В.В., Левченко Ю.О., у своєму дослідженні, що України знаходиться на перехресті декількох міжнародних маршрутів транзиту наркотиків, що призводить утворення до великих потоків наркотичних засобів, поширення наркоманії та зростання злочинності [2, с. 335].

Вживання наркотиків дуже згубно впливає на організм людини руйнуючи його, тому люди, які вживають наркотичні засоби помирають переважно в молодому віці. Наркозалежні особи, та особи, які здійснюють продаж наркотичних засобів залучають до скоєння злочинів неповнолітніх осіб, та осіб молодого віку, які прагнуть заробити швидко кошти, пропонуючи останнім розповсюджувати наркотичні засоби залишаючи їх у визначених місцях. Такі схеми розповсюдження наркотичних засобів не є новими в наш час. Правопорушники використовуючи додаток Telegram, WhatsApp, Viber, створюють там групи, де пропонують розповсюджувати наркотичні засоби за грошову винагороду. І тут основне завдання кіберполіції виявляти такі злочинні схеми, та притягувати винних осіб до кримінальної відповідальності.

За офіційними даними Національної поліції України за 2024 р. виявлено та вилучено майже 5,5 тон наркотичних засобів на понад 2,6 млрд грн. Вартість вилучених наркотичних засобів за цінами «чорного» ринку складає понад 2,6 мільярда гривень. З 24 тон прекурсорів можна було б виготовити понад 6 тон наркотиків. Це значні обсяги у порівнянні з минулими роками, що свідчить про ефективну роботу поліції. Такі обсяги наркотиків за рік у нашій країні ще не вилучалися. Чим більше викривається наркосиндикатів, тим більше мінімізується обіг наркотиків в нашій державі [3]. Враховуючи значний прорив у даному напрямку, Україна все ще залишається державою із високим рівнем злочинів пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів.

Важливим аспектом боротьби з цією загрозою є розуміння причин, що сприяють поширенню наркотиків, і заходів профілактики, які здатні знизити рівень наркозлочинності. Соціально-економічні причини, зокрема безробіття, бідність штовхають людей до нелегальної діяльності, зокрема до наркоторгівлі. Високий рівень корупції впливає на зростання наркоринку. Стрімкий розвиток діджиталізації, та комп'ютеризації, створення нових інтернет-платформ, зокрема «даркнет», стали ключовими інструментами для продажу наркотичних засобів, що ускладнює боротьбу з цим явищем.

Кузик В.В., вказує, що причиною збільшення наркозлочинності є не встановлення першоджерел надходження наркотиків, а виявлення тільки розповсюджувачів. Під час вчинення кримінальних правопорушень наркодилери використовують спеціальні засоби, знаряддя, сучасні досягнення науки й техніки організовуючи збут наркотичних засобів [4, с. 99]. Злочинці облаштовую нарколабораторії, виготовляють наркотичні засоби, а потім їх збувають поштовими відправленнями, або шляхом розповсюдження через розкладання «закладок», які вони розкладають самостійно у визначених кварталах міста чи можуть залучати сторонніх осіб, оплачуючи їхні послуги.

Так, за офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України у 2023 р. у Вишгородському районі було виявлено та затримано групу зловмисників, які виготовляли наркотичні засоби солі «Альфа-PVP» і «амфетамін», які потім збували на території Київщини. Зрозумівши, що їхня злочинна діяльність викрита, правопорушники намагалися підпалити будинок, та знищити наркотичні засоби, про те працівникам поліції вдалось виявити та вилучити близько 3 кілограмів солей «Альфа-PVP», 2 кілограмів «амфетаміну», понад 100 літрів прекурсорів, лабораторний та хімічний посуд, ємкості для виготовлення

наркотичних засобів [5]. На жаль це непоодинокий випадок Київщини. Пріоритетним завданням правоохоронних органів залишається виявлення шляхів постачання прекурсорів з яких виготовляють наркотичні засоби, та в подальшому розповсюджують їх.

Мета статті. Враховуючи всі аспекти даної проблеми варто вести ефективну профілактику кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Рання профілактика, у закладах середньої та вищої освіти повинна активно працювати в контексті інформування молоді про згубний вплив наркотичних засобів на організм людини; про кримінальну відповідальність, яка настає в результаті вживання та розповсюдження наркотичних засобів.

Виклад основного матеріалу. Проведення правоосвітницьких заходів із залученням правоохоронних органів, громадських організацій, працівників медичних закладів повинні бути спрямовані на попередження та подолання проблеми суспільства, які повинні здійснюватися на постійній основі.

Варто підвищувати рівень правосвідомості населення, та закликати повідомляти до органів Національної поліції про відомі випадки виготовлення наркотичних засобів особами, про їх розповсюдження чи вживання, що дасть можливість попередити та розкрити даного виду кримінальні правопорушення.

Підвищення рівня знань, та рівня правосвідомості населення дасть змогу впливати на рівень наркозлочинності, а правоохоронці будуть ще більше обізнані у оперативній ситуацій міста, та зможуть вчасно реагувати на протиправні випадки винних осіб.

Перегляд навчальних фільмів для школярів та студентів, бесіди із особами, які пройшли курс лікування від наркоманії теж є профілактикою, адже це приклад того, що з людиною відбувається після вживання наркотичних засобів, та який важкий і довгий шлях людина проходить, щоб вилікуватись.

Лікування наркозалежних громадян повинно включати як медичний, так і психологічний супровід, що сприятиме поверненню людей до нормального життя в суспільстві. Громадські організації (центри, організації) повинні впливати на лікування наркозалежних осіб, на проведення профілактики захворювання вірусними захворювання, та про недопущення вчиненню наркозалежними особами нових злочинів.

З 2017 р. в Україні діє Благодійна організація «Благодійний фонд «Всеукраїнське об'єднання людей з наркозалежністю (ВОЛНА)» до якого входять 24 члени організацій та установ України, діяльність яких спрямована на надання допомоги, в тому числі належного медичного лікування особам, які є наркозалежними [1]. Значимість таких організацій є великою, адже наркозалежні особи живуть у суспільстві, поруч з нами, вчиняють злочини заради отримання (придбання) наркотичного засобу, в результаті чого притягуються до кримінальної відповідальності. В частих випадках відбувають покарання у виді позбавлення волі. Після відбуття покарання такі особи знову повертаються жити в суспільство, тому задля забезпечення безпеки суспільства такі об'єднання повинні впливати на виправлення засуджених, їх лікування, адже в інший випадках наркозалежна особа вчинить рецидив і знову ж таки потрапить до кримінально-виконавчої установи. Надання реабілітаційними центрами замісної терапії, є ефективними у боротьбі з наркозалежністю, адже наркозалежна особа отримавши таку терапію вже не буде вчиняти кримінальне правопорушення задля потреби вжити наркотичний засіб.

Висновки. Кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, є глобальною проблемою, що вимагає злагоджених дій на рівні держави, суспільства та окремих громадян. Ефективна профілактика можлива лише за умови комплексного підходу, який включає освіту, реабілітацію, удосконалення правоохоронної діяльності та міжнародну співпрацю.

Особливо важливо звертати увагу на молодь, адже вона є найбільш вразливою до впливу наркотичних засобів. Інтеграція профілактичних програм у систему освіти,

створення центрів допомоги наркозалежним особами, надання замісної терапії, та активне залучення громадських організацій до боротьби з цією проблемою допоможе зменшити її масштаби. Зміцнення правоохоронної системи, посилення боротьби з корупцією, удосконалення законодавства і застосування сучасних технологій для виявлення і ліквідації каналів постачання наркотиків є важливим феноменом на шляху до подолання наркозлочинності.

Боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів вимагає глобального підходу із залученням міжнародної спільноти: координація між країнами, спільні операції під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, та обмін інформацією є важливими елементами на шляху до виявлення і подолання наркозлочинності.

У національному кримінальному законодавстві варто внести зміни, посиливши кримінальну відповідальності за виробництво та збут наркотичних засобів з конфіскацією майна правопорушників, та можливістю в подальшому використовувати його активи задля здійснення фінансування державних реабілітаційних програм, які спрямовані на лікування наркозалежних осіб. Тим самим зменшиться навантаження на державу у контексті фінансування державних програм особам, які перебувають на лікуванні медичних закладах лікуючись від наркозалежності.

Задля відстеження міжнародних каналів постачання наркотичних засобів варто посилити міжнародну співпрацю з європейськими країнами між якими укладено угоди щодо боротьби з наркозлочинністю. Посилити контроль на кордонах з метою недопущення потоків наркотичних засобів на територію України.

Усвідомлення серйозності цієї загрози, підвищення рівня правосвідомості громадян, готовність діяти є ключовими факторами успіху в боротьбі з наркозлочинністю. Тільки спільними зусиллями можна досягти значущих результатів і створити безпечніше майбутнє для наступних поколінь нашої держави.

Список використаних джерел

1. Благодійна організація «Благодійний фонд «Всеукраїнське об'єднання людей з наркозалежністю (ВОЛНА)». URL: https://volna.in.ua/pro-nas/istoriya-stvorennya.html.

2. Василевич В.В., Левченко Ю.О., Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. № 4 (2023): Аналітично-порівняльне правознавство. ДВНЗ «Ужгородський національний університет» С. 335-339. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287288.

3. Главком. «Стало відомо, скільки тонн наркотичних речовин вилучила Нацполіція за 2024 рік». URL: https://glavcom.ua/.

4. Кузик В.В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.

5. Міністерство внутрішніх справ України . Нарколабораторія з прибутком у 5 мільйонів гривень: оперативники поліції Києва затримали групу осіб. URL: https://mvs.gov.ua/news/narkolaboratoriia-z-pributkom-u-5-milioniv-griven-operativniki-policiyi-kijeva-zatrimali-grupu-osib.

Надійшла до редакції 06.03.2025

References

1. Blahodiina orhanizatsiia «Blahodiinyi fond «Vseukrainske ob'iednannia liudei z narkozalezhnistiu (VOLNA)» [Charitable Organization "Charitable Foundation 'All-Ukrainian Association of People with Drug Dependence *(VOLNA)*"]. Retrieved https://volna.in.ua/pro-nas/istoriya-stvorennya.html. [in Ukrainian].

2. Vasylevich, V.V., & Levchenko, Y.O. (2023). Zapobihannia kontrabandi narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv ta prekursoriv [Prevention of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. DVNZ*

«Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet» S. 335–339. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287288. [in Ukrainian].

3. Glavkom. (2024). Stalo vidomo, skilky tonn narkotychnykh rechovyn vyluchyla Natspolitsiia za 2024 rik [It became known how many tons of narcotics the National Police seized in 2024]. Retrieved from https://glavcom.ua/. [in Ukrainian].

4. Kuzyk V.V. (2021). Kryminolohichni zasady diialnosti pidrozdiliv protydii narkozlochynnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Criminological principles of the activities of the units combating drug crime of the National Police of Ukraine]. *Candidate's thesis.* Dnipro. P. 216 [in Ukrainian].

5. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Narkolaboratoriia z prybutkom u 5 milioniv hryven: operatyvnyky politsii Kyieva zatrymaly hrupu osib [Drug lab with a profit of 5 million hryvnias: Kyiv police detectives detained a group of people]. Retrieved from https://mvs.gov.ua/news/narkolaboratoriia-z-pributkom-u-5-milioniv-griven-operativniki-policiyi-kijeva-zatrimali-grupu-osib.[in Ukrainian].

ABSTRACT

Svitlana Simakova, Artur Samoilovych. Illegal drug trafficking is a social problem and ways to prevent it

The article highlights issues related to the illegal circulation of narcotic drugs as one of the pressing problems of our country.

The illegal circulation of narcotic drugs leads to the degradation of the population, including physical and mental diseases, which leads to mortality, and, accordingly, to a decrease in the number of the population in the state.

A large percentage of criminal offenses are committed by persons under the influence of drugs. In particular, these are thefts, robberies, inflicting bodily harm.

Domestic demand for drugs is growing, especially among young people, which threatens the future of our state. Drug addicts lose the opportunity to find employment, start a family, and lead a normal social life in society. The proliferation of drugs leads to increased rates of infectious diseases such as HIV, hepatitis C and tuberculosis.

Taking into account all aspects of this problem, effective prevention of criminal offenses related to the illegal circulation of narcotics should be carried out.

Early prevention in secondary and higher education institutions should actively work in the context of informing young people about the harmful effects of drugs on the human body; on criminal liability resulting from the use and distribution of narcotic drugs.

Conducting legal educational activities with the involvement of law enforcement agencies, public organizations, and employees of medical institutions should be aimed at preventing and overcoming the problems of society, which should be carried out on an ongoing basis.

It is necessary to raise the level of legal awareness of the population, and to call on the authorities of the National Police to report cases of the manufacture of narcotic drugs by individuals, their distribution or use, which will provide an opportunity to warn and disclose this type of criminal offenses.

Increasing the level of knowledge and the level of legal awareness of the population will make it possible to influence the level of drug crime, and the law enforcement officers will be even more knowledgeable about operational situations in the city, and will be able to respond in a timely manner to illegal cases of guilty persons.

Strengthening the law enforcement system, strengthening the fight against corruption, improving legislation and using modern technologies to identify and eliminate drug supply channels is an important phenomenon on the way to overcoming drug crime.

The fight against illegal drug trafficking requires a global approach involving the international community: coordination between countries, joint operations and information exchange are important elements on the way to identifying and combating drug crime.

Key words: *narcotics; precursors; law enforcement agencies; cyber police; prevention; criminal offense; criminal responsibility; international cooperation.*

УДК 343.9:346.5
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-23

Денис ПЕТРЮК
магістр права
(Фордгемський університет Нью-Йорк, штат Нью-Йорк, США)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОРПОРАТИВНОГО ШАХРАЙСТВА ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ

Корпоративне шахрайство є однією з найбільших загроз для економічної стабільності, оскільки воно може спричинити значні фінансові втрати, підірвати довіру інвесторів та вплинути на конкурентне середовище. У статті досліджено основні форми корпоративного шахрайства, серед яких фальсифікація фінансової звітності, відмивання грошей, використання інсайдерської інформації та корупційні схеми. Проаналізовано міжнародний та національний досвід правового регулювання протидії корпоративним злочинам, зокрема нормативно-правові акти України, США, Великобританії та ЄС. Визначено основні проблеми, що ускладнюють ефективну боротьбу з корпоративним шахрайством в Україні, серед яких складність доведення економічних злочинів, недосконалість механізмів фінансового контролю та корупція у правоохоронних органах. Запропоновано шляхи підвищення ефективності антикорупційних та правових механізмів, включаючи впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління, посилення фінансового моніторингу та розширення прав викривачів шахрайських схем.

Ключові слова: *корпоративне шахрайство, фальсифікація фінансової звітності, відмивання грошей, корупція, фінансовий моніторинг, правові механізми, антикорупційні заходи, корпоративне управління, економічна безпека.*

Постановка проблеми. У сучасному світі корпоративне шахрайство є серйозною загрозою для економічної стабільності, фінансової безпеки та розвитку бізнес-середовища. Це явище охоплює широкий спектр незаконних дій, таких як фальсифікація фінансової звітності, відмивання коштів, корупційні схеми, маніпуляції з акціями та інші форми економічної злочинності. В умовах глобалізації економіки та цифрової трансформації нові технології відкривають як можливості для ефективного контролю, так і нові ризики для фінансових махінацій.

У даній статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання корпоративного шахрайства, розглянуто міжнародний досвід боротьби з цим явищем та виявлено основні проблеми, що ускладнюють ефективне запобігання шахрайським схемам у корпоративному секторі. Особлива увага приділена аналізу нормативно-правової бази України та ефективності її реалізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема корпоративного шахрайства є предметом досліджень багатьох науковців, економістів та правників. У міжнародній практиці питання запобігання економічним злочинам досліджують Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), а також численні аналітичні центри, які розглядають механізми запобігання фінансовим махінаціям. Значний внесок у вивчення цієї тематики зроблено в межах законодавчих ініціатив США та Великої Британії. Серед українських дослідників важливі напрацювання у цій сфері здійснила Возняковська К.А. яка розглядала антикорупційні механізми як засіб боротьби з організованою злочинністю у сфері господарювання.

© Д. Петрюк, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4958-8151

Метою статті є систематизація та аналіз основних аспектів корпоративного шахрайства, визначення ключових проблем у правозастосовній сфері та формування рекомендацій щодо вдосконалення механізмів боротьби з економічними злочинами в корпоративному секторі. Успішна протидія корпоративному шахрайству є не лише юридичним, а й економічним та соціальним завданням, оскільки вона сприяє зміцненню довіри до бізнесу, покращенню інвестиційного клімату та забезпеченню фінансової стабільності держави.

Виклад основного матеріалу. Корпоративне шахрайство є однією з найбільших загроз для бізнесу, оскільки воно може не тільки завдати значних фінансових збитків, а й підірвати довіру до компанії з боку інвесторів, партнерів та регуляторів. Це явище охоплює широкий спектр незаконних дій, що здійснюються як керівництвом компаній, так і їхніми працівниками задля отримання неправомірної вигоди.

Визначення корпоративного шахрайства на міжнародному рівні міститься в багатьох нормативних актах та рекомендаціях, зокрема у документах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), яка зазначає, що корпоративне шахрайство – це навмисне введення в оману з метою отримання фінансової або іншої вигоди всередині компанії чи щодо зовнішніх осіб [13].

В Україні це явище регулюється низкою правових норм, серед яких Кримінальний кодекс України, Закон «Про запобігання корупції» [7] та Закон «Про акціонерні товариства» [5].

Корпоративне шахрайство може проявлятися у різних формах, залежно від його мети, масштабів та способів реалізації. Одним із найбільш поширених видів є фальсифікація фінансової звітності, коли керівництво компанії свідомо приховує реальний фінансовий стан підприємства або маніпулює показниками, щоб залучити інвесторів або уникнути відповідальності перед кредиторами. Цей вид шахрайства особливо небезпечний, оскільки виявлення таких махінацій відбувається зазвичай із великим запізненням, що призводить до значних фінансових втрат для зацікавлених сторін.

Іншою поширеною формою є відмивання грошей, коли компанії використовуються для легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом. В Україні цей злочин підпадає під регулювання Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [8]. Відмивання грошей найчастіше реалізується через фіктивні контракти, підставні компанії або складні фінансові схеми, що ускладнює його виявлення [2, с. 10].

Ще одним небезпечним видом корпоративного шахрайства є використання інсайдерської інформації, коли особи, які мають доступ до конфіденційних даних компанії, використовують їх для здійснення біржових операцій на свою користь. Такі дії заборонені як міжнародним, так і українським законодавством, зокрема Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [9].

Окрему категорію шахрайських дій становлять корупційні схеми всередині компаній, коли посадові особи приймають рішення не в інтересах підприємства, а на користь третіх осіб за певну винагороду. У світовій практиці протидія таким злочинам регулюється, зокрема, Законом США «Про боротьбу з корупцією за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act, 1977), який забороняє підкуп іноземних посадовців та вимагає від американських компаній дотримання антикорупційних стандартів навіть за межами США [12].

Подібний нормативний акт діє у Великій Британії – Закон про хабарництво (UK Bribery Act, 2010), який також має екстериторіальну дію та може застосовуватися до компаній, що працюють в інших країнах. Він передбачає покарання як для осіб, які дають хабар, так і для компаній, що не запобігли корупційним схемам у своїй діяльності [10].

Корпоративне шахрайство є складним явищем, яке має не лише юридичний, а й соціально-економічний вимір. Будь-яке шахрайство в корпоративному секторі впливає не тільки на саму компанію, її власників та акціонерів, а й на ринок у цілому. Достатньо

згадати світові фінансові кризи, частина яких була викликана недобросовісною діяльністю корпорацій, що приховували справжній фінансовий стан, маніпулювали звітністю або займалися відмиванням коштів. Саме тому законодавче регулювання цього питання має критичне значення, оскільки дозволяє встановити чіткі межі дозволеної діяльності, створює інструменти покарання для тих, хто їх порушує, та запроваджує механізми запобігання повторенню подібних ситуацій.

В Україні боротьба з корпоративним шахрайством здійснюється через кілька правових механізмів, головним із яких є Кримінальний кодекс України**.** Наприклад, стаття 190 передбачає кримінальну відповідальність за шахрайство – заволодіння чужим майном через обман чи зловживання довірою. Ця стаття доволі універсальна і може застосовуватися в різних ситуаціях, починаючи від дрібних махінацій у бізнесі до масштабних корпоративних схем. Однак проблема в тому, що довести саме корпоративне шахрайство часто буває складно. Виглядає це так: керівник компанії використовує підставні фірми для виведення коштів, але робить це через десятки юридичних осіб у різних юрисдикціях. Виявити кінцевого бенефіціара в таких схемах надзвичайно важко, і часто покарання уникнути вдається через недосконалість слідчих процедур або відсутність доказів прямого умислу.

Окремо слід згадати статтю 191 Кримінального кодексу**,** яка передбачає відповідальність за привласнення чи розтрату майна шляхом зловживання службовим становищем. Ця норма особливо важлива для випадків, коли топменеджмент компаній використовує службове становище для незаконного збагачення. Тут виникає питання – а що саме є «зловживанням»? Якщо керівник корпорації приймає рішення про укладення невигідного контракту на користь афілійованої компанії, чи можна це кваліфікувати як злочин? Юридично – так, але практично довести саме злочинний умисел доволі складно, особливо якщо рішення ухвалювалося колегіально.

Не менш важливе значення має Закон України «Про запобігання корупції», який запроваджує вимоги до прозорості діяльності компаній, регулює конфлікт інтересів та механізми фінансового контролю. В останні роки в Україні активно розвивається інститут викривачів корупції – осіб, які повідомляють про зловживання, що відбуваються всередині організацій. Проте в реальності цей механізм працює не завжди ефективно, оскільки викривачі стикаються з репресіями, а в деяких випадках – із відсутністю належного захисту з боку держави [7].

На думку Возняковської К. та інші, впровадження антикорупційних заходів є пріоритетом для багатьох країн світу, і Україна не є винятком. Зважаючи на високу залежність економіки від публічних фінансів та державно-приватного партнерства, корупція в публічному секторі може мати надзвичайно негативні наслідки для розвитку країни та її міжнародного іміджу. Сьогодні корупція в Україні залишається однією з основних загроз економічній стабільності, а організовані злочинні групи активно використовують слабкість правозастосовної системи для здійснення незаконної діяльності [1, с. 45].

Ще одним важливим нормативним актом є Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів», який запроваджує фінансовий моніторинг для компаній, що працюють у високоризикових сферах. У світі добре відомі випадки, коли великі міжнародні банки сприяли відмиванню коштів через фіктивні рахунки, і Україна також не є винятком. Вимоги цього закону зобов'язують компанії відслідковувати підозрілі фінансові операції, однак на практиці бізнес часто сприймає їх як зайву бюрократичну перепону, а не реальний запобіжник злочинів [8].

Нормативно-правове регулювання корпоративного шахрайства є комплексним і включає норми кримінального, фінансового та корпоративного права. В Україні існує розвинена законодавча база, проте головною проблемою залишається її реалізація на практиці. Складність розслідувань, тривалі судові процеси та недосконалість механізмів доведення злочинів – усе це створює сприятливі умови для зловживань. Однак поступові

реформи та запровадження міжнародного досвіду дають підстави сподіватися, що ситуація зміниться на краще. У наступному розділі розглянемо, наскільки ефективними є існуючі механізми боротьби з корпоративним шахрайством та які практичні інструменти можна застосовувати для запобігання цьому явищу.

Одним із найбільш ефективних методів боротьби з корпоративним шахрайством є налагодження дієвої системи внутрішнього аудиту. Великі корпорації, особливо ті, що котируються на фондових біржах, мають спеціальні департаменти внутрішнього контролю, які перевіряють відповідність операцій компанії встановленим стандартам та законодавству. Регулярні аудиторські перевірки дозволяють виявляти підозрілі фінансові операції, приховані транзакції та інші ознаки шахрайства ще на ранніх етапах.

В Україні основи фінансового контролю закріплені в Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який зобов'язує компанії вести прозору звітність і подавати достовірну інформацію про свої фінансові операції [6].

Проте проблема полягає в тому, що багато компаній, особливо середнього бізнесу, сприймають аудит як формальність і не приділяють достатньої уваги побудові ефективної системи фінансового моніторингу.

Прозорість бізнесу – це один із головних запобіжників шахрайства. Чим більше інформації про фінансові операції компанії доступне для регуляторів, інвесторів та громадськості, тим складніше здійснювати маніпуляції. Саме тому в міжнародній практиці запроваджено вимоги щодо розкриття корпоративної звітності, що дозволяє мінімізувати ризики прихованих злочинних схем.

В Україні питання розкриття фінансової інформації регулюється Законом «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який визначає вимоги до публічних компаній щодо обов'язкового розкриття фінансових звітів та корпоративних рішень [9]. Проте в реальності велика частина компаній намагається мінімізувати обсяг інформації, що надається у звітах, що створює ризики непрозорості та сприяє можливості маніпуляцій.

Ще одним важливим механізмом запобігання корпоративному шахрайству є комплаєнс-програми – системи внутрішнього контролю, що забезпечують дотримання компанією етичних норм та законодавчих вимог. Комплаєнс-офіцери займаються моніторингом діяльності підприємства, аналізом ризиків та навчанням співробітників щодо правил корпоративної поведінки.

У країнах Європейського Союзу та США такі програми є обов'язковими для великих компаній, особливо тих, які працюють у сферах фінансів та торгівлі. В Україні цей інструмент лише починає розвиватися, і хоча деякі компанії запровадили системи комплаєнсу, загалом бізнес поки що не приділяє достатньої уваги цій проблемі. Відсутність належного контролю часто стає причиною корпоративних конфліктів та махінацій, що могли б бути попереджені на ранніх стадіях.

Одним із найбільш дієвих методів боротьби з корпоративним шахрайством є залучення самих працівників до виявлення порушень. У багатьох країнах діють програми захисту викривачів (whistleblowers), які дозволяють співробітникам анонімно повідомляти про випадки зловживань.

Проте проблема в тому, що на практиці далеко не всі випадки корпоративного шахрайства доходять до суду, а ще менше – завершуються реальними вироками. Це пов'язано з тим, що такі злочини складно розслідувати, оскільки вони зазвичай мають складну структуру, включають іноземні юрисдикції та використовують правові лазівки для уникнення відповідальності.

Міжнародні судові кейси корпоративного шахрайства демонструють, наскільки широкомасштабними можуть бути такі злочини та які наслідки вони мають для економіки.

Гучним випадком є банкрутство німецької фінансової компанії Wirecard у 2020 році. Wirecard, яка займалася електронними платежами, протягом багатьох років маніпулювала

своїми фінансовими показниками, щоб залучати інвесторів. Врешті-решт було виявлено, що компанія сфальсифікувала фінансову звітність на суму понад 1,9 мільярда євро. Це стало одним із найбільших фінансових скандалів у Європі, що призвело до посилення контролю за аудиторською діяльністю в Німеччині та всій Європі [11].

В Україні випадки корпоративного шахрайства трапляються не рідше, ніж у західних країнах, але проблема полягає в складності їх розслідування та доведення в суді. Одним із найбільш гучних кейсів стала справа ПриватБанку, в якій колишні власники звинувачуються у виведенні коштів банку через фіктивні кредити на мільярди доларів.

За даними розслідування, перед націоналізацією у 2016 році близько 95% кредитного портфеля банку було видано афілійованим компаніям, що фактично зробило банк неплатоспроможним. Розслідуванням справи займається не лише українська Генеральна прокуратура, а й правоохоронні органи США та Великобританії. Незважаючи на націоналізацію банку та спроби повернення виведених коштів, судові процеси тривають і досі, що вкотре демонструє складність боротьби з корпоративним шахрайством [4].

Світова та українська судова практика показує, що корпоративне шахрайство є складним злочином, який потребує ретельного розслідування, міжнародного співробітництва та залучення фінансових експертів для збору доказової бази. Проблема полягає в тому, що такі злочини мають довготривалий характер, а юридичні механізми не завжди дозволяють притягнути винних до відповідальності у короткі терміни.

Один із головних висновків – ефективна боротьба з корпоративним шахрайством можлива лише за умови прозорої системи правосуддя, де судові органи, прокуратура та слідчі органи не перебувають під впливом політичних чи корпоративних інтересів. Наприклад, у США та Європі багато справ корпоративного шахрайства розслідуються досить швидко, а покарання для винних є невідворотним. В Україні ж навіть найгучніші кейси розглядаються роками, а топменеджмент компаній, які звинувачуються у шахрайстві, нерідко уникає відповідальності.

В Україні одним із ключових викликів є недостатня ефективність правоохоронних органів у розслідуванні економічних злочинів. Згідно з даними Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), більшість справ щодо зловживань у корпоративному секторі мають складну доказову базу та потребують залучення міжнародної співпраці. Наприклад, у справі ПриватБанку правоохоронні органи США, Великобританії та Кіпру беруть участь у розслідуванні, оскільки значна частина виведених коштів знаходиться за межами України [3].

Ще однією проблемою є корупція у державних органах, яка ускладнює боротьбу з шахрайськими схемами. В Україні вже було виявлено численні випадки, коли державні посадовці сприяли незаконному збагаченню топменеджменту корпорацій. У таких випадках механізми правосуддя можуть працювати вибірково, а справи про масштабне шахрайство закриватися через відсутність доказів або процесуальні порушення.

Окремою проблемою є низький рівень корпоративної культури та недотримання стандартів фінансового контролю. Багато українських компаній сприймають внутрішній аудит і комплаєнс-програми як зайві бюрократичні перешкоди, а не як дієві інструменти боротьби з шахрайством. У той час як у США та Європі запровадження таких механізмів є обов'язковим для компаній, що працюють у стратегічних секторах економіки, в Україні лише частина бізнесу усвідомлює їхню важливість.

Попри наявність розвиненої законодавчої бази та міжнародних механізмів боротьби з корпоративним шахрайством, існує низка викликів, які ускладнюють їхню ефективну реалізацію. Найбільш значущими проблемами є складність доведення економічних злочинів, корупція в правоохоронних органах, відсутність дієвих механізмів захисту викривачів та слабка корпоративна культура у сфері фінансового контролю. Крім того,

технологічний розвиток створює нові можливості для шахрайства, що вимагає адаптації нормативної бази до сучасних загроз.

Далі ми розглянемо конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності боротьби з корпоративним шахрайством, які можуть бути корисними як для державних органів, так і для бізнесу та громадянського суспільства.

Висновки. Корпоративне шахрайство є глобальною проблемою, яка потребує системного підходу у боротьбі. Україна вже зробила кроки в напрямку посилення фінансового контролю та антикорупційних заходів, однак ефективність цих заходів залишається недостатньою через слабку судову систему, корупцію в правоохоронних органах та недостатній рівень корпоративної відповідальності.

Успішний досвід США, Європейського Союзу та Великобританії свідчить про те, що боротьба з корпоративним шахрайством можлива лише за умови комплексного підходу, який включає жорсткіші санкції, ефективні механізми контролю, активну участь регуляторних органів та міжнародну співпрацю. Важливу роль у цьому процесі відіграє бізнес-середовище, яке має прагнути до прозорості та дотримання міжнародних стандартів корпоративного управління.

Тільки за умови реальних змін у підході до боротьби з корпоративним шахрайством можна досягти сталого економічного розвитку, залучити іноземні інвестиції та забезпечити довіру громадян до державних інституцій та бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Возняковська К.А., Біленець Д.А., Марчук В.В. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. 2024, № 84. С. 43–48.

2. Возняковська К. А. Господарсько-правові засоби протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 К. А. Возняковська; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.

3. НАБУ. Розслідування справи ПриватБанку. URL: https://nabu.gov.ua/.

4. Національний банк України. Розслідування справи ПриватБанку. URL: https://bank.gov.ua/.

5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text.

6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text.

9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text

10. Bribery Act 2010, UK Government. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents.

11. Financial Times. The Wirecard scandal. URL: https://www.ft.com/wirecard

12. Foreign Corrupt Practices Act, 15 U.S.C. §§ 78dd-1, et seq. URL: https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act.

13. Organisation for Economic Co-operation and Development. Corporate Fraud. URL: https://www.oecd.org/finance/financial-markets/corporate-fraud.htm.

Надійшла до редакції 01.03.2025

References

1. Vozniakovska, K. A., Bilenets, D. A., & Marchuk, V. V. (2024). Antykoruptsiini mekhanizmy u systemi publichnoho administruvannia yak zasib borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu v sferi

hospodariuvannia [Anti-corruption mechanisms in the system of public administration as a means of combating organized crime in the economic sphere]. Naukovyi visnyk UzhNU. Seriia: Pravo, 84, 43–48. [In Ukrainian].

2. Vozniakovska, K. A. (2012). Hospodarsko-pravovi zasoby protydii lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom [Economic and legal means of counteracting the legalization of proceeds obtained through criminal means] (Doctoral dissertation, National University «Odesa Law Academy»). [In Ukrainian].

3. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU). (n.d.). Rozsliduvannia spravy PryvatBanku [Investigation of the PrivatBank case]. Retrieved from https://nabu.gov.ua/. [In Ukrainian].

4. National Bank of Ukraine (NBU). (n.d.). Rozsliduvannia spravy PryvatBanku [Investigation of the PrivatBank case]. Retrieved from https://bank.gov.ua/. [In Ukrainian].

5. Law of Ukraine. (2008). On Joint-Stock Companies, No. 514-VI of September 17, 2008. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text. [In Ukrainian].

6. Law of Ukraine. (1999). On Accounting and Financial Reporting in Ukraine, No. 996-XIV of July 16, 1999. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text. [In Ukrainian].

7. Law of Ukraine. (2014). On Prevention of Corruption, No. 1700-VII of October 14, 2014. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text. [In Ukrainian].

8. Law of Ukraine. (2019). On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Proliferation of Weapons of Mass Destruction, No. 361-IX of December 6, 2019. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text. [In Ukrainian].

9. Law of Ukraine. (2006). On Capital Markets and Organized Commodity Markets, No. 3480-IV of February 23, 2006. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text. [In Ukrainian].

10. UK Government. (2010). Bribery Act 2010. Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents.

11. Financial Times. (n.d.). The Wirecard scandal. Retrieved from https://www.ft.com/wirecard.

12. U.S. Department of Justice. (n.d.). Foreign Corrupt Practices Act, 15 U.S.C. §§ 78dd-1, et seq. Retrieved from https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act.

13. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). Corporate fraud. Retrieved from https://www.oecd.org/finance/financial-markets/corporate-fraud.htm.

Abstract

Denys Petryuk. Legal aspects of corporate fraud: effectiveness of counteraction mechanisms

Corporate fraud is one of the most significant threats to economic stability, as it can lead to substantial financial losses, undermine investor confidence, and negatively affect market competitiveness. This issue is particularly relevant in the modern global economy, where businesses operate in a highly interconnected financial environment, making fraud detection and prevention increasingly complex. Corporate fraud encompasses a variety of illicit practices carried out by company executives, employees, or affiliated entities, all aimed at securing unlawful financial gains. These fraudulent activities can occur in various forms, including financial statement falsification, money laundering, insider trading, and corruption schemes.

This article provides an in-depth analysis of the key types of corporate fraud, highlighting their mechanisms and consequences. One of the most common forms is financial statement fraud, where companies deliberately misrepresent their financial position to attract investors, secure loans, or evade regulatory scrutiny. Another critical issue is money laundering, which involves disguising illegally obtained funds as legitimate revenue. This practice is often facilitated through shell companies, offshore accounts, and fraudulent business transactions, making it difficult for authorities to track illicit financial flows.

The article analyzes the legal and regulatory frameworks governing corporate fraud at both the international and national levels. Special attention is given to Ukrainian legislation, including the Criminal Code of Ukraine, the Law on Prevention of Corruption, and the Law on Capital Markets and Organized Commodity Markets. Despite having a well-developed legal foundation, Ukraine faces several challenges in enforcing corporate fraud regulations.

The research highlights that corporate fraud is not just a financial issue but a broader economic and social problem that affects market integrity, investor trust, and economic development. While legal frameworks exist to combat these crimes, their enforcement must be consistent, transparent, and free from political interference. By implementing best international practices, strengthening legal compliance mechanisms, and enhancing regulatory oversight, Ukraine and other countries can significantly reduce the prevalence of corporate fraud and improve the stability of their financial systems.

Key words: *corporate fraud, financial statement falsification, money laundering, corruption, financial monitoring, legal mechanisms, anti-corruption measures, corporate governance, economic security.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.237;343.139
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-24

Анатолій ВОЛОБУЄВ
доктор юридичних наук, професор,
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
vaf26@ukr.net

Таїсія ШЕВЧЕНКО
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
shtv2015@ukr.net

ОРГАНІЗОВАНІСТЬ ГРУПИ ОСІБ ЯК ФОРМА СПІВУЧАСТІ І КВАЛІФІКУЮЧА ОБСТАВИНА: ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ

Досліджено норми чинного кримінального законодавства, які утворюють кримінально-правовий інститут співучасті. Визначені суперечності окремих кримінально-правових положень, що створюють труднощі для їх практичної реалізації під час кримінального провадження. З урахуванням цього проаналізовано наукові праці дослідників сутності співучасті у вчиненні кримінальних правопорушень та класифікації його форм. Визначені особливості доказування ознак вчинення злочину організованою групою, які зумовлюють значні витрати зусиль і часу, що позначається на строках досудового розслідування і судового розгляду. Зроблено висновок, що доказування ознак вчинення злочину організованою групою осіб є набагато складнішим в порівнянні з доказуванням, коли йдеться про звичайну групу або групу, яка діяла за попередньою змовою. Це обумовлено значно ширшим колом обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Фактично слідчому потрібно досліджувати і належним чином фіксувати не тільки обставини вчинення кримінального правопорушення, але й вузлові елементи формування і розвитку організованої групи як соціально-психологічного феномену. Обґрунтована необхідність врахування значних витрат зусиль і часу при доказуванні даної кваліфікуючої ознаки і застосовувати її тільки щодо категорії тяжких або тільки особливо тяжких злочинів. Висловлене сподівання, що наведена в статті аргументація спонукає до

© А. Волобуєв, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9419-7446
© Т. Шевченко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2426-4372

продовження дослідження проблематики доказування та її врахування при визначенні кваліфікуючих ознак окремих складів злочинів.

Ключові слова: співучасть, форми співучасті, організована група осіб, обтяжуюча обставина, кваліфікуюча ознака, особливості доказування.

Постановка проблеми. Вчиненню кримінального правопорушення групою осіб присвячено комплекс кримінально-правових норм, який отримав статус інституту співучасті і визнається одним із з найбільш складних у кримінальному праві. Як видається, ця складність зумовлена певною непослідовністю, а іноді і суперечливістю у використанні форм співучасті як кваліфікуючої ознаки окремих кримінальних деліктів. Зокрема, йдеться про узгодженість понять вчинення кримінального правопорушення «групою осіб», «групою осіб за попередньою змовою» «організованою групою», «злочинною організацією». Є очевидним, що практична реалізація актуального нині гасла щодо підвищення ефективності протидії організованій злочинності в Україні неможлива без розроблення відповідної концепції. На наш погляд, виконання цього завдання знаходиться у площині не тільки кримінального права, але й в науках кримінального процесу та криміналістики, які покликані забезпечувати своїми розробками реалізацію постулатів матеріального права, що підкреслював Ганс Гросс ще наприкінці XIX століття [15, с. VII–IX]. Уявляється, що ретельному аналізу повинні піддаватися не тільки кримінально-правові конструкції, але й реальні способи і можливості їх доказування з урахуванням витрат часу, засобів і зусиль під час кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні питання співучасті, зокрема його організованих форм, розглядаються в працях сучасних дослідників кримінального права (Н. Антонюка [1], А. Вознюка [2], О. Дудорова [5], О. Кваші [6], А. Крижановського та К. Марисюка [7], Р. Орловського [11], Т. Шевченко [14] та ін.). В працях зазначених науковців знайшли відображення багато принципово важливих питань кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень групою осіб. Водночас без належної уваги залишалися проблемні аспекти доказування організованих форм співучасті, їх розмежування та критерії використання законодавцем як обтяжуючих обставин щодо окремих складів кримінальних правопорушень.

Метою статті є визначення джерел і засобів доказування ознак організованості групи осіб, витрат зусиль і часу та доцільності використання їх законодавцем як обтяжуючих обставин щодо окремих складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Не підлягає сумніву, що вчинення кримінального правопорушення групою осіб значно підвищує суспільну небезпечність діяння і повинно впливати на обтяження кримінального покарання. Це пояснюється тим що сумісне вчинення кількома особами кримінально караного діянні значно полегшує досягнення злочинної мети, дозволяє пригнітити волю потерпілої особи до чинення опору або швидше його подолати, завдати більшої шкоди, приховати сліди-джерела доказів тощо. Такі обставини здавна враховувалися у кримінальному праві шляхом історичного формування інституту співучасті [13].

Українське кримінальне законодавство було оновлено прийняттям Кримінального кодексу України 2001 року (далі ККУ). Але наступне, як видається, хаотичне і несистемне внесення змін до нього призвело до розбалансування багатьох кримінально-правових інститутів, у тому числі інституту співучасті. Мимоволі законодавця це ускладнило правозастосування у сфері протидії організованій злочинності. Так, на даний час принципово важливою ознакою, що враховується як обтяжуюча, при визначенні виду і міри кримінального покарання, є умисна спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 ККУ). Встановлення і доказування такої обставини у криміналь-

ному провадженні автоматично надає кримінальному правопорушенню статусу злочину з відповідним правовим регулюванням досудового розслідування і судового розгляду.

Згідно ст. 28 ККУ законодавець виділяє наступні форми співучасті при вчиненні злочину, хоча і використовує при цьому поняття «кримінальне правопорушення»: 1) групою осіб (дві або більше) виконавців без попередньої змови між собою; 2) групою осіб з попередньою змовою (дві або більше); 3) організованою групою осіб (три і більше); 4) злочинною організацією (п'ять і більше осіб). Є очевидним, що критерієм класифікації форм співучасті покладено ступінь узгодженості дій кількох осіб (організованості) при вчиненні сумісного злочину. Але обтяжуючими покарання чомусь в п. 2 ч. 1 ст. 67 ККУ визнаються тільки дві форми – вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою та організованою групою, що, як виявляється, суперечить нормам Особливої частини. Так, ч. 1 ст. 296 за одноосібне вчинення хуліганських дій передбачає покарання за кримінальний проступок, а ч. 2 за хуліганські дії, вчинені простою групою осіб, передбачає покарання за злочин (позбавленням волі на строк до чотирьох років). Точно такий же підхід використовується й щодо інших складів злочинів (ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 126; ч. 3 ст. 152; ч. 3 ст. 153 ККУ та ін.). Потрібно звернути увагу й на те, що законодавець при формулюванні обтяжуючої обставини щодо нетяжких злочинів іноді використовує формулювання «вчинення за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою», фактично нівелюючи різницю між вказаними формами співучасті (ч. 4 ст. 159-1; ч. 2 ст. 368-1; ч. 2 ст. 368-4 ККУ). Окрім того, аналіз норм Особливої частини ККУ показує, що ознака вчинення кримінально караного діяння злочинною організацією (п'ять і більше осіб) взагалі не використовується як обтяжуюча обставина окремих складів злочинів. Є тільки норми, які визначають злочином створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, її фінансування тощо (статті 255, 258-3, 258-5 ККУ). Також необхідно звернути увагу й на положення кримінально правових норм, які містять поняття терористичної групи або організації (ст. 258-3 ККУ), банди (ст. 257 ККУ), не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 ККУ), які також являють собою особливу, складну форму співучасті. У зв'язку з цим положення ст. 28 ККУ, а також відповідні тлумачення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ, про злочини вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» [12] потребують перегляду. Видається очевидним, що насьогодні не вироблено системного концептуального підходу до класифікації форм співучасті та їх використання як обтяжуючих покарання обставин. Є очевидним, що наведені суперечності підлягають усуненню, оскільки вони дезорієнтують не тільки науковців-теоретиків, але й органи досудового розслідування і суди, що є надзвичайно актуальним з практичної точки зору. Беззаперечно, законодавство у сфері протидії організованій злочинності повинно бути системним, адже саме воно є необхідною умовою системності у практичній діяльності державних органів, які його застосовують.

На наш погляд, ключовою проблемою, яка виникає під час кримінального провадження стосовно значної кількості злочинів, є доказування ознак їх вчинення організованою групою осіб. Використання історичного підходу дозволяє констатувати, що в порівнянні, наприклад, з 2008 роком, коли ця ознака була застосована законодавцем тільки щодо 37 складів злочинів [3, с. 104], на даний час кількість останніх збільшилася до 56 (на 19 більше). Примітним є те, що дана кваліфікуюча ознака була застосована не тільки щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, але й до злочинів, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (категорія нетяжких злочинів). При цьому незрозумілими є критерії, якими керувався законодавець. На перший погляд, це може оцінюватися позитивно як ознака посилення боротьби з організованою злочинністю кримінально-правовими засобами. Але

водночас потрібно враховувати, що збільшується і навантаження на органи досудового розслідування і суди – ознаки організованості групи осіб, яка вчинила певний злочин, як правило, оспорюється стороною захисту в судах всіх інстанцій. І для цього нерідко існують підстави. Тому, як видається, існує проблема балансу між обґрунтованістю наділення окремих категорій злочинів вказаною обтяжуючою ознакою і витратами часу і сил на доказування її існування.

Потрібно зазначити, що розслідування злочинів, які були вчинені організованою групою є більш складним у порівнянні з розслідуванням таких же злочинів, але вчинених простою групою або групою осіб за попередньою змовою. Такі складності обумовлюються значно більш широким колом обставин, що входять у предмет доказування і докладанням значно більших зусиль для отримання відповідних джерел доказів. Зокрема, перед стороною обвинувачення завжди постає проблема розмежування, чи було вчинено злочин звичайною групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, чи організованою групою [9].

Аналіз ознак організованості групи, як форми співучасті, викладених у ч. 3 ст. 27 і ч. 3 ст. 28 ККУ, дозволяє вивести наступні ознаки організованої групи, що підлягають доказуванню:

1) у складі групи має бути не менше трьох осіб;

2) група повинна бути стійким об'єднанням осіб;

3) у складі групи має бути учасник, який виконував функції організатора;

4) створення такого об'єднання повинно мати на меті вчинення певної множини злочинів (не менше двох) або одного злочину, але який потребує ретельної і тривалої підготовки;

5) злочинна діяльність членів групи має здійснюватися за єдиним узгодженим планом для досягнення єдиної мети;

6) кожен із членів групи повинен розуміти характер спільних кримінально протиправних дій (суб'єктивна ознака);

7) члени групи повинні здійснювати окремі призначені їм функції в механізмі вчинення запланованого злочину.

Встановлення вказаних ознак під час досудового розслідування є окремими тактичними завданнями, які для свого вирішення, як правило, потребують проведення комплексів слідчих (розшукових) дій – тактичних операцій. Особлива увага повинна приділятися встановленню суб'єктивних ознак організованості (єдність; спільність дій; розуміння вчинення суспільно небезпечного діяння, передбачення настання суспільно небезпечних наслідків; наявність мотиву, мети тощо), що на практиці доволі складно зробити і також потребує значних зусиль. Ознайомлення з вироками судів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії діє підстави для висновку, що найбільш проблемним є доказування стійкості групи, як ознаки її організованості, та наявність організатора (сторона захисту, як правило, оспорює наявність таких ознак у судах всіх інстанцій). Безумовною ознакою стійкості групи є вчинення багатьох епізодів однорідних злочинів чи кількох різних злочинів стабільним складом групи протягом значного періоду часу. Так, Касаційний кримінальний суд визнав ознакою стійкості групи (оскаржувалася стороною захисту) з 4-х її членів факт вчинення нею у стабільному складі 17 епізодів таємного викрадення кабелю з колодязів кабельної каналізації протягом кількох місяців. У постанові суду було зазначено, що протягом зазначеного періоду часу члени групи підтримували тривалі стабільні відносини у зв'язку з підготовкою та вчиненням злочинів, що знайшло підтвердження у матеріалах судового розгляду [10]. У зв'язку з цим зазначимо, що ознака стійкості групи характеризує її, перш за все, як соціально-психологічне утворення (феномен) і проявляється в існуванні між членами групи сталих соціальних зв'язків. Їх проявом можуть бути періодичні зустрічі (виїзди на пікніки, риболовлю, святкування днів народження тощо) під час яких обгово-

рюються плани сумісної злочинної діяльності. Звичайно, системно утворюючим фактором сталих соціальних зв'язків є наявність і стабільність керівного ядра групи (лідера, його помічника). Тому встановлення ознаки стійкості групи нерозривно пов'язується й з встановленням організатора. Ці завдання вирішуються шляхом визначення членів групи, які виконували найменш значну функцію при вчиненні злочинів і від яких ймовірніше всього отримати правдиві показання. Як показує слідчо-судова практика, такі співучасники під час досудового розслідування і судового розгляду, як правило, не бажають перебирати на себе всю вину, а намагаються скористатися пом'якшуючими обставинами і можливостями, які надаються кримінальним процесуальним законодавством. Такі показання самих підозрюваних (обвинувачених) є важливим джерелом доказів про наявність стабільних соціальних зв'язків між членами організованої групи. Адже краще за них ніхто не може знати про деталі механізму підготовки і вчинення злочинів. Для отримання доказів стійкості групи при проведенні допитів потрібно прагнути встановити:

– під час яких зустрічей членів групи обговорювалися плани злочинної діяльності, розподілення ролей, обговорення подальших сумісних дій (місце, час, кількість учасників тощо);

– чи мало місце сумісне проводження часу членів групи (сумісний відпочинок, святкування днів народження, хрещення дітей, полювання, риболовля, відвідування сауни тощо), під час якого обговорювалися питання, пов'язані зі злочинною діяльністю;

– яким був характер стосунків всередині групи, хто користувався найбільшою повагою і чому, яку роль відігравав при вчиненні злочинів тощо.

Окрім допитів самих співучасників досить важливими можуть бути й допити свідків з найближчого оточення підозрюваних та інших свідків, які мають інформацію про стосунки між членами групи. Ефективним процесуальним засобом встановлення організатора та ознак стійкості злочинної групи є судово-психологічна експертиза. Вона призначається для встановлення особливостей суб'єктного складу організованої групи, для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи [4, с. 450]. Зокрема, така експертиза є необхідною у типовій ситуації, коли члени організованої групи дають суперечливі показання про те, хто є її лідером. Але судово-психологічна експертиза є дослідженням внутрішнього світу членів групи і потребує її ретельної підготовки як з боку слідчого, так і з боку експерта. Потрібно зважати, що дана експертиза може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (наприклад, психолого-психіатрична експертиза неповнолітнього). Тому витрати часу на проведення судової експертизи розраховуються в залежності від її ступеню складності (простої складності, середньої, складної та особливо складної) і можуть сягати кількох місяців.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що доказування ознак вчинення злочину організованою групою осіб є набагато складнішим в порівнянні з доказуванням, коли йдеться про звичайну групу або групу, яка діяла за попередньою змовою. Це обумовлено значно ширшим колом обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Фактично слідчому потрібно дослідити і належним чином зафіксувати не тільки обставини вчинення кримінального правопорушення, але й вузлові елементи формування і розвитку організованої групи як соціально-психологічного феномену. При цьому потрібно враховувати, що група осіб може набувати ознак організованості протягом досить тривалого часу, а ключовими елементами доказування є:

– залучення лідером (організатором) на протязі певного часу членів групи з наміром здійснення сумісної злочинної діяльності і керування ними;

– підпорядкування членів групи певним правилам поведінки і вказівкам керівника;

– розподілення ролей між членами групи у механізмі злочинної діяльності з виділенням ролі керівника;

– наявність практики планування злочинної діяльності та виконання єдиного плану членами групи;

– стабільність персонального складу групи при вчиненні кількох кримінальних правопорушень.

Зважаючи на досить великий обсяг обставин соціально-психологічного характеру, які потребують доказування у справах про організовані злочини, і значні витрати зусиль і часу видається доцільним використовувати дану кваліфікуючу обставину тільки до злочинів, віднесених до категорії тяжких або тільки особливо тяжких. У зв'язку з цим схиляємося до підтримки ідеї Р. С. Орловського щодо виведення за межі інституту співучасті випадків створення злочинних організацій та участі в них підозрюваних (обвинувачених) [11, с. 338]. Відтак, є бажаним врахування викладених положень в проєкті нового кримінального кодексу України [8].

Звичайно, стаття не претендує на вирішення всіх проблемних питань доказування організованості групи осіб як форми співучасті. Автори сподіваються на продовження дослідження даної проблематики та її врахування при визначенні кваліфікуючих ознак окремих складів злочинів.

Список використаних джерел

1. Антонюк Н. О. Загальні засади диференціації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, вчиненні декількома особами. *Право і суспільство.* 2020. № 2. Ч. 3. С. 9–16.

2. Вознюк А. А. Інститут співучасті в кримінальному правопорушенні в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу в правову систему України : матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 7 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 105–110.

3. Волобуєв А. Ф., Проценко М. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 40. С. 104–112.

4. Герасименко О. А., Харіна Т. Г., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза за злочинами, вчиненими групою осіб. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2019. Вип. 19. С. 445–455.

5. Дудоров О. О., Задоя К. П. Інститут співучасті у проєкті нового кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 387–393. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/90.

6. Кваша О. О. Організована злочинність в Україні: фактори глобалізації та воєнної агресії. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 476–487.

7. Крижановський А., Марисюк К. Класифікація форм співучасті у злочині. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2020. Т. 7. № 2. С. 253–258.

8. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 25.02.2024 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf.

9. Маськовіта М. Група осіб за попередньою змовою, група осіб та організована групи: питання розмежування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2021. № 4 (32). С. 145–152.

10. Наявність ознаки «вчинення злочину у складі організованої групи» доводиться кількістю вчинених злочинів протягом значного періоду та підтриманням тривалих стабільних відносин для підготовки та вчинення злочинів (№ 484/1134/16-к від 14.11.2018). *Протокол.* URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_nayavnist/.

11. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія Харків : Право, 2019. 624 с.

12. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text.

13. Саско О. І. Історія розвитку інституту співучасті на теренах становлення української держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 78–82.

14. Шевченко Т. В. Окремі питання кваліфікації співучасті в кримінальних правопорушеннях, передбачених розділом XVI КК України. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 12 трав. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 216–219.

15. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen : J. Schweitzer Verlag, 1908. 1597 s.

Надійшла до редакції 21.01.2025

References

1. Antoniuk, N. O. (2020). Zahalni zasady dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za suspilno nebezpechni diiannia, vchynenni dekilkoma osobamy [General principles of differentiation of criminal liability for socially dangerous acts committed by several persons]. *Pravo i suspilstvo.* № 2. Part 3, pp. 9–16. [in Ukr.].

2. Vozniuk, A. A. (2021). Instytut spivuchasti v kryminalnomu pravoporushenni v proiekti novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Institute of complicity in a criminal offense in the draft of the new Criminal Code of Ukraine]. *Problemy vprovadzhennia novoho Kryminalnoho kodeksu v pravovu systemu Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk. konf.* (m. Kharkiv, 7 kvit. 2021 Kharkiv : Pravo, pp. 105–110. [in Ukr.].

3. Volobuiev, A. F., & Protsenko, M. V. (2008) Taktychni operatsii pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh orhanizovanymy hrupamy [Tactical operations in the investigation of crimes committed by organized groups]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* Iss. 40, pp. 104–112. [in Ukr.].

4. Herasymenko, O. A., Kharina, T. H., & Savkina, T. V. (2019) Sudovo-psykholohichna ekspertyza za zlochynamy, vchynenymy hrupoiu osib [Forensic psychological examination of crimes committed by a group of persons]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky.* Iss. 19, pp. 445–455. [in Ukr.].

5. Dudorov, O. O., & Zadoia, K. P. (2023) Instytut spivuchasti u proiekti novoho kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Institute of complicity in the draft of the new criminal code of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 3, pp. 387–393. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/90. [in Ukr.].

6. Kvasha, O. O. (2022). Orhanizovana zlochynnist v Ukraini: faktory hlobalizatsii ta voiennoi ahresii [Organized crime in Ukraine: factors of globalization and military aggression]. *Pravova derzhava.* Iss. 33, pp. 476–487. [in Ukr.].

7. Kryzhanovskyi, A., & Marysiuk, K.(2020). Klasyfikatsiia form spivuchasti u zlochyni [Classification of forms of complicity in a crime]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia : Yurydychni nauky.* Vol. 7. № 2, pp. 253–258. [in Ukr.].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu [Criminal Code of Ukraine. Control text of the draft] (stanom na 25.02.2024 roku). Retrieved from https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf. [in Ukr.].

9. Maskovita, M. (2021) Hrupa osib za poperednoiu zmovoiu, hrupa osib ta orhanizovana hrupy: pytannia rozmezhuvannia [Group of persons by prior conspiracy, group of persons and organized group: issues of demarcation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia : Yurydychni nauky.* № 4 (32), pp. 145–152. [in Ukr.].

10. Naiavnist oznaky «vchynennia zlochynu u skladi orhanizovanoi hrupy» dovodytsia kilkistiu vchynenykh zlochyniv protiahom znachnoho periodu ta pidtrymanniam tryvalykh stabilnykh vidnosyn dlia pidhotovky ta vchynennia zlochyniv [The presence of the sign of "committing a crime as part of an organized group" is evidenced by the number of crimes committed over a significant period and the maintenance of long-term stable relations for the preparation and commission of crimes] (№ 484/1134/16-k vid 14.11.2018). *Protokol.* Retrieved from https://protocol.ua/ua/vs_kks_nayavnist/. [in Ukr.].

11. Orlovskyi, R. S. (2019). Teoretychni ta metodolohichni problemy instytutu spivuchasti u kryminalnomu pravi Ukrainy [Theoretical and methodological problems of the institute of complicity in the criminal law of Ukraine] : monohrafiia Kharkiv : Pravo. 624 p. [in Ukr.].

12. Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchyneni stiikymy zlochynnymy obiednanniamy [On the practice of considering criminal cases by courts on crimes committed by stable criminal associations] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 № 13. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text. [in Ukr.].

13. Sasko, O. I. (2016). Istoriia rozvytku instytutu spivuchasti na terenakh stanovlennia ukrainskoi derzhavy [History of the development of the institute of complicity in the formation of the Ukrainian state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Iss. 38. Vol. 2, pp. 78–82. [in Ukr.].

14. Shevchenko, T. V. (2022). Okremi pytannia kvalifikatsii spivuchasti v kryminalnykh pravoporushenniakh, peredbachenykh rozdilom XVI KK Ukrainy [Certain issues of qualification of complicity in criminal offenses provided for by Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine]. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky : materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 12 trav. 2022 r.). Kharkiv : Pravo, pp. 216–219. [in Ukr.].

15. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen : J. Schweitzer Verlag, 1908. 1597 s.

ABSTRACT

Anatoliy Volobuiev, Taisiya Shevchenko. Organization of a group of persons as a form of complicity and a qualifying circumstance: features of proof

The article examines the norms of current criminal legislation that form the criminal law institution of complicity. The contradictions of individual criminal law provisions that create difficulties for their practical implementation during criminal proceedings are identified. Taking this into account, the scientific works of researchers of the essence of complicity in the commission of criminal offenses and the classification of its forms are analyzed. The features of proving the signs of committing a crime by an organized group are identified, which entail significant expenditure of effort and time, which affects the terms of pre-trial investigation and trial. It is concluded that proving the signs of committing a crime by an organized group of persons is much more difficult compared to proving when it comes to an ordinary group or a group that acted on the basis of a prior conspiracy. This is due to a much wider range of circumstances that are subject to proof in criminal proceedings. It is emphasized that a group of persons can acquire signs of organization over a fairly long period of time. The key elements of proof are:

– involvement of group members by the leader (organizer) for a certain period of time with the intention of committing joint criminal activity and managing them;

– subordination of group members to certain rules of conduct and instructions of the leader;

– distribution of roles between group members in the mechanism of criminal activity with the allocation of the role of the leader;

– the presence of the practice of planning criminal activity and the implementation of a single plan by group members;

– stability of the group's personnel when committing several criminal offenses.

In fact, the investigator needs to investigate and properly record not only the circumstances of the commission of a criminal offense, but also the key elements of the formation and development of an organized group as a socio-psychological phenomenon. The need to take into account the significant costs of effort and time when proving this qualifying characteristic and its application only to the category of serious or only especially serious crimes is justified. It is hoped that the above argumentation will encourage further research into the issues of proof and its consideration in determining the qualifying features of individual crimes.

Key words: *complicity, forms of complicity, organized group of persons, aggravating circumstance, qualifying feature, features of proof.*

УДК 343.9.02
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-25

Марина ДЕМУРА
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)
m.i.demura@nlu.edu.ua

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕРЕС СУСПІЛЬСТВА» ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У СПРАВАХ ПРО КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті досліджено поняття «інтерес суспільства», «суспільний інтерес» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення через аналіз судової практики. Було проаналізовано декілька рішень судів щодо затвердження угоди про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення. На підставі проведеного дослідження було констатовано, що наразі в Україні відсутня єдність практики щодо визначення терміну «інтерес суспільства» або «суспільний інтерес» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення. Аналіз судової практики свідчить, що під задоволенням інтересу суспільства суди визначають відшкодування 1/100 від розміру завданої шкоди; добровільне перерахування обвинуваченим мільйона гривень на ЗСУ тощо. Вбачається, що така ситуація не покращує стабільність судової системи і рівень довіри до неї, так само як і довіри до антикорупційних органів. Як висновок із проведеного дослідження визначається наступний: в законодавстві варто деталізувати поняття «інтерес суспільства», зокрема, в ч. 7 ст. 474 КПК, уникаючи при цьому оцінних понять.

Ключові слова: *корупційні правопорушення, угода про визнання винуватості, антикорупційні органи, шкода, відшкодування збитків, суспільний інтерес.*

Вступ. У 2023 р. Україна отримала 36 балів в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) і тепер посідає 104 місце поміж 180 країн. Зростання на 3 бали порівняно із 2022 р. – один із найкращих результатів за 2023 р. у світі. Також у 2023 р. Україна стала однією з 17 країн у рейтингу CPI, що продемонстрували свій найкращий показник за увесь час [10]. Водночас вбачається, що найголовніша робота ще попереду.

Згідно з результатами всеукраїнського опитування найбільшою загрозою для розвитку України називають корупцію в органах державної влади (так відповіли 51% респондентів). При цьому воєнна агресія росії зайняла друге місце – її визначили найбільшою загрозою 46% опитаних [7].

20 червня 2022 р. Верховна Рада України затвердила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 рр., де визначила, серед іншого, принципи Антикорупційної стратегії, механізм її реалізації та оцінку результатів виконання та багато іншого. Так, в тексті документу в розділі 4 «Забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію» і підрозділі, який стосується кримінальної відповідальності визначено, що очікуваними стратегічними

© М. Демура, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5637-3290

результатами є: 1) усунення розбіжностей між положеннями Кримінального кодексу України та Закону щодо визначення корупційних кримінальних правопорушень; 2) санкції за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень є пропорційними і такими, що мають значний забезпечувальний і превентивний ефект, жодне з корупційних кримінальних правопорушень не належить до категорії кримінальних проступків; 3) слідча та судова практика притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є сталою та передбачуваною, зокрема завдяки узагальненню правозастосування [1]. Як ми розуміємо, частина з переліченого вже мала бути реалізована або хоча б частково реалізована. Водночас пропонуємо звернутися до одного з рішень Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС), де Суд затвердив угоду, в п. 6 якої зазначено про «часткове звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення». Зазначено, що ОСОБА_6 зобов`язується частково, з урахуванням його майнового стану, протягом 10 (десяти) днів з моменту затвердження судом Угоди про визнання винуватості здійснити відшкодування шкоди, спричиненої АТ «Укрзалізниця» внаслідок вчинення кримінального правопорушення, шляхом перерахування на рахунок АТ «Укрзалізниця», грошових коштів в сумі 2 000 000 (два мільйони) гривень із призначенням платежу «відшкодування майнової шкоди у кримінальному провадженні № 52022000000000449, завданої кримінальним правопорушенням». Після здійснення часткового відшкодування заподіяної шкоди у вказаному розмірі ОСОБА_6 підлягає звільненню від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення». Додамо, що в цьому рішенні констатується, що «відповідно до обставин, викладених в обвинувальному акті та угоді про визнання винуватості ОСОБА_6 займав посаду начальника відділу складського обліку палива управління обліку нафтопродуктів та складського господарства філії «ЦЗВ» АТ «Укрзалізниця». АТ «Укрзалізниця» є підприємством зі 100% формою державної власності, що належить державі Україна через Кабінет Міністрів України. Вчинення злочину було безпосередньо пов`язано з його службовими повноваженнями за його посадою, а саме стосується завищення вартості поставленого природного газу на адресу філії «ЦЗВ» АТ «Укрзалізниця» (начальником якої був обвинувачений) у період з грудня 2016 по січень 2020 років, а завдана шкода АТ «Укрзалізниця» становить 203 837 387,66 грн.» [4].

Цитовані вище положення дають підстави зробити висновок, що сума відшкодування майже в сто разів (а точніше в 101 раз) менше за встановлений судом розмір шкоди. Варто зауважити важливу деталь – злочин вчинений за участі інших осіб. Однак, на наше переконання, такий розмір відшкодування не свідчить навіть про часткове відновлення порушеного злочином стану і повернення потерпілого у стан, який був до вчинення кримінального правопорушення. Тим більше це не свідчить про відповідність умов угоди інтересам суспільства, адже АТ «Укрзалізниця» є державним підприємством і інтерес суспільства полягає у повному відшкодуванні завданої злочином шкоди. Цитоване рішення підкреслює актуальність обраної теми і необхідність подальшого наукового пошуку щодо визначення інтересу суспільства під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про значну кількість наукових робіт, пов'язаних із дослідженням процесу укладення угод у кримінальному провадженні. Так, М. Таус в дисертаційній роботі вперше розглянув судове провадження на підставі угод [13]. П. Демчук в проведеному аналізі спробував надати відповідь на питання: Чи час домовлятися: тенденції ВАКС щодо укладення угод в корупційних справах? [9]. В. Пашковський розглянув загальнотеоретичні особливості антикорупційного правосуддя в Україні [11]. В. Гарматюк проаналізував особливості правосуддя у кримінальних провадженнях

щодо корупційних злочинів [8]. Звужуючи предмет дослідження, варто зазначити роботу В. Рибалко, який провів роботу щодо визначення оціночного поняття «суспільний інтерес» як підстави для відмови у затвердженні угод про примирення і визнання винуватості [12]. Незважаючи на ґрунтовний виклад в дослідження особливостей укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення, вбачається, що в аспекті активної боротьби із корупцією актуальним буде дослідження поняття «інтерес суспільства» під час укладення угод про визнання винуватості.

Метою статті є дослідження поняття «інтерес суспільства» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення через аналіз судової практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 7 ст. 474 КПК, де визначено загальний порядок судового провадження на підставі угоди, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК та/або закону, зокрема, перевіряє дотримання такої умови як відповідність умов угоди інтересам суспільства. При цьому суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо умови угоди не відповідають інтересам суспільства (п. 2).

Водночас виникає питання: що саме слід розуміти під «інтересом суспільства»? Особливо це стосується справ про корупційні правопорушення, де ще складніше відповісти на питання – в чому виражається інтерес суспільства в укладенні угоди між прокурором та корупціонером?

На важливості визначення поняття «суспільний інтерес» наголосила в своєму Тіньовому звіті коаліція громадських організацій, які проводили дослідження для Європейської комісії після отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. В Звіті дається рекомендація: забезпечити єдність судової практики щодо оцінки категорії «суспільний інтерес» при затвердженні укладених угод про визнання винуватості у вчиненні корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень [14].

В рамках подальшого дослідження пропонуємо дослідити правозастосовну практику з приводу визначення поняття «суспільний інтерес».

В одній зі справа ВАКС зазначив: «КПК України не містить визначення суспільного інтересу. В узагальненому вигляді суспільний інтерес являє собою інтерес суспільства або усередненого представника цієї спільноти, пов`язаний із забезпеченням його благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку.

В угодах наявність суспільного інтересу обґрунтована такими чинниками:

1) забезпеченням швидкого судового провадження, яке забезпечить повне, своєчасне та невідворотне покарання підозрюваних за вчинення кримінального правопорушення, викритті інших причетних осіб;

2) запобіганням повторному вчиненню кримінальних правопорушень як самими підозрюваними, так і іншими особами» [2].

В іншій справі № 991/10079/23 діями Особа_7 та Особа_1, вчиненими всупереч інтересам служби, з метою одержання неправомірної вигоди ТОВ «Військсервіс-Волонтер», Міноборони завдано майнову шкоду у вигляді втрати активів – грошових коштів у сумі 11 236 079, 27 грн (у зв`язку з необхідністю оплати вартості послуг з освіження продуктів харчування військових частин). Також ці особи поклали на ЗСУ невластиві їм функції щодо перерозподілу вилучених харчових продуктів між військовими частинами, чим завдано майнову шкоду ЗСУ у сумі 692 638, 96 грн, яка складається із витрат на пальне, затрачене при перевезенні продовольства між військовими частинами, на відрядження військовослужбовців, які супроводжували перевезення продовольства, а також амортизації транспортних засобів, які використовувались для перевезення продовольства. На підставі викладеного Особа_7 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28 ч. 2 ст. 364 КК України, а саме у зловживанні службовим становищем, тобто умисному, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для іншої юридич-

ної особи використання службовою особою службового становища всупереч інтересам служби, що спричинило тяжкі наслідки охоронюваним законом державним інтересам, вчинене за попередньою змовою групою осіб. Окрім цього, Особа_7 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 114-1 КК України, а саме у перешкоджанні законній діяльності Збройних Сил України в особливий період, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

На підставі досягнутих домовленостей до суду подано угоду про визнання винуватості, яка була укладена прокурором і Особа_7. ВАКС у вироку окремо зазначив щодо відповідності умов угоди інтересам суспільства. Так, «в контексті дотримання вимог наявності суспільного інтересу при укладенні угоди, Суд враховує, що питання відшкодування завданої шкоди Міноборони та ЗСУ не вирішено. При цьому особа, яка отримала майнову вигоду внаслідок вчинення злочинів, зазначених в обвинувальному акті, до відповідальності не притягнута. Особа_7 частково відшкодовано майнову шкоду у розмірі 100 000 грн. та прийнято зобов`язання протягом двох місяців з дня затвердження угоди відшкодувати ще 300 000 грн. З урахуванням майнового стану обвинуваченого, у останнього відсутня фінансова можливість відшкодувати майнову шкоду у повному обсязі. При цьому Особа_7 не отримав доходів від вчинення інкримінованих йому злочинів. Водночас, за змістом угоди, Особа_7 зобов`язався надавати правдиві та детальні показання щодо причетності та ролі іншої особи до укладання Додаткових угод… Вказане, на переконання Суду, надасть можливість не тільки притягнути до кримінальної відповідальності винних осіб, а й сприятиме стягненню завданих Міноборони та ЗСУ збитків у повному обсязі. Зазначене, в умовах повномасштабної війни та постійної потреби економічної підтримки ЗСУ для протистояння російській агресії беззаперечно свідчить про наявність суспільного інтересу в укладенні угоди про визнання винуватості з обвинуваченим. Враховуючи вищевикладене у сукупності, Суд дійшов висновку про відповідність угоди про визнання винуватості обвинуваченим Особа_7 вимогам наявності суспільного інтересу щодо її укладання, що свідчить про дотримання прокурором вимог п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 470 КПК України» [5].

Якщо деталізувати, Особа_7 у співучасті з іншим співучасникам вчинили, злочин, яким завдано шкоди на майже 12 000 000 грн. Відшкодовано було лише 100 000 грн. із подальшим відшкодуванням 300 000 грн. Навіть якщо поділити встановлений судом розмір шкоди на двох співучасників, виходить, що відшкодовано було в 15 разів менше аніж завдано шкоди. Чи відповідають такі умови угоди інтересам суспільства в умовах дії особливого правового режиму і вчинення злочину, яким перешкоджали законній діяльності ЗСУ? На наш погляд, ні, не відповідають! Чи має суспільство процесуальне право вплинути на процес укладення угод в таких видах справ? Ні, на жаль ні.

В іншій справі № 991/9417/23 судом встановлено, що «своїми умисними діями Особа_6 протягом листопада 2016 – грудня 2017 рр. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 369 КК України, а саме надання неправомірної вигоди службовій особі АТ «Укрзалізниця» Особі_1 у точно не встановленому розмірі, але не менше 24 000 000 грн, за вчинення ним дій в інтересах Особи_2, яка є кінцевим бенефіціарним власником ТОВ «Скела Терциум», з використанням службового становища Особи 1 під час здійснення закупівель газу природнього для потреб АТ «Укрзалізниця» без дотримання процедур, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі». Під час досудового розслідування між прокурором і Особою_6 було укладено угоду про визнання винуватості. Розглядаючи цю угоду на предмет відповідності інтересам суспільства, ВАКС зазначив наступне: «Суд вважає, що умови Угоди відповідають інтересам суспільства, які полягають у забезпеченні можливості найскорішого вирішення кримінального провадження при мінімальних витратах державних ресурсів, а також у забезпеченні можливості сприяння стороні обвинувачення у посиленні доказової бази щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні № 52020000000000138 від 24.02.2020 за

обвинуваченням Особи_1 та Особи_2 та виділеного з нього кримінальному провадженні № 52023000000000343 за обвинуваченням Особи 5 та Особи 6, та сприятимуть досягненню цілей у зазначених кримінальних провадженнях… Суд також враховує, що у разі затвердження Угоди про визнання винуватості обвинувачений зобов`язується перерахувати грошові кошти на підтримку Збройних Сил України, а саме проєкту UNITED24 «Армія Дронів», що зможе забезпечити додатковими фінансовими ресурсами Збройні Сили України в умовах повномасштабної військової агресії з боку РФ». Деталізуємо, що умовами укладеної угоди Особа_6 зобов`язується протягом 15 днів після затвердження Угоди ВАКС перерахувати 3 000 000 грн. на спеціальний рахунок, відкритий Національним банком України на підтримку Збройних сил України (проект UNITED24 «Армія Дронів») [3]. Таким чином, особа, яка була обвинувачена у вчиненні злочину, пов'язаному із наданням неправомірної вигоди службовій особі АТ «Укрзалізниця» на суму близько 24 000 000 грн. може сплатити у 8 разів менше на потреби ЗСУ і укласти угоду із призначенням покарання у вигляді штрафу у розмірі 750 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 12 750 грн. Чи в повній мірі задоволені інтереси суспільства? Де гарантія того, що винні особи, зокрема, Особи_1 та Особи_2 будуть притягнуті до кримінальної відповідальності і шкода, завдана державному підприємству, буде відшкодована? Фактично її немає і не буде.

Задля балансу пропонуємо до розгляду і іншу справу. Так, у справі № 991/5148/20 вироком суду встановлено, що Особа_6 обвинувачується в тому, що в період з 02.12.2014 по 30.11.2018 рр., будучи народним депутатом України VIII скликання, умисно, з корисливих мотивів, зловживаючи владою всупереч інтересам служби, отримав неправомірну вигоду для себе, а саме – право користування готельним номером в ДП «Готельний комплекс «Київ» за рахунок бюджетних коштів, передбачених на забезпечення діяльності Верховної Ради України, чим спричинив тяжкі наслідки інтересам юридичної особи публічного права – Управлінню справами Апарату Верховної Ради України, які полягають у безповоротній втраті бюджетних коштів у сумі 758 240 грн. У підготовчому судовому засіданні суд закрив провадження щодо розгляду цивільного позову Управління справами Апарату Верховної Ради України до обвинуваченого про відшкодування майнової шкоди. Таке рішення прийняте за заявою першого заступника Керівника Апарату Верховної Ради України про відмову від цивільного позову у зв`язку із добровільним поверненням обвинуваченим компенсації за винайм готельного номеру за період з 02.12.2024 до 30.11.2018 р. у розмірі 758 240, 00 грн, що підтверджено копією платіжного доручення. Затверджуючи вироком суду угоду про визнання винуватості, ВАКС зазначив окремо про відповідність умов угоди інтересам суспільства: «за умовами Угоди Особа_6 бере на себе зобов`язання здійснити перерахування коштів у сумі 1 000 000 грн. на спеціальний рахунок, відкритий Національним банком України, для допомоги Збройним Силам України. На думку колегії суддів, було б недоцільним застосовувати загальний порядок судового розгляду до обвинуваченого, зважаючи на беззаперечне визнання ним своєї винуватості, характер та тяжкість злочину, в якому його обвинувачено, його особу, зокрема його добровільне відшкодування 05.07.2021 р. у повному обсязі на користь Управління справами Апарату Верховної Ради України збитку, завданого злочином у сумі 758 240, 00 грн, і заявлене бажання взяти участь у фінансуванні закупки «дронів» для потреб оборони України, негативне ставлення до вчиненого, належну процесуальну поведінку під час досудового розслідування і судового провадження, що вказує на бажання обвинуваченого виправитись» [6]. У цій справі шкода була відшкодована в повному обсязі, окрім цього було переведено мільйон гривень на ЗСУ. На наше переконання, в цьому випадку умови угоди відповідають інтересам суспільства, зокрема, злочин викрито, особа понесла покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади на строк 1 рік, зі штрафом у розмірі 1 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає

17 000,00 грн. зі звільненням від відбування призначеного покарання у виді 3 років позбавлення волі з випробуванням (іспитовий строк 2 роки).

Висновки. У статті було проаналізовано декілька рішень судів щодо затвердження угоди про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення. На підставі проведеного дослідження нами констатовано, що наразі в Україні відсутня єдність практики щодо визначення терміну «інтерес суспільства» або «суспільний інтерес» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення. Аналіз судової практики свідчить про різне його тлумачення: відшкодування 1/100 від розміру завданої шкоди; добровільне перерахування мільйона гривень на ЗСУ тощо. Вбачається, що така ситуація не покращує стабільність судової системи і рівень довіри до неї. На нашу думку, в законодавстві варто деталізувати поняття «інтерес суспільства», зокрема, в ч. 7 ст. 474 КПК, уникаючи при цьому оцінних понять.

Список використаних джерел:

1. Антикорупційну стратегію на 2021–2025 рр. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

2. Вирок ВАКС від 02.03.2023 р.; Справа № 991/1573/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109350528 (дата звернення: 15.01.2025).

3. Вирок ВАКС від 04.12.2023 р.; Справа № 991/9417/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115377526 (дата звернення: 15.01.2025).

4. Вирок ВАКС від 07.04.2023 р.; Справа № 991/2474/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110087590 (дата звернення: 15.01.2025).

5. Вирок ВАКС від 13.12.2023 р.; Справа № 991/10079/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610796 (дата звернення: 15.01.2025).

6. Вирок ВАКС від 19.01.2024 р.; Справа № 991/5148/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116419138 (дата звернення: 15.01.2025).

7. Всеукраїнське опитування Соціологічної групи «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. 2024. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/Всеукраїнське опитування IRI_0.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

8. Гарматюк В. О. Особливості правосуддя у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2022. Т. 2. Вип. 72. С. 132–137.

9. Демчук П. Чи час домовлятися: тенденції ВАКС щодо укладення угод в корупційних справах? URL: https://ti-ukraine.org/news/chy-chas-domovlyatysya-tendentsiyi-vaks-shhodo-ukladennya-ugod-v-koruptsijnyh-spravah/ (дата звернення: 15.01.2025).

10. Індекс сприйняття корупції 2023. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/ (дата звернення: 15.01.2025).

11. Пашковський В. Загальнотеоретичні особливості антикорупційного правосуддя в Україні. *In: Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* 2018, nr. 6 (34), pp. 82–84.

12. Рибалко В.О. Оцінне поняття «суспільний інтерес» як підстава для відмови у затвердженні угод про примирення і визнання винуватості / В.О. Рибалко. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2014. Випуск 2. С. 356–366.

13. Таус М.М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України. Дніпро, 2021. 290 с.

14. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. 538 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

Надійшла до редакції 06.03.2025

References

1. Antykoruptsiinu stratehiiu na 2021–2025 rr. [Anti-Corruption Strategy for 2021–2025] Retrieved from https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf [in Ukrainian].

2. Vyrok VAKS [verdict of the High Anti-Corruption Court] 02.03.2023; Sprava № 991/1573/23. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/109350528 [in Ukrainian].

3. Vyrok VAKS [verdict of the High Anti-Corruption Court] 04.12.2023; Sprava № 991/9417/23. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/115377526 [in Ukrainian].

4. Vyrok VAKS [verdict of the High Anti-Corruption Court] 07.04.2023; Sprava № 991/2474/23. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/110087590 [in Ukrainian].

5. Vyrok VAKS [verdict of the High Anti-Corruption Court] 13.12.2023; Sprava № 991/10079/23. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610796 [in Ukrainian].

6. Vyrok VAKS [verdict of the High Anti-Corruption Court] 19.01.2024; Sprava № 991/5148/20. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116419138 [in Ukrainian].

7. Vseukrainske opytuvannia Sotsiolohichnoi hrupy «Reitynh» vid imeni Tsentru analizu ta sotsiolohichnykh doslidzhen Mizhnarodnoho respublikanskoho instytutu [All-Ukrainian survey by the Sociological Group "Rating" on behalf of the Center for Analysis and Sociological Research of the International Republican Institute]. 2024. Retrieved from https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/Vseukrainske opytuvannia IRI_0.pdf [in Ukrainian].

8. Harmatiuk, V. O. (2022). Osoblyvosti pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo koruptsiinykh zlochyniv [Features of justice in criminal proceedings on corruption crimes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo* [in Ukrainian].

9. Demchuk, P. (2023). Chy chas domovliatysia: tendentsii VAKS shchodo ukladennia uhod v koruptsiinykh spravakh? [Is it time to negotiate: HACCU trends in plea bargaining in corruption cases?] Retrieved from https://ti-ukraine.org/news/chy-chas-domovlyatysya-tendentsiyi-vaks-shhodo-ukladennya-ugod-v-koruptsijnyh-spravah/ [in Ukrainian].

10. Indeks spryiniattia koruptsii 2023 [Corruption Perceptions Index 2023]. Retrieved from https://cpi.ti-ukraine.org/ [in Ukrainian].

11. Pashkovskyi, V. (2018) Zahalnoteoretychni osoblyvosti antykoruptsiinoho pravosuddia v Ukraini [General theoretical features of anti-corruption justice in Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică* [in Ukrainian].

12. Rybalko, V.O. (2014). Otsinne poniattia «suspilnyi interes» yak pidstava dlia vidmovy u zatverdzhenni uhod pro prymyrennia i vyznannia vynuvatosti [valuative concept of "public interest" as a ground for refusal to approve agreements on reconciliation and recognition of guilt]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna* [in Ukrainian].

13. Taus, M.M. (2021). Sudove provadzhennia na pidstavi uhod u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Judicial proceedings on the basis of agreements in the criminal process of Ukraine]. Dnipro [in Ukrainian].

14. Tinovyi zvit do rozdilu 23 «Pravosuddia ta fundamentalni prava» Zvitu Yevropeiskoi komisii shchodo Ukrainy u 2023 rotsi [Shadow Report to Chapter 23 "Justice and Fundamental Rights" of the European Commission's Report on Ukraine in 2023]. Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf [in Ukrainian].

ABSTRACT

Demura Maryna. Definition of the concept of "public interest" when concluding plea agreements in cases of corruption offenses through the prism of judicial practice

The article examines the concepts of "public interest" and "public interest" in plea bargaining in cases of corruption offenses through the analysis of case law. The article draws attention to the problem in the field of anti-corruption identified in the Shadow Report by a coalition of NGOs that conducted research for the European Commission after Ukraine's EU membership status was granted: "when reviewing and approving plea agreements for corruption criminal offenses, different court practices were found when assessing the category of "public interest"". The Report goes on to recommend how to eliminate this problem: "to ensure the unity of court practice in assessing the category of "public interest" when approving plea agreements for corruption and corruption-related criminal offenses". The above emphasizes the importance and relevance of the topic under study, as well as the need for further research in this area. Separately, the author analyzed scientific sources, which also demonstrate the relevance of the chosen topic of the article. The article analyzes several court decisions approving plea agreements in corruption cases. Based on the study, the author concludes that currently in Ukraine there is no uniformity of practice regarding the definition of the term "public interest" or "public interest" when concluding plea agreements in cases of corruption offenses. The analysis of court practice shows different interpretations of this term: from compensation of one hundredth of the amount of damage to voluntary transfer of one million hryvnias to the Armed Forces of Ukraine. It is believed that this situation does not improve the stability of the judicial system and the

level of trust in it, as well as trust in anti-corruption bodies. Thus, it is not surprising that in 2023, 59% of respondents said they did not trust the judiciary. In addition, 51% of the surveyed citizens identify corruption as the biggest threat to Ukraine's development. As a conclusion of the study, the following is determined: the concept of "public interest" should be detailed in the legislation, in particular, in Part 7 of Article 474 of the CPC, while avoiding evaluative concepts.

Key words: corruption offenses, plea agreement, anti-corruption bodies, damage, compensation for damages.

УДК 343.7
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-26

Олена КАЛГАНОВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна)
o.a.kalhanova@dpu.edu.ua

Софія ВОЛОШИНА
здобувач вищої освіти
(Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна)
sofka7908@gmail.com

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена транснаціональній організованій злочинності як одній із найсерйозніших загроз для міжнародної безпеки та економічної стабільності в умовах глобалізації. Наголошено, що техніки фінансових розслідувань є важливим інструментом для виявлення і розслідування транснаціональної організованої злочинності, оскільки саме вони допомагають аналітикам, правоохоронним органам і фінансовим установам виявляти підозрілі фінансові операції, що можуть свідчити про злочинну діяльність. Констатується, що транснаціональна організована злочинність стає складнішою через глобалізацію, але міжнародна співпраця, новітні технології та вдосконалення правової бази створюють нові можливості для боротьби з цими явищами.

Ключові слова: *транснаціональна організована злочинність, фінансові розслідування, злочинна діяльність, злочинні організації, міжнародна співпраця.*

Постановка проблеми. Транснаціональна організована злочинність стала однією з найсерйозніших загроз для міжнародної безпеки та економічної стабільності в умовах глобалізації. Вона охоплює широкий спектр злочинних діяльностей: від торгівлі наркотиками та людьми до кіберзлочинності та відмивання грошей, і часто вимагає координації між різними країнами та органами. Глобалізація, зокрема розвиток інформаційних технологій та інтеграція світових фінансових ринків, значно полегшила діяльність транснаціональних злочинних угруповань, дозволивши їм ефективніше переміщати свої активи та ресурси через національні кордони.

Разом із тим, глобалізація відкриває нові можливості для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, зокрема через удосконалення фінансових розслідувань, розвиток міжнародної співпраці та використання новітніх технологій для виявлення і припинення злочинних схем. Застосування інструментів, таких як аналіз великих даних, блокчейн та криптоаналітика, а також зміцнення правових і регуляторних стандартів, є важливими кроками до зниження рівня транснаціональної злочинності.

Метою статті є дослідження особливостей викликів і перспектив у контексті боротьби з транснаціональною організованою злочинністю в епоху глобалізації та роль у цьому фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблем відтворення сучасної транснаціональної організованої злочинності є важливим завданням для теоретиків та

© О. Калганова, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7933-7498
© С. Волошина, 2025

практиків як вітчизняних, так і міжнародних наукових кіл. Це явище вже давно набуло глобальних масштабів, його вплив негативно позначається на економіці, ускладнює криміногенну ситуацію, дестабілізує фінансово-кредитну систему та становить загрозу для розвитку будь-якої країни. Окрім того, збройна агресія рф проти України стала своєрідним каталізатором змін у транснаціональній злочинній діяльності загалом [1, с. 116].

Визначення транснаціонального правопорушення надається частиною 2 статті 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухваленої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Згідно з цим визначенням, правопорушення вважається транснаціональним, якщо воно: вчинене у більш ніж одній країні; вчинене в одній країні, але значна частина його підготовки, планування, керівництва чи контролю відбувається в іншій країні; вчинене в одній країні за участю організованої злочинної групи, яка здійснює свою діяльність у кількох країнах; або вчинене в одній країні, але має суттєві наслідки для іншої країни [3]. Відтак, можна визначити, що транснаціональна організована злочинність – складний державно-транспарентний кримінальний феномен, що є наслідком трансформації національної організованої злочинності, її масштабування, функціонального виходу за межі однієї держави.

На переконання світової спільноти, транснаціональна організована злочинність – це «будь-яка постійна участь групи людей або організації у злочинній діяльності, головна мета якої – отримувати прибуток всюди, незважаючи на наявність національних кордонів» [4, с. 81].

Виходячи з цього можна відзначити, що основною метою діяльності таких організацій є гроші, а точніше – їх здобуття, бажано в надзвичайно великих розмірах, тобто прагнення до надзбагачення. Це узгоджується з визначенням транснаціональної злочинності, наданим під час Всесвітньої конференції в Неаполі в 1994 році. Згідно з документами, прийнятими за її підсумками, транснаціональна організована злочинна діяльність розглядається як здійснення незаконних операцій злочинними організаціями, що пов'язані з переміщенням інформаційних потоків, грошей, фізичних об'єктів, людей та інших матеріальних і нематеріальних цінностей через державні кордони. Метою таких операцій є використання вигідної ринкової ситуації в одній або кількох іноземних країнах для отримання значної економічної вигоди, а також ефективне ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства та використання суттєвих відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн [7].

Також можна виокремити ключові ознаки транснаціональної організованої злочинності: 1) велика кількість учасників її діяльності, які можуть бути громадянами як однієї, так і кількох країн; 2) різноманіття об'єктів злочинної діяльності; 3) корупція як інструмент, так і наслідок злочинної діяльності; 4) використання прогалин у кримінальному законодавстві різних країн; 5) застосування насильницьких методів, погроз, шантажу, корупційних схем і підкупу для досягнення головної мети – збагачення [4, с. 82].

Безумовно, сучасні зміни, що відбуваються в суспільстві, мають значний вплив на сутність і характер транснаціональної організованої злочинності. Як зазначає Г.П. Жаровська, до основних ознак цієї злочинної діяльності можна віднести такі: 1) інтернаціональність – злочинні організації складаються з осіб різних національностей, що є природним і не заважає реалізації злочинних схем. Водночас існують угруповання, створені за етнічною ознакою, але навіть в таких випадках їх зв'язки є міжнародними; 2) структурованість – транснаціональні злочинні угруповання мають складну внутрішню структуру та чітку ієрархію, а також тісно взаємодіють з іншими соціальними інститутами; 3) гнучкість – ці організації здатні активно співпрацювати з різними соціально-політичними структурами і проникати в законні інститути, отримуючи переваги для реалізації своїх злочинних схем; 4) використання силових методів – для вирішення проблем, що виникають на шляху до досягнення мети, ці угруповання застосовують насильство, погрози та шантаж; 5) злочинна іннова-

ційність – організації активно використовують новітні інформаційно-технічні засоби для забезпечення мобільності, ефективної комунікації та фінансових операцій; 6) швидкість і мобільність – такі угруповання здатні швидко переміщатися в межах регіону, а національні кордони не є перешкодою завдяки сучасним транспортним засобам та міжнародним логістичним мережам; 7) контроль – ці організації прагнуть домогтися тотального контролю над певною сферою злочинної діяльності, часто вступаючи в жорстоку боротьбу з конкурентами, що може призводити до кримінальних конфліктів; 8) адаптація – вони швидко адаптуються до змінюваних економічних, політичних і юридичних умов, використовуючи прогалини в законодавстві та неузгодженість дій правоохоронних органів для реалізації злочинних схем; 9) мотиви діяльності – основним мотивом є прагнення до збагачення, тобто корисливий інтерес є домінуючим у діяльності транснаціональних злочинних угруповань [2, с. 209–210]. Попри те, що вчена подає більш детальний перелік характеристик сучасної транснаціональної організованої злочинності, на головних позиціях залишаються такі ознаки, як прагнення до збагачення, використання прогалин у кримінальному законодавстві різних країн, застосування насильницьких методів, погроз, шантажу, корупційних схем і підкупу для досягнення своїх цілей.

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року організована злочинність в Україні зазнала суттєвих змін, набувши нових особливостей. Це свідчить про те, що ця форма злочинності отримала принципово іншу якість, змінюючи методи своєї діяльності в Україні та взаємодію з кримінальними угрупуваннями в інших країнах. Внаслідок цього організована злочинність стала серйозною загрозою не тільки для України, але й для всього світу, створивши нові можливості для незаконного бізнесу. Воєнні дії в Україні підірвали стабільність кримінальних угруповань, розірвавши деякі злочинні зв'язки та зруйнувавши роками налагоджені схеми. Однак потужні адаптивні здатності організованої злочинності дозволяють їй скористатися загальною дестабілізацією в країні для досягнення власних цілей [1, с. 117–118].

Взаємозв'язок між транснаціональною організованою злочинністю і фінансовими розслідуваннями є ключовим аспектом у боротьбі з міжнародними злочинними угрупованнями. Організовані злочинці часто використовують складні фінансові структури і методи, щоб приховати свої незаконні доходи, уникнути переслідування і легалізувати отримане майно. Тому фінансові розслідування стають основним інструментом для виявлення і нейтралізації злочинних угруповань.

Так, завданням фінансових розслідувань є відстеження і виявлення руху коштів, пов'язаних із цими правопорушеннями. Простіше кажучи, фінансова сторона будь-якої злочинної діяльності є життєво важливою для її існування, а тому й відстеження цих потоків може стати вирішальним фактором для викриття злочинних угруповань [6, с. 83]. Визначимо декілька прикладів фінансових операцій злочинних організацій, зокрема:

– трансакції через офшорні зони (злочинці часто створюють фіктивні компанії в офшорних юрисдикціях для приховування походження своїх коштів);

– використання криптовалют (сучасні технології, такі як криптовалюти, надають анонімність і дозволяють обходити традиційні фінансові системи);

– інтернаціональні банківські операції (оскільки злочинці часто працюють в кількох країнах, вони використовують банківські рахунки в різних країнах для трансферу коштів).

Зазначимо, що техніки фінансових розслідувань є важливим інструментом для виявлення і розслідування транснаціональної організованої злочинності. Вони допомагають аналітикам, правоохоронним органам і фінансовим установам виявляти підозрілі фінансові операції, що можуть свідчити про злочинну діяльність, таку як відмивання грошей, торгівля наркотиками, корупція та інші правопорушення [6, с. 84]. Фінансові розслідування використовують низку методів для виявлення злочинних фінансових потоків, серед яких:

– аналіз банківських транзакцій (ретельне дослідження всіх фінансових операцій, що здійснюються через банки або інші фінансові установи, може виявити незвичайні або підозрілі угоди, які вказують на відмивання грошей);

– пошук зв'язків між фірмами і особами (аналіз фінансових зв'язків між компаніями, рахунками та особами може допомогти виявити злочинні угруповання, які стоять за нелегальними фінансовими потоками);

– моніторинг транскордонних операцій (враховуючи глобальність транснаціональних злочинних угрупувань, фінансові розслідування зазвичай включають моніторинг і аналіз міжнародних фінансових трансакцій);

– форензичний аудит (проведення детальних аудитів бухгалтерських та фінансових записів організацій, пов'язаних з підозрілими активами, що можуть бути результатом злочинної діяльності).

Зазначені вище техніки допомагають виявити та розкрити складні фінансові правопорушення, що підтримують транснаціональні організовані злочинні групи. Їх використання вимагає висококваліфікованих спеціалістів, глибоких знань у фінансових операціях і можливості інтеграції міжнародних даних. Інноваційні інструменти для аналізу та відстеження, такі як блокчейн-аналітика і програмне забезпечення для аналізу великих даних, стають все більш важливими для ефективної боротьби з транснаціональною злочинністю.

В свою чергу, глобалізація створює як нові можливості, так і нові виклики для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю та її фінансовими аспектами. Від швидкого розвитку технологій до зміни геополітичних ландшафтів – ці фактори відкривають нові горизонти для ефективнішої боротьби з кримінальними угрупованнями, але також і сприяють виникненню нових форм злочинності [5, с. 189]. У цьому контексті можна виділити декілька перспектив у сфері фінансових розслідувань, зокрема:

1) посилення міжнародної співпраці (глобалізація сприяє більш тісній співпраці між країнами та міжнародними організаціями (Інтерпол, Європол, FATF). Це включає спільні розслідування, обмін інформацією та координацію дій на міжнародному рівні для боротьби з злочинними мережами);

2) технології для фінансових розслідувань (розвиток великих даних (Big Data), блокчейн-технологій і криптоаналітики відкриває нові можливості для відстеження фінансових транзакцій та виявлення схем відмивання грошей і тероризму. Застосування машинного навчання дозволяє автоматично виявляти аномалії в фінансових потоках);

3) розвиток правової бази (уніфікація законодавства через міжнародні угоди та стандарти допомагає створювати спільні правові рамки для боротьби з фінансовими правопорушеннями. Важливими є також удосконалення механізмів екстрадиції та взаємодії судів різних країн);

4) боротьба з кіберзлочинністю (розвиток цифрових технологій веде до появи нових форм правопорушень у кіберпросторі. Важливо розвивати політики кібербезпеки, а також інтегрувати нові методи для моніторингу й аналізу кіберправопорушень у фінансовій сфері);

5) глобальний контроль за фінансовими потоками (ініціативи з підвищення податкової прозорості та співпраця між податковими органами різних країн допомагають зменшити можливості для ухилення від податків і відмивання грошей через офшори.

Висновки. Транснаціональна організована злочинність в умовах глобалізації стає складнішою та небезпечнішою, однак розвиток міжнародної співпраці, новітніх технологій і вдосконалення правової бази відкривають нові перспективи для ефективної боротьби з цими явищами. Сучасні інструменти фінансових розслідувань, такі як аналіз великих даних, блокчейн і криптоаналітика, дозволяють відстежувати незаконні фінансові потоки та виявляти злочинні схеми. Водночас, міжнародна співпраця між державами та

організаціями, а також гармонізація законодавства є ключовими чинниками у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю. Попри ці перспективи, залишаються виклики, пов'язані з кіберзлочинністю, юрисдикційними труднощами та необхідністю створення узгоджених стандартів на глобальному рівні. Для досягнення реальних результатів необхідно продовжувати вдосконалювати міжнародні механізми, адаптуючи їх до нових загроз і можливостей, що виникають у цифрову епоху.

Список використаних джерел

1. Гораш О.С. Сучасний стан і тенденції відтворення транснаціональної організованої злочинності та організованої злочинності в Україні в умовах війни. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 116–125.

2. Жаровська Г.П. Структурно-організаційні особливості транснаціональних злочинних організацій в Україні. *Право і суспільство.* 2015. № 1. С. 209–214.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності № 55/25 від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 17.01.2025).

4. Ткачова О.В. Транснаціональна організована злочинність як сучасне явище: визначення й основні риси. *Теорія і практика правознавства.* 2021. Випуск 1 (19). С. 78–87.

5. Хороновський О.І. Зарубіжний досвід протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угрупувань на шкоду економічним інтересам держави. *Нове українське право*. 2023. Випуск 2. С. 185–191.

6. Шевців Л. Проблеми фінансових розслідувань у протидії легалізації доходів одержаних злочинним шляхом. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2022. 26(129). С. 82–91.

7. Conclusions and recommendations of the international conference on preventing and controlling money-laundering and the use of the proceeds of crime: a global approach. URL: http://www.imolin.org/imolin/courmaye.html (дата звернення 17.01.2025 р.)

Надійшла до редакції 06.03.2025

References

1. Horash, O.S. (2024). Suchasnyi stan i tendentsii vidtvorennia transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti ta orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh viiny [Current state and trends of transnational organized crime and organized crime in Ukraine under wartime conditions]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2(32), 116–125 [in Ukr.].

2. Zharovska, H.P. (2015). Strukturno-orhanizatsiini osoblyvosti transnatsionalnykh zlochynnykh orhanizatsii v Ukraini [Structural and organizational features of transnational criminal organizations in Ukr.]. *Pravo i suspilstvo*, 1, 209–214 [in Ukr.].

3. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti № 55/25 vid 15.11.2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime No. 55/25 from November 15, 2000]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukr.].

4. Tkachova, O.V. (2021). Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist yak suchasne iavyshche: vyznachennia i osnovni rysy [Transnational organized crime as a modern phenomenon: definitions and main features]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 1(19), 78–87 [in Ukr.].

5. Khoronovskyi, O.I. (2023). Zarubizhnyi dosvid protydii diialnosti transnatsionalnykh orhanizovanykh zlochynnykh huhrupuvan' na shkodu ekonomichnym interesam derzhavy [Foreign experience in countering the activities of transnational organized criminal groups harmful to the economic interests of the state]. *Nove ukrains'ke pravo,* 2, 185–191 [in Ukr.].

6. Shevtsiv, L. (2022). Problemy finansovykh rozsliduvan u protydii lehalizatsii dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom [Problems of financial investigations in countering money laundering]. *Scientific Collection «InterConf+»,* 26(129), 82–91 [in Ukr.].

7. Conclusions and recommendations of the international conference on preventing and controlling money-laundering and the use of the proceeds of crime: a global approach. (n.d.). Retrieved from http://www.imolin.org/imolin/courmaye.html [in Eng.].

ABSTRACT

Olena Kalhanova, Sofia Voloshyna. Transnational organized crime and financial investigations: challenges and prospects in the era of globalization

Transnational organised crime has become one of the most serious threats to international security and economic stability in the context of globalisation. It covers a wide range of criminal activities, from drug and human trafficking to cybercrime and money laundering, and often requires coordination between different countries and agencies. It is determined that the relationship between transnational organised crime and financial investigations is a key aspect in the fight against international criminal groups. Organised criminals often use sophisticated financial structures and methods to conceal their illicit proceeds, avoid prosecution and legalise their assets. Financial investigations are therefore becoming a key tool for identifying and neutralising criminal groups. It is emphasised that financial investigation techniques are an important tool for detecting and investigating transnational organised crime. They help analysts, law enforcement agencies and financial institutions to identify suspicious financial transactions that may indicate criminal activity, such as money laundering, drug trafficking, corruption and other offences. The author concludes that transnational organised crime is becoming more complex due to globalisation, but international cooperation, new technologies and improved legal frameworks are creating new opportunities to combat these phenomena. Modern financial investigative tools such as big data analysis, blockchain and cryptoanalytics are helping to identify illicit financial flows. International cooperation and harmonisation of legislation are key to fighting transnational crime. However, challenges remain, including cybercrime and jurisdictional issues. To achieve results, international mechanisms need to be improved and adapted to new threats.

Key words: *transnational organised crime, financial investigations, criminal activity, criminal organisations, international cooperation.*

УДК 343.73:343.98
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-27

Наталя ПАВЛОВА
кандидат юридичних наук, доцент,
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ),
м. Дніпро, Україна
natalia.pavlova@dduvs.edu.ua

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті наголошено, що кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, характеризуються різноманітністю складів, які мають своє висвітлення у різних розділах КК України. У зв'язку з чим особа, котра проводить досудове розслідування, повинна мати уявлення про різновиди таких протиправних діянь, а також їх кримінально-правові і криміналістичні особливості, що є запорукою інформаційного наповнення процесу розслідування. Виокремлювати необхідну інформацію в кожному конкретному протиправному діянні допомагає криміналістичний аналіз таких кримінальних правопорушень, у тому числі в умовах війни.

Розглянуто криміналістично-значущі особливості різних видів кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. Виходячи із розробленого підходу, способи таких кримінальних правопорушень висвітлено за такими критеріями: 1) *за сферами:* у сфері нерухомості; у сфері інтернет-технологій; у банківській сфері; у сфері будівництва; у сфері туризму; у сфері працевлаштування; сфері охорони здоров'я; у сфері страхування; у сфері благодійності; у сфері побутових відносин тощо. *2) за правовим критерієм:* заволодіння чужим майном або правом на нього шляхом обману та зловживання довірою; заподіяння шкоди здоров'ю людини шляхом обману; трудова та сексуальна експлуатація людини з використанням обману; шахрайство з фінансовими ресурсами; заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами або їх аналогами; заволодіння шляхом шахрайства офіційними документами, штампами чи печатками; застосування обману військовослужбовцем з метою ухилення від несення обов'язків військової служби; заволодіння шляхом шахрайства вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами. *3) за механізмом учинення:* вчинені класичним способом; вчинені із застосуванням сучасних інформаційних технологій тощо.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, обман, криміналістична характеристика, способи вчинення кримінальних правопорушень, криміналістичний аналіз, розслідування, воєнний стан, умови війни, надзвичайний правовий режим, кібершахрайства.*

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, характеризуються різноманітністю складів, які мають своє висвітлення у різних розділах КК України. У зв'язку з чим особа, котра проводить досудове розслідування, повинна мати уявлення про різновиди таких протиправних діянь, а також їх кримінально-правові і криміналістичні особливості, що є запорукою інформаційного наповнення процесу розслідування. Виокремлювати необхідну інформацію в кожному конкретному протиправному діянні допомагає криміналістичний аналіз таких кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо методики розслідування кримінальних правопорушень та їх криміналістичної характеристики досліджувалися у працях таких вчених: Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Дрозд, М. М. Єфімова, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. С. Карпова, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В. П. Корж, Є. Д. Лук'янчикова, В. М. Плетенця,

© Н. Павлова, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1572-4648

В. В. Тіщенка, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітьката ін. Проте, слід зазначити, що низка актуальних питань залишилися невирішеними, що потребує додаткового висвітлення.

Метою статті є здійснення криміналістичного аналізу кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, із врахуванням механізму злочинної діяльності у цьому напрямі в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. У науковому колі дотепер тривають спроби описати та згрупувати всі способи шахрайства. Втім, на зміну одним способам шахрайських дій приходять інші, тому цей процес безупинний. Адже шахраї настільки кмітливі і спритні до змін у законодавстві та суспільних відносинах, що знову і знову винаходять нові варіанти позбавити майна чи права на майно фізичних і юридичних осіб.

Розглянемо, як змінювалося наукове бачення щодо форм шахрайства протягом останніх років.

Так, Т. А. Пазинич, вперше в українській криміналістичній науці розподілила шахрайства на п'ять окремих груп: 1) шахрайства, що вчиняються у сфері задоволення повсякденних матеріальних і культурних потреб людини; 2) шахрайства, що вчиняються у побутовій сфері; 3) шахрайства, що вчиняються у сфері функціонування державних та інших суспільних інститутів; 4) шахрайства, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності; 5) шахрайства, що вчиняються у сферах використання електронних технологій [7, с. 8]. Як на нашу думку, саме дисертаційне дослідження, проведене Т. А. Пазинич, виявилося певним плацдармом, базою для освоєння кожної з форм сучасного шахрайства рядом вчених. Свідченням є великий масив дисертаційних досліджень, присвячених проблемам розслідування шахрайства у різних сферах, починаючи з 2007 року.

Водночас, Н. Ю. Кириленко, досліджуючи способи вчинення шахрайства у сфері побутових відносин, звела їх до 2-х груп. Щодо першої групи – способи шахрайства для заволодіння майном юридичних осіб вчена запропонувала класифікувати на: 1) заволодіння грошима й речами, отриманими по підробленим документам; 2) заволодіння товарами, отриманими в кредит з подальшою відмовою від плати; 3) одержання авансу за обіцянку виконати які-небудь роботи або за постачання товарів з наступним відхиленням від виконання зобов'язань за договором; 4) поставка товарів у меншій кількості й гіршій якості, ніж передбачено договором; 5) незаконне одержання пенсій або інших виплат за допомогою різного роду фіктивних документів; 6) одержання речей на прокат за підробленими або краденими документами з наступним присвоєнням цих речей; 7) обман касира при розміні великих купюр грошей, обміні валюти. Другу групу складають способи шахрайства для заволодіння індивідуальним майном, а саме: 1) заміна предметів угоди при виконанні договорів продажу, обміну; 2) заволодіння предметом угоди без наміру виконати зобов'язання за договором; 3) обман потерпілого при розрахунку грошима; 4) підкидання потерпілому гаманця із поділом «знайденого» й з наступною перевіркою готівки самого потерпілого в ході якої обманом вилучається частина грошей; 5) заволодіння грошима, майном під видом надання різних послуг; 6) обман у ході азартних ігор – шулерство; 7) проведення лотерей, гадання, знахарство; 8) присвоєння грошей під виглядом виконання обов'язків посадової особи, наприклад, «обшуки» під виглядом співробітника правоохоронного органу; 9) шлюбні афери; 10) продаж невідчужуваного майна; 11) збирання «пожертвувань» на суспільні й благодійні потреби; 12) утворення фальшивих фондів, довірчих страхових компаній; 13) виготовлення й збут біжутерії, видаваної за коштовності, – «фармазонство» та збут підроблених картин, ікон, предметів антикваріату тощо [4, с. 82].

Цікавим є поділ способів учинення шахрайства, залежно від часу виникнення. Так, С. В. Головкін вважає, що їх можна класифікувати на:

а) традиційні (класичні) способи вчинення шахрайства, які добре відомі слідчій практиці; б) сучасні (нові й модернізовані традиційні) способи вчинення шахрайства,

зокрема у сфері релігійних відносин, ЕОМ, Інтернет-технологій, нерухомості, страхування, кредитування) [2, с. 14]. Втім, як показали наші дослідження, такі способи шахрайства, як «наперстки», «ляльки», «фармазонство» складають лише 6 % від усієї кількості шахрайств, а так звані «сучасні» способи все більше витісняють способи шахрайства, які були поширені десяток років потому.

У різні періоди проблеми розслідування шахрайства, пов'язаного із нерухомістю та будівництвом, викликали інтерес учених-криміналістів, зокрема: Д. М. Андрєєва, А. П. Запотоцького, С. М. Князєва, С. С. Кузьменка, Н. О. Опанасенко, І. М. Попової, Д. А. Птушкіна, К. О. Чередник та ін.

Разом з тим, не залишилися без уваги й сфера страхування та банківська сфера. Методику розслідування шахрайства в цих напрямах досліджували В. П. Головіна, О. В. Курман, С. С. Чернявський та ін.

Об'єктом досліджень І. А. Гукової, Г. В. Захарової, Т. О. Калюги та ін. стали шахрайства, вчинені у сфері працевлаштування та туризму.

Ряд учених всього світу серед різноманітності шахрайських дій в особливу групу виділяють кібершахрайство, що уявляє собою активні дії в мережі Інтернет з метою отримання вигоди за рахунок маніпулювання людською свідомістю. Натомість, слід зауважити, що іноземні дослідники мають дещо інше бачення шахрайства, ніж їхні українські колеги. Наприклад, вони не завжди вважають шахрайством такі дії, як крадіжка особистих даних, створення фейкового бізнесу, використання «магічних гаманців» або шахрайство у шлюбі. Проте, деякі види шахрайства є загальновизнаними, наприклад, кібершахрайство.

Таку солідарність можна пояснити активним розвитком інформаційних технологій в останні роки, що пропорційно вплинув на стрімке зростання кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства з використанням мережі Інтернет.

Як наголошує М. М. Єфімов, одним із найпотужніших поштовхів до розвитку шахрайства у мережі Інтернет за останні два роки стала всесвітня пандемія COVID-19 у зв'язку із переходом на дистанційну торгівлю, навчання та інші види діяльності [3, с. 118]. Разом з тим, збільшилися втричі й показники кібершахрайства у період війни. Найчастіше зустрічаються такі види кіберзлочинів, як фішинг, шахрайство з кредитними картками, фейкові оголошення про допомогу, продаж неіснуючих товарів (воєнного одягу, засобів захисту тощо) або послуг. Шахраї також активно використовують соціальні мережі та месенджери для поширення шкідливого програмного забезпечення та отримання особистих даних користувачів.

Як свідчить судово-слідча практика, під час війни особливо активізувалися «Call-center», які займаються шахрайськими діями у відношенні громадян.

Інтернет та електронна пошта стали не тільки сучасними інструментами, але й середовищем для розвитку кібершахрайства. Один з таких методів – фішинг, коли надсилаються електронні листи або повідомлення з проханням «оновити» або «підтвердити» обліковий запис, що сприяє викраденню персональних даних. Інші методи включають отруєння DNS-кешу та фармінг, коли створюються підроблені веб-сайти, що виглядають як справжні, щоб обманом змусити користувачів Інтернету надати особисту інформацію.

Слід наголосити, що в умовах війни, коли особливо важлива взаємодопомога та підтримка, активізувалися шахраї, які ошукують постраждалих українців. Тисячі громадян, особливо на сході країни, постраждали від однієї з найпоширеніших схем кібершахрайства – імітації перевезення до безпечних міст та допомоги з розміщенням. Злочинці розміщують в інтернеті оголошення про швидкий та безпечний виїзд на захід України або за кордон. Під час спілкування вони вимагають передоплату, а потім зникають.

Схожа схема використовується і для отримання незаконного прибутку від незаконних операцій із житлом. Зокрема, шахраї розміщують в Інтернеті оголошення про здачу в оренду

неіснуючих квартир та будинків у безпечних регіонах України. Отримавши передоплату вони зникають.

За часи війни набуває поширення й діяльність фіктивних благодійних та волонтерських організацій (фондів). Під виглядом благодійності шахраї створюють фейкові сайти, сторінки у соціальних мережах та телеграм-канали, де збирають гроші нібито на допомогу постраждалим від війни. Особливо поширена схема зі збиранням коштів на лікування дітей, які постраждали від російської агресії.

Представники рф також вдаються до шахрайства, видаючи себе за благодійників. Вони створюють фішингові сайти, які маскуються під збирання пожертв або діяльність благодійних фондів (організацій), але насправді мають на меті заволодіння персональними даними громадян України.

Дедалі частіше з'являються псевдоволонтери та псевдоблагодійники, які здійснюють шахрайські операції із предметами гуманітарної допомоги, внаслідок чого остання не доходить до кінцевого отримувача.

Так, СУ ГУНП в Дніпропетровській області проводилося досудове розслідування у кримінальному провадженні № 42022040000000475 від 21 грудня 2022 року, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України. Досудовим розслідуванням встановлено, що у період з квітня 2022 р. по липень 2022 р., волонтер благодійної організації ОСОБА_4, діючи з прямим умислом, переслідуючи корисливі мотиви з метою отримання прибутку для власного збагачення, створив та очолив організовану групу до якої увійшли волонтери цього благодійного фонду ОСОБА_5 та ОСОБА_6, перебуваючи на території м. Дніпро, здійснювали продаж товарів гуманітарної допомоги у вигляді бронежилетів з бронепластинами виробництва Колумбії під час дії воєнного стану з метою отримання прибутку на загальну суму більше 52 0000 гривень, що становить значний розмір [9].

Виходячи з цього, шахрайство у сфері благодійництва рідко вчиняється окремими особами. Зазвичай, це організована злочинна діяльність, де професійні шахраї створюють цілі мережі фіктивних благодійних організацій та фондів.

Разом із тим, шахрайські дії можуть вчинятися як псевдоволонтерами, так і по відношенню до сумлінних волонтерів, які публікують у соціальних мережах свої особисті дані (номери їх карток, номери телефонів тощо), які вміло використовують шахраї. Останні можуть під виглядом банківських працівників отримати паролі, CVV/CVC кодбанківської картки, наприклад, для збільшення кредитного ліміту, для відкриття рахунку та ін. [5].

Не можна оминати увагою й шахрайські дії, пов'язані з використанням пільгових умов, передбачених для діяльності благодійних та волонтерських організацій. Як свідчить практика, є шахраї, які намагаються зловживати пільговими умовами, передбаченими для діяльності благодійних та волонтерських організацій. Їх дії можуть мати прояв у наступному: 1) реєстрація як благодійних або волонтерських організацій, щоб отримати пільги з податків, мита або інших платежів, але насправді не вести благодійну або волонтерську діяльність; 2) використання фіктивного працевлаштування людей у благодійних або волонтерських організаціях з метою отримання державних субсидій або інших виплат; 3) використання благодійних або волонтерських організацій для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом тощо [5].

У сучасному світі, де фінансові послуги та операції стають все більш доступними та зручними, фінансове шахрайство також набуває нових форм та масштабів. Шахраї, незважаючи на всі запобіжні заходи, знаходять способи обходити системи безпеки та завдавати збитків як окремим громадянам, так і фінансовим установам. Разом із тим, стабільність фінансової системи залежить від збалансованого та правомірного руху фінансових потоків у бюджетному процесі [12].

Як свідчить аналіз судово-слідчої практики, фінансові махінації (шахрайство з фінансовими ресурсами) здійснюються у вигляді надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

З цього виходить, що в основі способу вчинення такого різновиду шахрайства, насамперед виступає обман, що виражений у наданні завідомо недостовірної інформації. При цьому, інформація у контексті диспозиції ст. 222 КК України – це дані, які безпосередньо і завідомо для винного сприяють незаконному одержанню кредитно-фінансових ресурсів, і більш того, обумовлюють можливість прийняття рішення про їх надання [6, с. 7]. Разом з тим, специфікою банківського шахрайства є те, що дії зловмисників можуть бути спрямовані як на саму фінансову установу, так і на його клієнтів або ж партнерів. З огляду на це комерційний банк може виступати жертвою шахрайських дій або ж бути лише інструментом у руках зловмисників. Нерідко зловмисниками виступають співробітники банківської установи. Тому доцільно розрізняти зовнішнє та внутрішнє банківське шахрайство [8, с. 104].

Слід відмітити, що одним із перших, хто присвятив увагу способам злочинних посягань у банківській сфері є С. С. Чернявський. При цьому, вчений чітко розмежував, коли саме банківське і фінансове шахрайство можна розглядати як одне ціле. Так, фінансове шахрайство вчений розуміє як комплекс взаємопов'язаних і спільних за криміналістичними ознаками технологій корисливих посягань на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян, учинених шляхом обману й зловживання службовим становищем [11]. Втім, з-поміж інших злочинних дій, вчений виділяє й ті, що вчиняються шляхом шахрайства. Йдеться про шахрайські дії, безпосередньо спрямовані на незаконне одержання банківських кредитів шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК України) та шахрайство з фінансовими ресурсами, відповідальність за яке передбачено ст. 222 КК України [10]. Тобто, у абсолютно різних нормах кримінального законодавства вживається термін «шахрайство», що вміщує в себе дещо різний зміст.

Як ми вже раніше зазначали, шляхом обману (шахрайства) можуть вчинятися не тільки майнові злочини, а й інші протиправні дії, що посягають на достатньо широкий спектр правовідносин.

Так, у 1,5 % випадків злочинцями (шахраями) застосовується група способів, пов'язаних із заподіянням шкоди здоров'ю людини шляхом обману (незаконне проведення дослідів над людиною шляхом обману; вилучення у людини шляхом обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації; вилучення шляхом обману крові у людини з метою використання її як донора). Обман може стосуватися: 1) мети проведення дослідів, вилучення крові та анатомічних матеріалів тощо; 2) напрямів подальшого використання крові та анатомічних матеріалів; 3) безпечності умов вилучення крові та анатомічних матеріалів; 4) оплати за вилучені кров або анатомічні матеріли; 5) кількості вилучених матеріалів та крові.

Як показав аналіз судово-слідчої практики, у 1,5 % випадків із використанням обману (шахрайства) може здійснюватися трудова та сексуальна експлуатація людини. Цей спосіб полягає в умисному введенні в оману іншої особи або створення хибного уявлення, або замовчування про факти, що не відповідають дійсності, з метою схилити цю особу до певної поведінки, тобто до залучення у порнобізнесі, примусової праці, сексуальної експлуатації тощо.

Ефективна реалізація прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб у сучасному суспільстві часто залежить від належного документального підтвердження юридично значущих фактів. У цьому контексті ст. 357 КК України відіграє ключову роль, забезпечуючи правову охорону та захист цих прав. Натомість, з боку особи, якій ввірені документи, штампи і печатки, може здійснюватися протиправне заволодіння ними. З чого

виходить, що отримані документи, печатки та штампи потім вже використовуються для отримання вигоди, спричинення порушення роботи підприємства, установи чи організації, можуть виступати як знаряддя наступних шахрайських дій тощо (4,5 %).

Заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами або їх аналогами, або обладнанням, призначеним для їх виготовлення складає 5 % від загальної кількості кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Через масову мобілізацію в зону бойових дій набуло поширення застосування обману військовослужбовцем з метою ухилення від несення обов'язків військової служби (шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів тощо) (4,5 %) (ст. 409 КК України).

Так, ОСОБА_4 будучи військовослужбовцем військової служби з метою тимчасово ухилитися від несення обов`язків військової служби, мотивуючи це небажанням їх виконувати та приймати участь у бойових діях на певний період, 22 березня 2023 року повідомив командуванню військової частини завідомо неправдиві відомості щодо поважності причин відсутності на військовій службі, а саме щодо вибуття останнього на лікування і завірив, що найближчим часом планує повернутись до місця проходження служби для подальшого виконання обов'язків військової служби, тобто діючи шляхом обману, ухилявся від військової служби до 28 березня 2023 року, убувши за місцем свого мешкання до м. Покров Дніпропетровської області [1].

Поширення зброї серед населення призвело й до збільшення кількості випадків шахрайства, пов'язаного із заволодінням вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами (2 %).

Висновки. Отже, існує безліч способів застосування обману (шахрайства) при вчиненні кримінальних правопорушень. Натомість, коло підстав та критеріїв для побудови криміналістичної класифікації таких кримінальних правопорушень дуже широке. При побудові криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, вважаємо найбільш вдалим поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв, оскільки такий підхід найбільш інформативно відображає криміналістичну сутність.

Список використаних джерел

1. Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області у справі № 177/2365/23 від 18 грудня 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115700607.

2. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 20 с.

3. Єфімов М. М. Криміналістичний аналіз окремих сучасних видів шахрайства: проблемні питання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 1. С. 116–121.

4. Кириленко Н. Ю. Криміналістична характеристика у сфері побутових відносин. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Вип. 32. С. 78–83.

5. Лисенко Н. А. Розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2024. 246 с.

6. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 189 с.

7. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 20 с.

8. Родченко С. С., Живко З. Б. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 31. С. 103–108.

9. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська про тимчасовий доступ до речей і документів у справі № 202/293/23 від 19 січня 2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108618941.

10. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 20 с.

11. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

Надійшла до редакції 28.02.2025

References

1. Vyrok Kryvorizkoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti u spravi № 177/2365/23 vid 18 hrudnia 2023 r. [Verdict of the Kryvyi Rih District Court of Dnipropetrovsk Region in Case No. 177/2365/23 of December 18, 2023]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/115700607. [in Ukr.].

2. Holovkin, S. V. (2008) Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistva vidnosno vlasnosti osoby ta yii vykorystannia na pochatkovomu etapi rozsliduvannia [Forensic characteristics of fraud in relation to the property of a person and its use at the initial stage of the investigation] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].

3. Yefimov, M. M. (2021) Kryminalistychnyi analiz okremykh suchasnykh vydiv shakhraistva: problemni pytannia [Forensic analysis of certain modern types of fraud]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* Iss. 5. Vol. 1, pp. 116–121. [in Ukr.].

4. Kyrylenko, N. Yu. (2007) Kryminalistychna kharakterystyka u sferi pobutovykh vidnosyn [Forensic characteristics in the sphere of domestic relations]. *Aktualni problemy derzhavy i prava.* Iss. 32, pp. 78–83. [in Ukr.].

5. Lysenko, N. A. (2024) Rozsliduvannia shakhraistva u sferi volonterskoi ta blahodiinoi diialnosti [Investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dniprovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro. 246 p. [in Ukr.].

6. Okhrimchuk, T. V. (2011) Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistva z finansovymy resursamy ta osnovni napriamy rozsliduvannia [Forensic characteristics of fraud with financial resources and main directions of investigation] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 189 p. [in Ukr.].

7. Pazynych, T. A. (2007) Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistv ta osnovni polozhennia yikh rozsliduvannia [Forensic characteristics of fraud and main provisions of their investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].

8. Rodchenko, S. S., Zhyvko, Z. B. (2020) Finansove shakhraistvo u bankivskii sferi: sutnist, vydy ta suchasnyi stan [Financial fraud in the banking sector: essence, types and current state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* № 31, pp. 103–108. [in Ukr.].

9. Ukhvala slidchoho suddi Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska pro tymchasovyi dostup do rechei i dokumentiv u spravi № 202/293/23 vid 19 sichnia 2023 r. [Decision of the investigating judge of the Industrial District Court of Dnipropetrovsk on temporary access to things and documents in case No. 202/293/23 of January 19, 2023]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/108618941. [in Ukr.].

10. Cherniavskyi, S. S. (2001) Metodyka rozsliduvannia zlochyniv u sferi bankivskoho kredytuvannia [Methodology for investigating crimes in the field of bank lending] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

11. Cherniavskyi, S. S. (2010) Finansove shakhraistvo: metodolohichni zasady rozsliduvannia [Financial fraud: methodological principles of investigation] : monohrafiia. Kyiv : Khai-Tek Pres. 624 p. [in Ukr.].

12. Pavlova, N., Romenska, K., Orlov, V., Kryvencova, R., Shalyhina, I. (2022) Analysis of financial flowsinthebudgetprocess of Ukraine under the conditions of structuralim balances of the financial system. *Banks and Bank Systems.* Vol. 11. Iss. 1, pp. 37–53.

ABSTRACT

Natalia Pavlova. Criminal offenses committed by fraud in war conditions: a forensic analysis

The article emphasizes that criminal offenses committed by fraud are characterized by a variety of elements, which are reflected in different sections of the Criminal Code of Ukraine. In this regard, the person conducting the pre-trial investigation must have an understanding of the types of such illegal acts, as well as their criminal law and forensic features, which is the key to the information content of the investigation process. Criminalistic analysis of such criminal offenses helps to identify the necessary information in each specific illegal act.

The article examines the forensic aspects of the methods of various types of criminal offenses committed by fraud. Based on the developed approach, the methods of such criminal offenses are highlighted according to the following criteria: 1) By sphere: in the field of real estate; in the field of Internet technologies; in the banking sector; in the field of construction; in the field of tourism; in the field of employment; in the field of health care; in the field of insurance; in the field of charity; in the field of domestic relations, etc. 2) By legal criteria: seizure of another's property or right to it by deception and abuse of trust; causing harm to human health by deception; labor and sexual exploitation of a person using deception; fraud with financial resources; seizure by fraud of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors or their analogues; seizure by fraud of official documents, stamps or seals; use of deception by a serviceman for the purpose of evading military service; seizure by fraud of firearms, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials. 3) By the mechanism of commission: committed in a classic way; committed using modern information technologies, etc.

Key words: *criminal offenses committed by fraud, deception, forensic characteristics, methods of committing criminal offenses, forensic analysis, investigation, martial law, war conditions, emergency legal regime, cyber fraud.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-28

Володимир ФЕДЧЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
mixayluz@ukr.net

Ілона КАГДІНА
курсант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
Ilona.fed@icloud.com

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджується питання щодо відшкодування потерпілому, цивільному позивачу шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Вказані питання стосується не лише реалізації права потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, але й забезпечення справедливості у кримінальному провадженні в цілому.

У дослідженні увагу приділено правовим аспектам щодо порядку відшкодування, компенсації такої шкоди, правозастосовної практики, яка склалася з цього. Висвітлено основні положення, на яких базується відшкодування шкоди, а також права та обов'язки окремих учасників кримінального провадження у цьому контексті. Здійснено аналіз вітчизняних та міжнародних правових актів, рішень Європейського Суду з прав людини з цього питання. Досліджено порядок забезпечення виконання рішень з відшкодування та компенсації потерпілому, цивільному позивачу завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Опрацьовано судову вітчизняну практику, яка свідчить про різні підходи, що склалися в сфері кримінального судочинства з питань відшкодування шкоди завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Наголошено на проблемних аспектах, які виникають під час реалізації права на відшкодування шкоди, робляться висновки щодо необхідності внесення змін та доповнень до чинного законодавства, з метою вдосконалення ефективності існуючих правових норм щодо відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням в кримінального провадженні.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, провадження, потерпілий, цивільний позивач, цивільний позов, завдана шкода, відшкодування, компенсація шкоди, підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, орган досудового розслідування, прокурор, суд.*

Постановка проблеми. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є важливою складовою системи правосуддя, яка спрямована

© В. Федченко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4006-3535
© І. Кагдіна, 2025

на відновлення порушених прав потерпілого (цивільного позивача) та забезпечення справедливого судового рішення. Нажаль, однією з основних проблем з цього, є недосконаліть існуючих правових механізмів, що регулюють питання відшкодування шкоди. В Україні існують норми, які передбачають можливість відшкодування шкоди, проте вони часто є нечіткими, іноді колізійними та потребують певного доопрацювання.

Вказана проблематика полягає ще й у складності практичної реалізації норм кримінального процесуального законодавства, оскільки правовий механізм щодо реалізації положень з відшкодування у кримінальному провадженні шкоди, завданої злочином, тісно пов'язаний з нормами цивільного законодавства, які мають свої особливості. А тому, навіть якщо кримінальна процесуальна регламентація в окремих аспектах є достатньо визначеною, на практиці, через недосконаліть цивільно-правових норм, потерпілі у кримінальному провадженні часто зіштовхуються з труднощами щодо можливості отримання ними відшкодування або компенсації за завдану кримінальним правопорушенням шкоду. Вказані аспекти викликають необхідність більш детального дослідження окреслених питань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо відшкодуванням шкоди в кримінальному провадженні, не зникають з полю зору науковців та не втрачають своєї актуальності. У цьому напрямку дослідження здійснювалися багатьма вченими, такими як: Азаров Ю.І., Алімов К.О., Гловюк І.В., Дрозд В.Г., Дубович О.В., Єна І.В., Кальян О.С., Лобойко Л. І. , Паршин Ю. , Письмений Д.П., Попелюшко В. О., Санакоєв Д.Б., Сірий М.І., Тертишник В.М., Шведенко П.Ю., Шумило М.Є. та ін. Проте праці озвучених вчених були присвячені окремим правовим аспектам щодо відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, та у переважній більшості без урахування сучасних реалій, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України.

Метою статті є висвітлення проблемних питань щодо відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, та внесення пропозицій з вдосконалення правових положень щодо реалізації забезпечення відшкодування, компенсації шкоди потерпілому, цивільному позивачу, завданої кримінальним правопорушенням та безпосереднього її відшкодування, компенсації.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз кримінального процесуального, цивільного законодавства, правозастосовної та судової вітчизняної практики, рішень ЄСПЛ, з питань відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення та внесення пропозиції щодо підвищення ефективності реалізації правових норм з відшкодування шкоди потерпілому, цивільному позивачу в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінальних правопорушень, є однією з ключових проблем сучасного кримінального правосуддя. Вказаний аспект кримінального провадження відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості, відновленні порушених прав та інтересів потерпілих, а також у підтримці суспільного порядку. Відшкодування шкоди є не тільки моральним, але й юридичним обов'язком держави та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення завдавши таку шкоду. Закон надає право підозрюваному, обвинуваченому право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду. Однак, наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями підозрюваного, обвинуваченого, якими завдано шкоду потерпілому, цивільному позивачу і наслідками у вигляді шкоди, повинна бути доведена, оскільки, вид та розмір шкоди завданої кримінальним правопорушенням є обставинами, які підлягають обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні [6, с. 163].

Питання відшкодування шкоди в кримінальному провадженні набуває особливої ваги, оскільки безпосередньо впливає на відчуття справедливості у потерпілих та на їхнє відношення до правової системи загалом. Потерпілі мають право на отримання відшкодування, компенсації за завдану кримінальним правопорушенням шкоду. Стаття 1 Першого

протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод наголошує, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [29]. Відшкодування шкоди потерпілому є одним із ключових аспектів кримінального провадження, що забезпечує реалізацію принципу справедливості. У практиці Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) питання компенсації шкоди нерозривно пов'язане з правами потерпілих, закріпленими в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7]. Згідно зі ст. 13 Конвенції, кожен має право на ефективний засіб правового захисту. Для потерпілих це включає і право на відшкодування, отримання компенсації за завдану ним кримінальним правопорушенням моральну, майнову або фізичну шкоду. Водночас реалізація такого права повинна не лише гарантуватися, але й забезпечуватися відповідними правовими механізмами держави, бути як своєчасною, так і повною з одночасним дотриманням відповідного балансу між правами потерпілих, цивільних позивачів і правами обвинувачених, цивільних відповідачів та їх можливостей.

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що ефективність судового процесу повинна забезпечувати інтереси як обвинуваченого, так і потерпілого. У справі «Кудла проти Польщі» Суд наголосив, що механізми правосуддя повинні гарантувати повагу до права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції) і одночасно забезпечувати реальну можливість отримання компенсації потерпілим. Суд вважає, що в разі відсутності реальних перспектив отримання компенсації шкоди, потерпілий позбавляється доступу до ефективного правового захисту. Держава має відповідати за створення умов для компенсації, навіть якщо безпосереднє зобов'язання лягає на винну особу [31]. У справі «Опанащук та інші проти України», ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що громадяни України, звернулися до національних судів з позовом про відшкодування майнової шкоди, заподіяної їхньому майну внаслідок злочинних дій інших осіб. Українські суди задовольнили їхні позови, постановивши виплату компенсації. Однак судові рішення залишалися невиконаними протягом тривалого часу через бездіяльність органів виконавчої служби та відсутність реального механізму стягнення коштів із винних осіб [32].

Факт завдання певної шкоди в сфері кримінального судочинства є однією з головних обставин, що підлягають доказуванню і центральним поняттям, яке відіграє ключову роль у визначенні відповідальності за вчинення злочинів і відновленні порушених прав потерпілих. Це поняття охоплює різні аспекти впливу злочинних дій на особу, суспільство і державу, та визначає шляхи з питань покарання винних осіб та відшкодування шкоди потерпілим.

Законодавством про кримінальному відповідальність завдана шкода визначається як негативні наслідки, що виникають внаслідок вчинення кримінального правопорушення [9]. Ці наслідки можуть мати різний характер – майновий, фізичний та моральний. Шкода може бути завдана як окремим особам, так і суспільству або державі в цілому. В загальнотеоретичному розумінні шкода це зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілої особи [3, с. 23].

У кримінальному проваджені важливо не тільки встановити факт вчинення злочину, але й оцінити розмір і характер завданої шкоди, що є основою для призначення відповідного покарання та відшкодування.

Майнова шкода включає в себе втрати, які можуть бути виражені в грошовому еквіваленті. Це можуть бути прямі збитки, такі як знищення або пошкодження майна, викрадення грошей або цінних речей, а також втрати, пов'язані з лікуванням фізичних травм чи інші фінансові витрати, які зазнали потерпілі внаслідок злочину.

Моральна шкода охоплює нематеріальні втрати, які завдаються особистим нематеріальним благам і цінностям, таким як честь, гідність, репутація, психічне або емоційне благополуччя. Водночас, визначення розміру моральної шкоди є складнішим, оскільки вона

не має прямого грошового еквіваленту, але іноді вимагає і справедливого грошового відшкодування, яке повинно враховувати всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, його наслідки та вплив на потерпілого.

Фізична шкода включає тілесні ушкодження, які завдаються здоров'ю потерпілого. Це можуть бути як легкі тілесні ушкодження, так і важкі травми, які призводять до тривалого розладу здоров'я та необхідності його лікування, або до втрати працездатності. Саме тому фізична шкода часто поєднується з майновою та моральною шкодою, оскільки лікування фізичних травм вимагає фінансових витрат, а самі травми можуть мати серйозний психологічний вплив на потерпілого.

Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні в Україні є важливим елементом забезпечення прав потерпілих та відновлення соціальної справедливості. Ця система базується на комплексі правових норм, які регулюють процесуальні та майнові аспекти відшкодування шкоди. Конституція України встановлює основні права та свободи громадян, включаючи право на захист від посягань на життя, здоров'я, честь та гідність, а також право на відшкодування майнової та моральної шкоди (ст. 3, ст. 55 Конституції України) [8]. Вказане створює конституційний фундамент для подальшого правового регулювання відшкодування шкоди особі в кримінальному проваджені.

З моменту надходження заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та поданого цивільного позову, саме на органи досудового розслідування, прокурора законодавець покладає обов'язок щодо вжиття заходів направлених на виявлення певного майна (рухомого, нерухомого, грошових коштів, цінних паперів, коштовностей тощо) для забезпечення заявленого цивільного позову. Саме тому, вказані органи повинні відігравати ключову роль у кримінальному процесі, щодо встановлення розміру завданої шкоди, причинного зв'язку між протиправними діями чи бездіяльністю особи (підозрюваного) внаслідок якої ця шкода була завдана. Їхнє завдання полягає не лише у зборі доказів щодо обставин скоєного злочину, а й у визначенні масштабів та обставин, які обґрунтовують потребу відшкодування шкоди потерпілій стороні. Слідчі органи зобов'язані здійснювати комплексний збір доказів і щодо цього напрямку, а прокурор здійснювати належний прокурорський нагляд у ньому. Озвучене включає в себе фіксацію місця події, вилучення речових доказів, опитування свідків та інших учасників події. Для встановлення розміру шкоди слідчі здійснюють оцінку завданої кримінальним правопорушення шкоди. Проводять ретельний аналіз обставин скоєного, мотивів злочинця, у тому числі для встановлення причинного зв'язку із завданою шкодою та наслідків щодо потерпілого. З метою визначення розміру та обставин, внаслідок яких завдана шкода, і причин її настання слідчі органи можуть залучати спеціалістів та експертів з різних галузей: технічних, медичних, економічних, психологічних тощо. Експертні висновки сприяють у визначені оцінки розміру завданої шкоди, та її впливу (наслідків) для потерпілого. А по завершенню кримінального провадження готують обґрунтований обвинувальний акт до суду в тому числі і, з питань відшкодування, чи компенсації шкоди потерпілому (цивільному позивачу).

Процес розгляду питання відшкодування шкоди судом є важливим етапом в правовій системі, спрямованим на відновлення справедливості для потерпілих осіб у кримінальному процесі. Цей процес базується на чітко визначених правових нормах та процедурах, які забезпечують об'єктивність та справедливість вирішення спорів щодо відшкодування завданої шкоди. Основою для розгляду питання відшкодування шкоди є відповідні норми кримінального процесуального права та цивільного законодавства. Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює процедуру розгляду цивільних позовів у кримінальному провадженні (ст. 128 КПК), в той час як Цивільний кодекс України (ст. 1171–1177) регулює основні аспекти цивільного відшкодування шкоди [10; 33]. Законодавчі норми відіграють ключову роль з питань забезпечення правопорядку та справедливості в державі. Одним із важливих аспектів Кримінального процесуального кодексу України (далі

КПК) є регламентація порядку відшкодування шкоди, завданої злочином, в рамках кримінального провадження. Відповідно до ст. 128 КПК потерпілий має право пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні, що дозволяє йому одночасно з розглядом кримінального провадження від обвинуваченого, цивільного відповідача домагатися і відшкодування шкоди. Доказування обвинувачення, висунутого підозрюваному, обвинуваченому, нерозривно пов'язано з процесом доказування виду й розміру заподіяної ними шкоди [2, с. 369].

Водночас саме цивільний позов є одним із правових механізмів, що надає можливість потерпілому вимагати компенсації за завдану шкоду. Відповідно до ст. 128 КПК, потерпілий може пред'явити цивільний позов як під час досудового розслідування, так і до початку судового розгляду справи [10]. Це означає, що потерпілий має право заявити цивільний позов на захист своїх інтересів, як на стадії досудового розслідування так і по її завершенню, але лише до початку судового засідання (ч. 1 ст. 128 КПК). Вказане правове положення часто позбавляє можливості потерпілого в повній мірі реалізувати своє право на справедливий судовий розгляд та ефективне відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди чи її компенсацію, оскільки з причин недостатньої правової обізнаності потерпілих а іноді, і не добросовісного виконання органами досудового розслідування обов'язків щодо вручення пам'ятки про права потерпілого та їх роз'яснення, потерпілі своєчасно не подають цивільний позов, вважаючи, що достатньо їх заяви про вчинене кримінальне правопорушення та завдану шкоду. З метою усунення підґрунтя таким зловживанням, бажано передбачити в КПК України положення згідно до якого «Якщо факт завдання кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому на досудовому розслідуванні не викликає сумніву, то від потерпілого обов'язково відбирається письмова заява щодо його бажання, чи не бажання подавати цивільний позов у кримінальному проваджені на відшкодування шкоди завданої йому кримінальним правопорушенням».

Процедура подання цивільного позову в рамках кримінального провадження є детально регламентованою. Зокрема, потерпілий повинен подати заяву про цивільний позов, яка включає в себе опис завданої шкоди та її розмір. Ця заява подається до органу досудового розслідування або до суду, який розглядає таке провадження. У разі задоволення цивільного позову, суд виносить рішення про відшкодування шкоди, що є обов'язковим для виконання. Цивільний кодекс України (далі ЦК) відіграє важливу роль у регулюванні відшкодування шкоди в кримінальному провадженні. Стаття 1166 ЦК України встановлює загальне правило, згідно з яким особа, яка завдала шкоди, зобов'язана її відшкодувати в повному обсязі [33]. Це правило поширюється на всі види шкоди, як майнової, так і моральної, що можуть бути завдані як фізичним, так і юридичним особам. Відповідно до статті 1166 ЦК України, відшкодування шкоди здійснюється незалежно від того, чи завдана шкода була умисно чи з необережності. Головною умовою для настання відповідальності є наявність причинного зв'язку між діями (або бездіяльністю) особи та завданою шкодою. Майнова шкода включає в себе всі втрати, яких зазнала потерпіла особа внаслідок правопорушення. Це можуть бути витрати на лікування, втрачений дохід, витрати на відновлення майна тощо. Водночас моральна шкода стосується нематеріальних втрат, таких як біль, страждання, втрата престижу або доброго імені. Відшкодування моральної шкоди є особливо важливим, оскільки вона може мати значний вплив на життя та добробут потерпілої особи. Цивільний кодекс також встановлює деякі винятки та обмеження щодо відшкодування шкоди. Наприклад, шкода, завдана під час виконання службових обов'язків, або за умови наявності обставин непереборної сили, може не підлягати відшкодуванню. Однак такі випадки мають бути чітко визначені законодавством та підкріплені відповідними доказами. У контексті кримінального провадження, питання відшкодування шкоди є невід'ємною частиною процесу реабілітації потерпілих. Суд, розглядаючи кримінальне провадження, також розглядає питання цивільного позову, що

дозволяє потерпілому отримати компенсацію за завдані збитки. Це забезпечує комплексний підхід до захисту прав та інтересів потерпілих, сприяє відновленню справедливості та запобігає можливості уникнення відповідальності за завдану шкоду. Під особливим захистом у кримінальному провадженні повинні перебувати і порушені права дитини, яка зазнала насильства [11, с. 7].

На сучасному етапі в Україні актуальними, і до сих пір до кінця не вирішеними залишаються питання щодо відшкодування шкоди завданої потерпілим внаслідок вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України, як і питання щодо відшкодування потерпілим за рахунок держави шкоди, завданої злочином не пов'язаним зі збройною агресією росії.

Щодо першого питання, то постановою Кабінету Міністрів України щодо збройної агресії росії, визначено за якими напрямками ділиться шкода та збитки, завдані потерпілому. Аналіз даної постанови дає змогу виокремити такі: всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли внаслідок збройної агресії росії, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг; економічні втрати, пов'язані з людськими втратами; військові втрати; втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху; втрати пов'язані із забезпеченням недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні, здійсненням пропуску через державний кордон захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, бойовими діями; соціальний захист ветеранів війни; втрати об'єктів громадських будівель; втрати об'єктів житлово-комунального господарства та інші втрати, які стосуються навколишнього середовища, наприклад втрати надр, земельних ресурсів втрати приватних підприємств, установ та організацій тощо [18]. Щодо другого питання, слід зазначити, що з метою дотримання вимог практики Європейських держав з питань відшкодування шкоди потерпілому за рахунок держави та положень Конституції України з цих питань, нашим законодавцем у нормах цивільного законодавства передбачається, що шкода, яка була завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, окрім цього й майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, у разі якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною, відшкодовується потерпілому державою. Умови та порядок відшкодування такої шкоди встановлюються спеціальним законом (ст. ст. 1177, 1207 ЦК України).

З наведеного випливає, що окреслені приписи не є нормами прямої дії. Як зазначають автори, з точки зору юридичної техніки ч. 2 ст. 1177 та ч. 2 ст. 1207 ЦК України викладені нетипово, та не характерно для цивільного законодавства у цілому, оскільки без прийняття спеціального закону, посилання на ці норми та їх реалізація є неможливими. [1, с. 37]. Погоджуючись з думкою Попелюшко В.О., слід зазначити, що найкоротшим шляхом для відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди є подання цивільного позову у кримінальному проваджені. [13, с. 2]. Саме таким способом можна досягти вказані цілі у найкоротші строки, оскільки вирішення цивільного позову іншим шляхом, а саме: особисте подання цивільного позову та його вирішення в порядку цивільного судочинства, стає можливим лише після набрання законної сили судового рішення у провадженні, яке розглядається в порядку кримінального судочинства. А оскільки розгляд судом кримінального провадження по суті та винесення ним підсумкового рішення, яке вступило в закону силу, може бути дуже розтягнутим у часі, то і право потерпілого на відшкодування, компенсацію завданої шкоди в порядку цивільного судочинства (за результатами судового розгляду кримінального провадження) відкладається, і не може бути реалізовано своєчасно. До того ж, при пред'явленні цивільного позову в кримінальному провадженні потерпілим (цивільним позивачем) судовий збір не сплачується, а при його задоволенні з засудженого не стягується [17]. Визначений порядок щодо подання цивільного позову в кримінальному

провадженні спрямований на відновлення прав та інтересів потерпілих, цивільних позивачів, які зазнали певної шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Вказаний порядок направлений не лише на сприяння справедливому відшкодуванню чи компенсації особі завданої шкоди, але й відіграє важливу роль у забезпеченні державного захисту прав потерпілих (цивільних позивачів) і покаранні винних. До того ж, потерпілий повинен мати правові гарантії щодо реалізації його права на відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням не пов'язаним зі збройною агресією росії за рахунок держави, у випадку, коли не встановлено особи злочинця, або останній неспроможній завдану шкоду йому відшкодувати.

Відшкодування шкоди в Україні є важливою складовою правової системи, але він стикається з рядом проблем і викликів, які ускладнюють процес індивідуального та судового захисту прав потерпілих. Однією з найбільших проблем є недостатній рівень компенсації, яку отримують потерпілі. Часто судові рішення встановлюють відшкодування шкоди у недостатніх сумах, що не відповідає реальним втратам потерпілих, особливо у випадках великих матеріальних збитків або серйозних моральних страждань. Судові процедури в Україні можуть бути довгими та складними, що ускладнює доступ потерпілих до справедливості. Довгі терміни розгляду справ можуть призвести до затримок у відшкодуванні шкоди, що негативно впливає на становище потерпілих та їхнє економічне благополуччя.

У ч. 3 ст. 127 КПК України зазначається, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та у порядку, передбачених законом. Хоча в зазначеній нормі, і є положення про відшкодування шкоди завданої потерпілій особі, за рахунок держави у випадках та в порядку, визначеному передбаченим законом, на превеликий жаль, утворюючи велику кількість проблем – поки що в Україні такого закону не існує, окрім цього й відсутній відповідний фонд, що є значною прогалиною у сучасному законодавстві, створення якого неодноразово декларувалося політичними діячами, представниками влади, але й приймалися відповідні рішення Верховною Радою України та Президентом України.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) (з використанням такого фільтру пошуку, як : «не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення») протягом чотирьох місяців 2021 року судами України було всього винесено 41 315 ухвал суду. Вибіркове вивчення даних ухвал, дало такі результати: більше 140 ухвал про закриття кримінального провадження прийнято з підстав не встановлення особи (підозрюваного), яка вчинила кримінальне правопорушення. За весь 2020 рік за даними ЄДРСР, встановлено 13 5297 справ, що мають аналогічний предмет розгляду [5]. Звичайно, що в наведених випадках інтереси потерпілого щодо відшкодування шкоди завданої йому кримінальним правопорушенням, державою не забезпечуються.

Слід зазначити, що вітчизняним законодавцем ще у січні 2006 року була зроблена спроба прийняти відповідний закон про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам потерпілим від злочину. Нормами цього законопроекту було передбачено право потерпілого на відшкодовування за рахунок держави матеріального збитку від злочину в розмірі, що перевищував 1660 грн, у випадку, якщо правоохоронні органи впродовж півроку не змогли встановити особистість злочинця.

Передбачалося, що звернення з вимогою про відшкодування шкоди подається особою на ім'я прокурора, який здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи, не раніше, ніж через півроку з дня винесення постанови про визнання громадянина потерпілим за даною кримінальною справою. А прокурор упродовж 30 днів після перевірки обґрунтованості підстав, зазначених у заяві, спрямовує її в суд. Постановою також передбачалося, що справу про відшкодування громадянину матеріального збитку за рахунок держави розглядають відповідні місцеві суди. Така справа розглядається суддею одноособово. Грома-

дянин (потерпілий) звільняється від сплати державного збору та інших зборів при розгляді даної категорії справ. Рішення суду вступає в силу через десять днів із дня його оголошення. Водночас, законопроектом передбачався і механізм ускладнення умов отримання відшкодування шкоди, щоб виключити спроби зловживання за рахунок держави. Так, за його нормами передбачалося, що майновий збиток повинен відшкодовуватися громадянинові в повному обсязі, але збиток не міг перевищувати 100 мінімальних розмірів заробітної плати, визначеної законом на час прийняття судом рішення в справі про відшкодування такого збитку. А саме виконання рішення суду про відшкодування матеріального збитку за рахунок держави покладалося на органи державної виконавчої служби Міністерства юстиції за рахунок коштів держбюджету зі спеціального фонду потерпілого в Україні. Було запропоновано, щоб, такий фонд потерпілого створювався в розмірі, еквівалентному не менше 2 млн. євро на рік. Вказаний проект закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам потерпілим від злочину» від 17 січня 2006 р., був вже пройшов у Верховній Раді перше читання [26]. Але, з невідомих причин, вже 19 квітня 2007 року Постановою Верховної Ради України № 954-V було скасовано попереднє рішення Верховної Ради України від 17 січня 2006 року про прийняття за основу проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», та знято законопроект з подальшого його розгляду [22]. Далі, Верховною Радою України, у 1993 році Постановою № 2931-XII «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» пунктом шостим передбачалась необхідність розгляду питання про створення Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою [23]. Трохи пізніше, у 1995 році Президент України своїм Розпорядженням також звернув особливу увагу, на необхідності координації роботи у питанні створення проекту Положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань. Але на жаль реалізація такої пропозиції не відбулася, і фонд з відшкодування шкоди потерпілим від злочину створено не було [19].

У подальшому до Верховної ради України три рази вносилися відповідні законопроекти: у 2001 р. [24], у 2004 р. [26] та у 2010 р. [25], які з різних причин не набули статусу Закону.

Упродовж останніх кількох років до Верховної Ради України від Кабінету Міністрів України також надходили законопроекти з питань відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні, а саме: «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» законопроєкт від 03.03.2020 № 3149 та законопроєкт від 17.07.2020 № 3892 [27; 28]. Перший із поданих законопроектів перебував у Верховній Раді України всього два дні, після чого був відкликаний. Щодо проекту Закону від 17.07.2020 № 3892, то він був розглянутий Верховною Радою України, однак 02.02.2021 був направлений автору законодавчої ініціативи на доопрацювання [4, с. 9]. Слободянюк П. Л. слушно зазначає, що головним обов'язком держави є: утвердження та забезпечення прав і свобод людини, саме тому цілком та повністю вся діяльність осіб, що ведуть кримінальні провадження, має бути спрямована на реальне забезпечення прав і законних інтересів учасників цього провадження, насамперед потерпілого, адже саме його права було порушено шляхом скоєння кримінально протиправних дій проти нього, але аж ніяк не права підозрюваного чи обвинуваченого першочергово. Метою кримінального провадження є не тільки притягнення до відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й усунення його наслідків, зокрема пов'язаних із порушенням майнових прав фізичних та юридичних осіб, які зазнали шкоди від скоєного щодо них кримінального правопорушення [30, с. 76].

Як слушно зазначають Ю. Паршин, Д. Санакоєв, Є. Омаров під час визначення або проведення оцінки майна та майнових прав треба керуватися Законом України «Про оцінку

майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [21], в якому визначено загальні засади проведення оцінки майна, а також ситуації обов'язкового проведення такої оцінки, зокрема в разі визначення збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом; в інших випадках за рішенням суду або у зв'язку з необхідністю захисту суспільних інтересів [12, с. 77].

Вторгнення військ російської федерації на територію України посилило рівень проблематичності у питаннях щодо відшкодування шкоди потерпілому, адже у таких справах завжди підозрюваним або обвинуваченим, тобто стороною відповідача виступає російська федерація, між тим, у більшості випадків неможливо визначити конкретну особу або групу осіб, які вчинили правопорушення проти життя, здоров'я, статевої недоторканості, честі та гідності осіб, власності українців тощо внаслідок окупації багатьох населених пунктів України. Росіяни щодня наносять шкоду українському народові, у будь-яких її проявах, у тому числі і дистанційно, внаслідок здійснення авіаційних бомбардувань, ракетних атак завдають фізичну шкоду позбавляючи людей життя або здоров'я. Завдають моральну шкоду, у вигляді різного роду психологічних травм, позбавлення людини подальшої можливості займатися бажаною для неї роботою, у тому числі пов'язаною з втратою рідних, близьких людей, міцних соціальних зв'язків тощо. Майнову шкоду, розкрадаючи та знищуючи рухоме і нерухомого майно громадян. Все вказане унеможливлює потерпілій особі реалізувати у повному обсязі своє право на відшкодування чи компенсацію завданої йому злочином шкоди, та досягнути бажаної мети, оскільки, якщо і встановлюється такий підозрюваний в порядку спеціального досудового розслідування та здійснюється судовий розгляд (без участі обвинуваченого) і виноситься обвинувальний вирок суду, то завдана потерпілому (цивільному позивачу) шкода в силу багатьох обставин не відшкодовується, і не компенсується.

Слід зазначити, що постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» від 20 березня 2022 р. № 326 серед іншого, вказано і на основні показники, які підлягають врахуванню під час здійснення такої оцінки, до них віднесено показники щодо людських втрат, витрат на виплату одноразової грошової допомоги постраждалим, у тому числі матеріальні витрати безпосередньо правоохоронних органів та витрати на утилізацію пошкодженої техніки і майна [18].

На сьогодні потерпілі від збройної агресії ворога стикаються з проблемою щодо відшкодування, компенсації завданої їм шкоди, через відсутність можливості отримати за національним судовим рішенням згоди від росії щодо задоволення заявленого цивільного позову в кримінальному провадженні. Крім цього, законодавством України передбачено і певний судовий імунітет, за яким пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України (ст. 79 Закону України Про міжнародне приватне право) [20]. Звичайно, що за такої правової процедури є неможливим отримання від дипломатичного представництва росії, згоди на участь її як відповідача у кримінальному проваджені, оскільки починаючи з 24.02.2022 року надсилання відповідних документів щодо завданої шкоди є неможливим у зв'язку з розірванням дипломатичних зносин України з РФ. Саме тому невипадково згідно рішень Верховного суду України у цивільних справах суди України вже мають право ігнорувати судовий імунітет росії, як держави агресора, оскільки остання дії не у межах свого суверенного права на самооборону, а навпаки віроломно порушує усі суверені права України, діючи на її території, та вчиняючи злочини, і тому

безумовно надалі не користується таким імунітетом, і формування запиту про отримання її згоди бути відповідачем у справі є недоречним [16]. Близькі за змістом висновки також містяться у Постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду (справа № 490/9551/19 від 08.06.2022) [14]. У постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 18.05.2022 року по справ № 760/17232/20 [15].

Іншим проблемним аспектом з відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному проваджені є існуюча іноді неможливість завершення розгляду справи судом по суті, оскільки саме провадження було розпочато на території України, а під час досудового розслідування вказану територію було військовими росії окуповано, загинули певні учасники цього кримінального провадження, знищено всі його матеріали тощо.

В цілому оцінка вартості пошкодженого та втраченого майна від проведення військових дій держави агресора є питанням складним та багатоплановим, оскільки вимагає враховувати різні грані отриманих втрат, але під час їх розгляду необхідно використовувати цільовий та однозначний підхід щодо оцінки такого майна визначеними законом суб'єктами такої діяльності [12, с. 80]. Суттєвою перепоною з питань відшкодування потерпілому шкоди завданої кримінальним правопорушенням є також недостатня правова обізнаність окремих громадян щодо своїх прав на відшкодування шкоди та передбачених з цього правових процедур, які необхідно дотримуватися для отримання бажаного відшкодування чи компенсації, внаслідок чого потерпілі у кримінальному провадженні не звертаються, або своєчасно не звертаються з цивільним позовом до суду, і як наслідок не отримують повноцінного захисту своїх прав.

Висновки. Виходячи з аналізу вітчизняних та міжнародних правових положень, думок вчених, рішень ЄСПЛ та практики, що склалася з питань відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, завданої кримінальним правопорушенням, слід зазначити, що з одного боку в сучасних умовах, що склалися в державі, потерпілим особам своєчасно, і у повному обсязі не відшкодовується завдана кримінальним правопорушенням шкода через неспроможність винних у цьому осіб, їх небажання відшкодовувати шкоду, а з іншого, у недосконалості та недостатності існуючих правових механізмів і фінансових ресурсів з боку держави для забезпечення відшкодування, компенсації завданої шкоди.

Але такі обставини не повинні лягати тягарем на особу, якій завдано шкоду, і породжувати проблеми у потерпілих щодо відшкодування їм завданої шкоди, оскільки, як вже було вище зазначено, відповідно з судовою практикою ЄСПЛ саме держава має відповідати за створення умов для відшкодування, компенсації завданої шкоди потерпілим, навіть якщо безпосереднє зобов'язання щодо цього лягає на винну особу.

Існує необхідність у вдосконаленні положень національного законодавства, підвищення поінформованості потерпілих у кримінальному провадженні, з цією метою бажано також передбачити в КПК України і положення, згідно до якого «Якщо факт завдання кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому на досудовому розслідуванні не викликає сумніву, то від потерпілого обов'язково відбирається письмова заява щодо його бажання, чи не бажання подавати цивільний позов у кримінальному проваджені на відшкодування шкоди завданої йому кримінальним правопорушенням». Доцільно також в нормах КПК та кримінального виконавчого кодексу України передбачити положення, за яким факт відшкодування шкоди потерпілому засудженим за кримінальне правопорушення вважається обставиною для перегляду судом строку покарання щодо його зменшення, заміни виду покарання, зміни умов тримання, переведення засудженого у менш суворий режим утримання чи відбуття покарання. Також, для забезпечення справедливого відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, існує необхідність у більш ефективному використанні передбачених законом ресурсів, створенні державного фонду відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні. Вдосконалення законодавства, спрощення судових процедур, підвищення правової освіти громадян та ефективне

використання ресурсів держави і міжнародних організацій, що є ключовими кроками для вирішення проблем із забезпечення своєчасного та справедливого відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілим особам.

Список використаних джерел

1. Баранова Л. М., Сиротенко С. Є., Сірий М. І. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні (фахові аспекти). Київ : Наш час, 2006. 100 с.

2. Віденко Є. В. Цивільний позов у кримінальному провадженні України як «інструмент» захисту прав потерпілого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 368–370.

3. Главюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 40 с.

4. Гордаш А. С. Проблеми імплементації європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. *Science, latest trends, modern problems and improvement of theories : the 34th International scientific and practical conference* (Warsaw, Poland, August 29 – September 01, 2023). Warsaw, Poland : International Science Group, 2023. p. 133–135.

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/.

6. Єна І. В., Алімов К. О. Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як умова реалізації кримінального процесуального компромісу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 156–164.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.

11. Павлова Н. В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник.* 2020. № 2 (34). С. 7–16.

12. Паршин Ю., Санакоєв Д., Омаров Є. Окремі питання визначення шкоди та збитків, пов'язаних із забезпеченням публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. Спец. вип. № 2. С. 76–82.

13. Попелюшко В. О. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2021. № 1 (23). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21pvoppa.pdf.

14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 490/9551/19 від 08.06.2022. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104728451&red=1000033befff1ce83f765c42af4eddc59faa6c&d=5.

15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 760/17232/20-ц від 18.05.2022. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104635312&red=100003af94157f91916c8d1f84998c25cb46f1&d=5.

16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 308/9708/19 від 14.04.2022. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064.

17. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 187/291/17 від 23.01.2019. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726/.

18. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text.

19. Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю : Розпорядження Президента України від 10 лютого 1995 р. № 35/95-рп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/95-рп#Text.

20. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text.

21. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 47. Ст. 251.

22. Про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину : Постанова Верховної Ради України від 19.04.2007 № 954-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-V#Text.

23. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю : Постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 р. № 2931-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2931-12.

24. Проект Закону про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами від 11.09.2001 № 61. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=10915&pf35401=19030.

25. Проект Закону про відшкодування за рахунок держави майнової шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину від 27.10.2010 № 7303. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7303&skl=7.

26. Проект Закону про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину від 25.10.2004 № 6283. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6283&skl=5.

27. Проект Закону про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень від 03.03.2020 № 3149. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68286.

28. Проект Закону про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень від 17.07.2020 № 3892. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3413.

29. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

30. Слободянюк П. Л. Захист прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 6. С. 74–78. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/18.pdf.

31. Справа «Кудла проти Польщі» : рішення Європейського Суду з прав людини від 26 жовтня 2000 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO2373.

32. Справа «Опанащук та інші проти України» : рішення Європейського Суду з прав людини від 22 липня 2021 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO01485.

33. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № № 40–44. Ст. 356.

Надійшла до редакції 07.03.2025

References

1. Baranova, L. M., Syrotenko, S. Ye., Siryi, M. I. (2006) Kompensatsiia shkody zhertvam nasylnytskykh zlochyniv v Ukraini (fakhovi aspekty) [Compensation for victims of violent crimes in Ukraine (professional aspects)]. Kyiv : Nash chas. 100 p. [in Ukr.].

2. Videnko, Ye. V. (2014) Tsyvilnyi pozov u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy yak «instrument» zakhystu prav poterpiloho [Civil lawsuit in criminal proceedings in Ukraine as a «tool» for protecting the rights of the victim]. *Porivnialno-analitychne pravo.* № 5, pp. 368–370. [in Ukr.].

3. Hloviuk, I. V. (2016) Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii [Criminal procedural functions: theoretical and methodological principles and implementation practice] : avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Odesa. 40 p. [in Ukr.].

4. Hordash, A. S. (2023) Problemy implementatsii yevropeiskoi konventsii pro vidshkoduvannia zbytkiv zhertvam nasylnytskykh zlochyniv [Problems of implementing the European Convention on Compensation to Victims of Violent Crimes]. *Science, latest trends, modern problems and improvement of theories : the 34th International scientific and practical conference* (Warsaw, Poland, August 29 – September 01, 2023). Warsaw, Poland : International Science Group, pp. 133–135. [in Ukr.].

5. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/. [in Ukr.].

6. Yena, I. V., Alimov, K. O. (2023) Vidshkoduvannia shkody, zavdanoi kryminalnym pravoporushenniam, yak umova realizatsii kryminalnoho protsesualnoho kompromisu [Compensation for damage caused by a criminal offense as a condition for the implementation of a criminal procedural compromise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Iss. 76. Part 2, pp. 156–164. [in Ukr.].

7. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2001. № 25. Art. 131. [in Ukr.].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Art. 88. [in Ukr.].

11. Pavlova, N. V. (2020) Rol spetsialista u provedenni dopytu malolitnoi osoby, postrazhdaloi vid nasylstva [The role of a specialist in conducting an interrogation of a minor victim of violence]. *Kryminalistychnyi visnyk.* № 2 (34), pp. 7–16. [in Ukr.].

12. Parshyn, Yu., Sanakoiev, D., Omarov, Ye. (2022) Okremi pytannia vyznachennia shkody ta zbytkiv, poviazanykh iz zabezpechenniam publichnoi bezpeky i poriadku v umovakh voiennoho stanu [Certain issues of determining harm and losses related to ensuring public safety and order under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* Spec. Iss. № 2, pp. 76–82. [in Ukr.].

13. Popeliushko, V. O. (2021) Tsyvilnyi pozov u kryminalnomu provadzhenni: praktychnyi aspekt [Civil claim in criminal proceedings: practical aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo».* № 1 (23). Retrieved from http://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21pvoppa.pdf. [in Ukr.].

14. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 490/9551/19 vid 08.06.2022 [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 490/9551/19 dated 08.06.2022]. Retrieved from http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104728451&red=1000033befff1ce83f765c42af4eddc59faa6c&d=5. [in Ukr.].

15. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 760/17232/20-ts vid 18.05.2022 [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 760/17232/20-ц dated 05/18/2022]. Retrieved from http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104635312&red=100003af94157f91916c8d1f84998c25cb46f1&d=5. [in Ukr.].

16. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u spravi № 308/9708/19 vid 14.04.2022 [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in case No. 308/9708/19 dated April 14, 2022]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064. [in Ukr.].

17. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 187/291/17 vid 23.01.2019 [Resolution of the Supreme Court of Appeals in case No. 187/291/17 dated January 23, 2019]. Retrieved from http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726/. [in Ukr.].

18. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 № 326. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

19. Pro zakhody shchodo aktyvizatsii borotby z koruptsiieiu i orhanizovanoiu zlochynnistiu [On measures to intensify the fight against corruption and organized crime] : Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 10 liutoho 1995 r. № 35/95-rp. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/95-рп#Text. [in Ukr.].

20. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On private international law] : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text. [in Ukr.].

21. Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini [On the valuation of property, property rights and professional valuation activities in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12.07.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2001. № 47. Art. 251. [in Ukr.].

22. Pro skasuvannia rishennia Verkhovnoi Rady Ukrainy pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vidshkoduvannia za rakhunok derzhavy materialnoi shkody hromadianam, yaki poterpily vid zlochynu [On Cancellation of the Decision of the Verkhovna Rada of Ukraine on Adoption as a Basis of the Draft Law of Ukraine on Compensation at the Expense of the State for Material Damage to Citizens Who Suffered from a Crime] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19.04.2007 № 954-V. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-V#Text. [in Ukr.].

23. Pro stan vykonannia zakoniv i postanov Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan pravoporiadku i zakhody shchodo posylennia borotby iz zlochynnistiu [On the status of implementation of laws and resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine on law and order issues and measures to strengthen the fight against crime] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 26 sichnia 1993 r. № 2931-XII. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2931-12. [in Ukr.].

24. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia hromadianam materialnoho zbytku, zapodiianoho zlochynamy [Draft Law on compensation to citizens for material damage caused by crimes] vid 11.09.2001 № 61. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=10915&pf35401=19030. [in Ukr.].

25. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia za rakhunok derzhavy mainovoi shkody fizychnym osobam, yaki poterpily vid zlochynu [Draft Law on compensation at the expense of the state for property damage to individuals who have suffered from a crime] vid 27.10.2010 № 7303. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7303&skl=7. [in Ukr.].

26. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia za rakhunok derzhavy materialnoi shkody hromadianam, yaki poterpily vid zlochynu [Draft Law on compensation at the expense of the state for material damage to citizens who have suffered from a crime] vid 25.10.2004 № 6283. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6283&skl=5. [in Ukr.].

27. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia shkody poterpilym vid nasylnytskykh kryminalnykh pravoporushen [Draft Law on compensation for damage to victims of violent criminal offenses] vid 03.03.2020 № 3149. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68286. [in Ukr.].

28. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia shkody poterpilym vid nasylnytskykh kryminalnykh pravoporushen [Draft Law on compensation for damage to victims of violent criminal offenses] vid 17.07.2020 № 3892. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3413. [in Ukr.].

29. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 20.03.1952. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukr.].

30. Slobodianiuk, P. L. (2018) Zakhyst prav poterpiloho na vidshkoduvannia shkody, zavdanoi kryminalnym pravoporushenniam [Protection of the victim's rights to compensation for damage caused by a criminal offense]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 6, pp. 74–78. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/6_2018/18.pdf. [in Ukr.].

31. Sprava «Kudla proty Polshchi» [The case of «Kudla v. Poland»] : rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 26 zhovtnia 2000 r. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/SO2373. [in Ukr.].

32. Sprava «Opanashchuk ta inshi proty Ukrainy» [The case of «Opanashchuk and Others v. Ukraine»] : rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 22 lypnia 2021 r. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/SOO01485. [in Ukr.].

33. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2003. № № 40–44. Art. 356. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Fedchenko, Ilona Kahdina. Compensation for damage caused by criminal offenses in criminal proceedings

The issue of compensation for the victim, civil plaintiff damage caused as a result of a criminal offense are examined in the article.

These issues concern not only the realization of the right of the victim, civil plaintiff and civil defendant to compensation for damage caused by a criminal offense, but also ensuring justice in criminal proceedings as a whole. The study focuses on legal aspects regarding the procedure for reimbursement, compensation

for such damage, law enforcement practices that have developed from this. The main provisions on which compensation for damage is based, as well as the rights and obligations of individual participants in criminal proceedings in this context are covered. The analysis of domestic and international legal acts, decisions of the European Court of Human Rights on this issue is carried out. The procedure for ensuring the implementation of decisions on reimbursement and compensation to the victim, civil plaintiff caused by a criminal offense are explored. The judicial domestic practice has been worked out, which testifies to the different approaches that have developed in the field of criminal proceedings on the issue of compensation for damage caused as the result of a criminal offense. The problematic aspects that arise during the implementation of the right to compensation for damage are emphasized, conclusions on the need to amend and supplement the current legislation in order to improve the effectiveness of existing legal norms for compensation for damage caused by criminal offenses in criminal proceedings are made.

Key words: *criminal offence, proceeding, victim, civil plaintiff, civil suit, caused harm, reimbursement, compensation for damage, suspected, defendant, civil defendant, pre-trial investigation agency, prosecutor, court.*

УДК 343.16
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-29

Микола РЕПАН
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
mykola.repan@dduvs.edu.ua

СУД ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Автором доведено, що в діяльності суду присяжних у кримінальному процесі України існують проблеми:

– відсутність у присяжних юридичної освіти позбавляє їх можливості критичного осмислення доказів у справі;

– відсутність знань норм кримінального права позбавляє присяжних робити висновок про наявність у діях обвинуваченого певного складу кримінального правопорушення та здійснювати вірну їх кваліфікацію;

– судові рішення присяжних без належної обґрунтованості є незаконними;

– відсутність у присяжних юридичних знань ставить їх у залежність від професійних суддів при ухваленні судових рішень та ставить під сумнів доцільність існування суду присяжних у кримінальному провадженні України.

Ключові слова: кримінальне провадження, суд, судді, присяжні, проблеми запровадження суду присяжних.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження і особливо його центральна чи, як її інколи називають, головна стадія кримінального процесу– судовий розгляд з давнини перебуває у полі зору громадськості, держави та науковців. Кримінальне провадження цікавить людей, бо саме у ході кримінального провадження найсуворіше зачіпаються права людини. Не так давно у радянські часи за вироком суду у кримінальному провадженні обвинувачений міг бути позбавлений життя, тобто за вироком суду обвинуваченому могло бути призначено покарання – смертна кара. У радянські часи така міра покарання могла бути призначена навіть за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах (ст. 86-1 Кримінального кодексу Української РСР згідно з Указом ПВР від 27.06.61 року), тобто за вчинення економічних злочинів [7]. У деяких країнах смертна кара застосовується до обвинувачених й теперішній час, тому кримінальне провадження, його справедливість і точність у визначенні винуватих перебуває під суворим спостереженням з боку суспільства. Звісно судовий розгляд, як стадія кримінального провадження де й відбувається остаточне визнання особи винуватою у вчиненні злочину, набувають особливої актуальності. Актуальними є питання хто та за якою процедурою приймає такі важливі для людини рішення про визнання її винуватою у вчиненні злочину. В Україні відзначають певну недовіру до окремих суддів, що позначається на негативному ставленні людей до судової системи в цілому, тому владає шукає шляхи покращення судової влади в Україні. Принагідно відзначимо, що проведені реформи в системі судочинства значно підвищили якість роботи суддів України, про те суспільство все ж вимагає покращення такої роботи. Народні депутати України активно шукають можливість покращення судочинства. На їх

© М. Репан, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9251-0961

думку, запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України може відновити довіру громадян до судів України. «Суд присяжних – це інструмент народовладдя та довіри до судової системи. На жаль, через структурні реформи, залучення іноземців до конкурсів ми не змогли відновити довіру громадян до судів. Важливо, щоб люди відчували свою причетність до справедливого судочинства. Це можливо лише через участь громадян у процесі, що також передбачено Конституцією, де правосуддя здійснюється через суддів одноособово, колегіально та через суд присяжних», – зазначив народний депутат України П. Фролов, окреслюючи шляхи вирішення проблеми з недовірою до суддівської системи [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Звісно такі важливі питання були предметом багатьох наукових досліджень. Серед науковців, які обрали темами своїх наукових досліджень названі питання: І. Басиста, І Волоско, І. Гловюк, В. Гончаренко, О. Капліна, Л. Лобойко, А. Логвиненко, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Нор, М. Погорецький, В. Попелюшко, І Самсін, В. Сердинський, В. Тертишник, В. Трофименко, А. Туманянц, Л. Удалова, О. Шило, В. Щерба, В. Юрчишин, О. Юхно, О. Яновська та багато інших.

Вченими досліджувалися різні аспекти судового розгляду, у тому числі й питання залучення до здійснення правосуддя присяжних, але складність даного питання через його багатоаспектність та різноманітність пропозицій у його вирішенні спонукають до подальших наукових розробок. Наведена нижче цитата, на наш погляд, доволі яскраво визначає проблемність та пріоритетність у реформуванні судової системи України через запровадження суду присяжних: «Від часу своєї першої появи на наших теренах і донині, суд присяжних мав як палких прибічників, так і запеклих опонентів серед авторитетних вітчизняних правників. На сучасному етапі розвитку судочинства в Україні суд присяжних отримав підтримку діючого президента – розширення застосування суду присяжних було однією з його передвиборних обіцянок» [3].

Беззаперечно питання доцільності запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України є важливими для суспільства, тому ці питання й зайняли певне місце у передвиборній програмі Президента. Позитивним є й те, що Президент не забуває своїх обіцянок і діє у напрямку їх реалізації, але для їх реалізація потребує глибокого наукового обґрунтування, вивчення практичної складової цього питання у сучасних умовах тощо.

Отже, питання запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України без сумніву є актуальною тему наукового дослідження.

Мета статті – висловити пропозиції щодо доцільності запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України та необхідності його розширення щодо розгляду більшої кількості кримінальних проваджень судом присяжних.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу, на наш погляд, слід розпочати із з'ясування суті суду присяжних та як він працює у різних країнах. На наш погляд, це питання доволі стисло й повно висвітлили Д. Фоміна та А. Черненко. Вони зазначають: «У світовій юридичній практиці прийнято виділяти дві основні моделі суду присяжних – англо-американська (класична) та континентальна (європейська). Для англо-американської моделі суду присяжних (США, Велика Британія, Канада, Бельгія, Швейцарія, Мальта тощо) характерним є те, що колегія присяжних виносить вердикт (de lege ferenda) про винуватість (невинуватість) особи у вчиненні злочину без участі професійних суддів. У випадку, якщо присяжні виражають згоду з обвинувальним актом, в подальшому професійний суддя призначає підсудному конкретний вид та розмір покарання. За таких умов, очевидно, що компетенція присяжних і професійних суддів є різною, оскільки перших прийнято відносити до «суддів факту», натомість, других – до «суддів права». При континентальній моделі (Франція, Німеччина, Італія, Греція, Австрія, Данія та ін.) колегія із числа професійних суддів та представників народу всі питання, які пов'язані з розглядом справи (у тому числі, дослідження доказів, встановлення наявності чи відсутності у діях

особи ознак складу злочину) та постановленням вироку (кваліфікація злочину, призначення покарання) вирішують спільно. Непрофесійних суддів називають «шефени», що з німецької перекладається як «член», «засідатель», які беруть участь у всіх стадіях процесу. При цьому, на відміну від кандидатів у присяжні, які обираються одноразово (англоамериканська модель суду присяжних), шефени виконують свої повноваження протягом певного періоду часу. Водночас, деякі держави (Японія, Люксембург, Фінляндія) взагалі відмовилися від інституту присяжних як такого, посилаючись на його неефективність, оскільки не змогли впоратися із збільшенням обсягу роботи судів, уповільненням загального руху справи та, як наслідок, різким збільшенням тривалості судових засідань у порівнянні з процесами, що їх ведуть судді самостійно» [8, с. 206–207].

Вивчивши дисертаційні дослідження, монографії, фахові статті та тези доповідей на наукових заходах, можемо сказати, що в національній науці питання діяльності суду присяжних вивчається доволі тривалий час. Але цей процес пожвавився після прийняття Конституції України у 1996 році, де було закріплено діяльність в Україні суду присяжних. Щодо кримінального процесу, то питання функціонування суду присяжних перейшли у практичну площину лише після прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Зауважимо, що більшість вчених та практиків висловлювалися за запровадження в Україні суду присяжних класичного (англо-американського) типу, але у КПК України було закріплено суд присяжних європейського типу (суду шефенів), який діє й до тепер. Проте, науковці продовжують сперечатися щодо доцільності існування суду присяжних взагалі, або його переходу на англо-американський тип (модель). Думаємо, що до таких висновків науковців наштовхує практика діяльності суду присяжних, тож проаналізуємо таку практику.

Сердинський В.С. якраз й наводить перший приклад практичного застосування суду присяжних в Україні та вказує на певні проблеми в його діяльності: «Так, варто згадати першу судову справу, яка розглядалася за новим Кримінальним процесуальним кодексом судом присяжних Личаківського районного суду Львова: марокканець Отман Шакіб звинувачувався у вбивстві Леона Фрайфельда. Рішенням суду присяжних його було визнано невинуватим. А при апеляційному перегляді справи Отмана Шакіба визнано винуватим у скоєнні злочину та призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 15 років. Така ситуація звичайно викликає ряд доречних питань, що постають як перед вітчизняною юридичною наукою, так і перед законодавцем: перш за все, стосовно кількості присяжних, по-друге, стосовно їх безсторонності та неупередженості, по-третє, стосовно можливості тиску на них та корумпованості. Інше питання, яке постає, – чи доцільно взагалі залишати цей інститут у такому вигляді та чи дійсно він забезпечує участь народу у здійсненні правосуддя, а також чи має сенс розглядати справу в суді присяжних, якщо в апеляційній інстанції справу переглядатимуть професійні судді? [4, с. 169].

А. О. Логвиненко, аналізуючи це ж рішення суду, зазначає: «В цьому випадку доречним буде згадати вирок Личаківського районного суду м. Львова від 4 березня 2014 р., за яким судом присяжних підсудного О. було виправдано у вчиненні ним умисного вбивства з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України). При цьому О. визнали невинуватим лише присяжні, тоді як два професійні судді написали окремі думки, у яких висловили свою незгоду з вердиктом непрофесійних колег (виділено – М. Репан). Однак вироком колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 липня 2014 р. О. було визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України та призначено покарання у виді п'ятнадцяти років позбавлення волі. Суд своє рішення мотивував тим, що судом присяжних «надано віри лише показам обвинуваченого» та не взято до уваги покази свідків та низку суперечностей у показах О., які останній постійно змінював. Окрім того, при постановленні вироку судом допущені істотні порушення кримінального процесуального закону (присяжні, як основні, так

і запасні, у перервах для відпочинку в нараді суддів спілкувалися між собою) [1]. З вищенаведеного випливає, що суд присяжних, постановляючи виправдувальний вирок, не діяв професійно та об'єктивно, а, вочевидь, керувався емоціями (виділено – М. Репан). Однак ціна такої помилки є вкрай високою, оскільки вона впливає на долі людей [1, с. 178–179].

А. О. Логвиненко продовжує вказувати на проблеми запровадження суду присяжних у кримінальний процес: «Важливим є те, що для того, щоб стати присяжним, юридична освіта не вимагається, що, на нашу думку, є одним з факторів того, чому в Україні ця система не діє в повному обсязі. Тобто, здійснювати правосуддя має право особа, яка, м'яко кажучи, не орієнтується у юриспруденції. Разом із тим, доводиться констатувати, що у законодавстві зарубіжних держав також не має обмежень з цього приводу. За таких умов, видається, що для того, щоб присяжний міг брати участь у розгляді справи та вирішувати поставлені перед ним завдання, він, принаймні, повинен мати юридичну підготовку. Однак на практиці такий механізм чомусь не застосовується (в інтерв'ю львів'янка, яка брала участь у першому в історії України суді присяжних, заявила, що їм обіцяли, що вони проходитимуть юридичні курси, однак жодної інформації їм не було надано). Саме тому існує більша схильність серед присяжних виносити рішення на підставі емоцій, а не закону» [1, с. 178].

Ми поділяємо думку А. О. Логвиненко про непрофесійні дії присяжних, а також згодні з тим, що присяжні ухвалили виправдувальний вирок не на основі аналізу системи доказів, а лише на вірі до показань обвинуваченого, який саме й використав єдиний свій шанс тиснути на емоції присяжних, що й спрацювало. На відміну від присяжних, професійні судді у цій же справі ухвалили правосудне рішення саме на аналізі зібраних у справі та перевірених у судовому засіданні доказів і їх рішення в апеляційній інстанції знайшло підтвердження. Суд присяжних, на нашу думку, може працювати у таких країнах, де кримінальний процес не містить формального (чітко виписаного в законі) поняття доказів, де судочинство здійснюється не на аналізі доказів, що здобуті у кримінальному провадженні, а на законах логіки чи здорового глузду. У нашій країні, на сьогоднішній день, кримінальних процес передбачає прийняття рішень у справі виключно на підставі доказів, що обґрунтовують певне рішення. На наш погляд, суд присяжних, в силу відсутності знань у галузі доказового права, може ухвалювати свої рішення виключно на своєму сприйнятті обставин справи та на емоціях. На сьогодні в кримінальному процесі України суд присяжних допускається лише у розгляді тяжких злочинів, але ми припускаємо, що з метою реалізації передвиборної програми Президента тощо, застосування суду присяжних може бути розширено й на інші не тяжкі злочини, наприклад, у справах про домашнє насильство, тобто вчиненні злочину, передбаченого статтею 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Згідно з даною статтею, «домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» (ст. 126-1 КК України). На нашу думку, присяжні, як люди, які не володіють спеціальними знаннями у галузі кримінального права, не зможуть повною мірою усвідомити, які саме дії підпадають під ознаки даного злочину, а також вони не володіють спеціальними знаннями у галузі кримінального процесу, де міститься поняття доказів. Більше того, з власного досвіду знаємо, що певні люди по різному оцінюють стосунки в сім'ї, багато людей не вважають дії одного з подружжя злочинними, навіть тоді, коли домашнє насильство реально доведено, бо у кожного склалися свої стереотипи поведінки в сім'ї. Відповідно до цих стереотипів такі люди допускають прояви насильства в сім'ї, і їх ставлення до домашнього насильства, не зміниться і тоді, коли вони стануть присяжними. Ми також припускаємо, що й у інших кримінальних провадженнях, до яких залучаються присяжні, у них можуть бути свої стереотипи, скажімо, у справах про державну

зраду, вчинену в умовах воєнного стану тощо. На стереотипи таких людей чи на їх оцінку певних подій можуть впливати їх політичні погляди, ставлення до країни-агресорки, її громадян тощо. Все це може негативно впливати на їх якості як присяжних, а головне на їх рішення у конкретній справі. Думаємо, що присяжний може під час розгляду конкретної кримінальної справи виставляти себе виключно доброю людиною, яка вміє прощати, тому може ухвалювати рішення у справі на користь обвинуваченого, який захищається від обвинувачення, незважаючи на те, що обвинувачення безсумнівно доведено. Захисники ж можуть спонукати присяжних бути добрими до обвинуваченого, звертаючи увагу на якість позитивні моменти характеристики обвинуваченого, його молодий вік, наявність на його утриманні дітей, пристарілих батьків тощо, тобто все, що може виставляти обвинуваченого звичайною людиною, яка не заслуговує на покарання. Такі моменти менше впливають на суддю професіонала, який ухвалює рішення на підставі доказів, а ось присяжний, маючи прогалини у розумінні ролі доказів, у своїх рішеннях опирається на емоції, що не узгоджується з його призначенням. Звісно, ми не виключаємо й присяжних, які були потерпілими від злочину, чи мають близьких людей, які стали потерпілими від злочину, яким не відшкодували збитки завдані злочином, чи злочинці отримали занадто м'яке, на їх думку, покарання тощо, тому такі присяжні у своїх рішеннях у справі можуть бути надмірно суворими у ставленні до обвинувачених, що теж не може оцінюватися як правосуддя. Також, хотілось би звернути увагу, що негативно впливає на оцінку діяльності судової системи й той факт, коли судді і присяжні не знаходять між собою спільної оцінки обставин справи, висловлюючи кардинально протилежні рішення. Такі випадки підривають довіру до судової системи, що й підтверджується наведеним вище випадком у діяльності Личаківського районного суду міста Львова. Тут, на нашу думку, професійний суддя виглядає більш привабливішим, бо він все ж має юридичну освіту, певний юридичний стаж, перевіряється спеціальними службами на предмет патріотизму, безпартійності тощо. Окрім того, професіонал завжди є пріоритетним порівняно з непрофесіоналом, бо важко знайти людину яка б погодиться на хірургічну операцію, яку буде проводити ветеринар, а не лікар-хірург, або ж не всі погодяться навіть на ремонт автомобіля непрофесійним автомеханіком. Чому ж ми повинні погоджуватися на судовий розгляд справи не суддею професіоналом, а автомеханіком чи ветеринаром?

На ці ж обставини звертає увагу й В.С. Сердинський: «З юридичної точки зору, внутрішнє переконання визначається як враження, що сформувалося у суддів і присяжних засідателів під впливом доказів сторони звинувачення та засобів захисту обвинуваченої особи. Зауважимо, що внутрішні переконання, якими керуються і професійні судді, і так звані «народні судді», значно відрізняється. У професійних суддів при формуванні внутрішнього переконання переважає раціоналізм, у журі ж присяжних домінує емоційний аспект. Це дає можливість зробити висновок, що здійснення правосуддя судом присяжних відбувається під надзвичайним антропологічним впливом. Пересічний громадянин в статусі присяжного прирівнюється до професійного судді та здійснює правосуддя згідно з власним переконанням без будь-якої юридичної аргументації та належного юридичного обґрунтування свого рішення [4, с. 170].

Хотілося б звернути увагу ще на один аспект роботи присяжних, а вірніше на результат їх роботи, тобто рішення, що приймають присяжні. В.С. Сердинський, у наведеній вище цитаті, зазначає, що рішення присяжних не містить належного юридичного обґрунтування і це не відповідає вимогам закону, що містяться у ст. 370 КПК України щодо судових рішень у кримінальному провадженні та повинні вважатися незаконними.

Сердинський В.С. також звертає увагу й на інші проблеми в діяльності присяжних: «Аналіз статей 368 «Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку» та 391 «Порядок наради і голосування в суді присяжних» Кримінального процесуального кодексу дає можливість виділити цілий ряд проблемних питань, на які мають дати відповідь присяжні:

– чи містить діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, склад кримінального правопорушення;

– якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений;

– чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності.

Так, на практиці постає питання належного дотримання положень статті 391 КПК. Як зазначає в своєму дисертаційному дослідженні Солодков А.А., «виникає загроза неправомірного впливу професійних суддів на внутрішнє переконання присяжних», законодавство України «ставить присяжних у становище пасивних учасників процесу здійснення правосуддя, які в силу відсутності знань у галузі права вимушені підтримувати позицію професійних суддів стосовно вирішення тих питань юридичного характеру, що потребують таких знань…». У зв'язку з цим слушною вважаємо пропозицію розмежування компетенції професійних суддів та присяжних навіть при змішаній колегії. Звертаючи увагу на можливий вплив професійних суддів на присяжних в нарадчій кімнаті, дослідники цього питання застерігають про ризик перетворення суду присяжних в суто формальний інститут, де думка присяжних не матиме особливих важелів [4, с. 171].

Ми згодні з дослідниками, бо присяжні, які не мають юридичної освіти та певних знань, навряд чи знають, що таке склад кримінального правопорушення, не знають поняття осудності чи обмеженої осудності тощо, тому відповісти на питання, що ставляться у ст. 368 КПК України до них при ухваленні судового рішення не зможуть. Звісно цю роботу за них зроблять професійні судді, але у чому тоді роль присяжних?

Для переконливості наведемо ще один приклад з судової практики: «Бердичівський міськрайонний суд, розглянувши кримінальне провадження по обвинуваченню двох мешканок Бердичева у зайнятті гральним бізнесом, виправдав їх у зв'язку з недоведеністю, що дане кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченими. Про це повідомляє пресслужба суду.

Йдеться про події ще 2012 року. Двох жінок 1975 та 1976 років народження обвинувачено у тому, що вони, достовірно знаючи про заборону зайняття гральним бізнесом в Україні, маючи корисливі мотиви, з метою отримання незаконного прибутку, займалися вказаним видом діяльності. Згідно з обвинуваченням, це відбувалося в одному з торгівельних павільйонів на території одного з ринків у Бердичів. Під час обшуку там було вилучено 17 гральних автоматів. На час подій обвинувачені працювали на посаді адміністратора та оператора-касира відповідно. Жодна з них своєї вини в інкримінованих правопорушеннях не визнала, обидві відмовились від дачі показань.

До суду справа надійшла у 2014 році та за увесь час слухалася кількома складами суду.

При ухваленні даного вироку суд, ґрунтуючись на власному переконанні, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їхній сукупності, надав оцінку всім дослідженим доказам з точки зору їхньої належності, допустимості, достовірності і достатності та дійшов висновку, що пред'явлене обвинувачення не знайшло свого підтвердження.

Зокрема, слідство не встановило, чим саме були ті 17 предметів, схожих на гральні автомати, оскільки щодо них не призначалася і не проводилася відповідна експертиза; не підтверджено походження вилучених під час огляду місця події коштів (кому вони належать, яким чином з'явилися у приміщенні, кому мали бути передані тощо), так як і не встановлювалося, хто, як, у якій кількості отримував прибуток з даної незаконної діяльності; не проводилася оперативна закупка.

«Докази щодо осіб, які не були організаторами бізнесу, їхнього усвідомлення участі у зайнятті забороненим видом господарської діяльності та, обов'язково, наявності мети отримання незаконного прибутку, корисливого мотиву не лише суду не надавалися,

але й взагалі не збиралися, хоча про це були навіть вказівки суду при поверненні справи на додаткове розслідування, які були підтримані судом апеляційної інстанції, однак були проігноровані (справа № 274/105/14-к)» [5].

З наведеного судового прикладу можна з впевненістю стверджувати, що навряд чи присяжні, як пересічні громадяни без юридичної освіти могли б оцінити, зібрані у справі докази та ухвалити правомірне рішення. Так, сьогодні ми маємо доволі складну процедуру доказування у кримінальному провадженні з формальним поняттям доказів, що у деяких випадках являє певну проблему й для професійних суддів. Науковці й практики (С. Юрко, О. Солоха та інші) висловлюють думку про можливий дозвіл на проведення експертизи у галузі права як джерела «м'якого права» у кримінальному проваджені у судах нижчого рівня, бо така експертиза допускається у Верховному Суді та Конституційному Суді України [9]. Звісно, якщо чинне законодавство є складним для професійних суддів, то для присяжних це питання просто недосяжне.

У декого може з'явитися думка про необхідність спростити процес доказування у кримінальному провадженні до зразків, які діють в розвинених країнах, іншими словами видалити з кримінального процесу формальне поняття доказів та складну процедуру доказування. Коротко зауважимо, що скасування формального поняття доказів та складної процедури доказування і запровадження на їх місце загально-логічного поняття доказів, котре існує в інших країнах, може призвести до перетворення наших правоохоронних органів у каральні органи з безкарною корупцією. Обґрунтування такої думки ми виклали у спеціальній статті, тут ми не будемо повторюватися, а лише наведемо посилання на згадану публікацію [3].

Наведені приклади з судової практики яскраво засвідчують перевагу суду у складі професійних суддів над судом присяжних та переконує, не тільки у необхідності відмови від розширення повноважень суду присяжних щодо розгляду більш ширшого переліку кримінальних правопорушень, а й можливої відмови від запровадження суду присяжних у кримінальному провадженні взагалі за прикладом Японії, Фінляндії та Люксембургу.

Народні ж депутати України у запровадженні суду присяжних у кримінальному процесі України вбачають можливість відновити довіру громадян до судової системи України, як ми вже зазначали вище [2]. Це, на нашу думку, не можливо, як не можливо очікувати від людини позитивного результату від її роботи, коли ця людина ніколи не виконувала таку роботу, тобто не має досвіду та необхідних знань.

А. О. Логвиненко процитував В.М. Тертишника, який, на наш погляд, досить яскраво оцінив непрофесійну роботу присяжних: «Схожу позицію висловлює В.М. Тертишник, який вважає, що пропонувати неосвіченим у юриспруденції людям робити висновки щодо чисто юридичних проблем – по суті, дискредитувати саму ідею суду присяжних» [1, с. 178].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити висновки:

На наш погляд, запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України слід відкласти доки існують, як найменше, такі проблеми:

– відсутність у присяжних юридичної освіти, що унеможливлює вивчення та критичного осмислення ними системи доказів у справі;

– не знання норм кримінального права присяжними перешкоджає можливості з'ясувати ними наявності у діях обвинуваченого складу певного кримінального правопорушення та здійснити вірну кваліфікацію цих дій;

– ухвалення присяжними судових рішень у справі без належної обґрунтованості, що робить такі рішення присяжних незаконними;

– залежність присяжних від професійних суддів при ухваленні судових рішень за відсутності у присяжних юридичних знань, що ставить під сумнів доцільність запровадження суду присяжних у кримінальному провадженні.

Висновок про необхідність відтермінувати запровадження суду присяжних у кримінальний процес України нівелює й питання про розширення повноважень суду присяжних щодо розгляду більш широкого кола кримінальних правопорушень.

Подальші напрямки розвідок у даному питанні. На наш погляд, подальші напрямки наукових досліджень слід сконцентрувати на вирішення таких завдань:

– детально з'ясувати причини відмови від суду присяжних в Японії, Фінляндії, Люксембурзі та інших країнах;

– з'ясувати причини відмови певних країн від запровадження суду присяжних, у яких його не запроваджено, але розглядалося питання про необхідність такого запровадження;

– з'ясувати можливі недоліки у діяльності суду присяжних у тих країнах, де такий суд діє тривалий час;

– вивчити порядок формування суду присяжних, критерії відбору кандидатів до суду присяжних у закордонних країнах;

– з'ясувати чи існує спеціальна підготовка присяжних у тих країнах, де такий суд працює тривалий час та чи передбачається відповідальність присяжних у таких країнах (її види, підстави тощо).

Список використаних джерел

1. Логвиненко А. О., Суд присяжних в Україні: проблеми теорії та практики / *Юридичний вісник 1 (46) 2018*. С. 177–181.

2. Павло Фролов Суд присяжних поступово впроваджуватиметься у судову систему України – депутат (*Укрінформ).* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3942200-sud-prisaznih-postupovo-vprovadzuvatimetsa-u-sudovu-sistemu-ukraini-deputat.html.

3. Репан М. Окремі питання джерел доказів у кримінальному провадженні *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2024. Спеціальний випуск № 1 (132).* С. 332.

4. Сердинський В.С. Особливості здійснення правосуддя судом присяжних у французькій республіці Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 20. С. 169–172.

5. Суд виправдав жінок, яких понад 10 років обвинувачували у незаконному зайнятті гральним бізнесом (*Судово-юридична газета 10 лютого 2025 року*) URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/322887-sud-vipravdav-zhinok-yakikh-ponad-10-rokiv-obvinuvachuvali-u-nezakonnomu-zaynyatti-gralnim-biznesom

6. Суд присяжних в Україні: чи працює судове народовладдя? (*GOLAW*). URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/sud-prisyazhnih-v-ukrayinichi-praczyuye-sudove-narodovladdya/.

7. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР (*Відомості Верховної Ради (ВВР) 1961, № 28, ст. 342*). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140554___140554.

8. Фоміна Д.О., Черненко А.П. Суд присяжних в Україні і зарубіжний досвід / Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 206–209.

9. Юрко С., Солоха О. Експертизи у галузі права як джерела «м'якого права» в судовій практиці / *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 3*, с. 102–109.

Надійшла до редакції 21.02.2025

References

1. Lohvynenko, A. O. (2018). Sud prysiazhnykh v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Trial by Jury in Ukraine: Problems of Theory and Practice]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 1(46), 177–181. [in Ukrainian].

2. Frolov, P. (2024). Sud prysiazhnykh postupovo vprovadzhuvatymetsia u sudovu systemu Ukrainy – deputat [Trial by Jury Will Gradually Be Introduced into the Judicial System of Ukraine – MP].

Ukrinform. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3942200-sud-prisaznih-postupovo-vprovadzuvatimetsa-u-sudovu-sistemu-ukraini-deputat.html [in Ukrainian].

3. Repan, M. (2024). Okremi pytannia dzherel dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Certain Issues of Evidence Sources in Criminal Proceedings]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal – Scientific Bulletin of Dniprovsk State University of Internal Affairs: Academic Journal*, Spec. issue 1(132), 332. [in Ukrainian].

4. Serdynskyi, V. S. (2016). Osoblyvosti zdiisnennia pravosuddia sudom prysiazhnykh u Frantsuzkii Respublitsi [Features of Jury Trial Administration in the French Republic]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 20, 169–172. [in Ukrainian].

5. *Sud vypravdav zhinok, yakyh ponad 10 rokiv obvynuvachuvaly u nezakonnomu zainiatti hralnym biznesom* [Court Acquits Women Accused for Over 10 Years of Illegal Gambling Business]. (2025, liutoho 10). *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and Legal Newspaper*. Retrieved from https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/322887-sud-vipravdav-zhinok-yakikh-ponad-10-rokiv-obvinuvachuvali-u-nezakonnomu-zaynyatti-gralnim-biznesom [in Ukrainian].

6. *Sud prysiazhnykh v Ukraini: chy pratsiuie sudove narodovladdia?* [Trial by Jury in Ukraine: Does Judicial Democracy Work?]. (n.d.). *GOLAW*. Retrieved from https://golaw.ua/ua/insights/publication/sud-prisyazhnih-v-ukrayinichi-praczyuye-sudove-narodovladdya/ [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada URSR. (1961). *Ukaz Prezidii Verkhovnoi Rady URSR "Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv URSR"* [Decree of the Presidium of the Supreme Council of the Ukrainian SSR "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes"]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of the Supreme Council*, No. 28, Art. 342. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/140554___140554 [in Ukrainian].

8. Fomina, D. O., & Chernenko, A. P. (2019). Sud prysiazhnykh v Ukraini i zarubizhnyi dosvid [Trial by Jury in Ukraine and International Experience]. In *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Dnipro, 7 chervnia 2019 r.) – Current Issues of Pre-trial Investigation Authorities: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Dnipro, June 7, 2019)* (pp. 206–209). Dnipro: Dniprovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

9. Yurko, S., & Soloha, O. (2024). Ekspertyzy u haluzi prava yak dzherela "miakoho prava" v sudovii praktytsi [Legal Expertise as a Source of «Soft Law» in Judicial Practice]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dniprovsk State University of Internal Affairs*, 3, 102–109. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Mykola Repan. Jury trial in criminal proceedings in Ukraine: problems of implementation

The author, based on the study of court decisions made by juries in criminal cases and having examined the opinions of scientists, proved that there are problems in the activities of the jury in the criminal process of Ukraine:

– the clearly defined concept of evidence and the complex procedure of evidence existing in the criminal process of Ukraine require judges to have deep legal knowledge when evaluating and using it;

– the lack of legal education among jurors deprives them of the opportunity to critically evaluate the evidence in the case;

– the lack of knowledge of the norms of criminal law deprives jurors of the ability to conclude that the actions of the accused constitute a certain element of a criminal offense and to correctly qualify them;

– the decisions of the jury without proper justification in accordance with the requirements of the law are illegal;

– the lack of legal knowledge among jurors makes them dependent on professional judges in making court decisions, which allows professional judges to influence the decisions of the jury, and this in turn deprives the jury of its meaning in criminal proceedings;

– the presence of the above problems calls into question the appropriateness of the existence of a jury trial in criminal proceedings in Ukraine.

Key words: *criminal proceedings; court; judges; jurors; problems of introducing a jury trial.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 159:34(05)
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-30

Світлана МАЙДАНЕНКО
кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
svetlana-maj@ukr.net

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається важливість психологічної підготовленості поліцейських для ефективного реагування в кризових ситуаціях. Кризові ситуації, з якими стикаються поліцейські у своїй діяльності, мають високий рівень стресу та невизначеності, що значно ускладнює процес прийняття рішень. Такі ситуації можуть мати різноманітні форми – від інцидентів на місці злочину до надзвичайних подій, що вимагають миттєвого реагування. Психологічно ці ситуації характеризуються підвищеною напругою, емоційними перевантаженнями і необхідністю швидко адаптуватися до змінних умов. Успішне управління кризовими ситуаціями вимагає від поліцейського високої стійкості до стресу, здатності швидко оцінювати загрози і приймати обґрунтовані рішення. Емоційна стійкість і психологічна підготовленість стають важливими чинниками для підтримання професіоналізму у таких умовах.

Ключові слова: *готовність, кризові ситуації, прийняття рішень, стрес, адаптація.*

Постановка проблеми. Проблематика психологічної готовності поліцейських до прийняття рішень у кризових ситуаціях є надзвичайно актуальною в сучасних умовах. Професійна діяльність поліцейських передбачає необхідність швидкого реагування, емоційної стійкості та здатності ухвалювати обґрунтовані рішення у стресових ситуаціях. Ці якості критично важливі для забезпечення громадського порядку та безпеки.

Мотиваційна готовність, як ключовий компонент психологічної підготовки, значною мірою впливає на ефективність навчальної діяльності здобувачів освіти та їхню подальшу професійну успішність. Мотивація досягнення успіху, що формується в процесі навчання, є визначальним чинником професійного самоствердження та адаптації до складних умов діяльності. Сучасні виклики, включаючи повномасштабну війну в Україні, створюють додаткові труднощі у підготовці поліцейських, зокрема через високий рівень психологічного стресу та невизначеність майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні аспекти діяльності поліцейських давно привертають увагу дослідників, оскільки специфіка їхньої роботи висуває особливі вимоги до кожного співробітника. Гельбак А. М., зазначає, що дослідження, проведені в зарубіжних країнах, показують, що стрес і зниження благополуччя виникають тоді, коли люди чутливі до сприйняття зовнішніх стимулів і в той же час не мають достатніх

© С. Майданенко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-0339-1507

внутрішніх ресурсів, щоб трансформувати або змінити негативні впливи свого оточення [1]. Вчена розглядає також поняття невизначеності як невід'ємної характеристики професійних ситуацій в роботі поліцейських. Вона вважає, що професійна діяльність працівників Національної поліції характеризується екстремальним, нестандартним характером і високим ступенем невизначеності, причому найскладнішими є ситуації, в яких орієнтири для прийняття рішень є розмитими. Здатність фахівця успішно функціонувати й виконувати поставлені завдання в умовах постійних змін і невизначеності сьогодні є однією з найважливіших компетентностей наголошує вчена [1].

Науковці О. Я. Чебикін, В. А. Абабков присвятили свої праці вивченню питання проблеми стресостійкості особистості. На відміну від О.Я. Чебикіна та В.А. Абабкова Є. Потапчук більш поглибленно вивчає це питання з точки зору гендерного аспекту. Вчені Л. Карамушка, Е. Помиткін займаються вивченням питання психічних особливостей особистості в умовах воєнного стану.

Вивчаючи наукову літературу ми прийшли до висновку, що сучасна психолого-педагогічна література містить недостатньо досліджень щодо мотиваційної складової готовності здобувачів освіти – поліцейських до освітньої діяльності. Це породжує протиріччя між значенням мотивації у професійній підготовці та відсутністю системних програм її розвитку. Мотиваційний компонент визначає ставлення здобувачів освіти до навчання, їхню здатність працювати у кризових ситуаціях, що має вирішальне значення для професії поліцейського.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, стає актуальним вивчення проблеми прийняття рішень поліцейськими у кризових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У поліцейських виникають ситуації різного характеру як екстремальні ситуації так і ситуації внутрішнього дисбалансу. Це залежить від духовного рівня працівника поліції його власних цінностей та поглядів які суперечать вказівкам керівництва. Таким чином виникає питання готовності до прийняття рішень та дій у невизначених ситуаціях. Саннікова О. П. зазначає, що людина у стані невизначеності проявляє наступні форми поведінки як тривога та дискомфорт; придушення та заперечення; уникнення; може бути деструктивна поведінка [6]. Цікавою є думка Гельбак А. М. яка розглядає невизначеність як динамічну характеристику що, в свою чергу, передбачає активність особистості в умовах змін, оволодіння новими метакогнітивними навичками, що дозволять подолати протиріччя, породжені даною ситуацією чи завданням [1]. Також треба зазначити, що робота поліцейського не може бути регламентована інструкціями як треба себе поводити в певній ситуації і немає таких нормативно правових актів з вказівками який саме повинен бути стиль діяльності у даної особистості. Успіх в діяльності поліцейського це вміння самостійно приймати рішення в будь якій ситуації для вирішення професійних завдань. Гельбак А. М. дає визначення прийняття рішення в ситуації невизначеності, на її думку це процес прийняття рішення працівниками поліції в ситуації невизначеності орієнтирів пошуку, який представляє собою систему когнітивних дій, що регулюються на раціонально-свідомому та ірраціонально-інтуїтивному рівнях психіки і сприяють ефективному виконанню професійних завдань [1]. Вона доводить, що процес прийняття рішення – це складна система, що об'єднує в собі когнітивні процеси (мислення, пам'ять, прогнозування, сприйняття, уява), за допомогою якої повноцінно можна оцінювати фактори професійної ситуації і повноцінно реалізовувати оперативно-пошукові заходи. Психологічний механізм прийняття рішення залежить від інформаційної наповнюваності та ступеню визначеності професійної ситуації [1]. Але поза «кадром» залишається *психологічна готовність поліцейського* до прийняття рішень у кризових ситуаціях. Готовність *поліцейського до прийняття рішень у кризових ситуаціях* розглядається нами як знання і вміння оперувати власною поведінкою плануванням, керуванням, контролем і корекцією завдань у процесі роботи та внутрішній стан поліцейського, який сприяє вірній продуктивній діяльності у кризовій ситуації.

Готовність як складний особистісний стан, з нашої точки зору, може простежуватись у діяльності поліцейського як показник оперативних чітких дій які дають позитивні результати.

Накреслимо, що поліцейський, який не вміє контролювати емоції не може швидко, чітко, вірно та безпомилково прийняти рішення у кризовій ситуації. Тому кожний поліцейський повинен навчитися цьому. Тільки усвідомлене життя та постійний аналіз емоцій може дати позитивний результат. Наші пращури вчили дітей ще з сіми років цьому. Як вони це робили? Пояснювали дітям що таке емоція і що таке почуття, які почуття руйнують людину, а які навпаки дають можливість їй йти по сходинках духовного зростання. Особистим прикладом показували як треба жити вірно та називали ті почуття які вони проживали. Батьки говорили дитині, не навчишся керувати емоціями, тобою будуть керувати, твоїм мозком. Діти зараз не вміють керувати емоціями, як і ті хто їх виховує.

Тільки стан внутрішнього спокою може дати можливість поліцейському усвідомлено та вірно прийняти рішення у скрутній ситуації. Над цим треба працювати. Тільки щоденна робота над собою дасть можливість контролювати емоції та позбавитися від негативних емоцій. Піднятися на більш високий духовний рівень. Таке почуття як любов повинно стати головним у того хто обрав шлях служіння людям та країні.

Гельбак А. М. зазначає, що у ситуаціях низького рівня невизначеності правоохоронці переважно використовують формально-логічне мислення для прийняття рішень, тобто застосовують існуючі алгоритми поведінки до конкретної ситуації. У сценаріях середньої та високої невизначеності правоохоронцям доводиться покладатися на інтуїтивні механізми аналізу ситуації та прийняття рішень. У ситуаціях високого ступеня невизначеності вони керуються методом спроб і помилок та випадкового успіху [1]. Ще раз накреслимо на важливості саме психологічної підготовки поліцейських.

Владимиров М.В. говорить, що у процесі психологічної підготовки поліцейські повинні отримувати знання про різні аспекти людської поведінки та соціальної динаміки. Він зазначає, психологічна підготовка має бути постійною та повинна бути відображена в професійній діяльності поліцейських [2]. На думку Владимиров М.В. для того, щоб поліцейські ефективно могли працювати під час воєнного часу в тяжких умовах яким притаманні напруження та стрес працівники повинні мати високий рівень стресостійкості, вміти керувати свої емоції, виносити об'єктивні судження, не піддаючись впливу емоційних факторів. Здатність ефективно спілкуватися з колегами, командами, керівництвом. Належна комунікація необхідна для координації дій та забезпечення ефективної роботи в умовах воєнного стану [2]. Необхідно також звернути увагу на професійну деформацію поліцейських. А саме як професійні обов'язки впливають на психологічну зміну особистості. Ми маємо на увазі її сприйняття навколишніх подій, характер, поведінку, цінності та мотивації. Як говорить Владимиров М.В., це може призводити до нездатності розпізнавати поведінку людей та реагувати на неї вчасно, що загрожує безпеці як працівника, так і громадян. Крім того, професійна деформація може спричинити погіршення морально-етичних якостей, таких як довіра, справедливість та інші, а також зростання рівня агресивності та насильства [2].

Зазначимо, що одна із поширеніших форм професійної деформації поліцейських є тунельна зорова атрофія (TZA). Причини виникнення цієї деформації стрес та постійна напруга. Як результат поліцейські втрачають здатність сприймати весь обсяг інформації який вони отримують. Поліцейські в такому стані не бачать загальну картину та зосереджені на конкретній ситуації або об'єкті. На жаль це призводить до суттєвих помилок та негативних наслідків. Сам поліцейський в такому стані втрачає здоров'я як фізичне так і психічне.

Як зазначає Владимиров М.В., процес формування (самоформування) психологічної готовності працівників поліції до службової діяльності є складним і багатоаспектним. Його

складність обумовлена перебудовою особистості громадянина, що прийшов на службу в органи внутрішніх справ, в особистість фахівця, професіонала правоохоронної системи. Багатоаспектність окресленого процесу обумовлена необхідністю розвитку у співробітників психологічної стійкості, багатьох професійно значущих особистісних якостей, рис характеру, а також системи знань, умінь і навичок відповідно до вимог професійної діяльності [2] .

О. Євдокімова під психологічною стійкістю визначає цілісну характеристику особистості, що забезпечує її стійкість до стресогенного впливу важких ситуацій [3].

Що ще руйнує людину як психічно, так і фізично? Складне запитання. Процитуємо себе, бо і в інших роботах на інші теми ми про це вже писали. Ми живемо у складний для України час. Ставимо собі питання, чому ми погано живемо. Чому все не так як хотілося б. Чому десь за кордоном краще. Можливо, ми жили б краще, якби пам'ятали і дотримувалися законів, про які забули, а багато хто про них навіть і не чув. І головне пам'ятали, що ми люди, які були створені за подобою та образом Божим. Планета Земля для людей, а не для нелюдей. Наші пращури не були рабами, мовили на рівних до Богів. Україна буде жити і процвітатиме оскільки вона єдина з Богом. Один із законів – універсальний закон золотого перетину – він нам говорить про пропорції, що визначають гармонію [4]. Тільки гармонійна та цілісна людина може бути здоровою як психічно так і фізично. Така людина приймає рішення в стані спокою та живе по совісті. Гармонійній людині непритаманний стан вигорання, ким би вона не була за професією – поліцейським чи вчителем. Мудра людина не та, яка усіх перемогла, мудра людина та, яка побудувала процес так, щоб усі складові між собою правильно взаємодіяли, правильно поєднувалися, робили один на одного взаємовигідний вплив.

Універсальний Закон Сили говорить нам про те, що все у цьому світі складається з певних сил, які знаходяться в певному балансі. Необхідно виділити, що існують дві основні сили, які є першопричинами усього, що відбувається з нами, в нас і навколо нас. Називаються вони – любов і страх. Це і являється ефективним ключем до розуміння того, що відбувається. Любов – це сила випромінююча, така, що творить. Страх – це сила поглинаюча, стримуюча, стискаюча. Слід також підкреслити, що на будь- яку силу знайдеться інша сила [4].

В роботі поліцейського немає місця страху, тільки віра в повному захисті може подолати страх. Ми говоримо про внутрішній спокій, а внутрішній спокій буде тільки тоді коли є впевненість у захищеності. Крім жилета та інших захисних систем є захист вищих сил і це головне, енергетичне поле людини. Давайте пригадаємо козаків характерників, які кулі ловили руками і зброя їх не брала, бо вміли працювати над собою. Знали устрій людини та закони Всесвіту. Поліцейський – це людина, яка повинна мати високий рівень духовного розвитку.

Повернемося до прийняття рішень у кризових ситуаціях, хоча з цього питання було би цікаво запитати поради у козаків-характерників – а саме певних технік ведення бою та бойових мистецтв. Відкрите серце та любов – перше, що б вони нам сказали. Ну, а далі – мистецтво воїна.

Стеценко В.В. зазначає, що психологічний спокій визначається суб'єктивним сприйняттям оточуючих умов реальності як визначеної, так і невизначеної [7].

В своєму дослідженні він акцентує увагу на проблематиці невизначеності життя поліцейського. Стеценко В.В. говорить, що в поліцейській діяльності це стосується психологічної готовності до несення служби в конкретних надзвичайних ситуаціях, де співробітник має володіти морально-психологічною стійкістю до екстремальних стресових впливів, самоволодінням, розумною обачливістю, вольовою регуляцією [7]. На думку Майорчак Н.М. екстремальний вплив далеко незавжди чинить негативний вплив на ефективність виконуваної діяльності [5]. Людина має можливість розвиватися коли виникають

певні складності та перешкоди, а інакше як може відбуватися духовне зростання. Однак зазначимо, що в кризових ситуаціях відбувається мобілізація внутрішніх ресурсів людини, це може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Висновки. Робота поліцейського відноситься до діяльності з високим рівнем емоційно-стресових навантажень, особливо в умовах кризових ситуацій. Ефективність та успіх професійної діяльності поліцейського в кризових умовах є стійка усвідомлена поведінка в умовах стресу. Повний контроль емоцій. а на значно вищому духовному рівні думок, при повному усвідомленні того що відбувається як з самою особистістю поліцейського так і повний контроль всіх зовнішніх факторів. Цілісність внутрішнього та зовнішнього дозволяє поліцейському зберігати здоров'я як фізичне так і психічне і бути владу із собою та оточуючими.

Список використаних джерел

1. Гельбак А. М. Психологічний супровід поліцейської діяльності. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика* № 1(9). 2024.

2. Владимиров М.В. Психологічна підготовка поліцейських в умовах воєнного стану: вогнева підготовка поліцейських як елемент психологічної стійкості. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану.* Вінниця, 2024. С. 213–217.

3. Ламаш І. В., Євдокімова Є. В. Специфіка толерантності до невизначеності в контексті психологічної ресурсності поліцейських. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна).* Харків : ХНУВС, 2017. С. 183–185.

4. Майданенко С.В. Універсальні закони як первинний механізм розвитку людини. *Актуальні питання соціально-гуманітарної середньої та вищої освіти: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 21 квітня 2023 року, м. Дніпро / ред. колегія: В. Сичєнко, І. Безена, MojcaSchlambergerBrezar, О. Степаненко, І.Карпань, Т.Богатирьова, О.Федіна. Дніпро-Любляна: КЗВО «ДАНО» ДОР»,* Україна – UniversityofLjubljana, Slovenia, 2023. 200 с.

5. Майорчак Н.М. Психологічні конструкти позиціювання поліції серед населення: матеріали «круглого столу» від 24 листопада 2016 р. / за заг. ред. Гуменюк Л. Й., Козирєва М. П. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 205–207.

6. Саннікова О. П. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти (серія «соціальні та поведінкові науки»).* 2020. No 41. С. 98–123.

7. Стеценко В.В. Психологічні ресурси особистості працівника національної поліції в умовах невизначеності. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності,* 2021.

Надійшла до редакції 28.02.2025

References

1. Helbak A. M.(2024) Psykholohichnyi suprovid politseiskoi diialnosti. [Psychological support for police activities].Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka. 1 (9). [in Ukrainian].

2. Vladymyrov M.V.(2024). [Psychological training of police officers under martial law: fire training of police officers as an element of psychological resilience]. Psykholohichna pidhotovka politseiskykh v umovakh voiennoho stanu: vohneva pidhotovka politseiskykh yak element psykholohichnoi stiikosti. Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Vinnytsia. [in Ukrainian].

3. Lamash, I.V., & Yevdokimova, Ye.V. (2017). Spetsyfika tolerantnosti do nevyznachenosti v konteksti psykholohichnoi resursnosti politseiskykh [The specificity of tolerance to uncertainty in the context of psychological resourcefulness of police officers]. Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiati prof. S. P. Bocharovoi [Personality, society, law: psychological problems and ways to solve them : coll. theses add. International science and practice conf., dedicate. in memory of Prof. S. P. Bocharova]. Kharkiv : KhNUVS. [in Ukrainian].

4. Maidanenko S.V.(2023) Universalni zakony yak pervynnyi mekhanizm rozvytku liudyny. [Universal laws as the primary mechanism for human development.]. Aktualni pytannia sotsialno-humanitarnoi

serednoi ta vyshchoi osvity: Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. 21 kvitnia 2023 roku, m. Dnipro / red. kolehiia: V. Sychenko, I. Bezena, MojcaSchlambergerBrezar, O. Stepanenko, I. Karpan, T. Bohatyrova, O. Fedina. Dnipro-Liubliana: KZVO «DANO» DOR», Ukraina – UniversityofLjubljana, Slovenia [in Ukrainian].

5. Maiorchak N.M. (2016). Psykholohichni konstrukty pozytsiiuvannia politsii sered naselennia[Psychological constructs of police positioning among the population]: materialy «kruhloho stolu» vid 24 lystopada 2016 r. / za zah. red. Humeniuk L. Y., Kozyrieva M. P. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

6. Sannikova, O.P. (2020). Tolerantnist do nevyznachenosti yak predyktor pryiniattia rishen osobystistiu [Tolerance for uncertainty as a predictor of individual decision-making]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity (seriia «sotsialni ta povedinkovi nauky») – Bulletin of postgraduate education (series «social and behavioral sciences»).[in Ukrainian].

7. Stetsenko V.V. (2021) Psykholohichni resursy osobystosti pratsivnyka natsionalnoi politsii v umovakh nevyznachenosti.[Psychological resources of the personality of a national police officer in conditions of uncertainty.] Aktualni problemy bezpeky zhyttiediialnosti. [in Ukrainian].

ABSTRACT

Svitlana Maidanenko. Decision-making by future police officers in crisis situations: a psychological aspect

Crisis situations that police officers encounter in their work are characterized by a high level of stress and uncertainty, which significantly complicates the decision-making process. Such situations can take various forms – from incidents at the crime scene to emergency events that require an immediate response. Psychologically, these situations are characterized by increased tension, emotional overload and the need to quickly adapt to changing conditions. Successful management of crisis situations requires a police officer to have high resistance to stress, the ability to quickly assess threats and make informed decisions. Emotional stability and psychological preparedness become important factors for maintaining professionalism in such conditions. The psychological readiness of police officers to act in crisis situations is a complex state that includes cognitive, emotional and motivational components. It is determined by the ability of a police officer to remain calm, make decisions quickly and accurately and act in accordance with the assigned tasks, despite stressful influences. The main components of psychological readiness include: emotional stability, motivation to perform professional duties, confidence in one's own strengths and abilities, as well as the ability to adapt to changing circumstances. The formation of psychological readiness requires systematic work with police officers, which includes training, modeling extreme situations and developing self-regulation mechanisms. Decision-making models in crisis situations are important for the effective work of police officers in conditions of high uncertainty. In conditions of stress and limited time, it is important not only to have a clear idea of the possible options for action, but also the ability to make decisions quickly, without losing control of the situation. The psychological aspect of these models consists in intuitive analysis of the situation, the use of previous experience and readiness to adapt. The main principle is the ability of a police officer to react quickly, using both rational and intuitive strategies. Psychological training, which includes training in stress conditions, is a necessary condition for successful decision-making in such situations.

***Key words**: readiness, crisis situations, decision-making, stress, adaptation.*

УДК 159.942:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-31

Інна ШИНКАРЕНКО
кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
inna.shynkarenko@dduvs.edu.ua

Аліна ЛУКОМСЬКА
слухач магістратури
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
alinalukomskaa00@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті досліджено особливості прояву агресії серед правоохоронців, враховуючи соціальні, психологічні та професійні чинники. Проаналізовано основні теоретичні підходи до пояснення агресії, зокрема психоаналітичний, біхевіористичний та когнітивний підходи. Окреслено ключові фактори, що впливають на рівень агресивності працівників правоохоронних органів, серед яких професійний стрес, специфіка виконання службових обов'язків, гендерні особливості та рівень емоційного контролю. Визначено вплив агресії на ефективність правоохоронної діяльності та імідж поліції в суспільстві. Наголошено на важливості психологічної підготовки правоохоронців для запобігання негативним наслідкам агресивної поведінки, зокрема перевищенню службових повноважень.

***Ключові слова**: агресія, правоохоронці, професійний стрес, емоційний контроль, гендерні особливості, перевищення службових повноважень.*

Постановка проблеми. Проблема збільшення агресивних проявів серед правоохоронців у нашій країні тісно пов'язана з соціально-економічною і політичною нестабільністю у суспільстві, недоліками в організації навчально-виховного процесу, поганою організацією праці, а також із негативним впливом антигромадських елементів. У цьому аспекті вивчення агресивної поведінки правоохоронців надзвичайно важливе, адже при виконанні професійних обов'язків вони володіють правом примусу, що проявляється в можливості застосування фізичної сили на власний розсуд. Надмірна агресивність у даному випадку може призвести до зловживання службовими повноваженнями, збільшення конфліктних ситуацій серед особового складу, неефективної діяльності у позаштатних умовах тощо.

Аналіз останніх досліджень. Агресивну поведінку як вроджений інстинкт особистості у своїх роботах розглядав З. Фройд; як набуту рису агресивність досліджували: В. Мерлін, В. Ковальова та ін.; особливості прояву агресії у діяльності правоохоронців вивчали: В. Андросюк, В. Лефтеров, Т. Морозова, О. Тимченко та ін.

Метою дослідження є вивчення агресивної поведінки правоохоронців.

© І. Шинкаренко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0040-2010
© А. Лукомська, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0907-9918

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день феномен агресії привертає все більше уваги дослідників. Проте перші спроби зрозуміти причини цього явища здійснювалися ще в донауковий період. Вивчення агресивної поведінки особливо актуальне для спеціальної підготовки співробітників правоохоронних органів до дій у екстремальних умовах.

На початку XX століття з'явилися два «потужних» теоретикометодологічних напрямки – психоаналіз і біхевіоризм, – котрі визначили два основні підходи до проблеми агресії: 1) як до природженої властивості (вчення про «танатос» З. Фройда); 2) і як реакції на несприятливий зовнішній стимул (концепція «фрустрації – агресії» Д. Долларда і Н. Міллера) [9].

Протягом довгого часу агресивність залишається актуальною психологічною проблемою, витоки вивчення якої можна знайти у роботах:

З. Фройда, К. Лоренца, Л. Семенюк, Л. Славиної, І. Фурманова, А. Бандури, Л. Берковица, Д. Долларда, Г. Васильєвої, М. Левітова, В. Мерліна, В. Ковальова та інших. Причини прояву агресії у поведінці, зокрема з урахуванням специфіки діяльності працівників правоохоронної сфери, вивчали такі науковці, як: В. Андросюк, Л. Балабанова, В. Лефтеров, Т. Морозова, О. Тимченко та ін. [1; 2].

Слід зазначити, що зараз існують різні наукові підходи до трактування цієї проблеми у контексті діяльності співробітників поліції. У багатьох із них зазначається, що професія правоохоронця, яка належить до типу «людина – людина», знаходиться у «зоні ризику» проявів агресивності. Зокрема, це варто враховувати, оскільки співробітники поліції мають право примусу та можуть приймати рішення про застосування фізичної силу у певних ситуаціях [5].

Варто зазначити, що найвищі показники прояву агресії за результатами більшості досліджень спостерігаються у чоловіків, проте деякі вчені, заперечують дане твердження. Тому питання про гендерні особливості проявів агресії залишається відкритим і потребує подальшого уточнення. Зокрема, відмінності можуть полягати у формах прояву агресії у різних ситуаціях комунікації, про що свідчать попередні розвідки [3].

Багато науковців вважають, що жінки більш емоційні, в них загострене почуття провини та тривоги, що сприяє пригніченню агресивних тенденцій. Проте, як показають дослідження, представники жіночої статі не менше схильні до агресивної поведінки, якщо розцінюють свої дії як справедливі чи відчувають себе вільними від відповідальності. Дослідник П. Ковальов стверджує, що особи чоловічої статі більшою мірою схильні до прямої та опосередкованої фізичної агресії, а також до прямої вербальної агресії, в той час, як особи жіночої статі – до опосередкованої вербальної агресії [6, с. 390].

Як бачимо, агресія може спричинятися великою кількістю чинників та мати різні форми прояву, які, зокрема, залежать від статі, роду діяльності та інших індивідуальних характеристик людини.

Відтак, аналізуючи агресивну поведінку, необхідно звертати увагу на три ключові моменти: способи засвоєння агресивних дій; чинники, що провокують їх появу; умови, за яких вони закріплюються.

Важливо також зауважити, що агресія може проявлятися як мотивована негативна поведінка. У такому вигляді вона набуває ознак ворожої агресії, що визначається як заподіяння шкоди іншій особі заради досягнення власних цілей.

Отже, якщо поєднати різні погляди на формування агресивної поведінки, що наводилися у даному розділі, можна зробити висновок, що стимуляція агресивних проявів протікає, насамперед, під впливом біологічних факторів («вродженого інстинкту»), а також під впливом навколишнього середовища і виховання, які негативно впливають на особистість і ведуть до дезадаптації.

Прояви агресії входять до репертуару емоційного реагування кожної людини [4, с. 25], проте у працівників поліції під час виконання професійних повноважень надмірна

агресивність є неприпустимою. Цілком логічно, що поліцейські мають вміти контролювати агресивні поведінкові прояви. Для цього важливо, щоби показники агресивності у правоохоронців зберігалися на нормотипічному рівні.

Слід зазначити, що деякі науковці вважають агресивну поведінку правоохоронців прийнятною у певних ситуаціях. Так, вітчизняні дослідники Н. М. Теслик і Н. В. Коляда [9, с. 99] зазначають, що агресивність як риса характеру може бути корисною для поліцейського, зокрема, проявляючись у наполегливості, цілеспрямованості, готовності відстоювати інтереси громадян та держави. Разом із тим, на думку авторів, надмірний рівень агресії у стресогенних обставинах виступає чинником деструктивної поведінки.

Саме тому у період навчання у закладах зі специфічними умовами з курсантами працюють психологи, котрі допомагають майбутнім правоохоронцям правильно діяти у певних ситуаціях, боротися зі стресом та керувати своєю агресією. Так, працівники поліції вчаться не переносити суб'єктивне ставлення до людини на професійну діяльність, адже піддавшись агресії, вони ризикують без надмірних вагань перевищити службові повноваження, а це призведе до дисциплінарного стягнення, а в більш широкому масштабі – до втрати і так крихкої довіри до правоохоронців у суспільстві [7].

Небезпечним є також і те, що агресія працівників правоохоронних органів часто переноситься з виконання робочих обов'язків у повсякденне життя та проявляється у жорстокості до членів сім'ї або близьких друзів. Накопичення негативних емоцій, постійне перебування у дисфоричному настрої, хронічна втома тощо можуть мати негативні наслідки для фізичного та психічного здоров'я правоохоронців [8, с. 268].

Для запобігання негативним наслідкам агресивної поведінки та їхнім проявам у різних сферах життєдіяльності, співробітники правоохоронних органів мають володіти навичками зниження емоційного напруження і перенесення агресії у соціально прийнятні сфери діяльності. Одним із дієвих способів перенесення агресії у конструктивну форму є спорт. Він допомагає позбутися напруження, дарує позитивні емоції, до того ж є корисним для здоров'я.

Форми виявлення агресії в українських співробітників патрульної поліції вже досліджувалися окремими науковцями. Так, Н. М. Теслик і Н. В. Коляда опитали 258 осіб, які проходили первинну підготовку патрульних поліцейських у м. Суми, і дійшли висновку, що загалом, рівень агресії правоохоронців тримається на середньому та низькому рівні. Зокрема: на середньому рівні знаходяться такі показники агресії, як: фізична агресія, опосередкована агресія, почуття провини; на низькому – дратівливість, негативізм, образливість, підозрілість, ворожість, загальний показник агресії. Єдиний показник, що знаходиться на помірно-високому рівні – це вербальна агресія, але він також маніфестується у межах норми. Дане дослідження констатує рівень агресії у патрульних, проте не показує його в динаміці: на скільки ця характеристика змінюється при переході від навчання до виконання професійних обов'язків [9, с. 100].

Таким чином, можемо дійти висновку, що агресія у працівників поліції є більшою мірою негативним явищем для суспільства, що впливає не лише на професійну діяльність правоохоронців, але й на їхнє приватне життя. Разом із тим в окремих випадках агресія, що проявляється у рішучості і наполегливості, може допомагати поліцейським відстоювати права та інтереси громадян [9, с. 101].

Отже, для працівників поліції дуже важливо вміти керувати своїми негативними емоціями, вміти знімати напруження через соціально прийнятні сфери активності, не заподіюючи при цьому шкоди ні собі, ні оточуючим.

Висновки. Агресивна поведінка у правоохоронців є складним психологічним феноменом, що може бути зумовлений як особистісними особливостями, так і специфікою професійної діяльності. У контексті службової діяльності агресія найчастіше проявляється як відповідь на стресові ситуації, з якими стикаються правоохоронці під час виконання своїх

обов'язків. Надмірна тривожність та дезадаптація до екстремальних умов можуть призводити до імпульсивних реакцій, які набувають форми агресивної поведінки. Вона може бути спрямована як на правопорушників, так і на колег або навіть на близьке оточення, що свідчить про її багатовимірність та складність у корекції.

З наукової точки зору, причини агресії у правоохоронців можна поділити на зовнішні та внутрішньо-особистісні чинники. До зовнішніх належать екстремальні умови професійної діяльності, частий контакт із насильницькими проявами, високий рівень відповідальності, перевантаження інформацією, а також соціально-економічна нестабільність у країні. Внутрішньо-особистісні чинники охоплюють індивідуальні особливості темпераменту, рівень емоційного інтелекту, стресостійкість, когнітивні стилі обробки інформації та професійну мотивацію.

У психологічній літературі агресія класифікується за різними критеріями. Вона може набувати фізичної, вербальної або опосередкованої форми. Фізична агресія проявляється у застосуванні сили щодо інших осіб або предметів. Вербальна агресія включає погрози, образи, сарказм та інші мовні форми вираження ворожості. Опосередкована агресія реалізується через приховані дії, наприклад, саботаж або поширення неправдивої інформації. Емоційна агресія може проявлятися у вигляді роздратування, гніву, негативізму та загальної ворожості.

Особливістю агресивної поведінки у правоохоронців є її безпосередній зв'язок із виконанням професійних обов'язків. Найбільш критичним її проявом є перевищення службових повноважень, що може включати безпідставне застосування фізичної сили, жорстке поводження з громадянами, незаконне затримання чи використання службового становища для демонстрації влади. Такі дії, окрім дисциплінарної відповідальності, можуть мати серйозні юридичні наслідки, зокрема кримінальне переслідування. Окрім того, агресивна поведінка правоохоронців суттєво впливає на суспільну довіру до поліції, спричиняючи формування негативного іміджу та зниження ефективності правоохоронної системи в цілому.

У цьому контексті особливе значення має контроль агресії серед правоохоронців. Він повинен здійснюватися як на рівні особистісної саморегуляції, так і через систему професійної підготовки. Психологічні тренінги, розвиток емоційної саморегуляції, навчання методам зниження стресу, а також створення сприятливого робочого середовища сприяють запобіганню агресивних проявів. Важливим є також впровадження програм психологічного супроводу для співробітників поліції, що допомагає їм долати негативні емоційні стани та уникати професійного вигорання.

Дослідження, проведені на вітчизняних співробітниках патрульної поліції, демонструють, що в цілому рівень прояву агресивної поведінки серед них залишається на середньо-низькому рівні. Це свідчить про відносно ефективну систему підготовки та професійного відбору, що дозволяє мінімізувати ризики прояву агресії в службовій діяльності. Проте залишається відкритим питання про зміну рівня агресії на різних етапах професійного становлення правоохоронців, що потребує подальших досліджень та вдосконалення існуючих профілактичних заходів.

Список використаних джерел

1. Андрушко Я. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ: монографія. Л.: Львів. ДУВС, 2016. 276 с.

2. Білова М. Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології». Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2007. 20 с.

3. Гнів та агресія. Причини, види та способи саморегуляції. *Психосома*. URL: https://psyhosoma.com/uk/gniv-ta-agresiya-prichini-vidi-ta-sposobi-samoregulyaciiyi/ (дата звернення: 01.02.2025).

4. Галустян О. А., Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Особливості професійного спілкування патрульних поліцейських з різними категоріями осіб. Методичні рекомендації. К. : НАВС, 2017. 40 с.

5. Закон України «Про Національну поліцію» прийнятий від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/580-19#Text (дата звернення 01.02.2025).

6. Замятіна М. В. Психологічна структура агресивності студентів ВНЗ. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / ред. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський. – Х. : НТУ «ХПІ», 2012. Вип. 30–31 (34–35). С. 385–392.

7. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-ІІІ. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.02.2025).

8. Лоренц К. Агресія, або так зване зло / пер. з нім. – Київ: КМ-Букс, 2018. 352 с.

9. Теслик Н. М., Коляда М. В. Агресивність у структурі особистісних компетентностей патрульних поліцейських у період первинної підготовки. *Вісник національного університету оборони України*. 2018. № 1 (49). С. 95–102.

Надійшла до редакції 04.03.2025

References

1. Andrushko, Ya. (2016). Psykholohichni zakhysty v strukturi profesiinoi identychnosti maibutnoho pratsivnyka orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychological protection in the structure of professional identity of the future employee of law enforcement agencies]: monohrafiia. L.: Lviv. DUVS, 276 s. (in Ukr).

2. Bilova, M. E. (2007). Psykholohichni osoblyvosti osib z riznym rivnem stresostiikosti (na prykladi pratsivnykiv stresohennykh profesii): avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.01. «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii». [Psychological features of persons with different levels of stress resistance (on the example of stressful professions): abstract. disk. For a muffin. Sciences. st. Cand. Psychol. Sciences: special. 19.00.01. "General psychology, history of psychology".] Pivdennoukr. derzh. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho. Odesa, 20 s. (in Ukr).

3. Hniv ta ahresiia. Prychyny, vydy ta sposoby samorehuliatsii [Anger and aggression. Causes, types and methods of self -regulation] Psykhosoma. Retrieved from https://psyhosoma.com/uk/gniv-ta-agresiya-prichini-vidi-ta-sposobi-samoregulyaciiyi/ (data zvernennia: 01.02.2025). (in Ukr).

4. Halustian, O. A., Zakharenko, L. M., & Yurchenko-Shekhovtsova, T. I. (2017). Osoblyvosti profesiinoho spilkuvannia patrulnykh politseiskykh z riznymy katehoriiamy osib. [Features of professional communication of patrol police with different categories of persons.] Metodychni rekomendatsii. K. : NAVS. 40 s. (in Ukr).

5. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» pryiniatyi vid 02.07.2015. [The Law of Ukraine "On National Police" is adopted from 02.07.2015] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (data zvernennia 01.02.2025). (in Ukr).

6. Zamiatina, M. V. (2012). Psykholohichna struktura ahresyvnosti studentiv VNZ. [Psychological structure of aggressiveness of university students.] Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity: zb. nauk. pr. / red. L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskyi. – Kh. : NTU «KhPI». Vyp. 30–31 (34–35). S. 385–392. (in Ukr).

7. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III.] Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (data zvernennia: 01.02.2025). (in Ukr).

8. Lorents K. (2018) Ahresiia, abo tak zvane zlo [Aggression, or so -called evil] / per. z nim. – Kyiv: KM-Buks. 352 s. (in Ukr).

9. Teslyk, N. M., & Koliada, M. V. (2018). Ahresyvnist u strukturi osobystisnykh kompetentnostei patrulnykh politseiskykh u period pervynnoi pidhotovky. [Aggressiveness in the structure of personal competences of patrol police during the period of primary training] Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 1 (49). S. 95–102. (in Ukr).

ABSTRACT

Inna Shynkarenko, Alina Lukomska. Features of aggression among law officens

The article examines the peculiarities of the manifestation of aggression among law enforcement officials, taking into account social, psychological and professional factors. The basic theoretical approaches to

explanation of aggression, including psychoanalytic (Freud), ethological (K. Lorenz), cognitive (A. Bandura) and frustration-aggressive (D. Dollard, N. Miller) are considered. The factors that provoke the aggressive behavior of law enforcement officers, including socio-economic and political instability, professional stress, emotional exhaustion, features of official activity and contact with conflict situations, are analyzed.

Significant attention is paid to gender aspects of aggression in law enforcement. Men have been found to be more likely to demonstrate physical and verbal aggression, while women are prone to indirect forms of aggressive behavior. The impact of aggressiveness on the professional activity of police officers, in particular its connection with the excess of official powers, low efficiency in stressful conditions, increasing the level of intra -collective conflicts and deterioration of the image of police in society, is analyzed.

Particular attention is paid to the methods of prevention and control of aggressive behavior of law enforcement. The role of psychological training of cadets, trainings on stress management, training of emotional self -regulation and introduction of mechanisms of aggression control at the level of professional activity is noted. The importance of adherence to professional ethics, the development of communicative skills and maintaining a healthy psychological climate in the team is emphasized.Thus, the results of the study confirm the need for a systematic approach to the study and correction of aggressive behavior of law enforcement, which includes both individual and organizational measures. Further scientific research can be aimed at developing effective methods of reducing the level of aggression among police officers and assessing their impact on professional activity.

Key words: *aggression, law enforcement, professional stress, emotional exhaustion, gender features, official powers, emotional control, prevention of aggression.*

УДК 305:378(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-32

Ольга ЯДЛОВСЬКА
кандидат історичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
yadlovska54@ukr.net

ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКЛИКИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено актуальним питанням реалізації гендерних ініціатив в освітньому процесі закладів вищої освіти (ЗВО) та обґрунтуванню необхідності впровадження гендерної тематики та відповідних дисциплін. Зазначено, що суттєвими чинниками трансформацій в українській освіті у ракурсі актуалізації гендерної проблематики є вплив євроінтеграції та зобов'язань України в рамках міжнародних угод, спрямованих на розвиток гендерних курсів, центрів та політики закладів вищої освіти. Охарактеризовано виклики, пов'язані з впровадженням гендерного мейнстримінгу та необхідністю зміцнення прав людини через інтеграцію гендерного підходу в навчальні програми закладів вищої освіти. Розглянуто аспекти проявів гендерних стереотипів та ставлення до гендерної тематики серед представників сучасної молоді — здобувачів вищої освіти. Окреслено основні шляхи досягнення гендерної паритетності та удосконалення розвитку гендерних ініціатив в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: *гендер, гендерна проблематика, навчальні дисципліни гендерного спрямування, гендерна рівність, гендерні стереотипи, українська освіта, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти.*

Постановка проблеми. Сучасні ініціативи у вищій освіті стосовно гендерної проблематики пов'язані зі світовими тенденціями змін у соціальних відносинах суспільств різних країн (і регіонів) у ракурсі створення паритетних умов для повноцінної реалізації особистості, враховуючи її гендерну ідентичність, та толерантного ставлення збоку суспільства, а також системи соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на формування соціальних взаємостосунків та розподіл ролей між статями в суспільстві: економічними, політичними, соціальними, освітніми, культурними та психологічними. Гендерне питання неоднозначно сприймається українським суспільством. Безумовно, протягом останнього десятиліття робота держави щодо просвітництва, прийняття урядом гендерних ініціатив відповідно до програм НАТО, ООН, імплементація парламентом гендерного законодавства, залучення досвіду ЄС та ін. щодо гендерної проблематики відіграли основну роль у формуванні суспільної позиції стосовно гендеру. Провідну роль можливості сприйняття та розуміння гендерного виміру в суспільній свідомості відіграв, перш за все, інститут освіти, зокрема, підгрунтям для створення теоретичної та наукової бази розвитку гендерної проблематики стали вища освіта, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура, а також самоосвіта, неформальна освіта.

Аналіз останніх досліджень. Гендерні дослідження в українській науці активно здійснюються протягом останніх двох десятиліть і залишаються актуальними як для суспільства, так і для наукової спільноти. Провідними дослідниками гендеру є автори І. Грабовська, І. Грицай, О. Кісь, Н. Камінська, Л. Наливайко, Л. Марценюк, Т. Мельник.

© О. Ядловська, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5660-2057

В. Москаленко, Е. Скиба та ін. Питання розвитку гендерної освіти, серед іншого і в ланці вищої освіти, розглядають у своїх наукових доробках М. Воровка, В. Гайденко, І. Мунтян, К. Левченко, О. Луценко, Н. Маркова, С. Яшник та ін.

Мета статті полягає у висвітленні основних аспектів упровадження гендерних ініціатив у вищій школі та визначення векторів подальшого розвитку і трансформації вивчення та дослідження гендерного питання у закладах вищої освіти задля формування гендерного підходу серед сучасної української молоді в економічному, гуманітарному, соціальному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення у ланці вищої освіти теоретичних аспектів гендерного питання та його проявів у практичній публічній площині відіграє важливу роль у соціалізації особистості. Слід враховувати, що соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціально-рольовий статус особистості, який в подальшому визначає соціальні можливості в освіті, вибудовує відносини у професійній діяльності, має вплив на окремі елементи суспільного виробництва. Відзначимо виключну роль освітньої системи у формуванні гендерної рівності та виконання базисної освітньої та наукової підготовки щодо необхідності усунення дискримінаційних практик, що зберігають патріархальні установки, стигматизацію, широкий спектр проявів гендерних стереотипів. Поступово українська вища освіта реалізовує поставлені перед нею завдання щодо гендерної проблематики, однак залишаються і проблемні ланки та невирішені питання.

З огляду на те, що Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу і продовжує політичні та військові реформи для інтеграції в НАТО, необхідність продовження реформ, зокрема щодо гендерних питань, стає особливо важливою. Одним із ключових аспектів цього процесу є трансформація гендерних підходів у суспільстві, особливо в освітній сфері [11, с. 212]. Попри те, що в Україні високий рівень освіченості населення і гендерна рівність щодо доступу до освіти загалом забезпечена, система вищої освіти все ще недостатньо реагує на виклики гендерної рівності та часто відтворює традиційну патріархальну модель на організаційному та змістовному рівнях [4]. Зокрема, наголосимо, що інтеграція гендерного підходу в будь-яку освітню програму має базуватися на засадах прав людини. Особливо важливо надавати здобувачам вищої освіти доступ до навчальних матеріалів, що висвітлюють правові основи гендерної рівності, законодавчі акти та державні політики, спрямовані на запобігання дискримінації за ознакою статі [3]. Отже, слід враховувати, що у контексті євроінтеграції України, розбудови демократичної держави і впровадження європейських цінностей, виникає нагальна потреба в глибоких змінах, особливо в галузі освіти, яка повинна стати інструментом для виховання нового покоління, вільного від будь-яких форм дискримінації, включаючи гендерну [11, с. 119]. Тому зобов'язання України послідовно впроваджувати стандарти ЄС, НАТО, ООН щодо реалізації ініціатив по забезпеченню гендерної рівності у суспільстві спонукає враховувати гендерне питання в умовах трансформацій у вищій освіті.

Україна зазнає значних змін у ставленні до ґендерної тематики, активно впроваджується ґендерний підхід у сфері вищої освіти. Досліджується перспектива розвитку, зокрема шляхи поліпшення доступу жінок до вищої освіти, підвищення ґендерної свідомості серед студентства та академічного персоналу, а також інтеграція ґендерних аспектів у навчальні програми та дослідницьку роботу. Для розв'язання цих проблем було прийнято ряд заходів, включаючи підвищення інтеграції ґендерних аспектів до всіх рівнів освітньої політики, запобігання фемінізації зайнятості в освітній сфері та подолання ґендерних стереотипів. Дослідження також показали позитивний тренд у свідомості громадян щодо ґендерної рівності у виборі професії. Однак, незважаючи на помітні успіхи на шляху досягнення ґендерної рівності, все ще існують деякі виклики, що потребують уваги, такі як продовження боротьби з ґендерною дискримінацією та стереотипами в освіті [5]. Такі прояви спостерігаються, з одного боку, у професійному колі науково-педагогічних працівників, допоміжного персоналу та керівництва щодо мобінгу, гендерної нерівності у кар'єрному зростанні,

переважне представництво жінок (окрім закладів зі специфічними умовами навчання, де превалюють чоловіки), а з іншого боку, стикаємось зі стигматизацією гендерного питання серед здобувачів вищої освіти, відносною важкістю в опануванні гендерною проблематикою як такою, що не завжди має місце за проявами у суспільстві й потребує вивчення, моделювання та формування відповідних компетентностей із подальшим їх упровадженням у професійну діяльність (причому інколи, враховуючи стереотипне ставлення до гендерної рівності вже у трудових колективах).

З огляду на зазначене, доречно акцентувати на причинах стигматизація індивідів у ставленні до гендерної проблематики в українському суспільстві. На думку Л. Наливайко, можна виокремити такі основні причини гендерної нерівності в Україні: стереотипи (стосовно того, що жінка – це домашня істота, берегиня родини, не повинна займати важливі посади); гендерні установки (патріархальні, тобто, жінка повинна підкорятися чоловікові, та феміністичні, тобто несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей). Основними напрямами державної гендерної політики в Україні є: державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвиткові гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві [8, с. 61].

Важливим етапом є розробка стратегій та політик, спрямованих на створення рівноправного та безпечного середовища для здобувачів вищої освіти незалежно від їхньої гендерної приналежності. Це може включати в себе створення механізмів підтримки, розробку освітніх програм, спрямованих на усунення гендерних стереотипів та дискримінації, а також проведення навчальних заходів для підвищення гендерної свідомості. Розвиток та формування гендерної рівності, є важливим питанням для сучасної України, котре потребує реформування як освіти так і законодавства задля підвищення рівня демократії, у створенні рівних умов навчання та створенні рівних можливостей для здобувачів вищої освіти незалежно від їхньої гендерної приналежності в закладах вищої освіти з специфічними умовами навчання, а також у сприянні позитивним змінам у гендерних стереотипах та уявленнях учасників освітнього процесу [11, с. 214].

Однак все ж спостерігається і протилежна думка щодо впровадження гендерних дисциплін у закладах вищої освіті. Якщо звертатися до проблем, які пов'язані зі станом гендерної освіти в Україні, то згідно із дослідженнями останні 5–6 років ситуацію із гендером в освіті можна описати як таку, що регресує. У більшості українських закладів вищої освіти (ЗВО) гендерна тематика представлена у змісті вибіркових дисциплін, на вивчення яких, як відомо, відводиться досить мала кількість годин. У середньому навіть у великих ЗВО країни групи курсів за вибором нараховують 7–8 осіб. Це невелика охопленість аудиторії, порівняно із іншими дисциплінами. Частина гендерних досліджень побудовано на критичному характері. Саме тому вони можуть не «подобатися» певним зацікавленим сторонам характеру громадського дискурсу. Натомість інститут освіти в України на сьогодні здебільшого сприяє відтворенню гендерованої організації різноманітних сфер життєдіяльності людини» [3]. Частково можна погодитись із даним твердженням, з огляду на те, що, дійсно, більшість ініціатив по вивченню гендерної проблематики у ЗВО все ж відводиться у циклі елективних дисциплін, що значно звужує коло здобувачів, котрі опановують дисципліни гендерного контексту. Натомість наукові проєкти спрямовані на розвиток гендерної освіти та уникнення гендерної стереотипізації. А загалом, гендерна проблематика серед молоді під час здійснення навчання у ЗВО має характер проявів самих гендерних стереотипів: мобінгу, елементів гендерної нерівності у міжособистісних відносинах (які можуть частково пояснюватись психологічними причинами) та ін.

На противагу вищезазначеним поглядам щодо нереалізованості гендерного питання в ланці вищої освіти, за спостереженнями дослідників сучасна українська молодь демонструє зміни у ставленні до гендерних стереотипів, хоча деякі традиційні уявлення все ще мають сильні позиції. Незважаючи на ці позитивні зміни, гендерні стереотипи, пов'язані

з вихованням дітей, все ще зберігаються. Наприклад, 82% опитаних вважають важливим виховувати у дівчаток «жіночі» риси, а 90% — формувати у хлопців «чоловічі» риси. Ці показники дещо нижчі серед молоді, але все ще залишаються високими, причому молоді чоловіки частіше підтримують ці погляди, ніж жінки [2]. Такі дані свідчать про те, що необхідна системна робота у розробці вивчення гендерного питання зі здобувачами вищої освіти, особливо враховуючи віковий період здобувачів як визначальний у їх становленні та формуванні пріоритетів свого розвитку та соціалізації.

Отже, центральним новоутворенням студентського віку є особистісне самовизначення, що постає як потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце у суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості. Становлення самосвідомості студентів зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, які призводять до їх підвищеної конфліктності. Період навчання у вищому навчальному закладі – це період отримання знань, умінь, навичок, освіти, професійної кваліфікації; етап узгодження бажань, можливостей, активної суспільної діяльності, більш розвинутої системи соціальних зав'язків і взаємин [9, с. 81]. Основним проявом серед усіх гендерних стереотипів, характерних для студентської молоді, є мобінг. Зокрема, у студентському середовищі може бути як вертикальний, так і горизонтальний моібнг. Провідну роль у профілактиці мобінгу має відігравати куратор групи, який формує позитивний мікроклімат у групі, спостерігає за розвитком групи, постійно взаємодіє з активом, формальними і неформальними лідерами групи. Важливим складником професійного розвитку майбутнього фахівця є позитивний досвід успішного розв'язання міжособистісного конфлікту [9, с. 83]. Окремим аспектом конфліктних ситуацій виступає гендерна нерівність, яку в певних обставинах сприймають за булінг. Йдеться про нерівномірний розподіл обов'язків між юнаками та дівчатами, нерівний розподіл соціальних ролей та под. Немає сумніву, що відмінність у поведінці хлопців та дівчат визначена не їхніми фізіологічними особливостями, а соціокультурними факторами. Ці фактори, сконструйовані суспільством, можна змінити, змінюючи свідомість людей. Необхідно створити новий простір можливого життєвого вибору, підтримувати бажання та уподобання. Важливою є соціокультурна оцінка та інтерпретація статусів та ролей чоловіків і жінок, реалізація ґендерної освіти в суспільстві [14, с. 227]. На наш погляд, доречно розглядати мобінг у площині гендерної нерівності як вияв стереотипів та стигматизації. У ланці вищої освіти мобінг є складним багатоаспектним та латентним явищем і потребує досліджень задля превентивних заходів або усунення умисних дій окремих працівників чи групи працівників, які спрямовані на приниження честі та гідності педагогічного працівника чи здобувача освіти [13, с. 143].

Психологічні риси, що змальовано під час досліджень особистості чоловіка та жінки як за своєю статтю, так і за протилежною (за принципом: здобувач описує себе - чоловіка, здобувач описує здобувачку, і навпаки) серед здобувачів вищої освіти дав підстави припустити, що наявність більш чітко сформованих внутрішньогрупових гендерних стереотипів, спричинить за собою більше вираження нетолерантності внутрішньогрупового, ніж міжгрупового характеру. Іншими словами: чоловік, який веде себе не у відповідності з очікуваним стереотипом, буде більш різко зустрінутий іншими чоловіками, ніж жінками, у яких шаблон кроссгендерного стереотипу менш чіткий; і навпаки, жінка, яка надходить всупереч гендерної стереотипу, більш чітко вираженого в жіночому середовищі, буде всередині своєї поло-рольової групи зустрічати більше відкидання і неприйняття, ніж чоловічою групою, в силу менш вираженої стереотипізації гендерного шаблону в останніх [12, с. 257]. Такі результати свідчать про збереження гендерної стереотипізації серед молоді, здобувачів вищої освіти, зокрема, та віддзеркалює загальні тенденції гендерної проблематики в українському соціумі. Це не говорить про те, що молодь заперечує існування гендерних стереотипів чи навіть гендерної нерівності чи сегрегації і навіть виступає проти них, однак лише з теоретичної точки зору, а от у практичній діяльності частина здобувачів вищої

освіти демонструє ті підходи, які сформовані у сім'ї, через культурні та релігійні настанови або внаслідок соціалізації у колективах, в яких підтримувалась (часто латентно та неформально) гендерна нерівність.

Отже, питання впровадження гендерної тематики в освітній простір закладів вищої освіти залишається відкритим та вимагає подальшого розвитку. Водночас ЗВО все ж реалізовують гендерні ініціативи в освітньому процесі та науковій діяльності.

Вирішення проблеми гендерної нерівності та впровадження таких підходів українськими закладами надасть можливість підвищення якості освіти загалом шляхом: 1) реалізації в процесі навчання сукупності організаційно-педагогічних умов, теоретично обґрунтованих на основі гендерного підходу; 2) наявності модульної технології формування гендерної компетенції викладачів, які будуть реалізовувати освітній процес у ЗВО; 3) оволодіння викладачами модульною технологією формування ґендерної компетенції, що охоплює загальнокультурні, навчально-пізнавальні, комунікативні, інформаційні та самоактуалізувальні елементи; 4) впровадження спеціальних гендерних курсів у систему вищої школи; 5) публікацій конкретних наукових досліджень теорії та методології гендерної проблематики, а саме підручників, посібників, збірників тощо; 6) розробки і впровадження нових тем і курсів з гендерної проблематики у ЗВО [10, с. 115]. Зусилля щодо гендерної рівності повинні охоплювати не тільки законодавчі ініціативи, а й розроблення комплексних програм, що включають освітні та інформаційні кампанії, професійний розвиток, а також моніторинг та оцінювання ефективності прийнятих заходів. Особлива увага має бути приділена забезпеченню рівних можливостей у доступі до ресурсів, освіти, охорони здоров'я й участі в політичному та громадському житті. Для досягнення стійкого прогресу важливо зміцнювати інституціональну базу, яка б забезпечувала виконання прийнятих зобов'язань із гендерної рівності [6, с. 20].

Висновки. У сфері вищої освіти упродовж двох останніх десятиліть впроваджується вивчення дисциплін гендерної проблематики, проводяться наукові заходи та дослідження, в частині ЗВО створено гендерні лабораторії (відділи, центри та под.), керівники відділів з гендерних питань, а також залучаються грантові кошти на гендерні дослідження, методичні розробки та под. Слід підкреслити, що ЗВО послідовно реалізують гендерні ініціативи, запропоновані західними партнерами і затверджені урядом, тобто фактично реалізуються державна програма розвитку гендерного питання. Суттєво розвивається теоретична база щодо розробки гендерної тематики, а також проводяться наукові дослідження на гендерну проблематику, причому з точки зору трактування та проявів власне гендеру, так і щодо розвитку дисциплін гендерної тематики. Однак опитування серед здобувачів вищої освіти і загалом серед молоді виявляють і тенденційне ставлення до гендерної рівності, а частина молоді описує гендерну проблематику у загальних рисах, хоча можуть особисто стикатись з гендерною нерівністю як у суспільстві, так і щодо них. Такі реалії спонукають до пошуків шляхів удосконалення вивчення гендерної тематики в освітньому просторі вищої ланки освіти. Серед таких рішень можемо виділити: 1) розширення спектру дисциплін гендерного контексту у циклі вибіркових дисциплін, формування навчальних дисциплін гендерної тематики з урахуванням спеціальності, тобто вузькогалузевих, задля поглибленого вивчення гендерної проблематики відповідно до професійної сфери, залучати здобувачів вищої освіти до наукової діяльності, спрямованої на дослідження гендерних проблем у світі та Україні; 2) проведення просвітницьких акцій, виховних заходів – інтерактивних, засобами інформаційних технологій, в онлайн-форматі, також з можливістю створення інформаційного продукту самими здобувачами; 3) створення умов гендерної рівності у самому ЗВО та забезпечення гендерної паритетності в освітньому процесі – приділення уваги психологічним аспектам розвитку здобувачів вищої освіти та систематичного його моніторингу, формування культури гендерної рівності серед викладачів ЗВО та керівництва, проведення превентивної діяльно-

сті щодо мобінгу, гендерної сегрегації, газлайтингу тощо, сприяння запобіганню латентних проявів гендерної нерівності; 4) стимулювання самоорозвитку здобувачів вищої освіти через самоосвіту, неформальну освіту, участь в роботі або заходах громадських об'єднань тощо. Усі гендерні ініціативи повинні бути спрямовані на захист прав особистості, утверджувати політику толерантності та права на різноманіття, узгоджуватись із законодавством та його реалізацією у разі утисків особи, а також з урахуванням чинників традиційної культури та релігійної терпимості.

Список використаних джерел

1. Богомазова С., Перелигіна Л. Упровадження гендерної освіти в діяльність Національного університету цивільного захисту України. *Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку сектору безпеки і оборони: стан, проблеми, перспективи : тези V Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 16 травня 2024 року).* Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2024. С. 112–125.

2. Волосевич І., Прочуханова О., Стрельник О. Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до і після початку повномасштабної російської агресії. Звіт за результатами дослідження Info Sapiens для ГО «Інсайт» за підтримки KVINFO та New Democracy Fund, через New Cooperation Fund, 2023. URL: https://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/GS_2.pdf

3. Гендерна вища освіта: успіхи та виклики. *DSpace Repository : Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository*. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8ecdb9-ddf3-4623-9d3c-9371c19a1d2d/content (дата звернення: 24.10.2024).

4. Гендерна рівність та освіта. URL: https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/henderna-rivnist-ta-osvita/ (дата доступу 25.01.25).

5. «Гендерна рівність у житті та освіті» для викладачів. *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.* URL: https://karazin.ua/universitet/tsili-staloho-rozvytku/laquo-henderna-rivnist-u-zhytti-ta-osviti-raquo-dlia-vykla/ (дата звернення: 24.10.2024).

6. Грицай І. О. Інтеграція гендерної рівності в систему соціальних стандартів: правові виклики. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 3. С. 15–22.

7. Гумберт Е. Л. Впровадження гендерного підходу у вищий освіті: контрольний перелік питань для правничих шкіл. URL: https://rm.coe.int/a4-enchanted-gmchecklist-ukr-122020-pdf/1680a135fe (дата доступу 29.01.25)

8. Наливайко Л., Марценюк Л. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право.* 2022. № 1. С. 61–66.

9. Хмельнича Т. Мобінг у студентському середовищі та шляхи профілактики. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2019. Випуск 5. С. 79–85.

10. Царенко І. О. Гендерна політика у сфері вищої освіти: проблеми нерівності та шляхи їх вирішення. *Економіка: реалії часу.* 2015. № 3(19). С. 110-117.

11. Шатрава С., Зінченко Д. Формування гендерної рівності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р.* Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 211–215.

12. Швалб А. Ю. Особливості гендерних стереотипів сучасної молоді України. *Актуальні проблеми психології.* Том 7. 2018. Випуск 48. С. 247–259.

13. Ядловська О. С., Кузьменко А. О. Мобінг як різновид академічної несумлінності. *Габітус.* 2024. Вип. 1. С. 142–148. URL: http://habitus.od.ua/journals/2024/61-2024/27.pdf

14. Ядловська О. С. Прояви ґендерної освіті в навчальних закладах. Innovative development of science and education. *Abstracts of the 4th International scientific and practical conference.* ISGT Publishing House. Athens, Greece. 2020. Pp. 224–228.

Надійшла до редакції 03.03.2025

References

1. Bogomazova, S. & Perelygina, L. (2024). Uprovadzhennia gendernoi osvity v diialnist Natsionalnogo universytety tsyvilnogo zakhystu Ukrainy [Introduction of gender education into the activities

of the National University of Civil Defense of Ukraine.]. *Realizatsiia gendernoi polityky na suchasnomu etapi rozvytku sektoru bezpeky i oborony: stan, problemy, perspektyvy : tezy V Mizhnarodnoi naukovo-practychnoi konferentsii (Khmelnytskyi, 16 travnia 2024 roku).* Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSPU, 112–125 [in Ukrainian].

2. Volosevych I., & Prochukhanova O., Strelnyk O. (2023). Genderni stereotypy ta roli ochyma molodi: do i pislia pochatku povnomashtabnoi rosiiskoi agresii [Gender stereotypes and roles through the eyes of youth: before and after the start of full-scale Russian aggression]. *Zvit za rezultatamy doslidzhennia Info Sapiens dlia GO "Insait" za pidtrymky KVINFO ta New Democracy Fund, cherez New Cooperation Fund.* Retrieved from: https://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/GS_2.pdf [in Ukrainian].

3. Genderna osvita: uspikhy ta vyklyky [Gendered higher education: successes and challenges.]. *DSpace Repository : Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository.* Retrieved from: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8ecdb9-ddf3-4623-9d3c-9371c19a1d2d/content [in Ukrainian].

4. Genderna rivnist ta osvita [*Gender equality and education*]. Retrieved from: https://ukrainetonato.com.ua/enderna-polityka/henderna-rivnist-ta-osvita/ [in Ukrainian].

5. "Genderna rivnist u zhytty ta osviti" dla vykladachiv ["Gender Equality in Life and Education" for Teachers]. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. Retrieved from: https://karazin.ua/universitet/tsili-staloho-rozvytku/laquo-henderna-rivnist-u-zhytti-ta-osviti-raquo-dlia-vykla/ [in Ukrainian].

6. Hritsai, I. O. (2024). Integratsia gendernoi rivnosti v systemu sotsialnykh standartiv: pravovi vyklyky [Integrating gender equality into the system of social standards: legal challenges]. *Naukovyi visnyk Dniprovskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, 3,* 15–22 [in Ukrainian].

7. Gumbert, E. L. Vprovadzhennia gendernogo pidhodu u vyshchii osviti: kontrolnyi perelik pytan dlia pravnychykh shkil [Implementing a gender approach in higher education: a checklist for law schools.]. Retrieved from: https://rm.coe.int/a4-enchanted-gmchecklist-ukr-122020-pdf/1680a135fe [in Ukrainian].

8. Nalyvaiko L., & Martseniuk L. (2022). Prava zhinok ta genderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice]. *Pryvatne ta publichne pravo, 1*, 61–66 [in Ukrainian].

9. Khmelnycha, T. (2019). Mobing u studentskomu seredovyshchi ta shliakhy profilaktyky [Mobbing in the student environment and ways of prevention.]. *Visnuk Lvivskogo universytetu. Seriia psykhologichnoi nauky, 5,* 79–85 [in Ukrainian].

10. Tsarenko, I. O. (2015). Genderna polityka u sferi vyshchoi osvity: problemy nerivnosti ta shliakhy iikh vyrishennya [Gender policy in higher education: problems of inequality and ways to solve them]. *Ekonomika: realii chasu, № 3(19),* 110–117 [in Ukrainian].

11. Shatrava, S. & Zinchenko, D. (2023). Formuvannia gendernoi rivnosti v zaklsdakh vyshchoi osvity zi specefichnymy umovamy navchannia [Formation of gender equality in higher education institutions with specific learning conditions]. *Genderna polityka v umovakh voennoga stanu: pravovyi vymir : zbirnyk tez dopovidei mzhnarodnoi naukovo-praktychnoa konferentcii 15 chervnia 2023 r. Naukovo-doslidnyi instytut publichnogo prava. Odesa : Vydavnytstvo "Jurydyka",* 211–215 [in Ukrainian].

12. Shvabl, A. IU. (2018). Osoblyvosti gendernykh stereotypiv suchasnoi molodi Ukrainy [Peculiarities of gender stereotypes of modern Ukrainian youth]. *Aktualni problemy psykhologii, 48*, 247–259 [in Ukrainian].

13. Yadlovska O. S., & Kuzmenko A. O. (2024). Mobing iak riznovyd akademichnoi nesumlinnosti [Manifestations of gender education in educational institutions]. *Gabitus, 1,* 142–148. Retrieved from: http://habitus.od.ua/journals/2024/61-2024/27.pdf [in Ukrainian].

14. Yadlovska, O. S. (2020). Proiavy gendernoi osvity v navchalnykh zakladakh. Innovative development of science and education [Manifestations of gender education in educational institutions]. *Abstracts of the 4th International scientific and practical conference.* ISGT Publishing House. Athens, Greece, 224–228 [in Ukrainian].

ABSTRACT

Olha Yadlovska. Gender issue in higher education institutions of Ukraine: implementation and challenges in the educational process

The article is devoted to the topical issues of implementing gender initiatives in the educational process of higher education institutions and the justification of the need to introduce gender issues and relevant disciplines. It is noted that the significant factors of transformations in Ukrainian education in terms

of gender mainstreaming are the impact of European integration and Ukraine's obligations under international agreements aimed at developing gender courses, centers and policies of higher education institutions. The challenges associated with the introduction of gender mainstreaming and the need to strengthen human rights through the integration of a gender approach into the curricula of higher education institutions are characterized. The aspects of gender stereotypes and attitudes towards gender issues among representatives of modern youth – higher education students are considered. The main ways to achieve gender parity and improve the development of gender initiatives in the educational process of higher education institutions are outlined.

Key words: *gender, gender issues, gender-related disciplines, gender equality, gender stereotypes, Ukrainian education, higher education institutions, higher education students.*

ТРИБУНА АСПІРАНТА

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-33

Володимир БОГОНІС
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОТИДІЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті автор досліджує корупційні ризики які виникають під час проведення державних закупівель, акцентується увага на важливості їх виявлення та недопущення саме в умовах дії воєнного стану. Розглядається діяльність Національної поліції України та визначаються підрозділи, на які покладаються завдання по протидії цим ризикам та основні напрями діяльності цих підрозділів по виявленню даних корупційних ризиків. Автором розглянуто алгоритм виявлення можливих корупційних ризиків та інших порушень під час проведення державних закупівель в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу саме на недопущенні корупційних ризиків під час проведень державних закупівель в період воєнного стану та негативний вплив цих ризиків як на сам процес проведення таких закупівель, так і на можливі результати. Розглянута нормативно-правова підстава та порядок проведення державних закупівель в умовах воєнного стану. Досліджені джерела, в яких міститься основна інформація щодо проведення державних закупівель, а саме сторін учасників, предмету та умов проведення, особливостей та вимог, що ставляться для проведення закупівлі.

Окремо розглянуто алгоритм дій по перевірці проведення тендерних закупівель та виявленню порушень: наведено джерела та порядок дослідження та перевірки окремо взятого тендеру, вказано які саме відомості можна отримати при проведенні дослідження, алгоритм самої перевірки. Крім того звернута увага на перелік наявних баз даних,в яких працівники підрозділів Національної поліції України можуть отримати необхідну інформацію відносно осіб – учасників державних закупівель а також осіб, які можуть бути причетні до вчинення кримінальних правопорушень при проведенні державних закупівель в умовах воєнного стану. Розглянуті способи за допомогою яких вчинюються дані правопорушення при проведені закупівель тощо.

Ключові слова: *корупційні ризики, проведення державних закупівель, виявлення порушень під час проведення державних закупівель підрозділами Національної поліції України.*

Постановка проблеми. За даними аналітичного дослідження проведеного Transparency International щодо стану корупції в різних країнах світу, Україна посіла 117 місце з 180 країн у рейтингу сприйняття корупції за 2022 рік. Високий стан рівня корупції в нашій країні, які і в будь-якій країні світу має свої характерні особливості та причини, до яких зокрема можна віднести економічні проблеми, насамперед це відчутно видно зараз,коли країна дає гідну відсіч зовнішньому агресору – Російській федерації, соціальне сприйняття корупції в державних органах та недостатня ефективність антикорупційних заходів. Ситуація з публічними закупівлями в Україні є особливо складною та проблематичною через тривалу воєнну агресію Російської Федерації, яка з 2014 року була гібридною, а у

© В. Богоніс, 2025

лютому 2022 року перейшла в відкрите повномасштабне вторгнення. Введення у 2022 році воєнного стану зумовило значну кількість коштів державного бюджету направити саме на забезпечення Збройних сил України, правоохоронних органів, що потребує швидкого та оперативного забезпечення потреб оборони та безпеки держави. З іншого боку, воєнний стан створює додаткові корупційні ризики, такі як недостатня конкуренція, непрозорий вибір постачальників, переплата за товари та послуги, низька якість продукції тощо.

Згідно з дослідженням НАЗК, у 2022 році було проведено 12 345 державних закупівель за спрощеною процедурою через систему ProZorro на загальну суму 123 мільярдів гривень. З них 3 456 закупівель (28%) було пов'язано з потребами оборони та безпеки держави. НАЗК виявило 456 порушень у цих закупівлях, таких як невідповідність предмета закупівлі кваліфікаційним критеріям постачальника, невиконання умов договору, конфлікт інтересів між замовником і постачальником тощо [6]. Збільшенню таких випадків сприяє те, що значна частина коштів державного бюджету зараз витрачається саме в цьому напрямку і це приваблює злочинців, які намагаються використовуючи своє становище, корупційні зв'язки, різні сфери впливу для прийняття участі в проведенні цих закупівель та в кінцевому результаті до заволодіння державними коштами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням щодо протидії різним аспектам корупційної діяльності, зокрема при проведенні державних закупівель, виявленню та протидії корупційним проявам в даних процесах приділяли увагу у своїх роботах такі вчені, як А. Баланда, А. Волошенко, В. Геєць, В. Геращук, В. Дараган, С. Дашков, Т. Ковальчук, О. Котляренко, В. Морозов, Л. Поляков, Д. Санакоєв, Н. Ткаченко, В. Трепак та інші. Своїми дослідженнями ці вчені зробили значний внесок в протидію корупції в державних органах взагалі,так і при проведенні державних закупівель зокрема. Проте залишаються ще актуальні питання щодо протидії корупційним ризикам саме при проведенні державних закупівель в умовах воєнного стану.

Мета статті – визначити види корупційних ризиків, що існують при проведенні державних закупівель, визначити та надати алгоритм діяльності підрозділів Національної поліції України при перевірці інформації щодо проведення державних закупівель тощо.

Виклад основного матеріалу. Зародження і еволюція корупційних відносин як в Україні, так і в інших країнах світу відбувалося паралельно розвитку і становленню державних інститутів, влади. Поява і зростання «попиту» і «пропозиції» на ринку корупційних послуг були обумовлені наявністю в системі державних інститутів осіб, наділених правом прийняття рішень, владними повноваженнями, в тому числі в частині розподілу та перерозподілу фінансових і матеріальних ресурсів [8, с. 104].

Корупційні прояви в будь-якій галузі призводять до настання негативних наслідків незалежно від того, який збиток наноситься державі. Це безпосередньо виражається у тому, що громадяни нашої держави втрачають довіру до правоохоронних органів, які повинні протистояти цим корупційним проявам. Корупція зводить нанівець всі намагання побудови сучасної європейської держави, налагодження нормального функціонування державних та правоохоронних органів, судової системи і безумовно не дає змогу громадянам розраховувати на те, що їх гарантовані Конституцією права та інтереси, сплачені податки будуть захищенні. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації 22 лютого 2024 року вся наша країна стикнулась з новим складним викликом – протистояти агресору, який має на меті захват територій України, унеможливлення існування нашої держави, як незалежної, взагалі. Збройні сили України взяли на себе основну функцію протистояння агресору та захисту суверенітету України, її громадян тощо. Безумовно це крім мобілізації населення, створило значне фінансове навантаження на державний бюджет України. Корупція провокує і посилює соціальні кризи, підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на мікро- та макроекономічні процеси, перешкоджає встановленню конструктивного діалогу між владою та громадськістю, руйнує принципи

побудови верховенства права та громадянського суспільства. Звідси розвиток і реалізація антикорупційних заходів є головним пріоритетом і завданням державної влади [3].

Пріоритети держбюджету на 2024 рік зрозумілі: зміцнення обороноздатності, захист населення, підтримка ветеранів, підвищення соціальних стандартів та відновлення економіки. Бюджет враховує основні орієнтири майбутньої Української доктрини Президента України. Доходи держбюджету становитимуть 1 трлн 768 млрд гривень, видатки – 3 трлн 355 млрд грн, у тому числі видатки загального фонду – 3 трлн 120,6 млрд грн та видатки спеціального фонду – 234,5 млрд гривень. Пріоритетом державного бюджету є сектор оборони і безпеки. На нього планується витратити 1 трлн 692,6 млрд грн., що становить 22,1% ВВП. У бюджеті передбачено збільшення фінансування на розвиток оборонно-промислового комплексу, зокрема для виробництва зброї – 51 млрд грн, а також 43,3 млрд грн на морські дрони та БПЛА. Видатки на безпеку та оборону передбачають інвестиції у власне виробництво і покращення технологічного потенціалу Збройних Сил України [5]. Розвиток оборонно-промислового комплексу, виробництво зброї, своєчасне забезпечення необхідним Збройних сил України, проведення робіт по будівництву оборонних споруд потребує використання державних коштів, що безумовно привабить до процесу проведення державних закупівель, для задоволення цих потреб осіб, які будуть намагатись заволодіти цими державними коштами.

Злочини у сфері державних закупівель характеризуються значною кількістю способів їх вчинення. Як показує практика, в більшості випадків розслідування злочинців у сфері державних закупівель, активна протидія розслідуванню здійснюється тоді, коли до проведення державної закупівлі мають відношення високопосадовці [13].

Згідно з ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є протидія злочинності та охорона інтересів суспільства і держави [11]. Дослідивши структуру Національної поліції України, обов'язки її підрозділів, нами було з'ясовано, що безпосередньо на Департамент стратегічних розслідувань НП України покладаються завдання по протидії корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України, виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно-небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної лади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію державі та окремих її регіонах, здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [12], тобто до їх компетенції входить попередження протиправної діяльності осіб, які вчинюють кримінальні правопорушення при проведенні державних закупівель.

В останні роки наша держава зробила значні кроки по унеможливленню порушень при проведенні державних закупівель,подолання корупційних ризиків, які можуть бути з цим пов'язані. З 2016 року в Україні працює система електронних закупівель «Prozorro» – онлайн платформа, де державні та комунальні замовники оголошують тендери на закупівлю товарів, робіт і послуг, а представники бізнесу приймають участь в даних тендерах, змагаючись з метою отримати для виконання дані замовлення, поставити державі товари, виконати роботи та послуги за рахунок оплати державними (бюджетними) коштами.

Проте, незважаючи на діяльність даної системи, лише тільки в 2023 році було обліковано 50 140 злочинів, які були вчинені на підприємствах, установах та організаціях за різними видами економічної діяльності, з яких 31680 тяжких. Було порушено 51655 кримінальних правопорушень, які були вчинені з використанням бюджетних коштів, а також у сфері земельних правовідносин, приватизації та зовнішньоекономічної діяльності [2].

Безпосередньо це вказує на те, що правопорушення при проведенні державних закупівель, і що важливо зараз під час дії воєнного стану, спричиняють значну шкоду нашій державі. Зловживання під час витрачання бюджетних коштів і неналагодження належного контролю громадськості за процесом здійснення державних оборонних закупівель призводять до неефективного використання бюджетних коштів, зростання витрат бюджету, деформації механізмів конкуренції в економіці та погіршення інвестиційного клімату в Україні. Саме тому державні оборонні закупівлі були й залишаються однією зі сфер господарської діяльності, якій притаманні високі корупційні ризики [4, с. 188–189]. Ми погоджуємось з А. Волошенко, який зазначає, що корупційна вигода в оборонній сфері залежить від певних факторів, а саме: обсягу фінансових ресурсів, які виділяють для оборони країни та знаходяться під контролем військового чиновництва; влада, яку можуть використати на власний розсуд посадові особи; рівень прозорості та звітності в оборонному секторі [7].

Практика показує, що діяльність працівників НП України по виявленню інформації щодо корупційних ризиків при проведенні державних закупівель під час дії воєнного стану здійснюється за власною ініціативою. В окремих випадках інформація про такі дії може міститись в засобах масової інформації (статтях в електронних виданнях, матеріалах «розслідувань» приватних осіб та різноманітних правозахисних агентств, які вони публікують на своїх сайтах або в виданнях, тощо). Перед розглядом діяльності Національної поліції по протидії правопорушенням у сфері державних закупівель в період воєнного стану, необхідно окремо зупинитись на тих корупційних ризиках, які виникають саме при проведення цих закупівель. Національне агентство з питань запобігання корупції в ході проведення дослідження встановило перелік таких ризиків,до яких відносяться дії, що можуть мітити ознаки корупційних ризиків:

– проведення відкритих торгів при поданні лише однієї тендерної пропозиції;

– можливість подання тендерних пропозицій за ціною, вищою за очікувану вартість;

– збільшення ціни закупівлі як істотної умови договору;

– зловживання закупівлями через електронний каталог;

– корупційні зловживання шляхом укладення прямих договорів;

– непослідовність рішень органу оскарження (відсутність усталеної / узагальненої практики);

– неможливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності замовників під час проведення процедур закупівель, зокрема спрощених;

– проблеми з виконанням рішень органу оскарження та судів;

– обмеження прав учасників під час розгляду скарг антимонопольним комітетом України;

– інші (нецінові) критерії оцінки пропозицій [10].

Зупинимось більш детальніше на діяльності, по виявленню і протидії даним корупційним ризикам. В теперішній час у системі «Prozorro» можна знайти інформацію про тендери певної бюджетної установи –опис предметів закупівель, ціни, список учасників, відомості про перебіг торгів і супровідну документацію. Адміністратором системи є державне підприємство «Прозорро», підпорядковане Міністерству економіки України. Усі дані системи “Prozorro” відкриті та доступні для використання і поширення через API. В Україні створено Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search) допоможе дізнатися детальну інформацію про учасників закупівель –їхні дати реєстрації, види економічної діяльності, адреси, контактні дані, відомості про засновників компаній, чи не перебуває суб’єкт господарювання у стані припинення або банкрутства. Відповідальним за публікацію цих даних є Міністерство юстиції України.

За допомогою даних, що містяться у системі «Prozorro», вивчивши інформацію про проведення того чи іншого тендеру можна виявити наступну інформацію про: 1) товари та

послуги, які були закуплені за завищеними цінами. Можна виявити, що певний державний орган купив щось за ціною, значно вищою за середньоринкову. Це означає, що бюджетні кошти під час цієї закупівлі могли бути використані неефективно. Такі тендери варто ретельно перевіряти, адже під час їх проведення могли бути й інші корупційні ризики – наприклад, компанія-переможець якимось чином пов'язана із державним посадовцем; 2) прописані замовником дискримінаційні вимоги під певного учасника у тендерній документації чи дискваліфікував його конкурентів із надуманих причин. При вивченні тендерної документації можна виявити, що замовник вимагає, щоб товар, послуга чи постачальник мали якусь, часом неважливу, особливість; 3) замовник спеціально поділив предмет закупівлі, щоб уникнути відкритого тендеру. Якщо сума закупівлі не перевищує певного порогу (під час дії воєнного стану це 100 тисяч гривень, а до повномасштабного вторгнення поріг був 50 тисяч гривень), її можна провести без тендеру –самостійно обрати підрядника й опублікувати у системі "Prozorro" лише повідомлення про укладений договір [14]; 4) замовник уникає відкритих торгів чи приховує інформацію,зловживаючи винятками на період воєнного стану; 4. участь у тендерах беруть пов'язані між собою компанії чи так звані «спаринг – партнери». Під час дослідження учасників закупівлі може виявитися, що вона відбулася в умовах фіктивної конкуренції. На це вказує пов'язаність компаній – якщо вони зареєстровані за однією адресою або мають спільні контактні дані, їхніми засновниками є одні й ті самі люди чи родичі; 5) на учасника чи переможця тендеру накладені санкції. Часом компанія чи її засновник можуть бути не просто пов'язаними з рф, а вже навіть перебувати під санкціями за доведені випадки спонсорування війни. Потрапити під санкції можуть не лише росіяни чи білоруси, а й компанії чи громадяни України та інших держав, які співпрацюють з агресором. Укладати контракти з ними заборонено законом. Тому обов'язково перевіряти учасників закупівель та засновників цих компаній у санаційному реєстрі НАЗК [9, с. 29].

Працівники органів Національної поліції України при здійсненні дій щодо виявлення корупційних ризиків під час проведення державних закупівель та захисту державних коштів від злочинних посягань можуть використовувати наступний алгоритм дій:

1. Встановити ЄДРПОУ Замовника та учасників (переможця) процедури закупівлі через реєстри або бази даних, які були розглянуті раніше. Наприклад «Clarity Project» дозволяє виконати майже весь процес аналізу державного тендеру в межах однієї платформи. 2. Проаналізувати за схожістю адреси розташування підприємств-учасників закупівлі, із метою отримання інформації чи не виступає засновником/кінцевим бенефіціарним власником (контролером) одна і та ж особа. 3. Перевірити у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні (або пов'язані з корупцією) правопорушення, відомості про службову (посадову) особу учасника процедури закупівлі, яку уповноважено бути учасником, представляти його інтереси під час проведення процедури закупівлі; фізичну особу, яка є учасником, щодо її притягнення згідно із законом до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією (https://corruptinfo.nazk.gov.ua). 4. Здійснити перевірку тендерної пропозиції, що подається учасником конкурентної процедури закупівлі або учасника, який бере участь у переговорній процедурі, на предмет того, що така особа може бути пов'язаною з іншими учасниками процедури закупівлі, зокрема, із уповноваженою особою або з керівником замовника. 5. Проаналізувати договір (додатки до договору), укладений між Замовником та Підрядником згідно предмета закупівлі. 6. Ознайомитись із видатками Замовника, здійсненими на розрахунковий рахунок підрядника відповідно до договору (https://spending.gov.ua/new або https://www.007.org.ua. 7. Здійснити порівняльний аналіз між ціною договору і фактично сплаченими коштами на розрахунковий рахунок підрядника за договором із метою встановлення відомостей щодо процентного співвідношення виконання будівельних робіт.

З метою виявлення та перевірки осіб, що приймають участь у проведенні закупівель і можуть бути причетні до вчинення правопорушень, працівники поліції можуть використовувати також наступні обліки – обліки Національної поліції України, державний реєстр обтяжень нерухомого майна, державний реєстр актів цивільного стану, єдиний реєстр довіреностей, реєстр речових прав на нерухоме майно, реєстр Державної прикордонної служби України, єдиний державний реєстр судових рішень, єдиний державний реєстр МВС України, реєстр Державного підприємства «Національні інформаційні системи», реєстр Державної міграційної служби України [1]. Виконуючи заходи по перевірці осіб, при проведенні досудового розслідування в разі виявлення кримінального правопорушення при проведенні особами державних закупівель необхідно пам'ятати, що тривалий строк проведення досудового слідства зумовлений великою кількістю документів, які підлягають вилученню та дослідженню, а також значною кількістю суб'єктів господарювання, у яких мають бути проведені вилучення вказаних документів. В той же час на запити слідчого, які направляються в порядку ст. 93 КПК України, суб'єкти господарювання в більшості випадків відмовляються надавати документи /їх копії/, у зв'язку з чим, органи слідства змушені звертатися до суду з відповідними клопотаннями, щодо надання дозволу на тимчасовий дозвіл до документів, що значною мірою уповільнює строки отримання необхідних документів Це може призвести до того, що злочинці можуть уникати відповідальності за вчинені ними правопорушення.

Висновки. Закупівлі товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб територіальних громад або держави за численними дослідженнями відносять до сфер з високим рівнем корупційних ризиків. Завдяки закупівельній реформі в Україні процедури закупівлі переважно здійснюються в електронній формі через систему ProZorro, яка поливана забезпечити мінімізацію корупційних схем та визнана одною з кращих практик у світових рейтингах прозорості публічних закупівель. Водночас недобросовісні замовники та учасники закупівель знаходять можливість для зловживань наданими їм законом правами та прогалини й у цій системі. Корупція –це лише частина проблем закупівельної сфери: хоча неефективне і безвідповідальне витрачання коштів не завжди помітне, але втрати, що вони спричиняють державі і нам, її громадянам, є колосальними.

Діяльність Національної поліції України по виявленню недобросовісних осіб та своєчасне реагування і недопущення вчинення правопорушень у галузі державних закупівель в цей складний для нашої держави час дозволить не лише притягувати злочинців до відповідальності,а ще дасть змогу попередите неефективне (нецільове) використання коштів з державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Бондаренко К. В., Санакоєв Д. Б. Проблеми законодавчого регулювання сфери державних закупівель під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспект : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 04 груд. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 16–20.

2. Бурак М. В. Корупційні ризики в державних оборонних закупівлях: шляхи мінімізації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 2 (18). С. 103–114. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2308d4bc-c96e-4496-a58a-124aec3e9a78/content.

3. Верховна Рада України прийняла держбюджет на 2024 рік. *Урядовий портал.* URL: www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukrainy-pryiniala-derzhbiudzhet-na-2024-rik#.

4. Волошенко А. В. Державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в національній економіці : дис. … д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2018. 407 с.

5. Дараган В. В. Щодо алгоритму дій слідчих та оперативних працівників Національної поліції на початковому етапі розслідування вимагання одержання неправомірної вигоди службовою особою, яка займає відповідальне становище у сфері державних закупівель. *Оперативно-розшукова*

діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 жовт. 2017 р.) : у 2 ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 31–34.

6. Коломієць Ю. Публічні закупівлі в Україні під час війни: корупція, ризики та шляхи подолання. *Juscutum.* URL: https://www.juscutum.com/news/publichni-zakupivli-v-ukrayini-pid-chas-viyni-korupciya-riziki-ta-shlyahi-podolannya.

7. Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану. Стратегічний аналіз корупційних ризиків : рекомендації НАЗК. Київ : НАЗК, 2023. 42 с. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzyky_zakupivli.pdf.

8. Кривенко А. Л. Шляхи протидії корупції у сфері державних закупівель. *Інформація і право.* 2020. № 3 (34). С. 104–109. URL: http://il.ippi.org.ua/article/view/221000.

9. Мороз В. П., Чаплинський К. О., Богуславський М. Г. Особливості протидії діяльності злочинних організацій та осіб, що перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 50 с.

10. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text.

11. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20НП%201077%20-%2023102019%20положення%20ДСР.pdf.

12. Про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovah-organizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2.

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

14. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text.

Надійшла до редакції 20.02.2025

References

1. Bondarenko, K. V., Sanakoiev, D. B. (2020) Problemy zakonodavchoho rehuliuvannia sfery derzhavnykh zakupivel pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti [Problems of legislative regulation of the sphere of public procurement during the investigation of crimes in the sphere of economic activity]. *Protydiia ekonomichnii zlochynnosti: teoretychnyi, metodychnyi ta praktychnyi aspekt : materialy Vseukr. nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 04 hrud. 2020 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 16–20. [in Ukr.].

2. Burak, M. V. (2019) Koruptsiini ryzyky v derzhavnykh oboronnykh zakupivliakh: shliakhy minimizatsii [Corruption risks in public defense procurement: ways to minimize them]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 2 (18), pp. 103–114. Retrieved from https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2308d4bc-c96e-4496-a58a-124aec3e9a78/content. [in Ukr.].

3. Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala derzhbiudzhet na 2024 rik [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the state budget for 2024]. *Uriadovyi portal.* Retrieved from www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukrainy-pryiniala-derzhbiudzhet-na-2024-rik#. [in Ukr.].

4. Voloshenko, A. V. (2018) Derzhavni rehuliatorni imperatyvy protydii systemnii koruptsii v natsionalnii ekonomitsi [State regulatory imperatives to combat systemic corruption in the national economy] : dys. … d-ra ekon. nauk : 08.00.03. Kyiv. 407 p. [in Ukr.].

5. Darahan, V. V. (2017) Shchodo alhorytmu dii slidchykh ta operatyvnykh pratsivnykiv Natsionalnoi politsii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia vymahannia oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu, yaka zaimaie vidpovidalne stanovyshche u sferi derzhavnykh zakupivel [Regarding the algorithm of actions of investigators and operational officers of the National Police at the initial stage of the investigation of the extortion of illegal benefits by an official holding a responsible position in the field

of public procurement]. *Operatyvno-rozshukova diialnist Natsionalnoi politsii: problemy teorii ta praktyky : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 20 zhovt. 2017 r.) : u 2 ch. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. Part 1, pp. 31–34. [in Ukr.].

6. Kolomiiets, Yu. Publichni zakupivli v Ukraini pid chas viiny: koruptsiia, ryzyky ta shliakhy podolannia [Public procurement in Ukraine during the war: corruption, risks and ways to overcome it]. *Juscutum.* Retrieved from https://www.juscutum.com/news/publichni-zakupivli-v-ukrayini-pid-chas-viyni-korupciya-riziki-ta-shlyahi-podolannya. [in Ukr.].

7. Koruptsiini ryzyky pid chas provedennia publichnykh zakupivel v umovakh voiennoho stanu. Stratehichnyi analiz koruptsiinykh ryzykiv : rekomendatsii NAZK [Corruption risks during public procurement under martial law. Strategic analysis of corruption risks: recommendations of the NAPC]. Kyiv : NAZK, 2023. 42 p. Retrieved from https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Kor-ryzyky_zakupivli.pdf. [in Ukr.].

8. Kryvenko, A. L. (2020) Shliakhy protydii koruptsii u sferi derzhavnykh zakupivel [Ways to combat corruption in the field of public procurement]. *Informatsiia i pravo.* № 3 (34), pp. 104–109. Retrieved from http://il.ippi.org.ua/article/view/221000. [in Ukr.].

9. Moroz, V. P., Chaplynskyi, K. O., Bohuslavskyi, M. H. (2023) Osoblyvosti protydii diialnosti zlochynnykh orhanizatsii ta osib, shcho perebuvaiut u statusi pidvyshchenoho zlochynnoho vplyvu [Features of combating the activities of criminal organizations and individuals who are in the status of increased criminal influence] : metod. rekomendatsii / kol. avt. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 50 p. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia osoblyvostei zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy «Pro publichni zakupivli», na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protiahom 90 dniv z dnia yoho prypynennia abo skasuvannia [On approval of the features of public procurement of goods, works and services for customers, provided for by the Law of Ukraine «On Public Procurement», for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.10.2022 № 1178. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п#Text. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament stratehichnykh rozsliduvan Natsionalnoi politsii Ukrainy [On approval of the Regulations on the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine] : nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 23.10.2019 № 1077. Retrieved from http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20НП%201077%20-%2023102019%20положення%20ДСР.pdf. [in Ukr.].

12. Pro kryminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpryiemstvakh, v ustanovakh, orhanizatsiiakh, za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Zvit pro kryminalni pravoporushennia, vchyneni na pidpryiemstvakh, ustanovakh, orhanizatsiiakh za vydamy ekonomichnoi diialnosti za sichen-hruden 2023 roku [On criminal offenses committed at enterprises, institutions, organizations, by types of economic activity. Report on criminal offenses committed at enterprises, institutions, organizations by types of economic activity for January-December 2023]. *Ofis Heneralnoho prokurora.* Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovah-organizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2. [in Ukr.].

13. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

14. Pro publichni zakupivli [On public procurement] : Zakon Ukrainy vid 25 hrudnia 2015 r Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Bohonis. Combating corruption risks during state procurement under martial law by units of the National Police of Ukraine

In the article, the author examines the corruption risks that arise during public procurement, focusing attention on the importance of their detection and prevention in the conditions of martial law. The activity of the National Police of Ukraine is considered and the units assigned the task of countering these risks and the main areas of activity of these units to identify these corruption risks are determined. The author considered the algorithm for identifying possible corruption risks and other violations during state procurement under martial law. Attention is focused on the prevention of corruption risks during state procurement during the period of martial law and the negative impact of these risks both on the process of

conducting such procurements and on possible results. The regulatory and legal basis and procedure for public procurement under martial law are considered. Researched sources that contain basic information about public procurement, namely the participating parties, the subject and conditions of the procurement, features and requirements for procurement.

The algorithm of actions for checking tender purchases and detecting violations is considered separately: the sources and procedure of research and verification of an individual tender are given, it is indicated what information can be obtained during the research, and the algorithm of the verification itself. In addition, attention was drawn to the list of available databases, in which employees of the National Police of Ukraine can obtain the necessary information regarding persons who are participants in public procurements, as well as persons who may be involved in the commission of criminal offenses during the conduct of public procurements under martial law. Considered methods by which these offenses are committed during procurement, etc.

Key words: *corruption risks, public procurement, detection of violations during public procurement by units of the National Police of Ukraine.*

УДК 316.346: 305
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-34

Ігор ВОЙТУШЕНКО
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
912mamedova@gmail.com

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті досліджено структурно-функціональний аналіз синергетичного потенціалу територіальних громад, зокрема можливості застосування синергетичного підходу для оптимізації управлінських процесів у громадах. Розглянуто, як інтеграція структурних елементів та механізми самоорганізації можуть сприяти підвищенню ефективності управління та стійкості громад в умовах динамічних зовнішніх змін. Особливу увагу приділено принципам об'єднання зусиль структурних компонентів для досягнення синергетичного ефекту, що дозволяє громадам краще адаптуватися до нових викликів і забезпечувати стабільність у процесі ухвалення рішень. Дослідження охоплює ключові аспекти синергетики, серед яких – еволюція структурно-функціональних зв'язків, їхній вплив на організаційні процеси в територіальних громадах, а також адаптація та реорганізація елементів системи у відповідь на змінні умови. Виявлено, що застосування структурно-функціонального підходу дозволяє забезпечити узгодженість управлінських рішень і створити умови для гармонійної взаємодії між компонентами системи. Завдяки належно налагодженій комунікації та оптимізації ресурсного забезпечення, громади можуть досягати ефективної координації дій і використовувати свій потенціал для досягнення стратегічних цілей. Автор також висвітлює приклади практичного застосування синергетичних принципів, які сприяють зростанню продуктивності, оптимізації розподілу ресурсів та зменшенню конфліктів між управлінськими одиницями. Запропоновано бачення стратегічного управління синергетичним потенціалом, яке забезпечує довготривалий розвиток громад і підвищує їхню здатність до адаптації. Таким чином, автор підкреслює важливість системного підходу в управлінні територіальними громадами, що дозволяє їм залишатися стійкими та ефективними в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Метою дослідження є аналіз структурно-функціональних особливостей територіальних громад, а також виявлення умов, за яких окремі елементи територіальних одиниць можуть забезпечити синергетичний ефект. Залучення синергетичного підходу дозволяє виявити процеси, що впливають на формування єдності та цілісності в межах окремих адміністративних структур, а також їх здатність адаптуватися до змін у середовищі.

Висновки. Синергетичний потенціал територіальної громади формується за рахунок соціальних, економічних, екологічних та організаційно-управлінських чинників.

***Ключові слова**: синергетичний потенціал, територіальні громади, самоорганізація, інтеграція, управління ресурсами, місцеве самоврядування, стратегічне управління.*

Постановка проблеми. Тема синергетичного потенціалу територіальних громад набуває особливого значення на тлі децентралізації, реформ місцевого самоврядування та трансформацій управлінських структур у громадах. Дослідження синергетичних процесів у місцевих органах влади дозволяє зрозуміти, як окремі структурні одиниці можуть взаємодіяти, формуючи нові рівні ефективності управління завдяки інтеграції ресурсів та

© І. Войтушенко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-2431-7258

спільним зусиллям. Синергетичний підхід стає важливим через свою здатність пояснювати процеси самоорганізації та адаптації складних систем, що є актуальним у сучасному управлінському середовищі.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про зростаючу увагу до синергетики в управлінні територіальними громадами. Г. В. Олексюк, В. С. Куйбіда, В. М. Лисяк та Н. М. Попадинець підкреслюють важливість вивчення еволюції структурно-функціональних зв'язків, які стають основою для ухвалення ефективних управлінських рішень [3, с. 23]. Взаємодія між структурними елементами сприяє не лише підвищенню ефективності, але й адаптивності системи в умовах постійних змін. Ряд наукових праць також зосереджений на ролі структурно-функціонального аналізу в синергетичному підході. Так, О. В. Пурцхванідзе зазначає, що розуміння самоорганізації в територіальних одиницях є ключем до ефективного управління на місцевому рівні [6, с. 10]. Самоорганізація забезпечує громадам здатність адаптуватися та використовувати внутрішні резерви для оптимізації результатів. Дослідження Ю. І. Бойка підкреслює, що для ефективного управління важливо активно використовувати синергетичний потенціал, який передбачає гармонізацію дій і координацію між елементами громади [1, с. 3]. Взаємодія та координація дозволяють досягти синергетичного ефекту, що підвищує ефективність і знижує витрати. На думку А. Ф. Ткачука, структурно-функціональні зв'язки є основою для узгодження дій різних рівнів управління в громаді, створюючи умови для гнучкого реагування на зміни [8, с. 23]. А. В. Явтушенко підкреслює, що синергетичний підхід, включаючи самоорганізацію, дозволяє запроваджувати інноваційні методи управління, забезпечуючи адаптивність систем навіть в умовах динамічних змін [9, с. 67].

Результати дослідження. Синергетика в управлінні територіальними громадами використовується як методологія для аналізу процесів самоорганізації та спонтанного утворення структурних зв'язків. Це дослідницьке поле дозволяє зосередитися на нелінійних взаємодіях, що виникають у складних системах, таких як територіальні громади. Як зазначає Пурцхванідзе, синергетичний підхід дозволяє виявити процеси самоорганізації, що виникають у системах внаслідок взаємодії компонентів, створюючи нові організаційні якості [6, с. 10]. Таким чином, територіальні громади можна розглядати як відкриті системи, які адаптуються під впливом зовнішніх і внутрішніх змін.

Важливість синергетики полягає в її здатності пояснювати динамічні зміни у структурах, а також у здатності організацій формувати нові механізми функціонування. Ю. І. Бойко підкреслює, що синергетичні процеси дозволяють виявити «приховані» потенціали, які стають основою для інтеграції та співпраці в межах складних систем [1, с. 3]. Ця інтеграція сприяє утворенню нових структур, які здатні пристосовуватися до змінного середовища.

Структурно-функціональний підхід розглядає територіальні громади як складні системи, де кожен елемент, зокрема управлінські органи, інфраструктурні одиниці та ресурси, виконує специфічну роль, забезпечуючи стабільність і ефективність системи в цілому. Сутність такого підходу полягає у взаємодії цих елементів, які через структурну і функціональну інтеграцію досягають загальної мети, зміцнюючи соціально-економічний потенціал громади. Як зазначає Явтушенко, структурно-функціональний аналіз дозволяє оцінити, як окремі частини організації взаємодіють, створюючи цілісну систему, що здатна до стійкого розвитку та забезпечує належний рівень ефективності [9, с. 67]. Дослідник підкреслює, що саме на основі розподілу функцій між елементами та їх координації можна досягти максимального ефекту в управлінні територіальними громадами.

Для територіальних громад функціональна ефективність полягає у здатності компонентів до скоординованих дій і раціонального розподілу обов'язків між ними. Це включає систему управлінських функцій, таких як планування, організація, комунікація та контроль, кожна з яких спрямована на забезпечення цілісної роботи громади. Наприклад, М. Ф. Плотнікова зазначає, що чітке визначення функцій кожного елемента громади та забезпечення

ресурсного балансу підвищує рівень ефективності та дозволяє уникати конфліктів у межах громади [4, с. 266]. Такий підхід сприяє інтеграції внутрішніх процесів і підвищенню узгодженості дій, що є критично важливим у сучасному управлінні територіальними громадами.

Структурно-функціональний підхід також дозволяє зрозуміти, яким чином територіальні одиниці можуть досягати ефективності завдяки налагодженій комунікації та інтеграції елементів. Комунікація, як підкреслює Н. Я. Спасів, стає основою для забезпечення узгоджених дій між різними структурними компонентами громади, що дозволяє об'єднувати зусилля для досягнення спільних цілей [7, с. 203]. Роль комунікаційних каналів особливо помітна при забезпеченні швидкої передачі інформації та формуванні стратегії взаємодії між різними рівнями управління. Крім того, ефективна комунікація сприяє посиленню взаємодії з соціальними групами громади, що дозволяє територіальним одиницям формувати стійкі соціальні зв'язки і підвищувати рівень згуртованості.

Інтеграція елементів територіальних громад на функціональному рівні передбачає використання ресурсного забезпечення для досягнення спільної мети. У дослідженні О. В. Пурцхванідзе наголошується, що комбінація матеріальних, людських та інформаційних ресурсів дозволяє територіальним громадам забезпечувати ефективну діяльність і досягати стратегічних цілей навіть в умовах обмежених фінансів [6, с. 10]. Дослідження показує, що саме за рахунок структурно-функціонального підходу громади можуть об'єднувати зусилля для досягнення синергетичного ефекту, коли загальний результат перевищує суму індивідуальних внесків кожного елемента. Відповідно, структурно-функціональний підхід дозволяє сформувати оптимальні умови для злагодженої взаємодії компонентів і досягнення стійкого синергетичного ефекту в межах територіальних громад.

Роль інтеграції структурних елементів у діяльності територіальних громад є критично важливою для забезпечення ефективності управління, адже вона сприяє формуванню цілісної, стабільної системи. Інтеграція передбачає координацію та узгодженість дій між основними компонентами системи, що дозволяє досягати скоординованих рішень і забезпечувати безперервність управлінських процесів навіть в умовах нестабільного середовища. Дослідження Г. В. Олексюка, В. С. Куйбіди, В. М. Лисяка та Н. М. Попадинця підкреслює, що інтеграція структурних компонентів сприяє створенню стійких зв'язків між елементами системи, що є необхідним для досягнення адаптивності в умовах зовнішніх змін [3, с. 23]. Інтеграція допомагає формувати гнучку систему управління, здатну ефективно реагувати на нові виклики.

Впровадження інтеграції забезпечує єдність у діях територіальних одиниць, що посилює стабільність управління та сприяє узгодженості управлінських рішень. Згідно з дослідженням А. В. Явтушенка, саме через інтеграцію компонентів, таких як адміністративні та фінансові одиниці, територіальні громади можуть забезпечувати безперервність і стійкість у процесі прийняття рішень [9, с. 67]. Цей підхід дозволяє громаді краще адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі та зберігати стійкість в умовах динамічного розвитку.

Синергетичний підхід стає основою для розуміння того, як територіальні громади, взаємодіючі, можуть об'єднувати свої зусилля для досягнення спільних цілей. О. В. Пурцхванідзе зазначає, що інтеграція як принцип синергетики створює нову якість взаємодії, де кожен структурний елемент системи вносить свій внесок у загальний результат, а кінцевий ефект перевищує суму окремих внесків [6, с. 10]. Цей підхід дозволяє оптимально використовувати ресурси і підвищує загальну продуктивність системи, забезпечуючи узгодженість між компонентами територіальних громад.

Територіальні громади, як система, складаються з декількох основних компонентів, кожен з яких виконує специфічну функцію і сприяє забезпеченню ефективності управління.

Перш за все, до основних елементів належать адміністративні одиниці, які відповідають за виконання управлінських завдань і забезпечують стабільність у громаді. Як зазначає С. Костю, адміністративні одиниці відіграють центральну роль у структурі територіальних громад, адже саме їхні взаємозв'язки забезпечують стабільність і скоординованість усіх елементів системи [2, с. 74]. Дослідник підкреслює, що адміністративні одиниці виконують роль основного координатора і забезпечують реалізацію стратегічних цілей, що важливо для узгодженого розвитку громади.

Другим важливим компонентом є ресурсне забезпечення територіальних громад, яке охоплює матеріальні, фінансові та людські ресурси, необхідні для реалізації управлінських завдань. Ю. І. Бойко наголошує, що саме наявність достатнього ресурсного забезпечення є ключовим фактором для підтримання ефективності структурних компонентів, оскільки це дозволяє системі адаптуватися до зовнішніх змін, зберігаючи стабільність і гнучкість [1, с. 3]. Ресурсне забезпечення, таким чином, є умовою для узгодженого виконання функцій і створює підґрунтя для досягнення синергетичного ефекту, що дозволяє громадам використовувати свої ресурси найбільш ефективно.

Крім адміністративних і ресурсних компонентів, важливу роль відіграють комунікаційні канали, які забезпечують інтеграцію і координацію між елементами громади. Н. Я. Спасів підкреслює значення комунікацій як інструменту забезпечення ефективної взаємодії між структурними елементами, що дозволяє уникати дублювання зусиль і зменшувати ризики конфліктів [7, с. 203]. Чітко налагоджена комунікація сприяє забезпеченню узгодженості управлінських рішень та дозволяє більш оперативно вирішувати завдання, що стоять перед громадою. Це дає змогу підтримувати сталість функціонування територіальних громад навіть у складних умовах.

Функціональні зв'язки між структурними елементами є критично важливими для забезпечення ефективної роботи територіальних громад. Згідно з А. В. Явтушенком, функціональні зв'язки між елементами системи визначають порядок їхньої взаємодії та забезпечують досягнення цілей організації [9, с. 67]. У контексті територіальних громад ці зв'язки охоплюють способи комунікації, які дозволяють елементам системи координувати свої дії та розподіляти функції.

Функціональні зв'язки також визначають ролі та обов'язки різних елементів, що забезпечує узгодженість рішень. Адже, налагоджені функціональні зв'язки сприяють адаптації та гнучкості системи, дозволяючи їй реагувати на зміни у зовнішньому середовищі. У межах територіальних громад це означає, що кожен елемент виконує свою специфічну роль, а взаємозалежність між ними дозволяє досягати комплексного результату.

Одним із ключових аспектів функціонування територіальних громад є комунікація та координація дій між структурними елементами. Цей процес сприяє обміну інформацією та забезпечує узгодженість управлінських рішень, що є важливим для досягнення спільних цілей. Комунікація є основою для налагодження зв'язків між різними елементами системи, створюючи умови для співпраці та досягнення синергії. Координація, у свою чергу, забезпечує гармонійне функціонування усіх компонентів системи, дозволяючи уникати конфліктів та забезпечувати цілісність структури. Дослідники зазначають, що саме координація дій та узгодженість функцій є необхідними для досягнення стабільності та ефективності в системі [7, с. 105].

Синергетичний потенціал характеризується здатністю системи створювати ефективніші результати завдяки взаємодії компонентів. Це означає, що завдяки інтеграції елементів територіальні громади можуть досягати вищого рівня продуктивності, ніж це було б можливо при їхній окремій діяльності. Синергетичний потенціал є результатом інтеграції та координації між елементами, що створює ефект, який перевищує суму індивідуальних внесків. Іншими словами, синергетичний потенціал дає можливість створити нові якісні характеристики, які забезпечують стійкість і адаптивність.

Для оцінки синергетичного потенціалу в межах територіальних громад можна використовувати аналіз взаємодій між компонентами та оцінку їхньої ефективності у виконанні покладених завдань.

Синергетичний підхід до територіальних громад передбачає, що система має здатність до самоорганізації, тобто може змінюватися та адаптуватися до нових умов без зовнішнього управління. Така здатність до самоорганізації є важливою для досягнення стабільності в умовах змінного середовища. Процеси самоорганізації дозволяють громадам пристосовуватися до змін, створюючи нові форми взаємодії та структури. Самоорганізація стає основою для динамічного розвитку територіальних громад, дозволяючи швидко реагувати на зовнішні виклики.

Механізми самоорганізації також передбачають здатність територіальних громад до адаптації та перерозподілу ресурсів. Адаптивність територіальних громад визначається їхньою здатністю до реорганізації структури та зміни функціональних зв'язків у відповідь на зовнішні зміни. Це дозволяє забезпечити ефективне функціонування навіть у несприятливих умовах, що є важливою перевагою в умовах децентралізації.

Практичні приклади реалізації синергетичного потенціалу можна знайти в управлінні територіальними громадами. Аналіз прикладів об'єднання різних управлінських функцій показує, що це дозволяє досягати ефективнішої співпраці між адміністративними одиницями. Об'єднання ресурсів і координація дій можуть значно підвищити ефективність управління, створюючи сприятливі умови для стійкого розвитку громад.

Синергетична взаємодія між елементами територіальних громад може призвести до підвищення ефективності, зокрема завдяки налагодженій комунікації та раціональному розподілу функцій. Такий підхід дає можливість оптимізувати використання наявних ресурсів, що сприяє зростанню продуктивності та зменшенню конфліктів між структурними елементами.

Стратегічне управління синергетичним потенціалом базується на принципах системного підходу, який дозволяє охопити всі аспекти діяльності територіальних громад, зосереджуючись на інтеграції та оптимізації ресурсів. Стратегічний підхід передбачає створення умов для гармонійної взаємодії елементів системи, де кожен компонент виконує свою роль відповідно до загальної стратегії організації. Це означає, що управління має забезпечити чітке визначення функцій і ролей, створити канали для комунікації і координації та забезпечити постійний моніторинг ефективності.

Для досягнення синергетичного ефекту в управлінні важливо використовувати гнучкі стратегії, які можуть адаптуватися до змін середовища та зберігати стабільність системи [7]. Такий підхід дозволяє підтримувати цілісність територіальних громад, навіть коли зовнішні обставини змінюються, завдяки тому, що компоненти системи швидко реагують на виклики.

Одним із ключових аспектів управління синергетичним потенціалом територіальних громад є розробка моделі, що дозволяє оптимально використовувати ресурси та ефективно інтегрувати структурні елементи системи. Така модель має ґрунтуватися на комплексному підході до управління, включаючи етапи аналізу, планування, координації та моніторингу. На початковому етапі слід здійснити детальний аналіз середовища, який охоплює оцінку як внутрішніх, так і зовнішніх умов, що впливають на функціонування громади. Така оцінка дозволяє виявити чинники, які можуть підтримувати або обмежувати розвиток, та визначити найважливіші завдання для ефективного розподілу ресурсів.

Наступним етапом є планування ресурсів, що передбачає визначення потреб громади та наявних ресурсів для досягнення спільних цілей. До цього належить не лише оцінка фінансових і матеріальних ресурсів, але й аналіз кадрового потенціалу, що дозволяє забезпечити належне виконання функцій за рахунок раціонального використання кожного

виду ресурсів. Раціональне планування сприяє не лише економії, але й ефективному залученню всіх можливостей громади для досягнення стратегічних цілей.

Важливим етапом є розподіл функцій та координація між структурними елементами. Чіткий розподіл завдань мінімізує можливість дублювання дій і зменшує ризик конфліктів між компонентами системи, дозволяючи кожному елементу використовувати свої можливості максимально ефективно. Координація є важливим інструментом для досягнення синергії, адже вона сприяє створенню узгоджених дій, які підвищують загальну продуктивність системи.

Завершальний етап моделі управління синергетичним потенціалом полягає в постійному моніторингу та оцінці досягнутих результатів. Відстеження дозволяє вчасно виявляти відхилення від запланованих показників і швидко коригувати стратегії, забезпечуючи гнучкість управління. Моніторинг допомагає оцінювати ефективність впроваджених заходів і приймати адаптивні рішення для підтримки стабільності системи.

Для того щоб синергетичний підхід став ефективним інструментом управління, його принципи мають бути інтегровані в щоденну практику діяльності територіальних громад. Це означає, що необхідно створити умови для постійної комунікації між структурними елементами та забезпечити можливість швидкої адаптації до нових викликів. Інтеграція синергетичних стратегій у повсякденне управління дає можливість підвищити гнучкість системи та сприяє її стійкості [2].

Для досягнення цієї мети важливо забезпечити навчання персоналу з питань синергетичного підходу, а також створити умови для співпраці між різними відділами територіальних громад. Впровадження синергетичних принципів у повсякденну діяльність дозволяє підвищити продуктивність, сприяючи адаптації та інноваціям у відповідь на нові виклики.

Синергетичний підхід відкриває нові можливості для розвитку управлінських структур, оскільки забезпечує умови для гнучкого реагування на зміни та активного використання внутрішніх ресурсів. Синергетичні методи дозволяють територіальним громадам швидше адаптуватися до нових обставин і зберігати ефективність навіть в умовах нестабільності, що особливо актуально у сучасних умовах, де змінність і нестабільність середовища вимагають швидкого реагування від управлінських структур.

Застосування синергетичних підходів передбачає перехід до нових форм управління, де більшу роль відіграють адаптивні механізми та самоорганізація. Синергетичний підхід дозволяє впроваджувати управлінські інновації, які відповідають потребам сучасного суспільства та забезпечують високий рівень взаємодії між структурними елементами системи [6]. Це сприяє підвищенню ефективності управлінської діяльності та створює основу для довготривалого розвитку.

З огляду на інтеграцію синергетичних принципів, можна передбачити декілька сценаріїв розвитку територіальних громад. По-перше, зросте значення ресурсного потенціалу громад, зокрема завдяки оптимізації та раціональному використанню ресурсів, що сприяє економічному розвитку [8]. Ефективна синергетична взаємодія дозволяє підвищити рівень продуктивності та зменшити навантаження на окремі структурні елементи, що забезпечує стабільність.

По-друге, зросте значення адаптивних механізмів, які дають можливість територіальним громадам реагувати на соціально-економічні виклики, адже здатність до адаптації та гнучкості стане ключовим фактором для територіальних громад, які прагнуть досягти стабільного розвитку. Завдяки цьому громади зможуть швидко пристосовуватися до змін, підтримуючи ефективність своєї діяльності.

Синергетичний підхід пропонує значні переваги для управління територіальними громадами, але також має і деякі обмеження, які необхідно враховувати для успішного впровадження. Основні переваги синергетики полягають у здатності об’єднувати

зусилля окремих елементів системи, що дозволяє ефективніше досягати спільних цілей. Завдяки цьому підходу можна підвищити ефективність управління, знизити витрати на адміністративне обслуговування та забезпечити раціональне використання ресурсів. Наприклад, використання синергетичного підходу допомагає мінімізувати ризики дублювання функцій та уникати зайвих витрат, що є важливим у системах з обмеженими ресурсами. Інтеграція елементів системи створює умови для раціональної комунікації та координації між структурними компонентами, що забезпечує цілісність системи та підтримує ефективне функціонування громади.

Іншим аспектом є здатність синергетичного підходу сприяти створенню міцних комунікаційних зв'язків між окремими елементами системи. За допомогою цього підходу можна налагодити стабільні канали обміну інформацією, які забезпечують швидке реагування на зміни та підтримують адаптивність громади. Комунікація стає більш інтегрованою, що дозволяє швидше вирішувати питання, реагувати на проблеми та ефективно розподіляти обов'язки. Таким чином, синергетичний підхід сприяє підвищенню координації дій, що позитивно впливає на загальну продуктивність і стійкість управлінських процесів.

Однак, впровадження синергетики має і певні обмеження, які можуть стати суттєвими бар'єрами на шляху до досягнення очікуваного ефекту. Одним із таких обмежень є складність у забезпеченні ефективної комунікації між різними елементами системи. У багатьох громадах функціональні та адміністративні підрозділи мають свої власні підходи до роботи, що може ускладнювати інтеграцію в єдину систему та досягнення синергетичного ефекту. У ситуаціях, коли координація та обмін інформацією не налагоджені належним чином, досягнення синергії може бути утрудненим.

Іншим значним обмеженням є ресурсомісткість синергетичного підходу. Впровадження цієї методики потребує значних зусиль для підготовки персоналу та адаптації існуючих структур. Це може вимагати часу та фінансових вкладень, які не всі громади можуть собі дозволити. Крім того, значний обсяг ресурсів може знадобитися для того, щоб навчити персонал новим підходам до роботи, розробити нові процеси управління та забезпечити належний моніторинг ефективності. У результаті громадам, особливо тим, що працюють в умовах обмеженого фінансування або нестабільного середовища, може бути складно забезпечити ефективну інтеграцію синергетичних методів у свою діяльність.

Висновки. Синергетичний потенціал територіальної громади визначається як її здатність до кооперації, використання внутрішніх резервів і взаємодії з зовнішнім середовищем для досягнення спільних цілей. З'ясовано, що даний потенціал формується за рахунок соціальних, економічних, екологічних та організаційно-управлінських чинників. Таким чином, синергетичний підхід має суттєвий потенціал для підвищення ефективності управління територіальними громадами завдяки своїй здатності забезпечувати інтеграцію та адаптацію структурних елементів. Підхід стає основою для створення стійких управлінських структур, що здатні підтримувати стабільність у складних умовах та ефективно використовувати наявні ресурси. Запровадження синергетичних принципів і стратегій є обґрунтованим кроком для подальшого розвитку територіальних громад у сучасному управлінському середовищі. Синергетичний потенціал територіальних громад є важливим фактором їхнього сталого розвитку. З вище викладеного вбачаємо його розкриття через ефективну взаємодію соціальних, економічних, управлінських та екологічних структур. Структурно-функціональний аналіз дозволяє визначити сильні та слабкі сторони громади, а також розробити стратегії підвищення її ефективності. Для максимізації синергетичного потенціалу громадам слід підвищувати рівень громадської активності та соціальної згуртованості, впроваджувати інноваційні технології в управління та комунікації, стимулювати місцевий бізнес та створювати сприятливі умови для інвестування та економічного зростання громади.

Список використаних джерел

1. Бойко Ю. І. Синергетичний ефект як ключовий аспект діяльності об'єднаних територіальних громад. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2018. Вип. 1 (39). С. 3–8.

2. Жук П. В., Сірик З. О. Інвестиційний потенціал територіальних громад: суть поняття та питання управління. Регіональна економіка. 2017. № 2. С. 16–22.

3. Олексюк Г. В., Куйбіда В. С., Лисяк Н. М., Попадинець Н. М. Організація планування розвитку територій у контексті децентралізації державного управління: поєднання інтегрованих, просторових та економічних підходів. Економіка України. 2021. № 11. С. 23–38. DOI: https://doi.org/10.15407/ economyukr.2021.11.023

4. Плотнікова М. Ф. Публічне управління в системі розвитку територіальних громад. Публічне управління в системі розвитку територіальних громад. 2017. С. 266–267.

5. Потравка Л. О. Застосування синергетичних принципів до публічного управління. Таврійський науковий вісник. 2020. Вип. 1. С. 177–184. (Серія : «Економіка»).

6. Пурцхванідзе О. В. Проблема відродження української територіальної громади у фокусі синергетичної методології. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 10.

7. Спасів Н. Я. Синергетика як методологічний каркас пізнання об'єднаних територіальних громад. Регіональна економіка та управління. 2019. Т. 1, № 23. С. 203–204.

8. Ткачук А. Ф., . Кашевський В., Мавко П. Стратегічне планування у громаді (навчальний модуль) К. : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 96 с.

9. Явтушенко А. В. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. Т. 6, № 3.

10. Патицька К., Панухник О., Попадинець Н., Крамаренко І. Формування місцевих бюджетів територіальних громад в Україні в умовах децентралізації: сучасний стан та завдання управління. Журнал оптимізації промислового машинобудування, 2021. Т. 14(2). С 23–30. DOI: https://doi.org/10.22094/joie.2020.677868

Надійшла до редакції 07.03.2025

References

Boyko, Yu. I. (2018). Synerhetychnyi efekt yak kliuchovyi aspekt diialnosti ob'iednanykh terytorialnykh hromad. [Synergetic effect as a key aspect of the activities of united territorial communities]. *Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 1, 3–8 [in Ukrainian].

2. Zhuk P. V., Siryk Z. O. (2017). Investment potential of territorial communities: the essence of the concept and management issues. [Investment potential of territorial communities: the essence of the concept and management issues]. *Regional economy,* 2, 16–22 [in Ukrainian].

3. Oleksiuk G. V., Kuybida V. S., Lysyak N. M., Popadynets N. M. (2021). Organization of territorial development planning in the context of decentralization of state administration: a combination of integrated, spatial and economic approaches. [Organization of territorial development planning in the context of decentralization of state administration: a combination of integrated, spatial and economic approaches]. *Economy of Ukraine- Economy of Ukraine,* 11, 23–38. Retrieved from. https://doi.org/10.15407/ economyukr [in Ukrainian].

4. Plotnikova M. F. (2017). Public administration in the system of development of territorial communities. [Public administration in the system of development of territorial communities], 266–267 [in Ukrainian].

5. Potravka L. O. (2020). Application of synergistic principles to public administration. [Application of synergistic principles to public administration]. *Tavria Scientific Bulletin*, 1, 177–184 [in Ukrainian].

6. Purtskhvanidze O. V. (2019). The problem of the revival of the Ukrainian territorial community in the focus of synergistic methodology. [The problem of the revival of the Ukrainian territorial community in the focus of synergistic methodology]. *State administration: improvement and development*, 10 [in Ukrainian].

7. Spasiv N. Ya. (2019). Synergetics as a methodological framework for understanding united territorial communities. [Synergetics as a methodological framework for understanding united territorial communities]. *Regional economy and management,* 1, 23, 203–204 [in Ukrainian].

8. Tkachuk A. F., . Kashevsky V., Mavko P. (2016). Strategic planning in the community (training module). [Strategic planning in the community, training module]. *K.: ICC «Legal status»,* 96 [in Ukrainian].

9. Yavtushenko A. V. (2021). Formation of a model of territorial community development based on modern approaches. [Formation of a model of territorial community development based on modern approaches]. *Tavria Scientific Bulletin*, 3 [in Ukrainian].

10. Patytska K., Panukhnyk O., Popadynets N., Kramarenko I. (2021). Forming the Territorial Communities' Local Budgets in Ukraine Under Decentralization: Current Condition and Management Tasks. [Forming the Territorial Communities' Local Budgets in Ukraine Under Decentralization: Current Condition and Management Tasks]. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 14. Retrieved from https://doi.org/10.22094/joie.2020.677868 [in Ukrainian].

ABSTRACT

Ihor Voitushenko. Structural-functional analysis of the synergic potential of territorial communities

The article explores the structural and functional analysis of the synergistic potential of territorial positions, in particular the possibilities of applying a synergistic approach to optimize management processes in communities. It examines how the integration of structural elements and self-organization mechanisms can contribute to increasing the efficiency of management and the stability of communities in conditions of dynamic external changes. Particular attention is paid to the principles of combining the efforts of structural components to achieve a synergistic effect, which allows communities to better adapt to new challenges and ensure stability in the decision-making process. The study covers key aspects of synergism, including the evolution of structural and functional relationships, their impact on organizational processes in territorial communities, as well as the adaptation and reorganization of system elements in response to changing conditions. It is found that the application of a structural and functional approach allows ensuring the consistency of management decisions and creating conditions for harmonious interaction between system components. Through properly established communication and optimization of resource provision, communities can achieve effective coordination of actions and use their potential to achieve strategic goals. The article also highlights examples of practical application of synergistic principles that contribute to increased productivity, optimization of resource allocation and reduction of conflicts between management units. A vision of strategic management of synergistic potential is proposed, which ensures long-term development of communities and increases their ability to adapt. Thus, the article emphasizes the importance of a systemic approach in the management of territorial communities, which allows them to remain sustainable and effective in the face of modern socio-economic challenges.

Key words: *synergistic potential, territorial positions, self-organization, integration, resource management, local self-government, strategic management.*

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-35

Денис ІГНАТЬЄВ
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ignatief@i.ua

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ВІДСУТНОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО (IN ABSENTIA)

Стаття присвячена дослідженню питання розгляду кримінального провадження без обвинуваченого (in absentia), який перебуває на тимчасово окупованій території України. Досліджується питання відповідності запровадженого в ч. 8 ст. 135 КПК України способу судового виклику вимогам ст. 6 Конвенції. На прикладі судової практики Верховного Суду наводяться способи повідомлення обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження. Зроблено висновок про не відповідність вимогам ст. 6 Конвенції вжитого державою заходу (ч. 8 ст. 135 КПК України) щодо повідомлення обвинуваченого, який перебуває на тимчасово окупованій території України та подальший розгляд кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia).

Ключові слова: *розгляд кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia), спеціальне судове провадження, кримінальний процес, судове провадження, суд, обвинувачений.*

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [7] в Україні був введений воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Воєнний стан в Україні продовжувався неодноразово та на сьогоднішній день він триває.

Наслідком військової агресії Російської Федерації проти України, зокрема, є окупація частини території України. В результаті цього збільшилась кількість кримінальних проваджень, за ознаками злочинів передбачених ст. 111 (державна зрада) та ст. 111-1 (колабораційна діяльність) Кримінального кодексу України [2] (далі – КК України), у вчиненні яких підозрюються (обвинувачуються) громадяни України.

В провадженні судів України перебуває значна кількість кримінальних проваджень за обвинуваченням громадян України у вчиненні на окупованій території України злочинів, передбачених ст. ст. 111, 111-1 КК України. Зокрема за період з лютого 2022 р. по січень 2025 р. до Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області надійшло 31 обвинувальний акт у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України, а за ст. 111-1 КК України – 89. При цьому у переважній більшості судових справ обвинувачені перебувають на тимчасово окупованій території України, та не з'являються в судові засідання.

Проблемою в таких справах є належне повідомлення обвинуваченого про наявне щодо нього кримінального провадження та, відповідно, вирішення судом питання розгляду справи за відсутності обвинуваченого.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання розгляду кримінального провадження за відсутності особи (in absentia) досліджувалося

© Д. Ігнатьєв, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-0092-4200

в своїх дисертаціях Калінніковим О.В., Маленком О.В., Матвієвською Г.В., Пєсцовим Р.Г., Калькою І.З., проте в їх роботах залишилося не дослідженим питання забезпечення права на справедливий суд під час розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia).

Мета дослідження – отримання нових наукових результатів щодо можливостей розгляду кримінальних проваджень за відсутності обвинуваченого (in absentia).

Для цього слід визначити алгоритм дій, які встановлені в чинному законодавстві України, і якого необхідно дотримуватися суду при вирішенні питання розгляду кримінального провадження без обвинуваченого (in absentia); з'ясувати чи відповідає застосований державою спосіб виклику обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України вимогам ст. 6 Конвенції; визначити способи повідомлення таких обвинувачених про наявне щодо них кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, визначеним в ч. 2 ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України [3] (далі – КПК України), підготовче судове засідання відбувається за обов'язковою участю обвинуваченого. Разом з цим в ч. 2 ст. 314 КПК України закріплене виключення з загального правила, а саме проведення підготовчого судового засідання можливо без обвинуваченого у випадку коли здійснювалося спеціальне досудове розслідування.

В усіх кримінальних провадженнях, у яких обвинувачені знаходяться на окупованій території України, здійснювалось спеціальне досудове розслідування. Таким чином чинне кримінальне процесуальне законодавство допускає проведення підготовчого судового засідання за відсутності обвинуваченого.

При цьому в обов'язок суду входить належним чином викликати в судове засідання обвинуваченого.

Порядок здійснення виклику до суду регламентований в ст. 135 КПК України. За загальним правилом, визначеним в ч. 1 ст. 135 КПК України, обвинувачений викликається до суду шляхом вручення повістки про виклик шляхом надсилання її поштою, електронною поштою, факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

Разом з цим в ч. 8 ст. 135 КПК України міститься спеціальна норма щодо виклику особи, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа, зокрема, перебуває на тимчасово окупованій території України, та існує обґрунтована неможливість вручення їй повістки в загальному порядку. В такому випадку можливий виклик особи шляхом розміщення повістки про виклик в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. Після розміщення такого оголошення особа вважається такою, яка належним чином повідомлена про виклик.

Частиною 5 статті 139 КПК України закріплено, що неприбуття до суду більш як два рази обвинуваченим, який, зокрема, перебуває на тимчасово окупованій території України вважається таким, що ухиляється від явки до суду та щодо такої особи можливо здійснення спеціального судового провадження.

Отже, чинний кримінальний процесуальний закон України, за наявності доведеного факту перебування обвинуваченого на тимчасово окупованій території, допускає судовий виклик такої особи лише шляхом здійснення публікацій повісток про судовий виклик в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. В разі неявки обвинуваченого до суду два рази після розміщення вказаних публікацій, то особа вважається такою, що ухиляється від явки до суду у зв'язку з чим можливий розгляд справи за відсутності обвинуваченого.

Такий порядок виклику обвинуваченого та подальший розгляд справи за відсутності обвинуваченого кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia) спрощує судам розгляд кримінальних проваджень.

Однак, на нашу думку при вирішенні питання про розгляд справи без обвинувачених (in absentia) важливим є вирішення питання чи відповідає застосований державою порядок виклику до суду обвинувачених, що перебувають на тимчасово окупованій території, та подальший розгляд судових справ без обвинувачених (in absentia), вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – Конвенція).

Висновки Європейського суду з прав людини (далі – Суд; ЄСПЛ) щодо розгляду справи за відсутності особи викладені зокрема в рішеннях у справах «COLOZZA проти ІТАЛІЇ», «SOMOGYI проти ІТАЛІЇ», «SEJDOVIC проти ІТАЛІЇ».

Так, з рішення Суду від 12 лютого 1985 р. у справі «COLOZZA проти ІТАЛІЇ» [9] (заява № 9024/80) вбачається, що судом Італії справа щодо пана COLOZZA була розглянута in absentia лише на підставі того, що він вважався особою, яка ухилялася від суду. Висновок про що був зроблений лише на підставі його відсутності за колишнім місцем проживання. Про розгляд судом справи пан COLOZZA особисто не повідомлявся. За таких умов ЄСПЛ встановив порушення ст. 6 Конвенції оскільки у справі були відсутні докази відмови пана COLOZZA від свого права бути присутнім під час судового розгляду своєї справи.

У іншій справі Суд у рішенні від 18 травня 2004 р. у справі SOMOGYI проти ІТАЛІЇ [11] (заява № 67972/01) звернув увагу на те, що особа під час кримінального провадження щодо неї має право приймати участь у слуханні справи, має право на захист, на допит свідків, мати перекладача. На думку Суду можливість особи скористатися цими правами без особистої присутності є сумнівною. Також у цьому рішенні Судом зазначене важливе твердження про те, що провадження, проведене за відсутності підсудного, саме по собі не є несумісним зі статтею 6 Конвенції, але при цьому обов'язково необхідно встановити факт відмови особи від свого права заявлятися до суду та захищати себе. Конвенція надає Договірним державам широку свободу у вжитті заходів щодо відповідності правових систем вимогам ст. 6 Конвенції. При цьому вжиті заходи повинні бути ефективними та досягати результату, передбаченого Конвенцією. На думку Суду обов'язок перевіряти обізнаність обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження покладений на національні суди. Суд визнав порушенням ст. 6 Конвенції не вжиття національними судами Італії заходів щодо перевірки факту обізнаності обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження.

Важливим також є рішення Суду від 1 березня 2006 р. [10] у справі «SEJDOVIC проти ІТАЛІЇ» (заява № 56581/00). У цьому рішенні Суд зазначив загальні принципи заочного розгляду справи, якими є право особи брати участь у слуханні справи щодо нього, право на захист, на допит свідків, мати перекладача. Провадження, проведене за відсутності підсудного, саме по собі не є несумісним зі статтею 6 Конвенції, але при цьому обов'язково необхідно встановити факт відмови особи від свого права з'являтися до суду та захищати себе. Конвенція надає Договірним державам вживати заходів щодо відповідності правових систем вимогам ст. 6 Конвенції. При цьому вжиті заходи повинні бути ефективними та досягати результату, передбаченого Конвенцією. Конвенція не забороняє обвинуваченому відмовитись від явки до суду, але ця відмова повинна бути доведена. При цьому статус «втікача» у обвинуваченого не є беззаперечним доказом відмови особи від свого права з'являтися в судові засідання. У цій справі Суд визнав порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю доказів обізнаності обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження.

З наведених рішень вбачається, що Суд обов'язковою передумовою розгляду справи за відсутності особи (in absentia) визначає з'ясування національним судом питання обізнаності такої особи про наявне щодо неї кримінальне провадження. На переконання Суду за відсутності доказів цього розгляд справи є порушенням права особи на справедливий судовий розгляд.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8] та ч. 5 ст. 9 КПК України судами України Конвенція застосовується та практика Суду враховується як джерело права.

Таким чином висновки Суду, які містяться, зокрема, в рішеннях у справах «COLOZZA проти ІТАЛІЇ», «SOMOGYI проти ІТАЛІЇ», «SEJDOVIC проти ІТАЛІЇ» мають враховуватися судами України під час розгляду кримінальних проваджень.

Як вище зазначалося, частиною 8 статті 135 КПК України визначений спеціальний порядок виклику в судове засідання обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України.

Так, відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК України: «Повістка про виклик особи, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа … перебуває на тимчасово окупованій території України, … публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. Особа … вважається такою, яка належним чином повідомлена про виклик, з моменту опублікування повістки про її виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора».

Частиною 5 ст. 139 КПК України закріплено, що неприбуття обвинуваченого на виклик без поважної причини більш як два рази є його ухиленням від явки на судовий виклик та є підставою для здійснення спеціального судового провадження.

Отже, чинним КПК України визначений алгоритм дій суду перед прийняттям рішення про розгляд кримінального провадження без обвинуваченого (in absentia), а саме: необхідно встановити наявність пред'явленого особі обвинувачення, зокрема за ст.ст. 111, 111-1 КК України; встановити знаходження обвинуваченого на тимчасово окупованій території України; здійснити виклик обвинуваченого до суду шляхом здійснення публікацій повісток про судовий виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора; встановити факт ухилення обвинуваченого від явки до суду (неприбуття на виклик суду більш як два рази).

Вказаний алгоритм дій, беззаперечно, облегшує роботу судам у виклику обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України, та у прийнятті рішення про розгляд кримінального провадження без обвинуваченого (in absentia).

Але чи є вжитий державою захід, закріплений в ч. 8 ст. 135, ч. 5 ст. 139 КПК України, ефективним заходом в розумінні ст. 6 Конвенції та чи досягає такий захід результату, передбаченого статтею 6 Конвенції?

Зі змісту норми права, яка закріплена в ч. 8 ст. 135 КПК України, випливає, що особа, яка перебуває на тимчасово окупованій території, може бути викликана до суду в спеціальному порядку, а саме лише шляхом публікації повісток про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора.

Законодавець пов'язує належне повідомлення обвинуваченого про виклик до суду лише з моментом розміщення таких оголошень.

У вищезгаданих рішеннях Суд зазначав, що набуття особою певного статусу (втікача) не є безумовною підставою для розгляду справи за його відсутності. В матеріалах справи повинні міститись докази обізнаності особи про наявне щодо нього кримінальне провадження та відмови останнього від участі в судовому засіданні.

Законодавець спеціальний порядок судового виклику обвинуваченого (ч. 8 ст. 135 КПК України) встановив на підставі перебування особи на певній території (перебування на окупованій території). На думку законодавця в цьому випадку для належного виклику особи достатньо опублікувати повістки про виклик. На думку законодавця день публікації відповідних оголошень є моментом належного повідомлення особи.

На нашу думку очевидним є те, що вказаний спосіб виклику обвинуваченого в судове засідання суперечить прецедентній практиці Суду, яка наведена вище. Перебування особи на тимчасово окупованій території не є підставою застосовувати спрощений порядок його виклику до суду та в подальшому розглядати справу без обвинуваченого (in absentia).

Пов'язування факту належного повідомлення особи з моментом розміщення оголошень також на нашу думку суперечить прецедентній практиці Суду. Оскільки очевидно, що факт розміщення оголошень беззаперечно не підтверджує ознайомлення особи, яка викликається, з цими оголошеннями.

Таким чином вжитий державою захід, закріплений в ч. 8 ст. 135, ч. 5 ст. 139 КПК України, не досягає результату, визначеному в ст. 6 Конвенції, тобто не підтверджує відмову обвинуваченого від своїх прав бути присутнім в судовому засіданні, захищати себе самостійно.

Відповідно розгляд кримінальних проваджень за відсутності обвинувачених (in absentia), які викликалися в судові засідання лише в порядку, передбаченому ч. 8 ст. 135 КПК України, є порушенням ст. 6 Конвенції, та дає право засудженим вимагати в Суді стягнення з України справедливої сатисфакції.

На нашу думку для зменшення ризику звернення таких обвинувачених до Суду судам України необхідно перевіряти наявність в матеріалах справи доказів обізнаності обвинуваченого про наявне щодо нього кримінального провадження та, в разі необхідності, вживати заходів щодо належного повідомлення особи.

Верховний Суд у ряді своїх судових рішень надав оцінку способам повідомлення особи про наявне щодо нього кримінальне провадження та зазначив, що розгляд кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia) без належного його повідомлення про розгляд справи щодо нього є істотним порушенням норм кримінального процесуального права.

Так, Верховний Суд у постанові від 13 червня 2019 р. [6] у справі № 607/9498/16-к зробив висновок, що для розгляду кримінального провадження без обвинуваченого ключове значення відіграє обізнаність обвинуваченого про наявне відносно нього кримінального провадження.

В іншій справі № 326/1385/18 Верховний Суд у постанові від 04 листопада 2021 року [5] дійшов висновку, що матеріали справи містять докази належного повідомлення обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження. Такими доказами були: публікації повісток на сайті; направлення повісток і повідомлення про підозру за місцем фактичного знаходження особи; вручення захиснику для передачі підозрюваному повідомлення про підозру та повістки про виклик; вручення повідомлення про підозру та повістки про виклик підозрюваного за останнім місцем реєстрації підозрюваного – першому заступнику голови міської ради, голові ОСББ та свідку, який постійно спілкується з підозрюваним; допитом свідка; направлення відповідних процесуальних документів за допомогою месенджера «Viber» на номер телефону, яким користувався підозрюваний. При цьому Верховний Суд вважав, що направлення відповідних процесуальних документів за допомогою месенджера «Viber» на номер телефону, яким користувався підозрюваний, були як додаткові заходи, які не підміняли собою визначені КПК України, а лише доповнювали їх.

У постанові Верховного Суду від 10 березня 2020 р. [4] (справа № 242/3982/16-к) зазначено, що матеріали справи містять докази належного повідомлення обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження. Такими доказами є: направлення поштою на адресу проживання та роботи підозрюваного повідомлення про підозру з перекладом на російську мову, а також повістку про виклик на допит до прокуратури; повідомлення особи про підозру шляхом направлення листа з додатками до Генерального консульства РФ у м. Харкові щодо забезпечення відповідних заходів; направлення до компетентних органів Російської Федерації запиту щодо надання міжнародної правової допомоги по

кримінальному провадженню; здійснення з метою вручення повідомлення про підозру дзвінка на номер телефону приймальні підозрюваного.

Отже, в наведених постановах Верховний Суд звернув уваги на способи повідомлення осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України. Такими способами фактично може бути будь-який спосіб, який може підтвердити факт обізнаності особи про його кримінальне переслідування.

Проведний аналіз дозволив зробити наступні **висновки:** 1) при вирішенні питання розгляду кримінального провадження без обвинуваченого (in absentia) необхідно дотримуватись такого алгоритму: встановити наявність пред'явленого особі обвинувачення, зокрема за ст.ст. 111, 111-1 КК України; встановити знаходження обвинуваченого на тимчасово окупованій території України; здійснити виклик обвинуваченого до суду шляхом здійснення публікацій повісток про судовий виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора; перевірити наявність у справі доказів, які підтверджують обізнаність обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження; встановити факт ухилення обвинуваченого від явки до суду (неприбуття на виклик суду більш як два рази); 2) вжитий державою захід, закріплений в ч. 8 ст. 135, ч. 5 ст. 139 КПК України, який дозволяє викликати обвинуваченого в судове засідання лише шляхом розміщення повісток про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора не підтверджує обізнаність обвинуваченого про кримінальне провадження. Відповідно не є ефективним заходом оскільки не досягає результату, визначеному в ст. 6 Конвенції, а саме, що обвинувачений відмовився від своїх прав бути присутнім в судовому засіданні, захищати себе самостійно. В такому випадку розгляд справи без обвинуваченого (in absentia) є порушенням ст. 6 Конвенції та може привести до стягнення Судом з держави справедливої сатисфакції, що на має переконання є не допустимим; 3) при вирішенні питання розгляду справи в порядку спеціального судового провадження особливу увагу судам слід приділяти перевірці належного повідомлення обвинуваченого про наявне щодо нього кримінальне провадження. Доказами обізнаності обвинуваченого можуть бути будь-які докази, які прямо підтверджують вказану обставину, а саме: показання свідків, направлення повісток про виклик до суду обвинуваченому на: його особисту електронну пошту, електронну пошту його місця роботи; на месенджер на номер телефону, яким користувався обвинувачений; публікація в засобах масової інформації висловлювання обвинуваченим думки з приводу пред'явленого йому обвинувачення, тощо.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Постанова Верховного Суду у справі № 242/3982/16-к від 15 жовтня 2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238626.

5. Постанова Верховного Суду у справі 326/1385/18 від 04 листопада 2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101100299.

6. Постанова Верховного Суду у справі № 607/9498/16-к від 13 червня 2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181.

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

9. Case of Colozza v. Italy. *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57462%22]}.

10. Case of Sejdovic v. Italy. *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72629%22]}.

11. Case of Somogyi v. Italy. *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61762%22]}.

Надійшла до редакції 04.02.2025

References

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.].

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 242/3982/16-k vid 15 zhovtnia 2019 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 242/3982/16-к of October 15, 2019]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238626. [in Ukr.].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi 326/1385/18 vid 04 lystopada 2021 r. [Resolution of the Supreme Court in case 326/1385/18 of November 4, 2021]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/101100299. [in Ukr.].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 607/9498/16-k vid 13 chervnia 2019 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 607/9498/16-к of June 13, 2019]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/82492181. [in Ukr.].

7. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. Retrieved from https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397. [in Ukr.].

8. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text. [in Ukr.].

9. Case of Colozza v. Italy. *European Court of Human Rights.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57462%22]}.

10. Case of Sejdovic v. Italy. *European Court of Human Rights.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72629%22]}.

11. Case of Somogyi v. Italy. *European Court of Human Rights.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61762%22]}.

ABSTRACT

Denys Ignatiev. Ensuring the right to a fair trial during criminal proceedings (in absentia)

The article is devoted to the study of the issue of consideration of criminal proceedings without the accused, who is in the temporarily occupied territory of Ukraine. The issue of compliance of the method of summons introduced in Part 8 of Article 135 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the requirements of Article 6 of the Convention is investigated. Using the example of the judicial practice of the Supreme Court, the methods of notifying the accused of the criminal proceedings against him are given. The conclusion is made that the measure taken by the state (Part 8 of Article 135 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) regarding the notification of the accused, who is in the temporarily occupied territory of Ukraine and further consideration in absentia is not in accordance with Article 6 of the Convention.

The results of the study have been summed up. When deciding on the issue of considering criminal proceedings without the accused (in absentia), it is necessary to adhere to the following algorithm: establish the presence of charges brought against the person, in particular under Articles 111, 111-1 of the Criminal Code of Ukraine; establish the location of the accused in the temporarily occupied territory of Ukraine; summon the accused to court by publishing summonses in the mass media of nationwide distribution and on

the official website of the Prosecutor General's Office; verify the presence of evidence in the case confirming the accused's awareness of the criminal proceedings against him; establish the fact of the accused's evasion of appearing in court (failure to appear at the court summons more than twice).

2) The measure taken by the state, enshrined in Part 8 of Article 135, Part 5 of Article 139 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which allows summoning the accused to a court session only by placing summons in the mass media of nationwide distribution and on the official website of the Prosecutor General's Office, does not confirm the accused's awareness of the criminal proceedings. Accordingly, it is not an effective measure because it does not achieve the result specified in Art. 6 of the Convention, namely, that the accused has waived his rights to be present at the court session and to defend himself independently. In such a case, consideration of the case without the accused (in absentia) is a violation of Art. 6 of the Convention and may lead to the Court's recovery of just satisfaction from the state, which, in my opinion, is inadmissible.

When deciding on the issue of considering a case in the order of special court proceedings, special attention should be paid by the courts to verifying the proper notification of the accused about the criminal proceedings against him. Evidence of the accused's knowledge may be any evidence that directly confirms the specified circumstance, namely: witness statements, sending summonses to the court to the accused to: his personal email, email of his place of work; to the messenger at the phone number used by the accused; publication in the mass media of the accused's expression of opinion regarding the accusation against him, etc.

Key words: *consideration of criminal prosecution regarding the validity of the accusation (in absentia), special trial, criminal trial, prosecution, trial, charges.*

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-36

Дмитро КАЛЮЖНИЙ
аспірант
(Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна)
dmitrijkoluznyj555@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Інтеграція штучного інтелекту в правоохоронні органи представляє зміну парадигми з глибокими наслідками як для цих структур так і для суспільства в цілому. В статті розглядаються перспективи розширення можливостей правоохоронців в забезпеченні правопорядку і безпеки за допомогою інструментів штучного інтелекту. Наголошується на необхідності законодавчого регулювання використання технології ШІ в правоохоронними органами. Такий документ повинен закріпити принципи та процедуру розробки, впровадження і застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності.

***Ключові слова**: правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, штучний інтелект, інформаційні (цифрові) технології, принципи штучного інтелекту, технологія розпізнавання обличь, інформаційна безпека.*

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) кардинально змінює ландшафт законодавчого правозастосування, пропонуючи інноваційні інструменти та можливості для посилення громадської та національної безпеки. Ця технологія обіцяє кардинально змінити спосіб аналізу комплексних наборів даних, удосконалення криміналістичних методологій і розробок. Використовуючи розширені можливості штучного інтелекту, правоохоронні органи можуть ефективніше обробляти величезні об'єми інформації, підвищуючи свою здатність виявляти та протидіяти злочинній діяльності. Інструменти штучного інтелекту можуть оптимізувати процеси прийняття рішень правоохоронцями як на операційному, так і на стратегічному рівнях [3]. Незважаючи на значні переваги, існують правові і етичні проблеми, пов'язані з використанням ШІ в правоохоронній діяльності. Найважливішою з цих проблем є упередженість, яка може виникнути в результаті навчання алгоритмів на незбалансованих даних, що може призвести до несправедливих рішень щодо певних груп населення. Відсутність прозорості в тому, як приймаються рішення ШІ, також викликає серйозне занепокоєння, оскільки це може ускладнити пояснення неправильних рішень або потенційних упереджень. Крім того, використання інтелектуальних технологій стеження, таких як розпізнавання облич, ставить під сумнів право людини на конфіденційність і можливість неправомірного використання цих інструментів для масового відеоспостереження в громадських місцях.

Стан дослідження. Проблеми впровадження і використання штучного інтелекту в правовій сфері вже декілька років є предметом наукового диспуту у вітчизняній науці. Цікавими є роботи Радутного О.Е. який досліджує вплив і можливості штучного інтелекту в юриспруденції. Значення ШІ в сфері протидії злочинності висвітлювали Федоренко О.А., Стрільціва О.М., Тарасенко О.С., Карчевський М.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту на зміст трудової функції, організацію і безпеку праці досліджується в наукових працях Гуцу С.Ф. Водночас, дослідження ролі технологій штуч-

© Д. Калюжний, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-1709-8405

ного інтелекту у правоохоронній діяльності, забезпеченні безпеки та громадського порядку, а також ризиків, пов'язаних з цією технологією насьогодні є недостатнім.

Метою статті є дослідження перспектив і проблем застосування ШІ в правоохоронній сфері і вироблення пропозицій щодо правової регламентації впровадження технологій штучного інтелекту в діяльність правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Все частіше лунають думки, що технологія штучного інтелекту має здатність повністю трансформувати роботу поліції: від розширеної кримінальної аналітики, яка виявляє тенденції у величезних обсягах даних, до біометрії, яка дозволяє швидко й унікально ідентифікувати злочинців. Можна з впевненістю констатувати, що Штучний інтелект – це не інструмент майбутнього, а потреба сьогодення. У час, коли технології стають розумнішими з кожним днем, вкрай важливо, щоб правоохоронні органи мали можливість отримати доступ до тих з них, які можуть допомогти виконувати свої обов'язки ефективніше та точніше.

Багато країн застосували технології штучного інтелекту в правоохоронних органах щоб підвищити ефективність боротьби зі злочинністю та покращити роботу поліції. Однією з ключових переваг цих технологій є здатність передбачати правопорушення до того, як вони відбудуться, наприклад, використовувати штучний інтелект для прогнозування територій або об'єктів, де ймовірно відбуватиметься злочинна діяльність. Цей тип «прогнозної поліцейської діяльності» базується на алгоритмах машинного навчання, які використовують такі дані, як судимості та демографічну інформацію, для аналізу минулих моделей, що дозволяє поліцейським силам зосередитися на областях, які потребують додаткового патрулювання [4].

Ці системи також використовуються для ідентифікації підозрюваних за допомогою технології розпізнавання облич, яка порівнює фотографії людей у громадських місцях із базою даних підозрюваних. Ця технологія довела ефективність у прискоренні арешту розшукуваних осіб, але вона і породила занепокоєння щодо додержання особистих прав людини та можливих зловживань під час її використання.

З огляду на це, постає необхідність в розробці єдиних юридичних стандартів і правил для забезпечення ефективного регулювання застосування ШІ у правоохоронній діяльності. При цьому необхідно врахувати особливо серйозний потенційний вплив штучного інтелекту на права людини при створенні правової бази для регулювання штучного інтелекту.

На наш погляд, правоохоронна діяльність як особливий вид державного управління має керуватися загальними й спеціальними принципами впровадження і застосування технології ШІ, які б враховували специфіку цієї сфери. Для цього необхідно, по-перше сформувати такі принципи, а по-друге, внести відповідні доповнення у чинне законодавство. У 2020 році розпорядженням Кабінету Міністрів України було ухвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, яка закріплює загальні принципи розвитку та використання технологій ШІ, а саме:

1. Сприяння інклюзивному зростанню, сталому розвитку та добробуту.

2. Розроблення та використання систем штучного інтелекту лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій.

3. Відповідність діяльності та алгоритму рішень систем штучного інтелекту вимогам законодавства про захист персональних даних, а також додержання конституційного права кожного на невтручання в особисте і сімейне життя у зв'язку з обробкою персональних даних.

4. Забезпечення прозорості та відповідального розкриття інформації про системи штучного інтелекту.

5. Надійне та безпечне функціонування систем штучного інтелекту протягом усього їх життєвого циклу та здійснення на постійній основі їх оцінки та управління потенційними ризиками.

6. Покладення на організації та осіб, які розробляють, впроваджують або використовують системи штучного інтелекту, відповідальності за їх належне функціонування відповідно до зазначених принципів [1].

Треба зазначити, що пропозиції щодо визначення і класифікації принципів впровадження і використання технологій ШІ в правоохоронній діяльності частково представлені в наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. На наш погляд, найбільш універсальними з них є принципи: конфеденційності, оспорюваності і відшкодування, верховенства інтересів людини.

Конфіденційність – це право людини, яке захищає особисте і сімейне життя, житло та листування від свавільного чи незаконного втручання. Таким чином, будь-яке втручання в право на приватність має обмежуватися принципами легітимності, необхідності та пропорційності протягом життєвого циклу ШІ. Важливо, що правоохоронні органи повинні знати про потенційні проблеми конфіденційності, які можуть виникнути у зв'язку з навчальними даними, що використовуються для побудови системи штучного інтелекту, запровадивши достатні гарантії захисту таких даних або вимагаючи, щоб це зробили зовнішні розробники.

Принцип оспорюваності і відшкодування означає, що правоохоронні органи повинні забезпечити наявність необхідних технологічних та організаційних заходів, які дозволять оскаржити ці рішення як користувачам, так і тим, на кого впливають рішення, засновані на результатах системи ШІ.

Принцип відшкодування означає, що держава повинна забезпечити можливість постраждалій особі вимагати відшкодування через адекватні та доступні процедури, якщо рішення, підтримані штучним інтелектом, мали несправедливий або негативний вплив. Дотримання принципу відшкодування також стосується права людини на ефективний засіб правового захисту, а отже, дотримання принципу законності.

Принцип верховенства інтересів людини. Щоб захистити людську діяльність у контексті інновацій штучного інтелекту, правоохоронні органи повинні переконатися, що системи штучного інтелекту, які вони планують використовувати, не ставлять під загрозу здатність користувачів цих систем (працівників правоохоронних органів, іншого персоналу, громадян тощо) діяти і приймати рішення самостійно.

Таким чином, штучний інтелект має потенціал бути ефективним інструментом у діяльності правоохоронних органів який сприяє розслідуванню адміністративних і кримінальних проваджень та допомагає підтримувати безпеку і громадський порядок, а також ефективно протидіяти злочинності. З огляду на це актуальним та важливим є визначення методологічних і правових підстав застосування технологій ШІ, що використовуються або можуть використовуватися в правоохоронних органах і впливають на їх роботу.

У своїй діяльності правоохоронні органи працюють з величезними обсягами інформації. Зважаючи на те, що під інформацією чинне українське законодавство розуміє «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді», а «основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації» визначаємо правоохоронний орган як спеціальний суб'єкта інформаційних відносин, що здійснює інформаційну діяльність на професійній основі. З цього випливає логічний висновок, що застосування ІКТ і його елементу – штучного інтелекту при роботі з інформацією правоохоронними органами має бути законодавчо врегульовано. Вважаємо, що розробка і прийняття спеціального нормативного акту щодо основ, принципів і гарантій впровадження і використання штучного інтелекту в діяльності правоохоронних органів є

нагальною необхідністю для нашого суспільства. Наприклад, європейське законодавство у цій сфері зазначає, що «використання штучного інтелекту в поліцейських і правоохоронних органах вимагає специфічних для конкретної сфери, точних, передбачуваних і пропорційних правил» [5]. Одне з питань, які мають бути врегульовані таким документом, є правовий режим розробки і використання технологій з елементами штучного інтелекту. Деякі такі технології вже активно використовуються в окремих областях України [2]. Перш за все, це відеоспостереження в громадських місцях в умовах реального часу з технологією розпізнавання обличь (Facial recognition technology (FRT)). Також технології штучного інтелекту широко використовуються в сфері організації безпеки праці, що є актуальним в роботі поліції [6, 7].

Системи відеоспостереження видають величезну кількість відео. Через брак часу чи ресурсів більшість цього відео ніколи не переглядається. Відеоаналітика автоматично генерує описи того, що відбувається у відео із камер спостереження, які можна використовувати для відстеження людей, автомобілів та інших об'єктів, виявлених у відеопотоці, а також їх зовнішнього вигляду та рухів. Потім цю інформацію можна використовувати як основу для повідомлення центру оперативного реагування правоохоронних органів. Здатність ШІ аналізувати величезні обсяги даних із блискавичною швидкістю означає, що загрози громадській безпеці можуть бути виявлені в режимі реального часу або навіть передбачені на основі моделювання ризиків.

Але використання систем відеоспостереження тісно перетинається з певними обмеженнями, які встановлені інформаційним законодавством. Основні застереження стосуються питань конфіденційності і захисту інформації. Наприклад, технології FRT – це перш за все обробка персональних даних, для яких діє спеціальний правовий режим доступу. А значить законодавець має встановити чіткі правила щодо кого, коли та за яких умов може застосовуватися FRT. На наш погляд, чинне законодавство потребує законодавчого закріплення впровадження технології FRT в правоохоронну діяльність. Документ повинен врегулювати наступні питання:

1. Сфери застосування технології FRT. Використання FRT має бути обмежене не лише з точки зору типів злочинів, але й типів осіб, які перевіряються.

2. Підстави і порядок надання дозволу на ідентифікацію. Має бути прописана процедура надання дозволу на обробку персональних даних людини за допомогою технології FRT. З огляду на те, що пошук може здійснюватися як за давні злочини так і по «гарячих слідах», процедура надання дозволу, звісно має передбачати прискорений режим.

3. Сертифікацію і стандартизацію протоколів ШІ, які використовуються при відео ідентифікації особи.

4. Гарантії додержання прав людини в процесі використання технології FRT.

5. Відповідальності посадових осіб за рішення, прийняті на основі результатів роботи технології FRT.

Ще одна технологія з використанням штучного інтелекту, що має великий потенціал у використанні правоохоронними органами в найближчому майбутньому це ШІ-рентгенівське бачення (AI X-ray vision) – технологія, яка поєднує штучний інтелект (ШІ) та рентгенівське зображення для створення віртуального представлення прихованого середовища. Рентгенівське бачення штучним інтелектом можна забезпечити за допомогою окулярів із штучним інтелектом, переносних пристроїв, які дозволяють користувачеві бачити рентгенівські зображення в реальному часі та взаємодіяти з ними за допомогою голосових або жестових команд. Вона може застосовуватись для:

– Підвищення ефективності та швидкості: штучне рентгенівське бачення може допомогти поліцейським швидше й точніше знаходити та ідентифікувати докази, скорочуючи час і ресурси, необхідні для пошуку; визначати розмір, форму та щільність об'єктів за стінами чи меблями, а також розрізняти різні типи матеріалів, наприклад метал,

пластик або органіку. Це може допомогти поліцейським звузити сферу обшуку та уникнути відкриття приміщень або переміщення предметів, які навряд чи містять докази.

– Зменшення шкоди і пошкоджень від вторгнень: рентгенівське бачення може допомогти поліцейським мінімізувати вплив обшуку на приміщення та майно мешканців, зменшивши потребу зламувати чи відкривати двері, стіни або предмети. ШІ-рентгенівське бачення також може допомогти поліцейським поважати приватне життя та гідність мешканців, уникаючи непотрібного або надмірного огляду їхніх особистих речей, документів або інтимних місць.

– Підвищені рівня особистої безпеки: рентгенівське бачення ШІ може допомогти поліцейським зменшити ризик отримання травм або смерті для них самих і мешканців, надаючи їм інформацію про потенційні загрози чи небезпеки в приміщеннях.

Отже, технологія AI X-ray vision з окулярами на основі штучного інтелекту є багатообіцяючою технологією, яка може мати значні переваги для правоохоронних органів і реагування на стихійні лиха, але вона також створює деякі технічні, юридичні та етичні проблеми. По-перше, рентгенівське бачення ШІ вимагає високого рівня безпеки, конфіденційності та захисту, оскільки воно має запобігати будь-якому несанкціонованому доступу, використанню або зловживанню рентгенівськими зображеннями та даними, а також захищати користувачів і цілі від будь-якої потенційної шкоди або впливів. Для вирішення цих питань необхідно розробити і впровадити чіткі стандарти, протоколи і вимоги щодо проектування, тестування та оцінки систем і пристроїв рентгенівського зору ШІ. По-друге, рентгенівський зір штучного інтелекту викликає деякі юридичні питання та проблеми, такі як законність, дійсність і прийнятність рентгенівських зображень і даних як доказів у суді; відповідальність і підзвітність користувачів і постачальників систем і пристроїв рентгенівського зору ШІ за будь-які помилки, збої або пошкодження; регулювання та нагляд за розробкою, розгортанням і використанням систем і пристроїв рентгенівського бачення ШІ. Таким чином, діюче законодавство має бути доповнено щодо використання рентгенівських зображень і штучного інтелекту в правоохоронних органах. А саме: визначити і встановити правила і процедури збору, зберігання та аналізу рентгенівських зображень і даних; а також створення та розширення повноважень незалежних і прозорих органів і механізмів для моніторингу, аудиту та оцінки систем і пристроїв рентгенівського бачення ШІ.

Важливим також є питання правового статусу документів, згенерованих ШІ або інших інформаційних продуктів, що були отримані за допомогою технічних засобів, які використовують алгоритми ШІ. В зарубіжній літературі вже лунають пропозиції відокремити такі документи в окрему категорію юридичної документації. Нам видається розумною така пропозиція, бо кожен документ має свого автора (виконавця) – особу, яка несе відповідальність за зміст і форму складеного нею документу. В той же час, документ, згенерований автономною системою не має такої особи, а отже правові наслідки його застосування мають бути прописані в законодавстві. Ми пропонуємо поділити такі документи на ті, що можуть використовуватись у тому вигляді, якому їх згенерував штучний інтелект (наприклад, статистична інформація, довідкова тощо), яку ШІ бере з офіційних реєстрів, інформаційних баз даних, архіву. Це можуть бути довідки, витяги з реєстрів, виписки з банкових рахунків, копії документів тощо. Тобто ці відомості вже існують, вони офіційно визнані або внесені в банки даних з офіційних джерел. В цих випадках технологія штучного інтелекту допомагає розшукати необхідну інформацію за певними критеріями, систематизувати її і надати їй відповідної форми, але ШІ не змінює зміст даних, не надає їм інтерпретації чи аналізу. Такі документи дійсно можна вважати документами «прямої дії» і використовувати у цивільних правовідносинах, а також під час адміністративних і кримінальних проваджень.

Друга група документів, які генерує технологія штучного інтелекту – це змінені або абсолютно нові дані, отримані в процесі аналізу, обробки, зіставлення інформаційних

джерел. Наприклад, зображень, відео, аудіо, текстів, чисел, графіків тощо. Джерелами в цих випадках можуть бути як офіційні документи, бази даних, реєстри, так і повідомлення ЗМІ, веб-сайти, соцмережі, приватні архіви і інші джерела інформації. Важливого значення тут набуває машинне навчання, яке дозволяє ШІ не тільки шукати, відтворювати і створювати інформаційні продукти за певними алгоритмами, а й вдосконалюватись в процесі роботи, підвищуючи свою ефективність і якість результату. Зважаючи на певну «автономність» і «суб'єктність» ШІ в цьому процесі, особливої уваги потребує нормативне закріплення принципу обов'язкового контролю /перевірки згенерованого документу з боку людини. Має бути визначена посадова особа, яка буде приймати рішення про надання юридичної значимості і подальше використання такого документу в роботі правоохоронного органу. Вважаємо за необхідне ввести правило, за яким усі документи в будь-якій формі (звіти, аналітика, зіставлення зображень, аудіо чи відео, текстів тощо), згенеровані або оброблені за допомогою алгоритмів ШІ повинні мати відповідне позначення.

Висновки. Розширене використання технологій ШІ в правоохоронних органах вимагає, щоб усі зацікавлені сторони, включаючи представників спільноти та інших органів кримінального правосуддя, постійно обговорювали компроміси між особистою конфіденційністю та громадською безпекою, оскільки програми штучного інтелекту розвиваються, щоб забезпечити розширені можливості спостереження та розслідування. Вважаємо, що сучасний стан законодавства не містить в повній мірі правової регламентації використання технології ШІ в процесі збору, накопичення, обробки і аналізу інформації, а також в процесі використання правоохоронцями технічних засобів, що містять елементи ШІ. Крім того немає розуміння у визначенні юридичного статусу об'єктів, створених ШІ щодо можливих юридичних наслідків (законності) їх використання в адміністративному чи кримінальному провадженні. Не врегульовані питання стандартизації і сертифікації технологій ШІ, які використовуються правоохоронними органами. Отже, всі ці питання потребують подальшого наукового аналізу і правового регулювання з боку законодавця.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8.

2. Федоренко О.А., Стрільців О.М., Тарасенко О.С. Використання технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності : аналіт. огляд. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 105 с.

3. AI and policing the benefits and challenges of artificial intelligence for law enforcement. An Observatory Report from the Europol Innovation Lab. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/AI-and-policing.pdf

4. Ali Mohamed Al-Khouri. Artificial Intelligence and Law Enforcement. 27.10.2024. https://arab-digital-economy.org/language/en/10620.

5. EDPB-EDPS Joint Opinion 5/2021 on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/edpbedps-joint-opinion/edpb-edps-joint-opinion-52021-proposal_en.

6. Gutsu S., Bublikov A., Inna A. Artificial Intelligence in Labor Relations: Prospects for Evolution of Labor Laws. In: Nechyporuk, M., Pavlikov, V., Kritskiy, D. (eds) Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2022. ICTM 2022. 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol. 657. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36201-9_43.

7. Gutsu S., Spitsyna H. Labor Legislation in the Era of Artificial Intelligence. In: Nechyporuk, M., Pavlikov, V., Krytskyi, D. (eds) Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2023. ICTM 2023. Pages 252-270. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 996. Springer, Cham. 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_20.

Надійшла до редакції 06.03.2025

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-p. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8.
2. Fedorenko, O. A., Striltsiv O. M., & Tarasenko O. S. (2022). Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u pravookhoronnii diialnosti : analit. ohliad [The use of artificial intelligence technologies in law enforcement: analyst. Review]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 105 s.
3. AI and policing the benefits and challenges of artificial intelligence for law enforcement. An Observatory Report from the Europol Innovation Lab. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. Retrieved from https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/AI-and-policing.pdf
4. Ali Mohamed Al-Khouri. Artificial Intelligence and Law Enforcement. 27.10.2024. Retrieved from https://arab-digital-economy.org/language/en/10620.
5. EDPB-EDPS Joint Opinion 5/2021 on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/edpbedps-joint-opinion/edpb-edps-joint-opinion-52021-proposal_en.
6. Gutsu, S., Bublikov, A., & Inna, A. (2023). Artificial Intelligence in Labor Relations: Prospects for Evolution of Labor Laws. In: Nechyporuk, M., Pavlikov, V., Kritskiy, D. (eds) Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2022. ICTM 2022. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 657. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36201-9_43.
7. Gutsu, S., & Spitsyna, H. (2024). Labor Legislation in the Era of Artificial Intelligence. In: Nechyporuk, M., Pavlikov, V., Krytskyi, D. (eds) Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2023. ICTM 2023. Pages 252-270. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 996. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60549-9_20.

ABSTRACT

Dmytro Kaliuzhnyi. Problems and prospects of artificial intelligence in law enforcement

The integration of artificial intelligence into law enforcement agencies represents a paradigm shift with profound implications for both these structures and society as a whole. The article discusses the prospects for expanding the capabilities of law enforcement agencies in ensuring law and order and security with the help of artificial intelligence tools. The author emphasizes the need for legislative regulation of the use of AI technology by law enforcement agencies. Such a document should set out the principles and procedure for the development, implementation and application of artificial intelligence in law enforcement.

Key words: *law enforcement, law enforcement agencies, artificial intelligence, information (digital) technologies, principles of artificial intelligence, face recognition technology, information security*.

УДК 343.163
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-37

Сергій КОРНЮЩЕНКО
аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
(Сумський державний університет)
kornyushchenko@ukr.net

СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРОРІВ В УКРАЇНІ

На теперішній час перед Україною постає важливе завдання принципової перебудови усієї системи правоохоронних органів, реформування законодавства виходячи з реалізації засад верховенства права.

В статті проаналізовано доктринальні підходи до визначення вагомості вкладу органів прокурорського самоврядування до питань розроблення нормативних та практичних гарантій забезпечення незалежності прокурорів в України, виділено основні завдання та повноваження кожного з органів прокурорського самоврядування, а також процесуальні моменти, що потребують врегулювання.

З урахуванням норм діючого законодавства та практики сформовано перелік суб'єктів, які приймають безпосередню участь в реалізації інституту незалежності прокурорів та окреслено вектори їх можливого впливу.

Ключові слова: *прокурорське самоврядування, Рада прокурорів, всеукраїнська конференція прокурорів, суб'єкти незалежності органів прокуратури, прокурор.*

Прокуратура в Україні, будучи складовою загальнодержавного інституту правоохоронних органів, посідає першочергове місце в механізмі справляння правосуддя в країні. Саме тому незалежне здійснення прокурорами своїх повноважень відображає правове положення прокурорів не тільки в системі органів правосуддя, а й в суспільстві вцілому. Постійно зростаюча протягом останніх років недовіра до органів прокуратури в суспільстві спричинена також недосконалістю діючої системи в частині недотримання гарантій незалежності прокурорів в Україні, підвищення позапроцесуального рівня підконтрольності та підзвітності з боку безпосередніх керівників, а також збільшення випадків втручання у незалежну прокурорську діяльність зі сторони політичних та громадських діячів, представників засобів масової інформації, тощо.

Такий стан справ прямо відображає актуальність дослідження питання адміністративно-правового забезпечення незалежності органів прокуратури з метою підвищення ефективності та законності її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних питань щодо функціонування та діяльності суб'єктів реалізації інституту незалежності прокурорів в Україні в працях вітчизняних вчених досліджувалося в контексті діяльності органів прокурорського самоврядування. Проте, суб'єктний склад осіб, наділених повноваженнями адміністративно-правового впливу на гарантії незалежності прокурорів не обмежується виключно органами самоврядування, а тому потребує більш детальному дослідженню та виявленню механізмів впорядкування таких адміністративно-правових відносин.

Ця проблема знайшла своє висвітлення в різних наукових працях, таких як О. Олійник, С. Подкопаєв, І. Козьяков, А. Мудров, О. Долгий, та інші. Наявність існуючих прога-

© С. Корнющенко, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-9198-0284

лин в законодавстві в частині відсутності описового аглоритму дій на випадок виявлення допущених порушень гарантій незалежності прокурора деструктивно впливають на правоохоронну діяльність та справляння правосуддя вцілому та потребують вирішення.

Метою написання даної наукової статті є виділення суб'єктів, що безпосередньо мають прямий вплив на дотримання принципу незалежності прокурорів в Україні, дослідження їх повноважень та завдань діяльності, виділення проблемних питань, які виникають під час практичного застосування норм права в частині забезпечення гарантій прокурорської діяльності та належного функціонування правоохоронного органу виключно на засадах верховенства права, без будь-якого стороннього тиску.

Виклад основного матеріалу. Втілення дієвих механізмів реалізації гарантій незалежності прокурорів в Україні делеговано певним суб'єктам у сфері даних правовідносин, визначених законодавством.

Перш за все, до таких суб'єктів адміністративно-правового забезпечення незалежності прокурорів слід віднести:

1) органи прокурорського самоврядування;

2) органи законодавчої та виконавчої влади;

3) громадськість, засоби масової інформації.

Для належного дослідження впливу кожного з названих суб'єктів на загальний стан інституту незалежності спробуємо окреслити адміністративно-правовий статус кожної зазначеної групи суб'єктів.

Розкриваючи сутність прокурорського врядування, в першу чергу слід зазначити, що в юридичній науці під поняттям врядування розуміють прийняття колегіальним способом із залученням максимально можливої чи доцільної кількості осіб від певної громади суспільно-важливих рішень щодо упорядкування суспільного життя та делегування для реалізації прийнятих рішень повноважень визначеним для цього особам [3, с. 50–51]. Також, належне врядування розглядають як взаємозв'язок органів публічної влади між собою, громадськими інститутами та окремими громадянами в процесі прийняття управлінських рішень.

Досліджуючи питання прокурорського самоврядування, С. Подкопаєв зазначав, що впровадження колегіальних начал у вирішення питань, пов'язаних зі статусом прокурорів в Україні (формування системи прокурорського самоврядування, створення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій прокурорів), обумовлено передусім створенням додаткових гарантій незалежності [4, с. 165–167].

Таким чином, основним покликанням прокурорського самоврядування слід зазначити формування для органів прокуратури та окремих прокурорів належних умов організаційно-правового характеру, необхідних для забезпечення належного виконання своїх службових повноважень, опираючись на такі загальні засади діяльності, як незалежність, законність та справедливість. В свою чергу, прокурори повинні відповідати прийнятим стандартам професійності, доброчесності та етики поведінки як при виконанні своїх повноважень, так і в побуті.

Законодавче визначення прокурорського самоврядування наводиться в статті 65 Закону України «Про прокуратуру» [6], згідної якої під поняттям прокурорського самоврядування слід розуміти самостійне колективне вирішення прокурорами питань внутрішньої діяльності прокуратури з метою:

1) забезпечення організаційної єдності функціонування органів прокуратури, підвищення якості роботи прокурорів;

2) зміцнення незалежності прокурорів, захисту від втручання в їх діяльність;

3) участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення прокурорів, а також контролю за додержанням установлених нормативів такого забезпечення;

4) обрання чи призначення прокурорів до складу інших органів у випадках та в порядку, встановлених законом.

Окрім вищезгаданих, до питань внутрішньої діяльності прокуратури належать питання організаційного забезпечення прокуратури та діяльності прокурорів, соціального захисту прокурорів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані з виконанням повноважень прокурорів.

Таким чином, законодавство не встановлює чітко визначений перелік питань, які вирішуються органами прокурорського самоврядування, що

На переконання деяких науковців зазначений вище перелік питань потребує більшої деталізації та опрацювання в сторону збільшення, оскільки вказана обставина на практиці може мати негативний вплив на ефективність діяльності органів прокурорського самоврядування шляхом неоднозначного трактування положень законодавства в роботі таких органів самоврядування [7, с. 45–47].

Органи прокурорського самоврядування можуть діяти як буфер між різними зацікавленими сторонами. Можливо, вони й недосконалі, але останнім часом перебирають на себе щодалі більше завдань в площині кадрового забезпечення органів прокуратури. З урахуванням міжнародних стандартів діяльності та побудови, органи самоврядування покликані захищати принцип незалежності прокурорів та повинні являти собою автономні та повністю незалежні органи, які спроможні забезпечити повноцінне виконання прокурорами покладених на них посадових обов'язків, не зважаючи на такі чинники як наявність контролю зі сторони виконавчої та законодавчої влади, а також неправомірний внутрішній вплив. Основним цільовим покликанням органів прокурорського самоврядування є створення та реалізація прокурорам таким умов праці, за яких забезпечуватиметься їх незалежна та прозора діяльність в межах визначеної законодавством компетенції, законність, справедливість та своєчасність у прийнятті процесуальних рішень, дотримання прав та свобод всіх учасників кримінального провадження та відповідне відновлення порушених прав та інтересів.

Характеризуючи національні органи прокурорського самоврядування, слід зазначити, що діючим спеціалізованим законом в України передбачено функціонування двох основних органів прокурорського самоврядування – Всеукраїнської конференції прокурорів та Ради прокурорів України (стаття 66 Закону України «Про прокуратуру» [6].

Метою діяльності названих органів прокурорського самоврядування є утвердження стандартів та засад діяльності органів прокуратури, гарантій незалежності окремих прокурорів, захист від незаконного впливу на прокурорів, забезпечення організаційної єдності діяльності органів прокуратури, а також визначення потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення прокурорів, підвищення якості роботи прокурорів, створення належних умов щодо ефективності виконання свої службових повноважень, а також реалізація можливості просування по службі в частині рекомендацій щодо призначення на адміністративну посаду прокурора.

В свою чергу, Рада прокурорів України є вищим органом прокурорського самоврядування у період між всеукраїнськими конференціями прокурорів.

З огляду на зазначене, спробуємо окреслити основні ознаки органів прокурорського самоврядування, що впливають на результативність їх діяльності та фактичну можливість досягнення постановленої мети діяльності:

1) входять до складу органів прокуратури, не будучи постійнодіючими, процедура скликання та порядок діяльності закріплені в Законі України «Про прокуратуру»;

2) не мають статусу юридичної особи, окремого фінансування за рахунок державного бюджету, власної матеріальної бази;

3) прокурори, що делегуються до складу органів самоврядування, не увільняються від виконання своїх основних процесуальних завдань, залишаючись підпорядкованими керівникам відповідних органів прокуратури;

4) до складу таких органів входять сторонні позасистемні представники інших професій правничої направленості, зокрема представники юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, проте їх кількість в загальному складі не є паритетною;

5) повноваження органів прокурорського самоврядування щодо організації утвердження та дотримання принципів незалежності прокурорів є абстрактними, не маючими практичної реалізації;

Спробуємо конкретизувати адміністративно-правовий статус кожного з наведених органів прокурорського самоврядування.

Звертаючись до основного спеціального Закону України «Про прокуратуру» бачимо, що законодавець визначає всеукраїнську конференцію прокурорів як «найвищий орган прокурорського самоврядування» (ч. 1 ст. 67). До переліку основних повноважень всеукраїнської конференції прокурорів, які безпосередньо забезпечують незалежність прокурорів, належать наступні:

1) заслуховує звіт Ради прокурорів України про виконання завдань органів прокурорського самоврядування, стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури;

2) обирає членів Вищої ради правосуддя та приймає рішення про припинення їх повноважень відповідно до Конституції і законів України;

3) призначає членів Ради прокурорів України, відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження;

4) затверджує Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів та положення про Раду прокурорів України;

5) приймає положення про порядок роботи відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження;

6) звертається до органів державної влади та їх посадових осіб із пропозиціями щодо вирішення питань діяльності прокуратури;

7) розглядає інші питання прокурорського самоврядування та здійснює інші повноваження відповідно до Закону [6].

Також спеціалізованим законом передбачено, що Всеукраїнська конференція прокурорів приймає з питань, що належать до її компетенції, рішення, що є обов'язковими для Ради прокурорів України та будь-яких прокурорів.

Таким чином, всеукраїнська конференеція прокурорів є органом прокурорського самоврядування, до компетенції якого належить формування законодавчого підґрунтя для формування незалежних ефективних органів прокуратури, побудованих згідно високих стандартів діяльності, а також забезпечення належного контролю за станом забезпечення діяльності прокурорів при виконанні своїх службових повноважень.

На думку С. Михайлюка, прокурорське самоврядування побудовано на принципах його діяльності, які побудовані з основний ідей, положень та вимог, що характеризують зміст прокурорського самоврядування, порядок його діяльності, висвітлюють основні ідеї та закономірності [2, с. 191–193]. Серед таких принципів прокурорського самоврядування виокремлюють принципи направленості на реалізацію незалежності прокурорів, принцип виборності, колегіальності, прозорості, заборони втручання органів прокурорського самоврядування у здійснення прокурорами своїх повноважень.

Як ми бачимо, всі зазначені принципи прокурорського самоврядування так чи інакше спрямовані на укріплення незалежності прокурорів та надання механізмів для розбудови такої незалежності.

Позитивним кроком щодо укріплення принципу демократизації органів прокуратури, на переконання С. Іваницького, є закріплення в спеціалізованому законі норми про обов'язковість рішень всеукраїнської конференції прокурорів з питань, що належать до її

компетенції, для Ради прокурорів України та будь-якого з прокурорів, тобто такі рішення мають обов'язковий характер і для Генерального прокурора [1, с. 120–121].

З функціонування та розбудовою органів прокурорського самоврядування нерозривно пов'язує укріплення принципу незалежності прокурорів також О. Проневич, який вказує на формування в сучасній юриспруденції правової догми щодо виокремлення інституційної та індивідуальної незалежності прокурорів. Остання в свою чергу поширюється лише на реалізацію прокурорами своїх процесуальних повноважень і корелюється з обов'язком виконувати адміністративні накази (розпорядження, вказівки, директиви, доручення) керівників органів прокуратури. Наслідком новелізації вітчизняного законодавства про прокуратуру є ґенеза органів прокурорського самоврядування як важливого чинника забезпечення реальної незалежності прокурорів, що об'єктивно сприятиме захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, зміцненню законності і правопорядку [8, с. 8–10].

Переходячи до висвітлення адміністративно-правового статусу Ради прокурорів України як органу прокурорського самоврядування, у першу чергу слід зазначити, що в Законі України «Про прокуратуру» окрім всеукраїнської конференції прокурорів, визначено ще Раду прокурорів України, як вищим органом прокурорського самоврядування у період між всеукраїнськими конференціями працівників прокуратури.

Рада прокурорів України у період між всеукраїнськими конференціями прокурорів, які скликаються один раз на два роки, організовує виконання рішень всеукраїнської конференції, а також вирішує питання щодо скликання та проведення всеукраїнської конференції прокурорів. Повноваження та порядок роботи Ради прокурорів України визначаються спеціалізованим законом про прокуратуру та положенням про Раду прокурорів України.

В частині 9 статті 71 Закону України «Про прокуратуру» закріплено поноваження Ради прокурорів України, серед яких:

1) внесення рекомендацій про призначення та звільнення прокурорів з адміністративних посад. У разі якщо Генеральний прокурор не погоджується з рекомендованою Радою прокурорів України кандидатурою і відмовляє у призначенні на посаду, він вносить на розгляд Ради прокурорів України іншу кандидатуру;

2) організація впровадження заходів щодо забезпечення незалежності прокурорів, поліпшення стану організаційного забезпечення діяльності прокуратур;

3) розглядає питання правового захисту прокурорів, соціального захисту прокурорів та членів їхніх сімей і приймає відповідні рішення з цих питань;

4) розгляд звернень прокурорів та інших повідомлень про загрозу незалежності прокурорів, вжиття за наслідками розгляду відповідних заходів (здійснення повідомлення відповідних органів про підстави для притягнення до кримінальної, дисциплінарної чи іншої відповідальності; ініціювання розгляду питань щодо вжиття заходів забезпечення безпеки прокурорів; оприлюднення заяви від імені прокурорського корпусу про факти порушення незалежності прокурора; звернення до міжнародних організацій з відповідними повідомленнями тощо);

6) звернення з пропозиціями про вирішення питань діяльності прокуратури до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

7) здійснення контроль за виконанням рішень органів прокурорського самоврядування;

8) надання роз'яснення щодо додержання вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності прокурорів, голови чи членів відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження;

9) здійснення інших повноважень, передбачених Законом України «Про прокуратуру», серед яких в спеціалізованому законі згадується лише надання пропозицій Генеральному прокурору щодо кандидатур осіб до складу конкурсної комісії.

З наведеного виокремлюється ключова задача діяльності Ради прокурорів України – забезпечення незалежності прокурорів, проте механізми досягнення мети визначені абстрактно, конкретні повноваження, що сприяли б укріпленню принципу незалежності прокурорів з боку Ради прокурорів України, в профільному законі не оговорені.

Повноваження Ради прокурорів України, передбачені в Положенні про Раду прокурорів України [5], вцілому є тотожними тим, що перелічені в Законі України «Про прокуратуру», за виключенням деяких. Так, зазначеним положенням передбачена співпраця з Генеральною прокуратурою з питань призначення та звільнення прокурорів з адміністративних посад, проте не розкрито зміст цього повноваження. На практиці відсутні будь-які нормативно-правові чи навіть галузеві нормативні акти, які б регламентували процедуру надання на розгляд Ради прокурорів України пропозицій щодо призначення кандидатів на адміністративні посади в органах прокуратури. Тобто, жодним нормативним документом не врегульовано певні критерії до таких кандидатів, порядок висунення кандидатур чи можливість самовисування, мінімально допустиму кількість кандидатів, тощо. Самі ж рішення Ради прокурорів України носять рекомендаційний, а не обов'язковий характер щодо призначення прокурора на адміністративну посаду, що нівелює засаду прозорості діяльності органів прокуратури, про яку йде мова в пункті 9 частини 1 статті 3 Закону України «Про прокуратуру».

Слід пригадати, що складовою незалежності прокурорів окрім інституційної незалежності є також індивідуальна незалежність прокурорів, яка забезпечується шляхом впровадження у тому числі прозорої, недискримінаційної та демократичної процедури добору і призначення на посаду, що включає також адміністративні посади в органах прокуратури. Нелегітимний вплив на діяльність органів кримінальної юстиції, до складу яких входить і прокуратура, підриває загальноєвропейські засади організації діяльності правової держави та унеможливлює повномасштабну реалізацію державної політики у сфері протидії злочинності. Саме тому гарантіям незалежності органів кримінальної юстиції приділяється особлива увага, а тому абстрактне формування повноважень органів прокурорського самоврядування, які повинні самостійно виступати гарантією незалежності прокурорів, не сприяє досягненню реальної незалежності, а навпаки надає необґрунтовані привілеї керівнику органу прокуратури не враховувати рекомендації органів прокурорського самоврядування при призначенні прокурорів на адміністративні посади.

Аналогічним попередньому є повноваження Ради прокурорів України щодо розгляду щодо розгляду звернень прокурорів на інших повідомлень про загрозу незалежності прокурорів. З системного аналізу діючих спеціалізованого закону та підзаконних нормативних актів вбачається відсутність законодавчого закріплення дієвих механізмів впливу у разі виявлення Радою прокурорів України обставин, що вказують на порушення незалежності прокурорів. Фактично, діючи норми положення зводять повноваження даного органу прокурорського самоврядування до констатації наявності або відсутності факту втручання в незалежність процесуального керівника, без вжиття заходів реагування чи усунення джерела порушень. Нормативно Рада прокурорів України має здійснювати оприлюднення від імені прокурорського корпусу виявлених фактів порушень незалежності прокурорів, проте цей орган самоврядування повністю фінансово підпорядкований головному розпоряднику коштів – Офісу Генерального прокурора, та не має самостійних джерел фінансування, у тому числі для організації ведення відповідних реєстрів, веб-сторінок, тощо. Зазначений факт фінансової підзвітності законодавчо визначений в пункті 12 статті 4.1 розділу IV «Повноваження Ради прокурорів» Положення про Раду прокурорів України, де закріплено порядок звернення з відповідним запитом до Офісу Генерального прокурора щодо обсягу коштів, необхідних для забезпечення діяльності органів прокурорського самоврядування.

Втратило актуальність на даний час також повноваження Ради прокурорів щодо затвердження статуту Національної академії прокурорів України, у зв'язку з фактичним припиненням діяльності такого вищого учбового закладу та його реорганізацією в Тренінговий центр прокурорів.

Вказані вище обставини вказують на те, що положення про раду прокурорів, прийняте ще в 2017 році, на сьогодні є неактуальним та потребує суттєвої модернізації. Не зважаючи на це, на всеукраїнській конференції прокурорів, що відбулась в серпні 2024 року, питання змін до діючих нормативних актів щодо організації діяльності органів прокурорського самоврядування не виносились, що додатково свідчить про недостатність приділенню увагу органам прокурорського самоврядування як окремим гарантам незалежності прокурорів, що має бути врегульовано.

Серед іншого, слід зупинитись на порядку організації діяльності Ради прокурорів України, як вищого органу прокурорського самоврядування в період між всеукраїнськими конференціями прокурорів. Рада прокурорів здійснює свою роботу у формі засідань, що проводяться за необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Проте, слід наголосити, що діючий орган самоврядування не має статусу постійнодіючого, засідання ради відбуваються як правило в онлайн-форматі, а делеговані члени ради прокурорів, не увільняються від своїх прямих обов'язків процесуальних прокурорів, так само як і продовжують перебувати в безпосередньому підпорядкуванні керівників та їх заступників відповідних органів прокуратури. Вказані обставини негативно впливають на стан розгляду питань, віднесених до компетенції ради прокурорів, оскільки самі члени органу самоврядування не убезпечені від можливого незаконного впливу на них, зокрема шляхом реалізації повноважень внутрішньоструктурного підпорядкування. До членів ради прокурорів, які як вже зазначалося залишаються перебувати на посадах прокурорів, застосовуються однакові гарантії, визначені спеціалізованим законом, як і до інших процесуальних прокурорів, у тому числі і гарантії матеріальної незалежності, що передбачають річне нарахування та виплату премій, що на наш погляд, становить додатковий важіль впливу на діяльність органу прокурорського самоврядування вцілому.

Також, відсутність в законодавстві положень щодо можливості судового оскарження рішень Ради прокурорів України, не сприяє утвердженню принципу законності та верховенства права в діяльності даного органу, та призводить до формування загальноструктурних підходів діяльності, сприйнятних для Офісу Генерального прокурора як вищого органу в загальній ланці органів прокуратури України.

Говорячи про суб'єктів, що прямо чи опосередковано приймають участь в реалізації принципу незалежності прокурорів, слід пригадати, що непоодинокими є випадки здійснення інформаційного тиску на прокурорів зі сторони посадових осіб чи представників органів державної влади чи місцевого самоврядування, використовуючи при цьому засоби масової інформації як знаряддя позапроцесуального впливу.

На наше переконання, при публічному висвітленні свого суб'єктивного ставлення до дій чи рішень органів прокуратури, представники державних органів чи громадських організацій повинні уникати прямої критики, що призводить до прямого порушення засади незалежності прокурорів та зниженню суспільної довіри до інституції вцілому. Вказаним посадовим особам слід також утриматися від здійснення закликів щодо ігнорування прийнятих прокурорами рішень чи визнання їх дій незаконними, хоча такі не були скасовані в установленому законом порядку.

Доволі часто такі позапроцесуальні методи впливу на процесуальних керівників використовуються зацікавленими особами з числа представників органів державної влади, які одночасно є фігурантами відповідних кримінальних проваджень, задля формування не лише суспільної думки, а й для впливу через засоби масової інформації на подальше сприйняття матеріалів кримінальних проваджень судовими органами. Так само трапляються

випадки, коли певні політичні діячі з метою збільшення власного політичного рейтингу та привернення уваги електорату здійснюють опосередкований вплив на прокурорів шляхом надання публічних коментарів, закликів до припинення певних процесуальних дій, звинувачень в корупції чи тиску на бізнес.

Саме протидії такому незаконному впливу на прокурорів та забезпечення їх незалежності покликана запобігати Рада прокурорів України.

Продовжуючи дану тему прокурорського самоврядування, слід зазначити, що в спеціалізованому законів про прокуратуру лише поверхово згадується такий спосіб самоврядування як збори прокурорів. Так, в статті 65 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що делегати на всеукраїнську конференцію прокурорів обираються зборами прокурорів, які скликаються керівником відповідної прокуратури, та є повноважними, якщо на них присутні більше половини від загальної кількості прокурорів цієї прокуратури, та приймають рішення більшістю голосів від загальної кількості прокурорів відповідної прокуратури [6].

Метою вищезазначеного способу реалізації прокурорського самоврядування є самостійне колективне вирішення питань прокурорами. Проте, ані в спеціалізованому законі, ані в інших галузевих нормативно-правових актах більше не згадуються збори прокурорів як орган самоврядування та не визначається адміністративно-правовий статус його органу, що на наше переконання є певною прогалиною, оскільки багато внутрішньоструктурних питань організаційного характеру могли б вирішуватися саме таким шляхом, що сприяло б укріпленню гарантій забезпечення незалежності прокурорів. Отже, збори прокурорів як орган самоврядування могли б забезпечити не лише визначення кандидатів на участь у всеукраїнській конференції прокурорів, а й вирішення питань внутрішньої діяльності конкретного органу прокуратури шляхом прийняття колективних рішень з обговорюваних питань.

Діяльність органів прокурорського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності органів прокуратури та окремих прокурорів, забезпечувати незалежність прокуратури, покращувати механізми захисту від втручання в діяльність, а також підвищувати ефективність роботи та укріплювати загальні засади діяльності.

Окреслюючи вплив органів законодавчої та виконавчої влади щодо забезпечення незалежності прокурорів, слід відмітити, що Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Президент України виступають гарантами реалізації відповідних заходів та євроінтеграційних процесів, які потребують прийняття своєчасних рішень з метою удосконалення органів кримінальної юстиції та судочинства на кшталт європейських інституцій, впровадження відповідних засад діяльності та приведення у відповідність процесуального законодавства, яке прямо стосуватиметься і забезпечення незалежності прокурорів.

Завершуючи окреслювати суб'єктний склад реалізації незалежності прокурорів, потрібно звернути увагу на вплив суспільства в реалізації цього питання. Найголовніше питання, що потребує значної уваги – підвищення рівня довіри до органів прокуратури та правосуддя в цілому. Так само, вагомою є реакція громадськості на порушення принципу незалежності прокурорів, інтенсивність якої і мають підвищувати органи прокурорського самоврядування. Суспільство повинно чітко усвідомлювати, що в країні де не забезпечується незалежність органів кримінальної юстиції, вони не зможуть одержати справедливе та повне досудове розслідування та судовий розгляд їх справи, а тому громадськість має всебічно сприяти укріпленню незалежності правоохоронних органів.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що адміністративно-правове забезпечення незалежності прокурорів в Україні покладається на певне коло суб'єктів, до яких належать: всеукраїнська конференція прокурорів, Рада прокурорів України, органи законодавчої та

виконавчої влади та громадськість. Вказані суб'єкти, використовуючи в своїй діяльності визначені повноваження та методи, забезпечують належне функціонування органів прокуратури в частині організаційно-правового, фінансового, кадрового та соціального забезпечення, з метою створення умов для об'єктивного та незалежного прийняття рішень, виконання своїх повноважень на основі загальних засад діяльності органу, керуючись законодавством України та виключно своїм внутрішнім переконанням, без будь-якого стороннього впливу.

Від ефективної та незалежної системи правоохоронних органів, бездоганної репутації та здатності до очищення від негативних явищ залежать перспективи просування країни до членства в Європейському Союзі, оскільки в основу сучасний європейський правопорядок ґрунтується на таких цінностях, як права людини, дієвість та ефективність демократії, верховенство права. Верховенство права, в свою чергу, відображає сутність самої ідентичності Європейського Союзу як загального правового порядку та отримує вираження в загальноєвропейських принципах, обов'язкових для всіх країн-членів ЄС.

Реформування законодавства про прокуратуру, що відбулось протягом останніх років, а також переформатування органів прокурорського самоврядування, мають на меті підвищення рівня довіри суспільства до органів прокуратури, забезпечення європейських стандартів діяльності органу.

Список використаних джерел

1. Іваницький С.О. Тенденції розбудови професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. Т. 2. С. 120 – 121.

2. Михайлюк С.С. Принципи прокурорського самоврядування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 86. С. 187–193.

3. Олійник О. Традиції врядування у національному державотворенні: міфи й реальність. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 1. С. 49–56.

4. Подкопаєв С. В. Органи прокурорського співтовариства: досвід становлення в Україні. *Журнал Вищої школи економіки*. – 2013. – № 4. – С. 164–173.

5. Положення про Раду прокурорів України, затверджене Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002900-17#Text

6. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

7. Прокурорське самоврядування: монографія. [І.М. Козьяков, А.М. Мудров, О.О. Долгий та ін.]. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. 60 с.

8. Проневич О.С. Принцип незалежності прокуратури : догматично-правова інтерпретація та правова регламентація. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2014. № 4. С. 6–16.

Надійшла до редакції 06.03.2025

References

1. Ivanitskiy, S. (2014). Tendentsii rozbudovy profesiinoho samovriaduvannia v systemi prokuratury, sudovoi vlady ta advokatury [Trends in the development of professional self-governance in the system of the prosecutor's office, the judiciary and the bar]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. [in Ukrainian].

2. Mihailyuk, S. (2024). Pryntsypy prokurorskoho samovriaduvannia v Ukraini. [Principles of prosecutorial self-government in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* [in Ukrainian].

3. Oliynik, O (2012). Tradytsii vriaduvannia u natsionalnomu derzhavotvorenni: mify y realnist. [Traditions of governance in national state formation: myths and reality]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. [in Ukrainian].

4. Podkopaev, S (2013). Orhany prokurorskoho spivtovarystva: dosvid stanovlennia v Ukraini. [Authorities of the prosecutorial community: the experience of formation in Ukraine]. *Zhurnal Vysshoi shkoly ekonomiky*. [in Ukrainian].

5. Polozhennia pro Radu prokuroriv Ukrainy, zatverdzhene Vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv 27.04.2017 [Regulations on the Council of Prosecutors of Ukraine, approved by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors on April 27, 2017]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002900-17#Text [in Ukrainian].

6. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. [About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated 14.10.2014]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian].

7. Koziakov, I.M., Mudrov, A.M., & Dolhyi, O.O. (2014). Prokurorske samovriaduvannia: monohrafiia [Prosecutorial self-government: a monograph]. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].

8. Pronevich, O. (2014). Pryntsyp nezalezhnosti prokuratury : dohmatychno-pravova interpretatsiia ta pravova rehlamentatsiia. [The principle of independence of the prosecutor's office: dogmatic legal interpretation and legal regulation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [in Ukrainian].

ABSTRACT

Serhii Korniushchenko. Subjects of implementation of the institute of independence prosecutors in Ukraine

The high-quality legislation of Ukraine and its adaptation to European legal norms is the key to the successful European integration of our country, the course towards which is irreversible. One of the biggest problems of lawmaking is the fact that due to dynamic social relations there is a disconnection of theory from practice, there is a slowness of procedural reaction, and in some cases – a conscious ignoring of proposals and practical recommendations for eliminating gaps, legal conflicts in regulatory legal acts.

Currently, Ukraine faces the important task of fundamentally restructuring the entire system of law enforcement agencies, reforming legislation in the law enforcement sphere, based on the implementation of the principles of the rule of law and the primacy of the priority of human and civil rights and freedoms. One of the directions of legislative reform in the context of European integration processes is software independence the prosecutor's office and individual prosecutors.

This article analyzes the doctrinal approaches of domestic authorities to determine the significance of the contribution of prosecutorial self-government bodies to the issue of developing regulatory and practical guarantees for ensuring the independence of prosecutors in Ukraine. Also, taking into account the current regulatory legal acts and subordinate regulatory legal acts, the main tasks and powers of each of the prosecutorial self-government bodies in Ukraine are highlighted, as well as procedural points that, in our opinion, require more detailed legal analysis and regulatory regulation.

Taking into account the norms of current legislation and law enforcement practice, a list of entities that directly participate in the implementation of the institution of independence of prosecutors in Ukraine has been formed and their vectors of possible influence on the violation of current guarantees of independence of prosecutors have been outlined.

According to the results of the study, a view was formed that the current version of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» on the one hand contains rather broad powers of prosecutorial self-government bodies, but most of them are purely theoretical and must undergo significant regulatory and practical changes for practical implementation.

Key words: *prosecutor's office self-government, Council of Prosecutors, All-Ukrainian Conference of Prosecutors, subjects independence organs prosecutor's office, prosecutor*

УДК 35.073.52
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-38

Олександр ЛАБУНСЬКИЙ
аспірант
(Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна)
o.labunskyi@donnu.edu.ua

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА» ТА «ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА»

У статті висвітлено ключові аспекти визначення понять та змісту таких юридичних категорій, як: «державна підтримка» та «державна допомога». Обґрунтовано їх співвідношення як частини (державна допомога) та цілого – більш ширшого, загального поняття (державна підтримка), що містить – державну допомогу, розмежування яких можна провести виключно на етапі конкретизації їх законодавчо встановлених характеристик. Доведено, що інститут державної допомоги характеризується низкою особливостей: а) надається суб'єкту господарювання з метою його стимулювання; б) фінансування здійснюється прямо (чи опосередковано) за рахунок державних (місцевих) ресурсів; в) створює економічні переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; г) спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції; д) пропорційність та прозорість надання; є) наявність спеціального суб'єкта, наділеного контрольно-наглядовими повноваженнями в сфері оцінювання допустимості державної допомоги для конкуренції.

Ключові слова: *фінансова підтримка, державна допомога, суб'єкти господарювання, цифрова трансформація, захист від недобросовісної конкуренції, конкурентне законодавство, Європейський Союз.*

Постановка проблеми. Важливість дослідження питання щодо поняття та змісту таких юридичних категорій, як «державна підтримка» та «державна допомога» актуалізується вимогами низки прийнятих Україною міжнародно-правових актів щодо адаптації національного законодавства в сфері забезпечення вільної та неспотвореної конкуренції, надання державної підтримки та допомоги суб'єктам господарювання до європейських вимог [2; 22; 23]. Зокрема, відповідно до положень Глави 10 «Конкуренція» частини 2 «Державна допомога» Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС (ст. 262–267) будь-яка державна допомога, що надається Україною має оцінюватись за європейськими стандартами, адже Україна розглядається як територія, ідентична до тих територій ЄС, які встановлено ст. 107 (3)(а) Договору про функціонування Європейського Союзу [22]. Імплементацію положень зазначених міжнародних актів було здійснено тільки в 2014 році з прийняттям Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закону № 1555), що набув чинності 2 серпня 2017 р. [16]. Зазначеним нормативно-правовим актом було припинено тривалий період безсистемного та неефективного надання державної підтримки у формі фінансової допомоги суб'єктам господарювання та започаткована можливість збалансування впливу держави на конкуренцію. Вперше, на законодавчому рівні, визначено поняття державної допомоги, як – підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок державних чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності (п. 1. ч. 1 ст. 1 Закону № 1555) [16]. Тобто, в даному випадку законодавець при визначенні узагальненого поняття

© О. Лабунський, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-4359-1364

використовує категорію «підтримка у будь-якій формі», фактично ототожнюючи поняття «державна підтримка» та «державна допомога». В зв'язку з цим закономірним є питання щодо узгодженості таких термінів, як «державна підтримка» та «державна допомога» між національним законодавством та міжнародно-правовими стандартами.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню теоретичних основ державного регулювання, підтримки та стимулювання розвитку підприємництва в Україні присвячено праці багатьох вітчизняних вчених (В.О. Орлова, Т.Н. Некрасова, Г.Л. Знаменський, К.Б. Починок, О.Е. Лілемяє, А.І. Шпомер, В.В. Пророченко тощо) [13; 12; 15; 14; 9; 26]. Проте, дотепер серед науковців спостерігаються протилежні позиції щодо розкриття поняття, змісту та форм державної підтримки та державної допомоги суб'єктів господарювання.

Метою статті є дослідження поняття та змісту юридичних категорій «державна підтримка» та «державна допомога» суб'єктів господарювання, виділення критеріїв їх розмежування.

Виклад основного матеріалу. Український законодавець поряд із категорією «державна підтримка» (ст. 16, 48 Господарського кодексу України – далі ГК України; ст. 12–16 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні») [3; 17] застосовує й категорію «державна допомога» (ст. 26 ГК України; абз. 5 ч. 1 ст. 48 ГК України) [3] не наводячи при цьому їх узагальненого визначення та критеріїв розмежування, а в окремих правових нормах діючого законодавства взагалі допускається їх синонімічність (наприклад, абз. 5 ч. 1 ст. 26 ГК України; п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України № 1555) [3; 16], що зумовило формування наукової позиції щодо їх ототожнення [11, с. 78; 24, с. 40; 46], з чим не можна погодитися.

Так, Т.В. Некрасова твердить, що державна допомога – це сукупність фінансових, організаційних та правових засобів, що надаються суб'єктам господарювання спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення сталого розвитку економічної або соціальної сфери [12, с. 6]. Поряд з тим вчена не конкретизує особливості їх застосування, чим фактично ототожнює інститути «державна підтримка» та «державна допомога».

Професор Г.Л. Знаменський розмежовуючи зазначені категорії виходить, перш за все, із мети, яку переслідує держава при застосуванні тих чи інших засобів державного регулювання. Якщо мету державної підтримки бізнесу вчений розкриває з широкої точки зору, зауважуючи на розвиток тих напрямів економіки, які необхідні державі та суспільству в цілому, то, мету державної допомоги, навпаки, характеризує з більш виняткової, індивідуальної позиції (наприклад, скрутне економічне становище підприємства, що вимагає компенсації втрат в результаті господарської діяльності [15, с. 31]. З цього приводу цілком логічне уточнення зробив К.Б. Починок, який зазначив, що обов'язково на зміст державної допомоги, з правової точки зору, впливають декілька характеристик: а) наслідки надання державної допомоги (йдеться про ступінь спотворення конкуренції); б) коло суб'єктів, на яке вона поширюється; в) форма надання [14, с. 188]. Слід погодитися з цим, адже не всі засоби державної підтримки суб'єктів господарювання можна визначати як державну допомогу.

Г.Г. Єрко та В.О. Рядінська, аналізуючи відмінності між «підтримкою» та «допомогою», вважають що остання спрямована на ліквідацію негативних наслідків діяльності суб'єктів господарювання, в той час, як державна підтримка в цілому створює умови для ефективної їх діяльності, уникнення труднощів, негативних наслідків, тобто, недопущення такої ситуації, коли суб'єкт буде мати потребу у допомозі та надається на рівноправних засадах усім суб'єктам господарювання, що діють на певному товарному ринку або у відповідній галузі [5, с. 12].

Низка вчених пропонують розуміти державну допомогу як втручання держави за рахунок надання відповідних державних ресурсів суб'єктам господарювання, створюючи

тим самим певні переваги, яких вони не змогли б досягти за ринкових умов та які можуть спотворювати або загрожувати спотворенням економічної конкуренції [14, с. 190; 9, с. 4; 26, с. 160; 1, с. 158]. Економічна вигода, що надається суб'єктам господарювання органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів, як ключова характеристика державної допомоги, виділяється в низці наукових робіт [6, с. 37; 7, с. 89; 25]. Таким чином, можна визначити основні характерні риси інституту державної допомоги: 1) надання за рахунок державних (місцевих) ресурсів носить адресний характер; 2) суб'єкт господарювання обов'язково отримує економічну перевагу; 3) захід має вибірковий (селективний) характер стосовно окремих суб'єктів господарювання; 4) відбувається спотворення конкуренції та вплив на торгівлю.

Окремої позиції щодо поняття та змісту інституту державної допомоги дотримується І.М. Феованова, яка в проведеному дисертаційному дослідженні висловила низку спірних положень. По-перше, вченою піддається критиці назва самого Закону № 1555, адже, фінансування допомоги відбувається не тільки за рахунок державного бюджету, а й коштів місцевих бюджетів та пропонується виключити слово «державну» з назви закону [24, с. 40]. Як вважає авторка, в такий спосіб можна ширше трактувати таку допомогу, тобто, не тільки як таку, що надається за рахунок бюджетів (державного чи місцевих), а й таку, яка надається іншими особами за рахунок інших джерел [24, с. 40]. Така позиція протирічить як положенням зазначеного Закону № 1555, так і праву ЄС, адже суб'єкти господарювання можуть отримувати державну допомогу виключно за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів.

По-друге, І.М. Феофанова співвідносить державну допомогу та державну підтримку як загальне та спеціальне, де саме перший термін поглинає другий [24, с. 41] та визначає «державну допомогу як засіб державного регулювання, який передбачає підтримку суб'єктів господарювання, зазвичай, фінансового характеру з метою відновлення їх платоспроможності та конкурентного стану, на умовах та в порядку, визначеному нормами чинного законодавства». Авторка уточнює, що цей засіб належить до непрямих за своїм характером та метою надання, тому слід доповнити ст. 12 ГК України новим засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання – державною допомогою» [24, с. 49]. Такий підхід відразу викликає на декілька зауважень. По-перше, він вносить чергову плутанину щодо понятійного апарату господарського законодавства, адже, в ст. 12 ГК України вже перераховано низку засобів державної підтримки які за Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» характеризуються саме як форми державної допомоги, зокрема: 1) надання субсидій та грантів; 2) надання дотацій; 3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; 4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; 5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами; 6) зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 7) надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; 8) продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; 9) збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів (ст. 4 Закону № 1555) [16]. По-друге, такі засоби вчена за природою розкриває як непрямі, що протирічить взагалі економічному змісту таких категорій, наприклад, як «субсидії», «гранти», «кредити», які носять адресний, прямий, цільовий, строковий характер.

Обґрунтовано піддає критиці змішування понять «державна підтримка» та «державна допомога» Д.В. Лічак, яка в своєму дисертаційному дослідженні державну

підтримку і державну допомогу співвідносить як родове та видове поняття та поділяє державну підтримку на два види: пряму та непряму. В свою чергу, саме пряму підтримку авторка характеризує як державну допомогу, що здебільшого справляє негативний вплив на конкуренцію, зменшує ініціативність суб'єктів господарювання, має адресний та короткостроковий характер, ставить суб'єктів господарювання в залежність від періодичної допомоги з боку держави. На противагу цьому, непряма державна підтримка – спрямована на стимулювання розвитку господарської діяльності, у тому числі до здійснення структурних змін і запровадження ефективніших технологій (інновацій); має, як правило, неадресний характер, адже надається не конкретному суб'єкту господарювання, а групі суб'єктів, що мають спільні ознаки; має довготривалу перспективу, а не разовий характер; підтримує конкуренцію на ринку; не зводиться до безпосереднього виділення бюджетних коштів суб'єкту господарювання [10, с. 7]. Розгляд державної підтримки суб'єктів господарювання з позиції її характеристики як непрямої допомоги державою простежується в низці наукових досліджень [26, с. 156; 20, с. 69].

Тобто, можна сказати, що на відміну від державної допомоги, державна підтримка є більш широким терміном й характеризується наступними ключовими ознаками: 1) представляє собою сукупність організаційно-правових (наприклад: підготовка та підвищення кваліфікації кадрів), економічних (прийняття різних програм державного, регіонального та місцевого економічного розвитку), фінансових (надання кредитів, позик, гарантій тощо), адміністративних та інших засобів регулюючого впливу; 2) має універсальний характер, тобто надається суб'єктам господарювання у різних сферах економіки на рівноправних засадах; 3) надається на різних етапах діяльності суб'єкта господарювання; 4) стимулює розвиток господарської діяльності на засадах «здорової конкуренції» [10, с. 18; 4, с. 81; 19, с. 54].

Таким чином, слід виходити із співвідношення досліджуваних категорій як частини (державна допомога) та цілого – більш ширшого, загального поняття (державна підтримка), що містить – державну допомогу, розмежування яких можна знайти виключно на етапі конкретизації їх законодавчо встановлених характеристик. На це звертає увагу й Антимонопольний комітет у своєму роз'ясненні № 35-рр/д від 05.10.2017 р., який зауважує, що державна підтримка є державною допомогою, якщо одночасно виконуються такі умови: а) підтримка надається суб'єкту господарювання; б) фінансування державної підтримки здійснюється за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів; в) підтримка створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; г) підтримка спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції [18].

Такий підхід вітчизняного правозастосування не є випадковим. Підґрунтям цього є стала європейська практика правового регулювання досліджуваних відносин а також виконання зобов'язань Україною відповідно до ст. 264 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС щодо застосування ст. 262, 263 (3), 263 (4) з використанням як джерела тлумачення критеріїв, які випливають із застосування ст. 93, 106, 107 ДФЄС, відповідної судової практики Суду Європейського Союзу, а також вторинного законодавство, рамкових положень, керівних принципів та інших чинних адміністративних актів Союзу [22]. Відповідно до ч. 1 ст. 107 ДФЄС, якщо в Договорах не обумовлено інакше, допомога, яку в будь-якій формі надає держава-член або яку надано за рахунок державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію, надаючи переваги певним суб'єктам господарювання або виробництву певних товарів, є несумісною з внутрішнім ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами-членами [8].

Наступні частини статті 107 ДФЄС містять певні відступи від принципу заборони державної допомоги і мають тлумачитися обмежувально. Так, ч. 2 ст. 107 ДФЄС встановлено категорії державної допомоги, які вважаються сумісними з внутрішнім ринком при

умові їх відповідності наступним критеріям: а) соціальний характер та надання окремим споживачам без дискримінації на підставі походження відповідних товарів; б) виділення з метою ліквідації наслідків стихійного лиха (надзвичайних ситуацій); в) для підтримки економіки певних регіонів Федеративної Республіки Німеччини, що зазнали впливу поділу Німеччини (ч. 2 ст. 107 ДФЄС) [8].

Частина 3 статті 107 ДФЄС встановлює категорії державної допомоги, які, за дотримання умов, визначених Комісією ЄС, можуть, на її розсуд визнаватися сумісними з внутрішнім ринком. До таких можна віднести наступні: а) сприяють економічному розвиткові регіонів з надзвичайно низьким рівнем життя або високим рівнем безробіття та регіонів, зазначених в ст. 349 ДФЄС, з огляду на їх структурну, економічну та соціальну ситуацію; б) сприяють здійсненню важливого проекту спільного європейського інтересу або усувають суттєву шкоду функціонуванню економіки держави-члена; в) сприяють розвиткові певних видів економічної діяльності або певних сфер економіки, якщо така допомога не впливає негативно на умови торгівлі такою мірою, що це суперечить спільному інтересу та інші категорії допомоги, що можуть бути визначеними рішенням Ради ЄС за пропозицією Комісії ЄС [8]. Можна сказати, що допомога є сумісною в контексті змісту ч. 3 ст. 107 ДФЄС лише в тому випадку, якщо вона сприяє досягненню однієї з наведених цілей, яку одержувач допомоги не міг би досягти власними силами за нормальних ринкових умов.

Ці положення були імплементовані до Закону № 1555 при встановленні загального принципу недопустимості державної допомоги для конкуренції за виключенням критеріїв її допустимості відповідно до Розділу 2 Закону № 1555 (ст. 2, 5-6 Закону № 1555) [16]. На підставі аналізу положень ст. 107 ДФЄС та ст. 6 Закону № 1555 наведемо критерії, які мають бути кумулятивно дотримані при наданні державної допомоги:

1) державною допомогою можуть вважатися виключно переваги, які надаються прямо (наприклад: субсидії, дотації, гранти, запозичення тощо) чи опосередковано за рахунок державних (місцевих) ресурсів та які накладають додатковий тягар на державу. Останнє корелюється із таким поняттям, як «звільнення від економічного тягаря», під яким ЄК розуміє будь-яке пом'якшення витрат підприємства, що оцінюється з позиції надання економічної вигоди отримувачу. Саме до таких звільнень можна віднести, «недоотримання» податкових надходжень через звільнення чи зменшення податків та зборів, наданих державою, або звільнення від обов'язку сплачувати штрафи чи інші грошові стягнення; звільнення державою підприємства від сплати частини витрат, притаманних його економічній діяльності [21];

2) в межах надання державної допомоги мають надаватися економічні переваги на умовах вибірковості, сприяння «певним підприємствам» або «виробництву певних товарів». Отже, під поняття державної допомоги підпадають не всі заходи, які приносять користь суб'єктам господарювання, а лише ті, які надають вибіркову перевагу певним особам або певним галузям економіки [21]. Тобто, фактично йдеться про запровадження принципу селективності «prima facie». У цьому випадку слід оцінювати, чи відхиляється застосування конкретного заходу від загальноприйнятої системи, що і дозволяє визначити, чи є цей захід державною допомогою з огляду на його вибірковий характер. Ця характеристика достатньо зрозуміло розкрита ЄК на прикладі застосування державами певних податкових звільнень. Так, в разі запровадження окремих змін щодо визначення платника податків, об'єкта оподаткування, розрахунку податкової бази чи застосування податкової ставки щодо окремо взятого податку (наприклад корпоративного податку, податку на доходи фізичних осіб, ПДВ) можна ставити питання щодо відповідності «prima facie», адже в такому випадку будуть застосовуватися декілька інші правила податкової процедури порівняно із загальноприйнятою;

3) державна допомога характеризується стимулюючим ефектом, адже за рахунок її надання здійснюється вплив на діяльність суб'єкта господарювання з метою її активізації

в додатковій сфері, яку він не здійснював би за відсутності державної допомоги, або яка могла би здійснюватися в обмеженому вигляді або в інший спосіб;

4) дотримання принципу пропорційності при наданні державної допомоги, що передбачає зведення її до мінімуму, який є необхідним для стимулювання додаткових інвестицій або в цілому розвитку діяльності у відповідній сфері;

5) прозорість державної допомоги: держави-члени ЄС, економічні оператори, громадськість мають легкий доступ до усіх відповідних актів і до відповідної інформації про державну допомогу, на підставі яких її було надано. Слід зауважити, що цей критерій закладено й в ст. 263 Угоди про Асоціацію між між Україною та ЄС, адже обов'язок щодо забезпечення прозорості у цій сфері покладено на кожну із Сторін, для чого щорічно вони надсилають повідомлення про загальний обсяг, види та галузевий розподіл державної допомоги, яка може вплинути на торгівлю між Сторонами [22];

6) наявність спеціального суб'єкта, що випливає із змісту ст. 267 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС щодо обов'язкового створення незалежного у своїй діяльності органу «inter alia», який матиме повноваження дозволяти схеми державної допомоги та індивідуальні випадки надання допомоги відповідно до критеріїв, визначених у ст.ст. 262 та 264 Угоди, а також вимагати повернення державної допомоги, яка була надана незаконно [22]. Оцінювання допустимості державної допомоги для конкуренції здійснює Уповноважений орган – Антимонопольний комітет України (далі – АКМ України) (ч. 1 ст. 8 Закону № 1555) відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України критеріїв або в разі їх відсутності в національному законодавстві – відповідних актів acquis ЄС.

В цьому контексті хотілося б зробити одне зауваження. Нажаль, на сьогодні, процес обробки інформації АКМ України щодо оцінки державної допомоги досі значною мірою покладається на експертний аналіз без активного використання цифрових аналітичних систем, в той час як в країнах ЄС запроваджено алгоритміку на підставі Big Data у цей процес. Якщо оцінювати цифрову трансформацію в цьому напряму, то можна навести тільки декілька впроваджених цифрових продуктів, серед яких: повідомлення про державну допомогу; реєстр державної допомоги; рішення про державну допомогу; справу про державну допомогу. Тобто, АМК України здійснив перші кроки у цифровізації оцінки державної допомоги, але ефективність цього процесу залишається обмеженою через відсутність повноцінних автоматизованих аналітичних систем.

Виходячи з наведеного, заходи державного впливу, які відповідають наведеним критеріям відносяться саме до засобів допустимої державної допомоги й підпадають під спеціальне правове регулювання.

Отже, можна зробити такі **висновки:**

– слід виходити із співвідношення досліджуваних категорій як частини (державна допомога) та цілого – більш ширшого, загального поняття (державна підтримка), що містить – державну допомогу, розмежування яких можна провести виключно на етапі конкретизації їх законодавчо встановлених характеристик;

– державна підтримка характеризується наступним: 1) представляє собою сукупність організаційно-правових (наприклад: підготовка та підвищення кваліфікації кадрів), економічних (прийняття різних програм державного, регіонального та місцевого економічного розвитку), фінансових (надання кредитів, позик, гарантій, податкового стимулювання тощо), адміністративних та інших засобів регулюючого впливу; 2) має універсальний характер, тобто надається суб'єктам господарювання у різних сферах економіки на рівноправних засадах; 3) надається на різних етапах діяльності суб'єкта господарювання; 4) стимулює розвиток господарської діяльності на засадах «здорової конкуренції»;

– зміст державної допомоги розкривається через сукупність обов'язкових складових: 1) надається суб'єкту господарювання з метою його стимулювання; 2) фінансування

державної допомоги здійснюється прямо (чи опосередковано) за рахунок державних (місцевих) ресурсів; 3) створює економічні переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; 4) спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції; 5) пропорційність надання, що передбачає зведення державної допомоги до мінімуму, який є необхідним для стимулювання додаткових інвестицій або в цілому розвитку діяльності у відповідній сфері; 6) прозорість державної допомоги; 7) наявність спеціального суб'єкта – незалежного у своїй діяльності органу «inter alia», який наділяється контрольно-наглядовими повноваженнями в сфері оцінювання допустимості державної допомоги для конкуренції.

Список використаних джерел

1. Борсук Н., Кулага Е. Проблеми правового регулювання державної допомоги суб`єктам господарювання у контексті відповідності acqui ЄС. *Право України*. 2021. № 11. С. 155–166.

2. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 15.04.1994 р.

3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

4. Дмитрик О.О., Токарєва К.О. Податкові пільги як форма державної допомоги суб'єктам підприємництва. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. № 1 (12). С. 80–86.

5. Єрко Г.Г., Рядінська В.О. Правове регулювання надання державної фінансової підтримки в Україні: монографія. К.: «Нілан», 2016. 163 с.

6. Коментар «Застосування законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання» /Кубецька О.М., Неклеса О.В., Палешко Я.С., Санакоєв Д.Б. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 40 с. URL: (dduvs.in.ua)

7. Комашенко Т.А. Розвиток системи державної допомоги. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 15. С. 88-91.

8. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями станом на 03.03.2010 р. URL: (rada.gov.ua)

9. Ліллемяе О.Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. /Нац акад наук. Ін-т економіко-правових досліджень. Київ, 2017. 21 с. URL: iepd.kiev.ua

10. Лічак Д.В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. /Нац. універ. «Одеська юридична академія», Одеса, 2011. 21 с. URL: onua.edu.ua

11. Місевич М.А., Ходаківський В.М., Макаренко А.М. Напрями державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт.* 2020. № 19–20. С. 75–81. URL: (agrosvit.info)

12. Некрасова Т.В. Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. /НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк, 2009. 18 с.

13. Орлова В.О. Основні напрями стимулювання розвитку малого бізнесу: теоретичний аспект. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 2. С. 169–176.

14. Починок К.Б. Державна допомога суб'єктам господарювання: поняття, ознаки та критерії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 187–190. URL: (uzhnu.edu.ua)

15. Правовые основы государственной поддержки бизнеса: монография / Отв. ред. Г.Л. Знаменский; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Юго-Восток, 2011. 170 с.

16. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 р. № 1555. URL: (rada.gov.ua)

17. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. № 4618. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text

18. Роз'яснення з питань застосування законодавства у сфері державної допомоги: Лист АКМ України від 05.10.2017 р. № 35-рр/дд. URL: (zoda.gov.ua)

19. Савінова А.В. Співвідношення податкових пільг з іншими категоріями. *Правова позиція.* № 3 (40). 2023. С. 52–58. URL: 9.pdf (kpu.zp.ua)

20. Смолин Г.В., Туркот О.А., Хомко Л.В. Господарське право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с. URL: (lvduvs.edu.ua)

21. Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union. (2016/C 262/01). URL: EUR-Lex – 52016XC0719(05) – EN – EUR-Lex (europa.eu)

22. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 р. URL: | від 27.06.2014

23. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. | від 15.04.1994

24. Феованова І.М. Допустимість державної допомоги: господарсько-правовий аспект: дис. доктора філософії: 081 – Право. /Нац. універ. «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 231 с. URL: content (onua.edu.ua)

25. Haucap J., Schwalbe U. Economic principles of state aid control. Discussion Paper. Leibniz Information Centre for Economics. Düsseldorf, 2011. № 17. 48 p. P. 2–4. URL: Economic_principles_of_state_aid_control.pdf

26. Шпомер А.І., Пророченко В. В. Правові проблеми визначення поняття, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *ВІСНИК НТУУ «КПІ».* Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4 (44) 2019. С. 156–161. URL: content (kpi.ua)

Надійшла до редакції 28.02.2025

References

1. Borsuk, N., & Kulaha, E. (2021). Problemy pravovoho rehulyuvannya derzhavnoyi dopomohy sub'yektam hospodaryuvannya u konteksti vidpovidnosti acqui YeS. [Problems of legal regulation of state aid to business entities in the context of compliance with the EU acquis]. *Pravo Ukrayiny* – Law of Ukraine, 11, 155-166. [in Ukrainian].

2. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). (1994, April 15).

3. Economic Code of Ukraine. (2003, January 16). Law of Ukraine No. 436. Retrirvrd from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].

4. Dmytryk, O. O., & Tokarieva, K. O. (2019). Podatkovi pilhy yak forma derzhavnoyi dopomohy sub'yektam pidpryyemnytstva. [Tax incentives as a form of state aid to business entities]. *Pravo ta innovatsiyne suspilstvo* – Law and Innovative Society, 1(12), 80-86. [in Ukrainian].

5. Yerko, H. H., & Ryadinska, V. O. (2016). Pravove rehulyuvannya nadannya derzhavnoyi finansovoyi pidtrymky v Ukrayini: Monohrafiya. [Legal regulation of state financial support in Ukraine: Monograph]. Kyiv: Nilan. [in Ukrainian].

6. Kubetska, O. M., Neklesa, O. V., Paleshko, Ya. S., & Sanakoyev, D. B. (2020). Zastosuvannya zakonodavstva u sferi derzhavnoyi dopomohy sub'yektam hospodaryuvannya: Komentar. [Commentary on the application of legislation in the field of state aid to business entities]. Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs. Retrieved from (dduvs.in.ua) [in Ukrainian].

7. Komashchenko, T. A. (2015). Rozvytok systemy derzhavnoyi dopomohy. [Development of the state aid system]. Investytsiyi: *Praktyka ta dosvid* – Investment: Practice and Experience, 15*,* 88–91. [in Ukrainian].

8. Konsolidovani versiyi Dohovoru pro Yevropeiskyi Soyuz ta Dohovoru pro funktsionuvannya Yevropeiskoho Soyuzu z protokolamy ta deklaratsiyamy. [Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations]. (as of March 3, 2010).Retrieved from (rada.gov.ua) [in Ukrainian].

9. Lillemyae, O. E. (2017). Hospodarsko-pravove zabezpechennya derzhavnoyi dopomohy sub'yektam hospodaryuvannya (Doctoral dissertation abstract). Natsionalna akademiya nauk, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, [Economic-legal support for state aid to business entities: Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law Sciences. National Academy of Sciences, Institute of Economic and Legal Research]. Kyiv. Retrieved from (iepd.kiev.ua) [in Ukrainian].

10. Lichak, D. V. (2011). Hospodarsko-pravove zabezpechennya nepryamoyi derzhavnoyi pidtrymky sub'yektiv hospodaryuvannya (Doctoral dissertation abstract). [Economic-legal support of indirect state support for business entities: Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law Sciences]. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiya» – Odesa.National University «Odessa Law Academy,» Odessa. [in Ukrainian].

11. Misevych, M. A., Khodakivskyi, V. M., & Makarenko, A. M. (2020). Napryamy derzhavnoyi pidtrymky silskohospodarskykh pidpryyemstv. [Directions of state support for agricultural enterprises]. *Agrosvit* – Agrosvit, 19–20, 75–81. [in Ukrainian].

12. Nekrasova, T. V. (2009). Pravove rehulyuvannya nadannya derzhavnoyi dopomohy sub'yektam hospodaryuvannya (Doctoral dissertation abstract). [Legal regulation of state aid to business entities: Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Law Sciences]. Natsionalna akademiya nauk Ukrayiny, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, Donetsk. [National Academy of Sciences, Institute of Economic and Legal Research. Donetsk]. [in Ukrainian].

13. Orlova, V. O. (2011). Osnovni napryamy stymulyuvannya rozvytku maloho biznesu: Teoretychnyi aspekt. [Main directions of stimulating small business development: Theoretical aspect]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku* – European Vector of Economic Development, 2, 169–176. [in Ukrainian].

14. Pochynok, K. B. (2018). Derzhavna dopomoha sub'yektam hospodaryuvannya: Poniattya, oznaky ta kryterii. [State aid to business entities: Concept, features, and criteria]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu* – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 187–190. [in Ukrainian].

15. Znamensky, G. L. (2011). Pravovi osnovy derzhavnoyi pidtrymky biznesu: Monohrafiya. [Legal foundations of state business support: Monograph]. Donetsk: Yuho-Skhid. [Donetsk: Southeast]. [in Ukrainian].

16. Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine «On State Aid to Business Entities»]. No. 1555 (2014, July 1). [in Ukrainian].

17. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpryiemnytstva v Ukraini [«On Development and State Support of Small and Medium-Sized Enterprises in Ukraine»]: Zakon Ukrainy – Law of Ukraine No. 4618 (2012, March 22). [in Ukrainian].

18. Roz'yasnennya z pytan zastosuvannya zakonodavstva u sferi derzhavnoyi dopomohy [Clarifications on the application of legislation in the field of state aid]: Lyst AKM Ukrayiny – Letter of the Antimonopoly Committee of Ukraine No. 35-rr/dd (2017, October 5). [in Ukrainian].

19. Savinova, A. V. (2023). Spivvidnoshennya podatkovykh pilh z inshymy katehoriyamy. [Correlation of tax benefits with other categories]. *Pravova pozytsiya,* – Legal Position. 3(40), 52–58. [in Ukrainian].

20. Smolin, H. V., Turcot, O. A., & Khomko, L. V. (2017). Hospodarske pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna: Pidruchnyk. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [Economic Law of Ukraine. General Part: Textbook. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs]. [in Ukrainian].

21. European Commission. (2016). Commission Notice on the notion of State aid as referred to in Article 107(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, (2016/C 262/01).

22. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. (2014, September 16). [Association Agreement between Ukraine, the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states (2014, September 16)]. [in Ukrainian].

23. Uhoda pro zasnuvannia Svitovoi orhanizatsii torhivli. [Agreement Establishing the World Trade Organization]. (1994, April 15).

24. Feovanova, I. M. (2023). Dopustymist derzhavnoyi dopomohy: Hospodarsko-pravovyi aspekt (Doctoral dissertation). Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiya». [Admissibility of state aid: Economic-legal aspect. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, National University «Odessa Law Academy»]. Odessa. [in Ukrainian].

25. Haucap, J., & Schwalbe, U. (2011). Economic principles of state aid control. Discussion Paper, Leibniz Information Centre for Economics, Düsseldorf, 17, 48 p. Retrieved from Economic_principles_of_state_aid_control.pdf

26. Shpomer, A. I., & Prorochenko, V. V. (2019). Pravovi problemy vyznachennya ponyattya, zmistu ta form derzhavnoyi dopomohy sub'yektam hospodaryuvannya. [Legal problems of defining the concept, content, and forms of state aid to business entities]. *Visnyk NTUU «KPI»: Politolohiya, Sotsiolohiya, Pravo* – Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law, 4(44), 156-161. Retrieved from content (kpi.ua) [in Ukrainian].

ABSTRACT

Oleksandr Labunskyi. Regarding the distinction between the categories "state support" and "state aid"

The article highlights the key aspects of defining the concepts and content of such legal categories as "state support" and "state aid". It substantiates their correlation as a part (state aid) and a whole – a broader, general concept (state support) that includes state aid, the distinction between which can be made exclusively at the stage of specifying their legislatively established characteristics.

It is clarified that state support is characterized by the following:

1. It represents a set of organizational and legal (e.g., training and professional development of personnel), economic (adoption of various national, regional, and local economic development programs), financial (providing loans, guarantees, tax incentives, etc.), administrative, and other regulatory means.

2. It has a universal nature, meaning it is provided to business entities in various economic sectors on equal terms.

3. It is granted at different stages of a business entity's activity.

4. It stimulates economic activity based on the principles of "fair competition".

It is proven that state support qualifies as state aid if a set of conditions is simultaneously met:

1. It is provided to a business entity with the aim of stimulating its activity.

2. Financing is carried out directly (or indirectly) from state (local) resources.

3. It creates economic advantages for the production of specific types of goods or the conduct of specific types of economic activities.

4. It distorts or threatens to distort economic competition.

5. It ensures proportionality and transparency in its provision.

6. There is a specialized entity vested with supervisory and control powers in assessing the admissibility of state aid for competition.

Key words: *financial support, state aid, business entities, digital transformation, protection against unfair competition, competition law, European Union.*

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-39

Олег ЛАПІН
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

ЗАКОННА ВИМОГА ПОСАДОВИХ ОСІБ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У статті досліджується правова природа законних вимог, які висуваються посадовими особами податкових органів, як важливий інструмент адміністративного впливу. Аналізується сутність і значення законних вимог у контексті забезпечення виконання податкового законодавства та правомірності дій податкових органів. Особливу увагу приділено правовим наслідкам невиконання цих вимог, включаючи відповідальність суб'єктів господарювання.

Констатовано, що законна вимога є обов'язковою для реалізації прав і обов'язків посадових осіб податкових органів, і від її правильного застосування забезпечує ефективність адміністрування податків, забезпечення правопорядку в податковій сфері, а також захист прав та інтересів як держави,

Особливо актуально це питання в умовах реформування податкової системи, вдосконалення механізмів адміністрування податків та посилення контролю за їх сплатою. Питання правомірності та законності вимог посадових осіб податкових органів стає місцем у контексті протидії корупції, зловжив.

Вивчення даної теми сприяє кращому розумінню правового статусу податкових органів, а також підвищенню ефективності їх діяльності через забезпечення законності в адміністративній діяльності посадових осіб податкових органів.

Зазначено, що законні вимоги посадових осіб податкових органів також стосуються взаємодії з платниками податків, юридичними та фізичними особами. Така взаємодія часто пов'язана з конфліктом інтересів, оскільки податкові органи зобов'язані контролювати дотримання податкового законодавства та забезпечувати повне і своєчасне нарахування податків до бюджету, тоді як платники податків прагнуть мінімізувати свої податкові зобов'язання.

Це має значення правомірного використання законних вимог як інструменту адміністративного впливу. Недотримання посадовими особами податкових органів принципів законності та обґрунтованості у винесених вимогах може призвести до порушення таких прав платників податків, виникнення адміністративних спорів і навіть судових розглядів. Тому забезпечення належного правового регулювання та практичного застосування законних вимог є ключовим аспектом у податковій діяльності.

Крім того, важливою є актуальність теми у зв'язку з процесами євроінтеграції та забезпеченістю приведенням національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Це передбачає удосконалення адміністративно-правового механізму реалізації повноважень посадових осіб, що включає і питання законних вимог. Правильне використання цього механізму є одним із важливих елементів ефективної публічної адміністрації та розвитку податкової системи, здатних стимулювати економічний розвиток та забезпечити виконання соціальних функцій дер.

Таким чином, питання законної вимоги як форми реалізації адміністративно-правового статусу посадових осіб податкових органів має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки від ефективності та правомірності таких дій залежить стабільність податкової системи та економіки в цілому.

Ключові слова: *законна вимога, правовий статус, адміністративно-правовий статус, посадова особа, гарантії, права, податкова інформація, податкові органи, посадова особи, перевірки, платники податків, корупційний ризик, невиконання законних вимог, адміністративна відповідальність.*

© О. Лапін, 2025

Постановка проблеми. Розкриття законної вимоги посадових осіб податкових органів як форма реалізації їх адміністративно-правового статусу обумовлена важливою роллю податкових органів у забезпеченні стабільності та ефективності податкової системи держави. Податкові органи забезпечують одну з ключових функцій державного управління – контроль за сплатою податків та зборів, що є основою формування державного бюджету. Законні вимоги посадових осіб цих органів є одним із найважливіших інструментів реалізації їх адміністративно-правового статусу, що дозволяє забезпечити належне виконання податкового законодавства.

У сучасних умовах, коли економічні відносини ускладнюються, а вимоги до ефективності роботи державних органів зростають, стає питання забезпечення законності та прозорості у податкових органах. Невиконання або ігнорування законних вимог податкових органів може призвести до суттєвих втрат для бюджету та підриву довіри до органів влади. Водночас посилені або необґрунтовані вимоги з боку посадових осіб можуть викликати правовий конфлікт та негативно вплинути на права та інтереси платників податків

Тому дослідження законних вимог як форми реалізації адміністративно-правового статусу посадових осіб податкових органів є актуальним з огляду на можливість вдосконалення правової бази, яка регулює взаємовідносини між податковими органами та суб'єктами господарювання. Важливою є також адаптація цього правового інституту до сучасних викликів, таких як цифровізація податкових процедур, реформування податкового законодавства та гармонізація його з європейськими стандартами.

Таким чином, актуальність даної теми виникає у необхідності глибшого правового аналізу та оптимізації процесу виконання законних вимог податкових органів для забезпечення ефективного функціонування податкової системи та захисту прав платників податків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правовий статусу та адміністративно-правовий статусу фізичних та юридичних осіб як правові категорії, їх зміст та структура вивчались такими вченими як В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, Т.О. Коломоєць, Н. В. Лебідь, С. В. Лопатін, П.С. Лютіков, Т.О. Мацелик, А.Г. Стеценко, О.П. Сікорський, О.С. Ярмоленко.

Безпосередньо питанням правового статусу органів оподаткування присвятили свої роботи такі вчені як: С.М. Аксюков, О.О. Бандурка, О.О. Бриганець, А.В. Головач, С.М. Попова та інші.

Основною **метою** є здійснення комплексного аналізу правової природи законних вимог, які висуваються посадовими особами податкових органів, а також визначення їх ролі та значення в процесі реалізації адміністративно-правового статусу цих органів. осіб. Дослідження спрямоване на встановлення правових механізмів, які регулюють виконання таких вимог, їх відповідність принципам законності, правової визначеності та справедливості.

Для досягнення поставленої мети потребують вирішення наступні **завдання**: окреслити основні теоретико-правові підходи до розуміння законної вимоги як правової категорії; проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює діяльність податкових органів у контексті.

Виклад основного матеріалу. Законні вимоги посадових осіб податкових органів є ключовим аспектом їх адміністративно-правового статусу та відіграють значну роль у забезпеченні належного функціонування податкової системи України. Ці вимоги є формою реалізації їхніх повноважень і спрямовані на забезпечення дотримання платниками податків законодавства про податки і збори. Порушення цих вимог може призвести до адміністративної відповідальності, що визначається як невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів. Для розуміння правової природи адміністративної відповідальності за невиконання таких вимог необхідно детально

розглянути законодавче регулювання, історичний контекст, а також судову практику, що склалася в цій сфері [1].

Починаючи з історичного аспекту, варто зазначити, що становлення податкових органів в Україні розпочалося з проголошенням незалежності у 1991 році та ухваленням відповідних нормативно-правових актів, що регулюють податкову систему. Одним з ключових документів стало прийняття Закону України «Про державну податкову службу в Україні» [4] від 4 грудня 1990 року, яким було визначено основні повноваження та завдання податкових органів, включаючи право висувати законні вимоги до платників податків. Згодом, з ухваленням Податкового кодексу України 2 грудня 2010 року, законодавство у цій сфері було суттєво удосконалено, що закріпило роль і місце податкових органів у фінансово-економічній системі країни [6].

Законні вимоги посадових осіб податкових органів є обов'язковими для виконання всіма платниками податків та іншими суб'єктами, що беруть участь у податкових відносинах. Вони включають вимоги щодо надання документів, пояснень, доступу до приміщень, де здійснюється господарська діяльність, проведення податкових перевірок та інших заходів контролю. Зокрема, стаття 20 Податкового кодексу України надає податковим органам право запитувати у платників податків інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, та отримувати доступ до облікових документів. Невиконання цих вимог може розглядатися як адміністративне правопорушення, що тягне за собою відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Правова природа адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів полягає у забезпеченні належного виконання податкового законодавства та захисту інтересів держави. Відповідно до статті 163-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, невиконання законних вимог посадових осіб контролюючих органів, включаючи податкові, карається штрафом, а у разі повторного порушення – посиленою відповідальністю. Важливо зазначити, що така відповідальність має превентивний характер, спрямований на попередження правопорушень і стимулювання дотримання норм законодавства.

Сутність законних вимог податкових органів можна розглядати через призму їх адміністративно-правового статусу, який визначає їх як суб'єктів адміністративного права з широким спектром повноважень. Це включає як право на перевірку дотримання податкового законодавства, так і право на застосування адміністративних санкцій у разі його порушення. Податкові органи мають право здійснювати перевірки, аналізувати фінансові та бухгалтерські документи, а також вимагати виконання нормативних актів, що регулюють податкові правовідносини. Зокрема, податкові інспектори мають право на доступ до приміщень, де здійснюється фінансово-господарська діяльність, що закріплено у статті 81 Податкового кодексу України.

Варто також відзначити, що законодавством передбачено певні обмеження на дії податкових органів для запобігання зловживанням їхнім адміністративно-правовим статусом. Наприклад, усі вимоги повинні бути обґрунтованими, відповідати чинному законодавству та мати чіткий правовий характер. Зловживання посадовими особами податкових органів своїми правами може призвести до притягнення їх до юридичної відповідальності, включаючи адміністративну або кримінальну. Для захисту прав платників податків законодавство передбачає можливість оскарження неправомірних дій або рішень податкових органів у судовому порядку. В цьому контексті ключовою є роль адміністративних судів, які забезпечують правовий захист платників податків та здійснюють контроль за законністю дій податкових органів.

Узгодження законних вимог посадових осіб податкових органів з правами платників податків є важливою умовою забезпечення правової визначеності у відносинах між державою та платниками податків. Це відображено в принципі пропорційності,

який передбачає, що заходи, вжиті податковими органами, повинні бути адекватними меті, яку вони переслідують. Наприклад, запит інформації або доступ до документів має здійснюватися лише в тих випадках, коли це необхідно для виконання податкового контролю. Важливим аспектом є також дотримання принципу законності, відповідно до якого будь-які вимоги мають базуватися на чинному законодавстві, а не на суб'єктивних бажаннях посадових осіб [3].

Сучасна судова практика свідчить про значну кількість справ, пов'язаних із невиконанням законних вимог посадових осіб податкових органів. Наприклад, у рішенні Верховного Суду України від 20 квітня 2021 року (справа № 826/3853/19) суд визнав дії податкового органу, який вимагав надати доступ до певних фінансових документів, правомірними, оскільки вони були обґрунтованими та відповідали вимогам законодавства [9]. Інший приклад – справа № 640/26726/19, у якій суд підтвердив правомірність накладення штрафу за невиконання вимоги податкового органу про надання інформації про контрагентів [8]. Ці приклади демонструють, що суди загалом підтримують законність дій податкових органів за умови дотримання ними вимог законодавства [3].

Однак, варто також зазначити, що судова практика визнає і випадки перевищення повноважень посадовими особами податкових органів. Наприклад, у справі № 826/12057/20 суд визнав дії податкового інспектора, який без належних підстав вимагав надати доступ до особистих приміщень керівника підприємства, неправомірними та такими, що порушують права платника податків. У таких випадках суди застосовують принцип пропорційності та законності, захищаючи права платників податків від неправомірного втручання податкових органів.

Адміністративно-правова відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів включає різні форми відповідальності залежно від характеру порушення. Основною формою є накладення адміністративних штрафів, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. У деяких випадках, зокрема за грубі порушення або у разі повторних порушень, може бути розглянута можливість притягнення до кримінальної відповідальності, що регулюється відповідними положеннями Кримінального кодексу України. Це підкреслює важливість виконання законних вимог як ключового елементу забезпечення податкової дисципліни.

Окремі ознаки адміністративно-правового статусу посадових осіб податкових органів: 1) за змістом це сукупність встановлених податковим та адміністративним законодавством їх прав, обов'язків і відповідальності; 2) реалізується в системі правовідносин, що пов'язані із виконанням функцій податковими органами, передбачених ст. 19.1 Податкового кодексу України, що реалізуються за напрямами адміністрування податків та зборів, надання консультацій платникам податків та здійснення контрольної діяльності щодо своєчасності подання передбаченої законом звітності, своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків, зборів, платежів; 3) проявляється при взаємодії із платниками податків всіх організаційно-правових форм та форм власності, органами місцевого самоврядування та державними органами; 4) його структуру складають такі компоненти: цільовий, який включає норми про цілі, завдання і функції, принципи, гарантії діяльності посадових осіб податкових органів; організаційно-структурний, який складається з правових приписів, що регламентують порядок зайняття посади, переміщення по службі, звільнення; компетенційний, який визначає сукупність владних повноважень, права та обов'язки; 5) призначення – визначення правових засад регулювання суспільних відносин за участю посадових осіб податкових органів у сфері нарахування та сплати податків і зборів.

Таким чином, пропонуємо адміністративно-правовий статус посадових осіб податкових органів розуміти як визначені нормами податкового та адміністративного законодавства мета, завдання, функції, принципи, гарантії діяльності, сукупність прав і обов'язків посадових осіб податкових органів, які реалізується в системі правовідносин із

платниками податків та органами публічної влади, що пов'язані із виконанням функцій з адміністрування податків та зборів, надання консультацій платникам податків та здійснення контрольної діяльності щодо своєчасності подання передбаченої законом звітності, своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків, зборів, платежів, а також порядок набуття, зміни та припинення цього статусу, відповідальність та правила взаємодії з іншими суб'єктами в публічно-правових відносинах.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 року № 542, визначено основні завдання щодо підвищення інституційної спроможності ДПС та модернізації їх контрольно-перевірочної роботи у сучасних умовах, наприклад такі як : моніторинг і систематизація результатів розгляду податкових спорів в адміністративному та судовому порядку і доведення їх до відома інших підрозділів ДПС з метою уніфікації підходів до адміністрування податків, зборів, платежів та підвищення ефективності контрольно-перевірочної роботи; забезпечення безперебійної роботи та контрольних процедур щодо дотримання податкового законодавства [2].

Законом № 440-IX, зокрема, запроваджує новий формат діяльності Держмитслужби та Державної податкової служби України як єдиних юридичних осіб, у зв'язку з чим їх територіальні органи будуть здійснювати діяльність не як юридичні особи публічного права, а як відокремлені підрозділи. Крім цього, Законом № 440-IX передбачено узгодження положень законодавчих актів України у зв'язку із проведенням реформи митних та податкових органів.

Законом № 440-IX вносяться внести зміни до Митного кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, законів України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про державну службу», та деяких інших законів України, відповідно до яких уточнення деякі особливості повноважень податкових органів, Пенсійного фонду щодо збору та обліку єдиного внеску [7].

Завдання, поставлені перед ДПС України вказують на зміну її правового статусу, що обумовлює конкретизацію її законних вимог до платників податків та правових гарантії їх виконання. Проте без удосконалення адміністративного деліктного законодавства, що передбачає адміністративну відповідальність за невиконання законних вимог податкових органів більшість заходів реформування цієї служби в частині модернізації її функцій не будуть мати відповідні гарантії та очікувані результати реалізації.

Таким чином, оскільки відповідно до п. 1 Положення про ДПС, вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а згідно п. 15 ДПС є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства і банках, то її адміністративно-правовий статус визначається через права і обов'язки, зафіксовані у цьому положенні та у Податковому кодексі України. З урахуванням зазначеного можна стверджувати, що ДПС є колективним суб'єктом адміністративного права, наділений владними повноваженнями та покликаний виконувати публічні функції.

В свою чергу законна вимога посадових осіб податкових органів як форма реалізації їх адміністративно-правового статусу, на наш погляд має такі ознаки: 1) за змістом це усне чи письмове звернення посадових осіб податкових органів до платників податків, органів місцевого самоврядування та державних органів із вимогою надати інформацію, документи, вчинити певні дії чи утриматись від них, що передбачені податковим законодавством; 2) предметом вимоги є інформація, документи, дії чи бездіяльність; 3) суб'єктами такої законної вимоги є посадові особи податкових органів, наділені законом відповідними

правами; 4) мета – створення гарантій та умов для реалізації податковими органами їх завдань та функцій; 5) за невиконання такої вимоги передбачена юридична відповідальність.

Висновки. З урахуванням зазначеного законні вимоги посадових осіб податкових органів можна визначити як усне чи письмове звернення посадових осіб податкових органів до платників податків чи органів публічної влади із вимогою надати інформацію, документи, вчинити певні дії, що передбачені податковим законодавством, спрямовані на створення гарантій реалізації податковими органами їх завдань, і за не виконання якої встановлена юридична відповідальність [5].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що законні вимоги посадових осіб податкових органів є важливою складовою їх адміністративно-правового статусу, що забезпечує ефективне виконання функцій податкових органів. Адміністративна відповідальність за невиконання таких вимог є правовою гарантією захисту інтересів держави та забезпечення належного виконання податкового законодавства. Водночас, важливо забезпечити баланс між правами платників податків та повноваженнями податкових органів, що вимагає чіткого дотримання законності та пропорційності в діяльності посадових осіб податкових органів.

Список використаних джерел

1. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

2. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 липня 2019 року № 542-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542-2019-%D1%80#Text.

3. Дяченко О. Адміністративна відповідальність державних службовців та деяких інших категорій осіб. *Вісник Академії правових наук України.* 2000. № 3 (22). С. 66–72.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

5. Молчанова А. В. Законні вимоги посадових осіб податкових органів як форма реалізації їх адміністративно-правового статусу. *Право та державне управління.* 2020. № 3. С. 245–253.

6. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

7. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи від 14.11.2019 № 2318-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2318-1&skl=10.

8. Рішення Верховного Суду України (справа № 640/26726/19).

9. Рішення Верховного Суду України від 20 квітня 2021 р. (справа № 826/3853/19).

Надійшла до редакції 20.02.2025

References

1. Demskyi, E. F. (2008) Administratyvne protsesualne pravo Ukrainy [Administrative procedural law of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 496 p. [in Ukr.].

2. Deiaki pytannia realizatsii kontseptualnykh napriamiv reformuvannia systemy orhaniv, shcho realizuiut derzhavnu podatkovu ta mytnu polityku [Some issues of implementing conceptual directions of reforming the system of bodies implementing state tax and customs policy] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 lypnia 2019 roku № 542-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542-2019-%D1%80#Text. [in Ukr.].

3. Diachenko, O. (2000) Administratyvna vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtsiv ta deiakykh inshykh katehorii osib [Administrative responsibility of civil servants and some other categories of persons]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy.* № 3 (22), pp. 66–72. [in Ukr.].

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10. [in Ukr.].

5. Molchanova, A. V. (2020) Zakonni vymohy posadovykh osib podatkovykh orhaniv yak forma realizatsii yikh administratyvno-pravovoho statusu [Legal requirements of tax officials as a form of implementing their administrative and legal status]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia.* № 3, pp. 245–253. [in Ukr.].

6. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02 hrudnia 2010 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text. [in Ukr.].

7. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy u zviazku z provedenniam administratyvnoi reformy [Draft Law on Amendments to the Customs Code of Ukraine and Certain Other Laws of Ukraine in Connection with the Administrative Reform] vid 14.11.2019 № 2318-1. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2318-1&skl=10. [in Ukr.].

8. Rishennia Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Decision of the Supreme Court of Ukraine] (sprava № 640/26726/19). [in Ukr.].

9. Rishennia Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Decision of the Supreme Court of Ukraine] vid 20 kvitnia 2021 r. (sprava № 826/3853/19). [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Lapin. Legal requirement as a form of implementation of their administrative and legal status of officials of tax authorities

The article examines the legal nature of legal demands put forward by tax authorities as an important tool of administrative influence. The essence and meaning of legal requirements in the context of ensuring the implementation of tax legislation and the legality of the actions of tax authorities are analyzed. Special attention is paid to the legal consequences of non-compliance with these requirements, including the responsibility of business entities.

It was established that the legal requirement is mandatory for the realization of the rights and duties of officials of tax authorities, and its correct application ensures the effectiveness of tax administration, ensuring law and order in the tax sphere, as well as the protection of rights and interests as a state,

This issue is especially relevant in the context of reforming the tax system, improving tax administration mechanisms and strengthening control over their payment. The question of legality and legality of the demands of officials of tax authorities becomes a place in the context of combating corruption, abuse

The study of this topic contributes to a better understanding of the legal status of tax authorities, as well as to increase the efficiency of their activities by ensuring legality in the administrative activities of officials of tax authorities.

It is noted that the legal requirements of tax officials also apply to interaction with taxpayers, legal entities and individuals. Such interaction is often associated with a conflict of interests, since tax authorities are obliged to monitor compliance with tax legislation and ensure full and timely assessment of taxes to the budget, while taxpayers seek to minimize their tax liabilities.

This has the meaning of legitimate use of legal requirements as a tool of administrative influence. Non-observance by tax authorities of the principles of legality and reasonableness in the demands made may lead to the violation of such rights of taxpayers, the emergence of administrative disputes and even court proceedings. Therefore, ensuring proper legal regulation and practical application of legal requirements is a key aspect in tax activity

In addition, the topicality of the topic is important in connection with the processes of European integration and ensuring that national legislation is brought into line with the standards of the European Union. This involves the improvement of the administrative and legal mechanism for the implementation of the powers of officials, which also includes the issue of legal requirements. The correct use of this mechanism is one of the important elements of effective public administration and the development of the tax system, capable of stimulating economic development and ensuring the fulfillment of social functions of the village.

Thus, the question of a legal requirement as a form of realization of the administrative-legal status of officials of tax authorities has not only theoretical, but also practical significance, since the stability of the tax system and the economy as a whole depends on the effectiveness and legality of such actions

***Key words**: legal requirement, legal status, administrative-legal status, official, guarantees, rights, tax information, tax authorities, official, inspections, taxpayers, corruption risk, non-fulfillment of legal requirements, administrative responsibility.*

УДК 343.985:343.76
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-40

Катерина ПОКРАСА
ад'юнкт
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
d_cpmt@dduvs.edu. ua

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯМ ЧУЖОГО МАЙНА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

На основі аналізу думок вчених визначено поняття етапів розслідування та слідчої ситуації, встановлено їх значення у теорії криміналістики. Надано характеристику початкового етапу розслідування. Визначено поняття типової слідчої ситуації, виокремлено типові слідчі ситуації, що можуть виникнути під час розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. По кожній з визначених ситуацій розроблено алгоритм дій слідчого щодо їх вирішення та наведено перелік слідчих (розшукових) дій, що потрібно проводити для вирішення завдань початкового етапу розслідування.

Ключові слова: *кримінальне провадження, слідчий, етапи розслідування, початковий етап, слідчі (розшукові) дії, умисне знищення або пошкодження майна, підпал.*

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень є складним пізнавальним процесом, під час якого слідчий послідовно вирішує завдання на кожному етапі. Збираючи інформацію щодо кримінального правопорушення та його учасників, він поступово наближається до головної мети – завершення досудового розслідування та ухвалення рішення відповідно до вимог закону. Одним із принципів криміналістичної методики є послідовність дій під час збору доказів, що базується на наукових положеннях і практичних рекомендаціях, які допомагають організувати розслідування різних видів правопорушень. Іншим важливим принципом є ситуаційність та етапність, коли слідчий оцінює обставини, визначає завдання, приймає тактичні рішення, застосовує відповідні методи і отримує результат, що впливає на розвиток та вирішення нової слідчої ситуації.

Традиційно розслідування поділяють на три етапи: початковий, наступний (подальший) і завершальний. Проте науковці зазначають, що в сучасних умовах ця періодизація потребує перегляду. Зокрема, завершальний етап пропонують не виділяти окремо, оскільки він здебільшого характеризується організаційною роботою, що включає аналіз доказів, систематизацію матеріалів і прийняття рішення про завершення розслідування відповідно до ст. 283 КПК України [6]. Однак думки науковців одностайні у визначенні початкового етапу розслідування як найбільш вагомого. Саме тому, розробка алгоритму дій слідчого на цьому етапі є завданням будь-якої криміналістичної методики.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу є одним з небезпечних злочинів. Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора України свідчить про значну кількість злочинів, кваліфікованих за ч. 2 ст. 194 КПК України [6], причому нерозкритими залишаються від 50 до 70%. Так, протягом 2020 р. зареєстровано 935 злочинів (повідомлень про підозру у 144 провадженнях), у 2021 р. – 668 (157), у 2022 р. – 342 (97), у 2023 р. – 457 (203), у 2024 р. – 703 (436) [13]. Загроза підпалів набуває особливої актуальності у сучасних умовах військової агресії росії проти

© К. Покраса, 2025

нашої країни. Метою підпалів може бути не тільки знищення або пошкодження майна громадян, а й посягання на основи громадської безпеки та порядку, авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, майно окремих категорій громадян: працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, журналістів [16, с. 249–251]. Зазначене вище та наведені дані судово-слідчої практики свідчать про актуальність розробки криміналістичних рекомендацій щодо методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу взагалі, та на початковому етапі розслідування зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми методики розслідування розглядались багатьма вченими-криміналістами, такими як: Ю. Аленін, І. Басиста, В. Бахін, А. Волобуєв, М. Єфімов, В. Журавель, А. Іщенко, І. Когутич, О. Колесніченко, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, В. Плетенець, І. Пиріг, М. Погорецький, О. Пчеліна, М. Салтевський, Г. Тетерятник, В. Тіщенко, Л. Удалова, П. Цимбал, К. Чаплинський, Ю. Чорноус, С. Чернявський, В. Шепітько, В. Шевчук, Б. Щур, В. Юсупов та інші. Незважаючи на достатньо значну кількість праць з криміналістичної методики, розслідуванню умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу у їх роботах не приділено достатньо уваги.

Метою статті є розробка алгоритму дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу.

Виклад основного матеріалу. Етап розслідування, за визначенням А. Ф. Волобуєва, є проміжним пунктом розслідування, що характеризує стан слідства с точки зору вирішення його завдань і визначається прийнятими процесуальними рішеннями [2, с. 185]. О. В. Пчеліна розглядає етап розслідування як «окремий проміжок часу у рамках якого за конкретних умов розслідування вживається система дій, спрямованих на вирішення спільних тактичних завдань (як стратегічних, так і проміжних) розслідування» [10, с. 247]. Як зазначалось нами вище, більшість науковців виділяють початковий і наступний етапи розслідування. Р. Л. Степанюк вважає, що початковий етап починається з моменту початку досудового розслідування і продовжується до виконання всіх можливих слідчих (розшукових) дій, обумовлених слідчою ситуацією, а наступний – до повного завершення досудового розслідування [14, с. 121]. На думку І. В. Пирога, етапи розслідування мають суттєве значення для криміналістичної методики та мають бути поділені за криміналістичними критеріями, що ґрунтуються на наявній у певний момент розслідування інформації щодо події злочину та наявності даних щодо особи підозрюваного, яка, у свою чергу, впливає на формування слідчих ситуацій та, відповідно, завдань, що підлягають вирішенню по кожній з них [9, с. 166].

Більшість науковців приділяють увагу початковому етапу розслідування, тому що отримані на цьому етапі дані значною мірою визначають перелік і успішність дій на наступному етапі та впливають на вирішення завдань всього розслідування. Характеристиками початкового етапу є: наявність недостатньої інформації щодо події злочину; значна кількість версій, що підлягають перевірці; недостатність часу для проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Зазначене в цілому впливає на формування завдань та функцій цього етапу, виконання яких є обов'язковим для проведення процесуальних дій на подальшому етапі. На думку О. В. Лускатова, на початковому етапі розслідування потрібно виконати наступні дії: висунути всі можливі реальні версії події та заходи щодо їх перевірки; спланувати слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії; виконати частину або всі, за можливості, заплановані дії; зібрати та закріпити докази, що можуть бути втрачено; прийняти заходів щодо встановлення, розшуку та затримання підозрюваних; почати збирання даних, що характеризують особу підозрюваних; прийняти заходи щодо відшкодування матеріальних

збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням; виявити причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушення. Слідчі (розшукові) дії та інші заходи на початковому етапі, як правило, носять невідкладний, пошуковий характер, відрізняються щільністю, інтенсивністю, високим темпом організації і проведення [15, с. 414].

Завданнями початкового етапу розслідування, на думку А. Ф. Волобуєва, до якої ми приєднуємось, є: встановлення часу, місця та інших обставин вчиненого кримінального правопорушення, його суті, а також виявлення, вилучення та фіксація слідів, що з часом під впливом негативних факторів можуть зникнути або бути знищеними; встановлення, розшук і затримання особи, підозрюваної у вчиненні правопорушення або вибір запобіжного заходу; збирання доказів, достатніх для пред'явлення особі підозри хоча б за одним з епізодів злочинної діяльності [3]. Після отримання даних, що підтверджують причетність певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, завдання початкового етапу вважаються виконаними.

Слідча ситуація є сукупністю обставин конкретного кримінального правопорушення, що встановлюються слідчим, прокурором чи судом під час його розкриття, розслідування та попередження. Вона складається з двох основних компонентів: об'єктивних факторів – це вже відомі на момент розслідування обставини, що охоплюють речові докази та особистісні джерела інформації; суб'єктивних факторів – умов, що залежать від самого слідчого: його професійного рівня, досвіду, мислення, пам'яті, стану здоров'я та психофізіологічних якостей [11, с. 302]. І. В. Пиріг та М. М. Єфімов визначають слідчу ситуацію, як сукупність умов, які склалися у процесі розслідування, створюють певну обстановку в окремий момент, що ставить перед слідчим проблему обрання відповідного напрямку подальших дій і прийняття тактичних рішень. Формування слідчої ситуації залежить від чинників психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального й організаційно-технічного характеру [5, с. 24].

Під час розслідування можуть виникати непередбачувані ситуації, що потребують ретельного планування дій і високого рівня професіоналізму. При цьому знання типових алгоритмів розв'язання стандартних слідчих ситуацій, розроблених криміналістикою, значно полегшує роботу. Типові слідчі ситуації ґрунтуються на науковому узагальненні спільних ознак, характерних для певної групи окремих ситуацій розслідування. Вони мають важливе значення для розробки програм розслідування кримінальних правопорушень і є невід'ємною частиною криміналістичної методики. Конкретна слідча ситуація є унікальною комбінацією обставин, що виникає на певному етапі розслідування. Вони відрізняються одна від одної, їх складно передбачити та неможливо заздалегідь розробити алгоритм дій, вимагають розробки індивідуальних версій і рекомендацій, що враховують особливості кримінального провадження. Водночас знання алгоритмів дій у типових слідчих ситуаціях дає можливість ефективніше працювати в конкретних умовах.

В методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень науковцями розроблено типові слідчі ситуації, що стосуються розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами взагалі. Окремо ж типові слідчі ситуації умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого шляхом підпалу, не розглядались. Це частково обґрунтовано пояснюється тим, що на початку розслідування іноді дуже важко встановити, що правопорушення вчинено саме шляхом підпалу, а не в інший спосіб. Найбільш загальні типові слідчі ситуації, пов'язані саме з встановленням факту очевидності правопорушення визначає М. В. Салтевський: 1) причина пожежі очевидна, встановлена на основі «слідової картини» (майно знищено, людям заподіяні збитки); 2) причина пожежі неочевидна і вимагає встановлення у ході попереднього слідства [11, с. 541]. В. О. Коновалова також виділяє дві типові слідчі ситуації: «а) є дані про подію злочину та спосіб його вчинення, особа злочинця невідома; б) є дані про подію злочину, проте спосіб його вчинення і особа злочинця невідомі» [8, с. 457]. Зі встановленням причини виникнення пожежі пов'язує типові слідчі ситуа-

ції М. І. Скригонюк, виділяючи наступні: 1) причину виникнення пожежі не встановлено; 2) причина виникнення пожежі очевидна (підпал), але особа злочинця невідома; 3) причина виникнення пожежі очевидна (підпал), встановлено підозрювану особу [12, с. 351]. На основі аналізу первинної інформації про пожежу В. В. Колесніков виділяє наступні типові слідчі ситуації: а) первинна інформація щодо пожежі містить достовірні дані про ознаки (сліди) підпалу; б) первинна інформація щодо пожежі містить достовірні дані про те, що вона виникла внаслідок неналежної поведінки людей, при цьому залишається незрозумілим, були ці дії умисними чи необережними; в) первинна інформація щодо пожежі не містить достовірних даних про те, що вона виникла внаслідок «людського фактора» [4, с. 132–133]. Такі ж самі типові слідчі ситуації виділяють автори посібника Національної академії внутрішніх справ [7]. В свою чергу, А. І. Кунтій виділяє наступні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) є інформація щодо події правопорушення та достатньо відомостей про спосіб його вчинення та особу підозрюваного; 2) є інформація щодо події правопорушення, способу його вчинення, однак особа підозрюваного невідома чи відомостей про неї дуже мало; 3) є інформація щодо події правопорушення, однак спосіб його вчинення й особа правопорушника невідомі [1, с. 757–758].

Зважаючи на наведені вище думки науковців, результати вивчення матеріалів судово-слідчої практики, можна виділити наступні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу:

1. Є ознаки кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 194 КПК України), але особа злочинця невідома, відсутня будь-яка інформація про нього, немає свідків, очевидців.

2. Є ознаки кримінального правопорушення, особа злочинця невідома, присутні свідки, очевидці, є інформація щодо зовнішності злочинця та напрямку його відходу з місця події.

3. Є ознаки кримінального правопорушення, є достовірна інформація про особу злочинця, але він не затриманий і переховується від слідства.

4. Є ознаки кримінального правопорушення, злочинця затримано одразу після вчинення злочину.

При цьому ми вважаємо, що причину пожежі (підпал) вже остаточно встановлено, або є вагомі дані, що свідчать про вчинення саме підпалу.

Перша типова слідча ситуація виникає після надходження заяви від громадян або після виявлення пожежі працівниками поліції та на момент пожежі в наявності може бути лише інформація щодо місця підпалу, часу та матеріальних цінностей, що знаходились на місці пожежі. При цьому відсутня інформація щодо особи підозрюваного або підозрюваних, очевидці та свідки події відсутні (60% випадків). Дії слідчого у даній ситуації мають бути направлено на вирішення наступних завдань розслідування: встановлення особи або групи злочинців, встановлення очевидців та свідків пожежі, встановлення розміру майнового збитку та переліку згорілих речей, встановлення способу вчинення підпалу.

Щодо способу вчинення підпалу, то можливі наступні версії: злочин вчинено з використанням горючих і легкозаймистих рідин; було використано речовини чи матеріали, здатні до самозаймання; застосування відкритого джерела вогню; було використано технічні пристрої виробничо-побутового призначення або спеціально виготовлені для вчинення злочину. Типовими версіями щодо особи злочинця можуть бути: особи, раніше засуджені за вчинення подібних злочинів, а саме проти власності та корисливо-насильницьких, а також злочинів проти громадської безпеки; родичі, знайомі потерпілих, особливо ті, з якими були неприязні відносини; сторонні особи.

По першій слідчий ситуації проводяться наступні слідчі (розшукові) дії:

– огляд місця події під час якого звертається увага на виявлення слідів, що підтверджують вчинення злочину шляхом підпалу, а також виявлення вогнища займання;

– допит потерпілого на місці події;

– виявлення свідків, очевидців шляхом подвірного по квартирного обходу території, що доручається працівникам оперативних підрозділів;

– призначення пожежно-технічної та інших експертиз, в основному, для вирішення діагностичних та ситуаційних завдань, залежно від характеру вилучених під час огляду об'єктів;

– перевірити за криміналістичним обліками раніше засуджених осіб, особливо таких, які щойно звільнились та проживають у районі місця пожежі;

– допитати членів сім'ї потерпілого, родичів, знайомих;

– вивчити розкриті та нерозкриті злочини даної категорії, вчинені у даній місцевості;

– надати доручення оперативним працівникам на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; аудіо-, відео- контроль місця, особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних електронних систем та мереж.

Друга та третя типові слідчі ситуації є найбільш сприятливими відносно першої, оскільки хоча й особа злочинця невідома, є певні відомості про нього, які можна отримати від свідків, очевидців (14%). Це інформація щодо зовнішності злочинця та напрямку його руху з місця події або ж інформація щодо конкретної особи або місця його мешкання. Типовими завдання розслідування у даних ситуаціях є встановлення місця перебування підозрюваного, його затримання; збирання доказів, що спростовують або підтверджують причетність підозрюваного до вчинення злочину, а також встановлення матеріальних збитків, способу, мети та мотивів вчинення злочину. Типовими окремими версіями щодо особи підозрюваного можуть бути: злочин вчинено особою або особами, відомості чи ознаки яких містяться в отриманій від свідків інформації; вчинено іншими особами.

Алгоритми дій слідчого щодо вирішення зазначених типових слідчих ситуацій може бути наступним:

– провести огляд місця пожежі;

– допитати свідків, очевидців;

– допитати потерпілого;

– скласти суб'єктивний портрет підозрюваного за описом ознак та композиційний фоторобот;

– надати доручення працівникам оперативних підрозділів на розшук злочинця за складеним фотороботом;

– надати відомості щодо вчиненого злочину засобам масової інформації, в тому числі щодо ознак зовнішності злочинця;

– у разі встановлення конкретного місця проживання або можливого появлення, зробити засідки у зазначених місцях;

– за результатами огляду призначити пожежно-технічну та інші необхідні експертизи;

– перевірити за криміналістичним обліками раніше засуджених осіб, особливо таких, які щойно звільнились та проживають у районі місця пожежі;

– надати доручення оперативним працівникам на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Четверта типова слідча ситуація є найбільш сприятливою для розслідування (26%). У даному випадку початковий і подальший етапи розслідування проходять паралельно і слідчі (розшукові) дії, властиві кожному з них, переплітаються між собою. Типовими завданнями розслідування у даній ситуації є: формування доказової бази на підтвердження або спростування вини підозрюваного, встановлення можливої причетності підозрюваного до вчинення інших аналогічних злочинів, пошук можливих співучасників, організаторів або підбурювачів, встановлення способу вчинення, мотивів та мети злочину. Типовими версіями у даному випадку будуть: злочин вчинено затриманою особою або у вчиненні злочину брали участь інші особи.

Перелік дій слідчого у зазначеній ситуації може бути наступний:
– затримання підозрюваного, його особистий обшук, огляд одягу;
– встановлення особи підозрюваного;
– допит підозрюваного;
– допит свідків, очевидців;
– огляд місця події;
– обшук за місцем проживання підозрюваного;
– слідчий експеримент з підозрюваним;
– призначення необхідних експертиз, в тому числі ідентифікаційного характеру.

Висновки. На підставі викладено можна зробити висновок, що процес розслідування поділяється на початковий та наступний (подальший) етапи, які принципово відрізняються завданнями, що вирішуються на кожному з них, а також тактичними прийомами та засобами їх вирішення. Більшість науковців приділяють увагу початковому етапу розслідування, тому що отримані на цьому етапі дані значною мірою визначають перелік та успішність дій на наступному етапі та у підсумку впливають на вирішення завдань всього розслідування. Під час розслідування можуть виникнути безліч слідчих ситуацій, вирішення яких залежить від прийняття слідчим правильних тактичних рішень. Типові слідчі ситуації ґрунтуються на науковому узагальненні спільних ознак, характерних для певної групи окремих ситуацій розслідування. Вони виокремлені в теорії криміналістики та мають важливе значення, оскільки по кожній з них розроблений алгоритм дій слідчого щодо їх вирішення.

Зважаючи на розробки науковців та результати вивчення матеріалів практики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, можна виділити наступні типові слідчі ситуації початкового етапу, у яких чітко встановлено ознаки кримінального правопорушення, але при цьому: 1) особа злочинця невідома, відсутня будь-яка інформація про нього, немає свідків, очевидців; 2) особа злочинця невідома, присутні свідки, очевидці, є інформація щодо зовнішності злочинця та напрямку його відходу з місця події; 3) є достовірна інформація про особу злочинця, але він не затриманий і переховується від слідства; 4) злочинця затримано одразу після вчинення злочину.

Список використаних джерел

1. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. та ін. Криміналістика : підруч. 3-є вид., перероб. та доп. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

2. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2001. 426 с.

3. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 336 с.

4. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 2. 312 с.

5. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

7. Особливості розслідування окремих видів злочинів : мультимед. навч. посібник. *Національна академія внутрішніх справ.* URL: https://arm.navs.edu.ua/books/orovz/info/home.html.

8. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 728 с.

9. Пиріг І. В. Поняття та характеристика етапів розслідування в криміналістиці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 163–168.

10. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів в сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

12. Скригонюк М. І. Криміналістика : підруч. Київ : Атіка, 2005. 496 с.

13. Статистика. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

14. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : Ніка Нова, 2012. 382 с.

15. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика : підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

16. Pokrasa K. Criminal law and forensic classification of crimes related to fires. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2022. Special Issue № 1 (120). P. 247–252.

Надійшла до редакції 27.01.2025

References

1. Blahuta, R. I., Harasymiv, O. I., Dufeniuk, O. M. ta in. (2016). Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. 3-ye vyd., pererob. ta dop. / za zah. red. Ye. V. Priakhina. Lviv : LvDUVS. 948 p. [in Ukr.].

2. Volobuiev, A. F. (2001). Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannia koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpryiemnytstva [Scientific foundations of the complex methodology of investigating mercenary crimes in the sphere of entrepreneurship] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv : KhNUVS. 426 p. [in Ukr.].

3. Volobuiev, A. F. (2000). Problemy metodyky rozsliduvannia rozkradan maina v sferi pidpryiemnytstva [Problems of methods of investigating theft of property in the field of entrepreneurship]. Kharkiv : Vyd-vo Universytetu vnutrishnikh sprav. 336 p. [in Ukr.].

4. Volobuiev, A. F., Oderii, O. V., Stepaniuk, R. L. ta in. (2018). Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. : u 2 t. / za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi. Kharkiv : MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Vol. 2. 312 p. [in Ukr.].

5. Yefimov, M. M., Pyrih, I. V. (2022). Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv kryminalnykh pravoporushen [Methods of investigation of certain types of criminal offenses] : pidruch. Dnipro : Vydavets Bila K. O. 271 p. [in Ukr.].

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

7. Osoblyvosti rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Peculiarities of investigation of certain types of crimes] : multymed. navch. posibnyk. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav.* Retrieved from https://arm.navs.edu.ua/books/orovz/info/home.html. [in Ukr.].

8. Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007). Nastilna knyha slidchoho [Investigator's desk book] : nauk.-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure». 728 p. [in Ukr.].

9. Pyrih, I. V. (2021). Poniattia ta kharakterystyka etapiv rozsliduvannia v kryminalistytsi [The concept and characteristics of investigation stages in forensics]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* Spets. vyp. № 2 (115), pp. 163–168. [in Ukr.].

10. Pchelina, O. V. (2017). Teoretychni osnovy formuvannia ta realizatsii metodyky rozsliduvannia zlochyniv v sferi sluzhbovoi diialnosti [Theoretical bases of formation and realization of a technique of investigation of crimes in the sphere of service activity] : monohrafiia. Kharkiv : TOV «V spravi». 524 p. [in Ukr.].

11. Saltevskyi, M. V. (2005). Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Criminalistics (in modern terms)] : pidruch. Kyiv : Kondor. 588 p. [in Ukr.].

12. Skryhoniuk, M. I. (2005). Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. Kyiv : Atika. 496 p. [in Ukr.].

13. Statystyka [Statistics]. *Ofis Heneralnoho prokurora.* Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika. [in Ukr.].

14. Stepaniuk, R. L. (2012). Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy [Forensic support for the investigation of crimes committed in the budget sphere of Ukraine] : monohrafiia / za zah. red. A. F. Volobuieva. Kharkiv : Nika Nova. 382 p. [in Ukr.].

15. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V. ta in. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr.].

16. Pokrasa, K. (2022) Criminal law and forensic classification of crimes related to fires. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* Spec. Iss. № 1 (120), pp. 247–252.

ABSTRACT

Kateryna Pokrasa. Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of intentional destruction or damage to others' property committed by arson

Based on the analysis of the opinions of scientists, the concepts of investigation stages and investigative situation are defined, their significance in the theory of forensics is established. It is concluded that the investigation process is divided into initial and subsequent (further) stages, which fundamentally differ in the tasks solved at each of them, as well as tactical techniques and means of solving them. The characteristics of the initial stage of investigation are given, since most scientists pay attention to it, because the data obtained at this stage largely determine the list and success of actions at the next stage and ultimately affect the solution of the tasks of the entire investigation.

During the investigation, many investigative situations may arise, the resolution of which depends on the investigator making the right tactical decisions. The concept of a typical investigative situation is defined, typical investigative situations that may arise during the investigation of intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson are identified. Typical investigative situations are based on the scientific generalization of common features characteristic of a certain group of individual investigative situations. They are distinguished in the theory of criminology and are of great importance, since an algorithm of actions of the investigator for their solution has been developed for each of them.

Taking into account the developments of scientists and the results of studying the materials of the practice of investigating the intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson, the following four typical investigative situations of the initial stage have been identified, in which the signs of a criminal offense are clearly established, but at the same time: 1) the identity of the criminal is unknown, there is no information about him, there are no witnesses, eyewitnesses; 2) the identity of the criminal is unknown, there are witnesses, eyewitnesses, there is information about the appearance of the criminal and the direction of his departure from the scene of the incident; 3) there is reliable information about the identity of the criminal, but he is not detained and is hiding from the investigation; 4) the criminal was detained immediately after the crime was committed. For each of the identified situations, an algorithm of the investigator's actions to resolve them has been developed and a list of investigative (search) actions that must be carried out to solve the tasks of the initial stage of the investigation has been provided.

Key words: *criminal proceedings, investigator, stages of investigation, initial stage, investigative (search) actions, intentional destruction or damage to property, arson.*

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-41

Дмитро РАСПУТНІЙ
аспірант,
(Національний аерокосмічний університет «Харківський Авіаційний Інститут» імені М.Є. Жуковського, м. Харків, Україна)
d.o.rasputnii95off@gmail.com

УМИСНЕ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ

Тематика дослідження та протидії правопорушенням, пов'язаним з пошкодженням об'єктів електроенергетики, завжди була актуальна, проте в реаліях сьогодення це питання вимагає особливої уваги в світлі бойових дій.

В цій публікації нами виокремлено та описано саме якісний аспект кримінальної характеристики протиправних кримінально караних дій, що вчиняють по відношенню до об'єктів критичної інфраструктури, паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК), а саме об'єктів електроенергетики.

Зазначене формулювання виглядає досить конкретним, проте, як вже зазначалось в попередній публікації «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики: характеристика кількісних показників злочинності», через малу кількість правопорушень, що кваліфіковані саме за ст. 194-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), ми вимушені проводити дослідження сумісно з розглядом тотожних правопорушень до зазначених вище, а саме за ст.ст. 188-1; 194; 194-1; 270-1.

Для статистичного аналізу ситуації в межах України за основу були взяті статистичні дані, оприлюднені Офісом Генерального прокурора України, а також статистичними даними, що викладені регіональними судами та відкритими джерелами, зокрема сайту Єдиного державного реєстру судових рішень.

В рамках цієї публікації нами було виконано та розглянуто аналіз якісної сторони зазначених правопорушень та виокремлено стан речей відносно питомої ваги, витягів реальних судових рішень, отриманих з сайту Єдиного державного реєстру судових рішень.

Ключові слова: *кримінологічна характеристика, статистика, об'єкти електроенергетики, критична інфраструктура, офіс Генерального прокурора, латентні правопорушення, детермінанти правопорушення, якісні показники.*

Постановка проблеми. Присутня необхідність більш детального та об'ємного аналізу кримінологічної характеристики відносно дій, що кваліфікуються за ст. 194-1 КК України з боку якісних показників зазначених кримінальних правопорушень.

Аналіз дослідження. Аналіз правопорушень, пов'язаних з безпекою об'єктів критичної інфраструктури, зокрема об'єктів електроенергетики займались такі науковці, як Т.М. Беркій І.Ю. Тур О.В Тихонова С. О. Михайлович А. В. Кумейко. Виконаний аналіз кількісних показників не відповідає повною мірою за розкриття питання кримінологічної характеристики зазначених правопорушень і повинен бути доповнений якісними показниками.

Мета статті. Розгляд кримінологічної характеристики з точки зору якісних показників правопорушень, що кваліфікують за статтею 194-1 ККУ та посягають на цілісність ПЕК в Україні.

Виклад основного матервалу. Кримінологічна характеристика злочину є одним із ключових елементів дослідження та аналізу правопорушень, що вчиняються до об'єкта дослідження зазначеного вище, з боку кримінології та кримінального права. Попередньо

© Д. Распутній, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9911-6374

була опублікована публікація, що торкається статистичних, кількісних показників зазначених правопорушень, про те для комплексного та більш детального аналізу, як визначали І.Ю. Тур та О.В. Тихонова необхідний підхід, що буде враховувати та якісні показники зазначеного правопорушення.

На сьогодні ми стало згідні з формулюваннями вище зазначених науковців І.Ю. Тур та О.В. Тихонової, що, якщо використовувати суворо сухий і математичний розрахунок, то він не надає необхідної повної інформації, оскільки не дозволить визначити суть злочинності і її детермінанти. Тобто необхідне визначення кримінологічних детермінант.

Таким чином, ми не тільки зможемо провести оцінку ситуації, спираючись на сухі факти, наведені в попередньому дослідженні, але і виявимо ті важливі процеси в суспільстві, які призводять до вчинення цих дій, як наслідок детермінант правопорушень.

Слід визнати, що комплексна кримінологічна характеристика будь-якого правопорушення є першим етапом протидії правопорушенням, дій спрямованих на забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів електроенергетики, як об'єкта критичної інфраструктури в першу чергу. А правопорушення такого характеру є одним з низки правопорушень спеціальної норми, пов'язаних з пошкодженням або знищенням майна [4, с. 133].

До питання включення у перелік ст. 188-1 «Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання» слід зазначити, що такого роду дії неможливі без попереднього втручання в роботу відповідних об'єктів, а відповідно пошкодження цих об'єктів. На додачу, про такий результат фактичного вчинення цього правопорушення в більшості випадків відбувається через збій у системі, що виник в результаті пошкодження, або повного руйнування об'єкту і відповідно підпадає під дії ст. 194-1 КК України, про що й свідчить статистика.

Для розкриття питання якісних показників М.І. Фіалка, відносив до них структуру злочинності, характер злочинності та географію злочинності [7, с. 287].

Ми повністю згодні з вищевказаним формулюванням та вважаємо за доцільне розкрити це питання через такого роду підхід.

Як було визначено в попередній публікації, абсолютні зміни правопорушень пов'язаних з пошкодженням об'єктів електроенергетики демонструють зменшення (див. рис. 1). Аналогічна ситуація спостерігається і відносно правопорушень що кваліфікують за ст. 194 КК України.

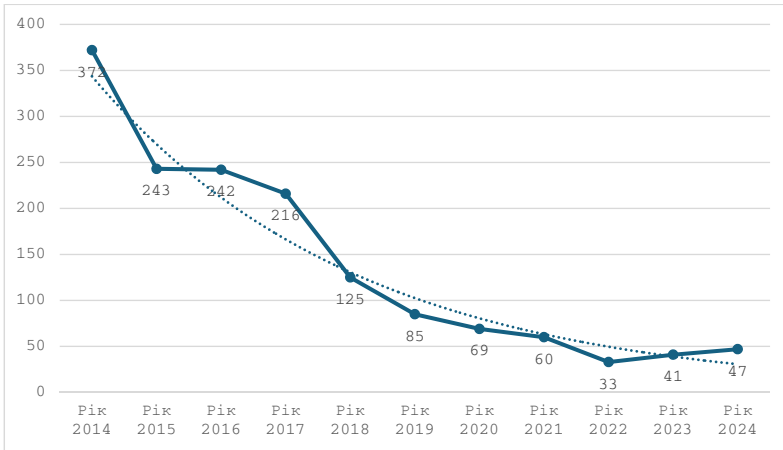

Рис. 1. Динаміка змін кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 194-1 КК України за період 2014–2024 рр.

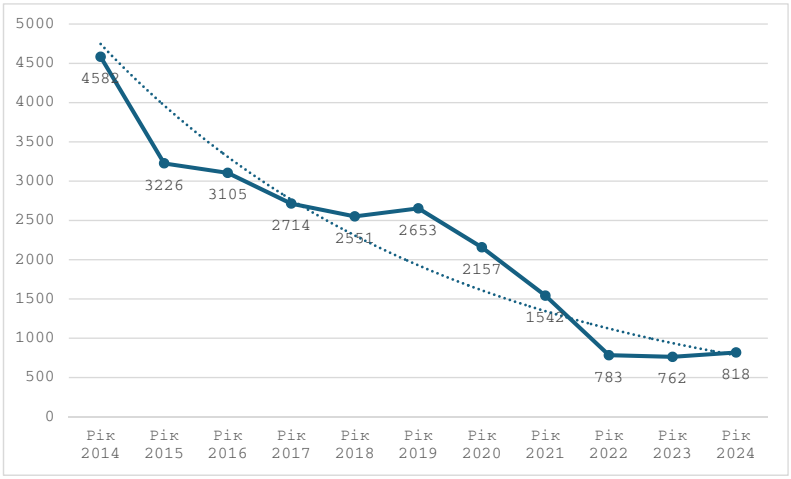

Рис. 2. Динаміка змін кількості облікованих кримінальних правопорушень за ст. 194 КК України за період 2014–2024 рр.

Однак ще однією важливою характеристикою є її вартість. Це включає людські, економічні, соціальні, моральні та інші негативні наслідки, які держава і суспільство зазнають та несуть в результаті вчинення певного виду кримінальних правопорушень які ґрунтуються на основі порушення громадської безпеки.

При розрахунку зазначеного показника слід враховувати розміри матеріальних збитків, заподіяних правопорушеннями, витрати на відновлення знищеного чи пошкодженого майна, витрати на лікування постраждалих та їх реабілітацію, а також фінансування діяльності відповідних установ та правоохоронних органів, які займаються боротьбою зі злочинністю.

Законодавець передбачив відповідальність за кримінальними правопорушеннями, визначеними ст. ст. 270-1, 194-1, 194, 188-1 КК України, це свідчить про те, що законодавець передбачив різні за характером наслідки умисного знищення або пошкодження об'єктів власності, зокрема об'єктів електроенергетики.

Так, склад вищезгаданих злочинів передбачає наслідки у вигляді шкоди майну, здоров'ю та життю людей, а також порушення нормального функціонування підприємств, установ, організацій, та інститутів тобто узагальнюючи всі можливі взаємовідносини що виникають в суспільстві як продукт їх взаємодії. Зазначене вище свідчить про досить високу ціну злочинів цієї групи, проте вона залежить від завданої шкоди, перш за все, слід враховувати не тільки вартість самого викраденого майна, але й роботи з відновлення пошкодженого обладнання, та витрати на недоотриманий прибуток.

Однак, на жаль, у більшості випадків, враховуючи особливості складу злочину, передбаченого ст. 194-1 КК України, слідчі та судові органи або взагалі відмовляються фіксувати матеріальні збитки злочинного діяння, або вказують лише на вартість частини вкраденого майна, що спричинило пошкодження об'єкта електроенергетики. Тож в результаті власники пошкодженого майна відшкодовують їх вартість шляхом цивільного позову.

Про таке становище справ нам свідчать наступні рішення отримані з сайту Єдиного державного реєстру судових рішень.

Так, вирок суду від 20.02.2020, винесений Сторожинецьким районним судом Чернівецької області, зазначає, що згідно умов угоди про примирення між потерпілим

та обвинуваченим сторони дійшли згоди щодо формулювання обвинувачення, всіх істотних для даного кримінального провадження обставин та правової кваліфікації дій обвинуваченого за ч. 1 ст. 194-1 КК України, а також розміру шкоди, визначивши її в сумі 4128,50 грн., з яких 2000 грн на момент укладення угоди є відшкодованими, а інша частина в розмірі 2128 грн має бути відшкодована ОСОБА_6 шляхом безготівкового перерахування коштів на рахунок АТ «Чернівціобленерго» частинами чи одним платежем до 20.07.2020 року [2].

Вирок від 04 квітня 2024 року Жовківський районний суд Львівської області постановив про задоволення клопотання щодо цивільного позову, де Потерпілий, цивільний позивач ПАТ «Національна Енергетична компанія «Укренерго», звернулася до суду із позовом до відповідачів ОСОБА_5 та ОСОБА_6 про солідарне відшкодування матеріальної шкоди в розмірі 2 850 343,43 грн.

Суд вивчивши матеріали справи, проаналізувавши всі докази в їх сукупності, прийшов до переконання, що пред`явлений цивільний позов до обвинувачених ОСОБА_5 та ОСОБА_6 підлягає до повного задоволення, виходячи з наступного [3].

Вирок від 26.03.2019 року Дніпровський районний суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області, де відзначалось про те, що під час підготовчого судового засідання представником потерпілого АТ «ДТЕК Дніпровські електромережі» було заявлено цивільний позов на суму 7650 гривень 1 копійка на відшкодування матеріальної шкоди. Суд вважає позов таким, що підлягає повному задоволенню, оскільки повністю визнаний обвинуваченим [1].

В результаті власники об'єктів електроенергетики вже в приватному порядку, шляхом подання цивільного позову, заявляють про необхідність відшкодування шкоди, завданої об'єкту.

Для подальшого аналізу важливо відзначити, як і мовили на початку публікації, не лише на кількісних показниках, а й на якісній оцінці правопорушень. Більшість кількісних та якісних характеристик злочинності тісно взаємопов'язані (наприклад, рівень злочинності та її структура), це дозволяє сформувати цілісне уявлення про загальний стан злочинності.

Починати на думку Н.В. Сметанінової, варто зі структури злочинності як її якісної характеристики. Ознакою, що розкриває внутрішні аспекти злочинності, різні види та форми кримінальних правопорушень, скоєних на певній території протягом певного проміжку часу, що формує структуру злочинності [5, с. 144].

Зважаючи на низьку частку злочинів, спрямованих проти об'єктів електроенергетики, у цій роботі пропонується проаналізувати структуру злочинів через призму процентного співвідношення випадків умисного знищення чи пошкодження чужого майна у загальній структурі злочинності за період 2014–2024 років. Також необхідно розрахувати відсоткову частку «умисного знищення чи пошкодження об'єктів електроенергетики» серед кримінальних правопорушень, пов'язаних з умисним знищенням чи пошкодженням чужого майна.

Так, згідно з статистикою (див. таблицю 1), відсоток протиправного умисного знищення або пошкодження чужого майна у співвідношенні до загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень за відповідний період зазначено в відповідній таблиці.

Окремо варто зазначити положення речей відносно ситуації вчинення умисного знищення або пошкодження за ст. 194 КК України та дій, які вчинені шляхом підпалу (таблиця 2).

Отже, з огляду на вище зазначене спостереження, за останнє десятиліття частка умисних знищень та пошкоджень чужого майна в загальній кількості зафіксованих кримінальних правопорушень у середньому становила 0,5–0,6% від загальної кількості опублікованих справ.

Таблиця 1

Питома вага окремих кримінальних правопорушень за ст. 194-1 відносно загального рівня правопорушень, питома вага правопорушень за ст. 194 відносно загального рівня правопорушень в межах визначеного виду кримінальних правопорушень в період з 2014 року по 2024 рік

Роки	Загальна кількість кримінальних правопорушень	Відсоток протиправного умисного знищення або пошкодження чужого майна ст. 194 КК України	Відсоток протиправного умисного знищення або пошкодження об'єктів електроенергетики ст. 194-1 КК України
2014	529139	0,87%	0,07%
2015	565182	0,57%	0,04%
2016	522604	0,59%	0,04%
2017	523911	0,52%	0,04%
2018	487133	0,52%	0,02%
2019	444130	0,60%	0,02%
2020	360622	0,60%	0,02%
2021	321443	0,48%	0,018%
2022	362636	0,22%	0,01%
2023	475595	0,16%.	0,008%
2024	492479	0,20%	0,009%

Таблиця 2

Умисне знищення або пошкодження за ст. 194 КК України та дії, які вчинені шляхом підпалу

Роки	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середній показник
Питома вага	22,61	25,35	38,38	39,35	42,17	39,01	43,34	47,53	49,55	59,44	75,06	43,78%
Ст. 194	4582	3226	3105	2714	2551	2653	2157	1542	783	762	818	
Шляхом підпалу	1036	818	1192	1068	1076	1035	935	733	388	453	614	

Найвищий рівень зареєстрованих злочинів за ст. 194 КК України було зафіксовано у 2014 році (0,87%), що, на нашу думку, зумовлено подіями 2013–2014 років, такими як захоплення державних будівель та знищення державного і комунального майна.

Водночас протягом останніх трьох років спостерігається значне скорочення частки цих правопорушень, яка у 2023 році склала лише 0,16% від загальної кількості зафіксованих злочинів і правопорушень та лише на незначний відсоток зросла за 2024 рік.

Важливим аспектом слід зазначити, що, на відміну від тенденції зниження частки злочинів, спрямованих на знищення чужого майна щодо загальної кількості врахованих кримінальних правопорушень, спостерігається зворотна тенденція щодо умисного знищення чи пошкодження об'єктів електроенергетики. Тобто в 2022 році частка таких правопорушень впала та коливається в зоні декількох тисячних відсотка. Це наштовхує на роздуми про латентність правопорушень та коректності кваліфікації дій.

Наступною якісною характеристикою злочинності є її географія, тобто визначення місця скоєння тих чи інших кримінальних правопорушень (країна, регіон, населений пункт тощо).

Аналіз географії злочинності є необхідністю для з'ясування специфіки причин та умов злочинності в різних географічних районах, з погляду впливу на них, місцевих

особливостей та врахування їх при розробленні заходів запобігання злочинності у сфері організації безпеки об'єктів критичної інфраструктури, таких як об'єкти електроенергетики. Географія злочинності має велике практичне значення для диференційованої оцінки результатів роботи правоохоронних органів, їх служб та підрозділів, визначення ними гарячих точок, маневрування силами та засобами, планування всього процесу боротьби зі злочинністю [6].

Враховуючи невелику кількість зареєстрованих правопорушень даної категорії та ще меншу кількість справ із встановленням підозрюваних, слід зазначити складність встановлення та дослідження даної кримінологічної характеристики.

Проте, виходячи зі статистики, викладеної на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень, на цей момент знаходиться наступна кількість злочинів за статтею 194-1 КК України за період 2019–2025 років.

Таблиця 3

Область	**Загальна кількість**	**Рік/ Кількість**
1	**2**	**3**
Вінницька	22	2019/2; 2020/4; 2021/13; 2024/3
Волинська	1	2020/1
Дніпропетровська	18	2019/14; 2022/3 2025/1
Донецька	14	2019/1; 2020/1; 2021/5 2022/1; 2023/3; 2024/3
Житомирська	9	2020/6; 2021/3
Закарпатська	6	2019/4; 2023/2
Запорізька	81	2019/4; 2020/19 2021/13; 2022/19 2023/10; 2024/15
Івано-Франківська	-	-
Київська	16	2019/2; 2021/6 2022/3; 2023/1 2024/4
Кіровоградська	29	2019/9; 2020/9 2021/1; 2022/3 2023/6; 2024/1
Луганська	-	-
Львівська	7	2020/4; 2023/1 2024/2
Миколаївська	10	2022/2; 2024/6 2025/2
Одеська	21	2020/4 2021/11; 2022/2 2025/3
Полтавська	75	2019/2; 2021/7 2022/6; 2023/36 2024/11; 2025/7
Рівненська	28	2021/2; 2022/3 2023/8; 2024/15
Сумська	31	2019/3; 2020/3 2021/2; 2023/19 2024/3

Продовження таблиці 3

1	2	3
Тернопільська	-	-
Харківська	4	2023/4
Херсонська	16	2024/15; 2025/1
Хмельницька	11	2019/2; 2021/5 2022/1; 2023/3
Черкаська	4	2019/3; 2021/1
Чернівецька	4	2019/2; 2020/2
Чернігівська	21	2020/2; 2021/4 2022/2; 2023/5 2024/8
м. Київ	7	2023/1; 2024/6

Висновки. Резюмуючи проведене вище дослідження, можемо зауважити що за ст.ст. 188-1, 194, 194-1 та 270 Кримінального кодексу України кількість правопорушень в статистичному та об'єктивному вимірі характеризується власними кількісними та якісними показниками; потребує більш детального кримінологічного дослідження. Дійсно, бентежать показники Івано-Франківської та Тернопільських областей, та навпроти зрозуміло через що в Луганській області та на території автономної республіки Крим такі показники відсутні. Проте напрочуд дивовижно і щиро заслуговують поваги робота працівників правоохоронних органів, що плідно працюють та працювали на території Донецької області.

Вказана тенденція також свідчить на зростання якості протидії таким правопорушенням, не дивлячись на зменшення загального об'єму, абсолютного рівня правопорушень, відсоток виявлених осіб, які вчинили правопорушення, зріс з 11,5% до майже 19%.

Список використаних джерел

1. Вирок суду № 1-кп/209/246/19 у справі № 173/3151/18 від 26.03.2019 винесений Дніпровський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області Єдиний державний реєстр судових рішень.URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80687788 (дата звернення: 12.02.2025 р).

2. Вирок суду № 1-кп/723/438/20 у справі № 723/4899/19 від 20.02.2020 винесений Сторожинецький районний суд Чернівецької області Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87724535 (дата звернення: 12.02.2025 р).

3. Вирок суду № 1-кп/444/97/2024 у справі № 444/4599/23 від 07.05.2024 винесений Жовківським районним судом Львівської області Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118120070 (дата звернення: 12.02.2025 р.).

4. Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів, 2016. 251 с.

5. Сметаніна Н. В. Теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 215 с.

6. Топчій В. В. Географія злочинності у сфері інтелектуальної власності в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. № 4 (29). Том 1. С. 148–152.

7. Фіалка М. І. Показники злочинності (кількісні). Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я. Редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: «Факт», 2021. С. 284–287.

Надійшла до редакції 03.03.2025

References

1. Vyrok sudu № 1-kp/209/246/19 u spravi № 173/3151/18 vid 26.03.2019 vynesenyi Dniprovskyi raionnyi sud m. Dniprodzerzhyns'ka Dnipropetrovs'koi oblasti Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen' [Court ruling No. 1-kp/209/246/19 in case No. 173/3151/18 dated 26.03.2019 was issued by the

Dniprovskiy District Court of the city of Dniprodzerzhynsk, Dnipropetrovsk region. Unified State Register of Judicial Decisions]. *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/80687788 [in Ukrainian].

2. Vyrok sudu № 1-kp/723/438/20 u spravi № 723/4899/19 vid 20.02.2020 vynesenyi Storozhynetskyi raionnyi sud Chernivets'koi oblasti Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen' [Court ruling No. 1-kp/723/438/20 in case No. 723/4899/19 dated 20.02.2020 was issued by the Storozhynets District Court of Chernivtsi region. Unified State Register of Judicial Decisions]. *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/87724535 [in Ukrainian].

3. Vyrok sudu № 1-kp/444/97/2024 u spravi № 444/4599/23 vid 07.05.2024 vynesenyi Zhovkivskym raionnym sudom L'vivs'koi oblasti Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen' [Court ruling No. 1-kp/444/97/2024 in case No. 444/4599/23 dated 07.05.2024 was issued by the Zhovkva District Court of Lviv region. Unified State Register of Judicial Decisions]. *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/118120070 [in Ukrainian].

4. Neznaiko S. V. (2016) Kryminal'no-pravova kharakterystyka umysnoho znyshchennia abo poshkodzhennia ob'iektiv zhyttlovo-komunal'noho hospodarstva [Criminal-legal characteristics of intentional destruction or damage of objects of housing and communal services]. Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].

5. Smetanina N. V. (2014). Teoretychne uyavlennia pro zlochynnist' v postradians'kii kryminolohii [Theoretical understanding of criminality in post-Soviet criminology: Ph.D. thesis in law]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Topchii V. V. (2019). Heohrafiia zlochynnosti u sferi intelektual'noi vlasnosti v Ukraini. [Geography of criminality in the field of intellectual property in Ukraine. Prykarpatsky Legal Bulletin]. *Prykarpats'kyi yurydychnyi visnyk – Prykarpatsky Legal Bulletin, 4,* 148–152 [in Ukrainian].

7. Fialka M. I. (2021). *Velyka ukrains'ka kryminolohichna entsyklopediia. U 2 t. T. 2 [The Great Ukrainian Criminological Encyclopedia. In 2 volumes. Vol. 2: M-Y.].* Kharkiv: "Fakt" [in Ukrainian].

ABSTRACT

Dmytro Rasputnii. Intentional damage to electric power facilities: characteristics of qualitative crime indicators

The research and counteraction to offenses related to the damage of electric power facilities has always been relevant. However, in the current realities, this issue requires special attention in light of the ongoing hostilities.

In this publication, we focus on and describe the qualitative aspect of the criminal characterization of unlawful criminal acts committed against critical infrastructure facilities, specifically the electric power industry within the fuel and energy complex (hereinafter – FEC).

This formulation appears quite specific. However, as mentioned in the previous publication "Intentional Damage to Electric Power Facilities: Characteristics of Quantitative Crime Indicators," due to the small number of offenses qualified specifically under Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CCU), we are compelled to conduct research in conjunction with the examination of identical offenses related to the aforementioned, namely Articles 188-1, 194, 194-1, and 270-1.

For the statistical analysis of the situation within Ukraine, statistical data published by the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as well as regional courts and open sources, including the Unified State Register of Court Decisions website, were used.

In this publication, we have conducted and analyzed the qualitative side of these offenses and highlighted the situation regarding the proportion, extracts of real court decisions obtained from the Unified State Register of Court Decisions website.

Key words: *Criminological characteristics, statistics, electric power facilities, critical infrastructure, Office of the Prosecutor General, latent offenses, offense determinants, fuel and energy complex, offenses against public safety, qualitative indicators.*

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-42

Вікторія ТЕЛЕВНА
ад'юнкт
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджено адміністративно-правий статус служби освітньої безпеки Національної поліції України. В роботі розкритий зміст складових адміністративно-правового статусу служби освітньої безпеки, які розподілені на блоки: цільовий, організаційно-структурний та компетенційний. З'ясовано, що служба освітньої безпеки функціонує у складі Національної поліції, тому її адміністративно-правовий статус є складовим адміністративно-правового статусу Національної поліції в цілому, перебуває в його межах.

В досліджені визначені завдання, які покладаються на підрозділ згідно Наказу Національної поліції України від 12.04.2024 № 398. Констатовано, що інспектори служби освітньої безпеки Національної поліції виконують такі основні функції: правоохоронну, наставницьку та просвітницьку. З'ясовано, що діяльність таких поліцейських ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності. Сформульовано ціль діяльності служби освітньої безпеки Національної поліції України – служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод учасників освітнього процесу, а також протидії правопорушенням та злочинам, підтримання публічної безпеки і порядку на території закладу загальної середньої освіти.

Акцентовано на проблемах визначення підпорядкування поліцейського служби освітньої безпеки, які залежно від територіальної приналежності можуть підпорядковуватися Департаменту патрульної поліції та територіальними органами управління Національної поліції. З'ясовано, що на нормативному рівні не визначена компетенція інспекторів служби освітньої безпеки, дана прерогатива надана на розсуд керівників під час формування посадових інструкцій цих поліцейських.

Зроблено висновок про те, що адміністративно-правовий статус служби освітньої безпеки визначений діючими нормативно-правовими актами, однак становлення діяльності підрозділу досі триває з огляду на те, що не всі заклади загальної середньої освіти укомплектовані такими поліцейськими.

Ключові слова: *Національна поліція України, служба освітньої безпеки, адміністративно-правовий статус, дитина, заклад загальної середньої освіти, мета, завдання, компетенція, повноваження, предмет відання, юридичні гарантії, юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. З метою створення безпечного середовища у закладах освіти України у 2023 році за ініціативи Кабінету Міністрів України [9] посилена присутність поліцейських у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них. Досягнення поставленої мети заплановано здійснити за рахунок реалізації проєкту «Служби освітньої безпеки», який відбувається шляхом залучення до несення служби в закладах загальної середньої освіти спеціально навчених офіцерів поліції. До кінця 2024 року заплановано забезпечити присутність поліцейських у 2000 навчальних закладах [2]. Перебуваючи на стадії запровадження новостворена структура Національної поліції має відповідати законодавчим засадам, запобігти дублюванню повноважень з іншими підрозділами Націо-

© В. Телевна, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-3765-9770

нальної поліції та цивільними структурами, а також у повному обсязі здійснювати правоохоронну функцію, покладену на Національну поліцію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Неодноразово вітчизняні вчені присвячували свої наукові доробки питанням діяльності органів Національної поліції у сфері впливу на суспільство, сім'ю, окремих фізичних та юридичних осіб з метою усунення факторів, які детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких її проявах. Підґрунтям даного дослідження стали роботи Горбач О.В., Квітки Я.М., Ковальчук Ю.І., Корж-Ікаєвої Т.Г., Кравченко І.С., Легецького М.П., Лесько Н.В., Логвиненка Б.О., Нікітенка О.В., Опацького Р.М., Пісоцької К.О., Поволоцької С.Г., Чернецького О.Л. та інших. Сучасні наукові дослідження, присвячені вирішенню тих теоретичних та практичних питань, які постають перед органами Національної поліції у напрямку забезпечення прав і свобод дитини, продовжуються. Зокрема, Берендєєва А.І. зосередилася у науковому пошуку на питаннях профілактичної діяльності Національної поліції України в закладах загальної середньої освіти [1]. Зеленський Є.С. є дослідником адміністративно-правового статусу підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, а також розкриває роль Національної поліції у забезпеченні прав дитини під час дії правового режиму воєнного стану в Україні [4; 5]. Іщенко І.В. присвятив свої наукові розробки організаційно-правовим аспектам діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції [6]. Водночас у зв'язку із законодавчими та організаційно-штатними новелами в діяльності Національної поліції виникає необхідність дослідження адміністративно-правового статусу новостворених підрозділів, таких як служби освітньої безпеки Національної поліції.

Метою написання наукової статті є дослідження адміністративно-правого статусу служби освітньої безпеки Національної поліції України. Для досягнення поставленої мети будуть розкриті питання складових адміністративно-правового статусу, адже новостворений підрозділ потребує нормативного регулювання своєї діяльності та визначення місця в структурі Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діяльності органів та підрозділів Національної поліції, закладів загальної середньої освіти в умовах сучасних суспільних подій в Україні дозволяє погодитися з думкою Зеленського Є.С. про те, що захист дітей в умовах воєнного стану вимагає особливої уваги та координації з боку поліції та інших правозахисних організацій. Це включає розгортання спеціальних підрозділів, які спеціалізуються на роботі з дітьми [4]. З огляду на сказане цілком доречним та актуальним в умовах дії воєнного стану видається запровадження діяльності служби освітньої безпеки в закладах загальної середньої освіти в України, що відбулося на нормативному та організаційному рівні впродовж 2023–2024 років, та триває дотепер.

Вже традиційним для науки адміністративного права стало розкриття змісту адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади через з'ясування змісту блоків його складових елементів: цільовий, організаційно-структурний та компетенційний [3, с. 51]. Крізь призму такої позиції і будемо розглядати адміністративно-правовий статус служби освітньої безпеки Національної поліції України, визначений чинними нормами права. Зауважимо, що служба освітньої безпеки функціонує у складі Національної поліції, тому її адміністративно-правовий статус є складовим адміністративно-правового статусу Національної поліції в цілому, перебуває в його межах.

Цільовий блок елементів адміністративно-правового статусу служби освітньої безпеки Національної поліції включає норми права, які визначають цілі, завдання, функції та принципи діяльності підрозділу. Саме на змісті цього блоку варто зупинитися детальніше, адже підрозділ є новостворением і розуміння цілі та змісту його діяльності визначатиме його місце серед інших підрозділів Національної поліції.

Так, згідно Наказу Національної поліції України від 12.04.2024 № 398 на Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України покладаються

такі завдання: 1. Участь у реалізації державної політики з питань організації безпечного освітнього середовища, захисту прав і законних інтересів учасників освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, здійснення у межах своєї компетенції профілактичної діяльності щодо запобігання вчиненню правопорушень, ужиття заходів, спрямованих на попередження та усунення загроз життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу, запобігання дитячій бездоглядності, зокрема дітей не охоплених навчанням, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення. 2. Моніторинг діяльності підпорядкованих підрозділів з метою виявлення причин і умов, які негативно впливають на ефективність виконання поліцейськими покладених на них завдань і функцій в освітньому середовищі, вжиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення. 3. Здійснення координації діяльності, організаційно-методичного та інформаційного забезпечення підрозділів організації служби освітньої безпеки Національної поліції України. 4. Проведення превентивної роботи у закладах загальної середньої освіти, ужиття заходів щодо попередження негативних явищ в освітньому середовищі, у тому числі шляхом участі в підборі, професійному навчанні, мотивуванні поліцейських, контролю за їх роботою, а також упровадження та застосування в їх діяльності ефективних методів, критеріїв, алгоритмів, механізмів та інструментів підтримки і контролю. 5. Розвиток і впровадження програм співпраці поліції і закладів загальної середньої освіти, взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими та міжнародними організаціями у сфері безпеки та захисту прав учасників освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, організації превентивної (профілактичної) роботи з ними [7].

Функції служби освітньої безпеки прописані в відомчому наказі, проте вони конкретизують визначені вище завдання підрозділу, що не співпадає з розумінням сутності поняття функцій в теорії права. Наукових доробків з цього приводу нами знайдено не було. Однак, варто звернути увагу на позицію Берендєєвої А.І. щодо пріоритету виконання просвітницької діяльності працівником поліції в закладах загальної середньої освіти, що є стратегічним інструментом ефективної профілактичної діяльності, спрямованої на зниження ризиків дитячої злочинності [1]. Дослідниця виділяє такі функції в рамках просвітницької діяльності: освітньо-інформаційну, превентивну, виховну, світоглядну, іміджеву [1].

Водночас, зважаючи на приналежність до Національної поліцію, на наш погляд, правоохоронна функція є основною в діяльності служби освітньої безпеки, яка не ототожнюється з правопросвітницькою, а виконується паралельно. Згідно покладених на службу завдань можемо визначити, що офіцери служби освітньої безпеки контролюватимуть безпеку учасників освітнього процесу, здійснюватимуть зв'язок із екстреними службами, припинятимуть протиправні дії та здійснюватимуть контроль за пропускним режимом. Вони також комунікуватимуть з учасниками освітнього процесу з питань запобігання вживання алкоголю, тютюнових виробів і наркотиків, попередження фактів булінгу, загальних засад кібергігієни, тощо.

Роль інспекторів служби освітньої безпеки не обмежуватиметься реалізацією правоохоронної функції. Вони мають бути наставниками, надихаючи дітей займати активну життєву позицію та навчаючи шкільну спільноту, як діяти, коли виникає небезпека. У разі виникнення надзвичайної ситуації або загрози офіцери служби освітньої безпеки забезпечують евакуацію всіх учасників освітнього процесу. Крім того, поліцейські покликані сприяти національно-патріотичному вихованню української молоді. Особлива увага приділяється вивченню вікових особливостей психологічного та фізичного розвитку дітей шкільного віку, принципам інклюзивної освіти, методикам ефективної комунікації.

Відповідно, можемо констатувати, що інспектори служби освітньої безпеки Національної поліції виконують такі основні функції: правоохоронну, наставницьку та просвітницьку. Діяльність таких поліцейських ґрунтується на принципах верховенства

права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності [7].

Нажаль, ціль діяльності служби освітньої безпеки Національної поліції конкретно не визначена на нормативно-правовому рівні, проте визначено, що служба є складовою частиною Національної поліції України. Відповідно, з урахуванням положень статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» [8] та відомчого наказу, який визначає загальні засади діяльності Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України [7] можемо сформулювати ціль діяльності служби освітньої безпеки Національної поліції України – служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод учасників освітнього процесу, а також протидії правопорушенням та злочинам, підтримання публічної безпеки і порядку на території закладу загальної середньої освіти.

Другий блок, який ми розглянемо – організаційно-структурний компонент адміністративно-правового статусу служби освітньої безпеки Національної поліції. Він включає у себе правові підстави, що регламентують порядок створення, реорганізації та ліквідації підрозділу; структуру; лінійну та функціональну підпорядкованість. У контексті розкриття змісту даного блоку, на наш погляд, варто звернутися до змісту Наказу Національної поліції України від 12.04.2024 № 398 [7], який визначає, що Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України очолює керівник, який призначається на посаду та звільняється з посади в установленому законодавством України порядку. Діяльність Управління координується і контролюється заступником Голови Національної поліції України відповідно до розподілу обов'язків між першим заступником і заступниками Голови Національної поліції України. Керівник Управління призначається на посаду та звільняється з посади в установленому законодавством України порядку. Структура та штат Управління затверджуються в установленому законодавством України порядку.

Однак, відкритим питанням залишається підпорядкування поліцейського служби освітньої безпеки. Відповідно до практики діяльності запроваджених посад служби відбулося розділення повноважень між Департаментом патрульної поліції та територіальними органами управління Національної поліції. Згідно існуючої практики заклади загальної середньої освіти, які розташовані на території громади, яка має можливість забезпечити їх поліцейськими зі складу управління патрульної поліції (зазвичай, це громади великих міст, наприклад, Київ, Дніпро), забезпечуються поліцейськими з числа патрульної поліції. Такі інспектори підпорядковуються службі освітньої безпеки у складі Управління патрульної поліції. В інакшому випадку, в маленьких територіальних громадах, де патрульна поліція не функціонує (сільські, селищні громади, або громади невеликих міст та містечок), особовий склад служби освітньої безпеки входить до складу та підпорядковується територіальним органам Національної поліції. Така ситуація не сприяє запровадженню єдиної політики, управлінським засадам, організаційно-штатним заходам, тощо. Проте становлення підрозділу ще відбувається, тому практика може спонукати до трансформацій і організаційно-структурного компоненту.

Зауважимо, що не відбувається підпорядкування поліцейського служби освітньої безпеки керівникові закладу загальної середньої освіти державної або комунальної власності. Поліцейський є самостійним суб'єктом, що має вертикальне підпорядкування вищим посадовим особам та підрозділам Національної поліції.

Порядок створення, реорганізації та ліквідації служби освітньої безпеки є загальним для всіх підрозділів Національної поліції. Такий порядок є чітко визначеним і нормативно-регламентованим та не потребує додаткового обговорення та визначення особливостей.

Третьою складовою адміністративно-правового статусу служби освітньої безпеки є компетенційний блок – сукупність владних повноважень та підпорядкування (компетенція в області планування, контролю, тощо). Варто наголосити, що компетенція служби освітньої безпеки визначена, як вже зазначалося вище, Законом України «Про Національну поліцію»

[8] та наказом Національної поліції України від 12.04.2024 № 398 [7]. Безпосередньо розділ IV згаданого наказу визначає права Управління, а розділ V – повноваження керівника Управління [7]. Варто відзначити, що відомчий наказ чітко не визначає компетенцію інспекторів служби освітньої безпеки, дана прерогатива надана на розсуд керівників під час формування посадових інструкцій цих поліцейських. Позицію керівництва Національної поліції вважаємо дискусійною, адже нормативне встановлення повноважень поліцейського конкретного підрозділу унеможливить нівелювання їх цією особою.

Наостанок звернемо увагу на те, що згідно законодавства за порушення службової дисципліни, учинення протиправних діянь у процесі службової діяльності співробітники служби несуть дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Висновки. З урахуванням вище викладеного, пропонуємо під адміністративно-правовим статусом служби освітньої безпеки Національної поліції України розуміти правове положення підрозділу в системі суспільно-правових відносин у сфері внутрішніх справ держави, яке визначається змістом елементів адміністративно-правового статусу. Адміністративно-правовий статус служби освітньої безпеки визначений діючими нормативно-правовими актами, однак становлення діяльності підрозділу досі триває з огляду на те, що не всі заклади загальної середньої освіти укомплектовані такими поліцейськими.

Список використаних джерел

1. Берендєєва А. І. Профілактична діяльність Національної поліції України в закладах освіти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 679–682. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168.

2. В українських школах вже цього року працюватимуть інспектори Служби освітньої безпеки. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrainskykh-shkolakh-vzhe-tsoho-roku-pratsiuvatymut-inspektory-sluzhby-osvitnoi-bezpeky.

3. Данількевич М. І. Адміністративне право України : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 134 с.

4. Зеленський Є. С. Роль Національної поліції у забезпеченні прав дитини під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 452–456. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.76.

5. Зеленський Є. С., Карпенко О. М. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Публічне право.* 2021. № 1 (41). С. 63–70.

6. Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 3 (64). С. 94–99.

7. Про затвердження Положення про Управління організації служби освітньої безпеки Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 12.04.2024 № 398.

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

9. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 № 301-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301.

Надійшла до редакції 03.12.2024

References

1. Berendieieva, A. I. (2024) Profilaktychna diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy v zakladakh osvity [Preventive activities of the National Police of Ukraine in educational institutions]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 2, pp. 679–682. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/168. [in Ukr.].

2. V ukrainskykh shkolakh vzhe tsoho roku pratsiuvatymut inspektory Sluzhby osvitnoi bezpeky [Inspectors of the Educational Security Service will work in Ukrainian schools already this year]. *Uriadovyi portal.* Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrainskykh-shkolakh-vzhe-tsoho-roku-pratsiuvatymut-inspektory-sluzhby-osvitnoi-bezpeky. [in Ukr.].

3. Danilkevych, M. I. (2001) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk. 134 p. [in Ukr.].

4. Zelenskyi, Ye. S. (2024) Rol Natsionalnoi politsii u zabezpechenni prav dytyny pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini [The role of the National Police in ensuring the rights of the child during the legal regime of martial law in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 2, pp. 452–456. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.76. [in Ukr.].

5. Zelenskyi, Ye. S., Karpenko, O. M. (2021) Administratyvno-pravovyi status pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative and legal status of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine]. *Publichne pravo.* № 1 (41), pp. 63–70. [in Ukr.].

6. Ishchenko, I. V. (2018) Problemy ta dosiahnennia v orhanizatsii roboty pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy [Problems and achievements in the organization of work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu.* № 3 (64), pp. 94–99. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Upravlinnia orhanizatsii sluzhby osvitnoi bezpeky Natsionalnoi politsii Ukrainy [On approval of the Regulations on the Department of the Organization of the Educational Security Service of the National Police of Ukraine] : nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 12.04.2024 № 398. [in Ukr.].

8. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

9. Pro skhvalennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity [On approval of the Concept of Security of Educational Institutions] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.04.2023 № 301-r. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301. [in Ukr.].

ABSTRACT

Victoriia Televna. Administrative and legal status of the educational security service of the National Police of Ukraine

The scientific article examines the administrative and legal status of the educational security service of the National Police of Ukraine. The work reveals the content of the components of the administrative-legal status of the educational security service, which are divided into blocks: target, organizational-structural, and competent. It was found that the educational security service functions as part of the National Police, therefore its administrative and legal status is a component of the administrative and legal status of the National Police as a whole, and is within its limits.

The identified tasks entrusted to the unit in accordance with the Order of the National Police of Ukraine No. 398 (April 12, 2024) were investigated. It was established that the inspectors of the educational security service of the National Police perform the following main functions: law enforcement, mentoring and education. It was found that the activities of such policemen are based on the principles of the rule of law, respect for human rights and freedoms, legality, openness and transparency, political neutrality, interaction with the population on the basis of partnership, and continuity. The purpose of the activity of the educational security service of the National Police of Ukraine is formulated – to serve society by ensuring the protection of the rights and freedoms of participants in the educational process, as well as combating offenses and crimes, maintaining public safety and order on the territory of the general secondary education institution.

Emphasis is placed on the problems of determining the subordination of the educational security police service, which, depending on the territorial affiliation, may be subordinated to the Patrol Police Department and the territorial management bodies of the National Police. It was found out that the competence of inspectors of the educational security service is not defined at the regulatory level, this prerogative is given to the discretion of managers during the formation of the job instructions of these police officers.

It was concluded that the administrative-legal status of the educational security service is determined by the current legal acts, but the development of the unit's activities is still ongoing, given that not all general secondary education institutions are staffed with such policemen.

Key words: *National Police of Ukraine, educational security service, administrative-legal status, child, institution of general secondary education, purpose, task, competence, authority, subject of assignment, legal guarantees, legal responsibility.*

УДК 347.155
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-43

Михайло МАРЦЕНЮК
здобувач вищої освіти
(Український державний університет науки і технологій, м. Дніпро, Україна),
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)
hollipration25@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У дослідженні розглядається актуальна проблема представництва у цивільному праві, зокрема механізми реалізації прав та обов'язків осіб, які не мають достатньої правової обізнаності для самостійного захисту своїх інтересів. Проаналізовано положення глави 17 Цивільного кодексу України, яка регламентує основні засади представництва.

Зокрема, у статті обґрунтовано, що представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи або інших підстав, визначених законодавством. Виокремлено основні права та обмеження, які накладаються на представника, включно із забороною вчиняти дії у своїх інтересах або в інтересах третьої сторони без згоди особи, яку він представляє. Розглянуто випадки, коли правочини, вчинені представником із перевищенням повноважень, можуть бути схвалені особою, яку він представляє, що створює, змінює або припиняє її права та обов'язки.

Особливу увагу приділено формам представництва, зокрема законному, договірному та комерційному. Зазначено, що батьки, опікуни та інші уповноважені особи можуть виступати законними представниками у випадках, передбачених законом. Окреслено питання відповідальності представника за передоручення своїх повноважень, включно з вимогами до повідомлення особи, яку представляють.

У дослідженні наводяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Зокрема, обговорюється доцільність обмеження представництва у певних категоріях справ (усиновлення, розлучення, визначення місця проживання дитини) із зобов'язанням учасників брати особисту участь у судових засіданнях. Це, на думку автора, сприяє більш повному та об'єктивному вирішенню питань, що стосуються інтересів дітей.

У статті висвітлюються також різновиди представництва у цивільному процесі, включаючи можливість представлення інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави. Проаналізовано правоздатність суб'єктів, яку представник може реалізовувати, виходячи із прав, закріплених за особою, яку він представляє.

Дослідження ґрунтується на положеннях чинного законодавства, працях українських науковців та практичних прикладах, що ілюструють специфіку реалізації інституту представництва у цивільному праві.

Ключові слова: *представництво, цивільне право, адвокат, повноваження представника.*

Постановка проблеми. Актуальність проведення дослідження за темою: «Проблемні питання представництва у цивільному праві» обґрунтовується тим, що в реальному житті сторони по справі не завжди розуміються на нормах юридичного законодавства, не вміють захистити себе та представити свої інтереси якомога найкращим чином, тож вимушені звертатися до фахівців – представників, які згідно із дорученими обов'язками, повинні використати усі законні інструменти, аби особа, яку представляє представник, досягла поставленої мети.

© М. Марценюк, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7212-7615

Мета статті: комплексне дослідження питання представництва у цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Глава 17 Цивільного Кодексу України чітко прописує основні положення, що стосуються такого поняття, як «представництво».

Так, Стаття 237 дає конкретне тлумачення основних понять та підстав для представництва.

1. Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

2. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів.

3. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

На наш погляд, представник докладає якомога більше зусиль, якщо він морально (відстоює певні ідеї) або матеріально (отримує достатню на його погляд фінансову винагороду) заохочений. Адже якщо представник лише «відбуває» своє представництво формально, без завзятого відношення, то думаємо, що результат роботи такого представника буде не найкращий за інших рівних умов.

Стаття 238 Цивільного Кодексу України чітко вказує на правочини, які може вчиняти представник.

1. Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Безумовно, представник не в праві робити якісь дії, на які не має права той, кого він представляє. Конкретна особа володіє конкретним правом і саме це конкретне право може бути передане представнику. Якщо особа намагатиметься втягнути представника в незаконну году, то він повинен від цього відмовитися, а може, навіть і повідомити відповідні органи про наміри порушення закону певною особою. Наприклад, при розлученні батько планує не просто відстоювати своє право на спілкування з дитиною або встановлення місця проживання дитини, а планує і її викрадення, то про ці наміри представник повинен, на нашу думку, повідомити відповідні органи, наприклад, поліцію та органи опіки.

2. Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. Якщо виникає ситуація, коли особа лише особисто повинна та може виконати певний правочин, то в такому випадку представник позбавлений права на вчинення конкретного правочину. Не може представник вступити в шлюб за якусь особу, чи скласти заповіт або вчинити щось подібне.

3. Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом. Представник повинен в першу чергу, представляти інтереси тієї особи, яку він представляє, при цьому не зловживати власним становищем та повноваженнями, аби не скористатися незаконно правами тієї особи, яку він представляє, на свою користь. Представник повинен тримати таємницю усіх персональних даних, що стали йому відомі в процесі представництва особи і в жодному разі не користуватися правами особи на свою користь.

Стаття 239 говорить про те, що правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє. Тобто, відбувається якась зміна цивільних прав та обов'язків особи, яку представляє представник [20; 24].

Дії стосовно можливості передоручення розтлумачено в статті 240.

1. Представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Він може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів

особи, яку він представляє. Цілком логічно, що в випадку, коли представник за певних причин не може виконати певні дії стосовно особи, яку він представляє, то нічого поганого немає в тому, якщо він зможе залучити професіоналів по тому чи іншому питанню.

2. Представник, який передав своє повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні. Безумовно, це дуже слушний пункт статті 240, адже якщо представник передає якусь персональну інформацію та інше стосовно особи, яку він представляє, третій стороні, він зобов'язаний повідомити про це тій особі, навіть і для того, аби ця особа погодилася чи дала заборону на залучення третіх осіб.

3. Правочин, вчинений замісником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє. Тобто, теж відбувається зміна певних прав особи, яку представляють.

Вчинення правочинів з перевищенням повноважень тлумачить стаття 241.

1. Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Все ж таки, ми схиляємося до думки, що свої дії представник повинен узгоджувати з особою, яку він представляє, тому ще не завжди наслідки його дій з перевищенням повноважень можуть призвести до позитивного результату. Тож тільки особа, яку представляють, може тверезо оцінити можливі наслідки тієї чи іншої дії її представника та дати на неї добро або заборонити вчиняти певні дії.

2. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину. В даному випадку теж фіксуємо зміну цивільних прав особи, яку представляють.

Є різні форми представництва. Це чітко прописано в статті 242. Згідно з її тлумаченням, представництво за законом може бути оформлено в наступних випадках:

1. Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Це цілком логічно, що батьки (усиновлювачі) є представниками своїх дітей, адже в цивілізованому суспільстві передбачається, що батьки завжди діють на користь своїх дітей та здатні в повному обсязі відстояти їхні права. На жаль, в умовах воєнного стану, спостерігаємо, що деякі батьки не дуже компетентно ведуть себе по відношенню до своїх дітей, коли відмовляються виїхати з окупованих територій чи потенційно небезпечних територій, де ведуться інтенсивні обстріли з боку росії. Навіть коли уряд України об'являє обов'язкову евакуацію з тієї чи іншої місцевості, деякі батьки погано ведуть себе як представники власних дітей, відмовляючись від евакуації, адже діти самі не в змозі прийняти самостійно рішення щодо евакуації і тим паче самостійно виїхати з небезпечної місцевості. В такому випадку поліція та органи опіки повинні діяти в інтересах дітей, виступаючи представниками захисту життя та здоров'я дітей, при цьому якомога повніше обґрунтовуючи батькам необхідність евакуації в безпечні регіони України.

2. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Цілком зрозуміло, чому опікун є представником в цьому випадку, але на наш погляд, головне, аби опікуни не зловживали власними правами, не вводили в оману державу з тих чи інших питань, не завдавали шкоди своїм підопічним. Для оцінки надійності опікуна відповідні служби повинні проводити регулярні ретельні перевірки його діяльності та представництва, адже не завжди недієздатні особи, тим паче малолітні, можуть повідомити компетентні органи про порушення їхніх прав.

3. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути також інша особа. І це непогано, якщо особа має бажання мати представника, то вона може отримати його послуги на законних підставах [21].

Щодо комерційного представництва, то Закон чітко прописує вимоги щодо цього. Так, стаття 243 говорить про те, що:

1. Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

2. Комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, встановлених законом. Якщо представник здатен представляти декількох суб'єктів підприємницької діяльності, це непогано, адже представник може в такому випадку мати великий досвід представництва і може бути корисний одразу для декількох підприємств, які потребують тотожних послуг від представника.

3. Повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю. Безумовно, повинно бути документальне підтвердження того, що представник є саме представником та має право вчиняти ті чи інші правочини. Договір або довіреність є доказом, що представник є законний.

4. Особливості комерційного представництва в окремих сферах підприємницької діяльності встановлюються законом.

Довіреність повинна відповідати спеціальній формі та в більшості випадків посвідчується або нотаріально або за місцем навчання чи роботи довірителя. Стосовно довіреності від військових осіб, то їх довіреності можуть бути засвідчені або їхніми командирами або лікарями, якщо військовий знаходиться на лікуванні тощо. Наприклад, після захисту диплома бакалавра мій сокурсник надав мені довіреність на отримання його диплома бакалавра, цю довіреність нам завірили у відділі кадрів та в канцелярії і через місяць я отримав його диплом та надіслав йому в інше місто. Наприклад, адвокат, який працює в організації на умовах цивільно-правової угоди і представляє інтереси цієї організації за довіреністю, яку посвідчено безпосередньо на цьому підприємстві (це дозволяє стаття 245: Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції, може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання) та стаття 246: Довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами.

Строки довіреності окреслені статею 247, яка чітко прописує, що в самій довіреності повинно бути встановлено дату її закінчення (наприклад, може бути написано, що видана на рік або на три роки або чітко вказана дата, наприклад, до 31 грудня 2026 року). Довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною, тож при оформленні довіреності дуже важливо окреслювати терміни її дії. Бувають випадки, коли представник вимушений відмовитися від покладених на нього обов'язків, він може це зробити, але він повинен негайно попередити про це особу, яку представляє. Якщо ж представник відмовився, а дії потрібно було вчинити негайно, а представник не зробив цього і особа (фізична чи юридична) зазнала збитків, то представник буде за це нести відповідальність (стаття 250) [20].

В дослідженні Р. Ю. Ханик-Посполітак слушно вказується, що представник це не та особа, в інтересах якої вирішується справа, а представник це лише учасник судового процесу, який здійснює представництво тієї чи іншої особи [19].

Автор пропонує частину першу ст. 58 ЦПК України викласти таким чином: «Учасники справи можуть брати участь у судовому процесі особисто та (або) через представника в справах наказного, позовного (загального і спро-щеного) і окремого провадження». Крім того, ми також, як і дослідник Р. Ю. Ханик-Посполітак вважаємо за

доцільне обмежити представництво в певних категоріях справ: усиновлення, визначення місця проживання дитини, розлучення, встановлення та позбавлення батьківських прав. Але тут суттєва поправка – це обмеження мають стосуватися не позбавлення права мати представника у справі, а зобов'язання в цих категоріях справ учасникам справи обов'язково брати участь у судових засіданнях. Безумовно, тому що суддя повинен власними очима побачити та власними вухами почути кожного учасника справи, можливо представник не зможе передати все те, що може зіграти на користь особи, яку він представляє, коли справа стосується таких педантичних справ, як встановлення місця проживання дитини та інші дії, що можуть стосуватися неповнолітніх.

Науковець П. Крупко зауважує, що представництво можливе лише щодо суб'єкта права. Тобто тим, кого представляють, може бути тільки особа, яка володіє хоча би правоздатністю. І як вище ми писали, що представник може представляти лише ті права, якими володіє особа, яку він представляє, але не більші. І якщо щодо фізичних осіб згідно із сучасною доктриною цивільного права ця умова не має практичного значення, оскільки кожна особа є правоздатною з моменту народження, то щодо юридичних осіб ця обставина відіграє вирішальну роль, бо правоздатність юридична особа може наставати лише за наявності певних умов, передбачених законом, а до того така особа не є суб'єктом права і не може набувати права та обов'язки ні особисто, ні через представника [8, с. 105].

Н.А. Галабурда слушно вказує, що повноваження реалізується в стосунку до третіх осіб [3, с. 22]. Тобто, в процесі представництва беруть участь не дві сторони, а три. Науковці Л. Парщук та А. кучер підсумували, що в об'єктивному значенні «право представництва» трактується як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють діяльність однієї особи (представника) від імені іншої особи, яку він представляє. У суб'єктивному значенні «право представництва» є юридичною можливістю для представника діяти від імені особи, яку він представляє, з безпосередніми юридичними наслідками для останнього [11].

Види представництва у цивільному процесі

Представник у цивільному процесі може представляти інтереси фізичної, юридичної особи або навіть держави.

За ступенем обов'язковості представництво в цивільному процесі можна умовно поділити на два види: обов'язкове, яке виникає на підставі закону, адміністративного чи судового акта; факультативне, те яке виникає на підставі цивільно-правової угоди.

За підставами виникнення розрізняють законне (підстави його виникнення чітко передбачені законодавством (наприклад, ст. 172 Сімейного Кодексу України передбачає, що повнолітні мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники) та договірне представництво (яке формується на підставі оформлення відповідних документів – договори доручення або трудовий договір або за довіреністю).

За ознаками особи, в інтересах якої здійснюється представництво, його можна поділити на такі види: представництво фізичних осіб (тут підставою є закон або цивільно-правова угода. При цьому за договором юридично значуще волевиявлення здійснюється не однією стороною, а є продуктом домовленості двох або більше сторін [1, с. 89].

За ознаками осіб, інтереси яких представляють, можна виділити представництво: сторін (позивача і відповідача); третіх осіб; заявників; заінтересованих осіб; органів та осіб, які захищають права, свободи чи інтереси інших осіб.

За ознаками осіб, які здійснюють процесуальне представництво- представництво, що здійснюється: адвокатами; батьками; усиновлювачами; опікунами; піклувальниками; співучасниками; іншими фізичними особами. На нашу думку, цікавою є ситуація, коли представник є одночасно і батьком, і адвокатом особи, що представляє. Який саме варіант представництва обрати в цьому випадку краще? На наш погляд, краще обрати варіант

захисту адвоката, адже його запити з поставленого питання можуть мати більш потужну дію при зверненні до різних установ, адже відповідь адвокату повинні надати впродовж фіксованих робочих днів, а на запит від, наприклад, батьків, можуть відповісти не так швидко, не так повно та взагалі можуть не надати відповідь.

Можна виділити чотири групи осіб, права свободи та інтереси яких в суді захищають їх законні представники:

– малолітні особи віком до чотирнадцяти років, а також недієздатні фізичні особи, представниками яких виступають відповідно їх батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом;

– неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, їх представниками можуть бути відповідно їх батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом;

– особи, які визнані безвісно відсутніми, представниками яких у суді є опікуни, призначені для опіки над їх майном;

– спадкоємці особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, яких захищає виконавець заповіту або інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна [2].

В цивільному законодавстві функція представництва є головною для адвоката. Саме адвокат є не учасником справи, а саме представником якоїсь сторони. Адвокат повинен дотримуватися правил адвокатської етики, не розголошувати особисті данні клієнтів, не використовувати незаконні методи або збору інформації або примусу інших учасників до погодження на його умови [25].

Представництво прав та інтересів юридичної особи: проблемні питання

У 2016 році в Конституції закріплено поступове введення адвокатської монополії (представництво у судах виключно адвокатами, за винятком малозначних справ): з 1 січня 2017 року у Верховному Суді та касаційних судах (на той час – вищих спеціалізованих), у судах апеляційної інстанції з 1 січня 2018 року, у судах першої інстанції з 1 січня 2019 року; представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами в судах усіх інстанцій мало здійснюватися з 1 січня 2020 року [7].

Процесуальні кодекси, що набрали чинності у грудні 2017 року закріпили наступну схему процесуального представництва юридичної особи у судовій справі: самостійна участь у справі або самопредставництво, тобто участь у судовому процесі безпосередньо через керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від імені юридичної особи відповідно до закону, статуту, положення; участь через представника – адвоката, уповноваженого на підставі довіреності чи ордеру, виданих на підставі договору про надання правової допомоги, за певними виключеннями [22]. На наш погляд, більш ефективними є адвокати, які працюють в конкретному напрямі, а не в усіх доступних. Акцентування уваги та вивчення конкретного питання (наприклад, розлучення чи ДТП) значно підвищує шанси адвокатів виграти справу, яку вони представляють.

З 29 грудня 2019 року судам під час прийняття процесуальних документів та допуску осіб до участі у справі слід враховувати наступне:

– по-перше, крім керівника та члена виконавчого органу, право представляти юридичну особу в порядку самопредставництва отримали інші особи, які мають з такою юридичною особою трудові відносини (діють на підставі трудового договору (контракту). Але в цьому контракті чітко повинно бути окреслено можливість цієї особи представляти інтереси юридичної особи;

– кодекси доповнено положеннями щодо самопредставництва органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, від імені яких діють їх керівники, інші уповноважені особи відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору [16].

29 грудня 2019 року набрав чинності Закон № 390-IX, відповідно до якого юрисконсульти, інші працівники юридичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування отримали право представляти останніх у суді. Таким чином спостерігаємо так звану адвокатську монополію. Монополія в будь-якій сфері призводить до негативних наслідків, адже тільки конкуренція може підвищити задоволення споживачів тієї чи іншої послуги, тільки в умовах конкуренції споживачі отримуватимуть послуги найвищої якості, адже в даному випадку ми ведемо мову про представників, то саме представники намагатимуться надати юридичним особам найвигідніші умови співпраці, аби до співпраці залучили саме їх.

Як пишуть експерти, бізнес-структури можуть захищати себе самостійно, тобто це може відбуватися в формі самопредставництва, через своїх працівників, наприклад, юристів. При цьому юрист повинен мати при собі документи, що підтверджують його повноваження представляти конкретну юридичну особу (це повинний бути витяг з наказу, що дана особа працює саме на цьому підприємстві; оригінал або копія трудового договору; доручення або довіреність цій особі представляти інтереси юридичної особи в свудах різної інстанці) [6].

Юридична особа відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦК України набуває цивільні права та обов'язки і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Самопредставництво у судовому процесі здійснюється юридичною особою через свої органи, а саме через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 55 КАС України).

Відповідно до ч. 1 ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Цивільний кодекс розрізняє представництво за законом та за довіреністю.

Представництво за довіреністю, у свою чергу, відповідно до ст. 244 ЦК України може ґрунтуватися на договорі або на акті органу юридичної особи.

Відповідно до ст. 62 ЦПК України, ст. 60 ГПК України, ст. 59 КАС України повноваження представника юридичної особи підтверджуються довіреністю такої особи, що видана за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами або ордером.

Враховуючи вказане, працівник, який представляє інтереси юридичної особи в суді за довіреністю є представником, а на відповідні відносини, що виникають між ним та юридичною особою не поширюється дія інституту самопредставництва [13].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» 18 грудня 2019 року № 390-IX, юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у судовій справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Отже, в порядку самопредставництва юридичну особу може представляти за посадою її керівник або інші особи, повноваження яких визначені законодавством чи установчими документами [17].

Юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Відповідно до правил частини першої статті 58 ГПК України представником у суді може бути адвокат або законний представник. Отже,наведені положення законодавства передбачають можливість здійснення процесуального представництва юридичної особи: як в порядку самопредставництва, так і іншими особами як представниками юридичної особи. У порядку самопредставництва юридичну особу може представляти за посадою її керівник або інші особи, повноваження яких визначені законодавством чи установчими документами [23]. За загальним правилом цивільного законодавства, самопредставництво- це право одноосібного виконавчого органу (керівника) чи голови (уповноваженого члена) колегіального виконавчого органу безпосередньо діяти від імені такої особи без довіреності, представляючи її інтереси в силу закону, статуту, положення. Визнання особи такою, що діє в порядку самопредставництва, необхідно, щоб у відповідному законі, статуті, положенні чи трудовому договорі (контракті) було чітко визначене її право діяти від імені такої юридичної особи (суб`єкта владних повноважень без права юридичної особи) без додаткового уповноваження (довіреності) [9]. Юридичні особи, які планують, що їх інтереси буде представляти юрист, який знаходиться в штаті організації, повинні передбачити наявнітсь інформації про представництво в посадовій інструкції юриста. В противному випадку такого юриста суд не допустить до участі в справі. Так, відповідно до позиції Великої Палати Верховного Суду, викладеною у постанові від 02.07.2020 у справі № 9901/39/20, для визнання особи такою, що діє в порядку самопредставництва, необхідне чітке визначення її права діяти без додаткового уповноваження. Питання самопредставництва не закріплені у нормах Конституції України, але ці питання чітко та зрозуміло регламентовані положеннями відповідних кодексів. Як вказують приписи частини третьої статті 56 ГПК України, для визнання юридичної особи такою, що діє в порядку самопредставництва, в першу чергу, необхідною умовою потрібно, щоб у відповідному законі, статуті, положенні чи трудовому договорі (контракті) було конкретно визначене її право діяти від імені такої юридичної особи без додаткового уповноваження (довіреності).

Дослідниця І.А. Самойлова слушно розмежувала поняття «представництво» та «самопредставництво». Вона окреслила, що відмінність цих понять полягає в тому, що представництво має місце лише в разі представлення інтересів юридичної особи особою, повноваження якої передбачені внутрішніми документами такого підприємства, а в тому випадку коли особа діє на підставі довіреності, то це є представництвом [15]. Слід зазначити, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, одним з елементів якого є принцип правової визначеності. Ключовим елементом принципу правової визначеності є однозначність та передбачуваність правозастосування, а отже, системність та послідовність у діяльності відповідних органів, насамперед судів. Суб`єкти (учасники спору) завжди повинні мати можливість орієнтувати свою поведінку таким чином, щоб вона відповідала вимогам норми на момент вчинення дії. У рішенні Європейського суду з прав людини «SundayTimes v. United Kingdom» вказано, що прописаний у Конвенції термін «передбачено законом» безперечно передбачає дотримання принципу визначеності. Суд стверджує, що термін «передбачено законом» передбачає не лише писане право, якто норми писаних законів, а й неписане, тобто усталені у суспільстві правила та засади моральності суспільства. При цьому посадова інструкція є локальним (внутрішнім) нормативно-правовим актом, яким регулюються відносини з питань праці відповідно та у межах актів трудового законодавства, а отже не відноситься до документів, визначених ч. 4 ст. 56 ГПК України, якими можливо підтвердити повноваження вказаної особи на самопредставництво. Таким чином, належними доказами, що підтверджують повноваження юрисконсульта у судах у порядку самопредставництва може буди Положення про юридичне управління (департамент), яке містить докази самопредставництва, тобто чітке визначення права особи діяти без додаткового уповноваження; копія виписки з ЄДР ЮО, ФОП та ГФ, відповідно до якої уповноважена особа є особою, яка має право вчиняти юридичні дії від

імені відповідача без довіреності; Закон, статут, трудовий договір (контракт), в яких чітко визначене право особи діяти від імені юридичної особи (суб`єкта владних повноважень без права юридичної особи) без додаткового уповноваження (довіреності). Щодо посадової інструкції, її може бути надано як додатковий доказ при наявності вищевказаних доказів та за умови зазначення в ній можливості діяти представнику від імені ЮО в судах всіх інстанцій в порядку самопредставництва [18].

Окремої уваги заслуговує питання щодо представництва державних та комунальних підприємств, які фактично не є власниками майна, що за ними закріплено, а лише обслуговуючими особами. Так, ГК (ст. 287) наділяє державні та комунальні підприємства повноваженнями виступати орендодавцями окремого індивідуально визначеного майна, а з дозволу органів, уповноважених розпоряджатися державним та комунальним майном, – також цілісних майнових комплексів, їх структурних підрозділів та нерухомого майна. Якщо повноваження здавати майно в найм не є похідним із закону, наймодавець повинен мати спеціальне уповноваження власника здавати його майно в оренду. Такі повноваження особи, яка не є власником речі, можуть бути закріплені, наприклад, договором управління майном або договором простого товариства. Як приклад таких відносин можна визначити і договір піднайму (суборенди). При цьому у вищезазначених договорах мова має йти про повноваження невласника здавати майно в оренду від власного імені, а не від імені власника речі, як це є можливим, наприклад, у відносинах представництва [1].

В сучасних умовах стрімкої діджиталізації проблемами для юридичних особі іноді є налагодження роботи в електронному суді. Відбувається певний час, поки юристи та адвокати можуть ретельно розібратися з процесом подання заяв, додавання документів до справи, отримання кваліфікованого електронного підпису тощо. Аби підвищити рівень кваліфікації адвокатів, Спілка адвокатів України зобов'язує адвокатів щорічно отримувати 10 залікових балів з права та 2 з етики на семінарах, до яких Спілка залучає провідних науковців та практиків, які можуть розказати адвокатам зміни в законодавстві або нюанси тих чи інших напрямів діяльності [14].

Розмежування дій представника від дій інших осіб у цивільному праві

Представник у цивільному праві – це певна особа, яка має певні повноваження представляти того чи іншого фізичного або юридичного суб'єкта, або навіть державу. Представник виконує функцію представництва якоїсь зі сторін, при цьому сам особисто не є стороною по справі. Представнику можуть передати лише ті права, на які мають права особи, що їх передають, і в жодному випадку не на зайві чи незаконні права.

Представником може бути адвокат (і його функції посередництва є основними серед його адвокатських послуг), законні представники, повнолітні особи, що мають цивільну процесуальну дієздатність при розгляді малозначних справ, посадові особи. При цьому в статті 60 ЦПК України відзначено, що одна й та ж сама особа може бути представником одночасно в декількох справах якщо немає конфлікту інтересів. Зазвичай адвокати та юристи підприємств є представниками одночасно декількох суб'єктів. Не можуть бути представниками особи, які можуть вплинути на процес судового засідання чи на результат справи за допомогою власних повноважень. Наприклад, не можуть бути представниками: медіатори, судді, прокурори, секретар судового засідання, експерт, перекладач, помічник судді та інші. І це дуже добре, що законодавство чітко обмежує коло осіб, які можуть бути представниками аби виключити елементи недоброчесності та забезпечити рівність перед законом усіх громадян України [12].

Питанням медіаторства в останні роки приділено багато наукових праць вітчизняних вчених. Це зумовлюється тим, що за кордоном інститут медіації вже давно успішно діє, адже в умовах наявності конфлікту інтересів. Коли дві сторони не можуть між собою домовитися напряму, доволі успішною практикою є залучення медіаторів, тобто професійних представників обох сторін, які допомагають знайти консенсус в конкретній ситуації,

аби обидві сторони були максимально задоволені результатом. Іноді одна із сторін хоче поступитися, але не робить цього, щоб не проявити відкрито свою слабкість перед іншою стороною, при цьому при залученні медіаторів це стає простіше з точки зору здавання своєї позиції перед умовним супротивником. Адже медіатори – це не тільки фахівці в юридичній, економічній сфері тощо, вони також фахівці в сфері психології, що дуже важливо при організації процесу представництва та ведення переговорів між сторонами.

Представник зобов'язаний чітко виконувати вказівки клієнта, а якщо клієнт не вказав точно що саме чи якими методами повинен досягти запланованого представник, то представник, за допомогою законних методів намагається представити інтереси особи, представником якої він є, найкращим чином. Також в юридичній практиці зустрічається таке поняття, як «замісництво», тобто коли представник передоручає іншій особі, в даному випадку – заміснику виконати певні дії, які доручила представнику певна особа. В судовому процесі можуть бути задіяні позивачі, відповідачі, представники цих осіб, а також треті особи. Під третіми особами розуміють осіб (фізичних або юридичних), у яких є правовідносини з однієї або з обома сторонами по справі [10]. Позиція третіх осіб може стати вирішальною при формуванні висновків суду під час розгляду справи. Представництво за законом є обов'язковим, а комерційне представництво є добровільним, на взаємовигідних умовах між контрагентами [5]. Актуальні проблеми представництва під час воєнного стану висловили у своєму дослідженні науковці І.В. Давидова та В.В. Владишевська. Вони окреслили проблеми і представництва дітей, які виїхали за кордон без батьків, і про умови не завжди можливого звернення до нотаріусів зацікавлених осіб, і написали про умови посвідчення довіреностей військовослужбовцями командирами та багато інших актуальних питань, кожне з яких потребує ретельного вивчення та адаптації до умов воєнного стану на практиці [4].

Висновки. Вважаємо, що Україна не перша країна, яка функціонує в умовах воєнного стану, тож доцільним буде вивчення позитивного досвіду в юриспруденції інших країн, які в той чи інший час були в стані війни. Не завжди особа може залучити представника, наприклад, при укладанні шлюбу чи укладанні заповіту та в деяких інших випадках, але хочемо підкреслити, що участь представника в тій чи іншій справі значно підвищує шанси особи на успіх, адже передбачається, що представник володіє спеціальними знаннями, за допомогою яких він зможе допомогти особі, яка його призначила своїм представником (якщо мова йде про комерційне представництво). Щодо законного представництва, то не завжди представники осіб виконують свої обов'язки якомога найкращим чином, тож вважаємо, що за їхніми діями потрібно спостерігати представникам компетентних органів (наприклад, як виступають в ролі представників опікуни дітей-сиріт).

Додаткового вивчення потребує питання представництва в умовах воєнного стану, адже є особи, яким внаслідок російської агресії є недоступною процедура звернення, наприклад, до нотаріуса. Тож допомога в реалізації законних прав осіб, яким з об'єктивних причин є недоступними послуги нотаріуса, є одним із важливих напрямів роботи відповідних органів.

Одним із перспективних питань, що потребують додаткових наукових розвідок, є питання застосування штучного інтелекту в юридичній практиці, в тому числі і в питаннях представництва. Вважаємо, що Україна повинна опрацювати найкращі напрацювання в цій сфері в розвинених країнах та за можливості, втілити передовий досвід у своєму правовому полі.

Список використаних джерел

1. Аврамова О. Є., Вакулович Е. В., Горбенко А. С. та ін. Цивільне право. Особлива частина : навч. посібник / за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя, О. Є. Кухарєва ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 420 с.

2. Види представництва у цивільному процесі. *Studies.* URL: https://studies.in.ua/civlnij-proces/4653-vidi-predstavnictva-u-civlnomu-proces.html.

3. Галабурда Н. А. Особливості змісту поняття представництва у цивільному праві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2012. Вип. 3. С. 21–27.

4. Давидова І. В., Владишевська В. В. Інститут представництва як інструмент захисту інтересів іншої особи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. Вип. 6. С. 508–511. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/116.

5. Климовська І. Я. Поняття комерційного представництва. *Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф.* Луцьк, 2007. Т. 1. С. 399–402.

6. Кознова О. Самопредставництво юридичних осіб: хто може представляти юрособу та на яких підставах? *ЛІГА ЗАКОН.* URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/193155_samopredstavnitstvo-yuridichnikh-osb-khto-mozhe-predstavlyati-yurosobu-ta-na-yakikh-pdstavakh.

7. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

8. Крупко П. Суб'єкти добровільного представництва за цивільним правом. *Право України.* 2002. Вип. 5. С. 105–109.

9. Мішакіна Л. Самопредставництво юридичної особи в суді. *Юрист і Закон.* 2021. Вип. 21. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_ article/EA012770.

10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. /ред. О. В. Дзера та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2008. Т. 1. 831 с.

11. Паращук Л., Кучер А. Особливості представництва у цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 1. С. 94–100.

12. Представництво в цивільному процесі. *Безоплатна правнича допомога.* URL: https://legalaid.wiki/index.php/Представництво_в_цивільному_процесі.

13. Представництво юридичної особи в суді її працівником: чергові зміни. *Василь Кісіль.* URL: https://vkp.ua/publication/predstavnitstvo-yuridichnoyi-osobi-v-sudi-yiyi-pratsivnikom-chergovi-zmini.

14. Рабко Т. Проблемні питання, які виникають під час роботи в Електронному суді, та поради щодо їх врахування. *HSA.* URL: https://www.hsa.org.ua/blog/problemni-pitannia-iaki-vinikaiut-pid-cas-roboti-v-elektronnomu-sudi-ta-poradi-shhodo-yix-vraxuvannia.

15. Самойлова І. А. До питання про правову природу самопредставництва. *Право і суспільство.* 2021. Вип. 6. С. 67–72.

16. Сліпченко С. О., Синєгубов О. В., Кройтор В. А. та ін. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посібник / за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.

17. Слома В. Участь представника у цивільних правовідносинах. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. Вип. 4. С. 119–123.

18. Тіпрова О. Самопредставництво юридичної особи. *Блог адвоката Тіпрової Олександри.* URL: https://www.adv.net.ua/samopredstavnytstvo-yurydychnoi-osoby/.

19. Ханик-Посполітак Р. Представництво в цивільному процесі за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Вип. 1. С. 50–54.

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

21. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФОП Колісник А. А., 2010. 768 с.

22. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України : монографія. Київ : ФОП Мельник А. А., 2016. 492 с.

23. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2005. 22 с.

24. Чванкін С. А. Розмежування інституту представництва в цивільному праві та цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. № 34. С. 287–290. URL: http://www.apdp.in.ua/v34/52.pdf.

25. Шпак М. Окремі законодавчі пропозиції щодо реформування інституту професійного представництва адвоката у цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивільного та господарського*

судочинства в аспекті судово-правової реформи : матеріали Наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 24 лист. 2017 р.). Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. С. 73–74.

Надійшла до редакції 26.02.2025

References

1. Avramova, O. Ye., Vakulovych, E. V., Horbenko, A. S. ta in. (2023). Tsyvilne pravo. Osoblyva chastyna [Civil Law. Special Part]: navch. posibnyk / za zah. red. Yu. M. Zhornokuia, O. Ye. Kukharieva ; MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : KhNUVS. 420 p. [in Ukr.].

2. Vydy predstavnytstva u tsyvilnomu protsesi [Types of representation in civil procedure]. *Studies.* Retrieved from https://studies.in.ua/civlnij-proces/4653-vidi-predstavnictva-u-civlnomu-proces.html. [in Ukr.].

3. Halaburda, N. A. (2012). Osoblyvosti zmistu poniattia predstavnytstva u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Features of the content of the concept of representation in civil law of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* Iss. 3, pp. 21–27. [in Ukr.].

4. Davydova, I. V., Vladyshevska, V. V. (2022). Instytut predstavnytstva yak instrument zakhystu interesiv inshoi osoby v umovakh voiennoho stanu [The institute of representation as a tool for protecting the interests of another person under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* Iss. 6, pp. 508–511. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/116. [in Ukr.].

5. Klymovska, I. Ya. (2007). Poniattia komertsiinoho predstavnytstva [The concept of commercial representation]. *Aktualni pytannia reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy : zb. nauk. st. za materialamy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Lutsk. Vol. 1, pp. 399–402. [in Ukr.].

6. Koznova, O. Samopredstavnytstvo yurydychnykh osib: khto mozhe predstavliaty yurosobu ta na yakykh pidstavakh? [Self-representation of legal entities: Who can represent a legal entity and on what grounds?]. *LIHA ZAKON.* Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analitycs/193155_samopredstavnitstvo-yuridichnikh-osb-khto-mozhe-predstavlyati-yurosobu-ta-na-yakikh-pdstavakh. [in Ukr.].

7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

8. Krupko, P. (2002). Subiekty dobrovilnoho predstavnytstva za tsyvilnym pravom [Subjects of voluntary representation in civil law]. *Pravo Ukrainy.* Iss. 5, pp. 105–109. [in Ukr.].

9. Mishakina, L. (2021). Samopredstavnytstvo yurydychnoi osoby v sudi [Self-representation of a legal entity in court]. *Yuryst i Zakon.* Iss. 21. Retrieved from https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_ article/EA012770. [in Ukr.].

10. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary on the Civil Code of Ukraine] : u 2 t. / red. O. V. Dzera ta in. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. Vol. 1. 831 p. [in Ukr.].

11. Parashchuk, L., & Kucher, A. (2020). Osoblyvosti predstavnytstva u tsyvilnomu pravi [Features of representation in civil law]. *Aktualni problemy pravoznavstva.* Iss. 1, pp. 94–100. [in Ukr.].

12. Predstavnytstvo v tsyvilnomu protsesi [Representation in civil procedure]. *Bezoplatna pravnycha dopomoha.* Retrieved from https://legalaid.wiki/index.php/Predstavnytstvo_v_tsyvilnomu_protsesi. [in Ukr.].

13. Predstavnytstvo yurydychnoi osoby v sudi yii pratsivnykom: cherhovi zminy [Representation of a legal entity in court by its employee: recent changes]. *Vasyl Kisil.* Retrieved from https://vkp.ua/publication/predstavnitstvo-yuridichnoyi-osobi-v-sudi-yiyi-pratsivnikom-chergovi-zmini. [in Ukr.].

14. Rabko, T. Problemni pytannia, yaki vynykaiut pid chas roboty v Elektronnomu sudi, ta porady shchodo yikh vrakhuvannia [Problematic issues arising when working in the electronic court and advice on their consideration]. *HSA.* Retrieved from https://www.hsa.org.ua/blog/problemni-pitannia-iaki-vinikaiut-pid-cas-roboti-v-elektronnomu-sudi-ta-poradi-shhodo-yix-vraxuvannia. [in Ukr.].

15. Samoilova, I. A. (2021). Do pytannia pro pravovu pryrodu samopredstavnytstva [On the question of the legal nature of self-representation]. *Pravo i suspilstvo.* Iss. 6, pp. 67–72. [in Ukr.].

16. Slipchenko, S. O., Syniehubov, O. V., Kroitor, V. A. ta in. (2017). Suchasni problemy tsyvilnoho prava ta protsesu [Modern problems of civil law and process] : navch. posibnyk / za red. Yu. M. Zhornokuia ta L. V. Krasytskoi. Kharkiv : Pravo. 808 p. [in Ukr.].

17. Sloma, V. (2020). Uchast predstavnyka u tsyvilnykh pravovidnosynakh [Participation of a representative in civil relations]. *Aktualni problemy pravoznavstva.* Iss. 4, pp. 119–123. [in Ukr.].

18. Tiprova, O. Samopredstavnytstvo yurydychnoi osoby [Self-representation of a legal entity]. *Bloh advokata Tiprovoi Oleksandry.* Retrieved from https://www.adv.net.ua/samopredstavnytstvo-yurydychnoi-osoby/. [in Ukr.].

19. Khanyk-Pospolitak, R. (2018) Predstavnytstvo v tsyvilnomu protsesi za novym Tsyvilnym protsesualnym kodeksom Ukrainy [Representation in civil proceedings under the new Civil Procedure Code of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky.* Iss. 1, pp. 50–54. [in Ukr.].

20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text. [in Ukr.].

21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. (poiasnennia, tlumachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii, Ministerstva yustytsii, naukovtsiv, fakhivtsiv) [Civil Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary (explanations, interpretations, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, specialists)]. Vol. 4 : Obiekty. Pravochyny. Predstavnytstvo. Stroky / za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : FOP Kolisnyk A. A., 2010. 768 p. [in Ukr.].

22. Tsiura, V. V. (2016). Teoretychni pytannia instytutu predstavnytstva v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Theoretical issues of the institute of representation in civil law of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : FOP Melnyk A. A. 492 p. [in Ukr.].

23. Chvankin, S. A. (2005). Dobrovilne predstavnytstvo u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Voluntary representation in the civil process of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. 22 p. [in Ukr.].

24. Chvankin, S. A. (2007). Rozmezhuvannia instytutu predstavnytstva v tsyvilnomu pravi ta tsyvilnomu protsesi [Differentiation of the institute of representation in civil law and civil process]. *Aktualni problemy derzhavy i prava.* № 34, pp. 287–290. Retrieved from http://www.apdp.in.ua/v34/52.pdf. [in Ukr.].

25. Shpak, M. (2017). Okremi zakonodavchi propozytsii shchodo reformuvannia instytutu profesiinoho predstavnytstva advokata u tsyvilnomu protsesi [Certain legislative proposals for reforming the institute of professional representation of a lawyer in civil proceedings]. *Aktualni problemy tsyvilnoho ta hospodarskoho sudochynstva v aspekti sudovo-pravovoi reformy : materialy Nauk.-prakt. konf. studentiv ta aspirantiv* (m. Kharkiv, 24 lyst. 2017 r.). Kharkiv : TOV «Oberih», pp. 73–74. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykhailo Martseniuk. Problematic Issues of Representation in Civil Law

The article addresses the pressing issue of representation in civil law, specifically the mechanisms for exercising the rights and obligations of individuals who lack sufficient legal awareness to independently protect their interests. It analyzes the provisions of Chapter 17 of the Civil Code of Ukraine, which regulates the fundamental principles of representation.

In particular, the article substantiates that representation arises based on a contract, law, act of a legal entity, or other grounds specified by legislation. The main rights and restrictions imposed on representatives are outlined, including the prohibition on taking actions in their own interests or the interests of a third party without the consent of the person they represent. The article examines cases where transactions conducted by a representative exceeding their authority may be ratified by the represented person, thereby creating, altering, or terminating their rights and obligations.

Special attention is given to the forms of representation, including legal, contractual, and commercial representation. It is noted that parents, guardians, and other authorized persons may act as legal representatives in cases provided by law. Issues regarding the representative's liability for delegating their powers, including the requirement to notify the represented person, are highlighted.

The study provides proposals for improving legislation. Specifically, it discusses the advisability of restricting representation in certain categories of cases (adoption, divorce, determination of a child's residence) with a requirement for participants to personally attend court hearings. According to the author, this contributes to a more comprehensive and objective resolution of issues concerning children's interests. The article also examines various types of representation in civil proceedings, including the possibility of representing the interests of individuals, legal entities, and the state. It analyzes the legal capacity of subjects that the representative can exercise based on the rights assigned to the represented person. The research is based on current legislation, works by Ukrainian scholars, and practical examples illustrating the specifics of implementing the institution of representation in civil law.

Key words: *representation, civil law, attorney, representative's authority.*

УДК 340.11
DOI https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-1-44

Богдан ПІДГОРОДСЬКИЙ
аспірант
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)
bogdan0023321@gmail.com

ДО ПИТАННЯ СУДОВОГО ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У нинішній правовій системі юридичні конструкції відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного тлумачення права та його подальшої реалізації. Автором було підібрано відповідну літературу, сформовано мету та завдання, окреслено методологію дослідження. Акцентовано, що у сучасній науці термін «тлумачення» розглядається як процес та як результат діяльності. Встановлено, що при здійсненні тлумачення юридичних конструкцій особливо гостро постають питання судової правотворчості, оскільки їх рішення є ширшими за обсягом від конструкції правового припису та слугують для подолання наявних законодавчих прогалин. Окреслено межі судової правотворчості, виваженості та обачності суддів при здійсненні тлумачення юридичних конструкцій, оскільки структура інтерпретаційного акту охоплює різні аспекти правовідносин, має багаторазову реалізацію та базується на основах людиноцентризму, зокрема у рішеннях ВС, КСУ, ЄСПЛ. Досліджено міжнародну судову практику, що свідчить про практичну цінність піднятого питання, належне формулювання структури змісту правових норм і судових рішень. На основі проведеного дослідження зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: *юридична конструкція, норма права, тлумачення, судове тлумачення, судова правотворчість, правореалізація.*

Постановка проблеми. Тлумачення правових норм відіграє ключову роль у механізмі правового регулювання будь-якої держави, що проявляється в процесах правотворчості, систематизації та реалізації законодавства. Очевидно, що останні роки стали для України серйозним викликом, адже поряд із заходами щодо охорони здоров'я (зокрема, у боротьбі з COVID-19) та захисту державності триває масштабний реформаційний процес, зокрема у сфері права. Модернізація правової системи, спричинена зближенням із Європейським Союзом, призвела не лише до оновлення законодавчої бази в усіх галузях права, а й до трансформації юридичних конструкцій національної правової системи, впровадження нових правових технологій (зокрема діджиталізації), зміни джерел права та пошуку нових методів і засобів правового регулювання сучасних суспільних відносин. Значним поштовхом у оновленні національного законодавства, а отже і реформуванні більшості сфер існування суспільства, стало визнання України кандидатом у членство до Європейського Союзу.

Однак, поспішне прийняття законодавчих актів поставило перед законотворцями та урядовцями нові випробування, оскільки виникли правові колізії та прогалини, що засвідчило неналежну якість, а отже і низьку ефективність нормативно-правових актів. У результаті таких дій значно збільшилась роль правозастосовної практики, де одну із провідних позицій займає тлумачення, яке не тільки дозволяє роз'яснити зміст новітніх юридичних конструкцій, але й відшукати правомірні шляхи їх втілення.

Ураховуючи вищевикладене, актуальності набуває проблема переосмислення ролі судового тлумачення юридичних конструкцій, враховуючи специфіку їх подальшої правової реалізації.

© Б. Підгородський, 2025
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7417-0040

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремо питання теоретичного розуміння юридичних конструкцій, а також тлумачення норм права неодноразово були предметом наукових дискусій, зокрема таких вітчизняних вчених як: А.П. Заєць, О.В. Зайчук, Ж.О. Дзейко, Л.І. Заморська, М.С. Кельман, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович, Ю. Тодика, О.Г. Кобан, Г.І. Неліпович, Н.М. Оніщенко, О.І. Осауленко, В.І. Риндюк, Н.М. Пархоменко та деяких інших науковців. Однак, поза увагою авторів залишилося питання поєднання вищезазначених явищ в межах одного процесу, виявлення їх співвідношення на одному із етапів застосування права.

Метою цієї статті є розкриття юридичної природи судового тлумачення юридичних конструкцій норм права. Для досягнення означеної мети необхідним є виконання наступних завдань: проаналізувати наявний понятійно-категоріальний апарат щодо терміну тлумачення норм права; дослідити значення судового тлумачення права як специфічного етапу правореалізації; обґрунтувати тезу про вплив юридичних конструкцій у процесі їх тлумачення на процес їх правової реалізації.

Для досягнення окреслених завдань доцільним та логічним є використання відповідного пізнавального інструментарію, який разом складає методологічну основу дослідження, зокрема: корисним у нагоді має стати герменевтичний метод, який сприятиме інтерпретації наукових позицій сучасних авторів щодо розуміння ними змісту правових категорій юридичної конструкції та тлумачення норм права; метод синтезу – для поєднання наукових позицій щодо ролі юридичних конструкцій у теорії права та у сфері здійснення судового тлумачення; метод узагальнення, використання якого дозволить підбити підсумки досліджуваної теми.

Виклад основного матеріалу. Як правило, конструкції тексту правової норми недостатньо для вилучення всієї інформації, яка міститься в ній, а тому вона (норма права) повинна бути розкрита іншими засобами, зокрема шляхом інтерпретації або тлумачення. Необхідно розуміти, що потреба в тлумаченні права випливає із самої природи права, яке спрямоване на врегулювання поведінки невизначеної кількості людей [4, с. 155].

З огляду на сказане, обґрунтованою видається позиція Н.Я. Лепіш про те, що: «Правильне розуміння сенсу та змісту закону, у свою чергу, неможливе без правильного його тлумачення. Стрімкий розвиток законодавства в Україні породжує в даний час безліч проблем для правозастосовувача. У зв'язку з цим тлумачення норм права як один із елементів механізму правового регулювання має сприяти точному і однаковому застосуванню закону, встановленню і підтримці правопорядку в суспільстві…» [7, с. 168].

Ураховуючи плюралізм наукових поглядів щодо етимологічного значення цього терміну, варто зазначити, що більшість представників як вітчизняних, так і зарубіжних наукових правових шкіл сходяться у баченні, що тлумачення можна розуміти у двох аспектах, а саме: як процес і як результат діяльності.

Наприклад, на переконання О. Білоуса «тлумачення норм права – це інтелектуально-вольова діяльність інтерпретатора, що здійснюється на підставі принципів та за допомогою способів тлумачення, спрямована на з'ясування та/або роз'яснення змісту правової норми з метою правильного й однакового їх розуміння та застосування на практиці, може закріплюватися в спеціальних актах інтерпретації, науково-практичних коментарях до законодавства, доктринальних джерелах та інших зовнішніх формах результатів тлумачення» [1, с. 53].

При цьому, як влучно вказує автор, у межах цієї діяльності здійснюються дві основні процедури – з'ясування та роз'яснення, які можуть виступати як взаємодоповнюючі стадії єдиного процесу або функціонувати окремо, не завжди маючи між собою прямий зв'язок. Вони представлені у вигляді «тлумачення-з'ясування» та «тлумачення-роз'яснення». Одночасно дослідник підкреслює, що інтерпретація не є самостійним етапом чи видом правотворчості, що веде до створення нової конструкції норми права. Це пояснюється тим,

що сама дефініція «тлумачення» (лат. interpretatio) у своєму загальномовному значенні не означає нічого іншого, як «визначати зміст, роз'ясняти, з'ясовувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення» [1, с. 52].

Водночас, на думку представників іншого підходу (наприклад, В.В. Костицького), тлумачення охоплює не лише процес, але й результат такої діяльності, матеріальною формою якого є писані джерела, в яких фіксуються ці результати. Ці акти зазвичай називають актами тлумачення норм права, які, у свою чергу, є різновидом мета-юридичної конструкції, що включає відповідні менш масштабні конструкції. Вони містять письмово зафіксовані результати інтерпретації, оформлені уповноваженим суб'єктом та призначені для інших осіб, а не для самого суб'єкта тлумачення. Важливо зазначити, що структура таких правових приписів повинна узгоджуватися з відповідними конструкціями інших нормативно-правових та правових актів [6, с. 26].

Ми підтримуємо бачення Н.Я. Лепіш про те, що тлумачення конструкцій правової норми є комплексним процесом, який включає процедури законотворчості, систематизації та правореалізації нормативно правових актів. Його роль особливо зростає в процесі визначення точного наповнення конструкції правової норми як на етапі її створення, так і подальшої реалізації, оскільки останнє вказує на ефективність розуміння суспільної необхідності і відображення її у відповідній юридичній конструкції акту [7, с. 168–169].

Дещо спірним щодо змістовного наповнення видається питання тлумачення юридичної конструкції нормативних договорів, правозастосовних та інших індивідуальних актів суб'єктів права, де воля законотворця є вторинною у порівнянні із вольовою основою осіб, які сконструювали цей правовий документ. Зрозуміло, що їх вольове бажання створюється на основі передбаченої законодавцем норми, але і вона характеризується певною самостійністю без порушення чинного законодавства [4, с. 157].

На наше переконання, з огляду на практичну площину дослідження, питання тлумачення та його впливу на подальший процес реалізації, інколи навіть багаторазовий, більш детального огляду потребує питання судового тлумачення юридичних конструкцій, що передбачає створення суддею більш ширшого (за саму норму права) за обсягом акту правозастосування. Відтак, саме під час судового тлумачення може бути створена конструкція нової норми права, оскільки приписи чинного законодавства сконструйовані таким чином, що передбачають посилення дискреційних повноважень судів на основі принципу доцільності і справедливості. Положення чинного процесуального законодавства, робить акцент на тих конструкціях норм, що зміцнюють значення та процесуальний статус Верховного Суду щодо питань тлумачення норм матеріального та процесуального права [4, с. 154]. Відповідно до положень п.п.10 прим.1 та 2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ Пленум Верховного Суду узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані; а також за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [9].

При цьому, згідно вимог, наприклад, ст. 417 Цивільно-процесуального кодексу України, постанови Верховного Суду є обов'язковими для судів нижчої інстанції під час нового розгляду справи [12]. Частина 4 статті 263 Цивільно-процесуального кодексу України передбачає, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановах Верховного Суду [12].

Однак, існують питання, які ще не мають відповідного судового тлумачення, хоча, враховуючи сучасні реалії існування України як держави, потребують свого нагального

вирішення. Відтак, ураховуючи прагнення України до цивілізованого міжнародного співтовариства, де питання прав і свобод людини, їх охорона та захист стоять на першому місці, у серпні 2024 р. парламентом було ратифіковано Римський статут Міжнародного кримінального суду, що відкриває нові можливості для подальшого юридичного захисту та притягнення до відповідальності держави-агресора. Однак, у процесі більш глибокого аналізу нормативної бази перед правниками постали нові питання, зокрема і щодо такої юридичної конструкції як «суб'єкт злочину».

Як влучно зазначає І. Газдайка-Василишин: «…чинне міжнародне кримінальне право відносить до суб'єктів злочину агресії лише осіб, які здатні фактично контролювати військові та (або) політичні дії держави та (або) керувати ними. У науковій сфері активно обговорюються критерії такого «керівництва», а також можливість притягнення до кримінальної відповідальності тих осіб, які не займають такої «керівної» посади, але водночас беруть активну участь у веденні агресивної війни.

Українське кримінальне законодавство не містить таких прямих обмежень щодо суб'єктів злочину «планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни». Згідно з чинним Кримінальним кодексом України, суб'єкт цього злочину є загальним. За загальновизнаним правилом, кримінальна відповідальність здійснюється державою, на території якої вчинено кримінальне правопорушення, за національним кримінальним законодавством. Тому гіпотетична кримінальна відповідальність керівників, організаторів чи учасників російського військового вторгнення в Україну відповідно до норм міжнародного кримінального права, можлива у віддаленому майбутньому, не повинна виключати можливості їхньої негайної кримінальної відповідальності в Україні за чинним українським кримінальним законодавством» [13, с. 176]. Отже, як бачимо питання у різночитаннях, здавалося б зрозумілих і відомих правових конструкцій національного права є дещо відмінними у міжнародному, що у свою чергу породжує питання до реалізації права.

Ми погоджуємося із науковою позицією О. Білоуса про те, що «певний результат тлумачення, викладений у тому чи іншому судовому рішенні (у першу чергу вищестоящих судів) може бути підставою для перегляду судової практики щодо розгляду певної категорії справ. Очевидно, що у таких випадках сама норма права не змінилася, а лише одержала, так би мовити, нове більш правильне її розуміння та правила застосування» [1, с. 52].

При цьому, як влучно зазначає О.Г. Кобан, дуже важливо, щоб юридичний зміст конструкції судового тлумачення не піддавався сумніву ані з боку учасників судового процесу, ані з боку вищих інстанцій судової системи і при цьому міг би багаторазово використовуватися в подальшій судовій практиці. Саме тому, авторка наголошує на такій особливості судової діяльності як правова передбачуваність. На її переконання «правова передбачуваність однаковою мірою стосується і правозастосування, і тлумачення. Обґрунтування судом свого рішення завжди містить елемент тлумачення, виходячи з того, що суд повинен висловити свої думки з приводу, по-перше, змісту правових текстів, застосованих до справи (які суд збирається застосувати щодо конкретних обставин справи); по-друге, щодо власних повноважень на вирішення даної справи, які також засновані на змісті певних правових текстів» [4, с. 158].

Таким чином, логічним постає питання про можливі кордони судового тлумачення, які б вказували на допустимі межі створення нових конструкцій норм права в процесі тлумачення. «Представники динамічного напряму в теорії тлумачення, як правило, вимагають визнання свободи правозастосовувача, наділення його певною мірою правотворчою функцією у випадках, коли діючий закон явно перестав відповідати вимогам справедливості або наявним суспільним потребам. І навпаки, в рамках статичного підходу динамічні тенденції повинні безумовно відкидатися.

Але не слід забувати, що ступінь і характер обмежень, які накладаються на правотворчу активність судів, сильно варіюються в різних правових системах. Не можна

порівнювати ті повноваження, які надані судам в англо-саксонській правовій системі і континентальній правовій системі» [4, с. 160].

Як свідчить практика, включення елементів правотворення у процес правового тлумачення не є винятковим явищем, а радше об'єктивною необхідністю. Це неможливо повністю усунути з діяльності Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції, оскільки відповідне законодавство передбачає таку можливість. [5, с. 6].

Влучними є думки М.І. Козюбри та О.М. Балинської, які зазначають, що ключовою умовою потреби в судовій правотворчості є необхідність усунення прогалин у конструкціях законів та інших нормативних актів під час судового тлумачення. [5, с. 6–7; 10, с. 233]. При цьому, у таких ситуаціях судді мають діяти особливо зважено і обачно, оскільки відмовити у здійсненні правосуддя, посилаючись на відсутність у конструкції закону відповідних положень (норм), суд не може [5, с. 6–8]. Крім того, під час здійснення такої діяльності судді повинні враховувати принцип правової визначеності, який передбачає чіткість, сталість і зрозумілість правових норм, а також можливість суб'єктів прогнозувати свої дії та передбачати правові наслідки їх реалізації [2, с. 492].

Варто також наголосити і на тому, що за загальним правилом рішення, видані Конституційним Судом є частиною системи національного законодавства та важливим джерелом права [3, с. 66–67]. Як зазначено у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000: «Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (частина друга статті 150), яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів (частина друга статті 8)» [11].

Також враховуючи прагнення України стати державою-членом Європейського Союзу, то особливої актуальності набувають рішення Європейського суду з прав людини, які фактично визнаються у Союзі прецедентним правом, а отже мають бути таким і у нашій державі, оскільки у 2006 році було прийнято відповідний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8].

Не вдаючись до глибинного аналізу наявної у наукових колах дискусії щодо вживання термінології (наприклад, судове правотворення чи правотворчість, судовий розвиток права чи його добудова) можна констатувати, що тлумачення юридичних конструкцій, яке здійснюється судами, вже давно виходить за межі виключно з'ясування та роз'яснення, що вказує на високий рівень соціальної цінності людини у праві. Сучасна правореалізація юридичних конструкцій, створених законодавцем нормативно-правових актів, не може обмежуватися виключно їх прямою формою викладення, оскільки така ситуація «означає залишатися на позиціях крайнього формалізму і догматизму» [5, с. 7].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо дійти до **висновків**, що у сучасній науковій літературі наявна множинність думок щодо змістовного наповнення дефініції «тлумачення», що виражаються у двох протилежних баченнях. Частина науковців пропонують розглядати зазначений термін як процес або інтелектуальну діяльність щодо з'ясування та роз'яснення змісту юридичної конструкції норми права. При цьому, обидва процеси можуть виступати у якості залежних послідовних етапів або не бути такими. Інша ж плеяда правознавців обґрунтовують положення про те, що інтерпретація є результатом

діяльності, що знаходить своє віддзеркалення у писаних конструкціях правових актів, створених уповноваженими на те суб'єктами права.

Таким чином, взявши за основу поняття тлумачення як результату, особливо актуальним стає питання щодо специфіки судового тлумачення для подальшої реалізації юридичних конструкцій. Враховуючи, що такий вид тлумачення, зазвичай, є дещо ширшим відносно звичайного аналізу конструкції правової норми, то у наукових колах піднімається дискусія щодо з'ясування меж можливої суддівської правотворчості для відображення більш широкого кола правовідносин та фактичних ситуацій, які б передбачали допустимість використання цієї норми при її багаторазовій реалізації. При цьому, наголошується, що такий вид правотворчості не є чимось новим у сфері права і використовується, зазвичай, для подолання прогалин у чинному законодавстві, коли законотворець сконструював норму таким чином, що виникають питання щодо її ефективності у провореалізаційному процесі. Саме тому, увага науковців акцентується на тому, що у своїй діяльності суддя має бути виваженим та обачним, враховуючи, що людина у сфері права визнається найвищою соціальною цінністю. У свою чергу, такі рішення, особливо прийняті Верховним Судом, Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини, фактично є частиною національного законодавства нашої держави і підлягають обов'язковому виконанню та врахуванню невизначеним колом адресатів.

Список використаних джерел

1. Білоус О. Тлумачення норм права: поняття та сутність. *Urnalul juridic naţional: teorie şi practică.* 2020. Iunie. P. 46–53.

2. Гусарєв С. Д., Старицька О. О. До питання правової визначеності нормативних актів. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2023. № 12 (42). С. 487–498.

3. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства. *Право України*. 2001. № 10. С. 62–68.

4. Кобан О. Г. Тлумачення права судом як елемент правотворчості. *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 153–164.

5. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3–8.

6. Костицький В. В. Тлумачення норм права як форма реалізації права. *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 24–29.

7. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : монографія. Львів : Сполом, 2018. 250 с.

8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

10. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упоряд. О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 р. № 15-рп/2000. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5659-rishennya-sudu.

12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

13. Hazdayka-Vasylyshyn I. Subject of the crime of aggression under international and Ukrainian criminal law. *Social and Legal Studios.* 2024. Vol. 7. Iss. 2. P. 171–178.

Надійшла до редакції 10.03.2025

References

1. Bilous, O. (2020) Tlumachennia norm prava: poniattia ta sutnist [Interpretation of legal norms: concept and essence]. *Urnalul juridic național: teorie și practică.* Iunie, pp. 46–53. [in Ukr.].
2. Husariev, S. D., Starytska, O. O. (2023) Do pytannia pravovoi vyznachenosti normatyvnykh aktiv [On the issue of legal certainty of normative acts]. *Naukovi perspektyvy. Seriia «Pravo».* № 12 (42), pp. 487–498. [in Ukr.].
3. Ievhrafova, Ye. (2001) Akty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v systemi natsionalnoho zakonodavstva [Acts of the Constitutional Court of Ukraine in the system of national legislation]. *Pravo Ukrainy.* № 10, pp. 62–68. [in Ukr.].
4. Koban, O. H. (2021) Tlumachennia prava sudom yak element pravotvorchosti [Interpretation of law by the court as an element of lawmaking]. *Almanakh prava.* Iss. 12, pp. 153–164. [in Ukr.].
5. Koziubra, M. I. (2014) Yurydychne tlumachennia: problemy metodolohii [Legal interpretation: problems of methodology]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky.* Vol. 155, pp. 3–8. [in Ukr.].
6. Kostytskyi, V. V. (2021) Tlumachennia norm prava yak forma realizatsii prava [Interpretation of legal norms as a form of realization of law]. *Almanakh prava.* Iss. 12, pp. 24–29. [in Ukr.].
7. Lepish, N. Ya. (2018) Akty tlumachennia norm prava: pytannia teorii ta praktyky [Acts of interpretation of legal norms: issues of theory and practice] : monohrafiia. Lviv : Spolom. 250 p. [in Ukr.].
8. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the Execution of Judgments and Application of the Practice of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 23.02.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text. [in Ukr.].
9. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judicial system and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text. [in Ukr.].
10. Problemy tlumachennia pravovykh norm [Problems of interpretation of legal norms] : posibnyk / avtor-uporiad. O. M. Balynska. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 392 p. [in Ukr.].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro chynnist Zakonu Ukrainy «Pro Rakhunkovu palatu», ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny druhoi statti 150 Konstytutsii Ukrainy, a takozh chastyny druhoi statti 70 Zakonu Ukrainy «Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy» stosovno poriadku vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (sprava pro poriadok vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the President of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Verkhovna Rada Resolution «On the Validity of the Law of Ukraine «On the Accounting Chamber», official interpretation of the provisions of part two of Article 150 of the Constitution of Ukraine, as well as part two of Article 70 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» regarding the procedure for execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine (case on the procedure for execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine)] vid 14 hrudnia 2000 r. № 15-rp/2000. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5659-rishennya-sudu. [in Ukr.].
12. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15. [in Ukr.].
13. Hazdayka-Vasylyshyn, I. (2024) Subject of the crime of aggression under international and Ukrainian criminal law. *Social and Legal Studios.* Vol. 7. Iss. 2, pp. 171–178.

ABSTRACT

Bohdan Pidhorodskyi. On the issue of judicial interpretation of legal constructions

In the contemporary legal system, legal constructions are vital for the effective interpretation and application of laws. The author of the article has carefully chosen relevant sources, including academic literature, legal regulations, and judicial court practices, to define the study's objective: to clarify the interpretation of legal norms and highlight their role as a distinct phase in expressing legal constructions during the law's implementation. The author of the article also outlines specific tasks to thoroughly explore the research topic and establishes the methodological foundation, employing methods such as hermeneutics, synthesis, and summarization.

The author of the article notes that modern legal scholarship views «interpretation» in two dimensions: as a process and as the outcome of activities embodied in norms established by authorized legal entities. The study underscores the significance of judicial law-making in interpreting legal constructions within texts or

specific norms, as it extends beyond mere construction of provisions to address legislative gaps. The author of the article emphasizes the importance of judicial restraint and prudence in such interpretations, ensuring that interpretive acts encompass diverse aspects of legal relationships, account for a broad spectrum of legal subjects, and adhere to human-centric principles. This is particularly relevant in rulings from the Supreme Court, the Constitutional Court of Ukraine, and the European Court of Human Rights.

By analyzing international case law, the author of the article illustrates the practical importance of proper construction, interpretation, and implementation of legal norms and judicial decisions. Based on this analysis, the author draws conclusions that form the conceptual foundation of the study.

Key words: *legal construction, norm of law, interpretation, judicial interpretation, judicial law-making, legal realization.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС УПРОДОВЖ І КВАРТАЛУ 2025 РОКУ

21 березня 2025 року – IX Міжнародна науково-практична конференція ***«Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти».*** *Захід традиційно організовано з нагоди 59-ї річниці створення Університету з метою обговорення актуальних проблем забезпечення міжнародної та національної безпеки, консолідації досвіду та потенціалу науковців і практиків України та провідних держав світу з вирішення проблем забезпечення національної та міжнародної безпеки.*

Конференція проходила у змішаному форматі, загалом у заході взяли участь понад 200 фахівців, серед яких – представники понад 30 країн та міжнародних організацій.

Ректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ О. Моргунов привітав почесних гостей та учасників конференції і акцентував увагу, що теоретичні та практичні аспекти забезпечення транснаціональної безпеки набули великої актуальності в контексті кризових процесів сучасного світу. Ці виклики потребують ґрунтовного аналізу з боку дослідників-теоретиків та фахівців-практиків.

Серед учасників конференції були представники центральних органів влади, зокрема заступник Керівника Офісу Президента України О. Татаров та Державний секретар МВС України І. Ящук.

Представники Національної поліції України та СБУ, місцевої влади, силових структур, судової влади, ректори та науковці університетів системи МВС, цивільних університетів.

Під час роботи конференції було обговорено питання шляхів вирішення системних проблем захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану; протидії корупції як виклику національній безпеці та важливість забезпечення доброчесності, дотримання принципів прозорості та підзвітності в роботі оборонних та безпекових структур; нові виклики для національної поліції України; взаємодія з НАТО як спільнотою цінностей та просування її нових політико-безпекових функцій.

Окремо розглянуто питання інформаційної безпеки як складової забезпечення національної безпеки України; комплексних аспектів антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їхніх проєктів; функціонування правової держави в умовах війни, викликів та перспектив на шляху до забезпечення верховенства права тощо.

За підсумками роботи підготовлено резолюцію з рекомендаціями щодо вдосконалення нормативної бази в галузі забезпечення національної безпеки України, а також збірник тез доповідей.

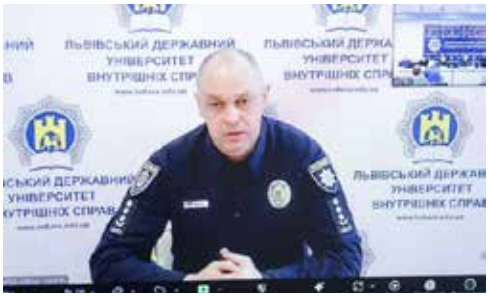

НОВІ ВИДАННЯ

У 2024–2025 РР. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. У 2-х т. / О. В. Марченко. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Т. 1. 312 с.
ISBN 978-617-560-022-1

Підручник підготовлено відповідно до стандартів вищої освіти України і з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інститутів держави і права. У виданні зосереджено увагу на тих подіях та фактах державно-правової історії, що мали визначальний вплив на загальний розвиток інститутів держави і права. Також докладно розглянуто державотворення та правотворення тих країн, які у різні епохи й періоди суттєво вплинули на розвиток людської цивілізації, зокрема на становлення державно-правових інститутів інших країн.

Для науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, юристів-практиків і широкого загалу читачів.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15379

Юридична деонтологія : навч. посіб. / О. В. Марченко. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ. 2025. 168 с.
ISBN 978-617-560-026-9

У навчальному посібнику викладено історію та призначення юридичної деонтології, визначено місце моралі в юридичній етиці, з'ясовано співвідношення моралі та права; висвітлено проблеми морального ви бору та моральної відповідальності у діяльності правника, розглянуто моральні проблеми юриспруденції, питання правової культури, естетичних засад професійної діяльності юриста, етики спілкування, культури мовлення правника, а також надано загальну характеристику конфліктів у юридичній галузі та способів їх подолання.

Навчальний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, юристів-практиків, а також для широкого загалу читацької аудиторії, зацікавленої в пізнанні деонтологічних основ права.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15046

Вивчення іноземної мови за відеоматеріалами : навч. посіб. / Т. В. Іщенко, І. В. Козубай, А. Я. Максимова, І. П. Нікітіна. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 180 с.
ISBN 978-617-560-048-1

Посібник був створений для вдосконалення вивчення іноземної мови за допомогою відеоматеріалів. Він складається з 12 розділів, кожен із яких містить автентичні відео ресурси на теми, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни, та інтерактивні лексичні вправи, розроблені на платформі «Quizlet». Відео та матеріали в «Quizlet» мають унікальні QR-коди для спрощення навчального процесу. У додатку до посібника містяться посилання на відео, матеріали з «Quizlet», скрипти розділів, словник та відповіді до всіх ключових лексичних завдань.

Метою посібника є покращення навичок аудіювання та розширення словникового запасу з обраних тем. Посібник можна використовувати як на практичних заняттях, так і для самостійного навчання. Він призначений для використання здобувачами першого курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДДУВС та є складовою системи методичних матеріалів для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Іноземна мова».

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15847

Вивчення іноземної мови за відеоматеріалами. B1+ : навч. посіб. / Т. В. Іщенко, І. В. Козубай, А. Я. Максимова, І. П. Нікітіна. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 188 с.
ISBN 978-617-560-052-8

Друга частина посібника була створена для вдосконалення вивчення іноземної мови за допомогою відеоматеріалів. Вона складається з 12 розділів, кожен із яких містить автентичні відео ресурси на теми, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни, та інтерактивні лексичні вправи, розроблені на платформі «Quizlet». Відео та матеріали в «Quizlet» мають унікальні QR-коди для спрощення навчального процесу. У додатку до посібника містяться посилання на відео, матеріали з «Quizlet», скрипти розділів, словник та відповіді до всіх ключових лексичних завдань.

Мета посібника – покращення навичок аудіювання та розширення словникового запасу з обраних тем. Посібник можна використовувати як на практичних заняттях, так і для самостійного навчання. Він призначений для використання здобувачами другого курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДДУВС та є складовою системи методичних матеріалів для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Іноземна мова».

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15850

Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. І. 820 с. ; Ч. ІІ. 784 с.
ISBN 978-617-560-056-6

Збірник містить матеріали однойменної дев'ятої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі закладів вищої освіти та наукових установ, а також фахівці-практики різноманітних державних установ та неурядових організацій. Тематика публікацій охоплює актуальні теоретико-прикладні проблеми міжнародної та національної безпеки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та освітньому процесі закладів вищої освіти, а також у законотворчості та правозастосовній діяльності.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15947

Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини України в умовах воєнного стану : метод. рек. / В. В. Бурлака, О. Ю. Дрок, В. П. Савенко, С. В. Корогод, А. Г. Чорна. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 112 с.
ISBN 978-617-560-042-9

Видання розроблено з метою надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо визначення особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень проти культурної спадщини України в умовах воєнного стану.

З'ясовано міжнародні стандарти та практики кримінально-правового захисту культурної спадщини; визначено об'єкти культурної спадщини в Україні: види та правові засади їх охорони; виокремлено кримінальні правопорушення проти культурної спадщини: види, причини вчинення та наслідки вчинення в умовах воєнного стану; здійснено правовий аналіз складів кримінальних правопорушень проти культурної спадщини України, викладено рекомендації щодо їх кваліфікації та здійснення загальних і спеціальних форм протидії поліцією вчиненню зазначених кримінальних правопорушень.

Для посадових осіб органів досудового розслідування Національної поліції України, СБУ та інших суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень проти культурної спадщини України в умовах воєнного стану. Можуть бути використані в освітньому процесі ЗВО МВС України зі специфічними умовами навчання, що готують поліцейських.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15378

Кримінологічні та психологічні портрети осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройною агресією рф : метод. рек. / Кол. авт.: О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. Г. Хашев та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 44 с.
ISBN 978-617-560-036-8

Методичні рекомендації підготовлено з ініціативи авторського колективу кафедри кримінального права та кримінології із залученням авторів з кафедри криміналістики та домедичної підготовки і кафедри психології, соціології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ із метою надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо кримінологічних та психологічних портретів осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройною агресією рф.

У межах методичних рекомендацій авторами визначено типові способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією рф, здійснено типологізацію осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, а також сформовано психологічні портрети цих осіб.

Методичні рекомендації можуть бути використані як навчальний матеріал в освітньому процесі ЗВО України зі специфічними умовами навчання для оволодіння знаннями, напрацювання навичок майбутніх поліцейських (курсантів) та діючих поліцейських (у межах підвищення кваліфікації) щодо запобігання підрозділами Національної поліції України кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройною агресією рф.

https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/15019

КОНКУРСИ

Вітаємо з перемогою
у Всеукраїнському краєзнавчому конкурсі!

9 березня 2025 року Всеукраїнський благодійний культурно-науковий фонд Т.Г. Шевченка оголосив результати Всеукраїнського краєзнавчого конкурсу **«От де, люде, наша слава, Слава Україні!»**, в якому взяли участь близько 250 учасників з усієї України. Слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ старший лейтенант поліції ***Лукомська Аліна Андріївна*** (керівник – ***Поповський Анатолій Михайлович***, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ) посіли ДРУГЕ МІСЦЕ! Робота переможниці була присвячена українському письменнику Михайлу Чхану, який все життя боровся за незалежну Україну і надихався у своїй боротьбі словом Кобзаря.

Аліна ЛУКОМСЬКА
слухач магістратури І курсу факультету підготовки фахівців органів досудового розслідування Національної поліції України

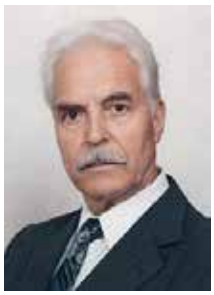

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ,
професор кафедри мовної підготовки, доктор філологічних наук, професор

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СЛІДАМИ СТЕПОВОГО АПОСТОЛА КРІЗЬ ГЛИБИНИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ДУШІ

Степе мій!.. Хустиночками хати,
Чорноземна віковічна міць!
Нам тебе судилось покохати,
Незрадливим серцем
зрозуміть...
Ти, як наша пісня українська,
Повен сонця і квітневих чар.
Ти народу нашого колиска
І неперевершений кобзар.
М. Чхан

Коли ми згадуємо тих, хто творив історію України словом, не можна обійти постаті Михайла Чхана. Його поезія стала голосом степового краю, а його життєвий шлях – прикладом боротьби за правду та вірність своїм переконанням. Як і Тарас Шевченко, Михайло Чхан оспівував Україну, її красу і велич, але робив це в умовах радянської тоталітарної системи, яка намагалася зламати кожного, хто наважувався говорити про українську ідентичність.

Життєвий і творчий шлях Михайла Чхана, як і багатьох діячів української культури, з часом стали майже невідомими, непоміченими, недооціненими. Він продовжував традиції Шевченка, віддзеркалюючи в поетичній симфонії палкої любові до рідної землі, до її душі, історії й людей. Це прагнення до свободи, права на гідність та націленість на світле майбутнє.

Щоб повністю зрозуміти і відчути сутність творчості Михайла Чхана, я відвідала Літературний музей Придніпров'я й поринула у справжнє магічне царство слів, де кожен рядок, наче скарб, приховує невідомі грані його поетичного й громадського життя. Саме тут мені відкрився світ, де поезія була не просто мистецтвом, а вогнем, який обпікав і запалював серця, ставши зброєю проти бездушної машини влади.

У Дніпропетровському історичному музеї зберігається архів Михайла Чхана, переданий його сестрою Любов'ю Антонівною Немченко. Серед архівних матеріалів виявила неопубліковані досі твори: присвята українській нації "***Гомін, гомін попід зорі",*** поема – вінок пам'яті Д. І. Яворницького ***"Яворині думи"*** та інші. Особливо вразили чернетки до незавершеної повісті ***«Легенди про козаків»,*** де Чхан намагався передати вільнолюбний дух козацької доби та його особисті листи, в яких висвітлював антигуманні засади радянської влади, висловлював свої сумніви, любов до рідного краю та натхнення, яке він черпав із творчості Шевченка.

Чхан переймався не тільки Шевченковим словом, а й бунтарським духом. Його вірші містять заклики до національної свідомості, до збереження культури і традицій. Як і Шевченко, він вірив у силу слова, яке може змінити світ.

Михайло Чхан народився в Запорізькому краї на берегах річки Кам'янки, де степові простори зберігають легенди про козацтво, що сформувало його як громадянина і поета. Степова симфонія стала основою його ліричного світобачення, плекала любов до рідного краю й звитяги запорізьких козаків.

Перша поетична збірка Чхана ***«Не заходить сонце»*** з'явилися у часи хрущовської «відлиги» й стала символом оптимізму, віри у краще майбутнє. Але друга – ***«Грані»,*** кардинально змінила його життя: вірш ***«Фараон»,*** де критикувалась радянська влада, прирік його ворогом режиму, за що зазнав переслідувань, наклепів, запроторень до психіатричних лікарень, але залишався вірним собі.

Творчість Чхана була багатогранною. У збірках ***«Високе»*** і ***«Куранти»*** розкривається глибокий внутрішній світ автора, а також духовний світ його сучасників – простих людей, які були головними героями його творів.

У Літмузеї Придніпров'я зберігаються безцінні матеріали, які не тільки висвітлюють його творчий шлях, але й розкривають непримиренну боротьбу його творчого кредо, про що свідчать газети та журнали, в яких публікувалися його твори та статті. У критичному відгуку 1967 року на збірку ***«Грані»*** рецензент наголошує на «націоналістичних акцентах», що викликали небажані асоціації з антипатією до радянського режиму. Більше того, його сатиричний вірш *«Фараон»,* викликав обурення серед представників влади, яка звинувачували його у втраті «соціалістичних орієнтирів». Та попри все Чхан розвінчував радянську систему, не дозволяв замовчувати правду. У його рядках випромінюється не лише любов до України, але й нещадна критика того, хто намагається стерти людську гідність. Саме це й стало причиною його безперервного переслідування.

Відомий інцидент, коли Чхана заарештували за «антирадянську діяльність», став лише одним із численних спроб КГБ СРСР зламати його дух. Під час допитів він неодноразово заявляв, що для нього важливіше бути вірним своїй творчості та рідній землі, аніж підкорятися тоталітарній системі (як і в Т.Шевченка: *«Мучусь, караюсь, але не каюсь!»*). Відтоді його творчість була визнана небезпечною для радянської ідеології, і поет був змушений жити під постійним наглядом.

У його листах і записах, що збереглися, відчувається гіркота й безвихідь у боротьбі з державним режимом. В одному з таких листів до колеги він писав: «*Я знаю, що мої вірші не будуть сприйняті так, як хочеться владі. Вони бачать у слові зброю, а я бачу в ньому лише правду*». Ці слова ставали для нього одночасно і підтримкою, і болем. Правду Чхана не могли стерти навіть погрози чи фізичні випробування. Вона жила в його душі і в кожному слові його поезії.

Попри всі ці тортури і переслідування, Чхан продовжував писати, захищаючи свою ідентичність і вірність істині. Він став символом незламності, втіленням боротьби за свободу думки. Його поезія не просто служила мистецьким вираженням особистих переживань, а ставала маніфестом протесту. У кожному вірші Чхана відчувається внутрішня боротьба між бажанням залишатися вірним своїм переконанням і прагненням бути почутим у країні, де правда була вкрай небажана:

На чотирьох вітрах лютує роздоріжжя,
Неначе розпина на чотирьох хрестах:
Не докатує пан, так злий кримчак доріже;
Там шляхтич насіда, там турок смерть простяг.
І на печаль-печаль.
І бовваніє камінь,
Де карби скреготять аж боляче зіркам!

Куди не поверни, загинеш на смерканні;
Якою не рушай, там паля чи аркан.
Ліворуч шлях чига московською петлею;
В галерний вічний льох праворуч путь веде,
А прямо підлий пан раба тавро приклеїть,
А сунешся назад там попелище жде.
І горизонт, немов чотири ятагани,
Замкнув смертельний свист – не вирватись тобі,
Але пращури наші вистояли, тож мусимо стояти й ми...

М. Чхан «На чотирьох вітрах»

У цьому контексті – життя Чхана, звитяжного борця за право на самовираження в умовах тоталітарного режиму, де слово було зброєю. І, хоча він був змушений жити під пильним оком КГБ, його творчість залишалася непокірною, залишила слід у серцях тих, хто не боявся чути правду.

Дух Тараса Шевченка пронизує всю творчість Михайла Чхана. Подібно до Кобзаря, Чхан черпав натхнення з духовних глибин свого народу, його історії та пісень. Але якщо Шевченко боровся проти імперського поневолення, то Чхан мав протистояти радянській системі, яка переслідувала будь-які прояви національної свідомості.

Шевченко, засланий за свою поезію, писав про долю України крізь призму страждань і гніву. Його «Кобзар» став маніфестом боротьби за свободу, а його слова – святим заповітом для майбутніх поколінь. Чхан, натхненний цим прикладом, також став голосом українського народу, але в умовах, де потрібно було говорити як відверто, так і натяками, приховано.

У поезії Чхана часто простежується відлуння Шевченкових мотивів. Його вірші оспівують козаччину, красу природи, велич українського народу. Як і в Шевченка, героями творів були хлібороби, воїни, трудівники. Обидва поети мали складну і трагічну долю. Шевченко став жертвою царської системи, яка боялася його слова. Чхан страждав від радянської системи, яка прагнула знищити будь-які прояви свободи думки. Але, попри це, обидва залишилися незламними.

Михайло Чхан і Тарас Шевченко – це два достойних імені в історії української культури. Вони жили в різні часи, але їхній життєвий і творчий шлях – боротьба за свободу, за правду, за майбутнє України. Їхні слова, як дзвони, пробуджували народ, нагадували про те, хто ми є і яким шляхом повинні йти.

Чхан, як і Шевченка, довів, що навіть у найтемніші часи можна нести людству світло Прометея. Їхня творчість – це доказ того, що слово має магічну силу, яка здатна подолати будь-які перешкоди.

Обидва поети були будителями українського народу. Шевченка велично називали *Кобзарем*, бо його слово було засобом боротьби і гідності, що звучало рефреном прометеїзму в клещатах російської імперії. Чхан став *Степовим апостолом*, бо його поезія була проповіддю правди, що вирувала в серці нескорених, де кожен подих — це сповідь, а кожен крок — це боротьба.

Михайло Чхан — це символ тоталітарного спротиву, голос відчайдушної свободи, яка не може бути знищена. І хоч він не здобув визнання при житті, сьогодні набуває нової величі. Його боротьба за свободу слова, його непохитна віра в те, що поезія може змінити світ, — це урок для кожного, хто прагне зберегти свою гідність і свою національну ідентичність. Як Шевченко був символом боротьби проти царської імперії, так Чхан став голосом нескореної України в умовах радянської тоталітарної системи. Його слова звучать не тільки в минулому, але й у сьогоденні, бо правда, яку він проголошував, не вмирає, а лише набирає нових сил і нових духовних обертів.

Отже, творчість і життєвий шлях нашого земляка – Михайла Чхана – це повноводна ріка, що тектиме крізь покоління, нестиме в собі біль і радість, боротьбу й надію. Михайло Чхан був не просто поетом — він був голосом своєї епохи, нервом її душі. Його слова, як мелодія козацької бандури, торкаються серця, залишаючи в ньому відголоски не лише минулого, але й вічності:

Він ходитиме вічно – не привид сумний, не легенда –
А нетлінною совістю людям пектиме і грітиме!
І не голос глухий, не бандура століття благенька,
А, шляхами острунена, вся Україна гримітиме.

М. Чхан «Бандурист»

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович
академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права, академік-засновник НАПрН України, дійсний член (академік) НАН України та НАПрН України

14.12.1935 – 01.03.2025

Народився в м. Глухів Сумської обл. У 1962 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1962–1966 рр. працював помічником прокурора, прокурором району в Сумській обл. Протягом 1966–1969 рр. навчався в аспірантурі при Інституті держави і права АН УРСР (нині – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України), після закінчення якої працював у цьому ж інституті: з 1972 р. – старший науковий співробітник, з 1979 р. – завідувач відділу, а з 1988 по 2021 р. – директор інституту.

У 1970 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Прокурорський нагляд за законністю в діяльності виконкомів місцевих Рад» (спеціальність 12.00.02), у 1979 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Організаційно-правові проблеми державного управління охороною навколишнього середовища в СРСР» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07). Вчене звання професора присвоєно у 1985 р. Обраний дійсним членом (академіком) Національної академії наук України у 1992 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності: конституційне право, адміністративне управління, екологічне і космічне право. Опублікував понад 900 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Правовые проблемы экологии» (1989), багатотомник «Антологія української юридичної думки: у 10 т.» (у співавт., 1998), «Український парламентаризм: минуле і сучасне» (у співавт., 1999), «Юридична енциклопедія: в 6 т.» (голов. ред.), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (2003), «Земельний кодекс України: Коментар» (2003), «Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы» (2003), «Антологія української юридичної думки: у 10 т.» (у співавт., 2003– 2005), «До проблеми формування законодавчої політики в Україні» (2005), «Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар» (2004), «Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології» (2006), «Теоретические проблемы современного экологического законодательства в Украине» (у співавт., 2006), «Великий енциклопедичний юридичний словник» (2007), «Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства» (у співавт., 2007), «Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка» (у співавт., 2007), «Екологічне право України: Академічний курс: пдручник. 2-ге вид.» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Космічне право: підручник» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.), «Джерела конституційного права України» (у співавт., 2014), «Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі» (у співавт., 2015), «Формула демократії: народ – конституція – влада» (2016),

«Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.3: Загальна теорія права (у співавт., 2017), Т.17: Кримінальне право (у співавт., 2017).

Входив до складу Конституційної комісії Верховної Ради України і робочої групи по розробці проекту Конституції України 1996 р., а також був членом Комісії з підготовки змін до Конституції України та інших законопроектів (2000), Національної конституційної ради (2008), Конституційної Асамблеї (2012–2014). З 2015 р. активно працює у складі Конституційної Комісії щодо внесення змін і доповнень до Конституції України. Протягом десяти років (1994–2004) очолював Комісію з питань громадянства при Президентові України. Є членом Секції суспільних наук Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (з 1993).

Один із співавторів проектів законів України «Про наукову і науково-дослідну діяльність», «Про полювання і мисливське господарство», «Про енергозбереження», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення в наслідок Чорнобильської катастрофи», «Земельного кодексу України» та ін. Один з ініціаторів розроблення міжнародного глобального договору з питань охорони навколишнього середовища.

Академік Української академії політичних наук (1995), дійсний член Міжнародної академії екологічного права (США). Експерт Ради Європи з екологічного права (1993), член Міжнародного арбітражного суду, Комісії екологічного права Міжнародного союзу захисту природи, Почесний член Інституту правових досліджень Польської академії наук, член Міжнародної академії порівняльного права, Голова Міжнародного центру космічного права НАН України (1998).

Був головним редактором журналів «Правова держава», «Держава і право», «Часопис Київського університету права», «Судова апеляція» та ін. Голова спеціалізованої вченої ради Д 26.236.01 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Заслужений діяч науки і техніки України (1995). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V, IV, III, II ступенів (1999, 2006, 2009, 2016), орденом «За заслуги» III ступеня (2010), орденом Володимира Мономаха (2015), золотою медаллю НАПрН України (2015), Почесною грамотою Верховної Ради України (2002), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2003), Відзнакою Конституційного Суду України (2015), Відзнакою НАН України «За підготовку наукової зміни» (2015), Подякою Міністерства освіти і науки України (2018). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2004), Премії НАН України імені М. П. Василенка (1998), Премії імені Ярослава Мудрого (2014). Почесний ректор Київського університету права НАН України.

Наукова спадщина видатного українського вченого-правознавця Юрія Сергійовича Шемшученка завжди буде невід'ємною частиною сучасної правової науки України та слугувати прикладом для наполегливої праці всіх прийдешніх поколінь

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андросович Любов Григорівна – науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України (м. Київ, Україна)

Баклан Олег Володимирович – професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Березняк Василь Сергійович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Богоніс Володимир Романович – аспірант кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Братішко Наталія Анатоліївна – фахівець групи захисту інтелектуальної власності відділу організації наукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Войтушенко Ігор Олегович – аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волобуєв Анатолій Федотович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Волошина Софія – здобувач вищої освіти Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна)

Гребененко Ірина Олександрівна – викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Гуцу Світлана Федорівна – доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат юридичних наук, доцент

Демура Марина Ігорівна – доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Дерев'янко Крістіна Віталіївна – викладач кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Завадська Анастасія Олексіївна – старшій викладач кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Золотухіна Лілія Олександрівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Іванова Роксолана Юріївна – доцент кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ігнатьєв Денис Павлович – аспірант кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Кагдіна Ілона Федорівна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Калганова Олена Анатоліївна – завідувач кафедри фінансових розслідувань та економічної безпеки Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Калюжний Дмитро Юрійович – аспірант Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна)

Кобко Євген Васильович – професор кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Коваль Вадим Михайлович – старший викладач кафедри логістики Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Корнющенко Сергій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лабунський Олександр Олександрович – аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Лапін Олег Андрійович – аспірант кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Леонтьєва Ліна Віталіївна – доцент кафедри військового права Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

Лукомська Аліна Андріївна – магістрант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Майданенко Світлана Вікторівна – старший викладач кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат педагогічних наук, доцент

Марієнко Антон Олександрович – старший інспектор з особливих доручень відділу контролю за обігом зброї ГУНП в Харківській області, кандидат юридичних наук

Марценюк Михайло Михайлович – здобувач вищої освіти Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Михаць Юлія – студентка факультету юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Ніколаєнко Тетяна Богданівна – професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Ніцевич Олеся Володимирівна – доцент кафедри адміністративно- правових дисциплін ННІ права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор філософії

Овсяннікова Ольга Олександрівна – доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Охромій Галина Василівна – професор кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор медичних наук, професор

Павлова Наталя Валеріївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Панченко Карина Олегівна – студентка ННІ права та інноваційної совіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Петрюк Денис Андріянович – магістр права (Юридичний факультет Фордгемського університету, Нью-Йорк, штат Нью-Йорк, США)

Пищида Володимир Миколайович – докторант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук,

Підгородський Богдан Мирославович – аспірант кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Пісоцька Каріна Олександрівна – доцент кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Покраса Катерина Володимирівна – ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Распутній Дмитро Олександрович – здобувач ступеня доктора філософії в галузі «Право», Аспірант (PhD) кафедри «Право» гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету «Харківський Авіаційний Інститут» ім. М.Є. Жуковського (м. Харків, Україна)

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Самойлович Артур Андрійович – старший викладач кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна)

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сімакова Світлана Іванівна – доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Телевна Вікторія Андріївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права та процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Федоренко Тетяна Вікторівна – доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнарод-

ний університет розвитку людини «Україна» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Федченко Володимир Михайлович – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Шевченко Таїсія Віталіївна – старший викладач кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри психології, соціології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Ядловська Ольга Степанівна – доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Karina Pisotska, Yevhen Kobko
On the issue of implementation of the methodology "Assessment of the risks of committing repeated administrative offenses by minors who are under preventive registration in subdivisions of juvenile prevention" in the activities of juvenile policeman 6

Yevhen Kurinnyy
National Police as a component of the system of combating organized crime in Ukraine 14

Olesia Nitsevych
Public control and administrative supervision as components of the system of ensuring legality and discipline under martial law....21

Kristina Derevianko
The use of unmanned aerial vehicles in police activities: some aspects....28

ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Lina Leontieva
Gender equality in the security and defense sector: implementation of NATO policies and international standards 34

Ihor Serdiuk
Classification of the category of law from the point of view of the lawmaking activity actor....41

Oleksandr Taldykin
Digital totalitarian regime 46

Iryna Grebenenko
Impact of martial law in Ukraine on administrative justice....52

Olga Ovsyannikova, Yuliia Mykhats
Peculiarities of the legal status of a judge in Switzerland 61

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Oleh Baklan, Tetiana Fedorenko
Administrative and legal regulation of industrial safety and safety aspects in the field of labor protection....68

Liliia Zolotukhina
Securing the interests of workers with the help of employment contracts in modern conditions....77

Roman Myroniuk, Volodymyr Pyshchyda
Public funds as an object of administrative and legal protection 85

Svitlana Gutsu
On the issue of legal regulation of artificial intelligence in labor relations 92

Roksolana Ivanova
The finance legal order: structure, principles and challenges 99

Oleksandra Nestertsova-Sobakar′
Legal protection of copyrights in Ukraine: current challenges and legislative solutions 104

Nataliia Bratishko
On the issue of forensic examination of intellectual property objects: object, tasks and limits of competence 111

CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES

Vasyl Berezniak, Anton Mariienko
International experience in combating improper advantage: lessons for Ukraine....118

Ivan Bohatyrov
Victimological prevention of victims of criminal offenses committed in places of deprivation of liberty of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine....128

Tetiana Nikolaienko, Vadym Koval
The state of scientific research on issues of criminal-legal counteraction to illegal crossing of the state border of Ukraine....135

Halyna Okhromiy, Anastasiya Zavadska, Karyna Panchenko
Preventing teenage deviant behavior in the work of internal affairs agencies....150

Liubov Androsovych
Problems of preventing criminal encouragements on state financial resources and property in conditions of martial state....161

Svitlana Simakova, Artur Samoilovych
Illegal drug trafficking is a social problem and ways to prevent it....169

Denys Petryuk
Legal aspects of corporate fraud: effectiveness of counteraction mechanisms....174

CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Anatoliy Volobuiev, Taisiya Shevchenko
Organization of a group of persons as a form of complicity and a qualifying circumstance: features of proof....181

Demura Maryna
Definition of the concept of "public interest" when concluding plea agreements in cases of corruption offenses through the prism of judicial practice....189

Olena Kalhanova, Sofia Voloshyna
Transnational organized crime and financial investigations: challenges and prospects in the era of globalization....197

Natalia Pavlova
Criminal offenses committed by fraud in war conditions: a forensic analysis....203

Volodymyr Fedchenko, Ilona Kahdina
Compensation for damage caused by criminal offenses in criminal proceedings....211

Mykola Repan
Jury trial in criminal proceedings in Ukraine: problems of implementation....226

PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL AND LINGUISTIC ASPECTS OF LAW ENFORCEMENT

Svitlana Maidanenko
Decision-making by future police officers in crisis situations: a psychological aspect....235

Inna Shynkarenko, Alina Lukomska
Features of aggression in law enforcement....241

Olha Yadlovska
Gender issue in higher education institutions of Ukraine: implementation and challenges in the educational process....247

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Volodymyr Bohonis
Combating corruption risks during state procurement under martial law by units of the National Police of Ukraine....255

Voitushenko Ihor
Structural-functional analysis of the synergic potential of territorial communities 264
Denys Ignatiev
Ensuring the right to a fair trial during criminal proceedings (in absentia).....273
Dmytro Kaliuzhnyi
Problems and prospects of artificial intelligence in law enforcement 281
Serhii Korniushchenko
Subjects of implementation of the institute of independence prosecutors in Ukraine 288
Oleksandr Labunskyi
Regarding the distinction between the categories “state support” and “state aid” 298
Oleh Lapin
Legal requirement as a form of implementation of their administrative and legal status of officials of tax authorities 308
Kateryna Pokrasa
Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of intentional destruction or damage to others’ property committed by arson 315
Dmytro Rasputnii
Intentional damage to electric power facilities: characteristics of qualitative crime indicators 323
Victoriia Televna
Administrative and legal status of the educational security service of the National Police of Ukraine 331
Mykhailo Martseniuk
Problematic Issues of Representation in Civil Law.....337
Bohdan Pidhorodskyi
On the issue of judicial interpretation of legal constructions 350

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events held at the Department of Internal Affairs during the first quarter of 2025....358
New editions 360
Competitions.....363
In the footsteps of the steppe apostle through the depths of Shevchenko's soul.....364
In memory of scientists.....368

Authors..... 370

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2025

№ 1 (134)

Українською та англійською мовами

Редактор *А. В. Самотуга*
Комп'ютерна верстка *В. Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 24.03.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 30,71. Зам. № 0525/400
Наклад 50 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.